

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

CASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED V NITRE
REDAKTOR ANTON TOČÍK

Vychádza dva razy do roka, strán 480, ročné predplatné Kčs 120,—
Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad.

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА АРХЕОЛОГИИ СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИИ НАУК В НИТРЕ
РЕДАКТОР АНТОН ТОЧИК

Выходит два раза на 480-ти страницах, подписная цена Кус 120,—
Редакция: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

ZEITSCHRIFT DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN IN NITRA
SCHRIFTFLEITER ANTON TOČÍK

Erscheint zweimal jährlich auf 480 Seiten, Bezugspreis Kčs 120,—
Redaktion: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad

SLOVENSKÁ ARCHEOLOGIA

XI-2, 1963

Hlavný redaktor:

ANTON TOČÍK

Redakčná rada:

Vojtech Budinský-Krička, Ján Dekan, Božena Filová, Bohuslav Chropovský,
Ludmila Kraskovská, Josef Poulik a Peter Račkoš

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

XI-2

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

1963

OBSAH 1. ČÍSLA

Budinský-Krička Vojtech	
Sídliisko z doby rímskej a zo začiatku sťahovania národov v Prešove	5
Siedlung aus der römischen und der beginnenden Völkerwanderungszeit in Prešov	40
Lamiová-Schmiedlová Mária	
Dve sídliská z doby rímskej na východnom Slovensku	59
Zwei römerzeitliche Siedlungen in der Ostslowakei	73
Cilinská Zlata	
Slovansko-avarské pohrebisko v Žitavskej Tóni	87
Slawisch-awarisches Gräberfeld in Žitavská Tón	107
Točík Anton	
Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši	121
Gräberfeld und Siedlung aus der Zeit des Awarischen reiches in Prša	177
Benda Klement	
Karolínská složka blatnického nálezu	199
Der karolingische Teil des Fundes von Blatnica	221
Liptáková Zora	
Slovanské pohrebisko z X.–XI. storočia v Úľanoch nad Žitavou	223
Slawisches Gräberfeld aus dem X.–XI. Jahrhundert in Úľany nad Žitavou	235
Vendtová Viera – Rejholec Emil	
Slovanské pohrebisko v Ipeľskom Sokolci	237
Slawisches Gräberfeld in Ipeľský Sokolec	245
Ambros Cyril	
Zvierací inventár zo slovansko-avarského pohrebiska v Bernolákove	247
Tierknocheninventar des slawisch-awarischen, Gräberfeldes in Bernolákovo	252
Za akademikom Jaroslavom Böhmom	257
Recenzie:	
Paulík Jozef	
Karl Kromer, <i>Brezje, halštatske gomile z Brezij pri Trebelnem</i>	261
Habovštiak Alojz	
Joachim Herrmann, <i>Die vor- und frühgeschichtliche Burgwälle Gross-Berlins</i>	262

OBSAH 2. ČÍSLA

Paulík Jozef	
K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline	269
Zur Problematik der Čaka-Kultur im Karpatenbecken	332
Benadik Blažej	
Zur Frage von chronologischen Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei	339
K otázke chronologických vzťahov keltských pohrebísk na Slovensku	384
Kraskovská Ludmila	
Slovanské pohrebisko v Devíne (Staré vinohrady)	391
Slawisches Gräberfeld in Devín auf der Flur „Staré vinohrady“	402
Habovštiak Alojz	
Zaniknutá stredoveká dedina Bratka pri Leviciach	407
Das untergegangene mittelalterliche Dorf Bratka bei Levice	452
Diskusia a zprávy:	
Lichardus Ján – Pavúk Juraj	
Bemerkungen zum präkeramischen Neolithikum in der Argissa Magula und zu seiner Existenz in Europa	459
Poznámky k predkeramickému neolitu v Argisse Magule a jeho existencii v Európe	476
Vojtech Ondrouch zomrel (J.K.)	477
Vojtech Budinský-Krička šesťdesiatročný	478
Mikuláš Dušek päťdesiatročný	479

K PROBLEMATIKE ČAKANSKEJ KULTÚRY V KARPATSKEJ KOTLINE

JOZEF PAULÍK

Doterajšie výskumy lokalít z mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku nemožno prirovnať čo do množstva a rozsahu k veľkým výskumom nálezísk z doby predchádzajúcej a nasledujúcej — halštatskej. Žiaľ, ani výsledky nedávno uskutočnených výskumov, ktoré majú za takéhoto stavu neobyčajnú cenu, sa nepublikujú (Šarovce, Mlynárce). Ak napriek tomu považujem za potrebné pristúpiť k pokusu o celkový pohľad na kultúrnu problematiku začiatkov mladšej doby bronzovej, robím to najmä preto, lebo nové názory (vymedzenie čakanskej kultúry) vyplynuli v nedávnej dobe u nás práve z toho mála, čo sa na juhozápadnom Slovensku objavilo.

V prvej časti tejto práce zaoberám sa ďalším hrobovým celkom v dávnejšie odkrytej čakanskej mohyle — hrobom IV; v druhej časti podávam celkový obraz čakanskej kultúry, ako sa dal zachytiť na základe doterajšieho slovenského a zadunajského materiálu.

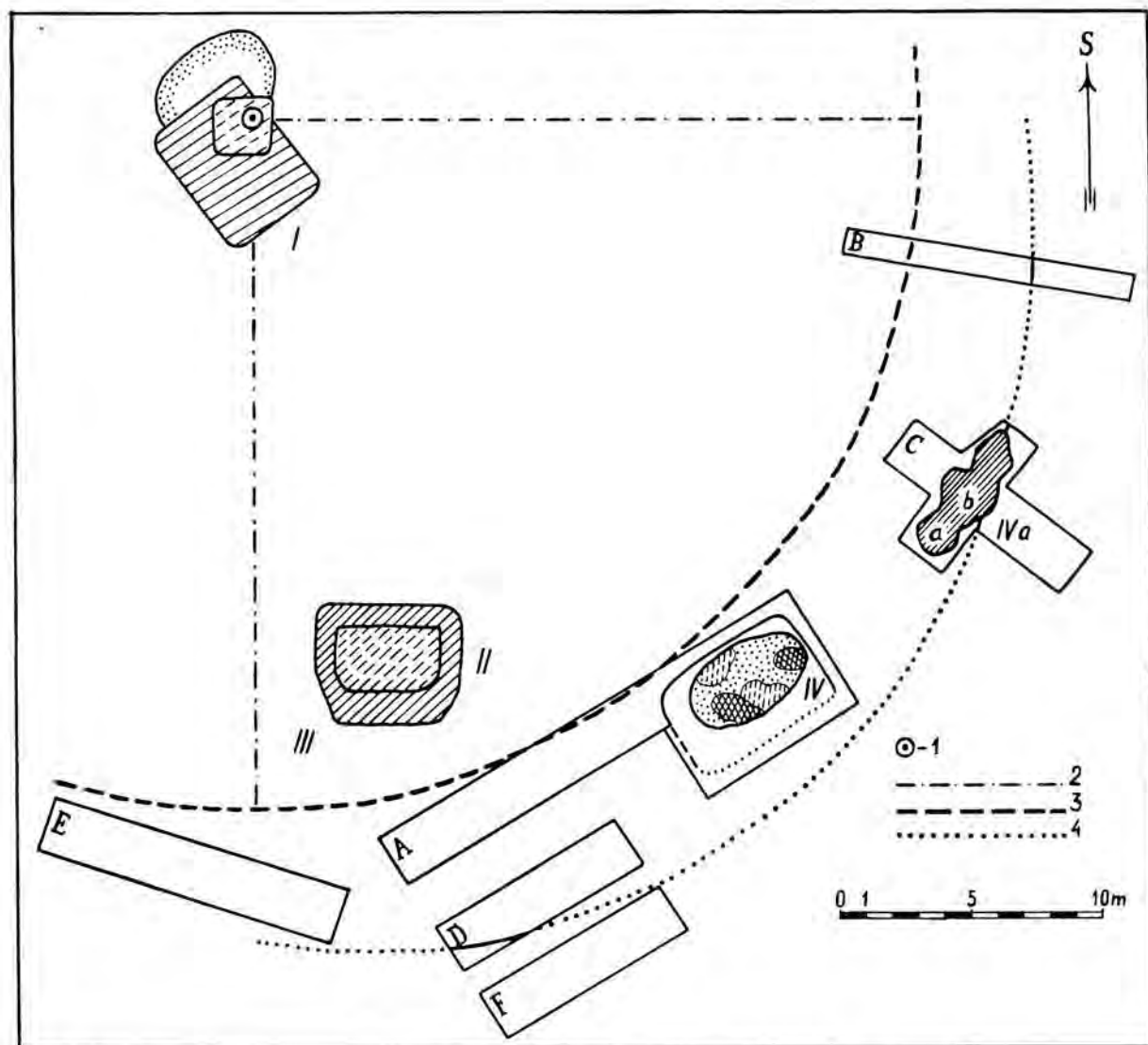
I

Po výskume velaticko-baierdorfskej mohyly v Očkove, kde bola centrálna hrobka zapustená hlboko do terénu, vznikol dodatočne predpoklad o prípadnej podobnej situácii v strede už predtým preskúmanej mohyly v Čake.¹ Tento predpoklad bol svojho času oprávnený, pretože oba objekty boli navrhnuté približne v rovnakom časovom úseku a pri budovaní čakanskej mohyly sa nepoužil kameň, čo mohlo znemožniť objavenie hrovej komory pod úrovňou terénu. So zreteľom na celkom odlišné nálezové okolnosti očkovej mohyly neznamenala spomenutá domnienka po nijakej stránke podcenenie starších výskumných prác.² Pri uskutočňovaní revízieho výskumu išlo najmä o to, aby sa vo svetle novších nálezov overili isté dosť kusé údaje o centrálnej hrobke v čakanskej mohyle (hrob I).

Prvé práce na dodatočnom výskume mohyly v Čake, ktorý trval zhruba dva mesiace (júl — august 1960), upriamili sa na strednú časť mohyly, odstránenej v rokoch 1950—1951. Pretože mohyla bola pôvodne zameraná na svoj stred (vrchol), ktorý pochopiteľne zmizol, bolo potrebné najprv zistiť miesto, kde sa križovali ramená kontrolného križového bloku pri prvom výskume. Rozmiestnením menších zisťovacích sond na mieste, ktoré udali bývalí robotníci na výskume ako stred, sa to skutočne podarilo. Umožnila to skutočnosť, že spodné časti južného a západného ramena pôvodného križového bloku sa pri prvom výskume úplne neodstránili. Pri druhom výskume sa zachytil ich priebeh, a tak pochopiteľne ich priesek udal aj stred bývalej mohyly.

Práce v strede objektu však nepriniesli „očakávaný“ výsledok. Napriek tomu, že sa tu pracovalo už s vedomím možnosti zistenia hrovej komory zapustenej do zeme, t. j. že sa kopalo na väčšom priestore, miestami až do hĺbky 2 m, hrobová komora sa neukázala, teda ani nijaká nebola. Spras sa vo väčších hĺbkach stávala akoby ťavovitou, s tmavohnedým zafarbením; len čo sa zistilo, že ide o starší zhlinený horizont, bez prerušenia pokrývajúci približne v pôvodnom sklone svahu celý odkrytý priestor, ďalší výskum sa prerušil.

Po tomto výsledku, pozitívnom iba do tej miery, že odstránil všetky doterajšie dohady o prípadnom odlišnom charaktere centrálnej hrobky oproti výsledkom prvého výskumu, ktoré boli zhrnuté pri záverečnom publikovaní materiálu (centrálna hrobka zhruba na úrovni terénu a jej vybudovanie na mieste predchádzajúceho žiaroviska), pristúpilo sa k druhej časti plánovaných úloh, t. j. k preskúmaniu bezprostredného okolia mohyly. Už pracovníkom na staršom výskume bolo známe, a dokumentačný materiál to jednoznačne dokladá, že v rokoch 1950—1951 neodkryla sa celá mohyla. Takmer úplne, až po podklad bola odkrytá vlastne iba po-

Obr. 1. Čaka — mohyla. Výskum na obode objektu v roku 1960. 1 — stred mohyly; 2 — východné a južné rameno kontrolného krížového bloku; 3 — obvod mohyly pri prvom výskume v rokoch 1950–1951; 4 — skutočný obvod mohyly; I–IV — hroby; IVa — žiarovisko; A–F sondy v r. 1960.

pri obode severozápadnej štvrtiny (kruhový výsek), kým kruhový výsek protiahlej juhovýchodnej štvrtiny násilne prerezáva vonkajší plášť mohyly, navrhovaný z niekoľkonásobných rôznofarebných vrstiev. Nápadne to vidieť napr. pri ukončení východného, ale najmä južného ramena kontrolného krížového bloku, kde výška steny pri obode kruhového výseku dosahuje takmer 2 m.³ Plocha mimo obvodu vopred stanoveného kruhu sa pri prvom výskume ani sondážnymi prácami nepreskúmala, preto sa sondy v roku 1960 vyhlbili práve na tomto mieste.⁴

Dodatočným výskumom podarilo sa stanoviť približnú hranicu pôvodného obvodu mohyly na juhovýchodnej strane, odkryt ďalší žiarový hrob (IV) a pravdepodobne aj k nemu patriace druhé žiarovisko (IVa).

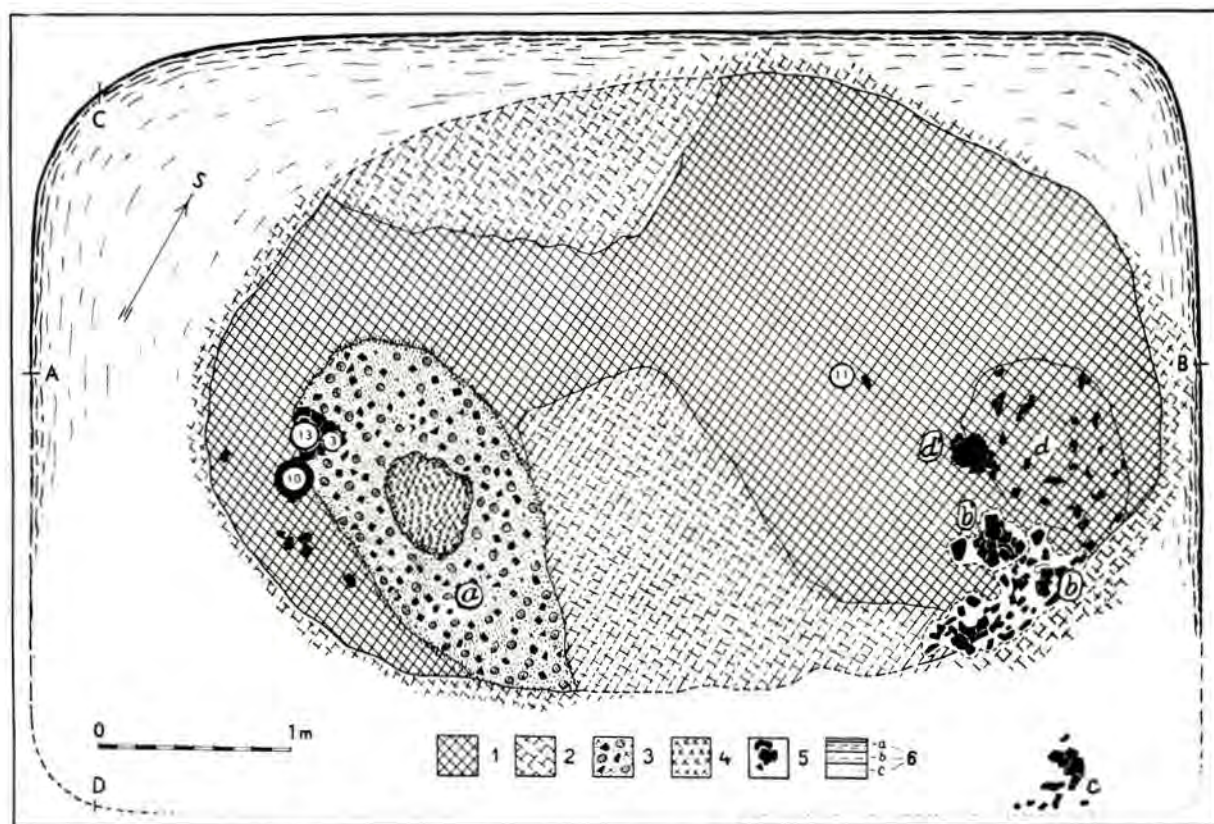
Hranica pôvodného obvodu mohyly na juhovýchodnej strane

V úseku vyznačenom myslenným predĺžením východného a južného ramena krížového bloku (pôvodné zameranie⁵), v bezprostrednej blízkosti kruhového výseku odstránenej kubatúry mohyly, vyhlbili sa rôzne usporiadané sondy A–F (obr. 1). Na tomto mieste sa ešte pri druhom výskume črtal akýsi štvrtprstenec — mierne vyvýšená terénna vlna. Úpätie mohyly, nadväzujúce bezprostredne na viac-menej ílovitý podklad (spraš bola odstránená z týchto miest v dobe budovania centrálneho alebo druhého plášťa, vlastne v dobe budovania prvej, resp. druhej mohyly), zistilo sa v juhozápadnej polovici sondy D, dotýkalo sa severného rohu

sondy F a prechádzalo cez sondy C a B. Ukázalo sa, že priebeh obvodu mohyly bol na týchto miestach iný než obvod pravidelného kruhu, vytýčeného pri prvom výskume. Maximálnu vzdialenosť od kruhového obvodu dosahoval na miestach žiarového hrobu IV, ktorý sa našiel približne v strede predĺženej juhovýchodnej štvrtiny mohyly. Tu sa pohybovala vzdialenosť medzi ideálnym kruhom (pôvodný výskum) a skutočným obvodom mohyly okolo 7 m. Smerom k žiarovisku IVa, ležiacemu bližšie k východnému ramenu kontrolného krížového bloku, ako aj menej badateľne smerom k južnému ramenu kontrolného krížového bloku (sonda B) sa vzdialenosť zmenšovala (5,5 m, resp. 6 m), z čoho možno usudzovať, že jadro kubatúry tretej vonkajšej mohyly bolo navŕšené predovšetkým tam, kde sa nachádzal posledný hrobový celok. Toto zistenie súhlasí napokon aj s údajmi pri pôvodnom zameriavaní kontrolného krížového bloku: zatiaľ čo východné rameno presekávalo pôvodný plášť mohyly vo výške ca 1 m, pri južnom ramene dosahovala výška skoro 2 m a pri hrobe IV bola táto

výška pravdepodobne približne rovnaká (porov. rez C—D žiarovým hrobom IV; obr. 4).⁶

Obvod mohyly bol mierne oválny a so zreteľom na príslušné údaje pri ukončení západného a severného ramena krížového bloku, kde sa už pri prvom výskume dosiahlo v podstate úpätie mohyly, dajú sa jej plošné rozmery odhadnúť na $59 \times 54 (?) \text{ m}^2$ (za predpokladu, že tretí vonkajší plášť sa smerom k juhovýchodnému protipólu mohyly postupne plošne stenčoval). Tvar objektu bol teda pôdorysne oválny, s dlhšou osou v smere SZ—JV. Z tohto zároveň vyplýva, že pôdorysná nepravidelnosť vznikla až pri dodatočnom pochovávaní, pretože okolo centrálnej hrobky bola navŕšená mohyla viac-menej kruhového pôdorysu, ako to napokon vyplýva už z tvaru podkovovitého výseku pôvodnej černoze, na ktorom bola potom navŕšená mohyla. Ak oblúk „podkovy“ zaoblíme aj severným smerom, získame totiž zhruba obvod vnútornej (centrálnej) mohyly.⁸ Istá deformácia mohla nastať už pri pochovávaní v II. a III., vlastne možno iba v II. hrobe, pretože v juhovýchodnej štvrtine, t. j. v juž-

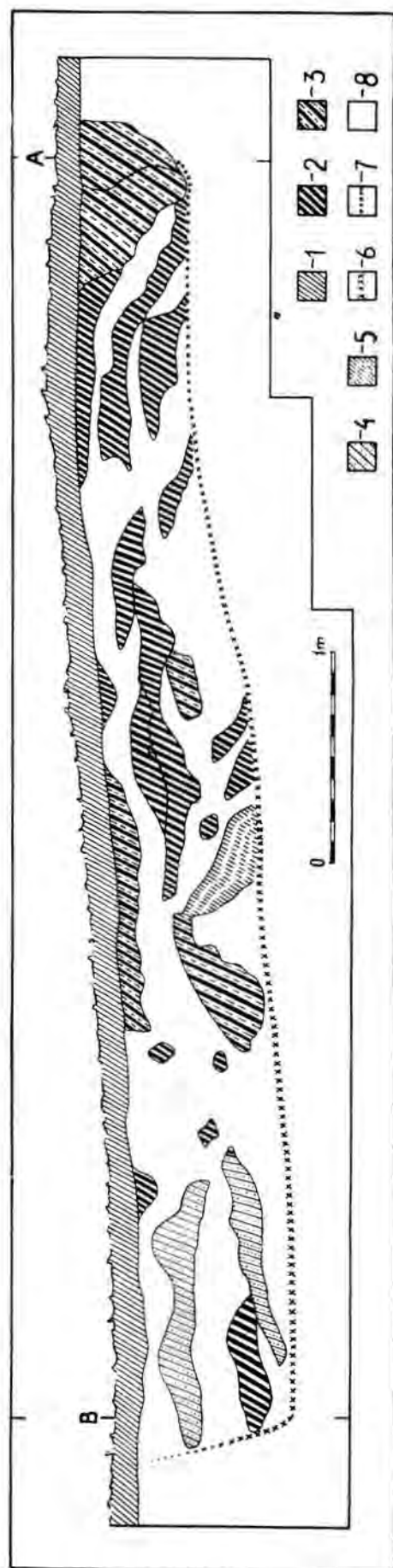
Obr. 2. Čaka — mohyla. Nálezová situácia na dne žiarového hrobu IV. 1 — silne spálená pôda (spráš); 2 — menej výrazne spálená pôda; 3 — sústredené zvyšky hranice (popol, uhliky, nedohorené kosti, črepy); 4 — sústredenie kostičiek; 5 — nádoby a črepy; 6 — pôdorys hrobovej jamy (a — zistený, b — menej výrazný, c — nezistený priebeh).

nom a východnom profile kontrolného krížového bloku sa javí nanosená kubatúra pôdorysne väčšia ako na opačných stranách (severné a západné rameno). Pri poslednom pochovávaní (mohyla, hrob IV) bola potom už i beztak obrovská masa objektu zväčšená najmä v mieste hrobu, pričom sa však pravdepodobne celý objekt obložil čerstvou zeminou.

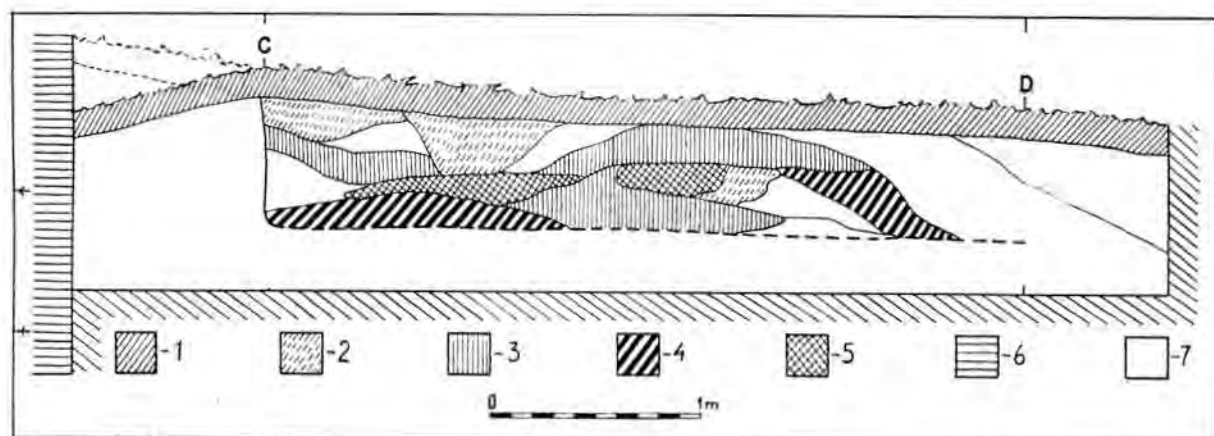
Iná je otázka, v akých intervaloch sa uskutočňovali jednotlivé pochovávania, t. j. aká doba uplynula medzi zistenými pohrebmi. Dalo by sa na ňu usudzovať najmä podrobnejším porovnaním štruktúry jednotlivých zemných vrstiev (toto však už nie je možné), ale aj z ich tvarového priebehu. Pretože celkove sa vrstvy nanášali viac-menej vodorovne, je nápadné, že medzi vnútorným, centrálnym a druhým plášťom mohyly, ktorý patril bezpochyby k bohatému hrobu II, nachádzame v severnom ramene kontrolného krížového bloku vrstvu postupne sa rozširujúcu smerom nadol, ktorá svedčí o splavovaní materiálu zhora nadol.⁹ Aj na iných ramenách krížového bloku možno zistiť, hoci menej výrazne, podobné vrstvy, ktoré nemalo prispieť k tomu, že sa začalo uvažovať o možnosti postupného pochovávania v bezprostrednej súvislosti s jednotlivými hrobmi. Dôkazová hodnota vrstiev dá sa však redukovať na zistenie, že medzi jednotlivými pohrebmi uplynula pravdepodobne určitá, bližšie nezistiteľná doba, jednako však dosvedčujúca, že celý objekt nebol navrhovaný naraz, ale postupne, tak ako si to vyžadovali príslušné úmrtia.

Hrob IV

Posledný žiarový hrob v čakanskej mohyle našiel sa na okraji juhovýchodnej štvrtiny (v jej strede, podľa pôvodného zamerania objektu). Prišlo sa naň na severovýchodnom konci sondy A, ktorá bola potom obdĺžnikovite rozšírená juhovýchodným smerom. Hrobová jama mala zhruba tvar obdĺžnika o rozmeroch 6×4 m; smerom k úpätiu mohyly sa obrysy stávali postupne menej zreteľnými; presne bol výskumom zachytený iba severný a západný roh. Výplň hrobovej jamy sa zreteľne líšila svojou pestrosťou od vrstvy (spraše), do ktorej bola zapustená. Podobne ako pri hrobe II bola jama, zdá sa, vyhlbená do boku čiastočne už navrhenej plášte, ku ktorému patrila (obr. 4). Orientácia hrobovej jamy: SV—JZ. Na jej dne, ktoré sa od severovýchodnej kratšej steny smerom k protiľahlej postupne zvyšovalo (výškový rozdiel až 56 cm; obr. 3), nachádzala sa veľká spálená škvrna oválneho tvaru ($4,80 \times 3,15$ m); nebola presne v strede, ale posunutá čiastočne k severozápadnej a severo-

Obr. 3. Čaka — mohyla. Profil B—A v hrobe IV. 1 — ornica; 2 — čierna zem; 3 — vrstvy červenkastej farby; 4 — čierna zem premiešaná so sprašou; 5 — vrstva spálenej hliny; 6 — priebeh spáleného dna; 7 — nespálené dno; 8 — spraš.

Obr. 4. Čaka — mohyla. Profil C—D v hrobe IV. 1 — ornica; 2 — vrstvy červenkastej spálenej pôdy; 3 — čierna zem premiešaná so sprašou; 4 — čierna zem; 5 — spraš vo výplni tmavšej farby; 6 — odstránená mohyla; 7 — svetlejšia spraš vo výplni jamy a mimo nej.

východnej stene (obr. 2). Bola to nejednotná, miestami iba slabo prepálená pôda — spraš v druhotnom uložení. Najhlbšie bolo dno zachytené pri severovýchodnej stene (85 cm). Vypálená bola do istej výšky aj severovýchodná stena hrobovej komory, tam, kde sa jej dotýkal základ pôvodnej hranice (obr. 3).¹⁰ Zvyšky hranice boli zhrnuté v juhozápadnej polovici jamy; tu sa zistila vrstva oválneho tvaru o rozmeroch ca 2×1 m. Tvoril ju najmä sadzovitý popol premiešaný s väčšími uhlíkmi, črepami a úlomkovitými, ohňom dotknutými bronzovými predmetmi, ako aj nedohorenými kostičkami (poloha a). Miestami bol sadzovitý, na dotyk masťný popol. Hrúbka vrstvy: 2–20 cm (obr. 2: 3). V jej strede, kde dosahovala maximálnu hrúbku, boli akoby v hniezde sústredené nedohorené kostičky na ploche ca 50×40 cm (obr. 2: 4). Pri západnej hranici polohy a našli sa dva dnom nahor obrátené hrnce a vedľa nich bola postavená šálka (10, 13, 3 — čísla v zátvorkách sa zhodujú s očíslovaním nádob v opise). Zo zvyškov vlastnej hranice (celá plocha a) vyzbierali sa všetky črepy šálky (2), časť črepov čakanskej misky (12), časť črepov dvojitej amfory (9), ďalej črepy dvoch rekonštruovaných šálok (4, 6) a iných nerekonštruovateľných nádob (20, 22, 23, 25; obr. 2).

Z bronzových predmetov sa tu zachovali druhotným ohňom takmer úplne zdeformované a na kúsky rozlámané zlomky meča s jazykovitou rukoväťou (a — písmená sa zhodujú s písmenami pri opise bronzových predmetov), zlomky ihlice (b), pliešky z pása (c), úlomky drobných špirálok (d), bronzový hrot pravdepodobne z kosteného šidla (e), tenšie pliešky (f), zlomky z náramku (g), nity a

zlomky bronzových drôtov (h, i), atypické bronzové úlomky (j).

V opačnej — severovýchodnej — polovici spálenej škvŕny vyskytli sa na hromade črepy z rôznych rozhádzaných nádob na priestore ca 0,5×1 m. Nižšie určité usporiadanie sa tu nezistilo: boli to akoby nádoby a zlomky nádob nahádzané do hrobovej jamy. Ojedinele vyskytli sa aj tu nedohorené kostičky a zlomky bronzových predmetov značne poškodených ohňom (poloha b).

Nálezy sa začali objavovať od hĺbky 45 cm a smerom nadol sa postupne rozmnožovali. Na jednom mieste sa ukázalo akési nahromadenie črepov (poloha b'). Našli sa tu (na celej ploche b) ďalšie črepy z čakanskej misky (12), črepy z rekonštruovaných šálok (7–14), črepy amfory (5) a črepy zo štyroch nerekonštruovateľných nádob (16, 17, 19, 24). Na nahromadenej kôpke b' boli opäť iné črepy z misky (12), ďalšie črepy z amfory (9) a črepy nerekonštruovateľnej misky (18).

Z bronzových zlomkov v polohe b treba spomenúť zlomok bočnice zubadla (k) a zlomok azda bronzovej spony (l). Medzi črepami v polohe b' sa okrem atypických zliatkov bronzových predmetov vyskytli zlomky bronzovej spony (m) a zlomky bronzových špirál (n).

Severne od predchádzajúcej skupiny nálezov, v jej tesnom susedstve ukázali sa roztrúsené ojedinelé črepy a iné nálezy na ploche ca 0,7×1 m. Od predchádzajúcej skupiny dali sa rozlíšiť na základe toho, že bezprostredne nedosahovali dno, ale nachádzali sa nad tenšou sprašovou vrstvou (poloha d). Črepy pochádzajú z tých istých nádob, aké sa vyskytli v polohe b. Podobne ako pri polohe a, aj

pri západnej hranici polohy *d* bolo menšie sústreďenie zlomkov (poloha *d'*); našla sa tu väčšina črepov z amfory (1) a časť črepov z misky (12).

Nálezby bronzov: ďalší zlomok bronzovej špirály (o) a možno zlomok britvy (p).

V hĺbke 40–45 cm, ale mimo hraničnej vrstvičky (smerom k úpätiu mohyly) našlo sa spolu niekoľko črepov (poloha *c*). Pretože týmto smerom sa obrysy dna hrobovej jamy strácali, jej priebeh bol graficky znázornený práve podľa výskytu týchto nálezov. Vyzdvihli sa odtiaľto všetky črepy misky (8), časť črepov amfory (1) a množstvo črepov nerekonštruovateľnej amfory (21).

Bronzové nálezy tu zastupuje špirála (r) a zlomky bronzových drôtov (s).

Asi v polmetrovej vzdialenosti od polohy *d* smerom k polohe *a* našiel sa úplne samostatne menší, dnom nahor obrátený hrniec, bez stôp druhotného ohňa (11).

Vo výplni hrobovej jamy, v blízkosti hraničnej vrstvičky sa našli: väčšia časť bronzovej spony (t), zachovalejšia časť bronzového pása (u) a ďalšie zlomky drobných špirál (v).

Opis keramiky a zhodnotenie jej nálezových polôh

1. Bezúčá amfora čakanského typu s lievikovite nasadeným hrdlom a ostro odsadenou spodnou tretinou tela. Okraj je vodorovne von vytiahnutý, na vnútornej strane má jednu okružnú hranenú plošku. Povrch nádob po lom tela a vnútro po nasadenie hrdla na telo boli pôvodne striebisto tuhované. Celkovo je povrch i vnútro amfory veľmi nejednotne vypálené, povedľa črepov viac-menej zachovávajúcich pôvodné

sfarbenie (základná čierna farba) sa nachádzajú iné, výrazne dotknuté ohňom (jasnožltá farba), ako aj črepy s prechodnými odtieňmi. Všetky črepy, z ktorých je nádoba zložená, majú však jednotný charakter a každý možno zatriediť do niektorej z troch uvedených skupín farebných odtieňov. Rozmery: v 24,8 cm, Ø ústia 20,5 cm, Ø d 8,8 cm. (Obr. 6: 1; 7: 3.)

2. Polgufovité šálka s lalokovite vyzdvihnutými okrajmi a oválnym uchom pripevneným k okraju; prierez ucha je trojuholníkovitý. Dno je výrazne dovnútra klenuté, tvorí omfalos. Pôvodné sfarbenie nezistiteľné (žltosede až popolavé, vnútri tmavosivé škvrny); celá nádoba je druhotným ohňom výrazne dotknutá a deformovaná. Rozmery: v 7,5 (9,7) cm, Ø ú 19 (16) cm, Ø d 6,7 (5,8) cm. (Obr. 6: 10; 7: 14.)

3. Celá malá šálka s oblúkovite von prehnutým ústím a pásikovým, ponad okraj prečnievajúcim uchom. Farba pomerne jednotná — sivočierna až čierna. Pri ústí a na dne stopy po používaní. Rozmery: v 4,6 (6,7) cm, Ø ú 9 cm, Ø d 3,3 cm. (Obr. 6: 3; 7: 12.)

4. Nízka šálka s oblúkovite von prehnutým ústím a kruhovým uchom pripevneným k okraju (ucho chýba, zachovalo sa iba vonkajšie úpätie, podľa ktorého malo ucho trojuholníkový prierez). Dno má omfalos. Sfarbenie pôvodného povrchu nezistiteľné. Črepy, z ktorých je nádoba zložená, majú podobný charakter ako črepy amfory pod č. 1. Zachov. v 3,8 cm, Ø ú 10 cm, Ø d 2,7 cm. (Obr. 6: 8; 7: 9.)

5. Väčšia bezúčá amfora s viac-menej valcovitým hrdlom a odsadenou spodnou časťou tela. Okraj vodorovne von vytiahnutý, na vnútornej strane prebieha okružná hranená ploška, na lome sú štyri protiahle, nadol smerujúce a v strede pretlačené tupé výčnelky. Povrch je hladký, leštený, nejednotne sfarbený; na jednej strane prevládajú odtiene červenkastohnedé, na opačnej čierne (azda pôvodné sfarbenie). Rozmery: v 26 cm, Ø ú 17 cm, Ø d 9,6 cm. (Obr. 6: 4; 7: 1.)

6. Malá šálka s oblúkovite von prehnutým hrdlom a oválnym uchom pripevneným k okraju (trojuholníkovitý prierez). Dno má omfalos. Farba žltá. Zachoval sa jeden črep so stopami druhotného vypálenia, patrí pravdepodobne ku skupine nádob, v ktorých boli do ohňa vhadzované iba črepy. Rozmery: v 4,5 cm, Ø ú 6 cm, Ø d 1,2 cm. (Obr. 6: 12; 7: 13.)

7. Šálka s oblúkovite von prehnutým ústím a šikmo žliabkovaným telom. Ucho, ktorého spodná časť bola pripevnená na vydutie, chýba. Pôvodné sfarbenie nezistiteľné; povrch i vnútro nádob sú druhotným ohňom výrazne dotknuté (jednotná popolavosede farba) a deformované. Rozmery: v 6,5 cm, Ø ú 11,4 (8,5) cm, Ø d 3,5 cm. (Obr. 6: 5; 7: 2.)

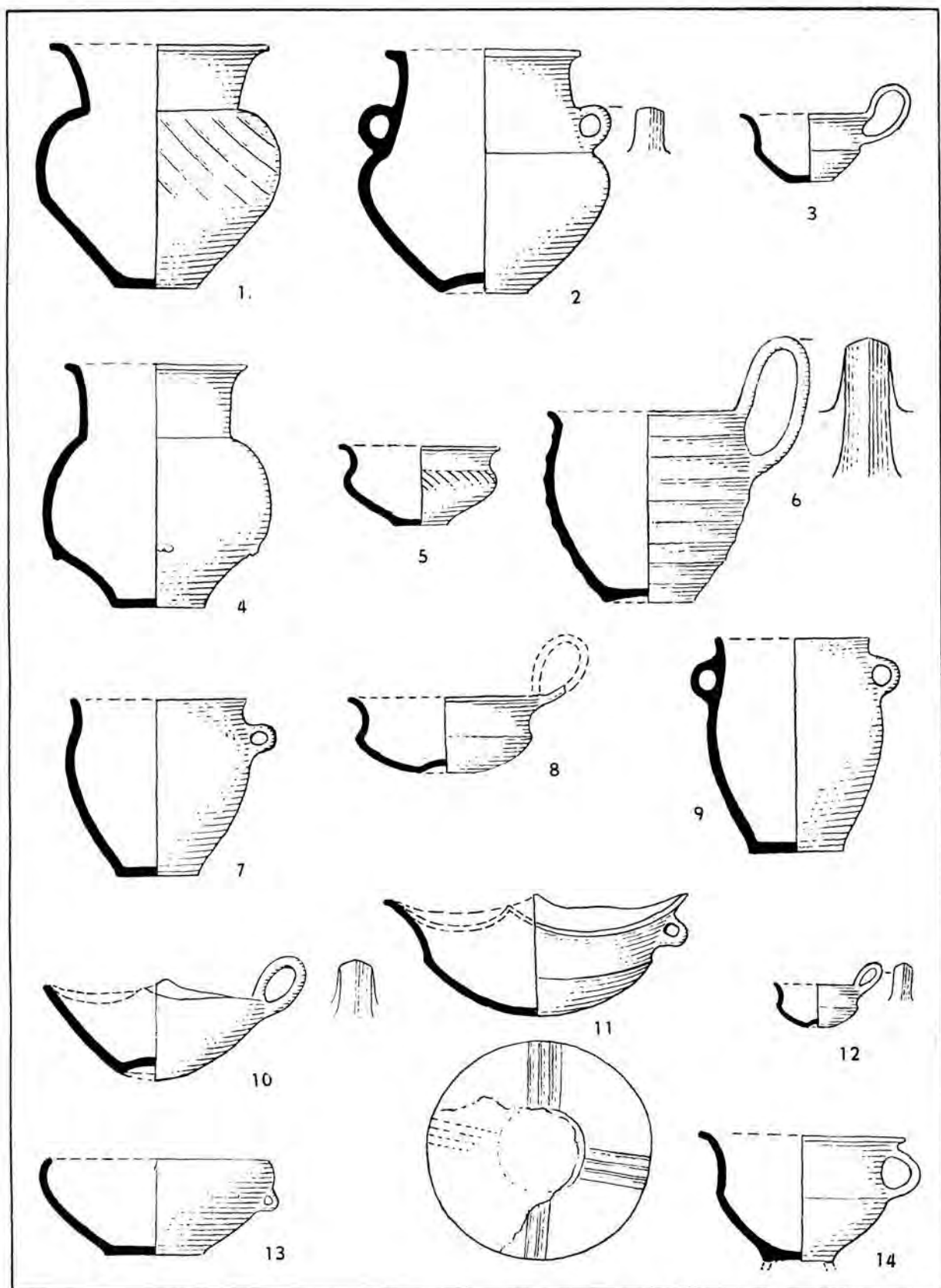
8. Kónická miska s dovnútra zahnutým okrajom a s jedným malým šnúrovým uškom pod ním. Dno mierne odsadené. Sfarbenie nejednotné, prevláda hnedá farba s červenkastým nádychom a čiernymi škvrnami. Na jednom mieste azda stopa po sekundárnom ohni hraničnej. Rozmery: v 7,9 cm, Ø ú 19,8 cm, Ø d 8,5 cm. (Obr. 6: 13; 7: 6.)

9. Dvojúčá masívna amfora s kužeľovitým hrdlom a mierne naznačeným prechodom v telo. Vodorovne von vytiahnutý okraj je zvisle zrezaný a na vnútornej strane ostrým lomom oddelený od hrdla; uchá sú trojuholníkovite hranené. Povrch bol pôvodne čierny, avšak po druhotnom vypálení väčšiny črepov prevláda žlté sfarbenie (charakter vypálenia ako pri amfore pod čis. 1). Dno je omfalické. Rozmery: v 25 cm, Ø ú 17 cm, Ø d 9 cm. (Obr. 6: 2; 7: 4.)

10. Väčší masívny hrniec vajcovitého tvaru s náznakovite von zaobleným ústím a s dvoma pásikovými uchami. Sfarbenie nejednotné, žlté až čierne, s postupnými prechodmi.

Obr. 5. Čaka — mohyla. Odstraňovanie poslednej vrstvy nad žiaroviskom IVa.

Obr. 6. Čaka – mohyla. Rekonštruovaná keramika zo žiarového hrobu IV. 1, 2, 4, 9, 11 – 1 : 6; 3, 5–7, 12 – 1 : 4; 8 – 1 : 3; 10, 13, 14 – 1 : 5.

Materiál hrubozrnný, povrch nerovný, na dne stopy po používaní. Rozmery: v 25 cm, Ø ú 15,5 cm, Ø d 9,7 cm. (Obr. 6: 9; 7: 7.)

11. Menší, pôvodne pravdepodobne dvojjuhý hrniec vajcovitého tvaru s výraznejšie von vyhnutým, vodorovne zrezaným ústím. Povrch má pomerne rovnakú tehlovožltú farbu, bez stôp druhotného ohňa. Na dne stopy po kratšom používaní. Rozmery: v 13 cm, Ø ú 12,3 cm, Ø d 5,7 cm. (Obr. 6: 7; 7: 5.)

12. Tanierovitá miska čakanského typu s von lomeným, na štyroch miestach lalokovite nahor vytiahnutým okrajom (pod jedným lalokom je ucho trojuholníkového prierezu). Na vnútornej strane bola výzdoba z koncentrických kruhov okolo dna s križovite usporiadanými zväzkami trojitých žliabkov (zachovali sa iba tri ramená križa). Pôvodné sfarbenie nezistiteľné; celý povrch nádoby je silným druhotným ohňom vypálený do základnej tehlovožltej farby s tmavšími a svetlejšími odtieňmi a má miestami troskovitý charakter. Pri vydatí deformácia. Rozmery: v 14 cm, Ø ú 30 cm, dno nevyznačené. (Obr. 6: 11; 7: 11.)

13. Miska pôvodne s dutou nôžkou (nôžka chýba) a vodorovne von zalomeným a zvisle zrezaným okrajom. Veľké pásikové ucho spája podústie s mierne lomeným stredom tela. Povrch nejednotný, hnedastej farby s červenkastými škvrnami, na jednej strane má nádoba pôvodný náter druhotným ohňom odstránený, tak že vystupuje štruktúra materiálu (pomerná hrubozrnnosť). Na okraji a pri odlomenej nôžke stopy po dlhšom používaní. Zachov. v 11,3 cm, Ø ú 18 cm, Ø nôžky (hore) 7 cm. (Obr. 6: 14; 7: 8.)

14. Vysoká hrncovitá šálka s vysoko ponad okraj prečnievajúcim, trojuholníkovite hraneným uchom a šošovkovite dovnútra klenutým dnom (nejde o omfalos, na vnútornej strane klenutie nie je vyznačené). Celý povrch nádoby je pokrytý horizontálnymi žliabkami. Povrch pôvodne do čierne leštený (niekoľko druhotným ohňom nedotknutých črepov), väčšina črepov má však tehlovožltú farbu získanú druhotným ohňom (ako amfora pod č. 1). Rozmery: v 13,1 (17,5) cm, Ø ú 14,5 cm, Ø d 6,2 cm. (Obr. 6: 6; 7: 10.)

15. Dvanásť črepov z miskovitej šálky s lievikovite roztvoreným okrajom, pod ktorým je pásikové uško; na povrchu sú stopy po druhotnom vypálení (základná žltá farba s popolavými škvrnami); Ø ú ca 18 cm. (Obr. 8: 7.)

16. Dvanásť črepov z miskovitej šálky s hrdlom lievikovite nasadeným na široko hranené telo; ponad okraj prečnievajúce ucho má trojuholníkový prierez; povrch a vnútro krásne do čierne leštené, bez stôp druhotného ohňa; Ø ú ca 22 cm. (Obr. 8: 2.)

17. Šesť črepov z kónickej šálky, medzi nimi sú niektoré druhotne prepálené; Ø ú ca 9,5 cm. (Obr. 8: 4.)

18. Dvadsať zlomkov z misky s dovnútra zahnutým okrajom, druhotným ohňom silne prepálených, celkove popolavé sfarbenie; niektoré majú troskovitý charakter; Ø ú ca 18 cm. (Obr. 8: 9.)

19. Sedemnášť črepov z džbána čakanského typu s vodorovným hraneným vydatím. Ponad okraj prečnievajúce ucho má trojuholníkový prierez. Povrch a vnútro boli pôvodne do čierne vypálené, na povrchu sú aj stopy po striebrom tuhovaní; niektoré črepy sú úplne žlté (druhotným ohňom pozmenený povrch a vnútro); Ø ú ca 16 cm. (Obr. 8: 1.)

20. Množstvo črepov z hrnca, prepáleného druhotne výrazne do žltá s popolavými škvrnami; Ø ú ca 18 cm. (Obr. 8: 10.)

21. Množstvo črepov z amfory s hrdlom nasadeným lievikovite na telo. Pod hrdlom na vydatí boli pravdepodobne

štyri protifahlé, nahor zahrotené výčnelky. Farba povrchu je po sekundárnom ohni hranice žltá. (Obr. 8: 15.)

22. Črepy z malého hrnca, na povrchu a vnútri kávovo-hnedej a v strede lomu črepu šedočiernej farby. (Obr. 8: 6.)

23. Dvadsať črepov z kónickej misky s ostro dovnútra zalomeným okrajom; všetky črepy sú druhotným ohňom výrazne dotknuté, sekundárne tehlovočervene sfarbené, s popolavými škvrnami; Ø ú ca 17 cm. (Obr. 8: 8.)

24. Zlomok miniatúrnej šálky s nerovným, drsným povrchom, tmavopopelavej farby; Ø ú ca 5,8 cm. (Obr. 8: 5.)

25. Pätnásť úlomkov z čakanského džbána s nízkou nôžkou a uchom prečnievajúcim ponad okraj (ucho a nôžka chýbajú); povrch dotknutý druhotným ohňom; Ø ú ca 12 cm. (Obr. 8: 3.)

Vo výplni sa našli: časť dna z čakanskej misky (obr. 8: 12), črep s nalepenou, prstami pretlačovanou páskou (obr. 8: 11) a črep zo zásobnice s povrchom zvisle brázdneným prstami (obr. 8: 13).

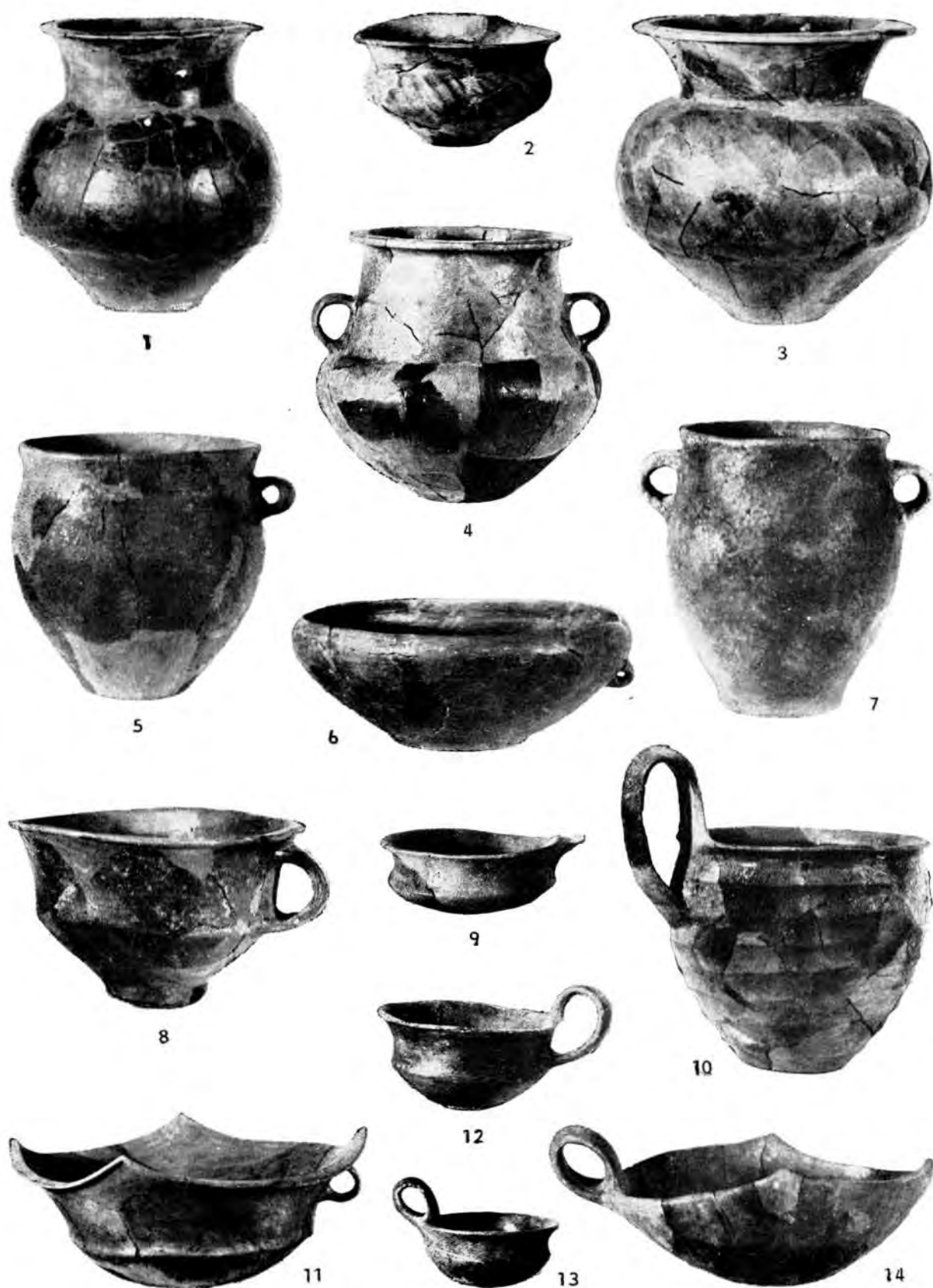
Opis keramiky naznačuje, že v hrobe sa zistilo v rôznom stupni zachovania ca 25 keramických „milodarov“. Celkove sa ukazuje dosť zvláštne, akoby dvojpólové usporiadanie celku, t. j. sústredenie keramiky a iných nálezov na dvoch protifahlých miestach. Proti prvotnému dojmu, t. j. dojmu dvojitého pochovávaní, resp. dvoch hrobov, dajú sa uviesť tieto dôležité skutočnosti:

a) Črepy z niektorých rekonštruovaných nádob pochádzajú jednak zo zvyškov hranice (poloha a), jednak zo sústredení na protifahlom konci hrovej jamy (polohy b, c, d). Tak napr. druhotným ohňom poškodené črepy amfory (9) našli sa v polohe a, zatiaľ čo tak isto k nej patriace črepy sa objavili v polohe b. Črepy z misky (12), ktorá patrí do skupiny nádob dotknutých na celom povrchu druhotným ohňom, sa zase vyzbierali takmer z celého priestoru hraničnej vrstvičky (polohy a—d). Z toho možno usudzovať na jednorázové pochovávanie (pravda, počet jedincov nemožno odhadnúť, rozbor nedohorených kostí sa doteraz neuskutočnil).

b) Hoci aj bronzové nálezy sa viac-menej sústreďovali vo dvoch protifahlých základných polohách, jednako nachádzali sa aj po celej vypálenej ploche.

c) Vlastné zvyšky hranice spolu s „hniezdom“ kostičiek sa zistili iba v polohe a. Isté sústredenie kostičiek na opačnej strane môže súvisieť aj s prítomnosťou väčšieho množstva ostatných zlomkov „milodarov“ na týchto miestach (keramika).

Uvedené okolnosti spolu s inými, ktoré ani netreba podrobnejšie uvádzať (napr. neprerušená súvislosť vypálenej pôdy a pod.), sú dostatočné k tomu, aby sa o celku uvažovalo ako o jednom hrobe. Pravdepodobne takýto bol aj pomer „hrobov“ II a III pri predchádzajúcom výskume, pretože z „hrobu“ III máme vlastne k dispozícii iba keramiku. Hrob IV je teda vlastne iba tretím hrobom, ale dáv-

Obr. 7. Čaka — mohyla. Keramika zo žiarového hrobu IV. Rôzna veľkosť.

nejšie označenie ma núti označiť posledný celok ako hrob IV.

Tak pri hrobe IV, ako aj pri hrobe II treba však vysvetliť, prečo sa dalo väčšie množstvo črepov do istej a v našom prípade dosť značnej vzdialenosti od zvyškov vlastného pohrebu. Vysvetlenie, ktoré tu podávam, má pokusný charakter; jeho správnosť sa prípadne overí pri ďalších podobných hrobových celkoch.

Ak si bližšie všimneme ráz keramiky v polohe *a*, vidíme, že okrem troch celých nádob (3, 10, 13) aj vlastné zvyšky hranice obsahovali väčšinou keramické úlomky. Počet zlomkov keramiky bol tu však omnoho menší (i keď azda rôznorodejší) než na opačnom konci jamy (polohy *b*, *b'*, *c*, *d*, *d'*). Je preto dosť pravdepodobné, že tak, ako boli nedohorené kostičky sústredené v strede zvyškov hranice (nie však úplne, to by bola bývala robota, ktorá sa skôr viaže k výskumným prácam než sa mohla viazať k pohrebnému rítu), práve tá istá snaha, t. j. snaha sústrediť rovnaké predmety — pokiaľ to bolo možné aspoň náznakove — pôsobila pri vytváraní dvoch základných hromád zvyškov hranice. Zdá sa, že aj toto sa dialo iba povrchné; zvyšky hranice sústredovali pochovávatelia na jednu hromadu, pričom každý keramický úlomok neoddelili od nich. Veď išlo iba o náznak, o symbolický akt. Práve tak sa stalo, že aj v protihľbých polohách *b*—*d'* vyskytlo sa pomerne viac nedohorených kostičiek než na medzipriestore (tu zase preto, lebo pri zhromažďovaní črepov tiež nezáležalo na nejakom množstve kostičiek, ktoré sa sem dostali tak isto pri náznakovitom vykonávaní tejto práce). Teda oddelenie keramických zvyškov od zvyškov hranice a oddelenie kostičiek od zvyškov hranice (vlastne iba ich umiestnenie do stredu) javí sa ako jeden a ten istý princíp. Možno ho definovať ako snahu po znázornení istého neúplného, ale iba náznakovitého pôvodného stavu vecí: vlastného tela (kostičky v strede polohy *a*), hranice (hromada popola, uhliakov a pod. — poloha *a*) a keramických „milodarov“, resp. „milodarov“ vôbec (všetky protihľbe polohy).

V ďalšom by som sa chcel zmieniť o niektorých detailoch pri pochovávaní, ako ich naznačujú zvyšky keramiky.

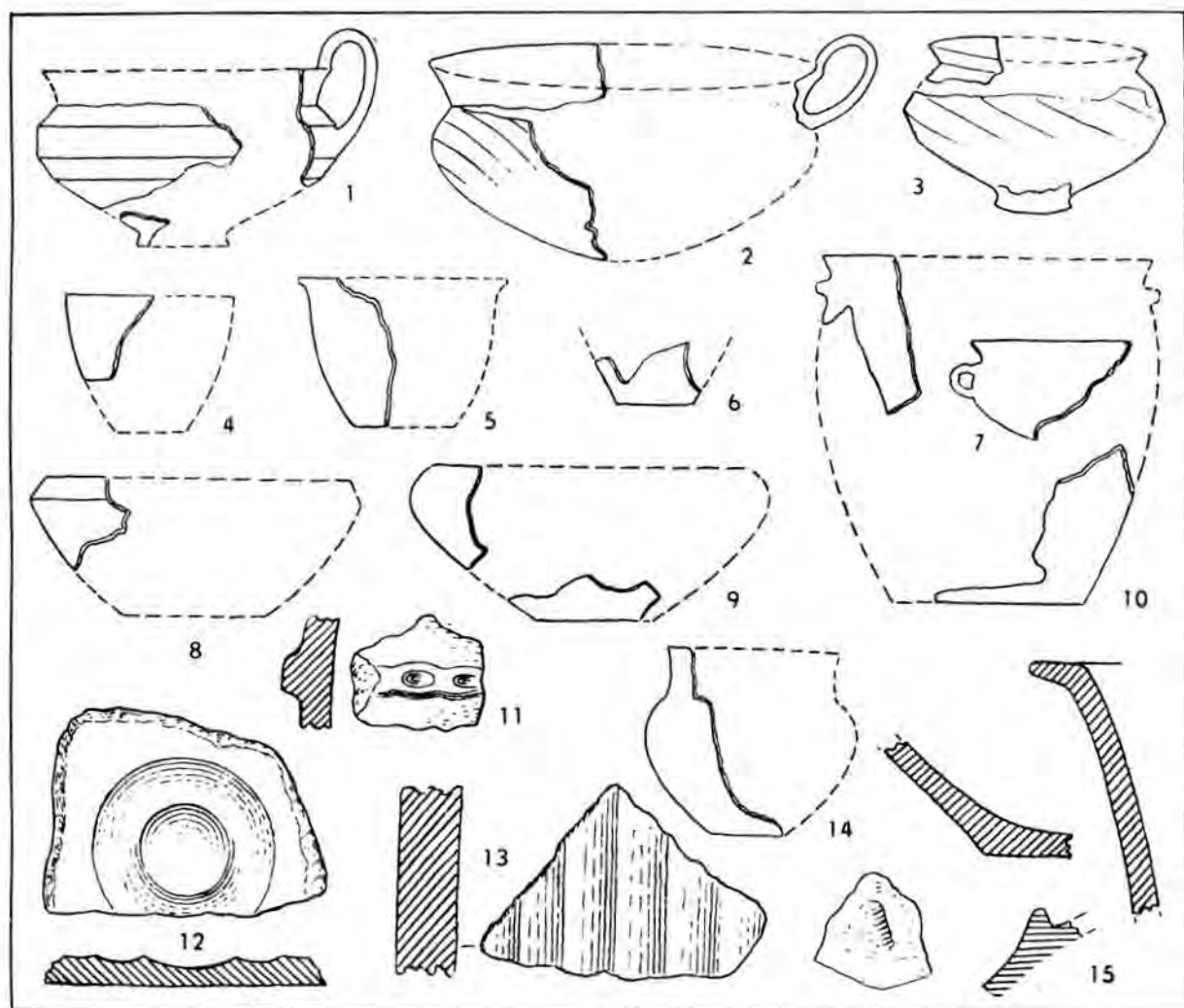
Na základe vystavenia keramiky účinkom druhotného ohňa, príp. na základe rôzneho charakteru týchto účinkov možno rozdeliť zrekonštruované nádoby do štyroch skupín. Do prvej z nich patria nádoby, na ktorých nemožno zistiť druhotné vypálenie; sú to dva hrnce (10, 11) a jedna šálka (3). Druhú skupinu reprezentujú keramické tvary, na

ktorých slabšie účinky druhotného ohňa hranice možno sledovať iba na jednej strane. Patrí sem jedna amfora (5), miska s nôžkou (13) a kónická miska (8). Tretiu (najpočetnejšiu) skupinu keramiky charakterizuje skutočnosť, že črepy, z ktorých sa jednotlivé nádoby dodatočne rekonštruovali, boli jednak úplne nedotknuté ohňom, tak že sa dal zistiť aj pôvodný povrch, alebo výrazne dotknuté ohňom (jednotná strata pôvodnej farby a celkového vzhľadu). Po rekonštrukcii sa oba druhy črepov nachádzajú pri sebe a farbou ostro kontrastujú (najviac na amfore 9). Túto skupinu tvoria dve amfory (1, 9), dve nízke šálky (4, 6) a vysoká šálka (14). Napokon pre poslednú — štvrtú — skupinu zrekonštruovaných nádob je typická okolnosť, že boli celé vystavené účinkom druhotného ohňa hranice, čím stratili pôvodné sfarbenie; materiál majú niekedy až troskovitý a príznačný je pre ne aj istý stupeň deformácie. Do tejto skupiny patrí jedna miska (12) a dve šálky (2, 7).

Pokiaľ ide o keramiky, ktorá sa zachovala iba v zlomkoch, zdá sa, že aj táto by sa dala zaradiť do jednotlivých takto vymedzených skupín (s pochopiteľnou výnimkou prvej skupiny). Napr. zlomky džbána čakanského typu (19) by patrili do skupiny tretej a pod. Pretože však pri zaraďovaní treba počítať s istým rizikom (zlá zachovalosť a nezachovanie všetkých zlomkov), toto zaradenie nerobím a ani ho nepovažujem za potrebné, pretože na vymedzenie odlišného charakteru jednotlivých skupín stačia aj pôvodne celé, príp. zrekonštruované nádoby.

Význam uvedených zistení pre pohrebný rítus a pre vlastný priebeh pochovávania je zrejmý. Niektoré nádoby boli vzdialené od horiacej hranice a ak sa s nimi pri pohrebnom ríte počítalo od začiatku (čo je dosť pravdepodobné), tvorili počas vlastného spopolňovania mŕtveho oddelenú skupinu (skupina 1). Z porovnania ich charakteru s náležovými polohami v objekte vysvitá, že k celku boli uložené buď v prirodzenej polohe (šálka 3), alebo dnom nahor (hrnce 10 a 11). Mali teda pôvodne zamýšľanú symbolickú funkciu poklopov. Nie je vylúčené, že aspoň v hrncoch bola pôvodne pripravená tekutina, ktorou sa zhášali tlejúce zvyšky hranice. „Funkcia“ poklopov bola teda druhotná, pretože vlastný obrad pochovávania sa dostal už do ďalšej fázy a hrnce už nerozbili, ale ich vložili do hrobu celé.

Charakter druhej skupiny keramiky môže vysvetliť iba už aj inde doložená skutočnosť, že nádoby stáli v dobe spaľovania mŕtveho v blízkosti ohňa, preto boli ním na jednej strane poškodené.

Obr. 8. Čaka — mohyla. Zlomkovitá keramika zo žiarového hrobu IV. 1–10, 14 — 1 : 4; ostatné 1 : 2.

Zaujímavú stránku pohrebného úkonu osvetľuje tretia skupina nádob. Možno právom predpokladať, že počas horenia hranice sa niekde v blízkosti úmyselne rozbíjali celé nádoby a väčšina zo zeme zdvihnutých úlomkov sa vhadzovala do plameňov. Ak by totiž bola nádoba niekde na hranici, nijako sa nemohla rozpadnúť tak, aby bezprostredne susediace črepy z rôznych častí nádob mali taký odlišný charakter. Prítomnosť nedohorených zlomkov v objekte súvisí s dodatočným prihrnutím črepov po zhasení hranice.

Štvrtá skupina keramiky svedčí buď o vhadzovaní celých nádob do ohňa, alebo o pôvodnom vybavení mŕtveho „keramickými milodarmi“ priamo na hranici. Druhú možnosť považujem za pravdepodobnejšiu; vypálenie je tu značne intenzívnejšie než v prípade ohňom dotknutých črepov tretej skupiny, čo svedčí o dlhšom vystavení účinkom ohňa (troskovitý charakter, tvarové deformácie).

Opis bronzových predmetov a zhodnotenie ich nálezových polôh

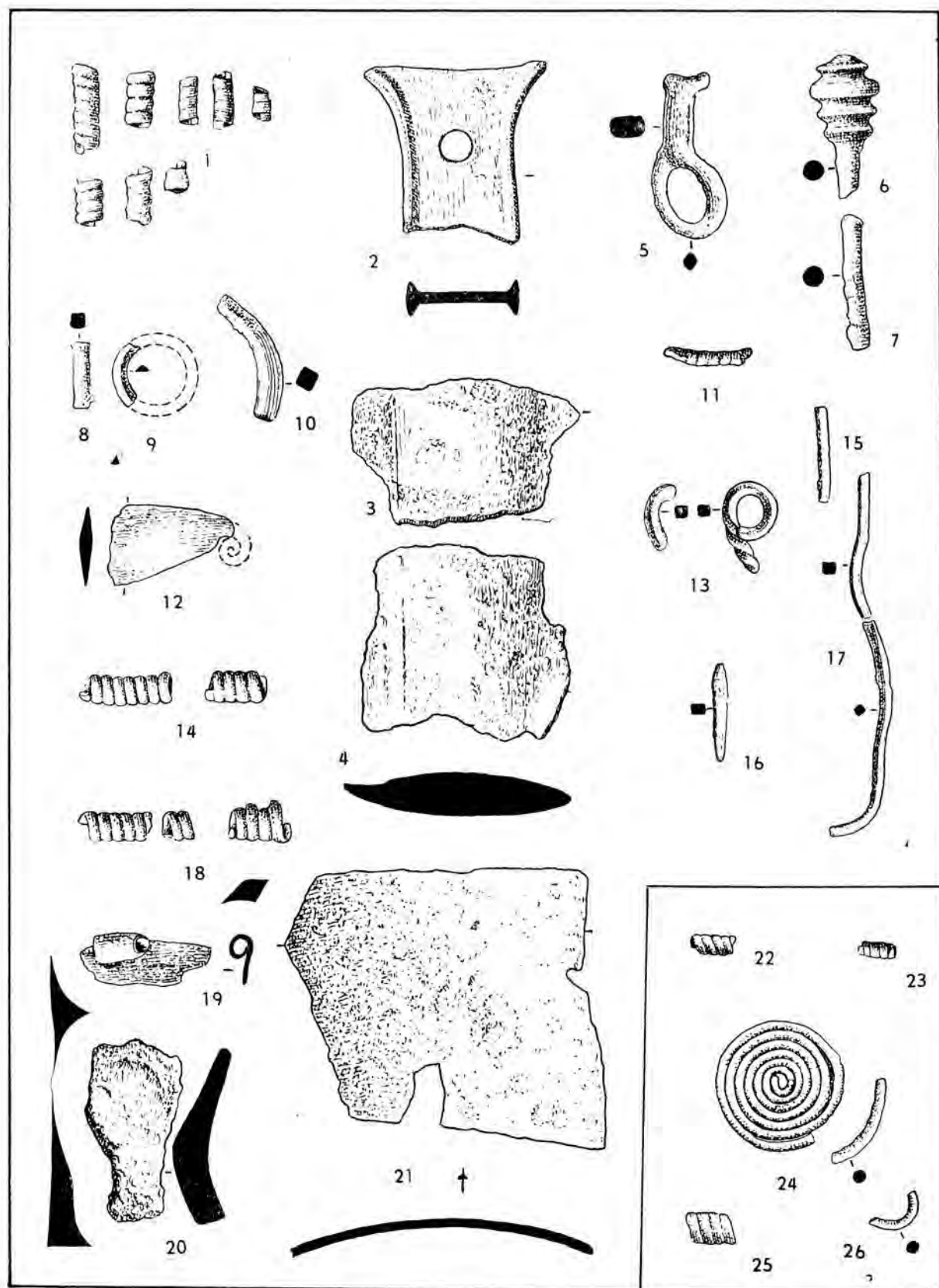
a) Osem ohňom výrazne deformovaných zlomkov meča s jazykovitou rukoväťou. Najzachovalejší, bez stôp druhotného ohňa, predstavuje rovno ukončenú časť rukoväti s oblúkovite von prehnutými okrajovými lištami. Na zlomku je kruhový otvor pre nít. Na základe najzachovalejších zlomkov z čepele meča, ktoré sú sekundárnym ohňom deformované (2 ks), možno usúdiť, že stredové rebro bolo ploché, zaoblené a ostrie od neho obojstranne mierne odsadené. Zachov. d rukoväti 32 mm. (Obr. 9: 2–4.)

b) Tri zlomky ohňom poškodennej bronzovej ihlice s viackrát členenou hlavicou; Ø hlavice 12 mm, zachov. d zlomku 25 mm. (Obr. 9: 6, 7.)

c) Štyri zlomky z bronzového pásu (pozri u).

d) Deväť úlomkov drobných špirálok dvojakého charakteru. Špirálky s väčším priemerom (3–4 mm) sú zhotovené z drôtu mierne oblúkovitého prierezu, špirálky s menším priemerom (2 mm) z drôtu roztepaného naplocho. (Obr. 9: 1.)

e) Malý bronzový hrot štvoruholného prierezu, azda z dreveného alebo kosteného šidla; d 17 mm. (Obr. 9: 16.)

Obr. 9. Caka — mohyla. Bronzové predmety zo žiarového hrobu IV (1–17) a zo žiaroviska IVa (22–26).
Všetko 1 : 1.

f) Osem jemne tepaných plieškov, na jednom z nich je okraj trubičkovite späť zahnutý. Ide možno o zlomky bronzovej nádoby (cisty?). (Obr. 9: 19.)

g) Zlomok plochého bronzového náramku, v strede zosilneného. Na konci je náznak zahnutia, avšak obvyklé špirálovité ukončenie chýba. Zachov. d 22 mm. (Obr. 9: 12.)

h) Bronzové drôty kruhového prierezu s kruhovitým zahnutím o rôznych dĺžkach. Zlomok bronzového drôtu štvorcového prierezu; d 23 mm. Zlomok bronzového krúžku trojuholníkovitého prierezu; Ø ca 11 cm. Bronzový nit štvorcového prierezu s roztepanými koncami; d 11 mm. (Obr. 9: 8–10.)

i) Plochý bronzový drôt obtočený špirálou z roztepaného drôtu o Ø 2 mm; zachov. d 15 mm. (Obr. 9: 11.)

j) Množstvo bronzových zliatkov, úlomkov a bronzových kvapiek.

k) Okrajový, lopatkovite rozšírený zlomok bočnice(?) bronzového zubadla s dvojítm oblúkovitým výkrojom pri ukončení; smerom k ukončeniu sa zlomok postupne stenčuje. Zachov. d 30 mm. (Obr. 9: 20.)

l) Zlomok plochej bronzovej spony z drôtu štvorcového prierezu. Zachovala sa polovica osmičkovitej slučky a časť torďovaného tela. (Obr. 9: 13.)

m) Dva zlomky z inej plochej bronzovej spony s telom z drôtu štvorcového prierezu. (Obr. 9: 17.)

n) Zlomky drobných bronzových špirál väčšieho priemeru z plochého drôtu polkruhovitého prierezu. (Obr. 9: 14.)

o) Zlomky bronzovej špirály podobnej predošlému typu. (Obr. 9: 18.)

p) Zlomok bronzového predmetu, azda britvy, s rukoväťou ukončenou krúžkom. Krúžok má nízky trojuholníkovitý, rukoväť oválny prierez. Z čepele sa zachoval iba náznak stredového prelamovania. Zachov. d 29 mm. (Obr. 9: 5.)

r) Zlomok bronzovej špirály väčšieho typu. Jedna strana špirálovej trubičky je neporušená; špirálka sa ukončuje postupným stenčovaním drôtu.

s) Zlomky bronzových drôtov kruhového prierezu a iné, ešte atypickejšie úlomky.

t) Zlomky bronzového drôtu štvorcového prierezu, pravdepodobne z lučika spony l; d 38 cm, 25 cm a 16 cm.

u) Hrubší bronzový plech azda z pása, s jedným otvorom pre nit. Na zachovalej časti možno pozorovať, že plech má postupne menšiu šírku (47, 42 mm); zachov. d 60 mm. (Obr. 9: 21.)

v) Zlomky bronzových špirál väčšieho typu; dĺžka najzachovalejšej z nich 10 mm.

Všetky bronzové predmety, s výnimkou jedného zlomku (ukončenie rukoväti meča), sú viac alebo menej poškodené druhotným ohňom hranice. Pretože ostatné fragmenty meča boli naopak vystavené účinkom druhotného ohňa, aj tento predmet patrí čo do pôvodného použitia pri pohrebnom obrade k tej keramickej skupine, ktorú reprezentujú nádoby 1, 4, 6, 9 a 14 (rekonštruované z črepov jednak výrazne dotknutých druhotným ohňom, jednak z črepov vôbec nepoškodených, pričom na príslušných nádobách majú takéto zlomky po rekonštrukcii susedné polohy). Dosť zjavne z toho vyplýva, že tak ako sa rozbíjali nádoby v blízkosti horiacej hranice (pravdepodobne hádzaním na zem), tak bol

zlámaný aj meč (na rukoväti bezpečne, ale pravdepodobne aj inde) a väčšia časť z neho sa hodila do plameňov.

Žiarovisko IVa

K niektorému z troch hrobov, ale najpravdepodobnejšie k hrobu IV v čakanskej mohyle patrilo žiarovisko IVa. Nachádzalo sa vo vzdialenosti 6 m na severovýchod od spomenutého hrobu. Bola to nepravidelne, miestami veľmi slabo vypálená plocha amébovitého tvaru s nejednotnou úrovňou (max. hĺbka 85 cm), ktorú vymedzovala miestami iba uhlíková vrstva, nie veľmi súvislá, s niekoľkými črepmi a jednou zvieracou kosťou (rebro). Kde tu sa nachádzalo aj niekoľko ojedinelých ľudských(?) nedohorených kostičiek. Vypálenie „dna“ nebolo súvislé a miestami prezrádzalo umelé rušivé zásahy. Okrem črepov a kostičiek bolo tu aj niekoľko úlomkov bronzov, z ktorých možno spomenúť bronzovú špirálu azda zo spony (Ø 23 mm, obr. 9: 24), drobné úlomky špirál (obr. 9: 22, 23, 25) a bronzové drôtičky (obr. 9: 26). Z keramiky niekoľko väčších zlomkov ukazuje na jednu šálkovitú nádobu (druhotné vypálenie hnedošedé; v 10 cm; obr. 8: 14).

Interpretácia nálezového celku je veľmi ťažká. Spálená škvrna sa nachádzala na rastlej sprasi a bola pokrytá sprašou v druhotnej polohe, na priestore vonkajšieho plášťa mohyly. Po hrovej jame nebolo ani stopy. O vlastný hrob tu teda nejde (napriek tomu, že bohaté čakanské hroby zisťujeme priamo na žiaroviskách). Prikláňam sa skôr k názoru, že ide o žiarovisko, ktoré súviselo s niektorým z bohatých čakanských hrobov. Ani charakter súvislostí, ani hrobový celok, ku ktorému tento posledný objekt patrila, nebolo možné zistiť. Boli to nejaké vedľajšie ohne, pri ktorých sa tak isto, ale v menšej miere spaľovalo (súčasná obeť?). So zreteľom na polohu, ktorá je príbuzná polohe hrobu IV, mohli byť potom zvyšky z menších, azda trojnásobných hraníc (tvarový priebeh) pripojené najskôr k poslednému hrobu v mohyle. (Obr. 5.)

Pohrebný rítus

Hrob IV v čakanskej mohyle je po stránke detailnejšieho zachytenia nálezových okolností v rámci čakanskej kultúry tým, čím je doteraz vo velaticko-baierdorfskom prostredí očkovaná mohyla. Tak tu, ako aj tam, sme sústredili pozornosť na rôzne podrobnosti pohrebného rítu, ktoré súhrne v oboch prípadoch dovoľujú aj širšie závery.

V ďalšom sa budem zaoberať niektorými novými otázkami pohrebného rítu. Predovšetkým treba však podať čo najvernejšiu rekonštrukciu pochovávaní v čakanskej mohyle (hrob IV), ktoré — dovoľujem si nepochybovať o tom — v zásade bolo podobné aj dvom predchádzajúcim pochovávaniam (hroby I, II). Postup pochovávaní sa chronologicky rozpadá do týchto na seba nadväzujúcich úkonov:

a) K juhovýchodnej štvrtine mohyly sa navŕšili sprašové vrstvy a do nich, približne v úrovni predchádzajúceho hrobu II, bola z boku zapustená hrobová komora obdĺžnikového pôdorysu so zaoblenými rohmi (rozmery 4×6 m), s nejednotnou, smerom na severovýchod klesajúcou úrovňou.

b) V strede takto získaného priestoru bola postavená veľká oválna hranica, ktorej rozmery do určitej miery prezrádza oválna spálená škvŕna na dne ($3,15 \times 4,80$ m). Mŕtvy bol na nej pravdepodobne vo vystretej polohe (porov. oválnu škvŕnu pri hrobe I).

c) Pri pochovávaní sa použilo ca 25 nádob. Výber určitého druhu keramiky sa nerobil v tom zmysle, že by boli dávali prednosť niektorému úplne rovnakému druhu keramiky (ako napr. v Očkove), ale skôr naopak: hrobová kolekcia robí dojem zámerného vybavenia mŕtveho všetkými známymi tvarmi a ich variantmi (pozri napr. amfory s hrdlom roztvoreným, valcovitým a kónickým — obr. 6: 1, 2, 4). Hoci prevahu mali šálky a džbánovité tvary, typologicky sa pri jemnejšom zaradovaní navzájom tiež líšia.

d) Niektoré nádoby boli položené priamo na hranicu (štvrtá skupina), iné sa nachádzali bezprostredne okolo hranice, najskôr pri ústí jamy (druhá skupina). Po zapálení hranice sa v blízkosti rozbíjali ďalšie nádoby, z ktorých väčšina črepov (nie však všetky) sa vhadzovala do plameňov (tretia skupina). Napokon boli pripravené alebo dodatočne prinesené nádoby pravdepodobne s nejakou tekutinou, ktorou sa zhášali zvyšky hranice (prvý úkon s prvou skupinou nádob).

e) Pred posledným úkonom (odhliadnuc od zahadzovania jamy) zámerne sa sústredili zvyšky hranice v juhozápadnej polovici jamy na oválnej ploche ca 1×2 m a do stredu zvyškov sa hniezdovite vložili vyzbierané kostičky.

f) Keramiku, pomocou ktorej sa predtým najpravdepodobnejšie zhášali zvyšky hranice, vložili potom do hrobu, v dvoch prípadoch dnom nahor (poloha naznačujúca aj funkciu?), v jednom prípade v prirodzenej polohe (druhý úkon s prvou skupinou nádob). Celok sa zasypal bez budovania akéhokoľvek prístrešia. Pri zasýpaní jamy vhadzo-

vali sa do nej črepy a niektoré úlomky bronzov.

Pri rozbere pohrebného rítu očkovskej mohyly som sa už v niektorých prípadoch odvolával na analogickú situáciu v hrobe IV v čakanskej mohyle.¹¹ K prvkom pohrebného rítu, ktorým som venoval pozornosť jednak vo vzťahu k stredodunajskému prostrediu, jednak v súvislosti s klasickým homérskym pohrebom (dipylský hrob), sa na tomto mieste podrobne nevraciam. Stačí ich stručne vymenovať, prípadne doplniť: spaľovanie na mieste neskoršieho pohrebu; keramika jednak spálená, jednak nespálená a vložená dodatočne (v našom prípade, ak vylúčime dva hrnce, pomocou ktorých sa zhášali zvyšky hranice, zastupuje túto druhú skupinu iba kolmo postavená šálka 3); postupné pochovávanie v jednej mohyle, pričom sa rozmery objektu zväčšujú; zahášanie tlejúcej hranice nejakou tekutinou (v očkovskej mohyle som na túto skutočnosť usudzoval z charakteru istého druhu „mazanice“ na dne hrobovej komory, v čakanskom hrobe IV sú to dva hrnce [10, 11], ktoré mali pravdepodobne takúto funkciu). Na tomto mieste stačí stručne osvetliť niektoré novšie princípy pochovávaní, resp. úkony pri ňom.

1. Rozbíjanie keramiky a poškodzovanie bronzových predmetov počas horenia hranice

Zatiaľ čo k úmyselnému ničeniu keramických výrobkov počas spaľovania mŕtveho a k ich vhadzovaniu do hrobovej jamy nechýbajú v stredodunajskom súčasnom kultúrnom okruhu početnejšie príklady¹² (velatická a čakanská kultúra), intencionalne poškodzovanie bronzových predmetov neumožňuje v takej miere zisťovať prevládajúci spôsob pochovávaní (t. j. spaľovanie). Pre nás je dôležité, že podobné poškodenie meča (zlomená rukoväť) vyskytlo sa aj v hrobe II¹³ a meč bez hornej časti rukoväti nachádza sa aj medzi hrobovými nálezmi v Mosonszolnoku a inde, čo poukazuje azda v rámci čakanskej kultúry na isté príbuzné tendencie.¹⁴ Avšak bez ohľadu na to, či aj tam šlo o ten istý postup, meč z hrobu IV je jednoznačným dôkazom o poškodzovaní nielen keramiky, ale aj zbraní v bezprostrednej súvislosti s vlastným pochovávaním. O úmyselnom poškodzovaní predmetov pri úmrtí (rozbíjanie nádob, ničenie zbraní a pod.) je rozsiahla literatúra, tak pokiaľ ide o minulosť, ako aj o súčasnosť. Tento jav je v bezprostrednej spojitosti so samým pochovávaním a pohrebné zvykoslovia — ako sa v tom národopisci zhodujú — sa zo všetkých ostatných (narodenie, svadba) mení najpomalšie.¹⁵ Vo všeobecnosti prevláda názor, že mŕtveму patria veci mŕtve, ktoré, pretože mu patrili aj za živa, „zachovali si niečo

z jeho života, a tak sú zvlášť vhodné aj k jeho vzkrieseniu" (G. Thomson).¹⁶ Úkon má teda magické pozadie a napriek tomu, že je všeobecnejšie rozšírený, aj črepy v násype dipylských hrobových jám (*Kerameikos*)¹⁷ možno azda zahrnúť do komplexu tých vzťahov so stredodunajským prostredím, na ktoré sme už prv poukázali. V strednej Európe má tento zvyk hlbšie korene; v mohylách strednej doby bronzovej nie sú zriedkavé v násype ojedinelé bronzové predmety alebo črepy (zvyšky nádob), vysvetľované ako dodatočné obete vhadzované do hrobu počas budovania objektu.¹⁸ Ak k tomu pripojíme skutočnosť, že k podstatnej zmene pohrebného ritu v rámci určitej kultúry dochádzalo obvykle pod priamym vplyvom cudzieho etnika (čím archeológia len potvrdzuje už spomenutý národopisný poznatok o húževnatosti pohrebných zvykov), zdá sa byť náš predpoklad opodstatnenejší. Aj zvyk rozbiľania nádob a vhadzovanie črepov do hrobových jám, čo sa v náčelníckom horizonte stredného Podunajska (BD-HA1 — čakanská a velaticko-baierdorfská kultúra) javí ako výsledok domáceho vývoja, mohol sa dostať na juh spolu so žiarovým ritom, ktorý sa tam objavuje ako cudzí.

2. Usporiadanie zvyškov hranice

Po spálení mŕtveho sa rôznorodé nálezové prvky nachádzali na hromade (nedohorené kosti, bronzové predmety, zvyšky hranice, keramika). Snaha uviesť aspoň náznakovo tieto zvyšky do pôvodného stavu uplatňovala sa často aj v staršej (velatickej) fáze na chotínskom pohrebisku.¹⁹ Tu má svoj pôvod aj tzv. jamkový hrob, uplatňujúci sa v mladšej dobe bronzovej v širšom zemepisnom rámci. V čakanskom hrobe IV v podstate šlo o oddelenie kostičiek, zvyškov hranice a keramiky. Niekedy k tomu pristupuje aj oddelenie zvyškov bronzových predmetov (napr. hrob II, v ktorom sa ohorené bronzové predmety sústreďovali v menšom výklenku v stene hrovej jamy). Na homérsky text som sa už odvolával (uvádza sa v ňom vyzbieranie kostičiek z hraníc); v hrobe IV možno tendenciu oddelovania zvyškov rozšíriť aj na ostatné zložky (s výnimkou bronzových predmetov).²⁰

3. Rituálne(?) odoberanie podstatnej časti zvyškov bronzových predmetov po spálení

Podobne ako v staršej, velatickej fáze chotínskeho pohrebiska, aj v hrobe IV je pozoruhodné, že bronzové predmety sa zachovali iba v nepatrnom množstve. Napr. zachované zlomky z meča (rukoväť a čepeľ) predstavujú len asi tretinu pôvodnej hmoty meča. Či ide o rituálne odoberanie istej časti „majetku“ mŕtveho „na pamiatku“, alebo o jeho okradnutie žijúcimi (bronz ako surovina mal iste po-

merne veľkú hodnotu), príp. o akýsi druh odmeny účastníkom pohrebu, ako to dokladajú národopisné paralely, ťažko určiť. Rozhodne treba mať na zreteli, že tento zvyk sa uplatňuje, zdá sa, skôr v celkove chudobnejších hroboch (napr. vo velatickej fáze chotínskeho pohrebiska je takmer pravidelný²¹); v bohatom čakanskom hrobe II a v mohyle v Höveji (Zadunajsko) výbava mŕtveho sa zachovala pravdepodobne celá.

Rozbor pohrebného ritu si vyžaduje niektoré záverečné poznámky. Hrob IV v čakanskej mohyle svojou polohou a čiastočne aj vybavením patrí medzi bohaté hroby bojovníkov v čakanskej kultúre. Aj tento hrob, podobne ako ostatné bohaté celky (ktorých je však zatiaľ pomerne málo k vysloveniu všeobecnejších úsudkov) sa po istých stránkach približuje k bohatým velaticko-baierdorfským hrobkám (obdĺžniková jama, zvyšky hranice, spálená a nespálená keramika a pod.). Jednako dosť spojovacích článkov ho spája v pohrebnom rite s bohatšími staršími hrobmi na chotínskom pohrebisku, datovateľnými do stupňov HA1 a HA2 (tieto „bohaté“ hroby sú však v pomere k náčelníckym hrobom chudobné). Z tohto hľadiska tvorí akoby prechod medzi mohylovým a „plochým“ pochovávaním. Okrem uvedených vzťahov s pohrebným ritom vo velatickej fáze chotínskeho pohrebiska ho spájajú aj ďalšie, detailnejšie vzťahy; ich podrobnejšie uvedenie by však presahovalo rámec tohto článku.

K e r a m i k a

Hrnčiarske výrobky, ako som v inej súvislosti už podotkol, sú v čakanskom hrobovom celku pomerne rozmanité. Rôznorodosť zisťujeme nielen čo do výskytu základných foriem, ale aj ich variantov. Tvarove sú v hrobe IV zastúpené a) amfory, b) misky, c) džbány, d) šálky a črpáky, e) hrnce a f) zásobníka.

V rozbere, ktorý tu podávam, spomínam len niektoré zvláštnosti, vyplývajúce z keramického súboru ako nálezového celku; k hodnoteniu keramických tvarov sa vrátim na konci tohto článku pri celkovom hodnotení keramickej náplne čakanskej kultúry.

a) Amfory

Už na prvý pohľad je nápadné, že tri rekonštruované amfory sa tektonicky výrazne odlišujú. Zatiaľ čo prvá z nich má hrdlo lievikovite rozšírené, čo ju spolu so šikmým hranením vydutia priraduje k typickým čakanským keramickým formám (obr. 6: 1), na druhej vidíme valcovité hrdlo a vodorovne von vyhnutý okraj (v podstate velatický tvar —

obr. 6: 4), napokon tretia svojím kónickým hrdlom a dvoma uchami by podľa istej typologickej schémy reprezentovala najmladší stupeň (obr. 6: 2 — vývoj hrdla). Amfory majú približne rovnakú výšku, ide tu teda o ten istý tvar v rôznych obmenách v intencionalne uzavretom nálezovom celku. V čakanskom prostredí spoločný výskyt troch foriem nie je ojedinelý; v osade v Topoľčanoch našli sa spolu v chate 3/56 a jame 8/56.²²

Kónické hrdlo na amforách nás nemôže prekvapiť; početné tvarové predlohy poskytuje najmladší stupeň karpatskej mohylovej kultúry tak na juhozápadnom Slovensku, ako aj v Zadunajsku. Namiesto výpočtu analógií, ktorý by bol dlhý, pretože tvar s kónickým hrdlom nachádzame takmer všade, odkiaľ poznáme väčšie množstvo čakanských nálezov, stačí podčiarknuť, že doznievajú v ňom tradície predchádzajúceho vývoja a že jeho pomerne silné zastúpenie dáva týmto tradíciám všeobecnejšiu platnosť.

O druhom variante amfor s lievikovitým hrdlom po tom, čo som už na rôznych miestach o tomto svojráznom tvare napísal, len toľkoto: aj rozličné miestne stredobronzové skupiny, akú zastupuje napr. v Zadunajsku skupina Lovasberény, mohli sprostredkovať spôsob lievikovitého nasadenia hrdla na telo zo staršej doby bronzovej (severopanónska kultúra) až do mladšej doby bronzovej²³ (pozri nižšie).

Tretí variant amfor v našom celku prináša v podstate velatickú formu, zastúpenú práve tak v západných častiach Zadunajska, ako aj Slovenska, ale najhojnejšie na južnej Morave a v priľahlom Dolnom Rakúsku.

b) Misky

Aj v rámci miskovitých foriem zisťujeme tri druhy. Typickou čakanskou formou s mnohými analógiami v tejto kultúre (pozri v závere) je miska s okrajom lalokovite vyzdvihnutým a lomeným na štyroch protiľahlých miestach, v našom prípade bez vyznačenia dna (obr. 6: 11). Vnútro misiek, resp. dno môže byť zdobené (koncentrické kruhy a zväzky do kríža usporiadaných žliabkov). Sem treba priradiť aj starší nález z násypu čakanskej mohyly.²⁴

Šálkovitá miska s nôžkou (obr. 6: 14) predstavuje pomerne vyvinutý tvar v rámci podobných výrobkov. Jej pôvod z mohylovej kultúry je dosť pravdepodobný; z tohto okruhu ho preberá okrem iných aj pilinská kultúra.

Napokon najobvyklejší tvar misiek v mladšej dobe bronzovej vôbec v strednom Podunajsku zastupuje tu kónická miska s dovnútra zahnutým alebo

lomeným okrajom, pod ktorým je zvisle postavené uško (obr. 6: 13).

c) Džbány

Typické čakanské tvary s ostro nasadeným hrdlom na vodorovné alebo šikmo hranené telo (na rozdiel od typických velatických džbánkov s plynulou profiláciou tela) našli sa len v zlomkoch (obr. 8: 1–3). Ostro von lomený a hranený okraj, aký je typický pre džbány z hrobu II v čakanskej mohyle, tu chýba (mladší lokálny znak?).

d) Šálky a črpáky

Zatiaľ čo niektoré z tvarove rôznorodých nádob tejto skupiny sú spoločné tak vo vyvinutej velatickej, ako aj v mladšej čakanskej kultúre (napr. šálky, resp. črpáky s uchom pripevneným k okraju — obr. 6: 8, 12), iné sú svojrázne domáce (šálka s vodorovne žliabkovaným telom — obr. 6: 6). Napokon tretiu prechodnú skupinu reprezentuje viac-menej polguľovitá šálka s omfalickým dnom a uchom pripevneným k okraju (obr. 6: 10). Steny má na troch protiľahlých miestach lalokovite vyzdvihnuté (zrejme prenesený motív, často sa uplatňujúci na typických čakanských miskách — obr. 6: 11). Bez lalokovitého vyvýšenia okrajov objavuje sa tento tvar so zaguľatenejším telom aj vo velatickej kultúre.²⁵

e) Hrnce

Analógie k tomuto pomerne bezvýraznému tvaru nachádzame práve tak na sídliskách, ako aj na pohrebiskách, rovnako v čakanskom ako vo velaticko-baierdorfskom prostredí.

f) Zásobnica

Zvislé prstovanie, ktoré zisťujeme na zlomku zo zásobnice, je tak isto spoločným znakom oboch kultúrnych skupín.

Ťmavostručné poznámky ku keramickým výrobkom ukázali, že podobne, ako pri pohrebnom rite dala sa vyzdvihnúť úzka spojitost s velatickými hrobmi na pohrebisku Chotín II, aj v keramike vystupujú vzťahy podobného rázu. Ak v hrobe II styčný bod keramickej náplne čakanskej a velatickej kultúry reprezentovala (pochopiteľne okrem dvojkónických nádob) ojedinelá malá šálka s uchom prečnievajúcim ponad okraj,²⁶ tu sa tvarové vzťahy jednak rozšírili o ďalšie formy (polguľovité šálky, amfory), jednak prehĺbili v rámci tých, ktorých príbuznosť už bola známa z hrobu II. Malé, ostro profilované šálky s uchom pripevneným k okraju sú totiž už na nerozoznanie „velatické“. „Velatické“ tvary v hrobe nie sú však cudzím prínosom do keramického súboru, ale dokladajú plynulý domáci vývoj a zároveň najmladší stupeň čakanskej kultúry (prechod k velaticko-baierdorfskému stupňu).

Bronzové predmety a datovanie

Bronzová ihlica z hrobu IV (obr. 9: 6, 7), podobne ako aj staršia ihlica z hrobu II, patrí do širšie chápanej skupiny ihlíc s bohato profilovanou hlavicom. V stredodunajskom kultúrnom prostredí v takomto vyhotovení (voľné prstence usporiadané zhruba do dvojkonického tvaru) nie sú typické; ich hojnejší výskyt v lužickej kultúre poukazuje zároveň aj na oblasť, odkiaľ sa prevzali. Často vystupujú najmä vo východočeskej skupine lužickej kultúry;²⁷ na Morave analogické tvary našli sa napr. vo Vrchoslavičiach a Nezamysliciach.²⁸ Ukazujú sa aj menšie rozdiely medzi stredodunajskými a lužickými tvarmi; kým tvary v čistom lužickom prostredí majú hlavicu zátkovité ukončenú, na juhozápadnom Slovensku a v Zadunajsku sa konické alebo rovné ukončenie hlavice zdá byť obvyklejším.²⁹ Do južnej skupiny patrí aj ihlica z Diviakov (hlavica je ukončená konickým výčnelkom a prstence sú na nej menej voľné).³⁰ V odlišnom vyhotovení, so zrastenými prstencami (takmer dvojkonicky pôsobiaca), je ihlica medzi zberovými čakanskými nálezmi z Mosonszolnoku;³¹ jej podobná, ale so zaoblenými prstencami, našla sa v Oblekovičiach.³² Hoci pri týchto ihliciach sa pripúšťa dlhšie pretrvávajúce, a preto sú málo vhodné na presnejšie datovanie,³³ niektoré z uvedených analógií dovoľujú uvažovať o konci stupňa BD a o začiatku HA.³⁴ Pokiaľ ide o prípadný vývoj, na juhozápadnom Slovensku sa ukazuje, že pretiahnuté tvary hlavíc s odstavajúcimi prstencami sú staršie než hlavice spoštené, s prstencami tesne pri sebe.³⁵

Ďalší vzťah v naplni bronzového inventára hrobov II a IV podčiarkujú zlomky meča, ktorý v našom prípade patrí — tak isto ako predchádzajúci — najpravdepodobnejšie medzi meče tzv. nenzingenského typu (BD, začiatok HA podľa J. D. Cowena³⁶).

Hoci bronzové jednodielne ploché drôtené spony zachovali sa iba v zlomkoch, predsa zdajú sa byť dôležité pri datovaní celku. Podľa H. Müllera-Karpeho ploché spony totiž predstavujú v susednej oblasti (Dolné Rakúsko) kritériá pri delení rakúskeho materiálu, a to podľa toho, či majú oblúk z drôtu štvorhranného (stupeň Baierdorf — BD), resp. kruhového prierezu (stupeň Grossmugl — HA³⁷). Prvá zo spôn v hrobe IV mala oblúk tordovaný; zachovaná časť vinutia ukazuje, že ho tvorila štvorcová špirála (na rozdiel napr. od spony v Mosonszolnoku, kde, zdá sa, vinutie bolo z drôtu kruhového prierezu³⁸). Druhá spona na tomto nálezisku (s oblúkom a vinutím štvorcového prie-

rezu³⁹) udáva však pravdepodobne aj tvar druhej spony z čakanského hrobu IV (obr. 9: 17). Aj zlomky našich spôn sa takto prihovávajú pre stupeň BD, prípadne začiatok stupňa HA.

Ostatné bronzové predmety svojím postavením takto vymedzené miesto hrobového celku iba dopĺňajú. Zlomok bočnice zubadla (? , obr. 9: 20) má jedinú analógiu u nás v Očkove (HA1).⁴⁰ Predmet na obr. 9: 12 predstavuje azda britvu s dvojitém ostrím a rukoväťou tvaru špirály. S jedným ostrím vystupuje tento tvar vo Veleme⁴¹ a u nás v staršej, velatickej časti chotínskeho pohrebiska.⁴² V sídliskovom materiáli analogický tvar prináša velatická jama v Bohatej.⁴³ Podobnou špirálou boli však ukončené aj plechové náramky v mladšej dobe bronzovej;⁴⁴ ani miesto týchto tvarov analogických, ale čo do použitia rozdielných predmetov nevybočujú z uvedeného rámca (zhruba HA). Britva patrí medzi pomerne zriedkavé typy (obr. 9: 5). Azda ako tvarove najbližšiu analógiu možno uviesť britvu z pokladu z Přestavlk, ktorá sa našla spolu s jednodielnou plochou sponou (s výzdobou štítu pripomínajúcou výzdobu starších spindlerfeldských spôn).⁴⁵

Zhrňujúc výsledky nášho krátkeho rozboru, dochádzame k poznatku, že naplnou bronzového inventára hrobov II a IV nezachycujeme rozdielne chronologické postavenie celkov, ale pohybuje sa zhruba v tom istom časovom úseku (koniec BD, začiatok HA). Avšak pri celkovom hodnotení postavenia hrobu IV treba uvážiť aj ďalšie okolnosti: jeho miesto v čakanskej mohyle (v ktorej je najmladším celkom), ako aj isté zmeny v keramickej naplni, prihovávajúce sa v širších súvislostiach, najmä vo vzťahu k velatickému prostrediu, za mladší vek. Oba celky sú výrazným dokladom toho, čo sa často zdôrazňuje a čo je nanajvýš správne: keramika je celkove citlivejším ukazovateľom nielen kultúrnych, ale aj časových zmien, než sú bronzové predmety. Napokon vzťahy k pohrebnému rítu v staršej, velatickej fáze chotínskeho pohrebiska, ďalej zastúpenie istých keramických tvarov v očkovskej mohyle v takmer totožnom vyhotovení (šálky s kruhovým uškom pripevneným k okraju), aj v našom prípade dovoľujú uvažovať o približne súčasnem veku s očkovskou mohylou (HA1).

Záverečné poznámky

Štvrtý a posledný hrob v čakanskej mohyle okrem významného doplnenia keramického a bronzového inventára čakanskej kultúry priniesol dôležité poznatky o jej konečnej fáze, presnejšie o jej čiastoč-

nom prerastaní do velaticko-baierdorfskej kultúry. Zároveň ukázal, že v stupni HA1 bude potrebné počítať s určitým komplexom nálezových celkov, v ktorých budú zastúpené čakanské a velaticko-baierdorfské prvky. Po tejto stránke hrob IV ani doteraz nie je výnimkou. Napr. materiál z opevnenej osady v Ipelskom Sokolci možno charakterizovať ako čakansko-velatický, a to v rámci sídliskovej keramiky. Na druhej strane však opomenutie takých pohrebísk ako Chotín II by pri riešení „zániku“ čakanskej kultúry nevyhnutne vyvolalo jednostranné chápanie problému. Neslobodno totiž obísť skutočnosť, že začiatky na niektorých pohrebiskách (v Maďarsku, zdá sa, ich je väčšina) viažu sa práve k velatickému stupňu a predchádzajúci — čakanský — chýba. Vytvára sa tu teda komplikovaný obraz vývoja, taký, ktorého detailnejšie dokreslenie si vyžiada ďalšie rozsiahle výskumy. Hoci pôvod niektorých „velatických“ keramických tvarov, ako je napr. ostro profilovaná šálka s uchom pripevneným až k okraju, dá sa predpokladať aj v mladočakanskom prostredí, iné formy vo válskej alebo v staršej chotínskej skupine nadväzujú prostredníctvom skutočnej velatickej kultúry až na predlohy stredodunajsko-mohylové (napr. vysoké amfory s rovným alebo mierne kónickým hrdlom a i.). Pretože však táto staršia kultúra v materskej čakanskej oblasti nebola zastúpená (výnimku pochopiteľne tvoria dotykové západné kraje), ich výskyt a zastúpenie svojím pôvodom príbuzných tvarov znamená prínos zo západu. Celý proces, ktorý sa odohrával na konci stupňa BD a v stupni HA1 a ktorý, pokiaľ ide o západné impulzy do Karpatskej kotliny, nadväzoval na predchádzajúce čakanské vplyvy západným smerom, sme už dávnejšie nazvali kultúrnym zjednocovaním v stredodunajskej oblasti. Podľa toho skrývajú sa v ňom aj mnohé etnické presuny; dobové pomery boli celkovo k tomu priaznivé. Avšak jednostrannosť ani tu nie je na mieste; ani Zadunajsko nebolo osídlené výlučne zo západu, hoci sa v poslednej dobe vytyčujú už aj posunové cesty. Ukážeme ešte, že aj zadunajský materiál, ak sa podrobí podrobnejšiemu skúmaniu, neprotirečí v zásadných otázkach tomu, čo hovorí materiál z juhozápadného Slovenska. Je to napokon prirodzené a vyplýva zhruba z rovnakého postavenia oboch oblastí; ani v Zadunajsku neprichádzali nositelia novej kultúry do ľudoprázdného priestoru. Dochádzalo nanajvýš iba k oblastným etnickým prekrytiám a v lokálnom zmysle je v takýchto prípadoch aj najmladšia čakanská kultúra súbežná s velatickou. Podklady k pohybu, resp. spoločensko-hospodárske pozadie k väčším sťahova-

vaniam by dával zatiaľ práve slovenský materiál (náčelnícke hrobky), jednako sme ďaleko od príliš ľahkého vysvetľovania zániku jednej a vzniku ďalšej kultúry.

Druhá otázka, o ktorej sa chcem v závere zmieniť, je iného rázu a súvisí s mohylovým pochovávaním v stredodunajskej oblasti v mladšej dobe bronzovej vôbec. Zdá sa, že táto stránka vývoja a to, čo na ňu bezprostredne nadväzuje, sa pri porovnávaní juhovýchodných a stredodunajských kultúrnych centier plne nerešpektuje. Pri spracovaní očkovskej mohyly som vyslovil a slabšie alebo dôkladnejšie zdôvodnil niektoré náhľady o prioritě stredodunajského prostredia v pomere k neskoromykénskemu vývoju. Samo dôrske sťahovanie, ak ho niečo podmienilo, som považoval za konečný výsledok tých spoločensko-hospodárskych pomerov, ktoré nastali v dobe kultúrneho rozkvetu stredodunajskej oblasti. Ako surovinovú základňu vzrastu moci náčelníkov som uviedol najmä alpské a slovenské ložiská medi. Nadväzoval som tak v pozmenenej forme na mnohé staršie názory; z tých, čo ich vyslovili, spomeniem aspoň J. Böhma, G. v. Merharta a M. Šolého. V poslednom čase zhruba opačné stanovisko zaujal k takto riešenému komplexu otázok H. Müller-Karpe, ktorý dôkladným rozborom výzbroje a výstroja stredoeurópskych a neskoromykénских bojovníkov dochádza k záveru, že zbrane a výstroj mykénских bojovníkov nemožno jednostranne vyvádzať zo stredoeurópskych predloh. Píše: „*Nach allem, was die vorstehende Analyse ergeben hat, kann man in den spätmykenischen Bronzetyphen, die entsprechend auch in Zentraleuropa bekannt sind, nicht die Hinterlassenschaft donauländischer Einwanderer sehen, denen Zerstörung der mykenischen Kultur und die Begründung der griechischen Eisenzeitkultur zuzuschreiben wäre.*“ A hneď za tým: „*Die archäologisch zu belegenden Beziehungen sind vielmehr eher der Ausdruck eines lange dauernden Kontaktes zwischen den spätmykenischen Griechen und den mitteleuropäischen Gruppen.*“ Myšlienku dovršuje vetou: „*Auf die Frage, ob und wann donauländische Volksscharen nach Griechenland eindringen sind, lässt sich aus dem Auftreten der Schutz- und Trutzwaffen keine eindeutliche Antwort gewinnen.*“⁴⁶ Odhliadnuc od toho, že chronologické miesto je tu bezpečnejšie zaručené iba na jednej strane, čím narážam na doteraz podrobne nevypracovanú chronológiu Karpatskej kotliny, zdá sa, že niektoré momenty prvoradého významu neboli, azda preto, lebo ešte nemohli byť, vzaté do úvahy (Očkov). Je to predovšetkým pohrebný rítus (homérsky po-

hreb), ktorý sa po archeologicky zachytiteľných stránkach viaže u nás k hrobom staršej a strednej fázy mladšej doby bronzovej (BD, HA); tie však v zápätí — podčiarkujem to opätovne — úzko nadväzujú na predchádzajúci domáci vývoj (v prípade očkovskej mohyly na stredodunajsko-mohylový). Oba tieto momenty považujem pri súčasnom stave bádania za dokázané. Pretože však pohrebný rítus sa podstatne spája s etnikom (čím v zvrchovanej miere súhlasia uvedené poznámky o charaktere pohrebných zvykov a pochovávaní vôbec), vynára sa tu zaujímavý rozpor. Na jednej strane prúdenie (aj etnické) juhovýchodným smerom, na druhej strane nedostatok tých činiteľov, ktoré toto prúdenie rozhodujúcou mierou podmieňujú (výstroj a výzbroj; ide predovšetkým o pohyby bojovníkov). Hoci ovplyvňovanie stredodunajskej oblasti z juhu v staršom a ani v súčasnom období nemožno rozhodne vylúčiť (z toho vychádza napokon aj H. Müller-Karpe), v časovom úseku, o ktorý nám ide, sa ľud čakanskej a velaticko-baierdorfskej kultúry úplne vyrovnal aj čo do samostatnej výroby výzbroje a výstroja nositeľom neskoromykénskej kultúry. Toto tvrdenie si však vyžaduje niekoľko poznámok k výstroju a výzbroji nie stredoeurópskych, ale stredodunajských bojovníkov, z ktorých vyplynie spolu so samostatnosťou ich domácej výroby aj istá závislosť juhu od stredodunajskej oblasti.

Pancier, ktorý sa uvádza ako starší než čakanský, nezdá sa byť predlohou nášho panciera (ktorý napokon nie je v Karpatskej kotline ojedinelý⁴⁷), tým skôr sa zdá byť čakanský pancier predlohou dórskeho. (K tomuto, ako aj k ďalším stručným záverom podrobnejšie podklady pozri na str. 311 n.) Pokiaľ ide o štít, myslím, že vo velaticko-baierdorfskej a čakanskej kultúre sa používal drevený štít vybíjaný bronzovými klincami. Kopije sú vo velaticko-baierdorfskej i čakanskej kultúre vlnovite vykrojené, so zosilnenými rebrami, a sú tu náznaky, že bojovník nosil naraz dve kopije (analógia v dipyľských hrobách). Náholenné ochranné platne z Rinyaszentkirályu považujem u H. Müllera-Karpeho za pomerne šťastnú voľbu, tak isto aj meč, ktorý však mohol byť aj nenzingenský, aké sú obidva meče z čakanských hrobov. Takto teda bol vyzbrojený čakanský a podobne aj velaticko-baierdorfský bojovník a aj výstroj a výzbroj zanechali stopy v materiálnej kultúre Grékov (dve kopije, štít atď.); v homérskych spevoch je čakanský a velatický spôsob pochovávaní zachytený odlišne a presvedčivejšie (Ilias, homérsky pohreb).

Napokon, opäť vychádzajúc z významu stredodunajského náčelnického horizontu, aj keď, ktoréj

význam pri kontaktoch stredoeurópskeho a neskoromykénskeho sveta vyzdvihuje aj H. Müller-Karpe,⁴⁸ bola iste v rukách tých vládúcich vrstiev, ktorých príslušníkov odkrývame v bohatých hrobkách. A pretože bola majetkom vedúcich činiteľov vysoko organizovanej spoločnosti, nemohla byť príliš „lacnou“ ani v pomere k „drahšej“ medi z civilizovaného Cypru. Tak ako spoločnosť, aj obchod bol už organizovanejší a ak „mykénski páni“ mali záujem na slovenskej a sedmohradskej, prípadne alpskej medi, akiste ju nedostali bez súhlasu „domácich pánov“. A že takí tu boli, dokazujú jednoznačne bohaté náčelnícke hrobky staršej a strednej fázy mladšej doby bronzovej v strednom Podunajsku.

II

S problematikou kultúrnych pomerov na juhozápadnom Slovensku a v Zadunajsku v stupni BD som sa už zaoberal na rôznych miestach.⁴⁹ Organickou súčasťou, ba možno tvrdiť ťažiskom tejto problematiky bola a zostáva otázka tzv. čakanského a predčakanského horizontu, teda otázka čakanskej kultúry tak u nás, ako aj v Zadunajsku. Pretože však ucelený prehľad s prihliadnutím na všetky dôležitejšie nálezy doteraz chýba a ako nedostatok možno pociťovať aj nevypracovanosť celkového územného rozšírenia spomenutej kultúry, považujem za potrebné zhrnúť doterajšie výsledky a pokúsiť sa o načrtnutie celkového obrazu čakanskej kultúry. Hlavný dôraz kladiem na podanie vlastnej keramickej a bronzovej náplne tejto kultúry. Pokiaľ ide o vznik čakanského kultúrneho horizontu, pridržiavam sa (s istými zmenami) svojich starších názorov, a čo sa týka jeho zániku, resp. zmeny náplne, zastávam v protiklade k niektorým iným názorom stanovisko o postupnom prerastaní do samostatnej karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúry (presnejšie do jej staršej, chotínskej, resp. válskej fázy).

Z doteraz objaveného dôležitejšieho materiálu u nás nie je publikovaný výskum v Mlynárčiach (E. Plesl) a výskum v Šarovciach (B. Novotný). V prvom prípade ide o niekoľko dôležitých hrobov staršieho charakteru a o sídliskové nálezy, v druhom o nemenej významné uzavreté jamy. Po uverejnení tohto materiálu, ktorý pochopiteľne nepoužívam, bude celkový obraz čakanskej kultúry iste plastickejší, možno ho však už aj teraz v základných obrysoch načrtnúť.

So zreteľom na prípadné námietky proti termínu *čakanská kultúra* uvádzam na tomto mieste v krátkosti dôvody pre jeho zavedenie, ktoré vyplynuli;

a) najmä z rozboru predchádzajúceho vývoja a vzájomného pomeru stredodunajskej mohylovej a karpatskej mohylovej kultúry;

b) z rozboru náplne čakanskej kultúry;

c) z charakteru čiastočne odlišného neskoršieho vývoja na území predchádzajúcej čakanskej kultúry (válska, resp. chotínska skupina najprv velaticko-baierdorfskej [Vál I; Chotín, staršia velatická fáza] a neskôr podolskej kultúry [Vál II, Chotín, mladšia podolská fáza]);

d) z celkového významu západnej polovice Karpatskej kotliny pri zjednocovanom procese stredodunajskej oblasti na konci stupňa BD.

Ad a): Z prác A. T o č í k a, ktorý pre rôzne príbuzné skupiny vnútrokarpatského vývoja v strednej dobe bronzovej zaviedol výstižný jednotiaci termín *karpatská mohylová kultúra* (napr. skupina Egyek a pod.), jednoznačne vyplýva, že západným smerom v mladšom úseku strednej doby bronzovej, t. j. zhruba v stupni BC, táto vnútrokarpatská vývojová zložka nedosiahla priamo Alpy (v Zadunajsku), ale ani Karpaty (na juhozápadnom Slovensku).⁵⁰ Západné časti Zadunajska a juhozápadné Slovensko boli osídlené ľudom stredodunajskej mohylovej kultúry (u nás približne po Váh a v Zadunajsku zhruba po Blatenské jazero — Keszthely). Ak teda velaticko-baierdorfská kultúra na južnej Morave a v Dolnom Rakúsku vyrastá na podklade stredodunajskej mohylovej kultúry, ako sa už všeobecne uznáva, nemôže vyrastať tam, kde k tomu chýbal taký istý podklad, t. j. východnejšie od čiar Váh — Blatenské jazero. A práve táto oblasť je v stupni BD materskou oblasťou čakanskej kultúry. Predchádzajúce kultúrne pomery neumožňujú vznik velaticko-baierdorfskej kultúry (v stupni BD — v Rakúsku stupeň Baierdorf podľa H. M ü l l e r a - K a r p e h o) tam, kde vzniká v tejto dobe na odlišnom podklade čakanská kultúra.

Ad b): Každému, kto porovná tvarovú náplň velaticko-baierdorfskej a čakanskej kultúry, musia byť rozdiely v keramickom obsahu dostatočné k tomu, aby tento predchádzajúci vývoj postrehol a snažil sa ho vystihnúť primeranou formou. Treba však odhliadnuť od prípadov kultúrnych vplyvov z Karpatskej kotliny v stupni BD (napr. šikmo hranený keramický tovar) v Dolnom Rakúsku a na južnej Morave, ako aj od prípadov súvisiacich v mladšom úseku so zjednocovacím procesom celej stredodunajskej oblasti. Je pochopiteľné, že niektoré keramické tvary sú si a musia si byť podobné, pretože ide o ten istý časový horizont a bezprostredné susedstvo dvoch kultúr. Jednako mnohé svojrázne typy keramiky čakanskej kultúry nemajú v obsahu vela-

ticko-baierdorfskej kultúry svoje pendanty a pokiaľ ich majú aspoň v zmysle vzdialenejšej príbuznosti, ide často o známy proces výbojov z Karpatskej kotliny, ktorý vyvolaním opačného tlaku viedol k zjednoteniu celej oblasti v stupni HA1 (podrobnejšie pozri v rozbere keramických tvarov). Ak k tomu priberieme mohyly typu Čaka (postupne pochovávanie v jednej mohyle), stáva sa odlišnosť vývoja spolu s inými činiteľmi ešte markantnejšia.

Ad c): Tento dôvod si azda ani nevyžaduje bližšie vysvetľovanie. Výslednicou oboch predchádzajúcich momentov sa stáva čiastočne pozmenená náplň velaticko-baierdorfskej a neskôr v menšej miere podolskej kultúry v bývalej čakanskej oblasti. V literatúre je to doteraz zvýraznené tým, že v Zadunajsku sa pre obe kultúry naďalej používa termín *kultúra Vál* (ktorá má územné jadro v bývalej oblasti čakanskej kultúry) a u nás hovoríme o *skupine chotínskej* (tak isto predovšetkým na predchádzajúcom čakanskom území). Rozdiely oproti západnejšiemu vývoju nie sú však v tejto dobe (HA1—HB3) také zreteľné ako boli v dobe rozkvetu čakanskej kultúry, pokiaľ sa však zaznamenávajú, sú zhmotnením uvedenej odlišnosti predchádzajúceho vývoja.

Ad d): Na význam šírenia západokarpatských prúdov západným a severozápadným smerom som už poukázal.⁵¹ Pretože nielen v Dolnom Rakúsku a na južnej Morave, ale aj vo vzdialenejších oblastiach je podiel čakanských prvkov občas veľmi výrazný, treba predpokladať silné samostatné centrum, schopné vyžarovať v ucelenej forme isté komplexy prvkov do veľkých vzdialeností od materskej oblasti. Takéto centrum na základe významu pre celkový vývoj v bezprostrednom susedstve, ale aj vo vzdialenejších oblastiach, možno právom označiť za samostatnú kultúrnu oblasť.

Keramika čakanskej kultúry

Ako v náplni každej pravekej kultúry, aj v čakanskej kultúre rozoznávame vedúce formy keramiky, t. j. také, ktoré sa ako typické v rovnakom podaní neobjavujú ani v predchádzajúcom, ani v nasledujúcom kultúrnom horizonte na tom istom území a líšia sa aj od súčasných tvarov v susedných kultúrach. Pokiaľ sa takéto tvary objavujú mimo materskej oblasti v tej istej dobe, znamenajú vždy cudzí zásah rôzneho charakteru (etnické pohyby, kultúrne vplyvy, obchod a pod.). Zároveň sú ako najpodstatnejšia časť keramiky schopné podať celkový obraz o rozšírení určitej kultúry a v chronologických súvislostiach umožňujú určiť jej časové

zaradenie. V čakanskom kultúrnom okruhu medzi takéto vedúce formy rátame (už dávnejšie alebo až teraz): 1. amfory s hrdlom nasadeným lievikovite na šikmo hranené telo, 2. misky s tanierovite roztvoreným okrajom, 3. dvojuché misky s vodorovným alebo šikmým hranením vydutia, 4. džbány s ostrou profiláciou, 5. šálky s vodorovným žliabkovaním celého tela. Ako vidieť, s výnimkou tanierovitých misiek na všetkých tvaroch sa uplatňuje šikmé, prípadne vodorovné hranenie alebo žliabkovanie; tento spôsob výzdoby je pre vedúce formy čakanskej keramiky najpríznačnejší.

1. *Amfory a amforovité nádoby*

Lievikovité nasadenie hrdla na amforách má v Karpatskej kotline hlboké korene. Je to spôsob ktorý sa všeobecne uplatňoval na nádobách severopanónskej kultúry a nachádzame ho v menej výraznom podaní aj na mladých tvaroch maďarovskej kultúry. Z tohto prostredia prechádza do karpatskej mohylovej kultúry a v niektorých lokálnych skupinách sa udržiava cez celú staršiu a strednú dobu bronzovú. Jednako však, pokiaľ ide o územie juhozápadného Slovenska, treba konštatovať, že v doznievajúcej karpatskej mohylovej kultúre (horizont Salka I) nevystupujú v takom množstve amfory s lievikovitým hrdlom, ktoré by opodstatnili predpoklad bezprostredného domáceho vývoja (aspoň v lokálnom zmysle, so zreteľom na dolné Poipлие). Zdá sa pravdepodobnejším, že úzky kontakt medzi rôznymi skupinami karpatskej mohylovej kultúry bol prvoradou podmienkou zovšeobecnenia tohto tvaru amfory, a to v období, ktoré vyplňuje predčakanský horizont (doznievajúca karpatská mohylová kultúra). Azda sa priblížime ešte viac ku skutočnosti, ak v pozadí nástupu a postupného zovšeobecnenia takto podaného tvaru amfory budeme hľadať najmä spoločensko-hospodársku stránku vývoja. V našom prípade množstvo mohylových keramických depotov dosť výrazne svedčí o centrálnom zásobovaní väčšieho priestoru (oblasti) keramikou. Jednotlivé hrnčiarne dielne neboli však izolované, a tak sa mohol aj tvar uchovaný v niektorých lokálnych skupinách opäť stať obľúbeným. Tento tvar amfory tkvie teda svojimi predlohami v dobe bronzovej a jeho posledné zovšeobecnenie sa viaže k staršiemu úseku mladšej doby bronzovej. V mladších obdobiach sa potom už neobjavuje.

Lievikovité nasadenie hrdla na amforovitých tvaroch nie je však vo vyvinutej čakanskej kultúre ojedinelým zjavom, ba skôr môžeme tvrdiť, že ide o spoločný znak väčšiny stredoeurópskych kultúr v staršom úseku mladšej doby bronzovej. Postupujú od východu objavuje sa v kultúre gávskej,

velaticko-baierdorfskej, höttingskej, milavečskej, knovízskej a pod.⁵² V Čechách vidí v ňom J. Böh m ovplyvnenie z východu, čo je v súlade s jeho pomerne skorým výskytom v Karpatskej kotline.⁵³ Lievikovité hrdlo na typických čakanských amforách spája túto kultúru so staršími kultúrami rýdzej doby bronzovej i so susednými viac-menej súbežnými kultúrami mladšej doby bronzovej. Podobné lievikovité hrdlá nachádzame potom najmä na menších džbánoch.

Najstaršie amfory bez šikmého hranenia vydutia patria ešte k predčakanskému horizontu (Bešeňov — obr. 12: 1, 2; Topoľčany — obr. 34: 15). Nie úplne bez dôvodu videlo sa v nich dávnejšie doznievanie maďarovskej kultúry;⁵⁴ maďarovská technika úpravy povrchu je v sídliskovej keramike predčakanského horizontu opäť znakom výrazne spájajúcim staršiu a mladšiu dobu bronzovú, pričom sprostredkujúcim horizontom je karpatská mohylová kultúra. Na amforách predčakanského horizontu, ktoré sú väčšinou, zdá sa, nezdobené alebo len opatrené výčnelkami na vydutí,⁵⁵ ojedinele doznieva výzdoba tohto sprostredkujúceho stupňa; sú to „gotické“ plastické rebrá na vydutiach (Horné Lefantovce — obr. 20: 11). Rovnako sa odráža toto doznievanie na keramike baierdorfského stupňa v Dolnom Rakúsku (Gemeinlebarn).⁵⁶ K naďalej používaným výzdobným prvkom na amforách patria aj prsovité vypukliny v kruhových žliabkoch. Zatiaľ sa nezistilo, či sa táto výzdoba viaže k amforám s lievikovitým hrdlom, alebo, čo predpokladám skôr, k amforám s kónickým hrdlom (Branč — obr. 14: 17, Čaka-Diely — obr. 16: 5). Tento motív je hojne zastúpený v poslednom karpatskom mohylovom stupni — v horizonte Salka.

Nástup šikmého hranenia na amforách oznamuje novú kultúru — čakanskú, v ktorej tento výzdobný prvok zovšeobecnel. Rovnako ako predchádzajúce, aj amfory so šikmým hranením nachádzame na sídliskách (Bajč — obr. 11: 2; Bešeňov — obr. 12: 9; Bohatá — obr. 13: 1; Diakovce — obr. 17: 5) a pohrebiskách (Čaka — obr. 6: 1; Marcelová — obr. 25: 13; Tlmače — obr. 33: 9). Na niektorých tvaroch sa udržiava ešte výčnelky pod vydutím (Čaka — mohyla, „hrob“ III), iné, väčšinou menšie tvary majú pod hrdlom ojedinele dve menšie protíhlé uchá (Bešeňov, Šarovce), ako na mohylových a pilinských amforách. Striebristé tuhovanie (zvlášť menších tvarov) je obvyklé. Predbežne sa ukazuje, že šikmé hranenie amfor je v slovenských nálezoch častejšie ako v Zadunajsku (tam však keramická náplň vyvinutého čakanského stup-

ňa nie je patrične rozpoznaná a rozpracovaná). V tomto stupni sa čakanská amfora spolu s ďalšími prvkami z Karpatskej kotliny dostáva územne najďalej; z jej takmer totožného výskytu v hromadnom náleze keramiky vo Wittenbergu,⁵⁷ kde vystupuje s inými tvarmi karpatskej proveniencie, usudzujeme na postup severozápadným smerom, spojený pravdepodobne aj s etnickými výbojmi. Silné hranenie amfor a vôbec keramiky, považované v Dolnom Rakúsku (kde dokladá vplyv z čakanského prostredia) za typické pre stupeň BD,⁵⁸ nachádzame aj na južnej Morave (Lednice⁵⁹) opäť ako výraz vnútrokarpatského pôsobenia na západ. V tomto nadväzuje čakanská kultúra na predchádzajúci význam západných častí Karpatskej kotliny pre vývoj v bezprostrednom západnom a severozápadnom susedstve, ako aj vo vzdialenejších oblastiach (maďarovská a karpatská mohylová kultúra). Na čakanských amforách je vnútorné hranenie okraja obmedzené na rovnaký počet okružných plošiek (1–3) ako na mladších amforách karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúry (Vál I, chotínska skupina — staršia fáza). Ostré oddelenie okraja od hrdla nádoby na vnútornej strane vykazujú už amfory horizontu Salka.

Menej častý je ďalší variant amfor a zásobník s valcovitým hrdlom a von vytiahnutým okrajom. Tento tvar sa už vymyká z typických čakanských nádob. V pomere k jeho hojnému výskytu v západnej velaticko-baierdorfskej skupine možno u nás hovoriť skôr o menej typickej forme, ktorá však jednako nebola úplne neznáma. Nachádzame ju v osadách (Topoľčany;⁶⁰ Ipeľský Sokolec — obr. 22: 35, 44) i v hrobách (Čaka — mohyla, hrob IV; obr. 6: 4). Hoci jedna z vývojových tendencií šla od lievikovite nasadeného hrdla cez kolmé až kónické hrdlo, neznamená ani táto forma v karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúre (t. j. na bývalom území čakanskej kultúry) jednoznačný prínos zo západu.

Tretí variant predstavuje opäť netypická amfora s kónickým hrdlom, ktorá je sprievodným tvarom amfor s lievikovitým hrdlom (Topoľčany,⁶¹ Čaka — obr. 6: 2, 1, Pécsvárad-Aranyhegy⁶² atď.). Časté predlohy má v horizonte Salka.⁶³ K tomuto tvaru sa viaže v predčakanskom horizonte pravdepodobne aj výzdoba prsovitými vypuklinami v žliabkovaných kruhoch, ktorá je neobvyčajne častá na nádobách najmladšej karpatskej mohylovej kultúry. Nový prvok predstavujú dve protiahlé uchá na hrdle. Tomuto tvaru, podobne ako predchádzajúcemu, chýba šikmé hranenie a žliabkovanie.

Všetky doterajšie formy amfor vyznačovali sa

šikmo nahor alebo vodorovne von vytiahnutým okrajom. Ako štvrtý variant amfor možno uviesť tvar bez vyhrnutého okraja. S predchádzajúcou formou ho spája kónické hrdlo. Častejšie vystupuje iba v sídliskovom materiáli (Branč — obr. 14: 5, Topoľčany,⁶⁴ Koroncó⁶⁵); prototypy sa objavujú hojne v mladokarpatskom mohylovom stupni (Salka).⁶⁶ V karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúre na území bývalej čakanskej kultúry možno z tohto variantu vyviesť typické chotínske amfory s vysokým kónickým hrdlom a zvislým rytím v spodnej časti, medzistupeň predstavuje amfora v Lébény-szentmiklós,⁶⁷ hoci v zásade (so zreteľom na pomerne vysoké hrdlo) nemožno vylúčiť ani určitý vplyv západnej velaticko-baierdorfskej kultúry.

Čakanské amfory s rôzne postavenými hrdlami a výzdobou majú pre vznik a vývoj čakanskej kultúry tento význam: na starších nádobách doznieva tvarové a pomerne skromné mohylové výzdobné dedičstvo, postupne pristupuje šikmé žliabkovanie a hranenie, ktoré na konci vývoja odpadá. Amfory tvoria východiskové formy karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúry.

2. Misky s tanierovite roztvoreným alebo až oblúkovite prehnutým okrajom

Ide o tzv. čakanské misky, ktoré sú ďalšou vedúcou formou keramického inventára. Pôvod majú, ako som už dávnejšie naznačil, v karpatskej mohylovej kultúre. Obvykle sú opatrené na tupo lomenom rozhraní hrdla a tela jedným alebo dvoma protiahlymi uchami. Uchá sú buď drobné, hranené akoby do štvorčeka, umiestené priamo na lome, prípadne na hrdle, alebo sú väčšie a spájajú lom s podústím. Nikdy nespájajú rozhranie hrdla a tela s vlastným okrajom nádoby, ale sú posunuté nižšie. Na vnútornej strane misiek nie je zriedkavé striebřisté tuhovanie, naproti tomu vonkajší povrch sa vyznačuje niekedy umelým zdrsnením tzv. maďarovskou technikou (Ipeľský Sokolec). Rozmery misiek sú rozmanité.

Pokiaľ ide o stvárnenie okraja misiek, nachádzame tvary pri pohľade z boku s rovným, oblúkovite prehnutým okrajom (Jánosháza,⁶⁸ Cserszegtomaj,⁶⁹ Ipeľský Sokolec — obr. 22: 10, Šarovce — obr. 30: 1 a i.), no predsa sa zdá byť u nás typickejším stvárnením lalokovité vyzdvihnutie a lomenie okraja na štyroch protiahlych miestach. V takomto podaní dopĺňujú rámeč príbuzných misiek v iných susedných kultúrach a tvoria ich čakanskú paralelu v mladšej dobe bronzovej. Na obr. 38 sú misky pilinskej (Šafárikovo⁷⁰ — 1, 5), gávskej (Somator⁷¹ — 3), čakanskej (4) a velaticko-baierdorfskej kultúry (Gemeinlebarn — 2). Miska 6 dokladá

analogický vývoj v juhovýchodnej skupine Čirna.⁷² Spoločným znakom všetkých týchto misiek je lalokovité vyťahnutie hrdla do cípov (akoby lupene roztvoreného kalicha kvetu), ktoré v najbizarnejšom podaní nachádzame na gávskej amfore zo Somotoru. Príbuznosť čakanských misiek s tvarmi v susedných kultúrach je nepochybná. V lome hrdla a tela, ako aj v stvárňovaní lalokov najbližšie analógie poskytuje mladopilinská kultúra; je to jediný spojujúci tvar v keramike, ktorá sa ináč markantne líši od čakanskej. Napriek tomu, že na čakanských miskách nie sú nôžky, uplatnenie zhruba rovnakého tvaru v dvoch susedných kultúrach poukazuje aj na časovú súbežnosť. Pozoruhodné sú však vzťahy k starším a súčasným východným tvarom misiek so zaobleným vydutím (Čirna, Somotor), najmä vzhľadom na miskú z Gemeinlebarnu, ktorá sa zdá byť stelesnením pôsobenia tých síl z východu, ktoré v značnej miere prispeli aj k vytvoreniu pojmu čakanská kultúra v západných častiach Karpatskej kotliny.

Väčšina tanierovitých misiek je nezdobená, niektoré však majú na vnútornej strane okolo dna koncentrické kruhy zo žliabkov a okolo nich zväzky do kríža usporiadaných žliabkov. Početnejšie prílehavé analógie poznáme napr. v knovízskej kultúre v Čechách.⁷³ Pretože takto zdobené dna pochádzajú (podľa doterajšieho stavu bádania) až z vyvinutej čakanskej kultúry (Čaka — mohyla, hrob IV) ťažko určiť, či možno pripojiť i tieto prvky ku komplexu karpatských vplyvov západným smerom, alebo či ide o dobový prejav.

3. Džbány s ostrou profiláciou

Paralelou typických velaticko-baierdorfských džbánov s menej ostrou profiláciou sú čakanské džbány s ostro naznačenou tektonikou. Zatiaľ čo velatické tvary majú ponad okraj prečnievajúce ucho takmer bez výnimky strechovite hranené, na čakanských džbánoch sa častejšie vyskytujú aj pásikové uchá. Pozoruhodné sú tiež nábehy na vytvorenie nôžky (odsadené dno, plná a dutá nízka nôžka). Výzdobu tvoria opäť šikmo alebo vodorovne hranené plošky. Všetky spomenuté znaky, t. j. ostrá tektonika, častejší výskyt pásikových úch a napokon aj šikmé, príp. vodorovné hranenie, po typologickej stránke prihováraajú sa celkove za starší vek, než v ktorom sa ukazuje velatický džbán (vyvinutá fáza velaticko-baierdorfskej kultúry, Očkov — HA1).

V ďalšom vývoji na území čakanskej kultúry dáva tento typ džbánov predlohy k „velatickým“ džbánom s hladkým telom. Prechodný tvar predstavuje džbán z Magyaralmásu (tvar je už „vál-

sky“, pritom s neobvyklou výzdobou — čakanskou).⁷⁴

4. Šálky s vodorovným žliabkovaním celého tela

Ako typický čakanský tvar sa tieto nádoby rozpoznať iba v poslednom čase. Čakanské šálky tohto typu majú viac-menej vajcovitý tvar a mierne von prehnutý okraj. Mierne (Veľká Maňa — obr. 39: 4) alebo výrazne ponad okraj prečnievajúce uchá sú pásikové alebo strechovite hranené. Ich význam je v náplni čakanskej kultúry dvojaký: jednak dovoľujú jej ostrejšie ohraničenie v pomere k velatickej kultúre, jednak sú dokladom užšej spojitosti s východom Karpatskej kotliny.

Prvýkrát sa kónické šálky s vodorovnými žliabkami (aj s uchom prečnievajúcim ponad okraj) objavujú na pohrebisku zo strednej doby bronzovej v Szőregu.⁷⁵ Nepochybne potom ich preberá aj mladobronzová skupina Csorva a od nej zasa vyvinuté čakanské prostredie. Západokarpatská, t. j. čakanská kultúra tlmočila neskôr tento tvar severozápadnejšie; napr. v spomenutom keramickom depote vo Wittenbergu⁷⁶ sú zastúpené aj šálky v pomerne archaickom vyhotovení. Vzhľadom na skutočnosť, že ide o nový tvar, uvádzam aj jeho lokálne zastúpenie na Slovensku: Čaka — mohyla, hrob IV (obr. 6: 6), Veľká Maňa (obr. 39: 4), Svätý Peter (teraz Dolný Peter — obr. 29: 1), Ludanice (obr. 23: 2), Preseľany nad Ipľom, Horné Lefantovce (obr. 20: 3), Marcelová (obr. 25: 1), Ipeľský Sokolec (obr. 22), Trebatice⁷⁷ (velatická kultúra — obmedzený počet vodorovných žliabkov). Tvar potom doznieva v mladšom období („válská kultúra“, chotínska skupina), pričom sa žliabky tak isto obmedzujú iba na zväzok v blízkosti dna (Tlmače — obr. 33: 12).

5. Dvojuché väčšie misky s vodorovným alebo šikmým hranením vydutia

Tieto misky sú posledným tvarom prvej skupiny keramiky (na základe doterajšieho stavu bádania). Výzdoba, t. j. šikmé a vodorovné hranenie ich bezprostredne spája s džbánmi a amforami. Kým však na amforách je vodorovné hranenie u nás ojedinelé (Bešeňov — obr. 12: 3), na týchto miskách, najmä v Maďarsku, je vodorovné hranenie častejšie (Lengyel,⁷⁸ Csorva,⁷⁹ Pécsvárad-Aranyhegy⁸⁰ a i.). Zásahy z čakanského prostredia dosvedčujú nálezy na Morave (Mostkovice⁸¹) a v spomenutom hromadnom náleze vo Wittenbergu.⁸² Ojedinelé vystupujú tieto tvary aj v karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúre (Tököl, obr. 40: 30).

K prvej skupine patrí azda ešte aj iná keramika. Sú to veľké nádoby s tvarovými predlohami v karpatských kultúrach strednej doby bronzovej. Na

zásobníci z Koroncó⁸³ nachádzame na rozhraní hrdla a tela dvojité, nalepené, prstami pretlačované pásy, preklenuté štyrmi protihľými pásikovými uchami. Podobná celá zásobnica pochádza zo Sárosdu⁸⁴ v Zadunajskej. V topoľčianskom materiáli sú dvojité nalepené rebrá prechádzajúce maximálnym vydutím zásobnice (obr. 34: 13). V západnej velaticko-baiersdorfskej kultúre sú zásobnice (okrem výnimiek^{84a}) v podstate tvarovo menej vyhranené a pridržávajú sa amforovitých predlôh. Takéto amforovité zásobnice zasa nepozná čakanská kultúra.

Do druhej skupiny hrnčiarskych výrobkov patria tvary, ktoré sú spoločným majetkom oboch okruhov (predvelatického i predčakanského horizontu) a ako také strácajú význam aj pri riešení problematiky zjednocovacieho procesu v stredodunajskej oblasti.

Pokiaľ sa hrnce a hrncovité tvary dali v zlomkovom materiáli vystihnúť, možno usudzovať, že sú skutočne rozmanité. Prejavuje sa to v stvárnení okrajov, v postavení ucha a v tvare. Vakovitý hrniec z Koroncó⁸⁵ má paralely v Topoľčanoch⁸⁶ a Bučanoch (obr. 15: 5). Častá je na hrncoch aj nalepená a prstami pretlačovaná páska; zvislé brázdenie prstami sa objavuje tiež pomerne často.

Charakter ďalšej skupiny nádob je totožný. Sú to miskovité polgulovité šálky s obojstranne zosilneným a rovno zrezaným okrajom, tvarovo, žiaľ, v doterajších nálezoch v celosti nezachytené. Kým smerom západným nemajú analógie, zatiaľ na svojom domacom priestore smerom do minulosti sa podobné šálky množia. Ide o doznievanie v podstate ešte maďarovského tvaru. V uzavretých nálezových celkoch ju vykazuje predčakanský horizont v Topoľčanoch (obr. 34: 2), Horných Lefantovciach (obr. 20: 15), Branči (obr. 14: 9–12) a Ipeľskom Sokolci (obr. 22: 4). V zberovom materiáli sa objavuje v Bábě (obr. 10: 5) a Bučanoch (obr. 15: 4). Aj tento starobylý tvar ukazuje, že staré formy a tradície výroby sa držia naďalej až do mladšej doby bronzovej.

2. Spoločné predčakanské a predvelatické tvary sú najmä tieto: dvojkónické nádoby, miskovité nádoby s nôžkou, misky s dovnútra zahnutým okrajom, amfory s valcovitým hrdlom a von vyťahaným okrajom (hovorilo sa o nich už v súvislosti so zásobnicami), malé ostro profilované šálky s postupným posunutím ucha smerom k okraju, misky a šálky so štyrmi vyťahanými lalokmi ponad okraj. Vývoj väčšiny týchto nádob z predčakanského horizontu do karpatskej velaticko-baiersdorfskej kultúry je znázornený na obr. 40 na strane

321 (typy nádob sú číslované podľa tohto obrázku).

K forme A1 (miska s nôžkou z Csabrendeku) možno uviesť z predčakanského a čakanského okruhu ďalšie: z Marcelovej (obr. 25: 9), Mlynárieč,⁸⁷ Ménfő, Koroncó⁸⁸ a veľmi mladú formu z hrobu IV v čakanskej mohyle (obr. 6: 14). V karpatskej mohylovej kultúre k tomuto tvaru predlohy nemáme (horizont Salka); ide tu najpravdepodobnejšie o tvar, ktorý sa do karpatského prostredia dostáva v rámci predčakanského horizontu a potom už ako domáci prekonáva vývoj smerom ku karpatskej velaticko-baiersdorfskej kultúre. Dokazuje to skutočnosť, že v západnej velaticko-baiersdorfskej kultúre sú tieto tvary častejšie (Unterradl⁸⁹) a vychádzajú bezprostredne zo stredodunajsko-mohylových predlôh.⁹⁰

K šálke tvaru B4 (opäť z Csabrendeku) na čakanskom priestore pristupujú šálky z Topoľčan (obr. 34: 7), Bešeňova (obr. 12: 8) a iných nálezísk. V tomto prípade sú však predlohy aj v domácej karpatskej mohylovej kultúre. Zo západnejšieho velatického a predvelatického okruhu stačí uviesť tieto analógie zo západného Slovenska: nálezy z Boroviec⁹¹ a najnovšie z Vrádišťa.⁹² Pri geneze tvaru hrá teda rozhodujúcu úlohu domáci základ. Podobne by sa dal hodnotiť aj tvar kónickej šálky (C7).

Neporovnateľne dôležitejšie je však postavenie džbánu D10, ktorý má na maximálnom vydutí štyri výčnelky. S analogickým rozmiestnením výčnelkov a viac-menej ostrými kontúrami menších nádob stretáme sa v horizonte Salka veľmi často. Tvar dokazuje bezprostredné prelnutie sa oboch horizontov. Západnú paralelu tvoria k nemu, so zreteľom na ďalší vývoj smerom k typickému velatickému džbánu, niektoré džbány z Herzogenburgu.⁹³

Princíp štvorcípých kónických misiek E13 bol známy tak v karpatskom prostredí (horizont Salka), ako aj v stredodunajskej mohylovej kultúre, kde sa však, zdá sa, častejšie uplatňuje. O dvojkónických nádobách (G19) som sa už zmienil;⁹⁴ na juhozápadnom Slovensku sa začínajú uplatňovať v predčakanskom horizonte a boli prevzaté zo západu, najpravdepodobnejšie z južnej Moravy. Postavenie tohto tvaru je analogické k miskám s nôžkou (A1), pretože hoci pôvodom korenia v susedstve, postupom vývoja zdomácnili a v karpatskej velaticko-baiersdorfskej kultúre vychádzajú už z takto zdomácnených tvarových prototypov.

Poslednou formou, ktorá si v týchto súvislostiach zasluhuje pozornosť, sú misky s dovnútra zahnutým okrajom. Predčakanský horizont (Csabrendek – I25) a doznievajúca karpatská mohylová

kultúra (Salka) vyznačuje sa, podobne ako pri džbánach, až k nerozpoznaniu rovnakými tvarmi. Ide o kónické misky s mierne dovnútra lomeným okrajom, pod ktorým alebo na ktorom sú štyri protiahlé výčnelky. Podľa výčnelkov a šikmého žliabkovania tela možno miskú z Tapolce⁹⁵ (I26) zaradiť medzi tie čakanské tvary, na ktorých sa šikmé žliabkovanie prejavuje v najstarobylejšom vyhotovení (výčnelky sa neskôr z misiek definitívne strácajú). S tým súhlasí aj akoby rebrovité rozdelenie šikmo žliabkovaných plošiek. Aj sama výzdoba je nápadná, neobmedzuje sa iba na dovnútra zahnutý okraj, ale zaberá veľkú časť hornej polovice nádoby. Nádoba je výrazným dokladom nástupu nového štýlového prúdu na starobylom tvare (výčnelky).

Predlohy k mnohým tvarom keramiky v čakanskej kultúre (a pochopiteľne aj v karpatskej velatickej kultúre, ktorá ju vystriedala) objavujeme práve tak v domácom (predčakanskom, resp. mladom karpatskom mohylovom) prostredí, ako aj západnejšie v mladom stredodunajskom alebo včasno-velatickom okruhu. Sú to tvary všeobecne obvyklé na konci strednej doby bronzovej, spoločné vnútrokarpatskému a stredodunajskému mohylovému okruhu. Vychádzajúc zo skutočnosti dokázanej A. Točíkom, že stredodunajské mohylové osídlenie siahalo kompaktné nanajvýš po Váh,⁹⁶ domáci vývoj čakanskej kultúry z predčakanského horizontu je pravdepodobnejší než predpoklad o jej príchode zo západu. Niektoré tvary napokon svedčia o úzkom styku oboch oblastí už na sklonku strednej doby bronzovej, keď najmladšia karpatská mohylová kultúra, vlastne predčakanský horizont, preberá mnohé prvky zo západu. To, čo nenachádzame v keramickej náplni mladej karpatskej mohylovej kultúry, zreteľne sa však objavuje v ďalšom vývoji a tvorí náplň a opodstatnenie tzv. predčakanského horizontu (dvojkónické nádoby, misky s nôžkou a pod., pozri nižšie).

Rozbor keramiky, pri ktorom bolo potrebné pracovať občas aj s črepovým materiálom, ukázal, že samostatnosť keramiky čakanskej kultúry je pri najmenej taká, ako susednej velaticko-baierdorfskej kultúry (obe sú súbežné v staršom úseku). Je to samostatnosť v dobovom zmysle, čo treba chápať tak, že na približne rovnakom spoločenskom a hospodárskom stupni žijúce celky nemohli mať v zásade odlišné nároky na keramiky čo do funkcie jednotlivých nádob. Z tohto vychádzajú zároveň aj tvarové zhody; napr. aj črpák gávskej kultúry s uchom prečnievajúcim vysoko ponad okraj⁹⁷ je len obmenou čakanského, a ten zasa velaticko-baierdorf-

ského črpáka. Zároveň sa jasnejšie vynorili domáce korene čakanskej kultúry, zapustené hlboko v dobe bronzovej a vystúpil do popredia aj jej význam pre ďalší vývoj. Ozrejmili sa aj niektoré vzťahy medzi predčakanským horizontom a doznievajúcou karpatskou mohylovou kultúrou, ba vystúpili aj staršie tradície. Delenie keramiky nie čo do tvarov, ale podľa významu, umožnilo súhrnne podať zložitost vzťahov k západnému velaticko-baierdorfskému prostrediu.

Rozšírenie čakanskej kultúry

Väčšina v ďalšom texte uvedených lokalít zistila sa nedávno. Staršie nálezy, pokiaľ sa nezachoval podrobnejší opis alebo vyobrazenie, dovoľujú iba rámcové zaradenie do doby bronzovej, a to dokonca ani nie výlučne mladšej. Pretože sa pôvodne vymedzoval okruh tzv. zvisle brázdenej keramiky (J. Eisner, J. Mádl, V. Budinský - Krička) a táto technika sa objavuje už na mladších maďarovských hrncoch, nemožno dodatočne zaraďovať náleziská do mladšej doby bronzovej. Preto mnohé prv uvádzané lokality (všeobecne zaradené do kultúry knovízskej a velatickej) v našom súpise chýbajú a iné dostali presnejšie kultúrne zatriedenie.

Východisko pri zaraďovaní zberových nálezov do rámca čakanskej kultúry, resp. predčakanského horizontu, poskytla najmä situácia na chotínskom pohrebisku (Chotín II), kde ani v najstarších celkoch, datovateľných podľa doteraz platných kritérií do stupňov HA1 a HA2, sa šikmo hranená keramika neobjavila, pričom 1 km na severozápad odtiaľ vo Svätom Petri (teraz Dolný Peter) sa nachádza čakanské pohrebisko (mohylník? — obr. 29). Hoci na iných pohrebiskách tzv. doby popolnicových polí postupnosť pochovávaní (čakansko-velaticko-podolská) je predpokladateľná (Tlmače), predsa možno od istého časového stupňa právom počítať už s vykryštalizovanou velaticko-baierdorfskou kultúrou (niekedy v priebehu stupňa HA1), v ktorej pochopiteľne chýbajú, resp. len v pozmenenej forme slabo sa udržiavajú aj niektoré tvary príznačné len pre čakanskú kultúru. Sem patria (a ako také opäť poslúžili k vymedzeniu čakanského horizontu) najmä úlomky z výrazných čakanských tanierovitých misiek s okrajom často lalokovite na štyroch miestach vyzdvihnutým a lomeným. Tieto misky sa v náplni velaticko-baierdorfskej keramiky v takomto podaní vôbec nevyskytujú. V Karpatskej kotline ich možno považovať za čakanské aj v užšom kultúrnom zmysle. Tretí oporný bod poskytli amfory.

Na chotínskom pohrebisku, podobne ako na väčšine podobných príbuzných pohrebísk, sa iba ojedinele a zlomkovite vyskytli tvary s výrazne lievikovitým nasadením hrdla na telo. Táto okolnosť v zhode s celkovým vývojom prihovára sa za mladší vek. Napokon materiál, vlastne vonkajšia úprava keramiky tiež dala v mnohých prípadoch podklad pre odlišenie čakanského a nasledujúceho karpatského velaticko-baierdorského stupňa. Ak porovnáme keramiky na rovnaký účel (napr. hrobovú), zistíme, že úprava povrchu čakanských nádob sa viaže k technike doby bronzovej (tzv. kožovitý lesk, stopy po hladení a pod.), zatiaľ čo na karpatskej velatickej keramike tieto stopy väčšinou chýbajú. Treba tiež poznamenať, že niektoré keramické prvky na zberovom materiáli môžu byť typické rovnako pre čakanské, ako aj pre velaticko-baierdorské, ba dokonca aj pre podolské nádoby (napr. zvisle hránené uchá a pod.). V takýchto prípadoch som materiál niekedy pripojil k náplni čakanskej kultúry, ale len v jej centrálnej oblasti a s tým vedomím, že prinajmenej toľko nálezísk, podobne nie práve jednoznačne určiteľných, možno priradiť už aj teraz k nasledujúcemu kultúrnemu stupňu.

Potreba zaznamenávania veľkých mohýl a ich priradenie k čakanskému okruhu vyplynulo z ich odlišného charakteru oproti halštatským mohýlnikom. Kritériom bola ojedinelosť a mohutnosť objektov. V dobe halštatskej stretávame sa doteraz vždy s niekoľkými mohýlami (Reca, Nové Košariská, Hurbanovo), teda so skutočnými mohýlníkmi. Pretože všetky objekty som nemal možnosť vidieť, treba počítať aj tu s istým rizikom, a to ani nie tak čo do kultúrnej príslušnosti, ale skôr čo do zaradenia niektorých kopcov medzi praveké objekty vôbec.

Pokiaľ ide o bronzové nálezy z oblasti čakanskej kultúry (z východnej časti juhozápadného Slovenska), niet doteraz významnejších pokladov, dátovateľných jednoznačne do stupňa BD. Ojedinelé bronzové predmety väčšinou nie sú zasa so zreteľom na charakter počiatkov a „zániku“ čakanskej kultúry vhodné na doplnenie jej rámca; predčakanský horizont vzniká už v stupni BC, a teda čiastočne sa prelína aj bronzová industria s industriou karpatskej mohýlovej kultúry (napr. meče mohýlovej kultúry); koniec čakanskej kultúry je až hlboko v stupni HA. V ojedinelých prípadoch (ak ide o vyhranené predmety stupňa BD), bolo možné vziať do úvahy aj takéto nálezy (Imeľ, bronzová dýka).

Na nasledujúcich stranách uvádzam zoznam lokalít čakanskej kultúry na Slovensku. Číslovanie

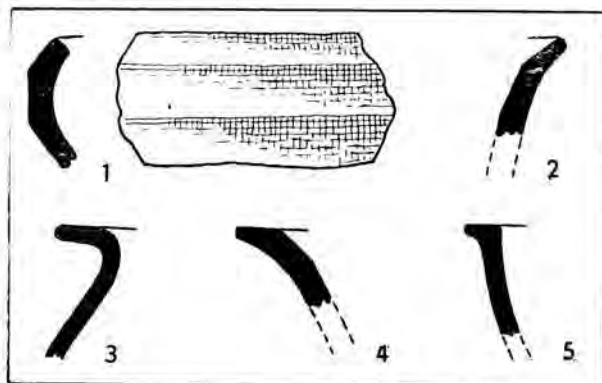
lokalít zodpovedá číslovaniu na mapke – obr. 41. Pri jednotlivých lokalitách uvádzam okrem názvu obce a okresu aj bližšiu lokalizáciu (polohu a pod.), stručné údaje o druhu náleziska a nálezoch (s prípadnou odvolávkou na vyobrazenie), ako aj literatúru, resp. prameň vyznačených údajov.

Zoznam lokalít čakanskej kultúry na Slovensku

1. Báb, okr. Nitra

Pri mlyne na rozhraní chotárov obcí Báb – Pata – Pusté Sady.

Črepy, zber (V. Kráľovič, 1961).

Obr. 10. Báb, okr. Nitra. Črepy keramiky čakanskej kultúry (všetko 1 : 2).

Črepy z misky s dovnútra zahnutým, na vonkajšej strane vodorovne hráneným okrajom, črepy z typických čakanských misiek s oblúkovite von prehnutým okrajom a z amfor s lievikovite nasadeným hrdlom. Iné úlomky pochádzajú zo zásobníč. Povrch zásobníč bol jednak zvisle rytý, jednak prstami zvisle brázdnený. Na keramike sa vyskytuje aj striebristé tuhovanie. (Obr. 10.)

Nález. zpráva AÚ SAV č. 795/62.

2. Bajč, okr. Komárno

a) Osada Vlkanovo, tehelná Štátnych majetkov v Bajči.

Črepy z „kultúrnej“ vrstvy premiešanej s nálezmi aj z iných období (sondy I a II/59 – M. Hrmová).

Mnoho črepov z typickej čakanskej misky s oblúkovite von vyhnutým okrajom, na vnútornej strane dvakrát vodorovne hráneným, na povrchu sú stopy po striebristom tuhovaní; Ø úca 34 cm. Črepy z džbánka s pásikovým uchom a vodorovne hráneným telom; v ca 9 cm. Črepy z okrajov a zo šikmo hránených vydutí čakanských amfor so striebristo tuhovným povrchom. (Obr. 11.)

Prírastkové čís. výskumu AÚ SAV 171/59.

b) Pri letisku, neďaleko cesty Nové Zámky – Komárno.

Veľká ojedinelá mohýla, Ø 50 m, v 3–4 m (odhad).

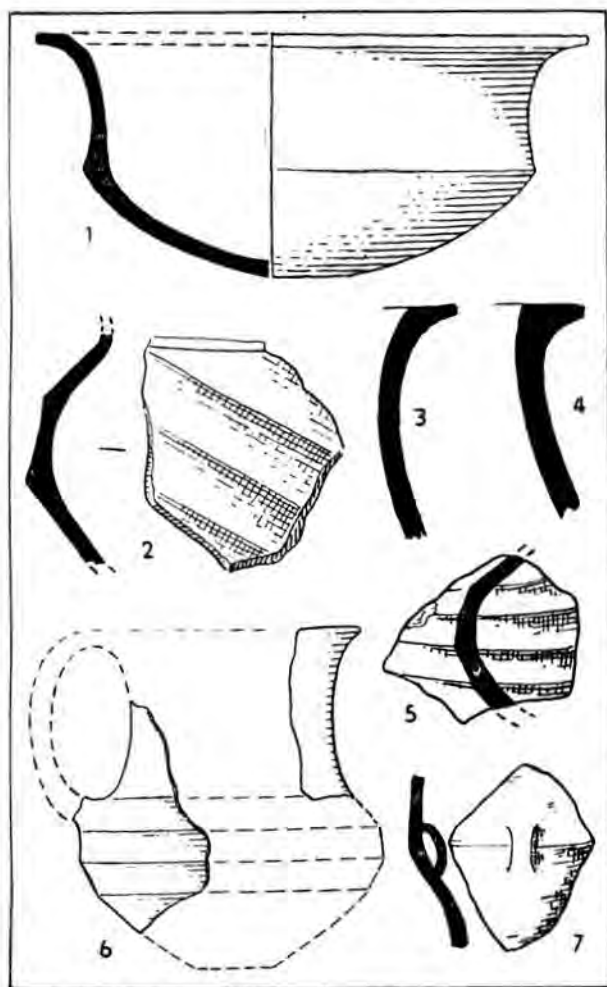
3. Balog nad Ipľom, okr. Lučenec

Terasa s kostolom.

Črepy, zber.

Črep z misky s dovnútra zahnutým, na vonkajšej strane pretiahnuté tordovaným okrajom a vodorovne žliabkovaným črep.

Literatúra: A. Petrovský-Šichman, *Archeologický prieskum stredného Poľšia roku 1955*, SZ AÚ SAV 7, 1961, tab. XVI: 29, 32a, b.

Obr. 11. Bajč, okr. Komárno. Nálezy čakanskej kultúry. 1 — 1:4; ostatné 1:2.

4. Bátorovec, okr. Levice

Na rovine vedľa „Lúkovského“ mlyna.

Veľká ojedinelá mohyla.

Archív AÚ SAV, č. 21/1939.

Literatúra: A. Kmeť, *Sitno a čo z neho vidieť*, Diela Andreja Kmeťa II: Sitno a jeho široké okolie (zostavil a vydal K. A. Medvecký), s. I., s. a., 140.

5. Bešeňov, okr. Nové Zámky

Poloha Malomgát.

Výskum priekopy (A. Točík r. 1950).

Črepy z amfor s lievikovite nasadeným hrdlom, tvar „lúčického“ osudja, striebřité tuhovane materiálu. (Obr. 12.)

Literatúra: A. Točík, *Zisťovací výskum v Bešeňove na Slovensku*, AR III, 1951, 307, obr. 202—204; J. Paulík, *K problematike mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku*, AR XII, 1950, 419 n.

6. Bohatá, okr. Komárno

a) Poloha Nagy Nyilas.

Črepy, zber.

Črepy z vydutia veľkej džbánovitej nádoby so šikmým hraním a striebřitým tuhovaním povrchu. (Obr. 13: 1.) Zlomok z ucha prečnievajúceho nad okraj (ucho má strečovitý prierez).

b) Poloha Eacherov majer.

Črepy, zber.

Črep z vydutia nádoby vypálenej do tmava, azda šálky, na povrchu striebřito tuhovane a zdobenej širokými šikmými kanelami; iné črepy, ktoré majú už velatický charakter.

Uložené v AÚ SAV.

7. Bojničky, okr. Trnava

Na svahu severne od kostola.

Črepy, zber z vrstvy (T. Kolník, 1950).

Medzi zločkami keramiky väčšinou mladšieho charakteru vyskytli sa úlomky čakanských amfor s lievikovite nasadeným hrdlom a i.

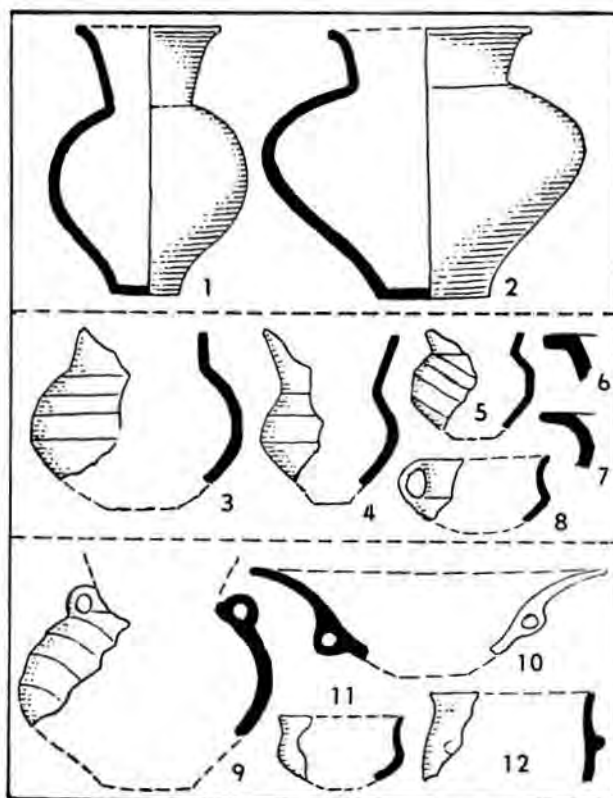
Nález. zpráva AÚ SAV č. 519/55.

8. Branč, okr. Nitra

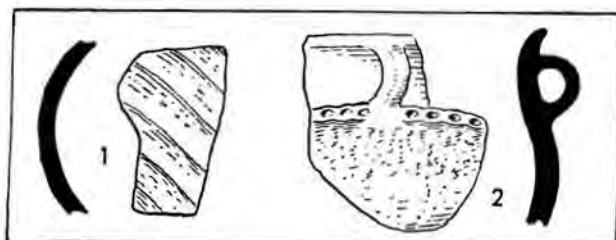
Hospodárske stredisko JRD.

Chata a štyri jamy (Branč II — výskum J. Vladára).

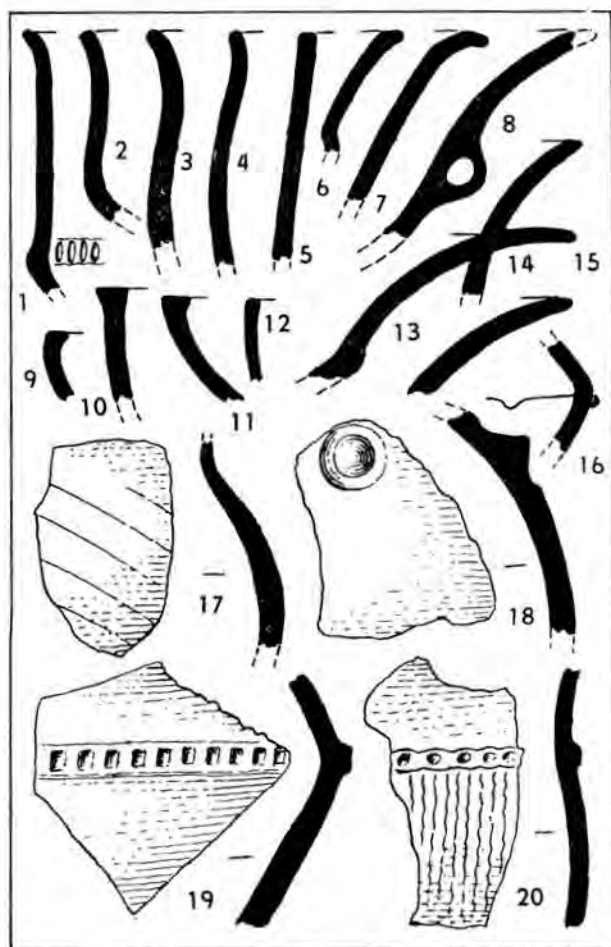
Prechodný stupeň medzi predčakanským horizontom a čakanskou kultúrou. Výrazne to dokladá materiál z objektu 32/61. Starší stupeň ilustrujú zlomky z amfor s baňatým

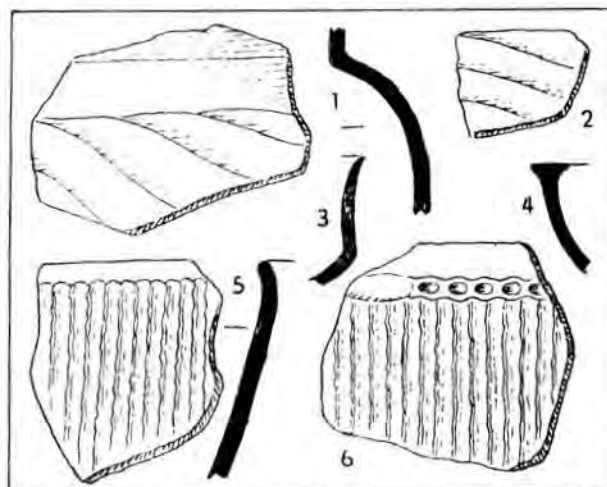
Obr. 12. Bešeňov, okr. Nové Zámky. Keramika čakanskej kultúry a predčakanského horizontu. Rôzna veľkosť.

Obr. 13. Bohatá, okr. Komárno (1); Iňa, okr. Levice (2); Zmenš. 1:2.

Obr. 14. Branč, okr. Nitra. Keramika z objektu 32/61.
20 — 1:4; ostatné 1:2.

Obr. 15. Bučany, okr. Trnava. Zlomky z čakanských nádob. Zmenš. 1:2.

telom, zdobené na vydutí výčnelkami v polkruhovitom zliabku, malé misky s obojstranne zosilneným a rovno zrezaným okrajom (analógie Horně Lefantovce), džbány mohylového charakteru (analógie Csabrendek) a pod. Čakanské prvky sú na miskách s tanierovite von prehnutým okrajom, na lome

s uškom, na väčších miskách s vodorovným hranením vydutia (analógie: Tiszacsege, Lengyel, Pécsvárad-Aranyhegy), džbány so šikmým hranením tela a pod. (Obr. 14.)

Prírástkové čis. výskumu AÚ SAV 289/61.

9. Bruty, okr. Nové Zámky

Na ľavom brehu potoka Sár, 1 km juhovýchodne od obce. Sídliisko (črepy na ploche ca 200×100 m, zber, V. Moucha — J. Hrala, 1952).

Zlomky strechovite hnaného ucha; okrajový črep hnaný na vnútornej strane, črep z čakanskej tanierovitej misky s uškom na lome.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 12/52.

10. Bučany, okr. Trnava

Intravilán obce, výkop základov kultúrneho domu.

Dve jamy (A. Michalík, 1957).

Pomerne málo črepov, ako typické uvádzam: črep zo šálkovitej nádoby z rozhrania ostro nasadeného hrdla na šikmo hnané telo (široké hnané plošky), na povrchu striebisto tuhovaný; podobný črep z vydutia menšej nádoby; zlomok ostro profilovanej menšej, vnútri tuhovanej šálky; črepy zo zásobníč s nalepenou, prstami pretlačovanou páskou a so zvislým brázdnením. (Obr. 15.)

Nález. zpráva AÚ SAV č. 96/58.

11. Cabaj, okr. Nitra

Pri obci na pravej strane cesty Nitra—Cabaj—Čapor. Veľká ojedinelá mohyla.

Literatúra: A. Točík — J. Paulík, *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950–51*, SIA VIII, 1960, 93, obr. 34.

12. Čajakovo, okr. Levice

Bez bližších údajov o polohe.

Črepy, zber.

Okrajový črep s viacnásobným zliabkovitým hnaním na vnútornej strane a iné úlomky.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 99/57.

13. Čaka, okr. Levice

a) Poloha Kopec.

Mohyla s viacerými bohatými hrobmi (typ 1a).

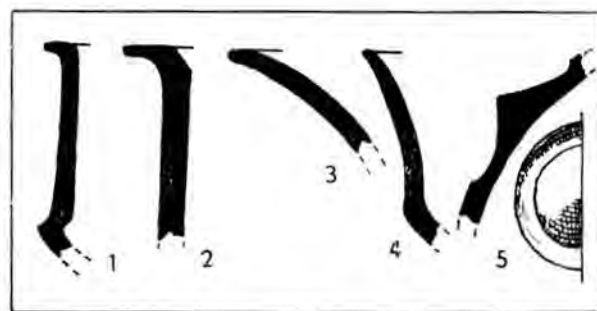
Literatúra: A. Knor, *Halštatská mohyla v Čake u Želiezovcu*, AR IV, 1952, 388–395, obr. 250–209. A. Točík — J. Paulík, *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950–51*, SIA VIII, 1960, 59–124.

b) Poloha Diely.

Sídliisko (črepy, zber J. Vladára, 1961).

Okrajový črep azda z misky s nůzkou a iné čakanské črepy. Doznievanie karpatsko-mohylových prvkov (prstovitý výčnelok modelovaný z tela, vystupujúci zo šošovicovitej priehlbiny). (Obr. 16.)

Nález. zpráva AÚ SAV č. 793/62.

Obr. 16. Čaka, okr. Levice. Nálezy sídliskovej keramiky v polohe Diely. Zmenš. 1:2.

14. Dedinka, okr. Nové Zámky

Juhovýchodne od obce.

Veľká ojedinelá mohyla, Ø ca 20 m, v ca 2 m (odhad A. Knora).

Nález. zpráva AÚ SAV č. 52/51.

14a. Demandice, okr. Levice

Poloha Harcsadomb.

Porušená jama zistená pri výkope ropovodu (J. Lichardus, 1962).

Črep z čakanskej amfory so šikmo hraničným telom.

Literatúra: J. Lichardus — Z. Liptáková, *Archeologický prieskum Ropovodu družby v úseku Rimavská Sobota—Šaľa v r. 1961*, AR XIV, 1962, 777.

15. Diakovce, okr. Galanta

Medzi Šaľou a Diakovcami, asi 400 m na sever od mosta na ceste.

Kultúrna vrstva dlhá 80–100 m v hĺbke 120 cm pod náplavami Dunaja (výkop pre potrubie zavodňovacieho kanálu — T. Kolník, 1962).

Črepy z čakanských amfor s lievikovite roztvoreným, pri ústí vodorovne hraničným okrajom a šikmo facetovaným vydutím; zlomky z čakanských misiek s tanierovite roztvoreným okrajom a ostrým lomom, fragmenty z džbánov s uchom prečnievajúcim nad okraj a šikmo hraničným telom; úlomky z hrncov s nalepenou, prstami pretlačovanou páskou pod hrdlom; zlomky zo zásobníč so zvislým brázením prstami a s nalepenou pretlačovanou páskou. (Obr. 17.)

Nález. zpráva AÚ SAV č. 780/62.

16. Dolná Seč, okr. Levice

Poľe na pravej strane cesty Dolná Seč—Levice.

Črepy, zber (J. Adamczyková a I. Hásek, 1952).

Zlomok strechovite hraničného ucha a iné črepy, podľa opisu z mladšej doby bronzovej.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 31/52.

17. Dolné Otrokovce, okr. Trnava

Poloha Lapoš, stavba hospodárskych budov JRD.

Kostrové hroby.

Kostrové pohrebisko s pomerne hustým sústredením hrobov. Kostry údajne v rôznych polohách, mierne skrčené, uložené na pravej, resp. na ľavej strane. Keramika predčakanského horizontu (zvislé brázdnenie povrchu prstami), amfory čakanského typu bez šikmého hraničného vydutia.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 15/58.

18. Dražovce, okr. Nitra

a) Pred materskou škôlkou, zistené pri výsadbe stromov.

Nádoba a črepy, zber (T. Kolník a J. Paulík, 1955).

Črepy zo spodných častí veľkých zásobníč s povrchom brázeným prstami; okrajový črep z lievikovite nasadeného hrdla (ako na amforách z Bešeňova); veľká dvojkonická nádoba s okrajom vytiahnutým šikmo nahor, povrch tehlovohnedý s čiernymi škvrnami. Predčakanský horizont; v nádoby 39 cm.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 77/55.

b) Parcela A. Hudcovej (školské pozemky).

Žiarový hrob, šesť nádob.

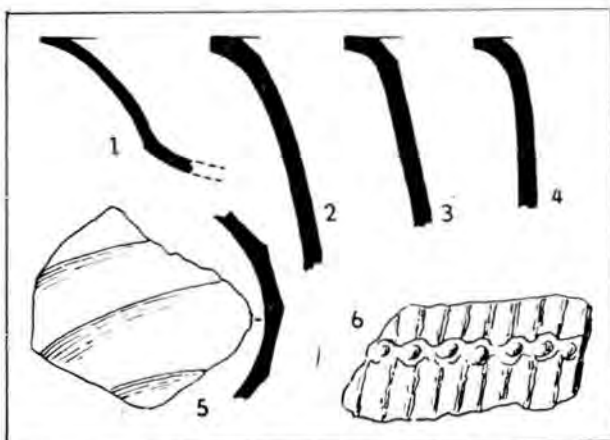
Keramický materiál sa nezachoval; zachovala sa iba kresba jednej ihlice (obr. 18: 1) s analógiami v predčakanskom horizonte (Csabrendek).

Literatúra: Slovenská pravda VI, 1941, 16.

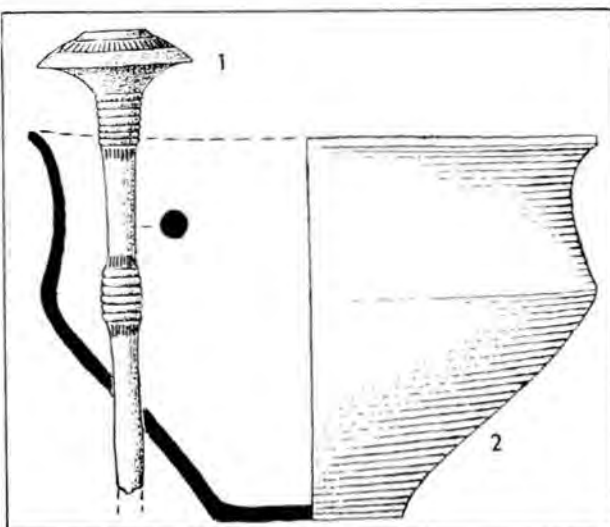
19. Dvory nad Žitavou, okr. Nové Zámky

a) Poloha Halomdomb, kóta 139, 6.

Veľká ojedinelá mohyla.

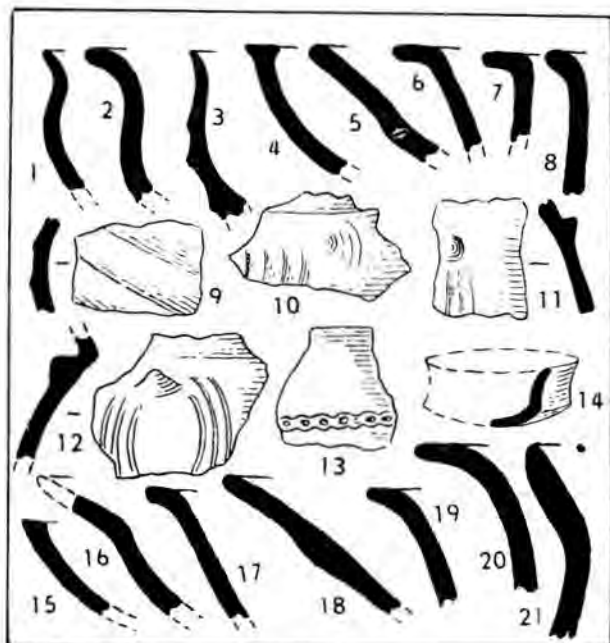
Obr. 17. Diakovce, okr. Galanta. Keramika čakanskej kultúry. Zmenš. 1 : 2.

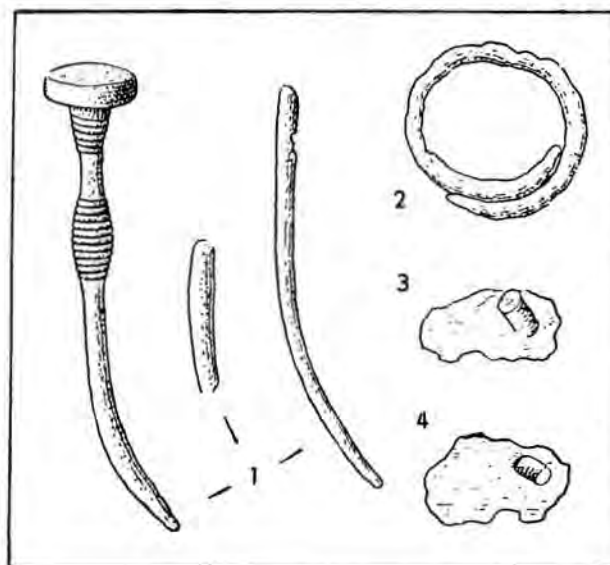
Obr. 18. Dražovce, okr. Nitra. Bronzová ihlica a nádoba predčakanského horizontu. 1 — 1 : 1; 2 — ca 1 : 6.

Obr. 19. Dvory nad Žitavou, okr. Nové Zámky. Pohľad na odkrývanie čakansko-velatickej priekopy.

Obr. 20. Horné Lefantovce, okr. Nitra. Keramika z polozemnice. Rôzna veľkosť.

Obr. 21. Horné Semerovce, okr. Levice. Bronzové predmety predčakanského horizontu. Podľa V. Récseyho. Všetko 1 : 1.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 83/61.

b) Hospodárske stredisko JRD.

Priekopa na úpätí piesočnej duny.

Priekopa sa zistila pod čiernozemou odstránenou scraperom na úrovni piesočnatého podkladu v dĺžke 12,5 m. Šírka sa pohybovala okolo 2 m, prierez mal zhruba tvar obráteného písmena V. Vyzdvihol sa tu rôzny materiál, najväčšie črepy (čakansko-velatického charakteru) siahali miestami až po dno objektu (blok B). Zásyp jednotný, nevýrazný, ide o postupné zasypávanie. (Obr. 19.) Nálezy: lievikovité hrdlá čakanských amfor, miska s dovnútra zahnutým okrajom a pod.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 954/58.

20. Hlohovec, okr. Trnava

Severozápadne od obce v blízkosti železničnej trate.

Veľká ojedinelá mohyla.

21. Horná Seč, okr. Levice

Piesková duna pri železničnej stanici.

Črepy, zber (A. Habovštiak, 1960).

Črep z vydutia čakanskej amfory s pretiahnutým šikmým hranením, okraje z amfor vodorovne hnané na vnútornej strane.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 138/60.

22. Horné Semerovce, okr. Levice

Poloha Pustý potok.

Rozrušené urnové hroby.

Bronzová pečatidlová ihlica so zhrubnutým kĺčikom; bronzový plný náramok (analógia: Csabrendek); roztavené bronzové zliatky s nŕtmi; bronzový krúžok s koncami preloženými cez seba. (Obr. 21.)

Literatúra: V. Récsey, *Bronzkori leletekről Hont- és Nógrádmegyében*, AE XI, 1891, 353 n, obr. 3–5 na str. 354. J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 70.

23. Horné Lefantovce, okr. Nitra

Poloha „Za Jozefkom“.

Polozemnica zhruba kruhového tvaru.

Materiál má prevažne predčakanský ráz (doznievanie karpatskej mohylovej kultúry). Čakanské prvky zastupuje: šálkovitá nádoba s vodorovne žliabkovaným telom; staré tvary tanierovitých misiek; čakanské amfory s lievikovitým hrdlom, ojedinele so šikmým hranením. (Obr. 20.)

Literatúra: J. Paulík, *Nález polozemnice v Horných Lefantovciach*, AR XI, 1959, 495 n.

24. Chrenová, okr. Nitra

Poloha Mačací zámok, južne od obce.

Mohyla? (upravená na stredovekú tvrdzu). Na povrchu okrem iných aj halštatské črepy.

Literatúra: Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, SMSS XXV, 1931, 43–44.

25. Imeľ, okr. Komárno

Na brehu rieky Nitry.

Bronzová dýka; ojedinelý nález (obr. 42: 3).

Literatúra: M. Dušek, *K otázkam pravekého vývoja juhozápadného Slovenska*, SZ AÚ SAV 6, 1961, 61, obr. 2: 10.

26. Iňa, okr. Levice

Intravilán obce, hlavná ulica.

Črepy, zber (J. Rajček, 1956).

Rôzne úlomky; najtypickejší je okrajový črep z hrnčickej nádoby s hladným hrdlom a zdrsneným povrchom, pod okrajom má strechovité modelované uško, pripojené na nalepenú, prstami pretlačovanú pásku pod hrdlom (analógia: Čaka). Obr. 13: 2.

27. Ipeľský Sokolec, okr. Levice

Pieskovisko JRD.

Osada (čakansko-velatická priekopa odkrytá v dĺžke 7,5 m).

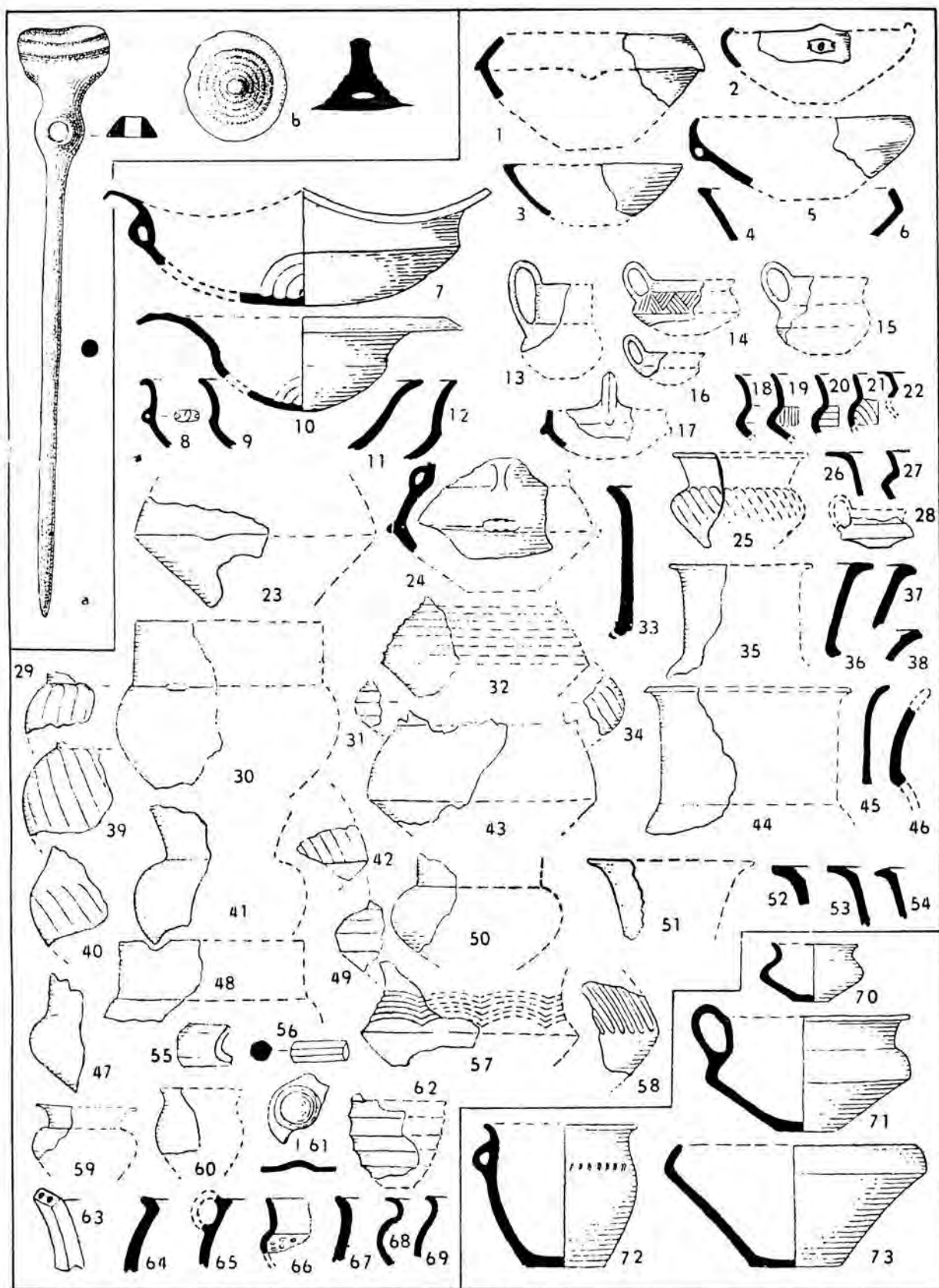
Ihla z dvojdielnej spony, bronzová puklička a množstvo črepového materiálu (z ca 1000 nádob) so zastúpením všetkých typických čakanských a niekoľkých „velatických“ tvarov. V materiáli možno zistiť styky s gávskou kultúrou. (Obr. 22.)

Nález, zpráva AÚ SAV č. 783/62.

28. Ivanka pri Nitre, okr. Nitra

Poloha Arkuš.

Črepy, zber.

Obr. 22. Ipeľský Sokolec, okr. Levice. Bronzové predmety a keramika z čakanskej priekopy. a, b – 1 : 1; 70–73 – 1 : 4; ostatné rôzna veľkosť.

Šikmo hranený črep z vydutia čakanskej amfory. Ihlica s pečatidlovou hlavicou a so zhrubnutým, priečne ryhovaným krčkom.

Uloženie: súkromné zbierka J. Szabóa v Seredi.

Literatúra: J. Eisner, *Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*, SMSS XXVI, 1932, 73.

29. Jelšovec, okr. Nitra

Hospodárske budovy JRD.

Črepy, zber (pri výkope silážnej jamy — J. Rajčiek, 1962).

Dvakrát vodorovne hranený okrajový črep z misky s lievikovite roztvoreným hrdlom a lalokovite vyzdvihnutými okrajmi (analógie: Gemeinlebern) a iné striebisto tuhované črepy.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 784/62.

30. Jur nad Hronom, okr. Levice

Poloha Kenderszög.

Črepy, zber (J. Kaposi, 1958).

Tuhované črepy — okraje z nádoby miskovitého tvaru.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 138/58.

31. Kálna nad Hronom, okr. Levice

Terasa na pravom brehu Hrona.

Črepy, zber (J. Adamczyková a I. Hásek, 1952).

Ploché, strechovité hranené ucho a iné črepy.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 69/52.

32. Klasov, okr. Nitra

Južne od cesty Nitra—Vráble (1 km od obce).

Črepy, zber (A. Habovštiak, T. Kolník a J. Rajčiek, 1960).

Okrajový črep z čakanskej amfory s vodorovným hranením a i.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 155/60.

33. Kolta, okr. Nové Zámky

Pri cintorine, vedľa hradskej Čaka—Kolta.

Veľká ojedinelá mohyla (obr. 45: 2).

Nález, zpráva AÚ SAV č. 163/55.

Literatúra: A. Točík — J. Paulík, *SlA VIII*, 1960, 93, obr. 32.

34. Komjatice, okr. Nové Zámky

Pri ceste do obce Černík.

Veľká ojedinelá mohyla (?).

Nález, zpráva AÚ SAV č. 169/55.

35. Križovany nad Dudváhom, okr. Trnava

Poloha Záhumenské.

Črepy, zber (V. Kráľovič, 1961).

Zlomok z džbána s páskovým uchom a výčnelkom na vydutí (analógie: Csabrendek) a i.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 680/62.

36. Lontov, okr. Levice

Severozápadný koniec obce.

Črepy, zber.

Typicky šikmo hranené úlomky z vydutí čakanských tuhovaných amfor, okrajové úlomky amfor, črepy z misiek s vodorovným a šikmým hranením na vonkajšej strane a črepy zo zásobníč so zvislým brázdnením prstami (charakteristika podľa archívu AÚ SAV).

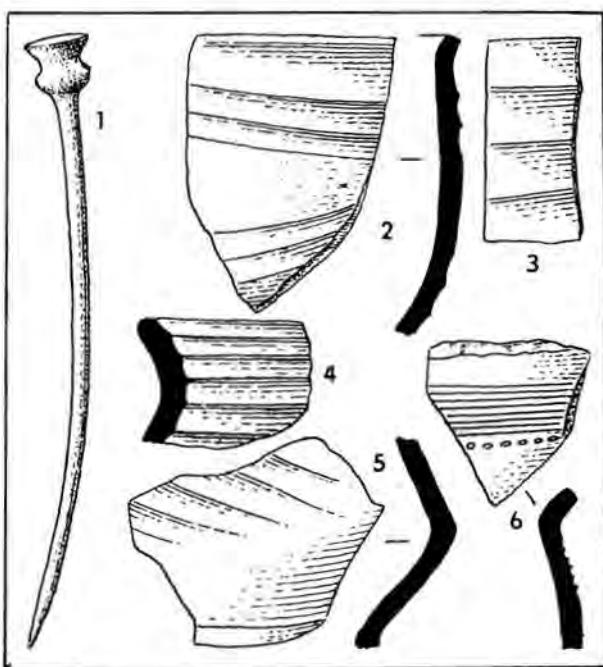
Nález, zpráva AÚ SAV č. 165/57.

Literatúra: Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, Turčiansky Svätý Martin 1938, 79 n.

37. Ludanice, okr. Topoľčany

Poloha Lušteky.

Kruhová jama s rozmermi 160×170×160 cm (výskum J. Porubský, 1955).

Obr. 23. Ludanice, okr. Topoľčany. Bronzová ihlica a keramika z jamy. 1 — ca 1 : 2, schem. kresba; ostatné rôzna veľkosť.

Črepy z veľkých zásobníč s povrchom zvisle brázdneným prstami; zlomok džbána s ostro lomeným vydutím, na hornej strane pretiahnutým šikmým hranením; okraj nádoby vodorovne žliabkovaný na vnútornej strane (už velatického charakteru); ihlica s vázičkovitou hlavicou (d 145 cm, Ø hlavice 1,3 cm). Prechodný čakansko-velatický stupeň. (Obr. 23.)

Nález, zpráva AÚ SAV č. 203/55.

38. Lužianky, okr. Nitra

Poloha Tekeňuska (regulácia rieky Nitry v 101.—102 km).

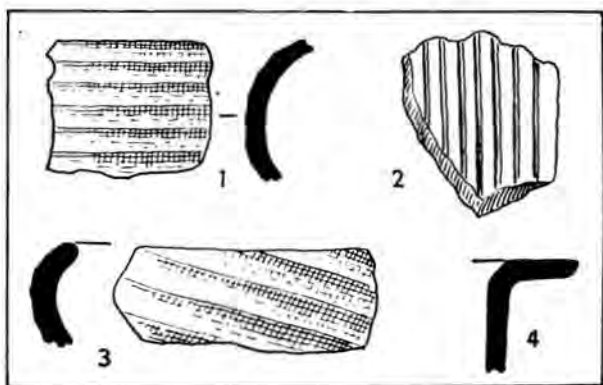
Črepy, zber.

Rôzne črepy, medzi nimi črep so šikmo pretiahnuté facetovaným okrajom a s uchom v podobe pretiahnutého výčnelku.

Archív AÚ SAV č. 421/41.

39. Machulince, okr. Nitra

Intravilán obce, stavba domu Fr. Gálka (J. Porubský, 1956).

Obr. 24. Machulince, okr. Nitra. Keramika čakanskej kultúry. Zmenš. 1 : 2.

Črepy z misiek s dovnútra zahnutým, na vonkajšej strane pretiahnutým šikmo torčovaným okrajom; okraj z amfory dvakrát vodorovne hranenej na vnútornej strane; črepy z vydutia amfory (celé vydutie bolo vodorovne hranené širokými žliabkami); zlomky zo zásobníč v strede s nalepenou, prstami pretlačovanou páskou. (Obr. 24.)

Nález, zpráva AÚ SAV č. 437/56.

40. Malé Kosihiy, okr. Nové Zámky.

a) Severozápadne od obce (2,5 km).

Črepy, zber (V. Moucha a J. Hrala, 1952).

Črepy zo zásobníč s nalepenou, prstami pretlačovanou páskou a zvisle brázdovým telom; črepy z misiek s dovnútra zahnutým okrajom a pod.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 136/52.

b) V blízkosti Törökvaru.

Črepy, zber.

Črep z čakanskej misky s lievikovite roztvoreným hrane-ným hrdlom; črep z kónickej misky s dovnútra zahnutým okrajom a vodorovným, dvakrát prevítaným výčnelkom.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 135/52.

41. Malý Cetín, okr. Nitra

Stavba štvorbytového obytného domu JRD.

Črepy, zber (O. Rajnič, 1961).

Črepy z amfor s lievikovite nasadeným hrdlom, na vnútornej strane s vodorovným hranením; zlomky zo zásobníč so zvisle brázdovým povrchom; črep s nalepenou, prstami pretlačovanou páskou.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 303/61.

42. Marcelová, okr. Komárno

Intravilán obce.

Pohrebisko (hrob I/60) a rozrušené hrobové celky.

Misky s dovnútra zahnutým okrajom a vodorovne hraneným telom; misky bez hranenia; misky s nôžkou, šikmo hraneným okrajom a kruhovým uškom, pripevneným k okraju; šálka s vodorovne hraneným telom; miska s nôžkou; zlomky z čakanských amfor. (Obr. 25).

Literatúra: J. Paulík, *Čakanské pohrebisko v Marcelovej*, SZ AÚ SAV 9, 1962, 99 n., obr. 1, 2.

43. Mlynárce, okr. Nitra

Stavba Azbestocementových závodov.

Sídlisko, pohrebisko.

Predčakanský horizont (pohrebisko).

Literatúra: Plesl E., *Pohřebiště lidu s volutovou keramikou v Mlynářcích na Slovensku*; AR IV, 1952, 15. Říhovsky J., *Žárový hrob z Velatic I a jeho postavení ve vývoji velatické kultury*, PA XLIX, 1958, 109, obr. 11. Paulík J., *K problematice mladší doby bronzové na juhozápadnom Slovensku*, AR XII, 1960, 420. Točík A. — Paulík J., *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950–51*, SIA VIII, 1960, chronologická tabuľka na str. 93.

44. Nána, okr. Nové Zámky

Poloha bližšie neurčená.

Črepy, zber.

Črep na okraji hranený.

Literatúra: Eisner J., *Prehistorický výzkum na Slovensku a v Podkarpatské Rusi roku 1934*, SMSS XXIX, 1935, 66.

45. Nesvady, okr. Komárno

a) Poloha Agacsos.

Črepy a bronzová ihlica s pečatidlovou hlavicou, zber.

Literatúra: Š. Janšák, *Staré osídlenie Slovenska*, SMSS XXIX, 1935, 28, tab. III: 2. J. Eisner, SMSS XXX, 1936, 74.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 185/57.

46. Nitriansky Hrádok, okr. Nové Zámky

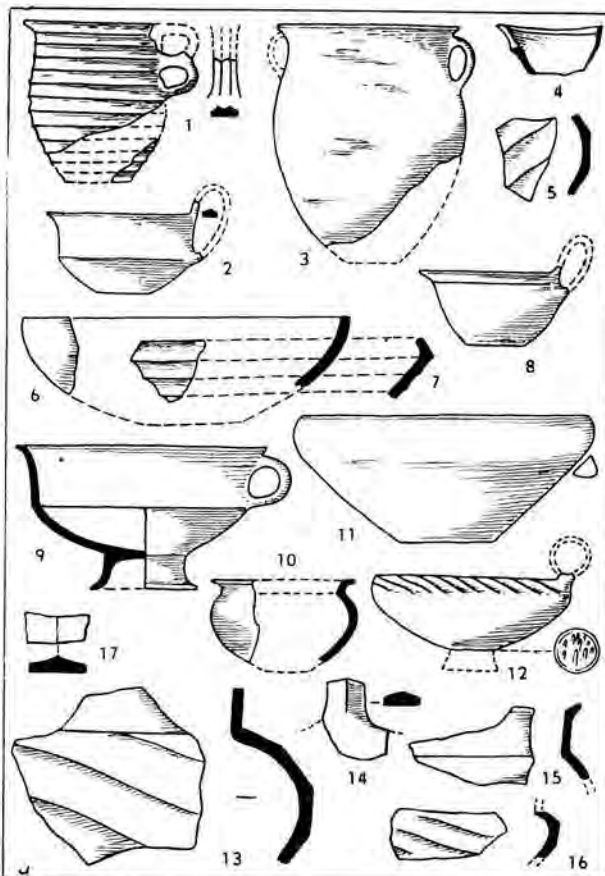
Poloha Zámeček.

Črepy, tri bronzové ihlice s guľovitou hlavicou a so zhrubnutým krčkom (analógie: T. Kolník — J. Paulík, SIA V, 1957, obr. 14: 3).

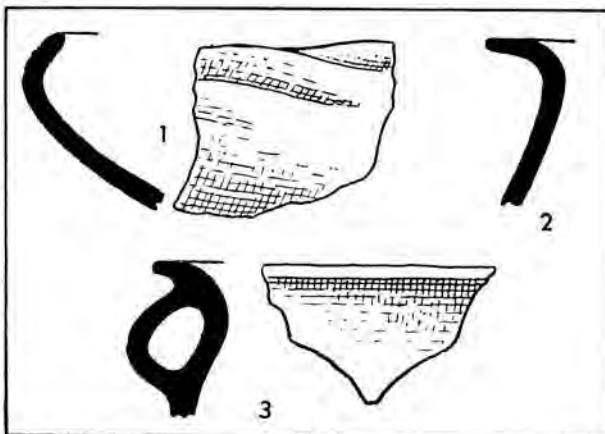
Oznámenie A. Točíka — nepublikované.

47. Palárikovo, okr. Nové Zámky

Pri železničnej stanici.

Obr. 25. Marcelová, okr. Nitra. Pohrebisko čakanskej kultúry. 1–12 — hrob I/60; 13–17 — z rozrušených hrobov. Rôzna veľkosť.

Obr. 26. Nesvady, okr. Komárno. Črepy keramiky čakanskej kultúry. Rôzna veľkosť.

Veľká ojedinelá mohyla.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 311/52.

Literatúra: A. Točík — J. Paulík, *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950—51*, SIA VIII, 1960, 93, obr. 35.

48. Pohronský Ruskov, okr. Levice

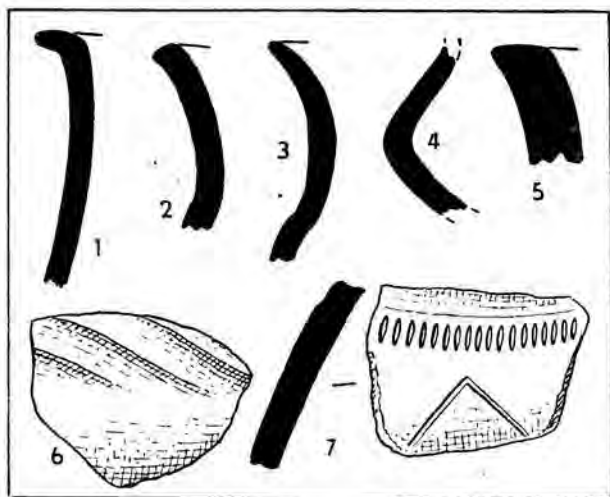
Svah nad Hronom, južne od cukrovár.

„Kultúrne“ jamy? (Š. Procházková).

Okrajové črepy z misiek s oblúkovite von prehnutým okrajom, s obojstranným tuhovaním a hnaním na vnútornej strane. Črepy z typických čakanských misiek so striebisto tuhovaným vnútrojškom.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 218/57.

Literatúra: Janšák Š., *Staré osídlenie Slovenska (Dolný Hron a Ipeľ v praveku)*, Turčiansky Svätý Martin 1938, 51 n.

Obr. 27. Poľný Kesov, okr. Nitra. Ulomky čakanských nádob a keramika predčakanského horizontu. Zmenš. 1:2.

49. Poľný Kesov, okr. Nitra

a) Obecný hliník.

Časť jamy v profile hliníka, sídlisko (T. Kolník, 1955).

Doznievanie karpatskej mohylovej kultúry a nástup nových prvkov (miska s dovnútra zahnutým, šikmo hnaným okrajom). V materiáli sú zistiteľné ešte reminiscencie na maďarovskú kultúru (hrnce). Vyskytujú sa aj črepy z vydutí šikmo hnaných čakanských amfor so striebisto tuhovaným povrchom, (Obr. 27.)

Nález. zpráva AÚ SAV č. 697/56.

b) Záhrada St. Hrneka (pri kostole).

Veľká ojedinelá mohyla, Ø ca 70 m.

50. Preseľany nad Ipľom, okr. Levice

Poloha bližšie neurčená.

Črep, zber.

Okrajový zlomok hrncovitého čakanského džbána s vodorovne žliabkovaným telom (široké plytké žliabky).

Nález. zpráva AÚ SAV č. 219/57.

51. Ratkovce, okr. Trnava

Obecný cintorín.

Črepy nájdené pri výkope hrovej jamy (A. Michalík, 1956).

Črep z amfory so šikmo hnaným telom a striebisto tuhovaným povrchom a i.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 707/56.

52. Salka, okr. Nové Zámky.

a) Východne od cesty do Malých Kosih, ca 2 km severne od kostola.

Veľká ojedinelá mohyla (J. Hrala a V. Moucha, 1952).

Mohyla oválneho pôdorysu, dlhšia os v smere V—Z, dĺžka ca 60 m, súčasná výška nad terénom ca 3 m.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 207/52.

b) Poloha Zsellérföld, štrkovisko JRD.

Hroby karpatskej mohylovej kultúry, niektoré z nich majú keramický inventár predčakanského charakteru (džbány s uchom prečnievajúcim nad okraj — hroby 66, 85 a i.).

Príprastkové čís. výskumu AÚ SAV 183/60.

53. Sklabiná, okr. Lučenec

Poloha Kis hegy.

Črep, zber.

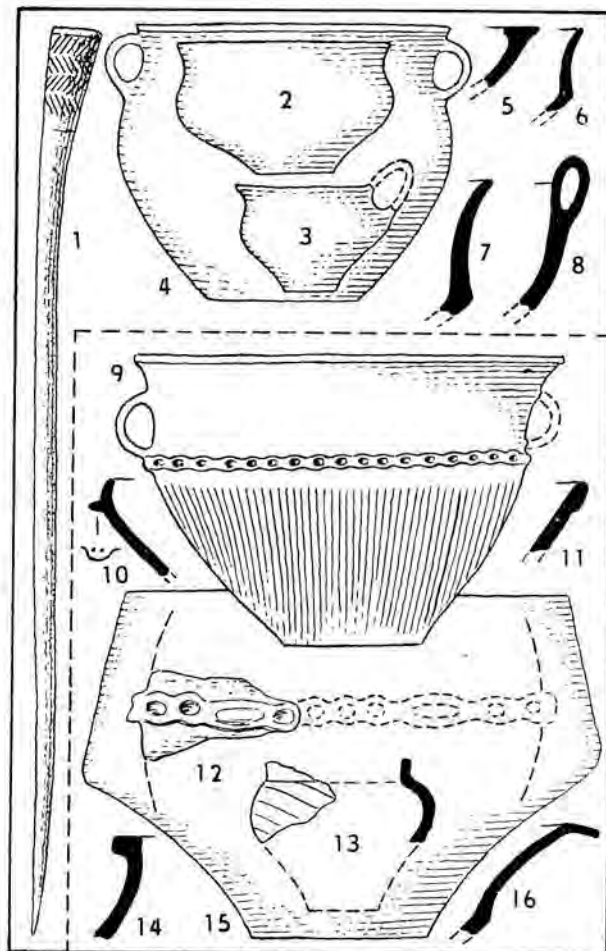
Črep z vydutia šikmo hnaného amfory, pôvodne azda tuhovaný.

Literatúra: A. Petrovský-Šichman, *Archeologický prieskum stredného Poľia roku 1955*, SZ AÚ SAV 7, 1961, 92, tab. XVI: 12.

54. Sládečkovce, okr. Nitra

Bývalá biskupská tehelňa.

Dve jamy (I/57, II/57).

Obr. 28. Sládečkovce, okr. Nitra. Bronzová ihlica a keramika z čakanskej a čakansko-velatickej jamy (I/57, II/57). 1 — 1:1, ostatné rôzna veľkosť.

Črepy z čakanských amfor so šikmo hraneným telom; čakanské misky s roztvoreným okrajom; zásobnice s nalepenou pretlačovanou páskou na maximálnom vydatí; vysoká miska s nalepenou páskou pod hrdlom a so zvislým hrebeňovaním a pod. Medzi nálezmi bola aj dvojkoľnícká nádoba a ihlica s kyjovitou hlavicoú. (Obr. 28.)

Literatúra: J. Paulík, *K problematike mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku*, AR XII, 1960, 408 n., obr. 155.

55. Slovenské Ďarmoty, okr. Lučenec

Poloha Malý Iliášov.

Črepy z čakanských nádob so zvislým brázdnením povrchu a i.

Nálezová zpráva AÚ SAV č. 329/55.

56. Svätušia, okr. Nové Zámky

Severozápadný okraj obce pri poľnej ceste Svätušia — Trávnica, Tatárhanyás.

Veľká ojedinelá mohyla, Ø ca 20 m, v 6 m (odhad A. Knora); okolo objektu vyhlbený kruhový žliabok.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 221/52.

57. Svätý Peter (teraz Dolný Peter), okr. Komárno

a) Pri železničnej trati, asi 1 km na severozápad od pohrebiska Chotín II.

Žiarový hrob (v mohyle?).

Okrajový črep z čakanského džbánka so šikmo hraneným telom; miska s dovnútra zahnutým, na vonkajšej strane vodorovne hraneným okrajom; črep zo šikmo hraneného vydatia čakanskej amfory; ostro profilovaná šálka s trojuholníkovite hraneným, nad okraj prečnievajúcim uchom. (Obr. 29.)

Literatúra: M. Dušek, *K otázkam pravekého vývoja juhozápadného Slovenska*, ŠZ AÚSAV 6, 1961, 63, obr. 4: 1—4.

b) Bližšie neurčená poloha.

Pravdepodobne bohatý čakanský hrob v mohyle.

Literatúra: v texte tohto článku na str. 314.

58. Šahy, okr. Levice

Pieskovisko JRD (okolie).

Črepy, zber (G. Balaša, 1955).

Rôzne črepy, medzi nimi typické čakanské so šikmým hranením.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 367/55.

59. Šarovce, okr. Levice

a) Tehelňa.

Zlomky z veľkých misiek s tanierovite roztvoreným okrajom; črepy z misiek s dovnútra zahnutým, na vonkajšej strane vodorovne hraneným okrajom; úlomky z veľkých amfor s hraneným okrajom a kolmo alebo lievikovite nasadeným hrdlom; iné (aj velatické) tvary. (Obr. 30.)

Literatúra: K. Krieger, *Das Doppelgrab und andere prähistorische Funde aus Nagy-Sáro am Granfluss, Südeten VI*, 1930, 112—114, obr. 3.

b) Makóczadomb.

Črepy, zber.

Črepy s hranením a striebřistým tuhovaním, zrkadlového lesku; iné, ale velatické črepy.

Literatúra: Š. Janák, *Staré osídlenie Slovenska*, Turčiansky Svätý Martin 1938, 39, tab. XXIV: 9; XXV: 9, 10, 13, 14.

60. Šarkan, okr. Nové Zámky

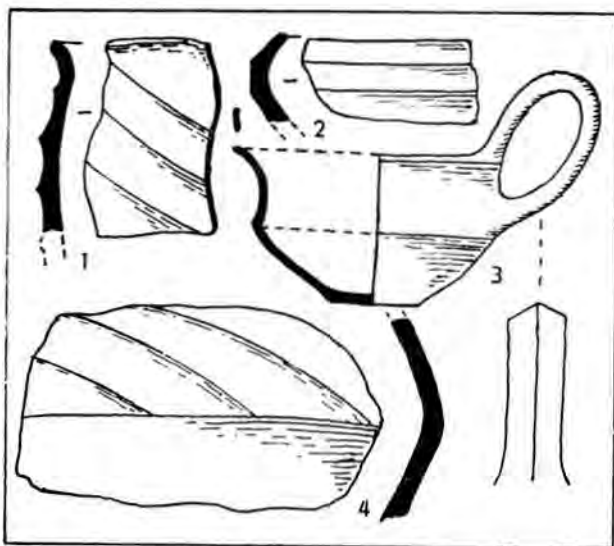
Poloha?

Črepy, zber.

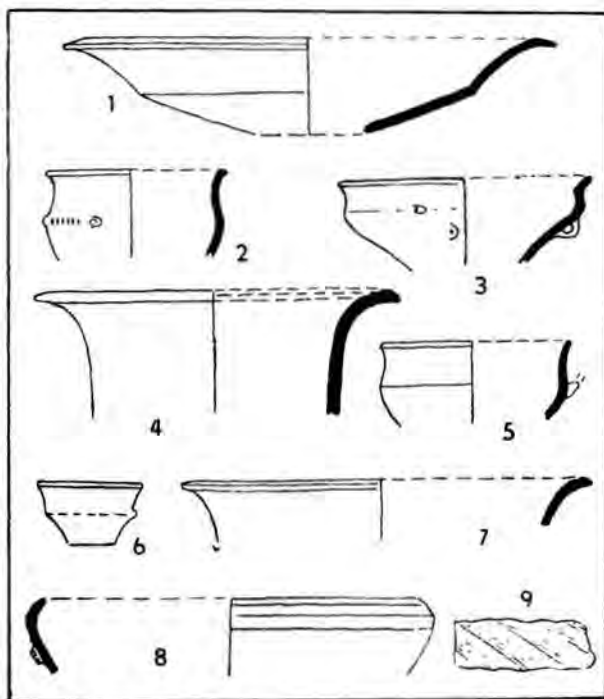
Zlomky z čakanských amfor s lievikovite roztvoreným hrdlom a i.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 278/61.

61. Šintava, okr. Galanta

Obr. 29. Dolný Peter (prv Svätý Peter), okr. Komárno. Čakanská keramika z hrobu. 1, 2, 4 — 1 : 2; 3 — 1 : 4. Podľa M. Duška.

Obr. 30. Šarovce, okr. Levice. Čakanská keramika. Rôzna veľkosť. Podľa M. Kriegera.

Záhady na južnej strane obce.

Veľká ojedinelá mohyla, Ø ca 30 m, v ca 2—3 m.

62. Šurany, okr. Nové Zámky

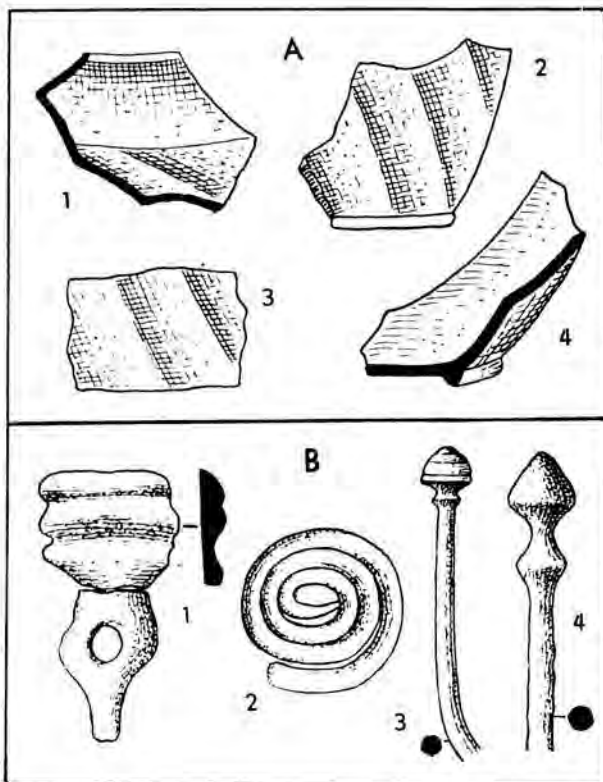
a) Pri železničnej trati Šurany—Nové Zámky.

Veľká ojedinelá mohyla.

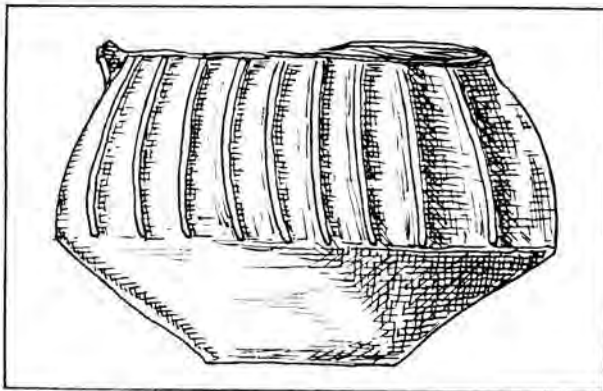
Literatúra: A. Točík — J. Paulík, *SIA VIII*, 1960, 93, obr. 33.

b) Pieskovisko 1 km na východ od obce.

Črepy, zber (Z. Liptáková, 1961).

Obr. 31. A — Šurany, okr. Nové Zámky; úlomky z čakanských džbánov; zmenš. 1 : 2. B — Veľká Maňa; bronzové predmety z priekopy; všetko 1 : 1.

Obr. 32. Tekovský Hrádok, okr. Levice. Spodná časť džbána (predčakanský horizont); zmenš. 1 : 2.

Črepy zo šikmo hraneňých čakanských amfor a džbánkov s prstencovitou nôžkou, na povrchu striebisto tuhované. (Obr. 31.)

Nález, zpráva AÚ SAV č. 289/61.

63. Tekovské Lužany, okr. Levice

Hliník, vrstva hrubá 0,5 m.

Črepy, zber (Z. Jelínková a N. Mašek, 1952).

Hranené črepy z okrajov nádob. Hranenie sa vyskytuje vnútri (amfory), ale aj na vonkajšej strane, na vydutiach. Črep s páskou pretlačovanou prstami.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 237/52.

63a. Tekovský Hrádok, okr. Levice

Západne od obce, na pravom brehu mŕtveho ramena Hrona.

Výskum (nález v sonde A; B. Novotný, 1953).

Spodná časť džbána s ostro lomeným vydutím a zvyškom jednoduchého uška, telo má mierne šikmé hranenie (hrany sú rebrovite naznačené), povrch striebisto tuhovaný. (Obr. 32.) Predčakanský horizont.

Nález, zpráva AÚ SAV č. 328/53.

64. Tešmák, okr. Levice

Poloha Magas hegy.

Črepy, zber.

Črep z vydutia čakanskej amfory a úlomky z typických čakanských džbánkov.

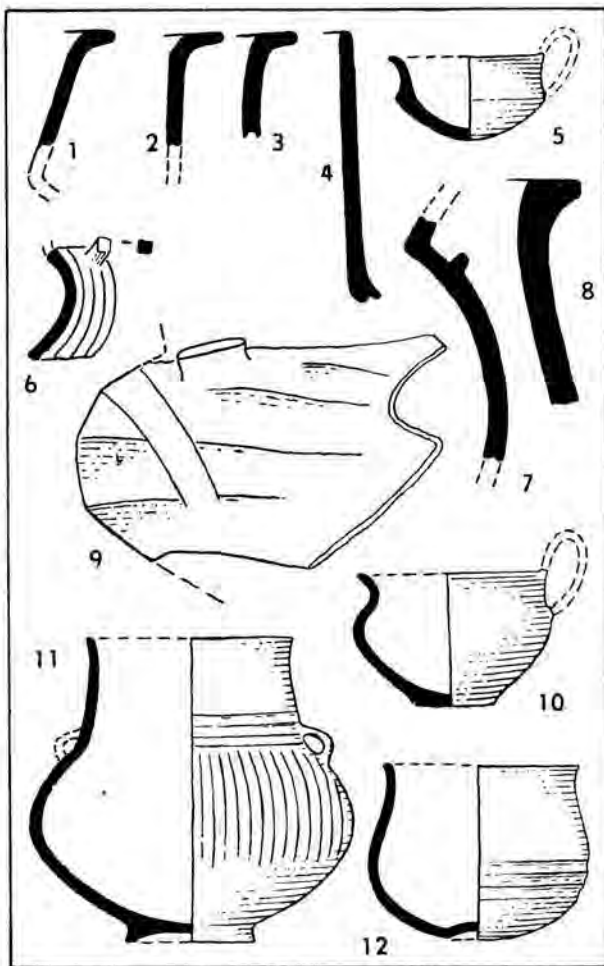
Literatúra: A. Petrovský-Šichman, *Archeologický prieskum stredného Poľia roku 1955*, ŠZ AÚ SAV 7, 1961, 19, tab. XV: 23, 24.

65. Tlmače, okr. Levice

Stavba závodov S. M. Kirova, pri železničnej zastávke.

Rozrušené žiarové pohrebisko.

Na lokalite sú zastúpené keramické nálezy čakanské, velatické a podolské. Ide o pohrebisko (v blízkosti sa zistili aj sídliskové nálezy), ktoré trvalo cez mladšiu dobu bronzovú. Čakanský stupeň zachytávajú zlomky z amfor čakanského typu (aj so šikmým hnaním vydutia) s lievikovitým, kolmým a kónickým hrdlom (ako v čakanskej mohyle v hrobe IV), misky s ostro dovnútra lomeným okrajom a pod. Na amforách sú stopy po dvojito vypálení. (Obr. 33.)

Obr. 33. Tlmače, okr. Levice. Keramika z čakansko-velaticko-podolského pohrebiska. Rôzna veľkosť.

Literatúra: J. Kudláček, *Eneolitické a halštatské pamiatky z Tlmáča, okr. Levice*, AR V, 1953, 48 n., obr. 69, 70. 66. Topoľčany, okr. Topoľčany

a) Športový štadión.

Veľká osada.

V objektoch je zastúpený predčakanský horizont a čakanská kultúra (obr. 34).

Literatúra: A. Točík — J. Paulík, SIA VIII, 1960 87, obr. 28—31.

b) Tehelňa.

Kostrový hrob (? , predčakanský horizont).

Literatúra: V. Budinský-Krička, *Nové nálezy v Topoľčanoch*, AR IV, 1953, 34, obr. 28, hore.

67. Trnava, okr. Trnava

Pri trstínskej ceste.

Črepy, zber (V. Kráľovič, 1961).

Prevažne velatické črepy, medzi nimi črep zo šikmo hraneného čakanského džbánka.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 380/61.

68. Tvrdosovce, okr. Nové Zámky

Asi 300 m severne od mostu cez potok Cergát.

Črepy, zber (J. Balogh, 1956).

Črep z misky s tanierovite roztvoreným, na štyroch miestach vyzdvihnutým a tupo ulomeným okrajom; okraj z menšej, striebisto tuhovanej amfory s vodorovne hraneným vnútorným šikom; dva črepy z dvoch hrncovitých nádob s vodorovne pretlačovanou páskou pod okrajom, farba tehlovočervená (v jednom prípade spojovala páska spodné, k nádobe priliehajúce časti dvoch protiahlych páskovitých úch).

Nález. zpráva AÚ SAV č. 58/58.

69. Veľká Čalomija, okr. Lučenec

Intravilán obce.

Črepy, zber.

Okraj amfory s vodorovným hranečím na vnútornej strane.

Literatúra: A. Petrovský-Šichman, *Archeologický prieskum stredného Poľia roku 1955*, SZ AÚ SAV 7, 1961, tab. XVI: 27.

70. Veľká Maňa, okr. Nové Zámky

a) Hliník.

Črepy a bronz z priekopy (B. Benadik).

Malá šálka s vodorovne žliabkovaným telom; zlomky dvoch ihlíc z dvojdielných spôn s veslovitou hlavicou.

b) Vpravo od cesty Veľká Maňa—Trávnica.

Veľká ojedinelá mohyla, Ø ca 25 m, v l m (odhad A. Knora).

Nález. zpráva AÚ SAV č. 347/53.

71. Veľká Ves nad Ipľom, okr. Lučenec

Poloha Csurgó tábla.

Črepy, zber.

Črep z amforovitej nádoby, zdobenej na vydutí šikmým hranečím.

Literatúra: A. Petrovský-Šichman, *Archeologický prieskum stredného Poľia roku 1955*, SZ AÚ SAV 7, 1961, 39, tab. XV: 4.

72. Veľké Janíkovce, okr. Nitra

Bez bližšej lokalizácie.

Črepy, zber.

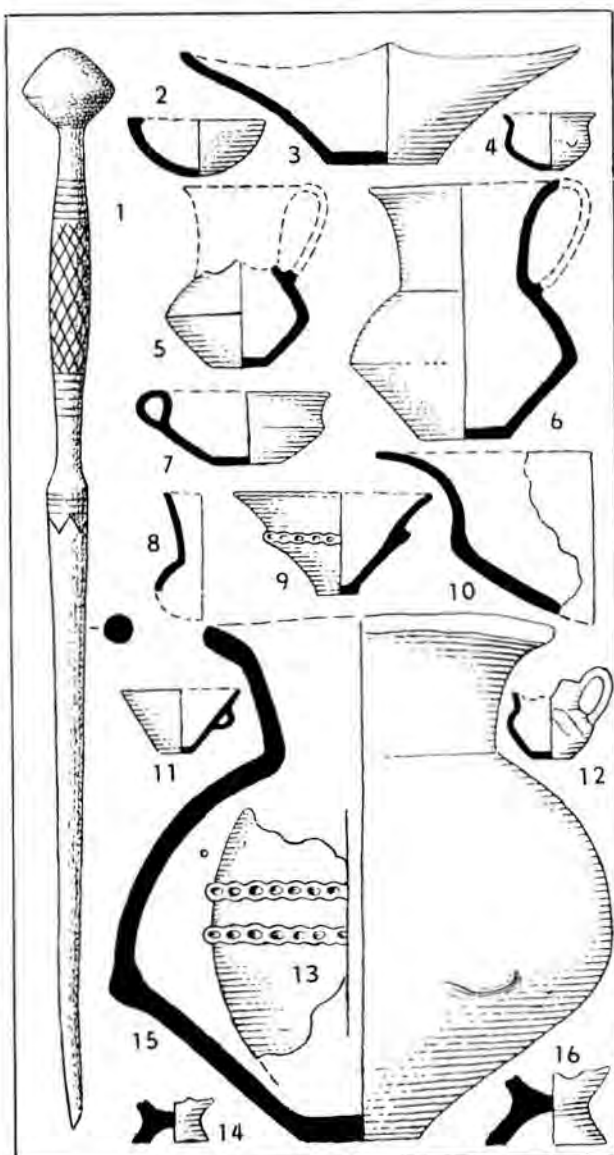
Črepy z misiek s dovnútra zahnutým okrajom a okrajové črepy z čakanských amfor s lievikovitým hrdlom.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 182/41.

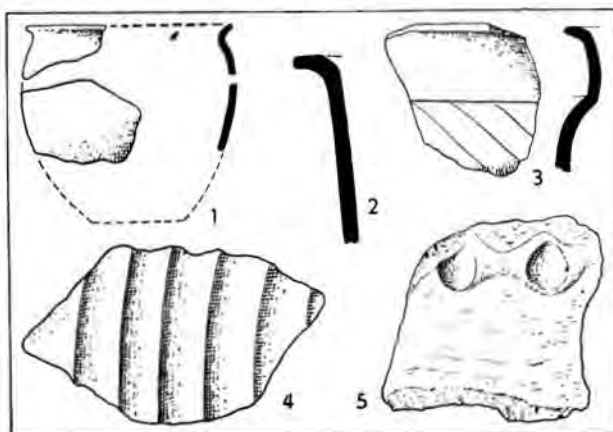
73. Veľký Grob, okr. Galanta

Tehelňa dvora Tarnok.

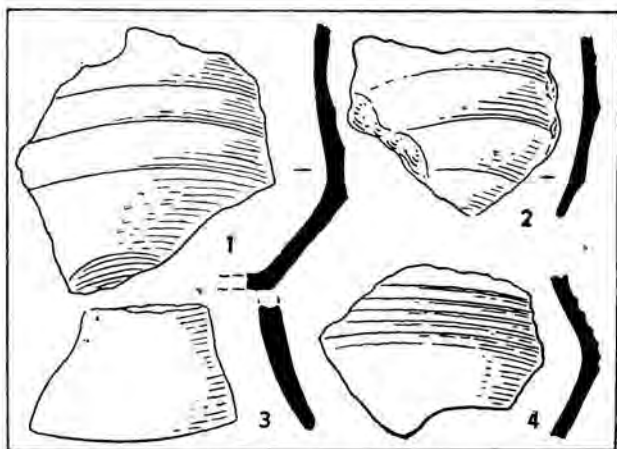
Črepy a plasticky zdobená mazanica z rozrušenej jamy. Zlomok amfory s hrdlom lievikovite nasadeným na telo,

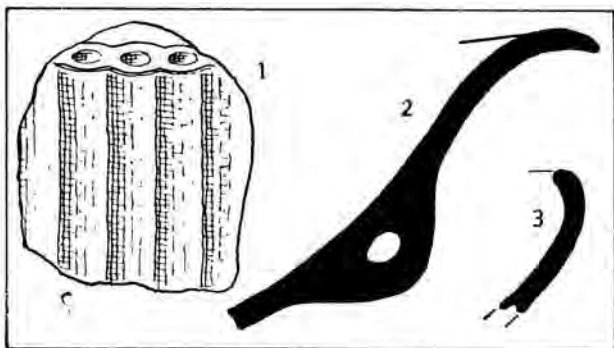
Obr. 34. Topoľčany. Bronzová ihlica a keramika predčakanského horizontu. 1 — 1 : 1; ostatné rôzna veľkosť.

Obr. 35. Veľký Grob, okr. Galanta. Zlomky čakanskej keramiky. Rôzna veľkosť.

Obr. 36. Zbrojníky, okr. Levice. Fragmenty čakanských nádob. Rôzna veľkosť. Podľa M. Novotnej.

Obr. 37. Žilkovce, okr. Trnava. Úlomky z čakanských nádob. Zmenš. 1 : 2.

črep z ostro profilovanej šálky so šikmo hraničným vydutím a striebnistým tuhovaním a i. (Obr. 35.)

Literatúra: Paulík J., *Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku*, SZ AÚ SAV 10, 1962, 27 n., obr. 17.

74. Vojnice, okr. Komárno.

Južne pod obcou na pravom brehu potoka Fényes.

Veľká ojedinelá mohyla (J. Rajček, 1960); Ø ca 30 cm, okolo objektu prebiehala kruhová priekopa (obr. 45: 3).

Nález. zpráva AÚ SAV č. 251/60.

75. Vráble, okr. Nitra

Asi 200 m od železničnej stanice smerom k Nitre.

Pec (záchranný výskum D. Biľekovej, 1954).

Zlomky šikmo hraničných čakanských nádob aj s tuhovným povrchom. Pec I mala kruhový pôdorys, Ø 2 m, polguľovitá klenba do výšky 130 cm.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 463/54.

76. Zbrojníky, okr. Levice

Hospodárske budovy JRD.

Črepy, zber; sídlisko.

Črepy z čakanských džbánkov so šikmo hraničným telom, črepy z čakanských amfor a iné. (Obr. 36.)

Literatúra: M. Novotná, *Praveké nálezy zo Zbrojníkov na Slovensku*, AR X, 1958, 301–304, obr. 120.

77. Želiezovce, okr. Levice

Športové ihrisko.

Črepy, zber (J. Kaposi, 1957).

Okraje rôznych čakanských nádob.

Nález. zpráva AÚ SAV č. 496/57.

78. Želiezovce, okr. Lučenec

Poloha Kiskúti tábla.

Črep, zber.

Črep z rozhrania hrdla a šikmo hraničného tela amfory, hrdlo rozdelené žliabkom.

Literatúra: A. Petrovský-Šichman, *Archeologický prieskum stredného Poľia roku 1955*, SZ AÚ SAV 7, 1961, 85, tab. XVI: 15.

79. Žirany, okr. Nitra

Západne od obce v blízkosti úpätia vrchu Plieška.

Veľká ojedinelá mohyla. (Obr. 45: 4.)

80. Žilkovce, okr. Trnava

Intravilán obce, ulička na západ od kostola.

Črepy, zber (A. Michalík, 1957).

Veľký okrajový črep z typickej čakanskej misky so žltým povrchom, vnútri striebristo tuhovanej, masívne ucho s dierkou je na prechode roztvoreného hrdla v telo, okraj nie je hraničný; črep z hrnca s nalepenou, prstami pretláčanou páskou pod hrdlom a zvisle brázdneným telom — a i. (Obr. 37.)

Nález. zpráva AÚ SAV č. 100/58.

Poznámky k náleziskám v Maďarsku

Na obr. 41 je znázornené rozšírenie čakanskej kultúry a predčakanského horizontu aj v Maďarsku. Vychádzajúc z predpokladu, že bronzové predmety aj tu iba v ojedinelých prípadoch môžu byť vhodným podkladom pre kultúrne určenie náleziska (na jednej strane prelínanie sa niektorých bronzových predmetov stupňa BC a BD, na druhej strane prežívanie bronzových výrobkov stupňa BD do stupňa HA), pri zostavovaní mapy sme sa sústredili skoro výlučne na keramické nálezy. Pri takomto prístupe k mapovaniu lokalít bolo potrebné pozmeniť mapku, ktorú uverejnil F. Kőszegi,⁹⁸ v týchto hlavných bodoch:

1. Vynechala sa skupina nálezísk v okolí Szegedu, pretože lokality patria karpatskej mohylovej kultúre a predčakanský horizont v bronzovom materiáli nie je zastúpený. Niektoré keramické tvary, ako napr. džbány, ktoré doznievajú v predčakanskom horizonte, nie sú dostatočné k zaradeniu nálezísk do mladšej doby bronzovej. Patria sem hroby z Kiskundorozsma, Szeged-Alsótanya (Bogarzó tó), publikované I. Foltiny⁹⁹ a niektoré iné, kultúrne s nimi príbuzné hrobové nálezy (Kiskőrös, Felsőpusztaszer a i.). Vynechali sa aj niektoré náleziská, ktoré síce menovaný uvádza v súvislosti s ďalej trvajúcou mohylovou, t. j. čakanskou kultúrou, ale materiál z nich patrí už do karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúry (napr. Pécel).¹⁰⁰

2. Mapku bolo treba doplniť niektorými náleziskami, ktoré spomenutý autor vôbec neuvádza, pričom uvádza v mladších kultúrnych súvislostiach. Neuvádza na mapke tieto lokality: Hövej (analogický hrob k hrobom v čakanskej mohyle¹⁰¹), Sárosd

(zásobníka čakanskej kultúry s analógiou v Koroncó-Bábota¹⁰²), Sárbogárd,¹⁰³ Csorva,¹⁰⁴ Somló¹⁰⁵ a i. V iných, mladších kultúrnych súvislostiach uvádza v texte náleziská: Ölbőpuszta (vyskytlo sa tu šikmé hnanie na vydutých nádob¹⁰⁶), Tapolca (tu možno v našej súvislosti uviesť síce iba misu s dovnútra zahnutým tordovaným okrajom, avšak na miske sú pod okrajom aj výčnelky, čo je všeobecne starší znak¹⁰⁷).

V podobných výhradách by sa dalo pokračovať aj ďalej. Celkove nedostatky mapovania vyplývajú z toho, že keramická náplň čakanskej kultúry na niektorých náleziskách nie je odlišená, ale v niektorých prípadoch napokon ju ani nemožno odlišiť od mladšieho vývoja. So zreteľom na postupný vývoj materiál z niektorých lokalít musí mať nevyhnutne prechodný charakter. Obsah niektorých nálezísk nedal sa overiť, pretože ide o materiál z múzei. Pre toto všetko ani po uvedených zmenách nemožno považovať mapku za plne vystihujúcu obraz osídlenia Maďarska ľudom čakanskej kultúry, pretože podáva iba rámcové obrysy osídlenia. Keramická náplň zadunajských nálezísk je väčšinou zlomkovitá, preto aj význam zachytených lokalít spočíva skôr iba v obrysovom dokreslení celkového osídlenia. Zo Zadunajska sa uvádzajú tieto náleziská (dôležitejšie z nich, okrem Lengyelu a Pécsváradu-Aranyhegyu, som uviedol vo svojich predchádzajúcich prácach, ostatné zaznačujem podľa F. Kőszegiho; číslovanie nadväzuje na slovenské lokality): 81 — Apar, 82 — Árpás, 83 — Bag, 83a — Balatonberény, 84 — Balatonhidvégszta, 85 — Bakonybél, 86 — Békásmegyer, 87 — Csabrendek, 87a — Czerszegtömaj, 88 — Csobánc, 89 — Csór, — 90 — Csorva, 91 — Dunaszentgyörgy, 92 — Farkasgyepű, 93 — Felsőnyék, 94 — Fenékpuszta, 95 — Galgamácsa, 96 — Galgamácsa-Iklad, 97 — Gárdonyi-Velencei tó, 98 — Gyenesdiás, 99 — Gyirmót-Sebestag, 100 — Győr-Homokgödör, 100a — Gyulafirátót,¹⁰⁸ 101 — Hövej, 102 — Jánosháza, 103 — Keszthely-Apátdomb, 104 — Keszthely-Dobogó, 105 — Koroncó-Bábota, 106 — Lébényszenthmiklós (Lébény), 107 — Lengyel, 108 — Magyaralmás, 109 — Ménfő, 110 — Mohács, 111 — Mosonszolnok, 112 — Ölbőpuszta (Ölbő), 113 — Pécsvárad-Aranyhegy, 114 — Pénteskút, 115 — Szeremle, 116 — Szigliget, 116a — Szob,¹⁰⁹ 117 — Ságvár, 118 — Sárbogárd, 119 — Sárosp, 120 — Soltvadkert, 121 — Somló, 122 — Tapolca, 123 — Tiszacsege, 124 — Torvaj, 125 — Tököl,¹¹⁰ 126 — Zirc.

Rozmiestnenie slovenských lokalít prezrádza, že

nálezy sa sústreďujú v úrodných oblastiach juhozápadného Slovenska východne od Váhu. Smerom na sever vnikajú do údolí riek Váhu, Nitry, Žitavy, Hrona a smerom na západ sa tiahnu pozdĺž Ipla. Všeobecne možno považovať slovenské horské oblasti za severnú, Váh za východnú a dolný tok Ipla za západnú hranicu čakanskej kultúry. Presahy na strednom Váhu na západ a pozdĺž Ipla na východ ukazujú, že v týchto oblastiach treba rátať so spoločným uplatňovaním sa jednak velatickej a čakanskej (na západe), jednak mladopilinsko-kyjatickej a čakanskej kultúry (na východe). Dokazujú to napr. na jednej strane starovelatické náleziská z Boroviec, Veľkého Grobu, na druhej strane uzavretý celok kyjatickej kultúry v Kamennom Moste. Čiara spájajúca tri náleziská s výraznou čakanskou náplňou vymedzuje zároveň aj jadro územia osídleného čakanským ľudom na Slovensku. Sú to: na východe Ipeľský Sokolec (27), na severe Topoľčany (66) a na západe Diakovce (15). Južná hranica na Slovensku nejstúva; na druhej strane Dunaja bol vývoj rovnaký.

V Zadunajske aj po doplnení nálezísk sa javí osídlenie zriedkavejšie, čo však iste nevystihuje skutočný pôvodný stav, ale len súčasný stav bádania. Na západe siahajú výrazne čakanské náleziská takmer až po Neziderské jazero (Hövej). Prázdny klin, ktorý tvorí Žitný ostrov medzi najzápadnejšími lokalitami v Zadunajske (Hövej, Mosonszolnok) a na juhozápadnom Slovensku (Veľký Grob, Diakovce), neznamena pravdepodobne úplný nedostatok osídlenia, ale skôr, ako dokladajú nálezové okolnosti v Diakovciach, treba tu vziať do úvahy záplavy Dunaja (hoci práve pre tento charakter Žitného ostrova bolo osídlenie akiste aj pôvodne redšie). Západná hranica nás potom vedie ku skupine nálezísk na okolí Keszthelyu, pri západnom konci Blatenského jazera. Zastúpenie čakanskej kultúry na juhu jedinečne dokladá osada v Pécsvárade (Aranyhegy), najjužnejším náleziskom v Maďarsku je Mohács pri Dunaji. Tak ako južnú, ani východnú hranicu medzi západokarpatským a východokarpatským kultúrnym svetom (gávská kultúra) netvoril pravdepodobne Dunaj, ale skôr rovina medzi Dunajom a Tisou, do ktorej z východu zasahovala gávská kultúra. Autochtónny vývoj možno však predpokladať aj u skupiny Csorva pri Szegede. Slovenské náleziská pozdĺž Ipla a niektoré južnejšie ukazujú približne čiaru prechádzajúcu stredom roviny medzi Dunajom a Tisou; pretože tu nemožno bližšie vymedziť čakanské územie, pridržiavame sa predbežne tejto línie.

Ukazuje sa, že ťažisko čakanskej kultúry leží na

juhozápadnom Slovensku a hlavne v Zadunajsku. Táto oblasť bola materským územím čakanskej kultúry a z nej vyrastala karpatská velaticko-baierdorfská kultúra (válska alebo chotínska skupina). Rámcove ju ohraničujú tieto zemepisné body: stredný tok Váhu — Neziderské jazero — juhozápadný cíp Blatenského jazera — pohorie Mecsek — Alföld — dolný tok Ipľa — stredný tok Váhu.

Bronzové predmety a chronologické postavenie čakanskej kultúry

Je známou skutočnosťou, že ani v jednom pravekom období niet v bronzovej industrii toľko spojovacích článkov medzi južnými, resp. juhovýchodnými oblasťami a územím severne od Álp, ako v úseku stupňa BD. Či už ide o výstroj a výzbroj bojovníkov (náholenné platne, meče, dýky, kopije), príp. šperk (ihlice, spony) alebo nástroje (sekerky), sú súvislosti s juhoitalským a neskoromykenským vývojom nanajvýš pozoruhodné a dali v minulosti podnet k úvahám buď o rovnakom vývoji, alebo o prioritě jednej z oboch veľkých kultúrnych okruhov (stredná Európa a južný svet). Nás tu zaujíma chronologické postavenie predčakanského horizontu a čakanskej kultúry a hoci vyriešenie uvedených problémov by malo rozhodne vplyv aj na platnosť našich záverov (najmä pokiaľ ide o absolútne datovanie), predsa musia byť tieto mnohoraké vzťahy už aj teraz dostatočne k načrtnutiu približného časového postavenia čakanskej kultúry. Necháme teda čiastočne bokom otázku charakteru vzťahov (ktorú bude možné riešiť, ako sa nazdávame, v zmysle istej priority stredodunajskej oblasti) a sústredíme sa na bronzovú industriu.

Už pri rozbere keramiky vystúpili do popredia niektoré spoločné znaky doznievajúcej karpatskej mohylovej kultúry a tzv. predčakanského horizontu. Nie odlišne sa javí tento problém aj v kovovom inventári, pokiaľ sa dá pripísať predčakanskému horizontu alebo predchádzajúcemu okruhu. Zatiaľ čo vyvinutá čakanská kultúra je lepšie datovateľná na základe novších slovenských nálezov, bronzová náplň predčakanského horizontu výraznejšie reprezentujú staršie zadunajské, väčšinou však zberové nálezy. Pretože ich nedávno spracoval F. K. ō s z e g i, na tomto mieste sa podrobnejšie venujem iba výzbroji a výstroju čakanských bojovníkov. Objavenie výraznej spoločenskej diferenciácie v strednom Podunajsku v mladšej dobe bronzovej je výsledkom bádania najmä na Slovensku, a preto hodnotenie tých predmetov, ktorými sa táto diferenciácia zvyrazňuje, považujem z našej strany za prvoradú úlohu.

V bohatých náčelníckych hroboch (vrátane velaticko-baierdorfského náčelníckeho horizontu) typickými zbraňami sú kopije s obojstranne vlnovite vykrojením ostrím a rebrovite schodovite zosilneným stredom. V čakanských hrobách ich poznáme z Čaky, Höveju, Mosonszolnoku a azda aj zo Svätého Petra (teraz Dolný Peter. Obr. 44: 1, 2). Takáto bola pravdepodobne aj kopija v očkovskej mohyle. Na karpatský a východoeurópsky (G. v. Merhart¹¹¹), resp. stredodunajský (F. Holste¹¹²) pôvod týchto kopijí sa všeobecne poukazovalo už aj v dobe, keď hrobové nálezy z tejto oblasti ešte nebolo možné vziať do úvahy. Novšími nálezmi sa pochopiteľne spresňuje kultúrne zaradenie dlhých a štíhlych kopijí a ich územne vzdialenému výskytu dáva opodstatnenie práve charakter stredodunajského náčelníckeho horizontu (napr. Krottental v dolnom Bavorsku¹¹³). Rebrovité zosilnenie streda a vlnovitý výkroj ostria zvyšovali účinnosť oproti starším rýdzim mohylovým kopijiam a akiste hneď od začiatku sa stali tieto zlepšené zbrane majetkom vládnucej vrstvy — stredodunajských náčelníkov. Neprekvapuje potom, že pokiaľ ide o ich vzdialenejší výskyt v Poľsku a vo východnom Nemecku, už dávnejšie sa poukazovalo na Uhorsko ako na pôvodnú oblasť,¹¹⁴ čo možno v zhode s uvedeným opäť spresniť na stredodunajské kultúrne prostredie. V rozšírení tejto zbrane západným a severozápadným smerom možno vidieť jednak snahu po napodobňovaní, jednak azda aj priame doklady o etnických výbojoch. Tak isto treba hodnotiť aj ich výskyt v strednom Taliansku.¹¹⁵ Tomuto potom neprotirečí ani časove mladšie, ani časove zhodné postavenie analogických kopijí mimo stredného Podunajska, hoci prvý prípad možno doložiť podľa povahy vecí početnejšími príkladmi. Nie je teda zvláštne, ak sa kopije s vlnovite vykrojeným a rebrovite zosilneným ostrím dávajú prevažne do stupňa HA¹¹⁶ a že sa toto datovanie spätne aplikuje aj na Karpatskú kotlinu. Práve nálezy zo stredného Podunajska ukazujú, že s nábehmi na vlnovitý výkroj a rebrovité zosilnenie alebo s vyvinutejšími tvarmi sa stretávame už aj v rýdzom stupni BD v predčakanskom, ako aj v predvelatickom horizonte,¹¹⁷ hoci v pokladoch, čo opäť nie je nijak zvláštne, objavujú sa aj tu hojnejšie až v súvislosti so stupňom HA.¹¹⁸

Čakanské dlhé štíhle kopije opísaného zlepšeného tvaru sú domácim karpatsko-stredodunajským produktom. Vytvorili ich dielne pracujúce pre vládnucu bojovnícku vrstvu postupným zlepšovaním pôvodného tvaru. Hoci juhozápadné Slovensko sa vylučuje z materskej oblasti, kde vznikli najstaršie

kopije,¹¹⁹ v tejto dobe (a iste aj skôr) stali sa už pravdepodobne prostredníctvom západných mohylových kultúr obvyklou zbraňou bojovníka. Na základe prítomnosti dvoch kopijí v hrobách možno usudzovať aj na dvojaké použitie kopijí v boji (vrhacia a bodná zbraň), obvyklé aj u neskoromykén-ských bojovníkov, ako dokazujú maľby, resp. výjavy na gréckych vázach. V karpatsko-stredodunajskom prostredí rozšírili sa však kopije z potreby domácej vládnucej vrstvy; vznikli v dôsledku zvýšeného dopytu po čoraz dokonalejších zbraniach. Je pochopiteľné, že v tej oblasti, kde vznikli, sú aj všeobecne staršie než tam, kam sa — hocíjakou cestou — dostali až neskôr. Typologicky reprezentujú stupeň BD a začiatok stupňa HA; ich výroba zaniká s nástupom nových, zmenených kultúrnych pomerov so zánikom alpsko-karpatského velaticko-baierského náčelnického horizontu („v mladšej dobe popolnicových polí“¹²⁰), keď nastupujú odlišné tvary.

Častou ťažkou zbraňou čakanských bojovníkov boli staré typy mečov s jazykovitou rukoväťou. Poznáme ich z Čaky, Höveju, Mosonszolnoku, Koroncó a z Csabrendeku.¹²¹ Problematika karpatských mečov s jazykovitou rukoväťou ešte zďaleka nie je vyriešená; osobitne citeľne sa pociťuje nedostatok synchronizácie s juhonemeckou a severskou oblasťou. V pokladoch kosziderského typu ešte nevystupujú, hoci niektoré predmety (napr. náramenné kruhy tzv. salgótarjánskeho typu, sekerky s tuľajkou, lievikovité závesky a pod.) zjavujú sa už tu a udržiavajú, resp. vyvíjajú sa až do začiatku mladšej doby bronzovej.¹²² V západných častiach Karpatskej kotliny vystupujú meče až v súvislosti s vyvinutou stredodunajsko-mohylovou kultúrou (BC),¹²³ ale typologicky „západné“ formy nemusia byť aj svojím pôvodom západné, čo sa v dostatočnej miere podčiarkuje okrem iného aj v základnej práci J. D. Cowena, v ktorej sa východný, resp. stredodunajsko-karpatský pôvod včasných typov mečov s jazykovitou rukoväťou (Sprockhoff 1a, 1b) vonkoncom nevylučuje ako prvotný.¹²⁴ Kultúrne však najstaršie meče s jazykovitou rukoväťou možno v západnej polovici Karpatskej kotliny pripísať aj predčakanskému horizontu. Typologický zlom, ktorý sa ukazuje medzi mečmi kosziderského typu s plnou rukoväťou (rozšírenými aj v Dolnom Rakúsku a na južnej Morave) a tak isto staršími mečmi typu Keszthely-Boiu, a objavením sa mečov s jazykovitou rukoväťou, zmierňujú však v Karpatskej kotline niektoré novšie nálezy. Predlohy k jednému z mečov v tzv. felsőszőcskejskej kultúre (meč z mohyly v Nyirkarásze) vidí A. Mózsolicsová právom v mečoch typu Keszthely-Boiu;¹²⁵ druhý

meč z Nyirkarászu, ktorý je čo do veľkosti a tvaru prechodom medzi mečmi a dýkami, má rukoväť mečov Sprockhoffovho typu 1b.¹²⁶ Felsőszőcsksku kultúru dáva autorka do stupňa BIV (= Reinecke BC—D). Práve v tejto dobe, presnejšie na konci stupňa BC a v stupni BD treba však počítať s plným uplatňovaním sa čakanských mečov s jazykovitou rukoväťou. Ukazuje sa teda, že v určitých oblastiach, pravdepodobne tam, kde sa uskutočňovala výroba, dochádzalo k postupnému vývoju mečov od najstarších foriem k najmladším (východoslovensko-sedmohradská oblasť). To však rozhodne nevylučuje ďalšie centrá ani mimo Karpatskej kotliny, kde vývoj mohol prebiehať paralelne; v čakanskej kultúre však ide pravdepodobne o meče severo-stredo-východo-karpatskej proveniencie. Týmto sa v podstate podčiarkuje iba vnútrokarpatská orientácia čakanskej kultúry, čo vystupuje do popredia aj po iných stránkach práve v súvislosti s východom (keramika). Bez toho, že by sme sa púšťali do typologických podrobností, iste je nápadná tvarová zhoda napr. stredoslovenských mečov a niektorých foriem mečov v čakanskej oblasti.¹²⁷

V zhode s dobovým zaradením čakanského horizontu nemenej výrazne sú tu zastúpené aj tzv. peschierske dýky. Postavenie zadunajských čakanských dýk určili naposledy F. Kőszegi a R. Peróni, keď ich pripojili k typom skupiny B (typ Merlara — Csabrendek), resp. k variantu typu Pertosa (skupina A — Mosonszolnok) a ku skupine C (typ Villa-Capella — Koroncó¹²⁸). Osobitú formu predstavuje dýka, pripomínajúca ukončenie mečov rixheimského typu, v hrobových nálezoch zo Szigligetu (predčakanský horizont).¹²⁹ Analogické tvary vystupujú aj v časove zhodnom predvelatickom horizonte na južnej Morave;¹³⁰ ich nepomerne častejší výskyt západnejšie svedčí o tom, že boli v stredodunajskej oblasti prevzaté (už v čisto stredodunajsko-mohylovom prostredí).¹³¹ Uplatňovanie sa rixheimských mečikov, resp. dýk v stredobronzovom horizonte v bezprostrednom územnom susedstve v „staršom“ období opäť stiera (podobne ako meče s jazykovitou rukoväťou) ostré oddelenie stupňov BC a BD aj v predčakanskom horizonte v pomere k čakanskej kultúre. Aj tu sa možno odvolať opäť na keramiku, v ktorej sa prehlásenie tvarov často ukazuje.

Pretože všetky uvedené peschierske dýky (s pochopiteľnou výnimkou rixheimského mečika) patria do stupňa BD, príp. na začiatok stupňa HA,¹³² bližšie nás zaujímajú analogické dýky z juhozápadného Slovenska. Poukázali sme už na podobnosť dýky z Veľkej Lehoty s mykénym mečom z Ham-

meru, ktorý má výrazné vzťahy aj k mečom Sprockhoffovho typu Ib.¹³³ Už P. Reinecke sa vyslovil, že spomenutá dýka je buď priamym mykén-skym importom, alebo jeho pomerne vernou domácou napodobeninou.¹³⁴ Na základe ukončenia rukoväti v podobe písmena T zvláštnu skupinu tvoria dýky z Liborče¹³⁵ a nedávny nález z Imeľu;¹³⁶ nepatria však medzi užšie chápané formy s jazykovitou rukoväťou, pretože sa okrajové líšty na nich zbiehajú (Liborča), prípadne majú náznak plného medzičlánku (Imeľ). V porovnaní s dýkou z Veľkej Lehoty sú to typologicky mladšie formy, ktoré však vzhľadom na približne rovnaké ukončenie rukoväti nemožno dávať do podstatne odlišného časového úseku než do ktorého patrí dýka z Veľkej Lehoty. Sem patrí aj už spomenutá dýka z Koroncó. Ukončenie na rukovätiach dýk typu Villa-Capella je vlastne ešte voľnejším stvárnením mykénskej predlohy. Nálezy štyroch dýk úzko nadväzujúcich na mykénske vzory (obr. 42), koncentrované na pomerne malom priestore, ukazujú na úzky vzťah s južným prostredím v dobe predčakanského horizontu a čakanskej kultúry (do jej rámca patrí dýka z Imeľu a z Koroncó, zatiaľ čo ďalšie dve, t. j. z Veľkej Lehoty a Liborče, sú pravdepodobne v odlišnom kultúrnom prostredí, čo však z nášho hľadiska nie je rozhodujúce). Pokiaľ ide o chronologické zaradenie „mykénskych“ dýk tejto západokarpatskej skupiny, niet dôvodov pomýšľať na staršie obdobie, než v ktorom prvýkrát v nadalpskej oblasti početnejšie vystupujú meče s jazykovitou rukoväťou (stupeň BD, príp. zač. stupňa HA). Hoci v mykénskom kultúrnom okruhu sa uvádzajú už včasnejšie, vyvíjajú sa až do doby dipylskej a neskôr, ako to dokazuje geometrické väzové a napokon aj staršie čiernofigurálne maliarstvo.¹³⁷ Ak toto všetko porovnáme so situáciou, ktorá sa nám ukázala pri vývoji mečov, dochádzame k poznatku, že napriek predpokladateľnej samostatnej vývojovej línii mečov treba počítať zároveň aj s ďalšími prúdmi z mykénskej oblasti (hoci vývoj dýk a mečov z hľadiska typologického nemožno prísne oddeliť).

Druhá dýka pochádza z problematického čakanského hrobu vo Svätom Petri (teraz Dolný Peter). Územne blízke analógie má na Morave (Mostkovice-Sarasi, Nezamyslice¹³⁸), v Rakúsku,¹³⁹ na území dnešného Maďarska a na Slovensku.¹⁴⁰ Je to typická peschierská dýka s početnými úplne totožnými analógiami aj na eponymnej stanici Peschiera.

V čakanských hrobách pravdepodobne nebudú zriedkavé ani dláta s tuľajkou, pretože napriek malému počtu hrobových celkov poznáme ich z troch

nálezísk: z Čaky, Höveju a Mosonszolnoku. Všeobecne sa dláta delia na väčšie (staršie) a menšie (mladšie) bez toho, že by sa tvarovým rozdielom pripisovala chronologická platnosť.¹⁴¹ Pre dláta s tuľajkou v čakanskom okruhu sú typické tenké dlhé tvary s hrotom, ktorý sa zo všetkých štyroch strán zbieha, naproti tomu väčšina dlát v Karpatskej kotline i zo západnejších oblastí vyznačuje sa širším ostrím.¹⁴² Táto zvláštnosť ukazuje azda v našich nálezových okolnostiach (hroby) aj na možnosť iného použitia dlát, než aké sa vo všeobecnosti pripúšťa; nie je vylúčené, že tu ide o istý druh zbrane — oštep. Výrazné úžitkové dláta s tuľajkou našli sa zasa v približne súčasnej osade vo Veleme, kde je ich funkcia jednoznačná (remeselnícka osada¹⁴³). Pretože starších dlát s tuľajkou než sú čakanské v Karpatskej kotline niet (ich vznik možno predpokladať už v predčakanskom horizonte), zdá sa, že spočiatku boli výrobkom univerzálnejším (používali sa aj v boji aj pri výrobe) a až neskôr sa stali výlučne nástrojom. V rámci tejto druhej funkcie boli potom prispôbené najrozmanitejším úkonom (dláto so zvislým žliabkom, kombinácia tyčinkovitého dláta s tuľajkovitou hornou časťou a pod.). Všestranné použitie starších foriem, hoci len pri výrobe, predpokladá v moravskom materiáli V. Dohnal.¹⁴⁴ V našom prípade možno jeho použitie azda — pretože ide o tvarove čiastočne odlišný predmet a že sa nachádza v bojovníckych hrobách — rozšíriť aj o spomenutú, zásadne odlišnú funkciu.

Hodno si povšimnúť a iste to nemožno považovať za náhodu, že ani v bohatých, ani v chudobných čakanských hrobách sa doteraz neprišlo na hroty šípov.¹⁴⁵ Súvisí to akiste s odlišným charakterom základného spôsobu boja, pri ktorom sa používali najmä ťažké zbrane. S nedostatkom šípových hrotov súvisí aj ďalšia, opodstatnene predpokladateľná zložka ochranného výstroja. Proti šípom sa ako účinná obrana pravdepodobne všeobecne používal kruhový štít, ktorý mohol byť drevený alebo kožený. Použitie štítu v boji v širšom stredoeurópskom rámci v mladšej dobe bronzovej predpokladá aj H. Müller — Karpe.¹⁴⁶ Túto domnienku potvrdzujú početné klince s veľkou hlavitou a krátkym telom, ktoré štít spevňovali a zdobili.¹⁴⁷ Pretože hroty šípov vystupujú už v predchádzajúcich obdobiach,¹⁴⁸ zovšeobecnenie a používanie štítu poskytovalo azda ochranu do tej miery, že pri bojových stretnutiach prestal mať luk rozhodujúcu funkciu a podstatnejšie neovplyvnil výsledky boja. Nevdojak sa tu vynára predstava stredovekých „ťažkoodencov“, na rozdiel od ľahšie vyzbrojených,

pohyblivejších bojovníkov, Tento rozdiel súvisel v minulosti často aj s odlišným spôsobom života (napr. nomádske kmene boli menej viazané na úzko vyhranenu oblasť).

Podobnú novinku predstavovali v mladšej dobe bronzovej náholenné ochranné platne. Opäť nemuseli byť zhotovované iba z bronzu; koža bola akiste prvotným materiálom a nevytlačili ju ani prípadné bronzové výrobky, ktoré sa objavili už súčasne alebo až neskôr. Nález náholenných platní z Rinyaszentkirályu sa kultúrne viaže už k mladšiemu prostrediu: ku karpatskej velaticko-baiersdorfskej kultúre (Vál I).¹⁴⁹

Používanie bronzového panciera v boji, podobne ako štítu a náholenných platní, ešte výraznejšie podčiarkuje ochranu čakanského bojovníka proti šípmu. Predlohy, a teda aj pôvod stredoeurópskych pancierov treba hľadať opäť v kožených výrobkoch. Uvediem niektoré okolnosti, ktoré to dosvedčujú. Cikcakovité okrajové kovanie, ako aj tou istou technikou vypracovaný okraj prsných ružíc, nemajú v bronzovej industrii mladšej doby bronzovej (pokiaľ ide o autochtónne výrobky) nijakú, ani len náznakovitú paralelu. Ide zrejme o nový motív, prevzatý pôvodne z iného materiálu. Okrajové lišty a bronzové prsné terče sa pripieňovali nitmi. Bolo to aj v praveku obvyklé a dodnes zachované vybíjanie povrchu kože ozdobnými klinecami-nitmi, ktoré sa prenieslo na iný materiál — bronz, tu však nemalo dlhé trvanie, pretože bolo v protiklade so základnými vlastnosťami kovu. Veď ani na pretrženie pomerne hrubého základného plechu čakanského panciera nemohli stačiť pukličky s pomerne tenkou stopkou, nehovoriac ani o tom, že konečnou funkciou nitov bolo spájanie dvoch plechov. Dôkaz o predchádzajúcom predierkovaní podávajú aj prevažne väčšie otvory, než je priemer stopiek na pukličkách; v prípade spájania kože však pevnosť stopiek bola dostatočná. Skutočnosť, že táto technika je ojedinelá a v ďalšom vývoji zaniká, stačí ako dôkaz, že čakanský pancier tvorí so svojou skromnou analógiou¹⁵⁰ svojrázny prechod medzi koženými košeľami alebo panciermi (výzdoba) a halštatskými bronzovými panciermi, na ktorých sa prvky takejto výzdoby objavujú iba ojedinele, ale sama technika podania zanikla.

Doteraz nezaslúžene zostala nepovšimnutá jedna nepriama analógia k pancieru čakanského typu. Ide o známy idol z Kličevca (Banát), ktorý je dosť nejednotne datovaný (kultúrne patrí do skupiny idolov Vršac-Žuto Brdo).¹⁵¹ Zdá sa byť veľmi pravdepodobné, že prsná časť odevu, podaná pochopiteľne štylizovane, je v úzkej súvislosti s čakanským

pancierom, presnejšie s jeho výzdobnými prvkami (obr. 43: 2). Nápadné sú predovšetkým dve prsné ružice s postupne sa zvyšujúcim stredobodom a s cikcakovitou obrubou okraja, ako aj cikcakovité lemovanie vnútornej časti „ramien“, vlastne azda okrajov odevu. S týmto motívom stretávame sa, hoci v odlišnom podaní, aj na rekonštrukcii zadnej časti „odevu“ kličevackého idolu;¹⁵² nemôže byť náhoda, že najstaršie zobrazenia gréckych pancierov (na ktoré sme sa už prv odvolali ako na mladšie odvodeniny čakanského panciera) štylisticky súvisia práve s podobným podaním prsnej časti ako na kličevackom idole. Sú to špirály idúce buď zo stredu (z podhrdlia) von, alebo opačne (od ramien) dovnútra; v tomto druhom prípade predstavuje idol z Kličevca prechodný stupeň medzi čakanským pancierom (alebo skôr jeho predlohou z kože) a najstaršími gréckymi panciermi, ako nám ich zachytáva archaické vázové maliarstvo (obr. 43: 3, 4). Je pochopiteľné, že pri porovnaní panciera v troch odlišných podobách (samotný pancier, plastika, maľba) nemôžu byť rozhodujúce detaily, osobitne ak si uvedomíme, že vo všetkých troch prípadoch ide aj o odlišnú výrobnú náplň (účelový predmet; kultový predmet v užšom zmysle; znázornenie panciera na bojovníkovi v platnej štylistickej norme). Napriek tomu považujem načrtnuté súvislosti za príbuzné prejavy, vychádzajúce z rovnakého myšlienkového podkladu. Bol to čakanský pancier, výdobytok stredodunajsko-severobalkánskeho prostredia, ktorý nielen v praktickom živote, ale aj po stránke štylového poňatia má svoje korene na severe.

Vývojové vzťahy medzi staršími mykénskymi analógiami na juhovýchode, o akých uvažuje H. Müller-Karpe (pancier z Dendra), a medzi dórskeho pancierom, sa vo svetle uvedených skutočností neukazujú byť oprávnené. Pri použití ťažkého mykénskeho štítu, ktorý kryl takmer celého muža, nebola potrebná takáto ochrana tela.^{152a} Pokiaľ ide o výzdobné spätosti medzi západoeurópskou skupinou pancierov (Saint Germain du Plain) a halštatskými panciermi v strednom Podunajsku, možno konštatovať, že ich výzdobné dedičstvo občas nadväzuje tak isto na čakanský pancier (prsné ružice, ryté šrafované trojuholníky pri okrajoch).¹⁵³ Na kličevackom idole (obr. 43) som neznázornil amulety, ktoré súvisia s odlišným poslaním figúrky (kult predkov — hérosov?).

Pri porovnaní troch príbuzných podaní panciera vystupujú do popredia aj ďalšie základné prvky. Okrem spomenutých prsných ružíc (ktoré spájajú idol z Kličevca jednak s čakanským pancierom, jed-

nak s gréckymi panciermi na vázach [začiatok špirálovitého znázorňovania prsných ružíc] je to trojuholníkovité znázornenie brušnej partie (týmto musela byť dávnejšia rekonštrukcia čakanského panciera doplnená na základe zlomkov, ktorých umiestnenie sme prv považovali za problematické). Tento prvok vystupuje potom na starogréckych pancieroch všeobecne a na spomenutom idole ho znázorňuje azda trojica trojuholníkov vychádzajúcich z pásu nahor (ich počet je tu rozmnožený, podobne ako napokon aj počet prsných ružíc; tretia z nich znázorňuje ústa idolu). Tieto súvislosti spolu s tým, čo sme spomenuli o pravdepodobných kožených predlohách čakanského panciera, sú predbežne dostatočné, ak nie k vyvodzovaniu mykénskeho panciera zo stredoeurópskych a severobalkánskych predlôh (v čom prekáža jeho datovanie — XV. stor.), tak prinajmenej k predpokladu o dvoch samostatných vývojových strediskách. Skutočnosť, že popri tom sa technické prvky starogréckeho bronzového zvoncového panciera (gylón, prose-gón), ako aj štylistické zvláštnosti (malíarstvo) viažu k severným predlohám, poukazuje zároveň aj na formový okruh, v ktorom tkvia jeho vývojové počiatky.

Podobne ako dláto s tuľajkou treba hodnotiť aj sekerku so stredovými lalokmi. Tieto sekerky sa nezriedka objavujú v bohatých hrobách bojovníkov a sú najpravdepodobnejšie súčasťou ich výzbroje (Čaka — mohyla, hrob II, Hövej, Svätý Peter[?]). O ich vzťahoch k náplni vlastných halštatských hrobov, v ktorých sekerky tiež vystupujú, ako aj o ich súvislosti s vybavením dýylských bojovníkov som sa už zmienil;¹⁵⁴ na tomto mieste vyzdvihujem iba typologické hodnotenie sekeriek so stredovými lalokmi. Podrobne sa typológii sekeriek so stredovými lalokmi venoval H. Müller-Karpe. Jeho mienka je v súlade so starším názorom P. Reineckeho o typičnosti tohto tvaru pre stupeň BD.¹⁵⁵ Z nášho stanoviska je pozoruhodný častý výskyt týchto sekeriek v intencionalne uzavretých nálezových celkoch s kopijami Holsteho typu HA, ktoré v náčelníckom stredodunajskom prostredí aj vo svojej vyvinutej forme musia byť už reprezentantmi predchádzajúceho stupňa, t. j. BD.

Spomedzi šperkov v čakanských hrobách (vrátane predčakanského horizontu) treba spomenúť najmä tri druhy ozdôb: spony, ihlice a náramky.

Čakanská kultúra je prvou kultúrou, v ktorej sa v Zadunajsku a na juhozápadnom Slovensku prvý raz zjavujú jednodielne spony. Sú to oproti mladším sponám pomerne malé výrobky, u ktorých má prevahu ešte stránka účelová; vyniká to pri porovnaní

s mladšími sponami, na ktorých dominuje stránka ozdobná. Zastúpené sú len na niekoľkých náleziskách: v Zadunajsku v Mosonszolnoku (jednodielne ploché spony s lučíkom, ktorý má kruhový alebo štvorcový prierez, päťka je ukončená menšou ružicou¹⁵⁶), na juhozápadnom Slovensku zasa v Čake (jednodielna plochá spona s osmičkovite vinutým lučíkom — hrob II; jednodielne ploché spony so štvorcovým lučíkom — hrob IV; obr. 9: 13, 17). Tieto staršie spony, ktoré majú paralely v rakúskom baierdorfskom materiáli,¹⁵⁷ stoja typologicky a kultúrne pred sponami stupňa HA na choťínskom pohrebisku (jednodielne štítové a ružicové spony) a v zhode so zmenenými kultúrnymi pomermi v západných častiach Karpatskej kotliny dostávame potom túto následnosť: vyvinutá čakanská kultúra (BD-HA1 — najstaršie jednodielne ploché spony), velatická kultúra (HA1-HA2 — ružicové a štítové spony). Pretože o oboch typoch spôn som sa už zmienil jednak dávnejšie, jednak v prvej časti tohto článku, na tomto mieste si podrobne všimneme iba nález ihlice dvojdielnej spony z Ipeľského Sokolca (obr. 22: a) a ďalší zlomok hlavice z podobnej spony z Veľkej Mane, opäť azda z čakanskej priekopy.

O súvislosti ihlice spindlersfeldskej spony s materiálom z čakanskej priekopy v Ipeľskom Sokolci nemožno pochybovať. Podobne sa dá azda hodnotiť aj zlomok ihlice z Veľkej Mane (obr. 31: B1), ktorú sprevádzala azda čakanská šálka (obr. 39: 4). V oboch prípadoch by šlo teda o severský (lužický) druh spôn s mladočakanským materiálom (najmladší keramický materiál z Ipeľského Sokolca sa dá charakterizovať ako čakansko-„velatický“). Tretím novým náleziskom spindlersfeldskej spony na juhozápadnom Slovensku je Veľký Grob, kde sa našla pomerne starobylá forma tejto spony vo velatickom žiarovom hrobe.¹⁵⁸ Spona z Veľkého Grobu má priliehavú analógiu v spone z Bohdalíc pri Vyškove na Morave.¹⁵⁹ Zatiaľ čo ihlica spony z Ipeľského Sokolca má pomerne obvyklú veslovitú hlavicu, hlavica ihlice z Veľkej Mane je menej častá. V stredodunajskom prostredí má takáto hlavica analógiu v Illmitze,¹⁶⁰ kde, ako upozorňuje K. Willvonseder, pripomína ihlice s krížovou hlavnicou s dvoma priečnymi ramenami.¹⁶¹ Aj v našom prípade ide akoby o prechod medzi ihlicami s veslovitou hlavnicou a staršími tvarmi s krížovými hlavnicami, s tým rozdielom, že sa „napodobňuje“ trojitý kríž. Hrob z Illmitzu možno na základe keramiky jednoznačne datovať do BD-HA; na tomto nič nemení ani skutočnosť, že dvojdielne spony sa v strednom Podunajsku vo všeobecnosti datujú až

do HA.¹⁶² Datovanie spony z Veľkej Mane so zreteľom na zjavný stupeň príbuznosti so sponou z Illmitzu musí byť zhodné. V západokarpatskom prostredí neprotirečí časovému postaveniu vyvinutej čakanskej kultúry.

Spomenuté tri náleziská spindlersfeldských spôn alebo ich zlomkov zvyšujú počet nálezísk u nás na osem, resp. deväť.¹⁶³ So zreteľom na pôvodnú oblasť ich vzniku (stredné Polabie) a oblasti ich všeobecnejšieho rozšírenia¹⁶⁴ Slovensko je posledným územím smerom na juhovýchod, kde sa takéto spony ešte dosť často vyskytujú. Pretože výroba spindlersfeldských spôn sa odôvodnene predpokladá v susednej českomoravskej oblasti¹⁶⁵ a vyrábal ich azda aj slovenský lužický ľud,¹⁶⁶ nálezy v strednom Podunajsku (či už v Rakúsku,¹⁶⁷ na južnej Morave, alebo v Zadunajsku¹⁶⁸) musia byť prínosom zo susedstva. Pokiaľ ide o druhý bronzový nález z priekopy v Ipeľskom Sokolci — pukličku (tutuli), má svoje početné presné analógie o. i. v Gemeinlebarne.¹⁶⁹ Táto okolnosť poukazuje azda aj na možnosť príchodu spindlersfeldských spôn do čakanského kultúrneho prostredia zo západnej časti stredodunajskej oblasti, kde lužický podiel možno aj po iných stránkach už v staršom vývoji výraznejšie zachytiť (keramika). Pod západom treba mať pochopiteľne aj tu na mysli západné časti Karpatskej kotliny (oblasti mimo materského územia čakanskej kultúry), pretože spindlersfeldská spona z Veľkého Grobu je na pohrebisku, ktorého keramika nemenej silne odráža lužické pôsobenie.

Najpresvedčivejším príkladom prelinania sa karpatskej mohylovej kultúry s predčakanským horizontom a čakanskej kultúry s karpatskou velaticko-baierdorfskou kultúrou, sú ihlice. Z tohto zorného uhla ich možno zadeliť do troch skupín. Do prvej sa dajú zahrnúť tie, ktoré sa rovnako objavujú v stupňoch BC a BD (prechod medzi karpatskou mohylovou kultúrou a predčakanským horizontom), do druhej patria typické ihlice stupňa BD, kde spolu s inými predmetmi (peschierská dýka, niektoré spony, sekerky atď.) zachytávajú samostatný stupeň čakanskej kultúry, a napokon k jej záverečnej fáze sa hlásia ihlice tretej skupiny, ktoré svojím datovaním sú zároveň predzvesťou nových kultúrnych pomerov (BD-HA).

Prvú skupinu reprezentujú ihlice s pečatidlovou hlavicou, ktoré v Karpatskej kotline vystriedali horizont starších kosákovitých ihlíc (staromohylový stupeň) a sú prejavom klasickej karpatskej mohylovej kultúry (BB2, BC).¹⁷⁰ Aj západnejšie sú znakom mladšieho vývoja stredodunajskej mohylovej kultúry; početne vystupujú aj na Morave a v Dol-

nom Rakúsku.¹⁷¹ Udržujú sa pomerne dlho; v bohatom velaticko-baierdorfskom hrobe v Čachticiach vystupujú s mečom typu Schweig v súvislosti s prechodom stupňov BD-HA1 alebo HA1.¹⁷² Vývoj, ktorý prekonávajú ihlice s pečatidlovou hlavicou v Čechách, na slovenskom materiáli nemožno podrobne sledovať; podľa typologickej schémy J. Böhma ihlica z Horných Semeroviec (obr. 21: 1) je pomerne starobylá. Ihlica z Dražoviec má približnú analógiu v Csabrendeku,¹⁷³ v prostredí bronzov, datovateľných jednak do stupňa BC, jednak do stupňa BD (rozrušené hrobové celky).

Najvýraznejším predstaviteľom druhej skupiny sú ihlice s dvojkónickou alebo guľovitou hlavicou a zhrubnutým kŕčikom (Topolčany, obr. 34: 1; Nitriansky Hrádok). Analogické tvary vystupujú na známej eponymnej peschierskej stanici.¹⁷⁴ Ihlica z Topolčian je svojou výzdobou pomerne zriedkavá, ojedinelé analógie možno uvádzať iba z niekoľkých miest (Morava).¹⁷⁵

Do tretej skupiny patrí najmä ihlica s kyjovitou hlavicou (obr. 28: 1). Vyskytuje sa v stredodunajskom prostredí v súvislosti najmä so stupňom BD a so stupňom HA.

Okrem uvedených šperkov náplň predčakanského horizontu dopĺňujú masívne náramky oválneho tvaru i prierezu (Horné Semerovce) s početnými analógiami v zadunajskom materiáli.¹⁷⁶ Pretože doteraz nebolo podrobne preskúmané u nás ani jedno predčakanské pohrebisko, na ostatné predmety bronzovej industrie možno usudzovať zo zadunajského analogického materiálu.

Rozbor bronzových predmetov nám dáva napokon tento obraz: Čakanská kultúra vzniká z najmladšieho stupňa karpatskej mohylovej kultúry a prechodné štádium možno nazvať čiastočne aj so zreteľom na bronzovú industriu starším horizontom. Vlastná čakanská kultúra nadobúda svojráznu bronzovú industriu niekedy na začiatku stupňa BD a v nezmenenej forme sa jej pridrižiava až do prelomu stupňov BD-HA. V tejto dobe (HA1) začínajú sa objavovať v bronzovej industrii aj bronzové predmety západného charakteru (zo západných častí stredného Podunajska — alpské výrobné centrá). Dovtedy však sa ľud čakanskej kultúry orientoval na vnútrokarpatskú produkciu. Význam alpských bronzov sa prejavil potom neskôr spolu s karpatskou produkciou v tom, že v spoločnosti dochádzalo ešte k väčšej diferenciácii, čo sa odrazilo v náčelníckych hrobkách typu Očkov. Nedostatok výskumov nedovoľuje nateraz ostrejšie vyhranenie stupňa BD v pomere k stupňu HA pokiaľ ide o bronzové predmety.

Pohrebný rítus

Napriek tomu, že sa doteraz preskúmalo len málo čakanských pohrebísk, aj tie neúplne, predsa sa dajú na základe charakteru hrobov vymedziť dve hlavné skupiny: 1) ojedinelé mohyly s viacerými hrobmi, 2) mohylníky s menšími mohylami a jedným hrobom. Prvá skupina sa ďalej delí na 1a) veľké ojedinelé mohyly s viacerými bohatými bojovníckymi hrobmi, 1b) menšie ojedinelé mohyly s viacerými chudobnejšími hrobmi. Do druhej skupiny patria tak isto dve podskupiny: 2a) menšie mohyly s rôzne usporiadaným jadrom (s kamennými skrinkami, s kamenným pokryvom, bez kameňov a pod.), 2b) „ploché“ pohrebiská pravdepodobne pôvodne tiež s mohylami nad hrobmi. Takmer výlučne prevláda žiarový rítus.

Jediným výrazným predstaviteľom podskupiny 1a je doposiaľ mohyla v Čake. Sem patrí však pravdepodobne aj zadunajská mohyla v Hőveji s dodatočne vloženým bohatým hrobom. Hrobová komora sa dá predpokladať zatiaľ iba pri centrálnom hrobe v čakanskej mohyle; nad hrobom II a bezpečne nad hrobom IV komora nestála. Pochovávanie vedúcich bojovníkov-náčelníkov bolo však zložité; svedčia o tom nálezové okolnosti pri hrobe IV. Pri veľkých hroboch sa spaľovanie uskutočňovalo na mieste neskoršieho pohrebu. Pre bohaté hroby vo veľkých mohylách je typický kompletný alebo čiastočný výstroj a výzbroj bojovníkov; miestami možno azda počítať na konci čakanskej kultúry s pomalým ochudobňovaním vedúcej vrstvy (porov. inventár hrobu II a IV v čakanskej mohyle).

Azda ďalší bohatý čakanský hrob bol objavený už dávnejšie vo Svätom Petri (teraz Dolný Peter), okr. Komárno. Medzi bronzmi z tejto lokality, uloženými v Podunajskom múzeu v Komárne, nachádzajú sa predmety, ktoré pôvodne mohli tvoriť hrobový celok. Patrí sem sekerka so stredovými lalokmi (d 25,5 cm), dve kopije rôznej veľkosti s vlnovite vykrojeným ostrím a rebrovite zosilneným stredom (d 30,2 cm a 19,5 cm) a menšia dýka s jazykovitou rukoväťou a dvoma otvormi pre nit (d 18,7 cm). Menšia kopija má v strede a na tuľajke stopy po druhotnom ohni. Dýka patrí podľa E. Peróniho do skupiny C a v čakanskom prostredí má analógiu v Zadunajsku.¹⁷⁷ Pretože na miestach odkiaľ pochádzajú čakanské hrobové nálezy z výskumu M. Duška robil dávnejšie výskum aj D. Alapy, bývalý riaditeľ múzea v Komárne, nie je vylúčené, že ide o predmety z bohatého hrobového celku čakanského typu.¹⁷⁸

Podskupina 1b má opäť iba jediného významnej-

šieho reprezentanta (hoci tu je zasa materiál pomiešaný s nálezmi z halštatského obdobia). Je to mohyla pri Jánosháze v Zadunajsku so žiarovými skrinkovými hrobmi, údajne urnovými.¹⁷⁹ Urna sa však ani v jednom prípade bezpečne nezistila, len sa usudzuje, že typická čakanská miska, objavujúca sa skoro v každom hrobe (s výnimkou hrobu 3), bola urnou. Skôr však išlo o typický čakanský spôsob pochovávaní s voľne nasýpanými kostičkami. Rozdiely vo výbave oproti hrobovým celkom sú tieto: nedostatok zbraní, malý počet nádob (vždy iba niekoľko, najviac päť). Ďalší rozdiel oproti predchádzajúcemu spôsobu spočíva v spaľovaní na zvláštnej hranici, odkiaľ sa zvyšky preniesli do vlastnej mohyly.

Do podskupiny 2a patria predovšetkým štyri mohyly predčakanského horizontu v Csabrendeku. V strede menších kopčiek sa tu nachádzali skrinkové hroby so štyrmi bočnými a jednou hornou kamennou platňou.¹⁸⁰ Vlastný pohreb tvorila popolovitá pôda premiešaná s úlomkami kostičiek a črepov — opäť typické čakanské pochovávanie.

K predchádzajúcej skupine (2a) patria akiste aj hroby z väčších pohrebísk, nad ktorými sa z rôznych dôvodov nezachovali mohyly (skupina 2b). K pohrebiskám, kde sa neudávajú mohyly, ale pôvodne pravdepodobne boli navrhnuté, rátame u nás Dražovce, Horné Semerovce, Marcelovú a Nitru-Mlynárce, v Zadunajsku predovšetkým Cserszegtomaj. Vyskytli sa aj také pohrebiská na ktorých sa zaznamenáva prechod od predchádzajúceho karpatsko-mohylového (Salka), alebo do nasledujúceho karpatského velaticko-baierdorfského kultúrneho horizontu (Tlmače).

Ako dokazujú ojedinelé hroby v Csabrendeku, Topolčanoch a Dolných Otrokovciach, miestami sa udržiava aj kostrový spôsob pochovávaní (v predčakanskom horizonte).

Pri riešení problematiky pohrebného rítu čakanskej kultúry treba vychádzať z predchádzajúcich pomerov na tom istom území, t. j. z pohrebného rítu juhovýchodnej mohylovej kultúry. A. Točík rozoznáva tri vývojové stupne v pochovávaní karpatského mohylového ľudu;¹⁸¹ nás zaujíma najmä stupeň staromohylový a neskoromohylový (horizont Svätý Peter a predovšetkým tzv. klasický horizont Salka). Zatiaľ čo v staromohylovom horizonte Svätý Peter prevahu majú kostrové hroby, v horizonte Salka prevažuje už žiarový rítus a kostrové hroby bývajú spravidla vykradené.¹⁸² Zdá sa, že prevaha žiarového spôsobu pochovávaní na úkor kostrového sa v čakanskej kultúre ďalej stupňovala; doteraz možno rátať vlastne iba s ojedinelými kostro-

vými hrobmi, aj to niekedy v chronologických súvislostiach, ktoré pripúšťajú zaradenie do najmladšej karpatskej mohylovej kultúry (Csabrendek).

Už v horizonte Salka vyskytla sa aj veľká obdĺžniková hrobová jama, hlboká 160 cm, vyložená po okrajoch kameňmi, s orientáciou JZ—SV (nálezisko Salka¹⁸³), v ktorej možno vidieť domácu predlohu k štvoruholným jamám v bohatých hroboch, odkrytých v čakanských mohylách. Aj bronzové predmety z hrobov čo do zachovalosti majú dvojaký charakter: jednak boli vystavené druhotnému ohňu hranice, jednak sa vkladali do hrobov ohňom nedotknuté.¹⁸⁴ Tento zvyk sa potom udržuje až do velatickej fázy chotínskej skupiny (Vál I) a v rámci čakanskej kultúry možno naň usudzovať zo zachovalosti niektorých bronzových predmetov na zadunajských lokalitách (Csabrendek a i.).

Do pozoruhodného svetla sa dostáva problematika čakanskej mohyly, ak ju hodnotíme so zreteľom na predchádzajúce karpatské mohylové pohrebisko, ktoré sa pri jej budovaní zničilo. Hoci datovanie hlavného objektu je pomerne neskoré (prelom stupňov BD a HA) predsa, za predpokladu kultúrnej kontinuity karpatsko-mohylovo-čakanskej zdá sa byť zvláštnym, že sa pri budovaní mohyly bezohľadne porušili hroby predkov, čo i vzdialenejších (koniec pohrebiska sa dáva do stupňa BC¹⁸⁵). Azda nebudeme ďaleko od pravdy, ak pri vysvetľovaní tohto javu premietneme aj do minulosti tie spoločenské pomery, ktoré charakterizujú mladšiu dobu bronzovú ako obdobie neustálych nepokojov, vzájomných rozbrojov a pod. Tak sa mohlo stať, že určitý nepriateľský rod — hoci ináč kultúrne príbuzný — nemal po zaujatí nového priestoru obvyklý citový a isteže aj nepísaný zákon usmerňovaný vzťah k hrobom predkov podmaneného alebo úplne vyhladeného rodu. Preto ani súčasné ničenie starších hrobov nezabránilo príslušníkom nového rodu v tom, aby svojim vodcom vyzdvihol pomník na mieste starého pohrebiska. Isté je, že spoločensko-hospodárske pomery mladšej doby bronzovej nepovstali odrazu a nevyhnutne museli mať predpoklady už v predchádzajúcom období.

Napokon možno zdôrazniť, že aj mohylový spôsob pochovávaní v čakanskej kultúre sa dá dobre vyvodíť z predchádzajúceho vývoja. Podobne ako veľké velaticko-baierdorfské mohyly (Velatice I, Očkov) vyrastali na podklade stredodunajskej mohylovej kultúry, obrovské čakanské mohyly vznikli postupným vývojom z menších mohýl karpatskej mohylovej kultúry. Podmienky k ich vzniku dávali postupne sa vyostrujúce spoločenské rozdiely medzi vládnuťou vrstvou bojovníkov a ostatným ľudom.

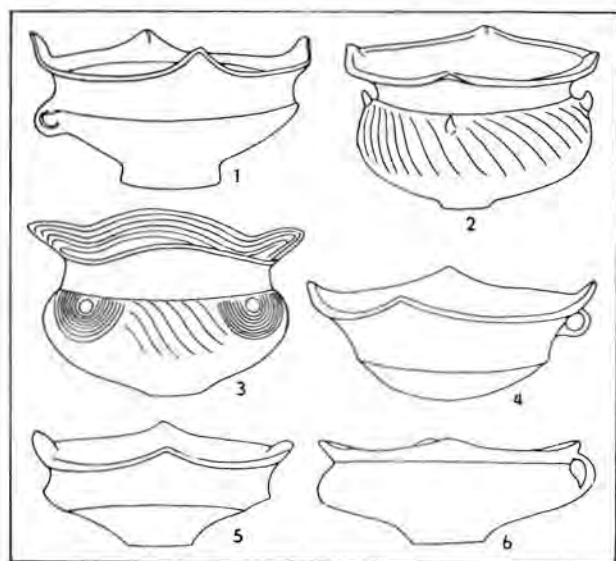
Jednako sa dajú v pohrebnom ríte zistiť aj rozdiely. Zatiaľ čo v horizonte Salka urnové pochovávanie nebolo zriedkavé, v čakanskej kultúre ho predbežne nemožno doložiť. Toto je dosť markantný rozdiel oproti predchádzajúcemu stupňu a môže ho azda vysvetliť okolnosť, na ktorú sme poukázali pri rozbere keramiky (možnosť čiastočného etnického odlivu západným a severozápadným smerom).

Genéza čakanskej kultúry

Rozbor keramiky čakanskej kultúry ukázal, že hrnčiarstvo v podstate nadväzovalo na starší, predčakanský horizont, a teda jeho prostredníctvom na mladú karpatskú mohylovú kultúru. Posledný stupeň karpatskej mohylovej kultúry treba stotožňovať po istých stránkach zároveň aj s tzv. predčakanským horizontom. Tento termín je pomocný, myslí sa pod ním komplex nálezov so silnými vzťahmi ku karpatskej mohylovej kultúre, ale zároveň už s prvým objavením sa tých prvkov, ktoré po zovšeobecnení a zdomácnení v rozhodujúcej miere prispeli ku vzniku čakanského kultúrneho horizontu. Prv než začnem hodnotiť slovenské a zadunajské náleziská z tohto zorného uhla, treba osvetliť predchádzajúci vývoj v Karpatskej kotline, najmä však v oblasti vzniku čakanskej kultúry.

V poslednom čase sme svedkami intenzívneho bádania staršej a strednej doby bronzovej v Karpatskej kotline. Z autorov v Maďarsku sa týmto bádáním zaoberajú najmä A. Mozsolicsová a I. Bóna, na Slovensku A. Točík. Z toho, čo sme už povedali o počiatkoch čakanskej kultúry, jasne vyplýva, že vychádzame predovšetkým zo základnej koncepcie A. Točíka, jednako nebude od veci ani bližší pohľad na ostatné názory, ku ktorým treba zaujať stanovisko aj z hľadiska mladšieho vývoja.

Opierajúc sa o novší výskum v Tószegu, rozlišuje A. Mozsolicsová v Maďarsku tzv. autochtónnu dobu bronzovú (BI-III — Tószeg A—C) a neskorú dobu bronzovú (BIV—VI — Reinecke CD a HAB).¹⁸⁶ Z kultúr, ktoré patria do IV. periódy (úsek pred HA) zaujíma nás mohylová kultúra, ktorú autorka vyvádza zo západu, ďalej pílinská kultúra a najmä tzv. kultúra Egyek. Tak ako A. Mozsolicsová, aj I. Bóna vysvetľuje vznik pokladov koziderského typu migráciou, uvažuje však o viacerých migráciách a ukrývanie bronzov dáva až do neskorkej doby bronzovej.¹⁸⁷ Východná vlna priniesla podľa neho v konečnom dôsledku do Karpatskej kotliny nálezový materiál typu Muhi-Gáva.

Obr. 38. Misky s lalokovite vyzdvihnutými okrajmi zo staršej a strednej fázy mladšej doby bronzovej. 1, 5 – Šafárikovo (mladopiliňská kultúra); 2 – Gemeinlebern (velaticko-baierdorfská kultúra); 3 – Somotor (gávská kultúra); 4 – Čaka; 6 – Cirna (1, 5 – podľa G. Balašu; 2 – podľa J. Szombathyho; 3 – podľa J. Pastora; 6 – podľa V. Dumitrescu).

Základný protiklad medzi prácami maďarskými a výsledkami, ku ktorým dospel A. Točík, spočíva v autochtónnosti, resp. karpatskom pôvode mohylovej kultúry a jej miestnych variantov.¹⁸⁸ Dôkladným rozborom neskoromaďarovskej keramiky a zároveň vymedzením tzv. predmohylového stupňa dochádza A. Točík k poznatku, že mohylová kultúra má vnútrokarpatský pôvod a je výsledkom domácich kultúrnych zmien, ku ktorým došlo na konci staršej doby bronzovej (vzájomné ovplyvňovanie sa vnútrokarpatských kultúr – maďarovskej, Füzesabony II atď.).¹⁸⁹ Rozlišuje tri stupne juhovýchodnej (karpatskej¹⁹⁰) mohylovej kultúry: už spomenutý predmohylový (Majcichov), staromohylový (Svätý Peter [teraz Dolný Peter], kosziderský horizont) a klasický mohylový stupeň (Salka). Do rámca karpatskej mohylovej kultúry zahrnuje aj dávnejšie známe nálezové komplexy vymedzené ako kultúry, príp. skupiny, okrem iných aj kultúru Egyek. Mohylový charakter tejto „kultúry“, rozšírenej v oblasti strednej Tisy, od Bodrogereszturu po ústie Kőrösu do Tisy a najmä v župách Szolnok, Hajdú a Szabolcs, zdôrazňovala už A. Mozsolicsová (ktorá však jej vznik vysvetľuje západnými vplyvmi), k čomu sa prikláňa aj N. Kalicz.¹⁹¹ Pri bližšom porovnaní vidíme, že keramika „egyekkej kultúry“ má takmer všetky tvary karpatskej mohylovej kultúry, ktoré poznáme

zo západných častí Karpatskej kotliny (lokálne odlišnosti nadväzujú pochopiteľne na doznievajúce kultúry staršej doby bronzovej). Označenie skupiny ako karpatská mohylová kultúra na väčšom priestore je preto nanajvýš priliehavé; v mladšom období to dokladá ďalší vývoj na okolí Szegedu (tzv. skupina Csorva);¹⁹² v istom jej úseku zachytávame totiž alföldskú paralelu čakanskej kultúry (neskôr dospieva vývoj aj tam ku karpatskému velaticko-baierdorfskému stupňu). Na severe východo-karpatského prostredia čakanský stupeň ilustruje zasa nálezisko Tiszacsege, kde typickú čakanskú formu predstavuje dvojchá miska s vodorovným hnaním vydutia.¹⁹³ Ukazuje sa teda, že čakanská kultúra vzniká približne na celom bývalom území karpatskej mohylovej kultúry, avšak jej ťažisko je predbežne v Zadunajsku a na juhozápadnom Slovensku.

Z toho, k čomu nedávno dospela maďarská archeológia, z nášho hľadiska najdôležitejším výsledkom sa ukazuje pri skúmaní vzniku čakanskej kultúry názor I. Bónu o tlaku z východu (tzv. okruh Muhi–Gáva–Dombrád).¹⁹⁴ V tých mnohokrakých súvislostiach ako bol vyslovený, nemožno síce tento názor prijať, pretože rozhodne sa nedá spájať táto staršia vlna s výbojmi z velaticko-baierdorfského prostredia na juh (vrátane výbojov z prostredia karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúry), k čomu máme presvedčivejšie doklady na Slovensku (stredodunajský náčelnícky horizont, Čaka, Očkov atď.). Jednako pri vzniku čakanskej kultúry nemôžu zostať nepovšimnuté mnohé tvarové a výzdobné prvky východokarpatského, resp. juhovýchodokarpatského pôvodu. Predtým som uvažoval v týchto súvislostiach najmä o mladšom stupni otomanskej keramiky. Treba totiž zdôrazniť, že napriek starším zásahom do západokarpatského vývoja z východu¹⁹⁵ klasický stupeň karpatskej mohylovej kultúry nepozná na keramike šikmé a vodorovné hnanie, príp. žliabkovanie, ktoré sme vymedzili ako typicky čakanské (v pomere k neskoršej velatickej kultúre). Na východe sa tento spôsob výzdoby udržiava postupne až do gávskej kultúry.¹⁹⁶ Jeho sporadické objavenie sa v Zadunajsku v najmladšom stupni karpatskej mohylovej kultúry je vzhľadom na predchádzajúcu neprítomnosť prvým a rozhodujúcim znakom meniacich sa kultúrnych pomerov, vyúsťujúcich napokon v čakanskú kultúru.

Nálezové celky, v ktorých sa táto výzdoba uplatňuje iba ojedinele, považujem v Zadunajsku a na juhozápadnom Slovensku za tzv. predčakanské. Tým je zároveň naznačené, že nemožno urobiť presnú hranicu medzi predčakanským horizontom a ča

kanskou kultúrou. Podobne aj celky, v ktorých sa prvý raz objavujú hranené ušká, sú predčakanské, pretože tu ide o princíp hranenia vôbec (či ho už nachádzame na vydutiach, na okrajoch alebo uchách nádob), ktorý prichádza aj v tejto poslednej forme z východu. Medzi takéto celky patria u nás jamy v Branči, niektoré jamy v Topoľčanoch, chata v Horných Lefantovciach, istá časť materiálu z priekopy v Ipelskom Sokolci, časť materiálu z Bajču, Bešeňova, Sládečkoviec a i. V hrobách zachytávajú tento stupeň dva hroby na pohrebisku Salka I. V uvedených celkoch je šikmé hranenie vydutia netypické, objavuje sa len ojedinele; hroby 66 a 85 v Salke predstavujú zasa výnimku oproti ostatným celkom karpatskej mohylovej kultúry svojou keramikou náplňou (objavujú sa tu zvisle hranené uchá, ktorých pôvod treba tak isto hľadať na východe Karpatskej kotliny¹⁹⁷). Podrobnejšie vyhodnotenie umožní až úplné uverejnenie všetkého nálezu materiálu.

Z celkov, ktoré môžu byť už aj za terajšieho stavu bádania smerodajné pre zachytenie keramiky predčakanského horizontu, najdôležitejšie sú: chata v Horných Lefantovciach (obr. 20), jama 29 v Branči (obr. 14) a jama 2 v Sládečkovciach (obr. 28: 9–16). Hoci ide vo všeobecnosti iba o zlomkový materiál, charakter keramiky tohto stupňa je takýto:

1. Šikmé hranenie sa objavuje na vydutiach džbánov i amfor (obr. 14: 17; 20: 9; 28: 13) a je tu zastúpená už aj vodorovne žliabkovaná šálka (obr. 20: 3).

2. Vo všetkých troch objektoch sa vyskytujú početné prototypy čakanských misiek s tanierovitým alebo oblúkovitým prehnutým okrajom; na vnútornej strane sú okraje väčšinou nehrané alebo je urobená iba jedna okružná hranená ploška (obr. 14: 8, 13–15; obr. 20: 16–18; 28: 16).

3. Na amforách s valcovitým alebo lievikovitým, prípadne kónickým hrdlom sa udržiavajú alebo doznievajú typické výzdobné prvky karpatskej mohylovej kultúry (prsovité výčnelky v kruhovom žliabku, uchá na hornom vydutí, doznievanie „gotickej“ rebrovitej výzdoby — obr. 14: 18; 20: 11, 12).

4. Na džbánoch, ktoré sú stavané do šírky, je lom vydutia naznačený štyrmi protiľahlými výčnelkami (obr. 14: 16).

5. Časté sú polguľovité miskovité tvary s obojstranne zosilneným a rovno zrezaným okrajom (obr. 14: 9–12; 20: 4, 15).

6. Zásobnice a väčšie hrncovité tvary majú na vydutí alebo pod hrdlom nalepenú a pretlačovanú pásku (obr. 14: 19, 20; 20: 13; 28: 12).

7. Vyskytujú sa nižšie šálky s ostrou profiláciou a s uchom spájajúcim ústie s vydutím.

8. Prvý raz sa objavujú — na rozdiel od keramického inventára karpatskej mohylovej kultúry — aj staré typy dvojkónických nádob s lomom približne v strede výšky (obr. 28: 15).

Tvarové i výzdobné prvky tohto stupňa sú, okrem dvojkónických nádob a šikmého hranenia, bezprostredne spojené s predchádzajúcim vývojom, t. j. s keramikou náplne karpatskej mohylovej kultúry. Pretože v priekope v Ipelskom Sokolci napriek prevažne mladšiemu materiálu sú zastúpené aj prvky staršie (napr. šálky s vodorovným žliabkovaním tela a i.), predčakanský stupeň možno v materiáli vymedziť aj inými tvarmi:

9. Kónické misky s dovnútra lomeným okrajom a so štyrmi protiľahlými výčnelkami na vydutí (obr. 22: 1).

10. Vysoké džbány mohylového charakteru s uchom spájajúcim ústie s rozhraním hrdla a tela, avšak prečnievajúcim ponad okraj (obr. 22: 13).

11. Amfory, na ktorých nie je lievikovité hrdlo ostro nasadené na telo, ale okolo neho je vytvorená okružná priehľbeň (maďarovský spôsob; obr. 22: 41).

Tieto tvarové prvky opäť nadväzujú na predchádzajúci vývoj a v prípade, že by boli ojedinelými nálezmi, mohli by sa považovať hoci aj za výrobky ľudu karpatskej mohylovej kultúry. Analógie k nim v karpatskej mohylovej kultúre možno uviesť takmer z každého náleziska. Napokon ako predčakanské nálezy treba hodnotiť niektoré ojedinelé keramické výrobky. Sem patrí napr. džbán z Bajču, tvarove zachytený na obr. 22: 13, ktorý má však vodorovne hranené vydutie (obr. 11: 6). Analogický tvar sa uvádza zo žiarového hrobu z Tvořihráze na južnej Morave v rámci stredodunajskej mohylovej kultúry; do tejto skupiny patria aj niektoré harzenburgské džbány.¹⁹⁸ V polstate ide o tvar, ktorý vyvádza A. Točík v náplni karpatskej mohylovej kultúry až z maďarovských predlôh¹⁹⁹ a ktorého tvarové doznievanie zachytávame v predčakanskom okruhu. K doplneniu výzdobných prvkov uvediem ešte zvislé presekávanie lomu nádob a ojedinelú cikcakovitú rytú výzdobu (Poľný Kesov, obr. 27: 7). Treba ešte spomenúť, že oproti nádobám karpatskej mohylovej kultúry striebisté tuhovanie sa objavuje už na keramike predčakanského horizontu, a to práve na tvaroch so šikmým hranením; dá sa tu teda uvažovať o jeho východnom pôvode. Niektoré tvary v predčakanskom horizonte majú azda západný stredodunajsko-mohylový pôvod (Topoľčany, obr. 34: 5, 6).

Vymenované vzťahy sú v neskoršej karpatskej mohylovej kultúre aj v keramike dostatočné k tomu, aby sa mnohé zadunajské náleziská (Csabrendek, Szob atď.), na ktorých je bronzová industria charakteru stupňov BC a BD, pripojili buď k jednému, alebo druhému okruhu. Ukazuje to na plynulosť vývoja. Ani našim cieľom nebolo a nemohlo byť ostré oddelenie karpatskej mohylovej kultúry v jej najmladšom stupni od predčakanského horizontu. Neumožňuje to ani bronzová industria, napr. ihlice s pečatidlovou hlavicom, ktoré sú typické pre starší vývoj a doznievajú až vo vyvinutom čakanskom, prípadne karpatskom velaticko-baierdorfskom prostredí. V čakanskej kultúre potom, ako sme sa už zmienili pri jej tvarovom rozboře, starobylé mohylové prvky postupne zanikajú a vytvárajú sa tvarové predpoklady ku karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúre.

Teraz sa môžeme vrátiť k otázke zásadného charakteru: k východnému pôvodu prvkov, prispievajúcich na juhozápadnom Slovensku a v Zadunajsku ku vzniku nových kultúrnych pomerov.

Intenzívny kontakt medzi východokarpatským a západokarpatským svetom je staršieho dáta. A. T o č í k rozoznáva v priebehu staršej a strednej doby bronzovej dva časové a štýlove rozdielne zásahy do vývoja naddunajskej oblasti (Füzesabony I–II). Prvý z nich sa viaže ku klasickému stupňu maďarskej kultúry, ktorý je zároveň aj stupňom severopanónskych vplyvov; druhý zásah – už do prostredia karpatskej mohylovej kultúry – sprevádza zasa keramika typu Vattina-Vršac.²⁰⁰ Ak sa pridrižujeme slovenskej vývojovej koncepcie, časová nepreklenutosť nám bráni vidieť v tomto druhom zásahu počiatočné impulzy k zovšeobecneniu šikmo žliabkovaných nádob v mladšej dobe bronzovej (východný zásah sa viaže na západe k staromohylovému horizontu). Ale ak pristupujeme k otázke zo stanoviska maďarských bádateľov, podľa ktorých spomenutá egyptská kultúra sa časovo uplatňuje až v Reineckeho stupni C (Mozsolicsovej stupeň BIV), nemohli by sme vylúčiť ani neskoré vplyvy füzesabonyské.²⁰¹ Protirečenie je však v tom, že podľa maďarských bádateľov egyptská kultúra vystriedala füzesabonyskú,²⁰² teda by šlo o vplyvy už nejestvujúcej kultúry. Takéto vplyvy pochopiteľne ani nemôžu existovať. Vysvetlením protirečenia je skutočnosť, že v Zadunajsku staromohylový stupeň nie je vypracovaný, patrí však nevyhnutne pred stupeň BIV A. M o z s o l i c s o v e j. Ak podľa tejto autorky chápeme stupeň BIV absolútne, začína sa až v strednej fáze mladšej doby bronzovej (1200 pred n. l., začiatok HA podľa H. M ü l l e r a - K a r-

p e h o), čo nie je možné, pretože v tejto dobe v oblasti egyptskej kultúry treba počítať už s velatickou fázou skupiny Csorva (dokonca na rozdiel od staršej čakanskej fázy), ktorá vyrastá z egyptskej, teda mladšej karpatskej mohylovej kultúry.

Uvedené nezrovnalosti sú dostatočnou výstrahou pred jednoznačným chápaním problému, ale opierajúc sa o chronológiu popolnicových polí v stredo-európskom zmysle, vlastne o postavenie ich najstaršieho stupňa (peschierský horizont, BD), a o skutočnosť, že v klasickej fáze karpatskej mohylovej kultúry šikmo hraneň keramický tovar chýba, nemožno ani z druhej skupiny vplyvov A. T o č í k a vyvádzať šikmé hraneň keramiky mladšej doby bronzovej na západe Karpatskej kotliny. No napriek spomenutému prelínaniu sa bronzových predmetov stupňa BC a BD predsa tieto nálezy poukazujú na približnú dobu, keď sa na juhozápadnom Slovensku prvý raz začína uplatňovať šikmo hraneň tovar. Bolo to niekedy na konci strednej a na začiatku mladšej doby bronzovej (BC/BD). K tomu ako ďalší dôvod možno uviesť, že v susednom Rakúsku, teda západnejšie od prvotného centra, sa šikmo hraneň tovar objavuje v súvislosti so stupňom BD.²⁰³ Pravdepodobne takto bude treba hodnotiť aj džbán z Tvořihráze na južnej Morave, ktorý síce sprevádza keramický inventár stredodunajskej mohylovej kultúry, predsa je však skôr dôkazom jej pretrvávania do mladšej doby, než dôkazom o skoršom výskyte hraneň keramického tovaru na južnej Morave. Jeho o niečo skoršie zastúpenie u nás je so zreteľom na rozdielnosť zemepisného postavenia plne opodstatnené. Aké však bolo historické pozadie tohto východného zásahu a akým spôsobom sa šírili nové prvky z východu na západ? Tento problém sa bezprostredne dotýka kultúrnych pomerov na východe Karpatskej kotliny a možno ho dať do súvislosti s gávskou kultúrou.

Gávská amfora sa v známej podobe vo všeobecnosti datuje do HA, ale jej počiatky sú nepochybne staršie. Tvar tejto amfory má predlohu dokonca v mladootomanskej amfore. Pokiaľ sa vo vyhranenom podaní bezpečnejšie datuje, vystupuje už v súvislosti so stupňom BD (Pecica-Pécska), čo poukazuje na starší vývoj pri jej vzniku.²⁰⁴ Je pochopiteľné, že nie je jediným, hoci najvýraznejším keramickým tvarom v oblasti svojho vzniku; sprevádza ju množstvo iných keramických nálezov. V Sedmohradsku a v okolitých oblastiach som našiel okolo 50 nálezísk, či už pripisovaných gávskej kultúre (A. M o z s o l i c s o v á), alebo (väčšinou) nie.²⁰⁵ Počiatky gávskej kultúry sú v bývalej otomanskej oblasti (Otomani III). Ako typické výzdobné prv-

ky možno na gávskych amforách sledovať aj šikmé hnanie vydutia, žliabkovanie okrajov a pod., pretože aj počiatky šikmo hnaného tovaru sú všeobecne na východe, kde majú organické domáce korene, staršie než na západe Karpatskej kotliny (šikmé žliabkovanie je iba rozvinutím plastickej špirály okolo výčnelkov na nádobách). Z nášho hľadiska sú okrem vlastnej amfory dôležité najmä keramické tvary, príp. výzdobné prvky, ktoré sa zjavujú na juhozápadnom Slovensku ako nové.

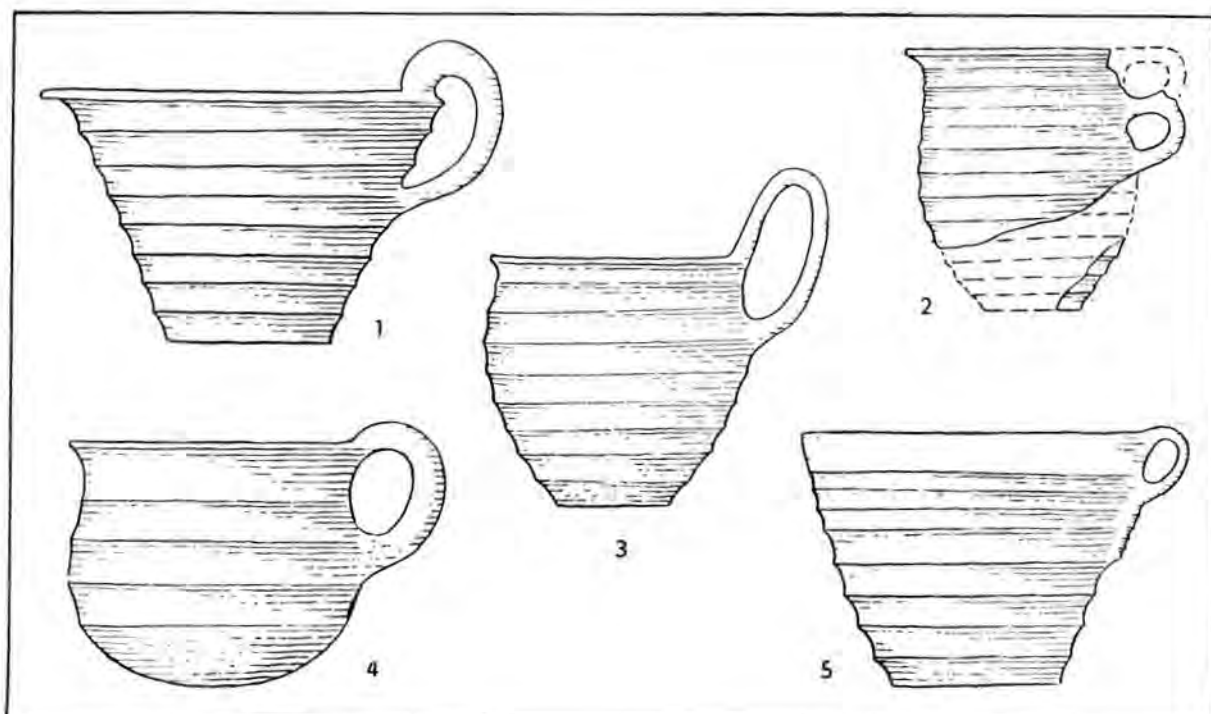
Z Ipeľského Sokolca pochádza zlomok dvojkónickej nádoby s roztvoreným okrajom, na povrchu striebisto tuhovanej a pod vydutím zdobenej zväzkami girlandovite usporiadaných žliabkov. Girlandy sú urobené obrátene (obr. 22: 57). V čakanskom a predčakanskom materiáli je to ojedinelá výzdoba, zato na východe Karpatskej kotliny v gávskom okruhu vystupuje veľmi často a v rôznom umiestení. Poznáme ju z gávskej amfory z Pecice-Pécsey.²⁰⁶ Na vydutíach amfor sa nachádza na lokalitách Mediaș,²⁰⁷ Sărățel,²⁰⁸ Sincraieni,²⁰⁹ Reci²¹⁰ a na keramickom tvare príbuznom našej miske v Tușnăde.²¹¹ Z bližšie neurčiteľného tvaru sú takto zdobené črepy v Ranta²¹² a v Lechința-de-Mureș.²¹³ Domáce korene dokazuje v Sedmohradsku aj to, že výzdoba sa udržuje aj v mladšom období (HC—D — Teleac²¹⁴). Na maximálnom vydutí misky a na hrdle amfor ju nachádzame v Užhorode. Výzdoba je typickým gávskym prvkom a na uvedených lokalitách vystupuje (s výnimkou mladšej analógie z Teleacu) v súvislosti s gávskym materiálom. V zmiešanom materiáli z Ipeľského Sokolca patrí najpravdepodobnejšie k najstaršej skupine keramiky, k tej, ktorú sme vymedzili ako prejav predčakanského horizontu. Každopádne však prináša východný gávsky zásah. Girlandovité žliabky sa objavujú aj na keramike skupiny Csorva, ktorá sa ináč územne prekrýva s gávskymi náleziskami.²¹⁵

Materiál z jamy v Ludaniciach datuje ihlica (obr. 23: 1) do HA.²¹⁶ Pochádza z jamy, v ktorej okrem črepov doznievajúcej čakanskej kultúry a velatických črepov našli sa aj kultúrne cudzie zlomky. Keramický materiál z objektu sa javí ako mladší: viacnásobné žliabkovanie vnútorného okraja prichádza až v karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúre. Najpozoruhodnejší je zlomok gávskej amfory s náznakom etážovitého modelovania hrdla (obr. 23: 6), čo na gávskych amforách nie je nijakou zvláštnosťou. Opäť tu máme pred sebou gávsky keramický import, ktorý aj vo svojej zlomkovitej podobe má pomerne presnú analógiu v Bită (Rumunsko).²¹⁷

Už v predčakanskom horizonte sa stretáme so šálkou s vodorovne hnaným telom (Horné Lefantovce, obr. 20: 3). Ukázali sme, že tento tvar je na slovenských lokalitách dosť rozšírený a jeho pôvod treba hľadať v okruhu kultúry Vattina-Vršac (pohrebisko v Deszku). Odtiaľto sa dostáva aj do mladobronzovej skupiny Csorva, ktorá, pretože vznikala v susedstve gávskej kultúry, sprostredkovala tieto prvky aj západnejšie. Aj v tomto prípade ide v podstate o ten istý komplex prichádzajúcich prvkov ako v prípade typicky gávskych motívov.

Nie odlišne treba hodnotiť v zadunajskom čakanskom materiáli šálkovité džbánsky s rovno useknutým dnom, ktoré majú predlohy opäť na nálezisku v Szőregu, vystupujú v Csorve a v Zadunajsku sú početné v žiarových hrobách v Jánosháze.²¹⁸

Napriek tomu, že styky západokarpatskej kultúrnej oblasti s východokarpatským svetom mohli sme tu predbežne načrtnúť iba náznakovite, predpokladáme, že ich nepreceníme, ak im pripíšeme základný podiel pri vzniku čakanskej kultúry. Z toho, že východokarpatské prvky zachytávame najprv iba ojedinele (predčakanský horizont) a len postupne zovšeobecneli, pričom sa keramická náplň iba pomaly menila, ďalej z toho, že sa tieto vplyvy nevyškytujú samostatne, ale vždy v sprievode domácej zložky, usudzujeme na pokojný charakter ich príchodu. Prichádzajú jednak zo starogávského okruhu prostredníctvom okrajových skupín, jednak priamo z keramickej náplne týchto skupín. Susedstvo oboch veľkých kultúrnych okruhov a vzájomné presahovanie gávskych a čakanských nálezísk medzi Dunajom a Tisou sa prejavilo v bezprostrednom dotyku, ktorý sa postupne zosilňoval. Zovšeobecnenie šikmého hnanie na západokarpatskej keramike v širšom poňatí (uchá, vydutia, okraje) poukazuje na istú prevahu východu v počiatkových stupňoch čakanskej kultúry (predčakanský horizont), t. j. v dobe doznievania karpatskej mohylovej kultúry (medené ložiská v Sedmohradsku). Opäť by sme právom mohli položiť otázku: ak sa karpatská mohylová zložka (klasická fáza) v priebehu predčakanského horizontu postupne zrieka svojho výzdobného bohatstva, nedá sa v tom azda vidieť aj čiastočný odchod tvorcov starších základných výzdobných prvkov (prsovité vypukliny v šošovicovitej priehlbni)? Alebo azda skôr treba pomýšľať na silné kultúrne vplyvy, ktoré spolu s bronzovými výrobkami prúdili od nás na sever a severozápad? Každopádne sa nezdá byť náhodou, že za horizontom prsovitých vypuklín prichádza aj v niektorých oblastiach lužickej kultúry výrazný horizont šikmo hnaného tovaru v západokarpatskom ponímaní

Obr. 39. Vodorovne žliabkované šálky. 1 – Szőreg; 2 – Marcelová; 3 – Čaka; 4 – Veľká Maňa; 5 – Wittenberg. (1 – podľa I. Foltínyho; 5 – podľa W. A. Brunna.)

(stredonemecko-poľské územia, Sasko²¹⁹). Je to akoby vystriedanie vplyvov karpatskej mohylovej kultúry nasledujúcim vnútrokarpatským horizontom, čakanskou kultúrou. Klasická karpatská mohylová kultúra, podobne ako západnejšie dunajsko-mohylová a na strednom Slovensku pilinská kultúra, ukazujú sa byť centrami, o ktoré sa lužická kultúra opierala vo svojich počiatkoch (prsovité vypukliny) a ktoré nestratili význam ani v neskoršom vývoji (šikmo hranený tovar).

Tento prvý, resp. so zreteľom na predchádzajúci vývoj v dobe bronzovej vlastne už tretí zásah z východu do západných častí Karpatskej kotliny, nebol posledným ani v dobe bronzovej. Vieme už, že na strednom Slovensku v priebehu stupňa HA vzniká v bývalej pilinskej oblasti kyjatická kultúra a pilinská kultúra zaniká.²²⁰ Štvrtý a posledný archeologicky zachytiteľný zásah z východu v dobe bronzovej viaže sa k prechodnému velaticko-podolskému horizontu (prítomnosť kyjatickej amfory na pohrebiskách v Chotíne a Neszmély²²¹ v čase, keď šikmé čakanské hranenie na vydutiach upadlo už do zabudnutia). Predbežne ťažko rozhodnúť, či kultúrotvorný prúd, ktorý zasiahol pilinskú oblasť a vyvolal tam ďalekosiahle zmeny, možno spájať s počiatočnými impulzmi z toho istého prostredia, objavujúcimi sa v predčakanskom horizonte. Počiatky pôsobenia východu na predčakanský horizont zdajú

sa byť staršie a majú odlišný charakter (nedošlo tu napr. k zovšeobecneniu gávскеj amfory v nijakom variante). Pretože však gávsky vplyv ani na juhozápadnom Slovensku sa neviaže výlučne k predčakanskému horizontu, ale vystupuje aj v mladších súvislostiach (Ludanice), na istý kontakt sa dá usudzovať aj počas ďalšieho vývoja. Otázkou bude možno definitívne riešiť až po prebádaní počiatkov gávského zásahu na strednom Slovensku, ktoré tam zatiaľ zachytávame iba v podobe vykryštalizovanej novej kultúry v časove mladšom období (približne v polovici stupňa HA).

Ďalší vývoj (vznik karpatskej velaticko-baierdorfskej kultúry)

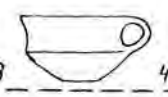
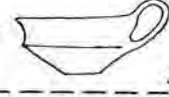
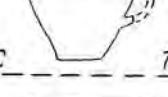
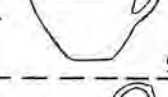
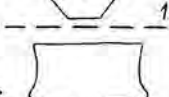
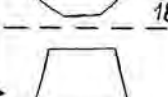
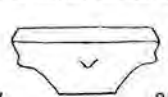
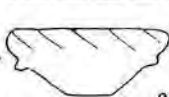
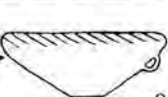
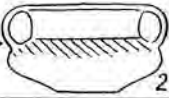
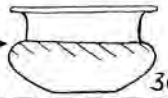
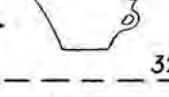
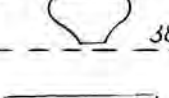
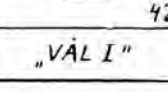
Strata keramickej svojráznosti čakanskej kultúry, čiže zánik toho, čo sa zdôraznilo ako príznačné pre jej náplň, je v neodmysliteľnej spojitosti s nástupom nových kultúrnych pomerov, s vykryštalizovaním velaticko-baierdorfskej kultúry na jej území. Na tento problém vznikli dva zásadne odlišné názory. Na jednej strane sa predpokladá postupný vývoj, vyúsťujúci do novej kultúry (tak, ako napr. vyrastá z velatickej kultúry podolská), na druhej strane sa ráta s príchodom nového ľudu zo západu, ktorý postupne zaujal oblasť Zadunajska a juhozápadného Slovenska. Teórie o príchode nových skupín ma-

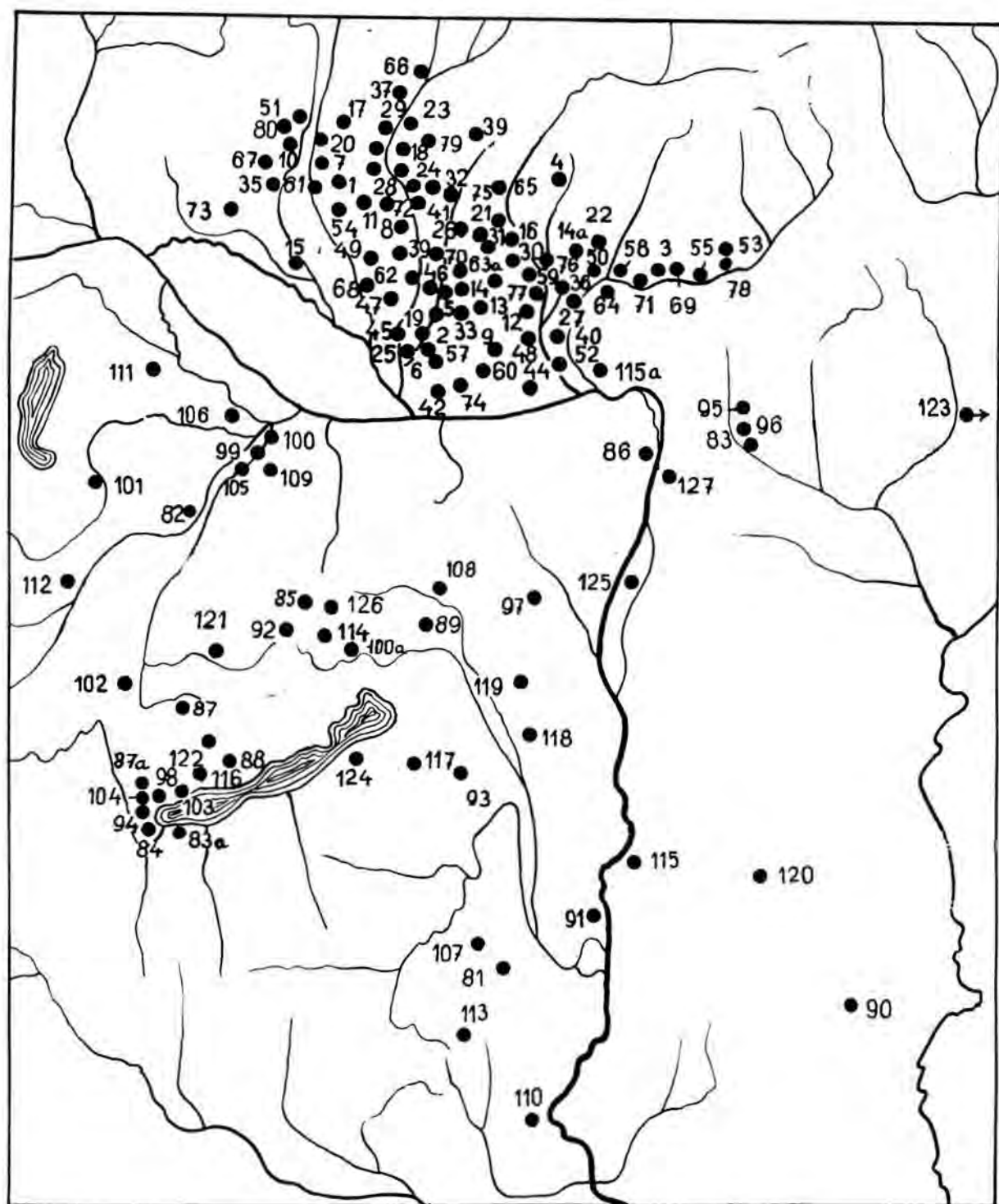
Obr. 40. Predpoklady domáceho vývoja pri niektorých keramických tvaroch od predčakanského horizontu až po karpatskú velaticko-baierdorfskú kultúru (Vál I, chotínska skupina, staršia fáza – A–J) a keramický prínos zo západnej časti stredného Podunajska (z bývalej oblasti stredodunajskej mohylovej kultúry – K–N). 1, 4, 7, 10 – Csabrendek (Zadunajsko); 2, 8 – Marcelová (okr. Komárno); 3, 6, 12, 18, 21, 27, 36, 39, 42 – Chotín (okr. Komárno); 5, 11, 17, 20, 23, 29 – Čaka – mohyla, hrob II; 9, 15 – Békásmegyer (Zadunajsko); 13 – Topoľčany; 14 – Čaka – mohyla, hrob IV; 16 – Bešeňov (okr. Nové Zámky); 19 – Sládečkovce (okr. Nitra); 22 – Salka (okr. Nové Zámky); 24 – Csepel sziget; 25 – Szigliget (Zadunajsko); 26 – Tapolca (Zadunajsko); 28 – Branč (okr. Nitra); 30 – Tököl (Zadunajsko); 31, 34 – Herzogenburg (Dolné Rakúsko); 32 – Gemeinlebarn (Dolné Rakúsko); 33 – Gellérthegy (Maďarsko); 35, 38, 41 – Očkov (okr. Trenčín); 37, 40 – Cezavy pri Blučine (južná Morava).

jú obvykle dobrú živnú pôdu tam, kde istý vývojový stupeň chýba, zato nasledujúci je pomerne hojne zastúpený. Nebolo to ináč ani na začiatku skúmania velatickej, resp. podolskej kultúry v Zadunajsku a u nás;²²² nebol známy predchádzajúci kultúrny horizont, t. j. čakanská kultúra. Našou úlohou je uvážiť všetky poznatky, ktoré sú k dispozícii a dôjsť, pokiaľ sa dá, k presvedčivým záverom. Ale už aj tým, čo sa v prvej časti práce zdôraznilo, je náš názor vopred naznačený: v podstate sa pridržiavame svojich starších náhľadov, ktoré však treba podoprieť novším materiálom a hlavne skonfrontovať s diametrálne sa rozchádzajúcimi názormi.

Predpoklady o osídlení Zadunajska kultúrou Vál I (t. j. velaticko-baierdorfskou) sú už staršieho dáta (G. Childa, F. Tompa – lužická teória), ale v pozmenenej forme sa udržiujú až podnes. Vystupujú tak v starších, ako aj v novších prácach F. Kőszegiho,²²³ ě. Petresovej²²⁴ a E. Patekovej.²²⁵ Pretože juhozápadné Slovensko prekonávalo podobný vývoj ako Zadunajsko (Dunaj mal v tejto dobe skôr spojujúcu než oddeľujúcu funkciu), potreba zaujať stanovisko k spomenutým názorom javí sa ako prvoradá, hlavne k názorom F. Kőszegiho, ktorý prvý podrobne spracoval zadunajský materiál stupňa BD a mohol teda zaujať k problematike stanovisko ako najpovolanejší.

Podľa F. Kőszegiho válska skupina (Vál I) prichádza v prvej polovici HA zo susedstva a bola v Zadunajsku spočiatku úplne cudzia (uvádza nedostatok vzťahov k lokálnym prvkom doby bronzovej). Nepredpokladá, že prišla z územia Slovenska, ale skôr z Dolného Rakúska, kde nachádza k nej viac vzťahov. Odtiaľto sa mala dostať aj na

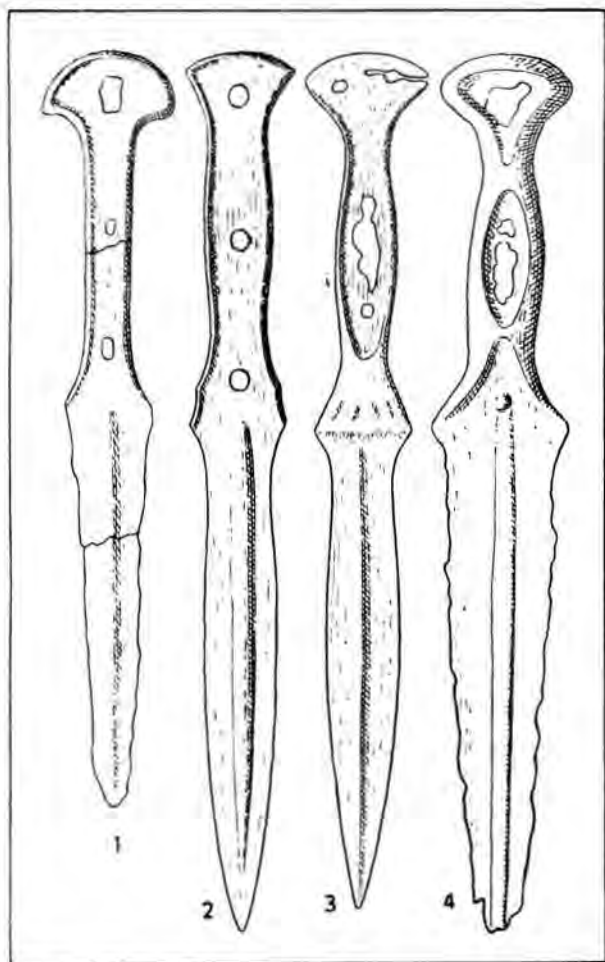
PREDČAKANSKÝ HORIZONT	ČAKANSKÁ KULTÚRA	„VÁL I“
 A 1	 2	 3
 B 4	 5	 6
 C 7	 8	 9
 D 10	 11	 12
 E 13	 14	 15
 F 16	 17	 18
 G 19	 20	 21
 H 22	 23	 24
 I 25	 26	 27
 J 28	 29	 30
 K 31	 32	 33
 L 34	 35	 36
 M 37	 38	 39
 N 40	 41	 42
PREDVELATICKÝ HORIZONT	VELATICKÁ KULTÚRA	„VÁL I“

Obr. 41. Mapka rozšírenia čakanskej kultúry v Karpatskej kotline (číslovanie zodpovedá číslovaniu lokalít v texte na str. 294–307).

Slovensko. Včasné prvky vykazujú niektoré lokality: Velem, Sághegy, Érdliget a Pomáz.²²⁶ Podľa E. Patekovej, ktorá namiesto termínu *válska kultúra* používa najnovšie označenie *zadunajská kultúrna skupina stredodunajských poľnohospodárskych mladšej doby bronzovej*,²²⁷ je starší horizont

(Vál I, t. j. velatická kultúra) zastúpený už v celom Zadunajsku, v čom možno s ňou súhlasiť, i keď ide o zastúpenie v menšom množstve než v nasledujúcej mladšej perióde (Vál II – podolská kultúra). Na rozdiel od F. Kőszegiho, ktorý spomína vpády²²⁸ (v čom súhlasíme zasa skôr

Obr. 42. Severozápadokarpatská skupina dýk s ukončením rukoväti v podobe písmena T. 1 – Veľká Lehota; 2 – Koronec (Zadunajsko); 3 – Imeľ; 4 – Liborča. 1, 4 – podľa J. Eisnera; 2 – podľa S. Mithaya; 3 – podľa M. Duška. Rôzna veľkosť.

s ním, ale len pokiaľ ide o prvotné podmienky ďalších pohybov), mohli to byť podľa E. Patekovej pokojné vlny prichádzajúceho obyvateľstva, hlavne pozdĺž Dunaja, ktoré v priebehu HA2 zaujali celé Zadunajsko a zasiahli aj juhozápadné Slovensko (Chotín, Mužla). Pokiaľ sa ukazujú v materiáli lužicko-sliezske („sliezsko-lužické“) vplyvy, poukazujú na Slovensko. Postup osídlenia sa pridŕžoval aj iných riek a podľa rozmiestnenia nálezísk usudzuje E. Pateková, že neskoršie rímske cesty boli známe už v dobe popolnicových polí.²²⁹ Napokon aj Ľ. Petresová sa pridŕžiava názoru o príchode nových skupín „baierdorfsko-velatickej kultúry“ zo západu a vo veľkom množstve.²³⁰

Podrobné rozvedenie novších názorov bádateľov z druhej strany Dunaja vyžiadala si najmä okolnosť, že sa bezprostredne dotýkajú slovenských pomerov, ktoré rámcovo a násilne prispôsobujú za-

dunajským. Ale ani situáciu v Zadunajsku nepovažujeme za úplne vystihnúť, predovšetkým pokiaľ ide o prežívanie čakanskej kultúry. Vyplýva to najmä zo skutočnosti, že sa keramika čakanskej a velaticko-baierdorfskej kultúry v Zadunajsku patrične nerozlišuje. Ak F. Kőszegi tvrdí na jednej strane, že válska skupina bola tam spočiatku úplne cudzia a bez vzťahov k starším lokálnym skupinám, ako môže písať o sedem strán ďalej, že „in vielen Fällen lässt sich der frühe Váler von dem weiterlebenden Hügelgräbertypus überhaupt nicht unterscheiden“?²³¹ Jedine v tom prípade, ak táto „cudzorodosť“ nebola príliš veľká, ide vlastne skôr o „príbuznosť“, a teda o isté prechodné javy medzi staršou válskou a čakanskou kultúrou. Ďalej E. Pateková pri vymedzovaní ciest, po ktorých prichádzali etnické skupiny zo západu, uvádza aj trasu Mosonszolnok–Nyúl–Árpás.²³² Najdôležitejším náleziskom z nich je Mosonszolnok, nikdy však nepatrilo do včasnej válskej kultúry (teda velatickej, ktorá mala prísť do Karpátskej kotliny zo západu). Ide tu o pomerne ďaleko na západ vysunuté nálezisko čakanskej kultúry, na čo som už pri jej vymedzení poukázal; tak isto ho hodnotí napokon aj F. Kőszegi, ktorý toto nálezisko prisudzuje lokálnym skupinám tzv. ďalej žijúcej mohylovej kultúry (v stupni HA1). Podobné rozpory zisťujeme aj pri hodnotení keramických nálezov z Magyaralmásu; Ľ. Petresová ich radí medzi ďalej žijúce prvky mohylovej kultúry, naproti tomu F. Kőszegi ich určuje ako lokálnu skupinu válskej kultúry.²³³ Dost však už príkladov takéhoto rázu a pozrime sa, čo hovorí zadunajský materiál. Ďalej uvádzame niektoré náleziská, dokladajúce styk doznievajúcej čakanskej a nastupujúcej velatickej kultúry.

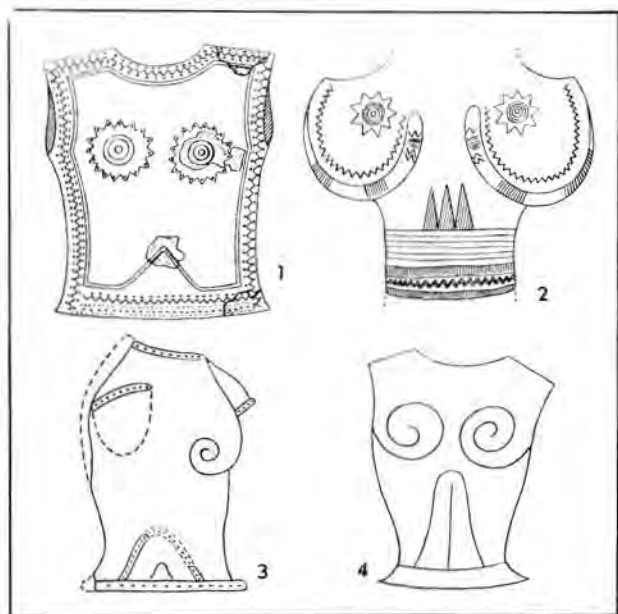
Pécsvárad-Aranyhegy. Rozsiahla osada s množstvom chát a kultúrnych jám. Leží v srdci dolného Zadunajska. Takmer z každého objektu pochádza typologicky vyvinutý čakanský a včasnovelatický materiál. Objekty zachytávajú prechodný čakansko-velatický stupeň.²³⁴

Cserszegtőmáj. Žiarové pohrebisko, na ktorom sa vyskytli čakanské a velatické hroby. Predpokladateľná je postupnosť pochovávaní.²³⁵

Tököl. Veľké velaticko-podolské žiarové pohrebisko, svojimi začiatkami koreniace už v mladočakanskom prostredí.²³⁶

Alsószentiván. Velatické pohrebisko, ktorého začiatky sa dotýkajú predchádzajúceho vývojového úseku.²³⁷

Uvedené príklady (ktorých počet by detailnejší rozbor keramiky dovoľoval značne rozšíriť²³⁸) do-

Obr. 43. 1 — čakanský pancier; 2 — detail mužského idolu z Kličevca; 3, 4 — vyobrazenia zvoncových pancierov na archaických gréckych vázach. 2 — podľa G. Kossacka; 3, 4 — podľa J. Frela.

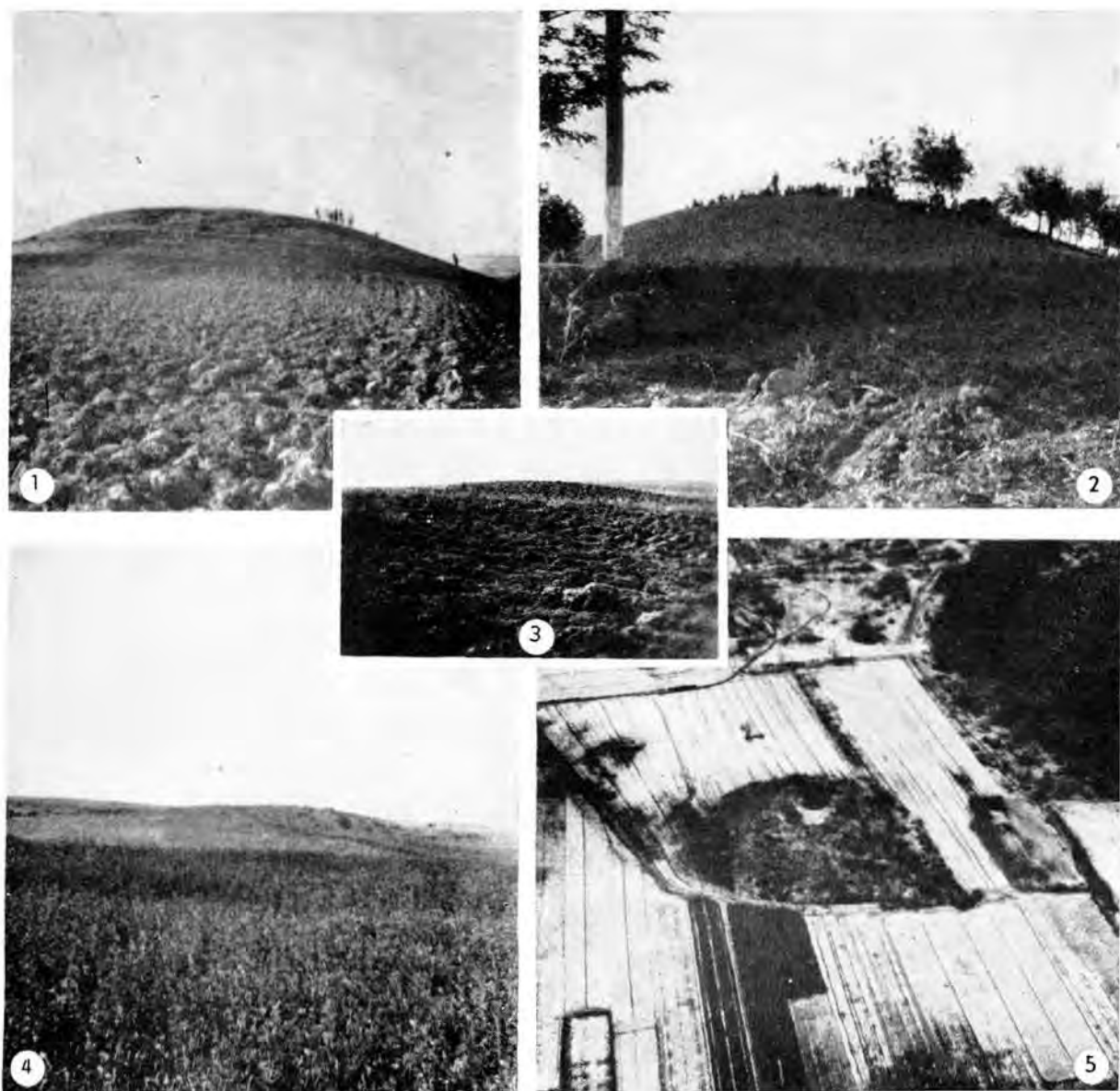
kladajú postupnosť čakansko-„velatického“ vývoja, podobne ako je doložený na Slovensku na lokalitách Tlmače, Branč, Dvory nad Žitavou, Ipeľský Sokolec, Svätý Peter (teraz Dolný Peter), Marcelová, a najvýraznejšie v Čake v hrobe IV. Na všetkých týchto náleziskách, podobne ako v Zadunajsku, sa „velatická“ zložka obmedzuje viac-menej na profilované džbánovité a šálkovité tvary s uchom ponad okraj, ktoré sa vyvíjajú priamo v rámci čakanskej kultúry, začínajú sa v predčakanskom horizonte, a teda patria k vlastnej náplni spomenutej kultúry. Tvarové predlohy k nim poskytuje takmer každé bohatšie nálezisko predčakanského horizontu.²³⁹ Ak hovoríme o príchode nového ľudu, treba hľadať v náplni staršej válskej, resp. chotínskej skupiny (vlastne v najstaršej velatickej kultúre v centrálnych oblastiach Karpatskej kotliny) také keramické formy, k vývoju ktorých materská čakanská oblasť nedáva nijaké, alebo len veľmi slabé predpoklady, t. j. také, ktoré sa svojím pôvodom viažu k stredodunajskej mohylovej kultúre (z nej vyrastá velatická kultúra na západe). Vylúčiť treba aj kónické misky s dovnútra zahnutým, vodorovne alebo šikmo hraneným okrajom, ktoré sa hojne vyskytujú aj v čakanskom prostredí. Vylúčiť treba aj dvojuché hrnce a hrncovité nádoby, rovnako zastúpené (s istými výzdobnými odchýlkami) v čakanskej a vnútrokarpatskej velatickej kultúre. Nemožno sa opierať ani o dvojuché veľké misky, ktoré priamo v čakanskom prostredí prekonávajú

vývoj od tvarov so šikmo hraneným telom a viac-menej kolmým hrdlom k včasnoválskym, resp. chotínskym formám, početne zastúpeným na pohrebisku Chotín II.²⁴⁰ Ani dvojkónické nádoby nemuseli prichádzať až neskôr zo západu; zastúpené sú už aj v predčakanskom horizonte (Sládečkovce — obr. 28: 15).²⁴¹ O pravdepodobnosti postupného vývoja niektorých základných tvarov od predčakanského stupňa až do včasnej válskej, resp. chotínskej fázy nás názorne poučuje porovnávacia tabuľka keramických tvarov (obr. 40).

Zostáva aspoň niečo, čoho pôvod treba hľadať bezpodmienečne na západe, teda mimo vlastného čakanského priestoru? (pod pojmom *západ* treba chápať nielen Dolné Rakúsko a južnú Moravu, ale aj západné časti Karpatskej kotliny). Nemožno tvrdiť, že nie. Sú to najmä štyri keramické formy, ktoré tvarovo úzko nadväzujú na stredodunajské mohylové vzory a v rámci vymedzeného územia čakanskej kultúry musia byť aj vo svojich mladších formách novým prvkom. Prvá z nich je zastúpená v zadunajskom materiáli ojedinele²⁴² (obr. 40: K).

Obr. 44. Dolný Peter (prv Svätý Peter), okr. Komárno. Bronzové zbrane pravdepodobne z bohatého čakanského hrobového celku.

Obr. 45. Niekoľko veľkých samostatných mohýl na juhozápadnom Slovensku. 1 — Čaka, okr. Levice; 2 — Kolta, okr. Nové Zámky; 3 — Salka, okr. Nové Zámky; 4 — Vojnice, okr. Komárno; 5 — Žirany, okr. Nitra (letecký záber).

Je to malá kónická nádobka s mierne roztvorenými stenami a rovno urezaným dnom; častá je v Dolnom Rakúsku, no vystupuje aj na južnej Morave a v Karpatskej kotline ju dokladá okrem iného aj materiál velaticko-baierdorfskej mohyly v Očkove.²⁴³ V staršej fáze chotínskeho pohrebiska vyskytuje sa viac, ale mladších foriem (so stenami väčšinou dovnútra zahnutými a s uškom pod nimi). Druhý tvar reprezentuje amfora s valcovitým hrdlom (v stredodunajskej mohylovej kultúre obvykle s nôžkou), ktorá sa ojedinele v dosť príbuznom vyhotovení objavuje aj vo válskom a chotínskom staršom okruhu.²⁴⁴ Opäť však ide o ojedinelú, zriedkavú formu (obr. 40: M). Ďalej možno spomenúť

kónické misky s rovnými stenami (bez dovnútra zahnutého okraja) s jedným uškom, ktoré vystupujú v staršej fáze chotínskeho pohrebiska tiež iba veľmi zriedkavo.²⁴⁵ (Obr. 40: N.) Napokon ako najtypickejší tvar, prezrádzajúci spojitosti so západom, treba uviesť džbán s uchom (tzv. *Wasserkrug*), ktorý má predlohy vo včasnovelatickom prostredí (Melk, Herzogenburg, Marefy²⁴⁶ a pod.; obr. 40: L).

Okrem toho v staršej válskej, resp. chotínskej skupine sú aj tvary odvoditeľné z niektorej z predchádzajúcich foriem, napr. svojrázne varianty bezuchých amfor s vysokým, mierne kónickým hrdlom a zvisle hrebeňovanou spodnou časťou tela (Lé-

bényszentmiklós, Chotín II, Koroncó²⁴⁷), ktoré sa však v západnejšej velaticko-baierdorfskej kultúre v takomto podaní nevyskytujú. Ide o domáce formy, opodstatňujúce v istom zmysle aj termíny bud válska, alebo chotínska skupina.²⁴⁸

Azda sa zdal byť doterajší náš postup jednostranným. Uvedme však skutočnosti, ktoré by svedčili o opaku autochtónnosti vývoja a zaznamenávali by príchod veľkých etnických vln. Predovšetkým: hoci na niektorých pohrebiskách čakanské a velaticko-baierdorfské hroby vystupujú spolu, jednako je dosť takých pohrebísk, ktoré, zdá sa, začínajú sa až v stupni HA1 alebo neskôr, a to bez náznakov predchádzajúceho domáceho vývoja (najmä v Zadunajsku). Pôsobí to dojmom, akoby nový ľud po príchode pochovával svojich mŕtvych na nových pohrebiskách. Ďalej aj v bronzovom inventári staršej, velatickej skupiny hrobov, sú vzťahy so západom, napr. kruhové terčové zápony, rozšírené v rôznych skupinách popolnicových polí západnejším smerom. Toto sú iste uváženiahodné skutočnosti, neznamenajú však v podstate nič iné, len to, že isté etnické pohyby tu skutočne boli, ale len také, k akým dávali predpoklady dobové podmienky a ktoré boli vyvolané často lúpežnými nájazdmi spojenými aj s etnickým prúdením. V nijakom prípade sa však nemohlo uskutočniť jednorázové osídlenie ani Zadunajska, ani juhozápadného Slovenska zo západu. Možno k tomu uviesť ešte tieto poznámky: Ak vidí napr. E. Pateková dôvody k novému postupnému osídľovaniu v tom, že zo stupňa HA1 je značne menej materiálu, než z úseku HA2 a HB,²⁴⁹ zabúda na časové rozpätie, ktoré

tieto stupne podľa chronológie H. Müllera-Karpeho, o ktorú sa ináč opiera, znamenajú. Je len logické, že ak tu vyplýva časový pomer 1:4, tak aj nálezy sa musia javiť približne v rovnakom zastúpení, a práve tu si treba uvedomiť, že prirodzený prírastok obyvateľstva a spomínané dobové pomery skutočne nevylučujú nezachytenie čakanskej fázy väčšiny pohrebísk. Mnohé pohrebiská sa začínajú až v niektorom z mladších stupňov. Pokiaľ ide o druhý prípad, ktorý sme uviedli, t. j. zastúpenie bronzov západného charakteru na starovekých, resp. chotínskych pohrebiskách, toto nemôže byť smerodajné; na chotínskom pohrebisku je napr. výskyt bronzov západného charakteru vyvážený výrazne vnútrokarpatskou orientáciou (ružicové a jednodielne štítové, teda „uhorské“ spony). Ak ku všetkému tomuto pripojíme aj pohrebný rítus, ktorý má, ako sme sa o tom v prvej časti práce už zmienili, v najstaršej časti chotínskeho pohrebiska „čakanský“ charakter (v Maďarsku nie je stupeň HA1 po tejto stránke vôbec preskúmaný), potom pre jednorázové osídlenie čakanského priestoru zo západu novým ľudom nezostáva nijaký presvedčivejší podklad. Čakanská kultúra sa vyvíja ďalej a dostáva (čiasťočne síce pod vplyvmi zo západu, ale práve tak aj zo severu) v priebehu stupňa HA1 novú náplň. Celý proces sa javí ako zjednocovací. Prvky, ktoré prúdili na západ a sever od nás a ktoré znamenajú v niektorých prípadoch podobné etnické pohyby, vyvolávali v zápätí ohlasy podobného charakteru. Domáci plynulý vývoj sa neprerušil; archeologický materiál to nedokladá.²⁵⁰

Poznámky a literatúra

¹ Revízný výskum navrhol riaditeľ AÚ SAV dr. A. Točík. Výskum z rokov 1950–1951 bol publikovaný v r. 1960: Točík A. — Paulík J., *Výskum mohyly v Čake v rokoch 1950–51*, SIA VIII, 1960, 59–124 (ďalej len Točík A. — Paulík J., *Čaka*); tam pozri aj bližšie údaje o nálezisku.

² Aj sprášová výplň očkovej hrovej komory sa javila úplne homogénnou, akoby rastlou, a keby v nej neboli kamene, azda by sa bol výskum aj tu predčasne skončil. Pri stenách miestami výplň tak jednotne nadväzovala na susednú rastlú spráš, že sa sťažilo, ba priam znemožnilo zistenie priebehu stien hrovej komory. Pozri k tomu Paulík J., *Das Velatic-Baierdorfer Hügelgrab in Očkov*, SIA X, 1962, 5–96, obr. 4: h (ďalej len Paulík J., *Očkov*). Tieto okolnosti bude treba mať stále na zreteli pri budúcich výskumoch čakanských a velaticko-baierdorfských mohýl.

³ Porov. Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. za str. 64 (axonometrický pohľad).

⁴ Okrem prác uskutočnených bezprostredne pri obvode mohyly vykopali sa aj iné sondy o niečo ďalej, smerom hore po

svahu. Malo sa nimi zistiť, či sa na okolí skutočne nenachádzajú ďalšie „ploché“ hroby. Ich výskyt by mohly staršej a strednej fázy mladšej doby bronzovej (BD, HA) nedovolil charakterizovať ako „veľké samostatne stojace mohyly“, ako som ich už dávnejšie označil. Čakanské hroby sa však nevyskytli ani v týchto miestach. Nálezy, na ktoré sa pri prácach prišlo, jednak nadväzujú na dávnejšie známe pamiatky z tohto miesta (hroby 1/60 a 5/60 — karpatská mohylová kultúra), jednak sú iného rázu (germánske hroby z doby rímskej — hroby 2–4/60, 6/60, 7/60). Hroby z doby rímskej súvisia s neďalekou protihlou, potokom oddelenou osadou v polohe Diely. Posledný významnejší objav predstavuje hromadný nález pazúrikových čepeľí; bližšie pozri: Paulík J., *Nový hromadný nález pazúrikových čepeľí na Slovensku*, Št. AÚSAV 9, 1952, 263–265.

⁵ Porov. Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 4.

⁶ Porov. Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. za str. 64 a obr. 6.

⁷ Druhé číslo možno iba odhadnúť a približne vystihuje situáciu iba v tom prípade, ak oblúk skutočného priebehu

mohly sa postupne približovať na druhej strane k ideálnemu oblúku, aký sa vytýčil pri prvom výskume.

⁸ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, 63 n.

⁹ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 6 (bledožltá vrstva). Pri poslednom pochovávaní, zdá sa, vrstvy sa nasypli nie vo vodorovnej, ale v šikmej polohe, pretože šlo hlavne o zakrytie posledného celku, a nie tak o plošné zväčšenie alebo o zvýšenie objektu. Možno však, že dojem akoby splavených vrstiev je tu zapríčinený tým, že vodorovné ukladanie vrstiev v dobe prvého výskumu sa nedalo zistiť. Totiž zatiaľ čo kubatúru stredového plášťa tvorila najmä černoziem (Čaka — mohyla, hrob 1), druhý plášť (Čaka — mohyla, hrob 2—3) bol už väčšmi premiešaný so sprašou a tretí tvorila takmer výlučne spraš. Tým aj sledovanie vrstiev v homogénnom materiáli sa značne sťažilo. Tento poznatok, t. j. pribúdanie spraše postupne s mladšími plášťami je v zhode s postupným vyexploatovaním černozieme z okolia. V každom prípade treba hrob IV a žiarovisko IVa umiestniť priamo do násypu, či už ide o prvotný násyp (tretí plášť — k čomu sa prikláňam), alebo čiastočne azda o splavené vrstvy druhého plášťa. V tomto druhom prípade je tu ako vysvetlenie iba možnosť, že medzi prvým a druhým pochovávaním uplynula kratšia doba než medzi druhým a tretím (väčšie kompaktnéjšie splavovanie povrchu môže predpokladať najmä v dobe nasledujúcej bezprostredne po navŕšení objektu).

¹⁰ Tu sa možno opäť vrátiť k náleзовým okolnostiam bohatého hrobu II v čakanskej mohyle. Na str. 70 (Točík A. — Paulík J., *Čaka*) sa píše: „Vlastná podlaha hrobovej jamy bola vymazaná(?), udupaná a do červenohneda vypálená; stopy takéhoto spevnenia(?) prezrádzali aj steny objektu.“ Ide tu zrejme o podobné spálenie pôdy a stien ako v prípade hrobu IV (spaľovanie na mieste neskoršieho pohrebu); otázniky v zátvorkách sa zdajú byť aj dodatočne plne oprávnené (vypálená spraš pôsobiaca dojemom mazanice).

¹¹ Paulík J., *Očkov*, 28 n.

¹² Juhozápadné Slovensko: pohrebisko Chotín II (Dušek M., *Halštatská kultúra chotínskej skupiny*, SIA V, 1957, 81 n.), V. skupina hrobov. Porov. k tomu Paulík J., *K otázke vzniku a vývoja velatickej kultúry na juhozápadnom Slovensku*, Referáty o pracovných výsledkoch čs. archeológov za rok 1958 III, Liblice 1959, 51 n. (ďalej len Paulík J., *K otázke*). Južná Morava: Klentnice, Těšetice, Obřany (Podborský V., *Halštatské žárové hroby z Těšetic — Ruské ulice* (okr. Znojmo), Sborník FFBÚ, E3, 1958, 36).

¹³ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 14: 2, tab. VII: 1.

¹⁴ Hampel J., *A bronzkor emlékei Magyarhonban I—III*, Budapest 1892—1896, tab. CLXXXVII: 3 (ďalej len Hampel J., *Bronzkor*).

¹⁵ Bednárik R., *Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu*, Národopisný sborník 1, 1939, 54. Čajánková E., *Pohrebné zvykoslovie Pohronia*, Slovenský národopis 4, 1955, 293. Podobne uvažuje T. Kolník, *Pohrebisko v Bešeňove*, SIA IX, 1961, 268, pozn. 64.

¹⁶ Thomson G., *O staré řecké společnosti*, Praha 1962, 463.

¹⁷ Solle M., *Počátky helénské civilizace*, Praha 1949, 17. Medzičasom vznikli okrem iného aj pochybnosti o postupnom pochovávaní v jednej mohyle na mieste spaľovania; Bouzková H. — Bouzek J., *K předlohám homérských pohřbů*, Listy filologické 86, 1963, zv. I, 59, pozn. 25. Autori pri rozboře homérského textu predpokladajú, že pohreb na mieste hranice je pravdepodobný len u Patrokla, pretože

Achilles by musel byť spálený na Patroklovej mohyle. Hrob IV, ale aj hrob II (porovnaj pozn. 10) však v čakanskej mohyle potvrdzujú dodatočné spaľovanie na mohyle (nie na vrchole, ale na jej boku), takže takúto realizáciu možno predpokladať aj pokiaľ ide o pomer hrobov Patrokla a jeho priateľa Achilla.

¹⁸ Böhm J., *Kronika objeveného věku*, Praha 1941, 259.

¹⁹ Paulík J., *K otázke*, 51.

²⁰ Naproti tomu čiastočne zoskupené boli bronzky v čakanskom hrobe II. Porov. Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 12: 2. Na kópke sa našli aj v hrobe v Höveji; porov. Hampel J., *Bronzkor*, tab. CX.

²¹ Paulík J., *Ružicové spony zo Slovenska*, SIA VII, 1959, 339.

²² Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 29, 30.

²³ Pósta B., *Lovasberényi (Fehér m.) urnatemető*, AE XVII, 1897, 304 n.

²⁴ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 9: 2.

²⁵ Szombathy J., *Prähistorische Flachgräber bei Gemeinlebern in Niederösterreich*, RGF 3, Berlin und Leipzig 1929, tab. 16: 20; 21: 9, 10 (ďalej len Szombathy J., *Gemeinlebern*).

²⁶ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 25: 2.

²⁷ Hrala J., *Úvaha o některých chronologických otázkách severočeské lužické kultury*, PA LII, 1961, 212.

²⁸ Filip J., *Lužická kultura v Československu*, PA VI, — VIII, 1936—38, obr. 12: 20, 21.

²⁹ Okrem dvoch ihlic z Čaky pozri tiež Miske K., *A Velem Szt. Vidi őstelep*, Wien 1907, tab. IX: 57, XII: 4; XIX: 6 (ďalej len Miske K., *Velem*).

³⁰ Pivovarová Z., *Žiarové pohrebisko v Diviakovci*, SIA VII, 1959, tab. II: 9.

³¹ Hampel J., *Bronzkor*, tab. CLXXXVI: 9. Veľmi príbuzná ihlica pochádza aj zo známej peschierskej stanice: Müller-Karpe H., *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, RGF 22, Berlin 1949, tab. 104: 2 (ďalej len Müller-Karpe H., *Chronologie*).

³² Říhovský J., *Príspevek k poznání vztahů velatické kultury k české oblasti*, PA LII, 1961, obr. 3: 4. V Bavorsku je takáto ihlica so zdobeným krčkom vedúcou formou stupňa HB2. Müller-Karpe H., *Chronologie*, obr. 41: 16.

³³ Hrala J., l. c., 212.

³⁴ Chodony (prvá polovica HA — Hrala J., l. c., 215): Oblekovice (vzťahy k žiarovému hrobu Žatec I — Říhovský J., l. c., 235); Mosonszolnok (BD—HA); Čaka — mohyla, hrob II (BD—HA); Diviaky (HA).

³⁵ Takáto ihlica našla sa v hrobe 326 na pohrebisku Chotín II (nepublikovaná); so zreteľom na časové postavenie čakanskej a velatickej kultúry je možné, že ide o mladší tvar toho istého typu.

³⁶ Cowen J. D., *Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griffzungenschwerter in Süddeutschland und den angrenzenden Gebieten*, 36. BRGK, 1955, 63 n.

³⁷ Müller-Karpe H., *Chronologie*, 107.

³⁸ Hampel J., *Bronzkor*, tab. CLXXXVI: 7.

³⁹ Hampel J., *Bronzkor*, tab. CLXXXVI: 8.

⁴⁰ Paulík J., *Očkov*, tab. VII: 24. V bohatom „predkimmerskom“ poklade v Uisava de Sus (Sedmohradsko) vyskytli sa zubadlá podobného tvaru, datované do HA; Rusu M., *„Dokimmerijskije detali konskoj sbrui iz Transilvanii*, Dacia NS IV, 1960, 164, obr. 1: 25, 26.

⁴¹ Miske K., *Velem*, tab. XXXVIII: 2.

⁴² Hrob 249 (nepublikovaný).

- ⁴³ Archív AÚ SAV, prírastok. čís. 174a/58.
- ⁴⁴ Müller-Karpe H., *Chronologie*, tab. 126: 9.
- ⁴⁵ Filip J., *Popelnicová pole a počátky železné doby v Čechách*, Praha 1936–37, 113, obr. 62: 6.
- ⁴⁶ Müller-Karpe H., *Zur spätbronzezeitlichen Bewaffnung in Mitteleuropa und Griechenland*, Germania Anz. 40, 1962, 284.
- ⁴⁷ O zlomku v poklade z Kéru, ktorý vyobrazuje J. Hampel (*Bronzkor*, tab. CXVIII: 28) a ktorý som už spomenul ako analógiu k čakanskému pancieru, možno takmer s istotou tvrdiť, že pochádza z panciera.
- ⁴⁸ Müller-Karpe H., Germania Anz., 40, 1962, 281.
- ⁴⁹ Okrem spomenutej literatúry podrobne ešte v práci: Paulík J., *K problematike mladšej doby bronzovej na juhozápadnom Slovensku*, AR XII, 1960, 408 n. (ďalej len Paulík J. *K problematike*).
- ⁵⁰ Točík A., *Juhozápadné Slovensko v staršej a strednej dobe bronzovej* (kand. práca), Nitra 1960, 260 (ďalej len Točík A., *Juhozápadné Slovensko*).
- ⁵¹ Naposledy v článku: Paulík J., *Čakanské pohrebisko v Marcelovej*, SZ AÚSAV 9, 1962, 99 n.
- ⁵² Príklady: gávska kultúra — Sárátel (Vlása N. — Dánila Št.: *Sápáturile arheologie de la Sárátel*, Materiale și cercetări arheologie VIII, 1962, 341 n., obr. 4: 5); velaticko-baierdorfská kultúra — Gemeinlebern (Szombathy J., *Gemeinlebern*, tab. 21: 7); höttingská kultúra — Imst (Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, obr. 316: 1); milavečská a knovízská kultúra — J. Böhm, *Základy hallstattské periódy v Čechách*, Praha 1937, obr. 49: 1; 92: 11 (ďalej len Böhm J., *Základy*).
- ⁵³ Böhm J., *Základy*, 94 n.
- ⁵⁴ Točík A., *Zisťovací výskum v Bešeňove na Slovensku*, AR III, 1951, 307.
- ⁵⁵ Koronó (Mithay S., *Bronzkori kultúrák Győr környékén*, Győr története I, Győr 1942, tab. XIV: 7; ďalej len Mithay S., *Bronzkori kultúrák*); Cserszegtomaj (Török Gy., *Kelta sír és illír urnasírok Cserszegtomajon*, Dolgozatok [Szeged] XVI, 1940, tab. III: 23; Tlmače (obr. 33: 7 tu); Topoľčany (obr. 34: 15 tu).
- ⁵⁶ Szombathy J., *Gemeinlebern*, tab. 18: 5; 20: 1.
- ⁵⁷ Brunn W. A., *Der Gefässfund von Wittenberg*, Jahresschrift f. mitteldeutsche Vorgeschichte 37, 1953, obr. 4: a; 5: a–c; 7: e; 8: a–c.
- ⁵⁸ Willvonseder K., *Das Steinkistengrab der älteren Urnenfelderzeit von Illmütz im Burgenland*, WPZ XXV, 1938, 124. Aj pri západnejšom výskyte uvažuje sa o východnom pôvode tohto tvaru; pozri okrem iných napr. Garscha F., *Spätbronzezeitliche Siedlungsreste aus Singen a. H.*, PZ XXXIV/V-2, 1949/50, 1953, 194.
- ⁵⁹ Rzehak A., *Prähistorische Funde aus Eisgrub und Umgebung*, Zeitschrift d. Mähr. Landesmuseums V. Brünn 1905, 34 n.
- ⁶⁰ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 30: 1.
- ⁶¹ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 29: 1; 30: 1.
- ⁶² Dombay J., *Kőrézkori és kora-vaskori település nyomai a pécsvárad Aranyhegyen*, Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1958, tab. XXI: 2.
- ⁶³ Amfory vystupujú najmä na pohrebiskách Salka I a II. Za možnosť odvolávania sa (tu i na inom mieste) na nepublikovaný materiál zo Salky ďakujem A. Točíkovi.
- ⁶⁴ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 29: 1.
- ⁶⁵ Mithay S., *Bronzkori kultúrák*, tab. XVI: 2.
- ⁶⁶ Napr. v Szobe (AÉ XXXII, 1912, obr. na str. 191: 1).
- ⁶⁷ Mithay S., *Bronzkori kultúrák*, tab. XIII: 5.
- ⁶⁸ Lázár J., *Hallstattkori tumulusok a Ság-hegy távolabbi környékéről*, AÉ 82, 1955, 1955, tab. XXIX: 13; XXXI: 5, 17.
- ⁶⁹ Szántó I., *A cserszegtomaji kora-vaskori és kora-eszákarkori urnatemető (Veszprém m.)*, AÉ 80, 1953, tab. XV: 8, 9.
- ⁷⁰ Balaša G., *Popelnicové pohrebisko pilinskej kultúry v Sajárikove*, AR XIII, 1961, obr. 285: 1; 286: 2.
- ⁷¹ Pastor J., *Sídliskový výskum na Somotorskej hore*, SIA VI, 1958, tab. I: 3.
- ⁷² Dumitrescu V., *Necropole de incineratie din epoca bronzului de la Cîrna, București* 1961, tab. CVIII: 105, 225.
- ⁷³ Böhm J., *Základy*, obr. 52: 5; v lužickej kultúre pozri tamže, obr. 22: 6.
- ⁷⁴ Petres É., *Früheisenzeitliche Funde im Komitat Fejér*, Acta Arch. Hung. IX, 1959, tab. I: 2.
- ⁷⁵ Foltiny I., *A szőregi bronzkori temető*, Dolgozatok (Szeged) XVII, 1941, tab. XIV: 19.
- ⁷⁶ Brunn W. A., l. c., obr. 7: e; 8: c.
- ⁷⁷ Paulík J., *Mazanica s plastickou výzdobou v dobe bronzovej na Slovensku*, SZ AÚSAV 10, 1962, obr. 14: 5.
- ⁷⁸ Wosinsky M., *Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig*, Tolnavármegye története I, Budapest 1896, tab. LXXXVIII: 4.
- ⁷⁹ Petres É., *Früheisenzeitliches Gräberfeld in Vál*, István Király Muz. Közleményei I, Szekesfehervár 1960, 41 n. Materiál je uložený v múzeu Debrecen.
- ⁸⁰ Dombay J., l. c., tab. VI: 1; XVI: 10.
- ⁸¹ Paulík J., *Očkov*, obr. 47: 7.
- ⁸² Brunn W. A., l. c., obr. 5: a–c. Pozri tiež Coblenz W., *Grabfunde der Mittelbronzezeit Sachsens*, Dresden 1952.
- ⁸³ Mithay S., *Bronzkori kultúrák*, tab. XVII: 7.
- ⁸⁴ Szentmártoni Darnay K., *Magyarország őskora*, Pozsony — Budapest 1900, obr. na str. 28.
- ^{84a} Napr. Szombathy J., *Gemeinlebern*, tab. 17: 5.
- ⁸⁵ Mithay S., *Bronzkori kultúrák*, tab. XVII: 8.
- ⁸⁶ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, obr. 28: 3; 29: 1.
- ⁸⁷ Csabrendek: Darnay K., *Sümege és vidékének őskora*, AK XXII, 1899, str. 44: obr. 9; Mlynárce: zbierka archeolog. seminára FFUK.
- ⁸⁸ Mithay S., *Bronzkori kultúrák*, tab. XVI: 1, tab. XIII: 4.
- ⁸⁹ Pittioni R., l. c., 297: 5; Baierdorf: tamže, obr. 421: vľavo dole.
- ⁹⁰ Tento tvar a iné príbuzné tvary naznačujú v ďalšom vývoji predchádzajúci sporadický zásah stredodunajskej mohylovej kultúry aj hlbšie do Karpatskej kotliny.
- ⁹¹ Kolník T. — Paulík J., *Záchranný výskum na neolitickom sídlisku v Borovciach pri Piešťanoch*, SIA V, 1957, obr. 14: 2.
- ⁹² Pichlerová M., *Mladohalštatské popelnicové pohrebisko vo Vrádišti*, SIA VIII, 1960, obr. 1a: 1.
- ⁹³ Willvonseder K., *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*, Wien — Leipzig 1937, tab. 14: 1.
- ⁹⁴ Paulík J., *Očkov*, 49.
- ⁹⁵ Darnay K., l. c., obr. vľavo hore na str. 83: 3.
- ⁹⁶ Porov. pozn. 50.
- ⁹⁷ Mérey Kádár E., *Hallstatti kerámia Tiszakeszin*, AÉ 76, 1949, tab. XXXII: vľavo. Niektoré črepy patria mladšiemu stupňu (kyjatický horizont). Autor síce datuje nálezy až do stupňa HC, ale ani najmladšie z nich nemožno nižšie datovať než do stupňa HB.

- ⁹⁸ Kőszegi F., *Beiträge zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit* (HA-B); Acta Arch. Hung. XII, 1960, 137 n., obr. 2 (ďalej len Kőszegi F., *Beiträge*).
- ⁹⁹ Foltiny S., *Halomsíros és lausitz kultúra nyomai Szeged környékén*, Régészeti füzetek 4, 1957.
- ¹⁰⁰ Kőszegi F., *Beiträge*, tab. LXXXI: 6-7.
- ¹⁰¹ Paur I., *A höveji őshalmokról*, AÉ V, 1885, 225 n.
- ¹⁰² Pozri pozn. 84.
- ¹⁰³ Materiál v István Király Múz. v Székesfehérváre.
- ¹⁰⁴ Pozri pozn. 79.
- ¹⁰⁵ Darnay K., l. c., obr. 2 na str. 75. Paulík J., *K problematike*, 418.
- ¹⁰⁶ Mithay S., *Bronzkori kultúrák*, tab. XVII: 3-5.
- ¹⁰⁷ Darnay K., l. c., obr. 3 na str. 83 vľavo hore.
- ¹⁰⁸ Borsos I., *Bronzkori leletről Rátóton*, AÉ XXXII, 1912, 192 n. K nálezisku Balatonberény pozri: Kuzsinszky B., *A Balaton környékének archeológiája*, Budapest 1920, 34, obr. 34. Sem patria pravdepodobne aj niektoré ďalšie náleziská na okolí Blatenského jazera.
- ¹⁰⁹ Pozri pozn. 66.
- ¹¹⁰ Hoci ťažisko pohrebiska je v mladšej dobe, jeho začiatok sa bezprostredne dotýka čakanského horizontu. Našla sa tam okrem iného miska čakanského typu: Patek E., *Koravaskorkutatásunk néhány problémája*, AÉ 82, 1955, 162 n., obr. 3: 10.
- ¹¹¹ Merhart G., *Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens*, Bonner Jahrbücher 147, 1942, 3.
- ¹¹² Holste F., *Ein Prunkbeil von Lignières*, Germania 25, 1941, 162. Typologické vymedzenie nášho typu pozri: Holste F., *Der Bronzefund von Winkelsass, B.-A. Mallersdorf, Niederbayern*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 13, 1936, 11.
- ¹¹³ Holste F., l. c. (Germania 25), 161, tab. 23.
- ¹¹⁴ Wilke G. v., *Reallexikon* (M. Ebert) XIV, 17.
- ¹¹⁵ V stredotalianskom prostredí takého kopije iba dopĺňujú mnohé ďalšie bronzové výrobky, ktorých pôvod bol v stredodunajskej oblasti (cisty, ružicová industria — prstene a pod.).
- ¹¹⁶ Hell M., *Zwei Funde vom Untersberg bei Salzburg*, WPZ XX, 1933, 130. Holste F., *Zur jüngeren Urnenfelderzeit im Ostalpengebiet*, PZ XXVI, 1935, 70 n.
- ¹¹⁷ Csabrendek: Darnay K., l. c., tab. XII: 11, 13; Blučina: Říhovský J., *Počátky velatické kultury na Moravě*, SIA IX, 1961, obr. 6: 15, 16. Sem patrí azda aj časť nálezov z Vlčkoviec: Hampel J., *Bronzkor*, tab. CXXXI: 3.
- ¹¹⁸ Sem patria zadunajské poklady, ktoré F. Holste cituje na rôznych miestach; naposledy ich zhrňuje a dopĺňa F. Kőszegi (*Beiträge*, pozn. 32).
- ¹¹⁹ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 297.
- ¹²⁰ Takéto náznamy zmeny výroby sledujeme v Karpatskej kotline tak v pokladoch, ako aj na pohrebných. V jednom z pokladov vo Veleme nachádzame dve kopije nerovnaké veľkosti s useknutým ostrím pri tuľajke, dve sekerky s lalokmi pri tyle a iné predmety. Nápadný je výskyt dvoch kopijí a dvoch sekeriek (zastúpených v starších čakanských hroboch: Čaka — mohyla, hrob II; Hövej), čo by poukazovalo na osobný poklad bojovníka. Sekerky a kopije sú však typologicky výrazne mladšie než čakanské (porov. Miske K., *Velem*, tab. XXVIII). Na pohrebisku Chotín II vystupujú zasa iné, jednoduchšie a menšie kopije so širokým ostrím, bez vykrojenia ostria a zosilnenia stredy (Dušek M., l. c., obr. 11: 13).
- ¹²¹ Paulík J., *K problematike*, obr. 118. Csabrendek: Hampel J., *Bronzkor*, tab. CXXXII: 8, 9. Koroncó: Mithay S., *Bronzkori kultúrák*, tab. XVIII: 9.
- ¹²² Bóna I., *Chronologie der Hortfunde vom Koszider-Typus*, Acta Arch. Hung. IX, 1958, 211 n., obr. 5.
- ¹²³ K mečom pozri Paulík J., *Dva nové bronzové meče s jazykovitou rukovätou na Slovensku*, SZ AÜ SAV 10, 1962, 58 n.
- ¹²⁴ Cowen J. D., l. c.
- ¹²⁵ Mozsolics A., *Der Tumulus von Nyirkarász-Gyulaháza*, Acta Arch. Hung. XII, 1960, 120.
- ¹²⁶ Sprockhoff E., *Die germanischen Griffzungen-schwerter*, RGF 5, 1931.
- ¹²⁷ Porov. napr. stredoslovenské meče v pokladoch v Rimavskej Sobote a v Gemeri (Hampel J., *Bronzkor*, tab. CXIII; CXV).
- ¹²⁸ Peroni R., *Zur Gruppierung mitteleuropäischer Griffzungendolche der späten Bronzezeit*, Badische Fundber. 20, 1956, 83. Pozri tiež Kőszegi F., *Beiträge*, 127, 159.
- ¹²⁹ Kőszegi F., *Beiträge*, 143, pozn. 74.
- ¹³⁰ Blučina, hromadný nález IV. Říhovský J., SIA IX, 1961, obr. 11: 6.
- ¹³¹ Aj v tomto možno vidieť súbežnosť predčakanského horizontu s najmladšou fázou stredodunajskej mohylovej kultúry.
- ¹³² Müller-Karpe H., *Chronologie*, 183, obr. 22-25.
- ¹³³ Paulík J., SZ AÜSAV 10, 1962, 60.
- ¹³⁴ Reinecke P., *Tanulmányok a magyararszági bronzkor chronológiájáról*, AÉ XIX, 1899, 248. Eisner J., *Slovensko v pravěku*, Bratislava 1933, 77 (ďalej len Eisner J., *Slovensko*).
- ¹³⁵ Budaváry V., *Novšie praveké pamiatky z Liborče*, ČMSS XXI, 1929, 77 n., obr. 3: 13; Eisner J., *Slovensko*, 78, obr. 7: 3.
- ¹³⁶ Dušek M., *K otázkam pravekého vývoja juhozápadného Slovenska*, SZ AÜSAV 6, 1961, 61, obr. 2: 10.
- ¹³⁷ Podkowińska Z., *Mieczy bronzowe z Wojciechowic w pow. jędrzejowskim w woj. kieleckim*, Światowit XV, 1932/33, 125.
- ¹³⁸ Dohnal V., *Žárový hrob z konce doby bronzové u Hodonína*, Pravěk východní Moravy II, Brno 1961, obr. 3: 1, 5.
- ¹³⁹ Napr. Pittioni R., l. c., obr. 306: hore vľavo.
- ¹⁴⁰ Hostice: Eisner J., *Slovensko*, 77, obr. 7: 5, 6. R. Peroni uvádza dýky pod náleziskom Piliny (l. c., 91), pozri však k tomu Eisner J., *Slovensko*, 77, pozn. 148.
- ¹⁴¹ Dohnal V., *Bronzové dláto z Tasova a jeho vzťah k moravským nálezům*, Pravěk východní Moravy, Studie KVV v Gottwaldově, 1959, 64. O. Kleemann, *Der Bronzefund von Weissig und seine Bedeutung für die Kulturgruppenforschung Ostmitteleuropas*, PZ XXXII-XXXIII, 1941-42, 106. W. Szafránski, *Skarby brązowe z epoki uśpólnoty pierwotnej (IV i V okres epoki brązowej) w Wielkopolsce*, Warszawa — Wrocław 1955, 113.
- ¹⁴² Pozri napr. Dohnal V., l. c., obr. 1 a obr. 2. Točík A. — Paulík J., *Čaka*, pozn. 62.
- ¹⁴³ Miske K., *Velem*, tab. XVII: 4, 5; XXXII: 1, 2.
- ¹⁴⁴ Dohnal V., l. c., 64.
- ¹⁴⁵ Možno ide o zjav zapríčinený nedostatočným rozsahom bádania. Jednako je pozoruhodné, že v západnejších velaticko-baierdorských hroboch nie sú šípky nijakou zvláštnosťou. Pozri napr. Müllendorff, Oggau (Pittioni R., l. c., obr. 298: 18; 299: 2-4), Gemeinlebern (Szombathy J., *Gemeinlebern*, tab. 23: 6) a i.; na Slovensku Čachtice (Pa-

lík J., *Očkov*, obr. 32: 5). Aj v tomto nadväzuje západná časť stredného Podunajska bezprostrednejšie na predchádzajúci vývoj (obvyklý spôsob) boja u západných skupín mohylovej kultúry).

¹⁴⁶ Müller-Karpe H., *Germania* 40, 1952, 276 n. Postavenie kruhového štítu v celoeurópskych súvislostiach pozri: Coles J. M., *European Bronze Age Shields*, Proceedings of the Prehistoric Society NS XXVIII, 1962, 156 n. Starší mykénsky štít bol tvarovo odlišný a značne ťažší. Porov. Kromayer J. — Veith G., *Heerwesen und Kriegsführung der Griechen und Römer*, München 1928, 18 n.

¹⁴⁷ Podrobnejšie odôvodnenie pozri Paulík J., *Očkov*, 62 n.

¹⁴⁸ Najstaršie šípky v Karpatskej kotline objavujú sa už v klasickom stupni maďarovskej kultúry a neskôr sa uplatňujú v karpatskej mohylovej kultúre (Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 212, 298). Pokiaľ ide o západnejšie mohylové skupiny, analógie ani netreba uvádzať.

¹⁴⁹ Mladšie časové postavenie vyplýva azda z aplikácie motívu vtákov; v rýdzom čakanskom prostredí sa doteraz s takouto symbolikou nestretávame. Všeobecné rozšírenie dosiahla až v zjednotenej stredodunajskej oblasti (HA). Podrobnejšie o vtáčej symbolike v stredodunajskej oblasti pozri Kossack G., *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*, Berlin 1954.

¹⁵⁰ Porov. pozn. 47.

¹⁵¹ Na jednej strane sa idol dáva až do doby helenistickej (Vasič M. M., *La Nécropole de Kličevac*, Starinar N. S. III—IV, 1952—53, 15), na druhej strane sa právom vyzdvihuje skutočnosť, že časť ornamentiky sa viaže ešte na starobronzový základ (Kossack G., *Studien zum Symbolgut der Urnenfelder- und Hallstattzeit Mitteleuropas*, RGF 20, 1954, 10).

¹⁵² Trbuhovič V., *La plastique du groupe Vršac-Zuto Brdo*, Starinar N. S. VII—VIII, 1956—57, 139, obr. 11.

^{152a} Porov. Kromayer J. — Veith G., l. c., 19 n.

¹⁵³ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, 90 n., pozn. 103.

¹⁵⁴ Paulík J., *Očkov*, 40 n., pozn. 97. Pozri tiež Kromayer J. — Veith G., l. c., 19 n.

¹⁵⁵ Müller-Karpe H., *Chronologie*, 108 n.

¹⁵⁶ Hampel J., *Bronzkor*, CLXXXVI: 7, 8.

¹⁵⁷ Pittioni R., l. c., obr. 292: 9; 293: 3.

¹⁵⁸ Keramický materiál z niektorých hrobov na pohrebisku pozri: AR XII, 1960, obr. 160. Za láskavé umožnenie publikovania nálezu ďakujem B. Chropovskému.

¹⁵⁹ Říhovský J., *Dvojdičná bronzová spona z Bohdalic u Vyškova*, AR IX, 1957, n., obr. 34. Pozri tam aj ďalšie analógie.

¹⁶⁰ Willvonseder K., *Das Steinkistengrab der älteren Urnenfelderzeit von Illmitz im Burgenland*, WPZ XXXV, 1938, 109 n., obr. 2: 10, obr. 6: 2.

¹⁶¹ Willvonseder K., l. c., 122.

¹⁶² Na chronologické ťažkosti pri datovaní stredoeurópskych spon poukázal už K. Willvonseder (l. c., 128).

¹⁶³ Ďalšie spony pochádzajú z týchto nálezísk: Domaniža — Hampel J., AE XXII, 1902, 422, obr. 1, 1a; Vieska — Eisner J., SMSS XXIX, 1935, 70; Lubiná — Willvonseder K., SMSS XXXIV—XXXV, 1940—41, 132 n., pozri tiež *Germania* 25, 1941; Prešov — bronzový poklad uložený v SNM Martin; Hrádok pri Istebnom — SNM Martin. Ďalšia (deviata) môže byť spona z neznámeho náleziska, vyobrazená aj u J. Hampla, *Bronzkor*, tab. XXXIX: 2 (uvádzam to podľa K. Willvonsedera, l. c., 134).

¹⁶⁴ Sprockhoff E., *Die Spindlersfelder Fibeln*, Marburger Studien, Darmstadt 1938, 205 n.

¹⁶⁵ Filip J., *Popelnicová pole*, 119.

¹⁶⁶ V súvislosti s týmto treba spomenúť bohatú lužickú remeselnícku osadu v Pobedime (okr. Trenčín), ktorá množstvom bronzových výrobkov a kadlubov pripomína osady veľemského typu (Veľemszentvid).

¹⁶⁷ Napr. pomerne početne sa vyskytli v Gemeinlebarn (Szombathy J., *Gemeinlebarn*, tab. 1: 16; 16: 4; 23: 1).

¹⁶⁸ Miske K., *Velem*, tab. XI: 78.

¹⁶⁹ Szombathy J., *Gemeinlebarn*, tab. 2: 5. V lužickom prostredí pozri analógie: Trňáčeková Z., *Lužické žiarové hroby z Věrovan u Olomouce*, AR XIII, 1961, 621 n., obr. 212: 3, 4.

¹⁷⁰ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 300.

¹⁷¹ Početné sústredené ihľce pozri jednak v dizertačnej práci V. Hrubého *Středodunajské lidstvo mohylové a jeho kultura na Moravě*, jednak v práci K. Willvonsedera (pozn. 93).

¹⁷² Paulík J., *Očkov*, 1—3. Meč je typologicky určený podľa H. Müllera-Karpeho (*Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, München 1961, 16).

¹⁷³ Böhm J., *Základy*, 38, obr. 18. Darnay K., l. c., tab. XIII: 30.

¹⁷⁴ Müller-Karpe H., *Chronologie*, tab. 104: 19—21.

¹⁷⁵ Gottwald A., *Můj archeologický výzkum*, Prostějov 1931, obr. 73.

¹⁷⁶ Spomína to V. Récsy (*Bronzkori leletekről Hont-és Nógrádmegyében*, AE XI, 1891, 353 n.).

¹⁷⁷ Darnay K., l. c., tab. XII: 12.

¹⁷⁸ Na nálezy ma upozornil M. Dušek. Ďakujem mu za informácie o nálezoch a za možnosť ich uvedenia.

¹⁷⁹ Lázár J., AE 82, 1955, 202 n.

¹⁸⁰ Darnay K., l. c., 27 n. Príbuzné boli pravdepodobne aj hroby z Bakonybél (Récsy V., AE XX, 1900, 84 n.) a v Zircu (Jankó L., AE XXXI, 1911, 437 n.).

¹⁸¹ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 264 n.

¹⁸² Točík A., tamže, 265.

¹⁸³ Točík A., tamže, 266.

¹⁸⁴ Točík A., tamže, 267.

¹⁸⁵ Točík A. — Paulík J., *Čaka*, 98.

¹⁸⁶ Mozsolics A., *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Grossen Wanderung*, Acta Arch. Hung. IX, 1958, 119 n.

¹⁸⁷ Bóna I., l. c., 211 n.

¹⁸⁸ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 268 n.

¹⁸⁹ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 259 n.

¹⁹⁰ Námetky E. Jílkovej (SlA IX, 1961, 88) proti používaniu názvu *karpatská mohylová kultúra*, ktorý zaviedol A. Točík, nie sú presvedčivé z niekoľkých dôvodov: 1. používanie názvu je opodstatnené aj výskytom mohýl (Dolný Peter a i.); 2. pomerne malý počet doteraz zistených mohýl je zapríčinený pravdepodobne zemepisným prostredím, ktoré sa väčšinou líši od zemepisných polôh, kde pochovávali západnejšie mohylové skupiny (sú to úrodné oblasti oproti miestam, ktoré často nedosahuje ani dnešná osídľovacia čiara); 3. niektoré súbežné vzťahy medzi keramikou a bronzovými predmetmi v Karpatskej kotline a západnejšími skupinami si nevyhnutne vyžadujú takýto jednotiaci termín (namiesto pestrej palety rôznych kultúr a skupín); 4. autochtónny vývoj vyvrcholil v mohýlach čakanského typu, ktoré museli mať staršie domáce predlohy. Pokiaľ ide o donášanie kameňa na stavby mohýl, príklad, ktorý uvádza autorka, nie

je presvedčivý; desiatky kilometrov sa kameň nikdy nedovážal (a v oblastiach karpatskej mohylovej kultúry by sa niekde bol musel dovážať) a hlavným kritériom mohyly nie je kameň, ale samotný násyp. V podstate ide tu však iba o to, že v Karpatskej kotline dospel miestami vývoj skôr, už v rýdzej dobe bronzovej k stupiu, ktorý sa západnejšie prejavil až neskôr a označuje sa ako doba popolnicových polí. Tento zaužívaný termín však z chronologických dôvodov nemožno spätne aplikovať, a preto termín *karpatská mohylová*, resp. *juhovýchodná mohylová kultúra* má svoju patričnú náplň a plné opodstatnenie.

¹⁹¹ Kalicz N., *Későbronzkori urnatemető Igrici község határában*, A Herman Ottó Muz. Évkönyve II, Miskolc 1958, 53.

¹⁹² Pozri pozn. 79.

¹⁹³ Kőszegi F., *Beiträge*, tab. LXXXI: 1.

¹⁹⁴ Bóna I., l. c., 242.

¹⁹⁵ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 224 n.

¹⁹⁶ Paulík J., *Príspevok k problematike východného Slovenska v mladšej dobe bronzovej* (rukopis). Aj v ďalšej časti sa opieram o niektoré výsledky tejto práce.

¹⁹⁷ Porov. predošlú poznámku.

¹⁹⁸ Hrubý V., l. c., tab. 13: 6.

¹⁹⁹ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 271.

²⁰⁰ Točík A., *Juhozápadné Slovensko*, 259.

²⁰¹ Bóna I., l. c., chronologická tabuľka na str. 223.

²⁰² Napr. N. Kalicz, l. c.

²⁰³ Müller-Karpe H., *Chronologie*, 100.

²⁰⁴ Merhart G., l. c., 45.

²⁰⁵ Toto sa týka najmä rumunských-sedemhradských nálezov.

²⁰⁶ Pozri napr. Merhart G., l. c., tab. 12: 8.

²⁰⁷ Nestor I. — Zaharia E., *Săpăturile de la Meșiaș*, Materiale și cercetări arheologice VII, 174, obr. 1.

²⁰⁸ Vlăssă N. a Dănilă Șt., l. c., obr. 4: 3, 5.

²⁰⁹ Preda C., *Săpăturile arheologice Sincăreni*, Materiale și cercetări arheologice VI, 1959, 825 n., obr. 32.

²¹⁰ Székely Z., *Sondaje executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe*, Materiale și cercetări arheologice VIII, 1952, 325 n., obr. 2: 1.

²¹¹ Preda C., l. c.

²¹² Berciu D. — Berciu J., *Cercetări și săpături în județele Turda și Alba*, Apulum II, 1943–45, 1946, 1 n., obr. 14: 1, 3.

²¹³ Popescu O. D., *Fouilles de Lechința-de-Mureș*, Dacia II, 1925, 304 n., tab. XIII: 3.

²¹⁴ Horedt K. a i., *Săpăturile de la Teleac (r. Alba)*, Materiale și cercetări arheologice VIII, 1962, 357, obr. 6: 9.

²¹⁵ Sú to náleziská najmä na okoli Szegedu; pozri pozn. 196.

²¹⁶ Cudzie črepy pochádzajú azda z kultúrnej vrstvy (voľutová keramika). Iná objekt (jama 5, sonda II, výskum J. Porubského) sa javí ako kultúrne jednotný, materiál nesúvisí s lužicko-sliezskym osídlením tohto miesta. Porov.: Šuhajíková-Pivovarová Z., *Halštatské hroby z Malých Kršťan*, AR XIII, 1961, 802.

²¹⁷ Pârvan V., *Getica*, București 1926, obr. 268.

²¹⁸ Lázár J., l. c., tab. XXX: 13–15.

²¹⁹ Pozri napr. W. Coblenz, *Grabfunde der Mittelbronzezeit Sachsens*, Dresden 1952, 66 n.

²²⁰ Paulík J., *Príspevok k problematike stredného Slovenska v mladšej dobe bronzovej*, Sborník ČSA 2, Brno 1962, 113 n.

²²¹ Patek E., *Die Siedlung und das Gräberfeld von*

Neszmély, Acta Arch. Hung. 13, 1961, 66 n., tab. IV: 1 (ďalej len Patek E., *Neszmély*).

²²² Názory na vývoj sú zhrnuté v mojích starších prácach (*K otázke, K problematike, Očkov* atď.), na tomto mieste ich už neuvádzam.

²²³ Súhrne naposledy v práci: Kőszegi F., *Beiträge*.

²²⁴ Súhrne v práci: Petres É., *Früheisenzeitliches Gräberfeld in Vâl*, István Király Muz. Közl. 1, Székesfehérvár 1960, 17–42.

²²⁵ Porov. pozn. 221.

²²⁶ Kőszegi F., *Beiträge*, 176.

²²⁷ Proti zavedeniu tohto termínu pre Karpatskú kotlinu sa kategoricky vyslovuje z maďarských autorov A. Mozsolicsová (AÉ 84, 1957, 225). Na neudržateľnosť termínu *doba popolnicových polí* v západnom zmysle som už poukázal na rôznych miestach.

²²⁸ Kőszegi F., *Beiträge*, 176.

²²⁹ Patek E., *Neszmély*, 84, 36.

²³⁰ Petres É., l. c., 38 n.

²³¹ Kőszegi F., *Beiträge*, 182.

²³² Patek E., *Neszmély*, 35.

²³³ Petres É., Acta Arch. Hung. IX, 1957, 314.

²³⁴ Dombay J., l. c. Vyberám iba niekoľko príkladov: jama (obr. 7) — velatická amfora s kónickým hrdlom a vodorovne roztvoreným okrajom (tab. VI: 2) a čakanské misky s vodorovne hraneým telom (tab. VI: 3, 6); jama 32 — amfora so šikmo hraneým vydutím (tab. XII: 2) a velatická šálka s oblúkovite prehnutým, na vnútornej strane husto vodorovne žliabkovaným okrajom (tab. XII: 3, 7, 9); jama 2 — čakanský džbán s uchom prečnievajúcim vysoko ponad okraj a vodorovne hraneým telom (tab. XXIX: 6) a spodné časti zvisle rytých včasnoveľatických amfor (tab. XIX: 4); jama 50 — čakanské amfory s lievikovite nasadeným hrdlom (tab. XXI: 2), zlomky ostro profilovaných malých velatických šálok (tab. XXI: 7) atď.

²³⁵ Török Gy., l. c. Čakanský hrob 8: typická čakanská miska (tab. III: 17), amfora s lievikovitým hrdlom (tab. III: 23) atď.; velaticko-podolské hroby 4, 6 a 7 (tab. III: 2, 14, 15).

²³⁶ Materiál má zberový charakter. Vyskytli sa tu však aj čakanské nádoby (Patek E., AÉ 82, 1955, obr. 3: 10).

²³⁷ Petres É., Acta Arch. Hung. IX, 1959, tab. I: 13 (hrob 2).

²³⁸ Napr. mierne polgufovitá šálka z čakanského hrobu IV, ktorá má lalokovite vyzdvihnuté okraje, objavuje sa aj na válských pohrebiskách (Sashalom, Békásmegyer).

²³⁹ Napr. Csabrendek (Darnay K., l. c., tab. XVII: 13–15).

²⁴⁰ Napr. v hrobach 40, 265, 310, ktoré sa dajú bronzmi dobre datovať do HA.

²⁴¹ Iná otázka je zastúpenie lužických a mladších lužicko-sliezskych prvkov v čakanskom, resp. velatickom a podolskom prostredí. Kým v čakanskej kultúre ich možno pripísať spätnému pôsobeniu vyvolanému výbojmi z Karpatskej kotliny, v mladšom období majú iný charakter (podiel lužicko-sliezskej kultúry na vzniku podolskej kultúry).

²⁴² Patek E., AÉ 82, 1955, obr. 3: 18.

²⁴³ Paulík J., *Očkov*, obr. 14: 5, 6.

²⁴⁴ Dušek M., l. c., tab. XVII: 1.

²⁴⁵ Napr. hroby 306 a 299 na pohrebisku v Chotíne (nepublikované).

²⁴⁶ Blížšie o tom pozri Paulík J., *Očkov*, 53 n., obr. 34.

²⁴⁷ Lébényszentmiklós (Mithay S., *Bronzkori kultú-*

rdk, tab. XIII: 5); Chotín II (Paulík J., SIA VII, 1959, 328 n., obr. 8: 2); Koroncó (Mithay S., l. c., tab. XVI: 2).

²⁴⁸ V zhode s niektorými odlišnosťami, vyplývajúcimi i z predchádzajúceho vývoja (čakanská kultúra), termín *karpatská velaticko-baierdorská kultúra* považujem za príliehavé

vystihnúť kultúrnych pomerov, ktoré vznikli na predchádzajúcom území čakanskej kultúry v stupni HA.

²⁴⁹ Patek E., *Neszmély*, 33 n.

²⁵⁰ Práca je rozšíreným úvodom mojej kandidátskej práce *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe bronzovej (žiarové pohrebisko Chotín II)*.

Zur Problematik der Čaka-Kultur im Karpatenbecken

Jozef Paulík

Der Autor veröffentlicht im ersten Teil der Arbeit ein weiteres Grab des vor längerer Zeit abgedeckten Hügelgrabes in Čaka (1950–1951), im zweiten Teil bringt er eine Zusammenfassung der bisherigen Forschungsergebnisse über die kulturellen Verhältnisse in der älteren Stufe der jüngeren Bronzezeit (allgemein BD) in den westlichen Teilen des Karpatenbeckens.

I

Die Revisionsgrabung erfolgte in Čaka während der Monate Juli und August 1960. Ziel der Ausgrabung war eine eingehendere Untersuchung des Mittelteiles der bereits früher entfernten Hügelanschlüttung auf der Flur „Kopec“ und die Untersuchung ihrer unmittelbaren Umgebung. Die Arbeiten im Zentrum des Objektes bestätigten, dass sich die Grabkammer wahrscheinlich auf dem Niveau des Terrains befunden hat, so wie es bei der ersten Grabung festgestellt worden ist (nachträglich kam man nämlich zu der Voraussetzung, dass mit Rücksicht auf die Fundarmut des Grabes I nicht die Möglichkeit ausgeschlossen ist, dass die Grabkammer in die Erde eingetieft wäre, analog zum Kammergrab von Očkov). Danach trat man zur Untersuchung der nächstliegenden Umgebung des Hügelgrabes heran.

Schon den Leitern der älteren Grabung war es bekannt, und das Dokumentationsmaterial belegt es eindeutig, dass in den J. 1950–1951 nicht das ganze Hügelgrab abgedeckt worden ist. Fast völlig bis zum gewachsenen Boden wurde der Hügel eigentlich nur in den Randteilen des nordwestlichen Viertels abgegraben, während der Kreisabschnitt des Südostviertels den Aussenmantel des Hügels schnitt. Auffallend war dies beim Ende des östlichen, aber hauptsächlich südlichen Armes des kreuzförmigen Kontrollblockes zu sehen, wo die

Wandhöhe an der Peripherie des Kreisausschnittes fast 2 m erreichte. Auch bei der zweiten Grabung war an diesen Stellen eine leicht halbkreisförmige Bodenwelle kenntlich, weswegen die Schnitte gerade hier angelegt wurden (Schnitte A–F).

Die Nachgrabung lieferte folgende Ergebnisse: 1. gelang es, die beiläufige Grenze des ursprünglichen Hügelumfanges auf der Nordostseite zu bestimmen (das Objekt hatte einen leicht ovalen Grundriss); 2. wurde ein weiteres Brandgrab (Čaka-Hügelgrab, Grab IV) und wahrscheinlich der zu ihm gehörende Brandplatz IVa festgestellt (Abb. 1).

Das letzte Grab des Čaka-Hügelgrabes (Grab IV) wurde im Randteil des südöstlichen Hügelviertels im Schnitt A entdeckt (nach der ursprünglichen Vermessung des Objektes). Es befindet sich noch unter dem Hügelmantel, zum Teil in den abgeschwemmten Randschichten. Die Grabrube hatte etwa die Form eines Rechteckes mit gerundeten Ecken (4×6 m) und war NO–SW orientiert. Die Einäscherung des Toten hat in der Grabrube stattgefunden; auf dem unebenen Grubenboden (Abb. 3) befand sich ein ovaler Brandfleck (315×380 cm), der Hinweise über die Ausmasse des ursprünglichen Scheiterhaufens gibt (Abb. 2). Die eigentlichen Scheiterhaufenreste fanden sich zu einem ovalen Häufchen zusammengescharrt (Abb. 2: a), in dessen Mitte nestartig der Leichenbrand eingebettet war. Die Keramik war grösstenteils intentional zerschlagen, sekundär gebrannt und in die Grabrube geworfen worden, in zwei Fällen mit dem Boden nach oben gekehrt (Abb. 2: 10, 13; Abb. 6: 9, 14). Reste von Bronzen fanden sich namentlich in der Packung a, sie waren jedoch ähnlich wie Einzelscherben auf der ganzen Grubensole verstreut. Die zerscherbte Keramik bildete kleinere Gruppen (Abb. 2: b, b', d, d', c); aus der Aus-

wertung der Scherbenpackung, der Auswertung der Bronzegegenständepackung wie auch aus verschiedenen details Beobachtungen konnte folgende Bestattungsweise rekonstruiert werden:

1. Zum südöstlichen Viertel des älteren Hügels sind zuerst Lössschichten aufgeschüttet worden und in sie hinein erfolgte beiläufig im Niveau des vorhergehenden Grabes II (zu welchem der zweite Mantel des Hügels gehörte) von der Seite die Nachbestattung.

2. Etwa im Zentrum war ein grosser Scheiterhaufen von ovaler Form errichtet (Analogie zum ovalen Brandfleck des Grabes I desselben Hügelgrabes).

3. Bei den Bestattungszeremonien wurden rund 25 Gefässe verwendet (Abb. 6, 7, 8). Eine Keramikauswahl ist vorher nicht auf die Art durchgeführt worden, dass einem bestimmten Keramiktypus der Vorrang gegeben worden wäre, wie z. B. im Hügelgrab von Očkov, eher umgekehrt, im geborgenen Keramikverband sind verschiedene Gefässtypen und deren Varianten vertreten.

4. Einige Gefässe mussten auf dem Scheiterhaufen gestanden haben (alle aus solchen Scherben rekonstruierte Gefässe tragen deutliche Spuren der sekundären Brennung); eine andere Gefässgruppe befand sich in unmittelbarer Nähe des Holzstosses (bloss eine Seite ist vom sekundären Feuer berührt). Eine dritte Gruppe von Tonwaren wurde während des Scheiterhaufenbrandes zerschlagen und ein Teil der Scherben dann in die Flammen geworfen (für Gefässe, bzw. Scherben dieser Gruppe sind scharfe Farbenkontraste typisch), der übrige Teil wurde jedoch nachträglich, erst nach dem Verlöschen des Feuers hinzugescharrt (vgl. Abb. 7: 4, 10). Absichtlich ist wahrscheinlich auch das Bronzeschwert während der Bestattungshandlung beschädigt worden; während der Schwertknauf keinerlei Brandspuren aufweist, sind die übrigen Schwertteile, ähnlich wie die sonstigen Bronzen, deutlich durch Feuereinwirkung deformiert. Die letzte Keramikgruppe wird hinsichtlich ihrer Funktion von Gefässen vertreten, die heil, mit dem Boden nach oben gestülpt gefunden wurden und keine Brandspuren aufweisen. Ursprünglich dürften sie etwa eine Flüssigkeit enthalten haben, mit welcher die glimmenden Scheiterhaufenreste gelöscht wurden; ihre Lage im Grabverband deutet etwa auf ihre derartige Funktion hin.

5. Die letzten Aufgaben waren: Konzentrierung der Holzkohlenreste zu einem Häufchen und eine bewusste, doch nicht gründlich durchgeführte Unterbringung des Leichenbrandes inmitten dieses

nestartigen Häufchens. Danach folgte ohne Errichtung einer Grabkammer die Zuschüttung des Grabes.

Auf dem unregelmässig gestalteten Brandfleck kamen einige winzige Knochenreste und verstreute kleine Bronzespirälchen zutage (Abb. 9: 22–26). Der Komplex kann nicht als selbständiges Grab angesehen werden, eher mag es ein Brandplatz gewesen sein, der vielleicht mit den Bestattungszeremonien des Grabes IV zusammengehängt hat (Bezeichnung IVa, Abb. 1).

Im weiteren Kapitel bringt der Verfasser eine Analyse des Bestattungsritus, wobei er zu dem Schlusse kommt, dass dieser Ritus mit einigen Gräbern des Chotíner Gräberfeldes in unmittelbarem Zusammenhang steht (ältere Velatitzer Phase des Gräberfeldes). Zugleich macht er auf einige neue Beziehungen zur Homerischen Bestattung aufmerksam (Scherben in der Verschüttungsschicht der Dipylon-Grabgruben — Kerameikos). Allgemein wertet er das Grab IV im Čaka-Hügelgrab als eine Übergangserscheinung einerseits zwischen den reichen Čaka-Gräbern (Čaka-Hügelgrab, Grab II; Hövej usw.), im Vergleich zu welchen es „ärmer“ ist, und anderseits den ältesten Gräbern in der Velatitzer Phase des Chotíner Gräberfeldes, im Vergleich zu welchen es wieder „reicher“ ist.

Zu ähnlichen Ergebnissen kommt der Autor auch auf Grund der kurzen Keramikanalyse. Im Formenschatz sind teils typische Formen der Čaka-Kultur vertreten (Abb. 6: 1, 6, 10, 11, 14; Abb. 8: 1–3), teils ausgesprochene „Velatitzer“ Formen (Abb. 6: 8, 12). Die „Velatitzer“ Formen sind jedoch nicht als fremder Einschlag anzusehen, sondern sie belegen, ähnlich wie der Bestattungsritus, die kontinuierliche bodenständige Entwicklung (Übergang zur karpatischen Velatice-Baiersdorf-Kultur).

Bei der Wertung der Bronzen legt der Verfasser besonderes Gewicht auf Nadeln (Abb. 9: 6, 7), Fragmente eines Schwertes etwa vom Nenzingen-Typus (Abb. 9: 2–4), Bruchstücke zweier eingliedriger flacher Fibeln (Abb. 9: 13, 17), ein Querstangenfragment der Trense (? — Abb. 9: 20), ein Rasiermesserfragment (? — Abb. 9: 5) und anderes. Er gelangte zur Ansicht, dass auf Grund des Bronzeinventars die chronologische Stellung der Gräber II und IV keineswegs deutlich erfasst werden kann (Ende der Stufe BB und Beginn der Stufe HA). Für das jüngere Alter des Grabes IV (HA1) spricht jedoch seine Unterbringung im Hügelgrab, wo es der jüngste Komplex ist, und ebenfalls einige typologisch jüngere Keramikformen („Velatitzer“ Tassen).

In den abschliessenden Bemerkungen des ersten Teiles der Arbeit widmet sich der Verfasser der Bedeutung des neuentdeckten Komplexes in breiteren Zusammenhängen, wobei er besonders die neuere wichtige Arbeit H. Müller-Karpes über die Beziehungen zwischen dem spätmykenischen und mitteldonauländischen (mitteleuropäischen) Kulturbereich in Betracht zieht. Insofern es sich um die Beeinflussung des südlicheren Milieus aus dem mitteldonauländischen Raum handelt, betont er an erster Stelle die Wichtigkeit des Bestattungsbrauches, da es darin in der Vergangenheit äusserst schwer und grösstenteils nur unter dem Einfluss eines direkten ethnischen Kontaktes zu Wandlungen kam. Bei der Lösung der Frage über nördliche Einwirkungen nach Süden müssen deshalb namentlich die reichen Gräber im mitteldonauländischen Gebiet als Stütze dienen (wohin auch das Grab IV gehört), die ihre Parallele in der homerischen Bestattung und in den Dipylon-Gräbern haben. Die Analyse der Kriegerausrüstung und -ausrüstung gibt zur Lösung dieser Frage, wie es die eingehende Arbeit H. Müller-Karpes gezeigt hat, keine eindeutig bejahende noch verneinende Antwort. Es werden also zukünftig weitere Abdeckungen reicher Hügelgräber erforderlich sein, u. zw. nicht nur in der Südwestslowakei, wo bisher rund 20 ähnliche Objekte erfasst wurden, sondern auch in den entsprechenden benachbarten Gebieten (Transdanubien, Südmähren, Niederösterreich, Burgenland).

II

Zu Beginn des zweiten Teiles begründet der Verfasser die Benennung *Čaka-Kultur* für Funde aus westlichen Teilen des Karpatenbeckens rund aus der Stufe BD. Der Terminus wurde bereits im J. 1958 eingeführt. Die Gründe für seine Verwendung (unter welchem in Transdanubien die „weiterlebende Hügelgräberkultur“ — F. Kőszegi — erwähnt wird) gingen hervor

a) aus der Analyse der vorhergehenden Entwicklung, besonders aus den gegenseitigen nachbarlichen Beziehungen der mitteldonauländischen und karpatischen Hügelgräberkultur in der Stufe BC,

b) aus der Analyse des keramischen Formenschatzes der Čaka-Kultur,

c) aus dem Charakter der teilweise abweichenden Späterentwicklung auf dem Gebiet der vorhergehenden Čaka-Kultur (Vál I, Chotín — ältere Velatitzer Phase),

d) aus der Allgemeinbedeutung der westlichen

Hälfte des Karpatenbeckens beim Vereinigungsprozess des mitteldonauländischen Gebietes Ende der Stufe BD.

Die einzelnen Punkte werden im folgenden beleuchtet werden.

In der Keramik der Čaka-Kultur begrenzt der Verfasser der Bedeutung nach mehrere Grundgruppen von Tonwarenerzeugnissen. Zu typischen Čaka-Formen reiht er Amphoren mit Trichterhals und schräg facettierter Schulter (Abb. 6: 1; Abb. 12: 9; Abb. 13: 1; Abb. 15: 1; Abb. 22: 29, 39; Abb. 25: 13; Abb. 28: 13; Abb. 33: 9), Schüsseln mit tellerartig ausladendem oder bogenförmig umgelegtem Mündungsrand (Abb. 6: 11; Abb. 11: 1; Abb. 12: 10; Abb. 14: 8, 13–15; Abb. 16: 3, 4; Abb. 17: 1; Abb. 20: 16, 18; Abb. 22: 7–12; Abb. 28: 16; Abb. 30: 1; Abb. 34: 10; Abb. 37: 2), zweihenkelige Schüsseln mit waagrechter oder schräger Facettierung der Schulter (Abb. 17: 5; Abb. 22: 31, 34; Abb. 29: 4; Abb. 35: 3), Krüge mit scharfer Profilierung, überrandständigem Henkel und schräg facettierter Schulter (Abb. 8: 1–3; Abb. 11: 2; Abb. 12: 5; Abb. 22: 20–22, 25; Abb. 23: 5; Abb. 31: 2–4; Abb. 31: 6; Abb. 34: 12; Abb. 36: 1), Tassen mit waagrechter Riefelung des ganzen Körpers (Abb. 6: 6; Abb. 20: 3; Abb. 22: 62; Abb. 23: 2; Abb. 25: 1; Abb. 29: 1). In diese Gefässgruppe gehören auch grosse eiförmige Vorratsgefässe, die unter dem Hals oder auf der grössten Bauchweite mit aufgeklebten Fingertupfenleisten verziert sind und formenkundlich auf den transdanubischen Fundstellen von Koroncó und Sárospatak vertreten sind (siehe auch Abb. 17: 6; Abb. 28: 12; Abb. 34: 13; Abb. 35: 5), ferner kleine schüsselartige Tassen mit verdicktem und gerade abgestrichenem Rand (Abb. 14: 9–12; Abb. 15: 4; Abb. 20: 15; Abb. 22: 3; Abb. 28: 5; Abb. 34: 2). Für den Grossteil der keramischen Grundformen ist die schräge Facettierung oder Riefelung (sie kann auch waagrecht sein) und Graphitierung typisch. Einige von dieser Keramikformen befinden sich nicht in der westlicher liegenden Velatice-Baiersdorf-Gruppe, auch nicht in der Baiersdorf-Stufe (nach H. Müller-Karpe) und wenn sich dort die schräge Riefelung zeigt, ist es eine Einwirkung der Čaka-Kultur. Die schräg facettierte Tonware erscheint auch nicht in der älteren karpatischen Velatice-Baiersdorf-Kultur (Vál I. Chotiner Gruppe, ältere Phase), die auf dem Verbreitungsgebiet der Čaka-Kultur entstanden ist. Es handelt sich also um selbständige charakteristische Formen, die bloss in der Südwestslowakei, in Transdanubien und teilweise in der un-

garischen Tiefebene (Alföld) verbreitet sind. Diese Keramikgruppe hat innerkarpatische Herkunft und formenkundlich klingen in ihr Spätmađarovce-, nordpannonische und Füzesabony-Elemente aus, die durch Vermittlung der karpatischen Hügelgräberkultur weiter bestehen bleiben.

In die zweite keramische Grundgruppe gehören Typen, welche schon mit dem Vorvelatitzter und Vorčaka-Bereich gemeinsam sind (Vor-Čaka-Stufe bedeutet fortschreitend sich ändernde kulturelle Verhältnisse, die Ende der reinen Bronzezeit entstanden und stufenweise zur Entstehung der Čaka-Kultur — BC/BD — geführt haben. Hierher gehören: doppelkonische Gefäße (Abb. 18: 2; Abb. 22: 23; Abb. 28: 15), kleine scharf profilierte Tassen mit allmählich sich höher schiebendem Henkelansatz (Abb. 6: 3, 8, 12; Abb. 12: 8; Abb. 20: 14; Abb. 22: 16; Abb. 25: 2; Abb. 33: 5; Abb. 34: 7), konische oder halbkugelige Schüsseln und Tassen mit vier Lappen am Mündungsrand (Abb. 6: 10; Abb. 25: 4; Abb. 34: 3) und anderes. Abb. 40: A—J brigt Formen, die bereits im Vorčakahorizont angetroffen werden und deren fortschreitende Entwicklung über die Čaka-Kultur bis in die karpatische Velatice-Baiersdorf-Kultur hinüberführt („Vál I“). Einige von ihnen sind Belege für Beziehungen zwischen der mitteldonauländischen und der jüngsten karpatischen Hügelgräberkultur (des Vorčaka-Horizontes).

Im weiteren Text wird ein Verzeichnis von Čaka-Fundstellen und Keramikfundstellen des Vorčaka-Horizontes der Südwestslowakei und Ungarns dargeboten (Seiten 294—307), wobei als Ausgangspunkt die Vertretung typischer Keramikformen auf den einzelnen Lokalitäten dient. Die Nummerierung der Fundstellen stimmt mit den Ziffern auf der Karte (Abb. 41) überein. Die ungarischen Fundstellen wurden — mit gewissen Änderungen — nach F. K ő s z e g i übernommen. Das Verbreitungsgebiet der Čaka-Kultur kann durch folgende geographische Punkte lokalisiert werden: Mittellaufgebiet der Waag — Neusiedler See — Südwestzipfel des Plattensees — Mecsek-Gebirge — Gebiet zwischen Donau und Theiss — unteres Eipeltal — Mittellaufgebiet der Waag.

Im Kapitel über Bronzewaren und die chronologische Stellung der Čaka-Kultur wendet sich der Verfasser besonders Bronzen der entwickelten Stufe zu. Er weist auf die Unterscheidungsschwierigkeiten der Bronzegegenstände der Stufe BC (im Verhältnis zum Vorčaka-Horizont) und von Bronzegegenständen der Stufe HA hin (im Verhältnis zur karpatischen Velatice-Baiersdorf-Kultur). Bei der

Wertung der Bronzeindustrie stützt er sich hauptsächlich auf die geschlossenen Grabverbände der Südwestslowakei und Transdanubiens (Čaka-Hügelgrab, Grab II und IV; Hövej) und kommt im Zusammenhang mit den einzelnen Stücken zu folgenden Rückschlüssen:

1. Die Blattlanzen mit gewelltem Ausschnitt und Mittelrippe müssen im Fürsten-Horizont des mittleren Donaugebietes (Čaka- und ältere Velatice-Baiersdorf-Kultur) als Äusserung der Stufe BD angesehen werden (auch wenn sie gehortet in der Stufe HA zahlreich aufscheinen). Es waren anfänglich verbesserte Waffen der herrschenden Kriegerschicht und erst später kam es zu ihrer Verallgemeinerung.

2. Obwohl die detaillierte Synchronisierung der karpatischen Griffzungenschwerter mit süddeutschen und nordischen Schwertern noch nicht durchgeführt worden ist, zeigt sich im Karpatenbecken eine selbständige Entwicklung der Schwerter vom Typus Keszthely-Boiu bis zu den klassischen langen Griffzungenschwertern (A. Mozsolics — Übergangsformen der ostkarpatischen Felsőszöcs-Kultur).

3. Bei den Dolchen tritt die nord-west-karpatische Sondergruppe mit Funden in Velká Lehota, Liborč, Imeľ und Koroncó in den Vordergrund. Einige dieser Dolche können entweder direkte mykenische Importe sein (Velká Lehota — nach P. Reinecke) oder ihre heimischen Nachahmungen (die übrigen Formen). Auf Grund ihres Vorkommens auf verhältnismässig engem Raum schliesst der Autor auf einen unmittelbaren Kontakt mit dem mykenischen Bereich auch in der Stufe BD (Abb. 42).

4. Von den meisselartigen Geräten mit Tülle nimmt der Verfasser an, dass sie anfänglich auch als Waffen gedient haben (verhältnismässig reiches Vorkommen in den Čaka-Gräbern: Mosonszolnok, Hövej, Čaka-Hügelgrab — Grab I). Auf den älteren Meisseltypen des Karpatenbeckens läuft das Ende von allen Seiten zu einer Spitze zusammen, die jüngeren, die ausschliesslich Geräte waren, besitzen eine breitere Schneide.

5. Auf das Problem des Čaka-Panzers zurückkommend, beweist der Autor, dass seine Vorlage in den Ledererzeugnissen gesucht werden kann (Verzierungs-elemente auf Panzern sind in der jungbronzezeitlichen Industrie vereinzelt, sie sind also von einem anderen Material auf die Bronze übertragen worden). Zusammenhängend damit führt er das bekannte Idol aus Kličevac (Banat) an, das zu Plastik-Erzeugnissen der Vršac—Žuto Brdo-

Gruppe gehört und formenkundlich den Übergang zwischen den Čaka-Panzern und den altgriechischen Panzern, wie sie auf der archaischen Vasenmalerei dargeboten werden, bildet (vgl. Abb. 43). Die Rekonstruktion des Čaka-Panzers (Abb. 43: 1) ist mit einer Darstellung der Bauchmuskeln ergänzt worden, was auch auf dorischen Panzern zu sehen ist. Dieses Moment blieb bei der ersten Rekonstruktion unbeachtet, obwohl auf den Panzerbruchstücken Unterlagen dafür vorhanden sind. Im allgemeinen kommt der Autor zu der Erkenntnis, dass trotz der älteren Panzerfunde in der mykenischen Kultur, der dorische Panzer in unmittelbarem Zusammenhang mit jenem aus Čaka steht und seine jüngeren Entwicklungstypen darstellt (ähnlich wie auch die hallstattischen Panzer in Mittel- und Westeuropa). Der Panzer vom Čaka-Typus ist im Karpatenbecken keine Einzelererscheinung; ein analoges Bruchstück fand sich auch im Depot von Kér in Westungarn (Hampel J., *Bronzkor I*, Taf. CXVIII: 27, 28).

6. In reichen Gräbern (Čaka II, Hövej, Svätý Peter, Abb. 44) und in einigen Depots der Stufe BD (Koroncó) treten in der Čaka-Kultur mittelständige Lappenbeile zusammen mit sonstiger Kriegerausrüstung auf. Nach H. Müller-Karpe sind sie eine typologische Äusserung der Stufe BD; vom westkarpatischen Gesichtspunkt ist es wichtig zu bemerken, dass anfangs diese Formen bloss zum begrenzten Fürsten-Horizont gehört haben. Daraus, wie auch aus dem analogen Waffenformenschatz (Lanze) schliesst der Verfasser auf bestimmte Erzeugungszentren, die für den Bedarf der herrschenden Fürstenschicht gearbeitet haben.

Vom übrigen Bronzeinventar wertet der Autor Nadeln (Abb. 18: 1; Abb. 21: 1; Abb. 23: 1; Abb. 28: 1; Abb. 34: 1), Fibeln und Armbänder. Die Nadeln halten oft den unmittelbaren Kontakt mit der Füllung der Stufe BC fest (Vorčaka-Horizont). Bei den Fibeln können zwei Horizonte unterschieden werden (mit Rücksicht auf die Weiterentwicklung in der Stufe HA): 1. Horizont der eingliedrigen flachen Fibeln mit oder auch ohne Achterschleife am Bügel (BD—HA1 — entwickelte Čaka-Kultur), 2. Horizont der eingliedrigen Posamenterie- und eingliedrigen Schildfibeln (HA1 — HA2 — karpatische Velatice-Baiersdorf-Kultur: „Vál I“, „ältere Chotín-Gruppe“).

Eingehender beachtet der Verfasser auch die Stellung der Spindlersfelder Fibeln, die im Jungčaka-Milieu aufscheinen (BD/HA1). Er führt die 8 slowakischen Fundstellen an, auf denen sie auftreten. Der Grossteil von ihnen gehört zur Lausitzer

Kultur (Domaniža, Hrádok pri Istebnom, Lubiná, Prešov, Vieska); vereinzelt kommen sie in der Slowakei auch in der Velatice-Baiersdorf- (Veľký Grob) und in der Čaka-Kultur vor (Ipeľský Sokolec, Abb. 22: a; Veľká Maňa, Abb. 31: B). Die Spindlersfelder Fibelfunde belegen den engen Kontakt mit den nördlichen lausitzer Urnenfeldern. Die Slowakei ist in südöstlicher Richtung das letzte Landschaftsgebiet, wo solche Fibeln noch zahlreicher auftreten.

Im Bestattungsritus können ungeachtet des zahlenmässigen Mangels an eingehend untersuchten Gräberfeldern jedoch nach dem Gräbercharakter zwei Hauptgruppen unterschieden werden: 1. vereinzelte grössere Hügelgräber mit mehreren, entweder Krieger- (Čaka, Hövej, Svätý Peter[?]) oder einfacheren Gräbern (Jánosháza); 2. kleinere Hügelgräber mit verschiedenem Kern (mit Steinkisten, Steinsetzung u. ä., z. B. Csabrendek). In die zweite Gruppe gehören auch die sog. Flachgräberfelder, auf denen keine Hügelschüttungen über den Gräbern beobachtet wurden, doch ursprünglich wahrscheinlich vorhanden gewesen sind (in der Slowakei Dražovce, Horné Semerovce, Marcelová, Nitra-Mlynárce). Die Hügelbestattungsweise knüpft in der Čaka-Kultur auf den vorhergehenden Brauch in der karpatischen Hügelgräberkultur an, die sich auch territorial mit der Čaka-Kultur deckt.

Die Siedlungen werden erst nach Veröffentlichung des Materials aus den grossen südwestslowakischen Siedlungen genauer aufgearbeitet werden können (Topoľčany, Branč, Ipeľský Sokolec).

Im Abschnitt über die Genesis der Čaka-Kultur geht der Verfasser von der grundlegenden Konzeption A. Točíks über die südöstliche, bzw. karpatische Hügelgräberkultur aus, ebenso von Forschungsergebnissen ungarischer Archäologen (A. Mózsolics, I. Bóna, N. Kalicz). Die jüngste Stufe der karpatischen Hügelgräberkultur ist bei uns der sog. Salka-Horizont, welcher in der jüngeren Abschnitt bis in die Stufe BC datiert wird. Dieser Abschnitt deckt sich mit den Anfängen des Vorčaka-Horizontes; im Material erscheinen östliche Einflüsse, die allmählich intensiver werden. Es ist dies besonders die schräge Facettierung auf den Schultern der Gefässe, die etwa mit Einwirkungen der Füzesabony-Kultur in westlicher Richtung zusammenhängt (Füzesabony II). Einerseits finden wir stärkere Einflüsse erst im jüngeren Zeitabschnitt, was etwa mit Ausstrahlungen des Bereiches Muhi-Gáva-Dombrád (I. Bóna) zusammenhängt. Auf Füzesabony-Otomani-Unterlage entsteht nämlich zu Beginn der Jungbronzezeit im östlichen Teil

des Karpatenbeckens der grosse Gáva-Kulturbereich (etwa das Gebiet Siebenbürgens — A. Mozsólics), der starke Einflüsse in die benachbarten Gebiete ausstrahlt. Zu den Verbänden, in denen die schräge Facettierung zum erstenmal auf den Gefässen aufscheint, zählen wir bei uns die Kulturgruben von Branč (Abb. 14: 17), die Hütte in Horné Lefantovce (Abb. 20: 9) u. a. In diesem Milieu leben auch noch Formen und Verzierungselemente der jüngsten Stufe der Hügelgräberkultur (Spitzbuckel: Abb. 14: 18; Abb. 20: 12; schüsselartige Tassen von altertümlicher Form: Abb. 14: 9—12; Abb. 20: 15). Auch ausgesprochene Gáva-Elemente erfassen wir in der Čaka-Kultur (Abb. 22: 57; Abb. 23: 6), was verständlich ist, da beide grosse Kulturbereiche auf dem Alföld aneinandergränzten. Östliche Herkunft haben auch die Tassen mit waagrechter Riefelung des Gefässkörpers (Abb. 39: 2—4); in älterer Ausführung erscheinen sie in der Szőreg-Gruppe (Abb. 39: 1) und in der Südwestslowakei treten sie bereits im Vorčaka-Horizont auf (Abb. 20: 3). Diese Elemente konnte eine Randgruppe der Čaka-Kultur in der Umgebung von Szeged (Csorva) vermittelt haben. Es scheint, dass sich die Čaka-Kultur unter starken östlichen Einflüssen aus Siebenbürgen gestaltet hat.

Zusammenhängend mit dem allmählichen Untergang der karpatischen Hügelgräberkultur kann auch über eine teilweise Abnahme der Träger ihrer jüngsten Stufe erwogen werden; die Spitzbuckel im klassischen Sinn nehmen nach und nach auf der Keramik ab und in der Čaka-Kultur treten sie überhaupt nicht auf. Die Fortsätze sind auch auf keramischen Kleinformen verschwunden. Gleichzeitig erlangen einige neue charakteristische Gefässtypen Allgemeingeltung: die Čaka-Schüssel (Abb. 38: 4), analoge Jungpiliner Schüsseln (Abb. 38: 1, 5), die Velatice-Baiersdorf-Schüssel (Abb. 38: 2) und eine Schüssel der Gáva-Kultur (Abb. 38: 3). Den südöstlichen Bereich vertritt die Schüssel der Cırna-Gruppe (Abb. 38: 6). Mit der fortschreitenden Verallgemeinerung der schrägen und waagrecht Facettierung auf den Gefässschultern und der Facettierung überhaupt (an den Mündungsrändern und Henkeln), wie auch mit dem gleichzeitigen Schwinden älterer Formen und Verzierungselemente entstand in den westlichen Teilen des Karpatenbeckens ein selbständiger Kulturhorizont — die Čaka-Kultur.

Im abschliessenden Teil der Arbeit befasst sich der Verfasser mit der Weiterentwicklung innerhalb des heimischen Bereiches der Čaka-Kultur, was mit der Entstehung der karpatischen Velatice-Baiersdorf-

Kultur zusammenhängt (Vál I, Chotiner Gruppe, ältere Phase). Zum Unterschied von einigen anderen Ansichten (E. Pátek, F. Kőszegi, É. Petres) setzt er eine stufenweise Besiedlung Westungarns und der Südwestslowakei weder von Norden noch von Westen durch ein neues Volk voraus und stützt seine Ansicht folgendermassen:

1. Obwohl der Beginn vieler grosser „Flachgräberfelder“ tatsächlich erst in der Stufe HA liegt, fehlen andererseits auch nicht solche Gräberfelder, auf denen sich die Bestattungsanfänge noch an die Stufe BD, bzw. an den Übergang von BD—HA knüpfen, d. h. an die Čaka-Kultur. Auf dem Gräberfeld von Tlmače (Abb. 33) wurde z. B. die Entwicklung von der Čaka-Stufe (Abb. 33: 1, 2, 6—9) über die karpatische Velatice-Baiersdorf- (Abb. 33: 4, 5, 10) bis zur Podol-Stufe (Abb. 33: 11, 12) erfasst. Die beginnende Čaka-Stufe kann auch auf einigen transdanubischen Fundstellen beobachtet werden (Békásmegyer, Csersztomaj, Tököl — Abb. 40: 15, 30 u. a.). Die ausklingende Čaka- und beginnende Velatice-Stufe hat wieder ausser dem Grab IV im Čaka-Hügelgrab auch im Grabverband von Marcelová (Abb. 25) und Svätý Peter (Abb. 29) den Niederschlag gefunden. Die Entstehung der grossen Flachgräberfelder ist in ganz Mitteleuropa eine Zeiterscheinung und falls die Anfänge einiger Gräberfelder in die Stufe HA und höher datiert werden müssen, bedeutet dies nicht die Ankunft eines neuen Volkes, sondern eher eine Zunahme der alten autochthonen Bevölkerung.

2. Der Grossteil der Keramikformen der Vál I-Kultur hat seine Vorlagen im heimischen Milieu der Čaka-Kultur. Auf Abb. 40 sind Keramiktypen, deren Herkunft sogar im Vorčaka-Horizont gesucht werden kann (Abb. 40: A—J). Insofern sich im Formenschatz der Vál I-Kultur westliche Typen geltend machen, sind sie mit Ausnahme des sog. Wasserkruges vereinzelt und atypisch (Abb. 40: K, M, N).

3. Die Bronzen sind in den ältesten Gräbern der Chotín-, bzw. Vál-Gruppe ausgeprägt innerkarpatisch (von Fibeln seien die Posamenterie-Fibeln und die eingliedrigen Schildfibeln erwähnt). Bei der etwaigen Ankunft eines neuen Volkes müsste sich die westliche, alpine Orientierung ausgeprägter äussern.

4. Auf Siedlungen ist die Čaka-Velatice-Übergangsstufe relativ gut vertreten (am markantesten bisher auf der Siedlung in Pécsvárad-Aranyhegy, die im Herzen Transdanubiens liegt).

5. Belege über die Entstehung neuer kultureller Verhältnisse aus dem vorhergehenden Čaka-Milieu

heraus, sind auch indirekt vorhanden: in manchen Fällen ist es nicht möglich, entweder eine bestimmte Keramikform oder einen Fundkomplex eindeutig dem Čaka- oder karpatischen Velatice-Bereich zuzusprechen.

Abschliessend fasst der Autor die Arbeitsergebnisse zusammen und betont die Notwendigkeit einer weiteren Forschung. Insofern es sich um Elemente handelt, die in die Čaka-Kultur von Westen gekommen sind (unter „Westen“ sind auch die westlichen Teile des Karpatenbeckens gemeint, z. B. Očkov, Velem), sind sie durch die vorhergehenden

Ausstrahlungen der Čaka-Kultur nach Westen hervorgerufen worden (schräg facettierte Ware). In einzelnen Fällen kann auch nicht über kleinere ethnische Verschiebungen gezweifelt werden, welche durch den Charakter der gesellschaftlichen Struktur bedingt waren (Raubzüge). Keineswegs liegt jedoch eine systematische Besiedlung Transdanubiens und der Südwestslowakei von Westen vor. Die heimische kontinuierliche Entwicklung der Čaka-Kultur ist durch nichts jäh gestört worden, denn das archäologische Material belegt es nicht.

Übersetzt von B. Nieburová

ZUR FRAGE VON CHRONOLOGISCHEN BEZIEHUNGEN DER KELTISCHEN GRÄBERFELDER IN DER SLOWAKEI

BLAŽEJ BENADIK

Im vorigen Jahrgang der Slovenská archeológia (X-2, 1962, S. 341-396) wurde meine Abhandlung *Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku (Chronologische Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei)* veröffentlicht, aus welcher wegen Platzmangel die Kapitel über den Begräbnisritus und die Wertung der Keramikbeigaben ausgelassen wurden. Beide fehlenden Kapitel publiziere ich nachträglich an dieser Stelle, obwohl sie thematisch nicht zusammenhängen, u. zw. so, wie sie im März 1961 für den Druck vorbereitet waren. Ich tue es deshalb, um einen wesentlichen Teil dieser Studie zugänglich zu machen, deren Ausführungen sich auf die letzten Grabungsergebnisse von keltischen Denkmälern auf slowakischem Gebiet stützen und welche auf diese Weise die bisherigen Erkenntnisse über den keltischen Besiedlungscharakter dieses Gebietes ergänzt.

Der Begräbnisritus bei den Kelten in der Slowakei

Neben der reichen, hochstehenden und mannigfaltigen materiellen Kultur des keltischen Volkes, wie wir sie in den Resten untergegangener Siedlungen und in den Grabbeigaben vorfinden, ist der Bestattungsbrauch eine nicht minder wichtige archäologische Wissensquelle. Sowohl bei den Kelten als auch bei der vorhergehenden urzeitlichen Bevölkerung war der Begräbnisritus einer von den ausgeprägten Elementen ihres geistigen Überbaues, welche wir aus der gewonnenen bescheidenen archäologischen materiellen Kultur gar nicht leicht erschliessen können.

Eine Ableitung richtiger Ansichten über die gegebene gesellschaftliche und wirtschaftliche Zusammensetzung einer urzeitlichen Bevölkerung ist aus Erkenntnissen der Bestattungssitte nicht leicht

und birgt viele Gefahren in sich. Oft äussert sich dabei die Neigung zur Schematisierung und Verallgemeinerung einiger Bestattungsrituselemente.

Auch diese Abhandlung erhebt keinen Anspruch auf die Erklärung aller so komplizierten rituellen und gesellschaftlichen Erscheinungen, welchen wir bei der Aufdeckung keltischer Gräberfelder begegnen, u. zw. trotz des Bestrebens, soweit als möglich die Aussagekräftigkeit der studierten Materialmenge im Auge zu behalten, die heute auf slowakischem Gebiet zur Verfügung steht. Jedenfalls bietet die Zusammenfassung der hier zusammengetragenen Belege über den Bestattungsritus ein klareres Bild vom Leben der keltischen Bevölkerung in der Slowakei während der letzten Jahrhunderte vor unserer Zeitrechnung, als es ältere, auf lückenhaftes Material gestützte Arbeiten oder auch einige neuer veröffentlichte Quellenarbeiten taten.

Die Lage der Gräberfelder

Die keltischen Gräberfelder in der Slowakei befinden sich in der Regel auf Sand- und Lössanhöhen unweit der Flussläufe (Veľká Maňa, Michal nad Žitavou, Úľany nad Žitavou, Komjatice, Ondrochov, Kamenín). Diese Lagewahl wird fast allgemein besonders auf dem ebenen Gebiet der Südwestslowakei beibehalten, wo auch eine kleine Erhebung über das umliegende Terrain dominiert. Die Latène-Siedlungen nehmen dagegen die tief gelegenen Stellen an den Talrändern ein, die manchmal erheblich tief im heutigen Inundationsgebiet liegen. Als Beispiel sei die spätlatènezeitliche, im J. 1958 abgedeckte Siedlung in Iža bei Komárno angeführt (bisher nicht veröffentlicht), deren Siedlungsobjekte sich hinter dem heutigen Donaudamm befinden und tief im Inundationsterrain des heutigen Donaubettes liegen. Hier finden einige Ansichten über veränderte klimatische Verhältnisse in der Latène- und der nachfolgenden römischen Zeit ihre

Bestätigung, nach welchen es der damaligen Bevölkerung möglich war, ihre Siedlungen in unmittelbarer Flussnähe zu errichten. Ebenso kamen die entwickelteren Bodenbearbeitungsformen bei den Kelten bei Verwendung metallener landwirtschaftlicher Geräte (Pflugschar, Spaten) gerade auf diesem Gebiet in vollem Masse zur Geltung.

Die Streulage der Gräber auf dem Gräberfeld

Die Streuung der Gräber auf den keltischen Gräberfeldern kann als unregelmässig, jedoch nicht als zufallsbedingt charakterisiert werden. Die aufeinanderfolgende Bestattung auf eine bestimmte Gräberfeldfläche richtete sich nach Gesetzen, hervorgehend aus dem Charakter des Gräberfeldterrains, den Anfahrtswegen, der Lage der Siedlungen im Flusssystem in Bezug auf das Gräberfeld, wie auch aus den gegenseitigen gesellschaftlichen Verhältnissen und der Blutsverwandtschaft der Verstorbenen (BKP, Abb. 3, 12, 16, 22, 24, 30).¹ Keinesfalls können wir von einer bewussten Reihengräberbestattung sprechen, obwohl wir oft nebeneinander in einer Reihe zwei oder auch mehrere Gräber finden (Velká Maňa — Grab 8 und 11, Domaša — Grab 1, 2, 5, 6).²

Auf dem Gräberfeld in Bajč-Vlkanovo zeigt sich die Bestattungstendenz für das Anwachsen des Gräberfeldes anfänglich auf dem Scheitel der Sanddüne und dann auf ihrem Hang in der Richtung zum Gemeindeteil Vlkanovo (BBV, Abb. 2).³ Zugleich beobachten wir eine gewisse unklar umgrenzte Gräberkonzentration um zwei, von einem quadratischen Graben umgebene Gräber (Grab 22 und 65, BBV, 410, Abb. 5), die wahrscheinlich kurz nach dem Beginn der Bestattung auf dem Gräberfeld entstanden sein dürften. Die Superposition einiger Gräberpaare in Bajč-Vlkanovo mit abweichender Orientierung (Grab 53 und 57) oder der unterschiedliche Bestattungsritus (Grab 55 und 56) könnten ein Beleg dafür sein, dass im Umkreis der Gräber mit quadratischem Graben eine längere Zeit bestattet wurde. Die Konzentrierung einer kleineren Gruppe von Gräbern ohne Liebesgaben oder von Gräbern mit recht bescheidenen Beigaben wie auch von Gräbern mit irgendeinem fehlenden Körperteil (Grab 29 ohne Schädel) im Umkreis des quadratisch mit Graben umgrenzten Grabes 22 berechtigt die Ansicht, dass es sich hier um eine besondere Beziehung, ob nun schon rituelle oder gesellschaftliche zu einem Grab (22) mit besonderer Herrichtung handelt.

Eine ähnliche Situation stellten wir auf dem Gräberfeld in Trnovec nad Váhom—Horný Jatov fest, das mit dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo

zeitgleich ist (BKP, Abb. 3). Zwei Gräber mit quadratischem Graben (Grab 233 und 362) von beiläufig gleicher Gestalt und Grösse bildeten auf diesem Gräberfeld zwei deutlich sich unterscheidende selbständige Gruppen, während die auffallende Anhäufung weiterer, seitlich liegender Gräber eine dritte Gruppe bildete (die Gräber 208, 204, 207, 298, 293 und weitere).

Auch in Holiare dominieren auf dem Gräberfeld zwei Brandgräber, die zum Unterschied von den vorhergehenden einen kreisförmigen Graben haben; die Anordnung der Gräber ist jedoch recht unregelmässig (BKP, Abb. 24). Das gleichartige Fundmaterial ermöglicht keine nähere Definierung der Bestattungsabfolge.

Auf dem Gräberfeld von Velká Maňa wurde auf dem zum linken Žitava-Ufer abfallenden Hang bestattet, wo sich aller Wahrscheinlichkeit nach auch die dazugehörige Siedlung befand, die heute mit Häusern der Gemeinde Velká Maňa überbaut ist. Die älteren Gräber konzentrieren sich jedoch auf dem Gipfel dieser Lösserhebung, die längere Zeit vor dem Beginn der Ausgrabung durch die Gemeindelehmgrube systematisch gestört wurde.⁴ Auf die Gruppierung der Gräber übten auch hier etwa im Verlauf der Bestattungen einige reiche Gräber ihren Einfluss aus, besonders Gräber mit holzausgekleideter Grube und Kammergräber (z. B. Grab 14, 16, 39 u. a.). Die Gräbergruppierung ist hier auf keinerlei Weise auffallend, wodurch sie sich von jener auf den Gräberfeldern in Bajč-Vlkanovo oder Trnovec nad Váhom—Horný Jatov unterscheidet.

In Kamenín liegen die Gräber unregelmässig, nur bei einigen sind Anzeichen einer absichtlichen Unterbringung nebeneinander zu beobachten (die Gräber 12 und 13, 18 und 19). Die Bestattungsabfolge ist wegen der geringen Gräberzahl nicht deutlich. Die Gräber 8 und 12 mit älterem Inhalt liegen in geringer Entfernung von den Brandgräbern 14 und 15 mit jüngerem Inhalt; sie zeugen davon, dass bei der Grablegung keine konsequente Aufeinanderfolge beibehalten wurde (BKP, 100, Abb. 30).

Eine ähnliche Situation herrscht auf dem Gräberfeld in Hurbanovo (Bacherov majer), wo die kleine Gräberzahl keine gleichgerichtete Bestattungsabfolge aufweist; nur einige ältere Gräber scheinen mehr im südlichen Teil des Gräberfeldes gruppiert zu sein. Auf der zweiten Lokalität in Hurbanovo (Abadomb) kann die Belegung am Abhang der Anhöhe in O-W-Richtung verfolgt werden, wobei einige Gräber die beabsichtigte Unterbringung ne-

beneinander im gleichen Niveau verraten (Gräber 3 und 14, 4 und 11; BKP, 42, 43, Abb. 11, 12).

In Domaša bilden von der Gesamtzahl der 7 Gräber vier (mit gewissem Vorbehalt fünf Gräber) eine Reihe (Gräber 1, 2, 4–6) und weitere drei (Gräber 7, 10, 11) eine zweite Reihe. Da es sich um eine kleine Gräbergruppe handelt, entspricht die Unterbringung einiger Gräber nebeneinander der gleichen Absicht wie die üblichen Gräberpaare auf grösseren Gräberfeldern.⁵

Ausser den erwähnten Sonderfällen der Gräberfelder von Bajč-Vlkanovo und Trnovec nad Váhom – Horný Jatov mit den von quadratischem Graben umgebenen Gräbern, auf die wir noch zurückkommen werden, weicht die Anordnung auf unseren übrigen Flachgräberfeldern nicht vom Brauch ab, der zur Zeit der Flachgräberfelder auf nichtslowakischen Gebieten, z. B. in Böhmen, im benachbarten Gebiet Ungarns und andernorts beobachtet wurde. Die Gräberpaare nebeneinander und Andeutungen von nicht fest umgrenzten Gruppen sind auf dem Gräberfeld von Apahida, Szőreg, Sopron,⁶ Jenišův Újezd, Brno – Maloměřice und Langugest anzutreffen.⁷ Im Gegensatz dazu konnten auf dem Gräberfeld in Münsingen drei chronologisch aufeinanderfolgende Gruppen als Folge einer systematischen Belegung in einer Richtung erkannt werden.⁸

Ebenso können wir auf den keltischen Flachgräberfeldern der Slowakei nicht die Tendenz einer Gräbergruppierung von Kinder-, Frauen- oder Männergräbern beobachten. Es kann auch nicht gesagt werden, dass Kriegergräber und Gräber ohne Waffen eine bedeutendere Stelle gehabt oder eine selbständige Gruppe gebildet hätten. Wenn Fälle mehrerer, in geringer Entfernung voneinander liegender Kriegergräber vorgekommen sind, ist dies keine regelmässige und auf mehreren Gräberfeldern als Äusserung einer religiösen Vorstellung sich wiederholende sondern eine zufallsbedingte Erscheinung, oder etwa eine Folge von gegenseitigen Beziehungen der Verstorbenen. Als Beispiel führen wir das Gräberfeld von Velká Maňa an, wo in seinem Randgebiet unweit voneinander sieben verschiedenartige Gräber mit Waffen liegen, zwischen ihnen zwei Brand- (8 und 11) und drei Skelettgräber (10, 15 und 28) der Latènezeit, ein sog. skythisches Brandgrab (17) und ein junghallstattzeitliches Brandgrab (12).⁹

Es kann also zusammengefasst werden, dass in der Streulage der keltischen Gräber auf dem Gräberfeld keine eingewurzelte religiöse Vorstellung zum Ausdruck kam, sondern dass es eine allmähliche organische, manchmal durch gesellschaftliche und

verwandtschaftliche Beziehungen der Verstorbenen beeinflusste Auffüllung des Gräberfeldes war. Diese Ansicht bestätigen die nicht selten auftretenden Gräbergruppen von Verstorbenen verschiedenen Geschlechtes und Alters, von männlichen, weiblichen und Kinderbestattungen, die Gräberpaare nebeneinander oder übereinander, u. zw. sowohl männlicher als auch gemischter Bestattungen (Mann-Frau u. ä.). Entschieden muss hier mit Äusserungen enger verwandtschaftlicher und Stammesbeziehungen gerechnet werden, die in dieser Zeit bei den Kelten eine bedeutende Stellung in gesellschaftlichen und religiösen Ansichten einnahmen.¹⁰

Doppelgräber auf keltischen Gräberfeldern

Aus Berichten von G. I. Caesar erfahren wir, dass der Mann bei den Kelten über Gattin und Kinder eine derartige Macht besass, dass die Verwandten im Falle eines verdächtigen Todes des Mannes über seine Gattin Gericht hielten und sie auch zu Tode marterten.¹¹ Auf unseren bisher abgedeckten keltischen Gräberfeldern finden wir vorderhand keine verlässlichen Belege über die Beerdigung mehrerer Personen in einer Grabgrube, die von solchen Fällen sprechen würden. Schwer wird eine derartige Erscheinung dann verfolgt werden können, wenn die getötete Gattin in einem selbständigen, unweit des männlichen Grabes liegenden Grab bestattet worden ist. Nicht immer erfassen wir alle Aussagekraft des archäologischen Quellmaterials, besonders wenn die Abdeckung des Gräberfeldes ohne Anwesenheit eines Anthropologen erfolgt.

Für eine gleichzeitige Bestattung mehr als einer Person sprechen mit Sicherheit die Doppelgräber nebeneinander in einer Grabgrube, ein weniger verlässlicher Beleg dafür sind Doppelgräber übereinander mit zwischengelagerter Erdschicht, oder zwei Gräber nebeneinander im gleichen Niveau und mit gleicher Orientierung. Als gleichzeitig ist das Grab 28 auf dem Gräberfeld von Velká Maňa anzusehen, in welchem ein Mann – ein Krieger mit Schwert, Schild und Lanze ruhte, und neben ihm mit dem Gesicht zum Mann gewendet lag die Frau, leicht zur rechten Seite geneigt. Beide Bestattungen waren pietätvoll, mit Beigaben ausgestattet.¹² Über dem Grab von Mann und Frau fand sich seicht unter der Ackerkrume ein drittes Individuum, dessen Knochen ziemlich gestört und verworfen waren (wahrscheinlich durch Überpflügung). Beigaben wurden bei diesem Skelett nicht festgestellt. Da die anthropologische Beurteilung von diesem Grab und hauptsächlich die unmittelbare Beurteilung des Be-

fundes an Ort und Stelle fehlt, können wir uns nicht darüber äussern, ob es sich um einen zufälligen Tod aller drei Individuen handelt, oder bei irgend einem von ihnen um einen gewaltsamen Tod. Dieses ist gegenwärtig in der Slowakei das einzige festgestellte keltische Doppelgrab von Mann und Frau nebeneinander in einer Grabgrube.

Eine andere Art von Doppelgräbern sind Gräber von Einzelbestattungen übereinander in einer Grabgrube mit einer zwischengelagerten Erdschicht. Derartige Gräber sind auf keltischen Gräberfeldern häufiger anzutreffen. Die Gleichzeitigkeit der Grablegung beider übereinander liegender Individuen ist nicht mit Sicherheit belegt. Auf dem Gräberfeld in Bajč-Vlkanovo wurden zwei übereinander bestattete Skelette abgedeckt, die als Gräber 58 und 59 bezeichnet wurden (BBV, Taf. XVI: 3). Aus den Fundverhältnissen geht nicht genügend klar hervor, ob ein Doppelgrab vorliegt oder ob es zufällige, voneinander unabhängige Gräber sind. Die Grabgrube erwies sich nach Entfernung der Ackerkrume als ein geräumiges, dunkel gefärbtes, rechteckiges Objekt von etwas länglicher Form, das an den Rändern mit hellerer Füllerde als die eigentliche Verschüttungsschicht der Grabgrube gesäumt war. Beide anthropologisch als männlichen Geschlechtes bestimmte Skelette waren durch eine 48 cm mächtige Lehmschicht getrennt, wobei das untere in 150 cm Tiefe am Grubenboden in leichter Hockstellung lag, das obere allmählich von der Vertikalachse zur Seite geschoben war, auf dem Bauche lag und leicht bogenartige Krümmung aufwies; die Knochen von linkem Arm und Bein hatten sekundäre Lage, waren vom Körper getrennt und der Schädel fehlte. Den Inhalt bildeten lediglich bescheidene Beigaben; das obere Skelett (Grab 58) hatte eine flaschenförmige Vase und zwei eiserne Stabarmringe, das untere (Grab 59) Scherben einer S-förmig profilierten Schale, eine bauchige Vase und ein Bruchstück eines Rhyolithsteines, wahrscheinlich eines Mahlsteines (BBV, 407, Abb. 3). Beide Gräber waren also pietätvoll mit Beigaben ausgestattet, wobei die Feststellung beachtenswert ist, dass die Schweineknöchel bei jedem Skelett von einem anderen Stück stammten, was eher nicht von Gleichzeitigkeit der Gräber zeugen könnte.

Einem ähnlichen Fall begegneten wir bereits bei dem Kammergrab 14 von Velká Maňa und bei dem gestörten, vorderhand vereinzelt Grab in Gbelce.¹³ Die Destruktion des oberen Skelettes im Grab 14 von Velká Maňa versuchten wir entweder als Folge seines Absinkens in den Raum der gestörten Kammer zu erklären, oder (später im Zusam-

menhang mit der Entdeckung des beschriebenen Doppelgrabes in Bajč-Vlkanovo) als Äusserung einer rituellen Absicht.¹⁴ Wenn wir berücksichtigen, dass bei dem oberen und auch unteren Individuum in den erwähnten Doppelgräbern beiläufig dieselben Beigaben vorgefunden wurden, u. zw. im Falle des Grabes 14 von Velká Maňa auch von derselben Art (ein Arming aus Lignit und Eisen auf den linken Armen),¹⁵ dann ist als wahrscheinlichste Erklärung der Destruktion des oberen Skelettes die spätere Störung durch Grabplünderung anzusehen, die auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo und Velká Maňa häufig ist. Eine ursprüngliche rituelle Absicht, deren Folge die Störung der oberen Gräber wäre, zeigt sich als weniger wahrscheinlich.

Diese geringe Zahl von Fällen des beschriebenen Doppelgräbertyps von Bajč-Vlkanovo, Velká Maňa und Gbelce gibt zwar zu mehreren Interpretationen Anregung, doch reicht sie zugleich für verlässliche Schlussfolgerungen nicht aus.

Ungenügend erhellt verbleibt besonders die Situation des Doppelgrabes 14 von Velká Maňa (Abb. 1), wo die untere weibliche Bestattung in einer besonders geräumigen Grabgrube (Ausmasse 2×3 m, Tiefe 2 m), in einer 50 cm hohen hölzernen Grabkammer untergebracht und mit verhältnismässig reichen Beigaben ausgestattet war; über ihr lag das männliche Skelett in einem ähnlich gestörten Zustand wie im beschriebenen Grab 58 von Bajč-Vlkanovo. Wie angeführt wurde, erklärten wir ursprünglich die Störung des oberen Skelettes im Grab 14 von Velká Maňa als Folge des deutlich festgestellten Absinkens der Holzkammerabdeckung. Die Lage des schräg zum oberen Grubenrand gerichteten Skelettes und die Anzeichen der absichtlichen Störung des Grabes zeugen eher von einer Plünderung. Die Gleichzeitigkeit beider Skelette belegen etwa die Armringe aus Eisen und Lignit, die auf der linken Hand des oberen und unteren Skelettes aufgezogen waren und gleiche Form, nur verschiedene, der männlichen und weiblichen Hand entsprechende Grösse hatten. Das untere Skelett trennt vom oberen teils die hölzerne Grabkammer, teils die auf ihr ruhende 30–40 cm mächtige Lehmschicht, also ähnlich wie auch im Doppelgrab von Bajč-Vlkanovo.

Von weiteren Doppelgräbern sei das Grab 93 von Velká Maňa erwähnt, welches erhaltene, durch eine 35–40 cm mächtige Lehmschicht voneinander getrennte Skelette enthielt. Nach der vorläufigen Beurteilung handelt es sich um eine männliche Bestattung am Grubenboden und eine weibliche in der oberen Schicht.

Ferner ist das verhältnismässig reiche Skelett-
doppelgrab aus Gbelce anzuführen, das beim Bau
eines Familienhauses gestört worden ist. Der Inhalt
des Grabes und die Angaben über die Fundumstän-

Als Einzelfall erschien in Bajč-Vlkanovo ein als
Grab 55 und 56 bezeichnetes Doppelgrab mit un-
terschiedlichem Bestattungsritus. In 210 cm Tiefe
lag auf dem Grubenboden ein Skelett mit Vase,

Abb. 1. Velká Maňa. Kammergrab 14 (Doppelgrab).

de wurden von der dortigen Bevölkerung übernom-
men und müssen deshalb mit Zurückhaltung beur-
teilt werden. Nach Angabe des Finders lagen im
Grab zwei Skelette, von denen das obere, getrennt
vom unteren durch eine Lehmschicht, mit dem
Rücken nach oben, etwa „wie hineingeworfen“ lag.
Diese Angaben erinnern an die erwähnten Gräber
aus Bajč-Vlkanovo und Velká Maňa.

Schale und einer Eisenfibel; 1 m höher war ein
Brandgrab ohne kenntliche Grabgrube; seinen In-
halt bildeten Scherben, wahrscheinlich einer Vase,
und unter ihnen Leichenbrandreste und eine kleine
Menge verkohlten Holzes. Die präzise Unterbrin-
gung des Brandgrabes über dem Skelettgrab, u. zw.
oberhalb der Kopfgegend des Skelettes, zeugt etwa
von der Gleichzeitigkeit beider Gräber oder einem

kurzen Zeitabstand zwischen beiden Gräbern mit Beibehaltung der Grabgrubenumrisse an der Oberfläche. Gegen eine zufällige Anlage dieser Gräber sprechen die vorhergehenden Beispiele von Doppelgräbern.

Auf Gleichzeitigkeit oder bloss auf einen kurzen Zeitabstand weisen einige Gräberpaare in selbständigen Grabgruben nebeneinander hin, wenn wir sie auch nicht zu den erwähnten Doppelgräbern reihen können. Als Beispiel führen wir die Kriegerbrandgräber 8 und 11 aus Velká Maňa an, die sich nebeneinander in einer Entfernung von 40–50 cm befinden und die Stirnwände in einem Niveau haben. Beide Gräber tragen den Charakter einer Brandbestattungsweise und haben teilweise übereinstimmendes Grabinventar. Ähnlich könnte auf diesem Gräberfeld auch ein weiteres Paar gleicher Skelettgräber von Kriegern (59 und 60) angeführt werden, die ebenso nebeneinander liegen, nur die Stirnwände etwas verschoben haben und auch verwandten Inhalt aufweisen (Waffen, Keramik u. a.).

Die angeführten Beispiele von Doppelgräbern, ob nun schon neben- oder übereinander in einer Grabgrube, aber auch einige Bestattungen in selbständigen Gruben nebeneinander im gleichen Niveau weisen eine grosse Variabilität auf sowohl in geschlechtlicher Beziehung als auch hinsichtlich des Inhaltes der abgestellten Denkmäler und ebenso im Verhältnis der bestatteten Individuen in einem Grabe übereinander. In der Mehrzahl der Fälle handelt es sich um eine pietätvolle Grablegung der Verstorbenen ohne auffallende gegenseitige Unterschiede in den beigelegten Liebesgaben. Diese Tatsache tritt auf unseren Gräberfeldern besonders dann in den Vordergrund, wenn die destruierten oberen Skelette der erwähnten Doppelgräber mit einem späteren sekundären Eingriff erklärt werden (durch Plünderung). Dann finden wir die wahrscheinlichste Erklärung für die Beziehungen der Doppelgräber auf den keltischen Gräberfeldern im verwandtschaftlichen Verhältnis der Verstorbenen. Nur selten dürfte es sich hier um gesellschaftliche Klassenunterschiede handeln, die deutlicher etwa in den erwähnten Gräbergruppen (der erwähnten Gräberfelder) um die Gräber mit quadratischem Graben oder bei den Gräbern mit auffallend reichen Beigaben und besonderer Grabgrubenzurichtung zum Ausdruck kommen. Die gesellschaftlichen Beziehungen und Lebensverhältnisse waren zur Zeit der keltischen Besiedlung viel komplizierter als an Hand weniger Beispiele gezeigt werden konnte. Es geht hier jedoch nicht um spezifische keltische Besiedlungsverhältnisse der Slowakei, sondern um allge-

meine, auf mehreren Gräberfeldern ausser Landes beobachtete Elemente, deshalb mussten sie aus dem Kern der keltischen gesellschaftlichen Struktur hervorgehen, und das war die Familie und die Blutsverwandtschaft. Darauf machte J. Filip aufmerksam, der auch Beobachtungen aus breiteren mitteleuropäischen keltischen Besiedlungsgebieten zusammenfasste und auf mehrere Beispiele aus keltischen Flachgräberfeldern hinwies.¹⁶

Orientierung der Gräber

J. Filip führt richtig an, dass die Orientierung der Gräber auf den keltischen Gräberfeldern in den einzelnen Gebieten verschieden ist und dass sich nur auf breiterem Raum erkennbare Bereiche mit überwiegender Orientierung in bestimmter Richtung bilden.

In der Südwestslowakei beobachten wir das auffallende Übergewicht der Bestattungsweise in der Richtung S–N (mit dem Kopf nach Süden) mit erheblichen Abweichungen nach SO oder SW (siehe Tabelle I). Auf den einzelnen Gräberfeldern der Südwestslowakei erscheinen nur vereinzelt Gräber mit umgekehrter Orientierung des Kopfes. In Böhmen und auch in Mähren ist die Orientierung des Kopfes nach Norden vorherrschend. Nach Norden sind auch die Gräber in Schlesien orientiert.¹⁷ Auf ungarischem Gebiet ist die Lage verschieden und es kann nicht gesagt werden, ob die Richtung N–S mit Abweichungen nach NW und SO überwiegt, oder die Richtung S–N mit Abweichungen nach SO und SW. In Österreich ist auf einigen Gräberfeldern die verhältnismässig einheitliche Orientierung N–S (Getzersdorf) oder NO–SW (Mannersdorf), auf dem Gräberfeld in Kuffarn S–N, einige Gräber sind auch nach SO–NW und O–W gerichtet.¹⁸ In Manching waren die Gräber mit dem Kopf nach Norden angelegt,¹⁹ auf Gräberfeldern der Schweiz in verschiedener Richtung. Vielleicht ist nirgends eine derart uneinheitliche Orientierung wie hier. Besonders auffallend ist in dieser Hinsicht das Gräberfeld in Münsingen, auf welchem keiner seiner Teile irgend eine einheitlichere Orientierung aufweist und das auch hinsichtlich der Orientierung ziemlich uneinheitlich ist.²⁰

Die uneinheitliche Gräberorientierung auf breiterem keltischem Okkupationsgebiet, besonders das erwähnte Beispiel des Gräberfeldes von Münsingen, das mit den ältesten keltischen Flachgräberfeldern des slowakischen Gebietes mit gemeinsamen Elementen der materiellen Kultur parallel ist, dürfte davon zeugen, dass die Gräberorientierung weder im ursprünglichen keltischen Gebiet der Oberdonau und des Oberrheins stabilisiert war.

Tabelle I. Übersicht der Orientierung der keltischen Gräber in der Slowakei

Keltisches Gräberfeld in	Orientierung													
	N-S	NNW-SSO	NNO-SSW	NW-SO	NO-SW	WNW-OSO	W-O	WSW-ONO	ONO-WSW	O-W	OSO-WNW	SW-NO	SO-NW	SSW-NNO
	Zahl der Gräber													
Bajč-Vlkanovo		1		5	1		1					4	14	2
Domaša														16
Dvory nad Žitavou	1				1								9	
Hurbanovo-Abadomb	1													7
Hurbanovo-Bacherov majer	2				1								1	8
Kamenin	3	1											2	12
Komjatice														5
Michal nad Žitavou	1													4
Nebojsa		4				1	1			2	1			
Ondrochov (jetzt Lipová)	2													1
Svätý Peter (jetzt Dolný Peter)	3			2									1	
Trnovec nad Váhom-Horný Jatov	7	2	1	8			1					1		5
Ůľany nad Žitavou														2
Veľká Maňa	5	4	1	6	3		14	1		2		2	11	46
Zusammen	25	12	2	21	6	1	17	1		4	1	7	38	92

Insofern sich in den besetzten Gebieten eine einheitlichere Orientierung äusserte (Böhmen, Mähren, Slowakei), war es eine Folge der Entwicklung in einzelnen geschlossenen Landschaftsgebieten und keine Äusserung vorhergehender eingewurzelter religiöser Vorstellungen. Als Beispiel kann vor allem die Besiedlung der Südwestslowakei dienen, wo es auf kleinem Raum zu einer grösseren Bevölkerungsdichte und dadurch zu einem intensiven Zusammenleben der Kelten gekommen ist, was sich im verhältnismässig einheitlichen Begräbnisritus, in der Entwicklung der Brandbestattungsweise und in der materiellen Kultur widerspiegelt.

Herrichtung der Grabgruben

Die Mehrheit der Grabgruben der keltischen Flachgräberfelder wurde für die Grablegung in dem Zustand verwendet, in welchem sie in den Boden eingetieft worden waren, d. h. ohne weitere Herrichtung. Gewöhnlich ist es die rechteckige Form mit senkrechten Wänden (dem Grubenboden zu manchmal sich verjüngend) und gerader Grubensohle. Für eine bestimmte, zahlenmässig schwach vertretene Schicht wurden allerdings einige besondere Zurichtungen der Grabgrube vorgenommen, um auf diese Weise ihre gesellschaftliche und etwa auch eine Machtstellung zu betonen. Es handelt sich hier im wesentlichen um irgendeine Regeneration oder eine Fortsetzung im veränderten Geist

eines frühlatènezeitlichen fürstlichen Milieus mit Hügelbestattung.

In erster Linie sind Gräber zu erwähnen, die durch einen kreisförmigen oder quadratischen Graben von ca. 10–11 m Durchmesser umgrenzt sind (was an den Durchmesser einiger Hügelschüttungen des vorangehenden hallstattzeitlichen Abschnittes erinnert). Zwei Gräber mit kreisförmigem Graben wurden auf dem Brandgräberfeld in Holiaré abgedeckt (BKP, 88, Abb. 26), Gräber mit quadratischem Graben (wie wir bereits erwähnt haben) in Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (BKP, 23, Abb. 6), Bajč-Vlkanovo (BBV, 410, Abb. 5) und auf anderen, bisher noch nicht publizierten Gräberfeldern. Die Beziehungen der Gräber mit quadratischem oder kreisförmigem Graben zu den anderen Gräbern können auf Grund der zugänglichen archäologischen Belege noch nicht eindeutig aufgeklärt werden. Es können rituelle Äusserungen ebenso vorliegen, wie etwa auch die gesellschaftliche Stellung des Verstorbenen oder auch verwandtschaftliche Beziehungen, welche bei den Kelten sehr lange gepflegt wurden und zugleich eine Äusserung der aufgesplitterten gesellschaftlichen Organisation waren. Wir meinen damit Stamm und Familie, die hier nicht nur in den Gräbern mit besonderer Zurichtung der Grabgruben zum Ausdruck kommen, sondern auch bei den vorhergehenden

Gräbern mit mehreren Individuen (Doppelgräber übereinander und auch nebeneinander).²¹ Ein Beweis dafür ist die Tatsache, dass es sich hier nicht um eine lediglich für die Kelten der Slowakei kennzeichnende Äusserung handelt, sondern um den Ausdruck des tieferen keltischen gesellschaftlichen Wesens, das ihren Niederschlag im Rheingebiet auf die gleiche Art wie auch im heutigen Westfrankreich gefunden hat und nach den letzten veröffentlichten Forschungsergebnissen auch auf dem Gebiet Gross-Britanniens (Yorkshir).²² Für unsere These ist das angeführte Beispiel aus England ganz besonders überzeugend, wo einige von Gräben umgrenzte Flächen beiläufig dieselben Ausmasse wie unsere erreichen, andere solcher umgrenzter Räume wieder leichte Hügelschüttungen aufweisen (Höhe ca. 91 cm), welche bei der Abdeckung unserer Gräberfelder der Aufmerksamkeit entgehen konnten, oder durch die Bodenkultivation vernichtet worden sind. Diese Feststellung überrascht umso mehr, da es sich in Gross-Britannien um ein von der Entwicklung der keltischen Gesellschaft des Festlandes isoliertes Territorium handelt. I. M. Stead macht zugleich auf eine neue Verarbeitung und Veröffentlichung von Grabungsergebnissen ähnlicher Gräber aus Frankreich aufmerksam (die zitierte Literatur ist mir nicht zugänglich) und in seiner Abhandlung zergliedert er den Fall aus Normée (Champagne in Frankreich), wo durch einen quadratischen Graben 11 Skelettgräber mit dichter Streuung auf der gesamten quadratischen Fläche eingefasst sind; die Gräber haben gleiche Orientierung. Die Ausmasse des Quadrates betragen in einem Falle beiläufig 7×5 m; in Écurey le Repos²³ misst die quadratische Umgrenzung ungefähr 10×10 m, wie z. B. in Trnovec nad Váhom-Horný Jatov bei Grab 362. In ihrem inneren Flächenraum lagen nicht genau in der Mitte fünf quadratisch angeordnete Pfostenlöcher (mit zentralem Pfostenloch) als Rest eines Heiligtums, in der Nähe befand sich ein zentrales Skelettgrab, rundherum waren mehrere verschieden orientierte Skelett- und Brandgräber. Einige Gräber (mit beiderlei Bestattungsritus) störten den umgrenzten Raum. Dieses Objekt wurde als Kultstätte bezeichnet.

Die angeführten Beispiele entsprechen im wesentlichen der erwähnten, deutlich zum Ausdruck kommenden Gräbergruppierung auf den Gräberfeldern in Bajč-Vlkanovo (BBV, 395, Abb. 2) und Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (BKP, 15, Abb. 3) um die Gräber mit quadratischem Graben. Die wahrscheinlichste Erklärung dafür ist hier eine Äusserung von rituellem Charakter; es kann sich

allerdings auch um verwandtschaftliche Beziehungen, ob nun schon eines Stammes oder einer anderen Art handeln, die in der Zeit der keltischen Flachgräberfelder zweifellos bestehen.

Während bei dem Beispiel des zitierten Objektes aus Normée in Frankreich die dicht nebeneinander gebetteten Skelettgräber völlig den quadratisch umgrenzten Flächenraum ohne Anzeichen einer Kultstätte ausfüllten, ist beim zweiten Fall (Écurey le Repos) die Situation im inneren Areal abweichend, obwohl sich beide Objekte in Form und Grösse des umgrenzten Raumes nicht wesentlich voneinander unterscheiden. Mehrere Fälle solcher mit Gräben umrahmter Gräber können auch aus deutschem Gebiet angeführt werden.²⁴ Eine eindeutige Erklärung dieser Objekte ist sehr schwierig. Mit Form, einfacher Hügelschüttung oder Graben ähneln sie den sog. Viereckschanzen,²⁵ deren Ausmasse gewöhnlich viel grösser sind und über deren kultische Sendung kein Zweifel besteht. Es ist klar, dass die Ehrenerweisung zum Verstorbenen in einen Totenkult der Vorfahren übergeht, und diesem Zwecke dürften nicht nur die Viereckschanzen gedient haben, sondern auch die erwähnten quadratisch umgrenzten Gräber auf den Gräberfeldern in Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Bajč und Holiare.²⁶ Es ist beachtenswert, dass an der Neige der alten Zeitrechnung kreisförmige und quadratische Kultstätten in hochgelegenen Lagen entstehen, z. B. auf dakischem Gebiet in Transsilvanien; sie haben einen Durchmesser sogar von 30 m und sind mit einer komplizierten Steinsetzung umrahmt, die nach Ansicht rumänischer Forscher einen dakischen Kalender bilden, oder sind sie durch eine symbolische Säulenreihe gegliedert, die aus niedrigen Steinquadern besteht.²⁷ Es ist eine Veranschaulichung eines Steindomes antiker Zivilisation, mit welcher die Daker im Gebiet des Schwarzen Meeres bekannt wurden. In allen Fällen ist die Bezeichnung der mit einem quadratischen oder kreisförmigen Graben umgrenzten Gräber auf den keltischen Gräberfeldern als Fürstengräber mit Reserve aufzunehmen.

Neben der äusseren Bezeichnung des Grabes muss auch die innere Herrichtung der Grabgrube in Betracht gezogen werden. Wir denken dabei an Gräber mit holzausgekleidetem Grubenboden oder an Kammergräber. Ziemlich oft werden in der Literatur vermoderte Holzreste aus keltischen Gräbern erwähnt, die wegen des schlechten Erhaltungszustandes und der ungenauen Fundumstände als Holzunterlagen interpretiert wurden, auf welcher der Tote gelegen hatte u. ä. Auf einigen südwest-

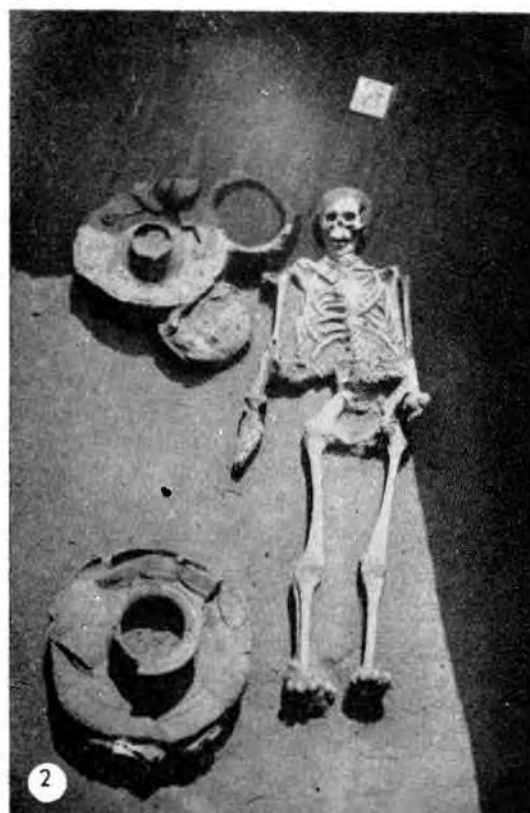

Abb. 2. Velká Maňa. 1 — Grab 125; 2 — Grab 124; 3 — Grab 130; 4 — Grab 144.

slowakischen Gräberfeldern wurden Gräber mit holzausgekleideter Grabgrube genauer untersucht und es wurden diese zwei Grundarten festgestellt: 1. Auskleidung der Grabgrube auf die Art einer Holzbalkenumrahmung und 2. Bau einer geschlossenen Grabkammer aus Holz.²⁸ Die erste Art beobachtete man in den Gräbern 15, 16, 30 und 40 auf dem Gräberfeld von Velká Maňa (Abb. 3), die zweite in den Gräbern 14, 35, 39 und 43 desselben Gräberfeldes (Abb. 1, 4). Reste einer holzausgekleideten Grabgrube wurden in Bajč-Vlkanovo und Nebojsa festgestellt, zweifellos waren sie auch auf anderen Gräberfeldern, doch dürften sie der Aufmerksamkeit des Ausgräbers entgangen sein. Diese Gräber erwähnt auch J. Filip und führt mehrere Beispiele aus böhmischem Gebiet und ebenso aus breiterem mitteleuropäischem keltischem Besiedlungsbereich an. J. Wiedmer nennt aus dem Gräberfeld in Münsingen Gräber mit Särgen,²⁹ also eine Analogie zu unseren Kammergräbern.

Nach Erkenntnissen aus südwestslowakischen Gräberfeldern beschränkt sich diese Grabherrichtung nicht bloss auf reiche Frauengräber oder umgekehrt auf Männergräber. Unter den männlichen Bestattungen dominieren auf dem Gräberfeld von Velká Maňa Kriegergräber. Zum Beispiel im Kammergrab 14 dieses Gräberfeldes war eine Frau und über ihr ein Mann (das männliche Grab war gestört, Abb. 1), im Grab 15 mit teilweiser Holzauskleidung ein Mann mit Lanze, im Grab 16 eine Frau, in den Gräbern 30, 35 und 39 ein unbestimmtes Geschlecht (wahrscheinlich eine Frau), in den Gräbern 40 und 43 ein Mann — ein Krieger mit Schild. Einige der erwähnten Gräber, u. zw. weibliche und männliche (die Gräber 14, 16, 39 und 43) nehmen auch auf der Gräberfeldfläche eine bedeutendere Stellung ein. Gräber mit besonderer Zurichtung liegen auf dem ganzen Gräberfeld verstreut und nach chronologischer Gliederung vertreten sie einen breiten Zeitabschnitt. Im Grab 39 finden wir z. B. Bronzefibeln vom Münsingener Typus mit Stabarmringen und einem Stabhalsring mit Petschaftenden vergesellschaftet; im Grab 14 eine Bronzefibel mit befestigtem Fuss mit Lignit- und vierbuckeligen Ringen, im Grab 16 eine Fibel mit grossem kugeligem Fuss, im Grab 15 eine Fibel mit befestigtem Fuss und grosser Spirale, die häufig mit der Fibel mit grossem kugeligem Fuss parallel ist.

Die angeführten Beispiele aus dem Gräberfeld von Velká Maňa, wo z. Z. die Art und Weise der Holzauskleidung am sorgfältigsten untersucht worden ist, dürften bezeugen, dass es sich hier zahlen-

mässig um eine grössere Gruppe teils weiblicher, teils fast ausschliesslich männlicher Gräber, u. zw. Kriegergräber handelt. Dadurch unterscheiden sich die holzausgekleideten Gräber dieses Gräberfeldes von den erwähnten Gräbern mit quadratischem Graben, wenn sie bisher auch alle zusammen als Gräber von Angehörigen einer übergeordneten Herrscherschicht und manchmal als Fürstengräber bezeichnet worden sind. Es hat den Anschein, dass die gesellschaftlichen Verhältnisse bei den Kelten komplizierter und mannigfaltiger waren, wie ganz richtig J. Filip betont,³⁰ und deshalb muss die allgemeine Bezeichnung von reichen Gräbern und Gräbern mit besonderer Herrichtung der Grabgrube als Gräber einer herrschenden Schicht oder als Fürstengräber mit Zurückhaltung angewandt werden. Wir dürfen uns hiezu nicht durch die Tatsache verleiten lassen, dass die geräumigen Kammergräber mit Holzkonstruktion aus dem vorkeltischen Milieu bekannt sind, aus welchem sich später auch die charakteristische Latène-Kultur der historischen Kelten kristallisiert hat. Die latènezeitlichen Gräber dieser Art auf dem slowakischen Gebiet sind sozusagen nur eine symbolische Andeutung vorhergehender gesellschaftlicher und ritueller Besonderheiten; trotzdem repräsentieren sie die bestehende Differenzierung der keltischen Gesellschaft, die gleichsam während der keltischen mitteleuropäischen Konzentrierung und Konsolidierung zu neuer Form regenerierte.³¹

An spätlatènezeitliche Traditionen knüpft der Einzelfall einer Pfostenkonstruktion über der Grabgrube 65 in Bajč-Vlkanovo an; der Ursprung dieser Konstruktion kann genauso im eigentlichen Junghallstatt-Milieu wie auch im sog. skythischen Milieu gesucht werden. Die runden Pfostenlöcher zeichneten sich deutlich in den Grubenecken ab und waren nur teilweise in vertikaler Richtung unter das obere Niveau eingetieft. Es war ein räumlicheres, etwa reiches Grab, das nachträglich geplündert worden war (BBV, 409, Abb. 4).

Skelettgräber

Der allgemeine Antritt der Körperbestattung in der Latènezeit ist einer der charakteristischen Züge der keltischen Besiedlung Mitteleuropas, obwohl wir im Donauraum noch zur Zeit der Keltenankunft birituelle, sog. skythische Gräberfelder feststellen und in geringerem Masse entdecken wir Skelettgräber auch im heimischen junghallstattzeitlichen Bereich der Urnenfelder-Bevölkerung und des Volkes der Kalenderberg-Kultur.³² Die Körperbestattungsweise bei den Kelten hat auf breiten Gebieten einen einheitlichen Charakter und ist zum

Unterschied vom vorhergehenden Zeitabschnitt durch Flachgräberfelder ohne Hügelschüttungen gekennzeichnet. Bei den Grabgruben wird gewöhnlich die rechteckige Form mit scharfen Ecken beibehalten. Einige Erkenntnisse bestätigen, dass die Grabgruben längere Zeit an der Oberfläche kenntlich und über ihnen etwa kleinere Hügel errichtet waren. Es ist auch mit Lehmanschüttungen zu rechnen und in einigen Fällen mit einer sichtbaren Markierung, wie Beispiele aus österreichischem Gebiet zeigen, wo über den Gräbern Steinstelen festgestellt worden sind.³³ Dass die Gräber an der Oberfläche sichtlich waren, u. zw. auch in einem längeren Zeitabstand nach der Anlegung des Grabes, geht ebenfalls aus der grossen Zahl geplündelter Gräber einiger Gräberfelder hervor (Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Veľká Maňa).

Ein besonderer Charakterzug der keltischen Gräber unseres Gebietes und des Donauraumes überhaupt ist der Brauch, dem Verstorbenen eine ungewöhnlich grosse Zahl keramischer Beigaben ins Grab mitzugeben (4–7 Gefässe), was eine Verbreiterung der Grabgrube erforderte und eine besondere Unterbringung der Gefässzahl längs einer Grubenwand. Gewöhnlich liegt auf den slowakischen Gräberfeldern in der einen Grubenhälfte der Tote und in der anderen die abgestellten keramischen und sonstigen Beigaben (BKP, Taf. XLIV und XLV).

Die Lage des Skelettes ist meistens Rückenlage, manchmal mit gekreuzten Beinen (Bajč-Vlkanovo, Veľká Maňa), doch sind auch Hockerskelette nicht selten (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Kamenín, Bajč-Vlkanovo, Dvory nad Žitavou, Veľká Maňa). Die Hocker kommen in sog. armen Gräbern vor, jedoch auch in reicheren, sowohl bei Frauen als auch bei Männern. Das häufigere Antreffen von Hockern im Karpatenbecken kann durch Einfluss des heimischen Milieus erklärt werden, besonders durch die sog. skythische Besiedlung; diese Erklärung dürfte als die wahrscheinlichste gelten.³⁴

Von anderen Beigaben wurden allgemein Gegenstände des persönlichen Eigentums des Verstorbenen verwendet, bei den Frauen Kleidungsbestandteile und Schmuck (Armringe, Fibeln, Halsreife, Fussringe, Fingerringe, Gürtel), bei den Männern Waffen (Schwert, Lanze, Schild), ferner Gürtel, Fibeln, Armreife, Fingerringe, Messer-Rasiermesser (auch bei den Frauengräbern), Kleinschmuck wie Perlen, allerdings nicht häufig. Selten treffen wir in den Gräbern eine Axt an (Veľká Maňa — Grab 142) und überhaupt nicht Gegenstände vom Allgemeincharakter und breiterer gesellschaftlicher Ver-

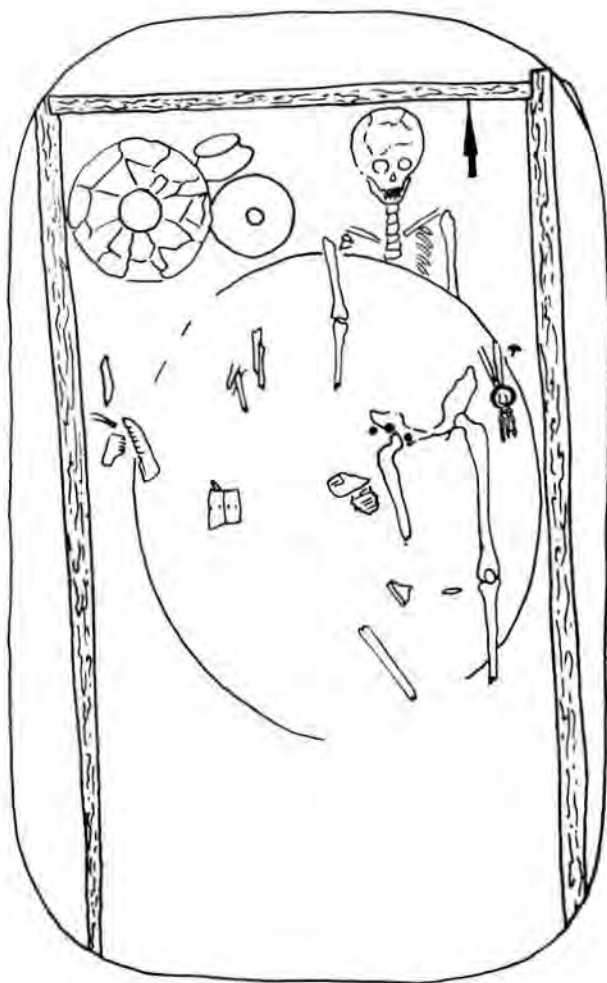

Abb. 3. Veľká Maňa. Grab 40. Ein Krieger mit Schild in holzverkleideter Grabgrube.

wendung, wie z. B. eiserne Pflugscharen, Sichel, Sensen, kleine Rotationsmühlen u. ä. Sehr vereinzelt kommen in den Gräbern Gegenstände aus Edelmetall zutage; angeführt können davon werden die goldenen Drahtfingerringe aus Grab 119 in Veľká Maňa, aus Grab 11 in Hurbanovo (Bacherov majer) und aus Grab 5 in Nebojsa,³⁵ ein Goldring aus einem Grab in Domaša³⁶ und Goldbleche von einem Lignitarmring aus Grab 2 in Ondrochov (jetzt Lipová). Häufiger sind verbogene Fingerringe (Hurbanovo-Bacherov majer, Grab 10; Bajč-Vlkanovo, Grab 16; Veľká Maňa, die Gräber 13 und 91); selten sind silberne Drahtarmringe (Kamenín, Grab 12; Hurbanovo-Bacherov majer, Grab 11).

Die Auswahl von Metall- und anderen Gegenständen unterscheidet sich im keltischen Grabinventar des slowakischen Gebietes in der Gesamtheit nicht von allgemein festgestellten Bräuchen. Nicht in allen von Kelten besetzten Gebieten gehörten die keramischen Beigaben zu den gebräuch-

lichsten Gegenständen auf den Flachgräberfeldern, besonders im älteren Zeitabschnitt nicht. Auf slowakischem Gebiet kennen wir z. Z. keine Gräberfelder ohne Keramik, wie sie z. B. in Böhmen und einige in der Schweiz vorkamen. Damit ist zugleich die Frage beantwortet, wann die Keramik in den latènezeitlichen Skelettgräbern auf slowakischem

Gebiet auftritt. Lediglich in einigen Gräbern mit überwiegend älterem Inhalt beobachten wir, dass anfänglich in die Gräber 1–2 Gefäße abgestellt wurden (einige Gräber in Kamenín und Velká Maňa), die Zahl dieser Fälle ist jedoch so verschwindend klein, dass von ihr keine überzeugenderen Schlussfolgerungen abgeleitet werden können. Falls wir zugeben, dass die Anfänge der Flachgräberfelder auf unserem Gebiet in die erste Hälfte des III. Jh. v. u. Z. zu setzen sind, dann gehört die gebräuchliche Verbreitung der keramischen Beigaben in den keltischen Gräbern der Slowakei zweifellos diesem Zeitabschnitt an. Auch Funde aus Ungarn widersprechen diesen Darlegungen nicht. Grabfunde mit ausgesprochen jungem spätlatènezeitlichem Inhalt bestätigen ferner, dass die Standardzahl von 2–4 Gefäßen im wesentlichen während der ganzen Latènezeit unverändert bleibt und ebenso in Brandgräbern aufscheint. Lediglich einige Grabfunde aus Brandgräbern (unter ihnen Urnen- und Brandgrubengräber) deuten an, dass es zu einer Veränderung in der Füllung der keramischen Beigaben kommt, die sich in der Folge auf eine Urne mit Schale oder nur auf ein Gefäß beschränken. Diese Erscheinung beobachten wir bereits auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo und Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, markanter äussert sie sich erst auf dem Brandgräberfeld in Holiare, das auf dem slowakischen Gebiet bereits durch einen einheitlichen Begräbnisritus mit Gräbern von überwiegend Brandgrubencharakter gekennzeichnet ist. Bei dem Fall Holiare kann es sich um eine Lokalerscheinung handeln, die in unser Gebiet aus einem anderen donauländischen Bereich übertragen wurde, worauf wir noch zurückkommen werden.

Bei den übrigen Gräberfeldern, auf denen sich ursprünglich der Übergang zum Brandbestattungsritus unter örtlichen Bedingungen vollzogen hat, beobachten wir keine wesentliche Wandlung in den keramischen Beigaben hinsichtlich ihrer Zahl im Grabe.

Mit dem Problem der Körperbestattungsweise auf den keltischen Gräberfeldern hängt ihr Zurücktreten und Abklingen auf unserem Gebiet eng zusammen. Auf Widerspruch von W. Krämer³⁷ geriet meine kurze Bemerkung darüber, dass sich der Körperbestattungsritus auf den slowakischen keltischen Gräberfeldern bis zur Hälfte des I. Jh. v. u. Z. erhält, als ein deutlicher Bruch in der weiteren Entwicklung der Latène-Kultur im Donauraum infolge des Zusammenstosses mit den Dakern entsteht. Weder im Verlauf der Zeit noch nach einer genauen Untersuchung unserer Flachgräber-

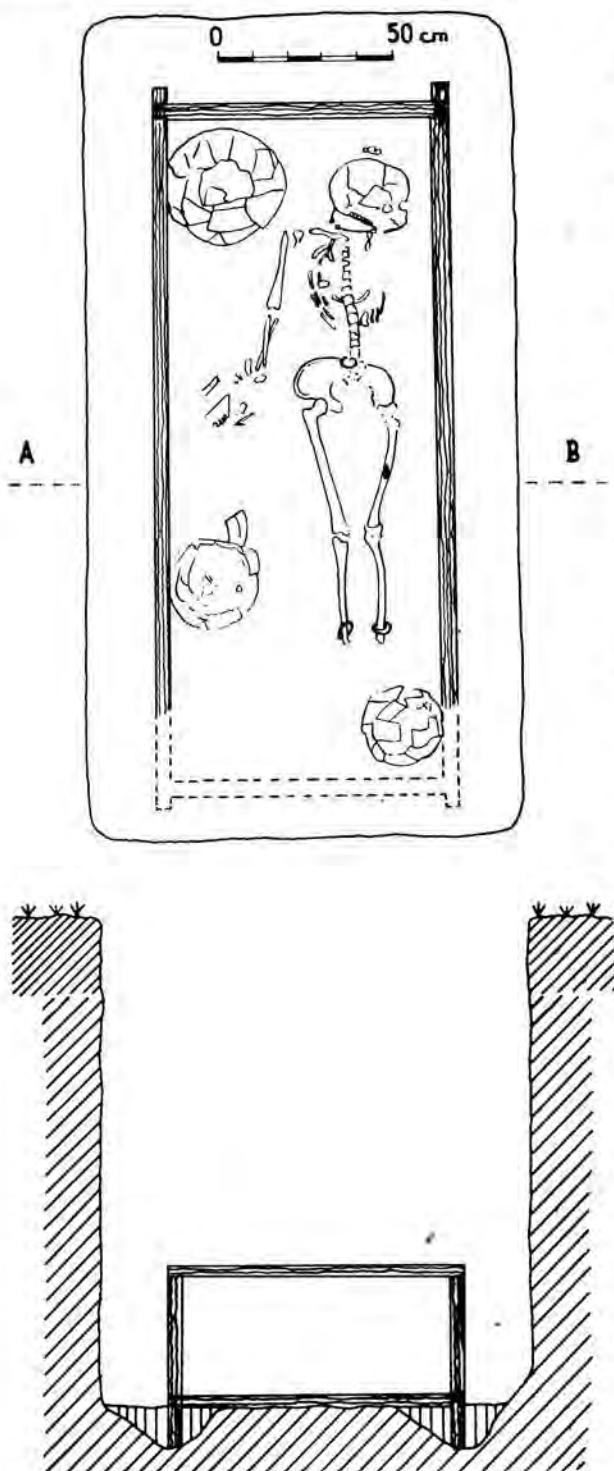

Abb. 4. Velká Maňa. Rekonstruktion des Kammergrabes 39.

felder gelangte ich zu einer anderen Ansicht, ja ich finde sie noch mehr bestätigt.³⁸ Vor allem ist zu betonen, dass auf dem verhältnismässig gut durchforschten Gebiet der Südwestslowakei die Skelettgräber während der ganzen Latènezeit den Kern der Flachgräberfelder abgeben und die Brandgräber nur eine kleine Gruppe bilden. Ich will das Zahlverhältnis der Skelett- und der Brandgräber auf den bisher abgedeckten Gräberfeldern ohne Rücksicht auf ihre chronologische Folge anführen: Kamenín — von 20 Gräbern 2 Brandgräber (im Rahmen der Slowakei gehört das Gräberfeld zu den ältesten Gräberfeldern), Hurbanovo (Bacherov majer) — lediglich 13 Skelettgräber (ein älteres, mit Kamenín zeitgleiches Gräberfeld), Hurbanovo (Flur Abadomb) — 18 Gräber, von ihnen ein mit Bestimmtheit belegtes und ein fragliches Brandgrab (das jüngere Gräberfeld), Bajč-Vlkanovo (hauptsächlich II. Jh.) — 67 Gräber, davon 14 Brandgräber, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — von 40 Gräbern 9 Brandgräber (ein mit Bajč-Vlkanovo zeitgleiches Gräberfeld), Dvory nad Žitavou — 15 Gräber, davon 1 Brandgrab, Nebojsa — lediglich 10 Skelettgräber (älteres Gräberfeld), Michal nad Žitavou — 20 Gräber, davon 10 Brandgräber³⁹ (das Gräberfeld ist nur zum Teil durchforscht und die Brandgräber bilden hier im Vergleich zu den Skelettgräbern eine jüngere Gruppe), Svätý Peter (jetzt Dolný Peter) — nur 6 Skelettgräber,⁴⁰ Veľká Maňa — von 103 sicheren keltischen Gräbern 17 Brandgräber.⁴¹

Auf allen erwähnten birituellen Gräberfeldern, die jedoch keine vollkommene Ziffer der keltischen Gräberfelder des südslowakischen Tieflandes darstellen, äussert sich sichtbar ein allmählicher Übergang zur Brandbestattung in verschiedenen Gräberformen, auf welche wir noch zurückkommen werden. Das Fundmaterial aus den jüngsten Brand- und Skelettgräbern unterscheidet sich überhaupt nicht voneinander, weder in typologischer Hinsicht, noch in der Auswahl der einzelnen Gegenstände und ihrer chronologischen Gültigkeit. Als Beispiel will ich die kleine Gruppe dreier Brand- und dreier Skelettgräber aus Nitriansky Hrádok anführen, die im Areal der spätlatènezeitlichen Palisadenbefestigung abgedeckt worden ist.⁴² Das Skelettgrab 1/58 dieses kleinen Gräberfeldes enthielt eine zweikugelige Fibel mit befestigtem Fuss, die zu seltenen Typen auf unseren Gräberfeldern gehört und mit der Oppida-Kultur in Zusammenhang gebracht wird, mit der Datierung zum J. 50 v. u. Z.⁴³ Mit der Fibel war im Grabe eine Flaschenvase mit breiterem eingeglättetem schrägem Rillenband auf dem

Halse vergesellschaftet — einem seltenen Stück in den Grabfunden unseres Gebietes. Ihrer Analogie begegnen wir auf der spätlatènezeitlichen Siedlung in Devín bei Bratislava, Zemplín,⁴⁴ Békásmegyer⁴⁵ und auf dem Oppidum von Stradonice.⁴⁶ Aus dem weiteren Skelettgrab 2/58 dieses Gräberfeldes stammt ein Glasarmring mit einer Flechtverzierung an der Oberfläche, der nach T. E. Haeverníck⁴⁷ beiläufig in die Gruppe 8d gehört und ebenfalls in den Spätlatène-Zeitabschnitt datiert wird. Dieses Skelettgrab wurde von einem Siedlungsobjekt keltisch-dakischen Charakters überdeckt, das zweifellos in die zweite Hälfte des I. Jh. v. u. Z. datiert werden kann.⁴⁸

Als ein ausgesprochenes Brandgräberfeld betrachten wir Holiare mit 25 Gräbern; es gehört auch zeitlich zu den abklingenden keltischen Flachgräberfeldern unseres Gebietes. Es ist allerdings keineswegs ein Repräsentant dieses Abschnittes der slowakischen Latène-Epoche, in welchem der einheitliche Brandbestattungsritus antritt, sondern eine Entwicklungsäusserung des Brandbestattungsbrauches eines anderen Donaubereiches, wo die Entwicklung von der Körperbestattung zur überhandnehmenden Leichenverbrennung auf eine andere Art als in der Slowakei vor sich ging.

Mit dem Gräberfeld von Holiare werden oft sieben Brandgräber des Gräberfeldes von Ipelské Predmostie in Zusammenhang gebracht,⁴⁹ als Beleg eines weiteren parallelen ausschliesslichen Brandgräberfeldes. Das Gräberfeld ist allerdings nicht systematisch durchforscht worden, weshalb diese vorläufigen Schlussfolgerungen auch verzerrt sein können. Das Beispiel aus Michal nad Žitavou sei erwähnt, wo in der Grabungskampagne des J. 1956 zusammen 14 Gräber abgedeckt wurden, davon 12 Brandgräber (zwei Brandgräber sind nicht mit Sicherheit unterschieden worden) und zwei Skelettgräber, in der weiteren Grabungssaison wurden fünf, ausschliesslich Skelettgräber abgedeckt.⁵⁰

Das Weiterbestehen des Körperbestattungsbrauches Ende des sog. Mittellatène-Zeitabschnittes (nach Reinecks Gliederung) und zu Beginn der Spätlatènezeit war nicht in allen keltischen Okkupationsgebieten einheitlich und unterschied sich häufig auch in nicht weit voneinander entfernten Gebieten. Merkliche Unterschiede sind auch auf dem kleinen Gebiet der Slowakei zu beobachten, wo immer deutlicher das Eipel-Gebiet im slowakisch-ungarischen Grenzgebiet (mit zunehmenden Funden von Brandgräbern) in den Vordergrund tritt, ferner das ostslowakische Tiefland, von wo uns aus mehreren Lokalitäten nur Brandgräber bekannt

sind.⁵¹ Das deutliche Zurücktreten der Körperbestattung auf Kosten der Leichenverbrennung beobachten wir im Gebiet östlich des linken Donauufers, u. zw. südlich von Nógrád, im oberen Theissgebiet und in Siebenbürgen.⁵² Die keltische Besiedlungsdichte war hier geringer und die keltische Minderheit passte sich leichter den örtlichen Bedingungen an, was sich auch in der raschen Veränderung des Bestattungsbrauches geäußert hat. Ausserdem sind diese Gebiete wenig später besiedelt worden als Ungarn und die Südwestslowakei, und zwar in einer Zeit des deutlichen Überganges zur Brandbestattung auch bei den Kelten anderer Gebiete. Das Weiterbestehen der Körperbestattung bei den Kelten im Ablauf des Spätlatène-Zeitabschnittes hat entschieden territorialen Charakter und wir finden für das gesamte keltische Gebiet nur schwer einen gemeinsamen Faktor, welcher die in der spätlatènezeitlichen Epoche sich abspielenden Veränderungen eindeutig aufhellen könnte. Ich führe als Beispiel das Gräberfeld von Nagyvenyim an der Mitteldonau an, das den Eraviskern zugeschrieben und sogar in das I. und an den Anfang des II. Jh. u. Z. datiert wird und sowohl Skelett- als auch Brandbestattung aufweist.⁵³

Brandgräber

Bereits P. Reinecke betonte, dass auf den keltischen Flachgräberfeldern der mittellatènezeitlichen Epoche immer mehr Brandgräber auftreten, u. zw. auf breiterem keltischem Raum, von Westfrankreich über Bayern bis in das Donaugebiet.⁵⁴ Trotzdem bezeugen jedoch einige kleinere Landschaftsgebiete, dass der Übergang zur Leichenverbrennung weder gleichmässig noch gleichzeitig verlief, wie wir bereits betont haben. So war auf dem gegenwärtig grössten abgedeckten Gräberfeld nördlich der Alpen in Münsingen mit mehr als 200 Gräbern kein einziges Brandgrab, obwohl das Gräberfeld einen zeitlich ziemlich langen Abschnitt vom Frühlatène bis zum Endlatène einnimmt.⁵⁵ Auch auf den Gräberfeldern der Schweiz nimmt die Brandbestattung keine bedeutendere Stellung ein.

D. Viollier bemerkt, dass beim helvetischen Stamm etwa die Brandbestattung keine Wurzel gefasst hat.⁵⁶ Ungeklärt bleibt die Situation in Böhmen, wo nach J. Filip die latènezeitlichen Gräber ihrer ethnischen Zugehörigkeit nach nicht verlässlich beglaubigt sind wie die keltischen.⁵⁷ Auf polnischem Gebiet dagegen ist der Brandbestattungsritus schon im Verlauf der Mittellatènezeit gut bekannt,⁵⁸ ebenso in Mähren, wo er ungefähr ein Fünftel der Gräber einnimmt, wobei er ausser einigen ausgesprochenen Brandgräberfeldern (Po-

nětovice) ähnlich wie in der Slowakei auch auf birituellen Gräberfeldern auf breiterem Gebiet auftritt.⁵⁹

Allgemein können grössere Übergangsbestrebungen von der Körperbestattungsweise zur Leichenverbrennung im Karpatenbecken beobachtet werden, namentlich auf dem Gebiet östlich des linken Donauufers bis Siebenbürgen oder im oberen Theissgebiet.

In der Slowakei tritt uns der Übergang zur Brandbestattung zuerst auf den birituellen Gräberfeldern im eigentlichen Besiedlungszentrum entgegen, u. zw. im Gran-, Eipel-, Nitra- und Waagtalgebiet, wobei wir mehrere Gräbervarianten des beginnenden Bestattungsritus unterscheiden können. Ausserdem sehen wir eine teils aus örtlichen Bedingungen und heimischem Milieu hervorgehende Entwicklungstendenz und teils taucht etwa der Begräbnisritus mit dem Zustrom einer neuen Bevölkerung auf, die sich aus anderen Gebieten in die Slowakei verschob. Gegenwärtig erweist sich nur das Gräberfeld von Holiare mit seinen 25 Brandgräbern auf unserem Gebiet als artgleich und hinsichtlich des Bestattungsbrauches einheitlicher, obwohl wir in einigen Gräbern gleiche Formen wie in den Brandgräbern der übrigen birituellen Gräberfelder feststellen. Zu der Gruppe von Brandgräbern in Holiare sind einige kleinere Gräberfelder zu weisen (Ipelské Predmostie, Michal nad Žitavou mit der Gruppe von 12 Brandgräbern auf dem birituellen Gräberfeld, Nitriansky Hrádok mit vier Brandgräbern und vier Skelettgräbern, Žitavská Tón mit drei Brandgräbern).⁶⁰ Die kleine Gräberzahl in Ipelské Predmostie und Michal nad Žitavou gestattet allerdings keine verlässlicheren Schlussfolgerungen. Auf den erwähnten Gräberfeldern handelt es sich grösstenteils um Gräber mit ziemlich grossem Anteil an Kriegergräbern.

In der Slowakei ist die Brandbestattung zu einem Bestandteil der Flachgräberfelder geworden mit Beibehaltung des Körperbestattungsbrauches fast die ganze Latènezeit hindurch. Häufiger begegnen wir ihr erst im Verlauf des II. Jh. (Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Michal nad Žitavou), also in der Zeit der Konsolidation der Kelten in den besetzten Gebieten, wie sie J. Filip definiert hat. Auffallendere Brandgräbergruppen treten manchmal Ende des sog. Mittellatène-Zeitabschnittes (nach Reineckes Gliederung) auf (Michal nad Žitavou, Holiare, Ipelské Predmostie, Nitriansky Hrádok). Häufiger erscheinen auf diesen Brandgräberfeldern Kriegergräber.

Form und Art der beginnenden Brandbestattung

sind verschieden. Auf einigen Gräberfeldern beobachten wir einen gewissen lokalen Charakter und eine allmähliche Entwicklung bei der bestehenden Körperbestattung, auf anderen macht das Gesamtbild den Eindruck eines sozusagen plötzlichen Auftauchens der Brandgräber in einer kurzen Zeitspanne und mit bestimmten Charakterzügen. Auf dem Gräberfeld in Kamenín erschienen z. B. zwischen 20 auf einer nicht grossen Fläche abgedeckten Gräbern zwei Brandgräber (14 und 15) mit rundbodigen Grabgruben von etwa 60 cm Durchmesser und eingeschütteten Steinen. Dies ist z. Z. auf dem slowakischen Gebiet ein Einzelfall. Eine Steinsetzung und Steinabdeckung tritt bei uns nicht auf und ist in Niederösterreich häufiger. Der Inhalt des Grabes 14 vertritt ein verhältnismässig alttümliches Inventar mit Fibeln mit kugeligem Fuss und beginnendem Typus mit befestigtem Fuss; in diesem Brandgrab treffen wir noch einen Stabarmreif an, welcher in anderen Gräbern nicht mehr aufschien. Im Grab 15 war eine glatte tonnenförmige Graphittonsitula, eine Flaschenvase und ein Fingerring. Bei einigen Tonerzeugnissen, aber auch Metallgegenständen weist offensichtlich das ganze Gräberfeld Beziehungen zum österreich-ungarischen Grenzgebiet auf und deshalb muss auch die Herkunft dieser zwei Brandgräber als artfremd, als in das slowakische Gebiet übertragen betrachtet werden.

Vereinzelt erschienen Brandgräber im älteren Fundmilieu von Velká Maňa beiläufig aus dem gleichen zeitlichen Horizont wie in Kamenín. Das Grab 6 in Velká Maňa enthielt z. B. eine ältere Form von Flaschenvasen, eine kleine glatte tonnenförmige Vase und eine Eisenfibel mit losem kugelförmigem Fuss. Die rechteckige Grabgrube enthielt Leichenbrand auf einem Haufen im südlichen Grubenteil, im übrigen Raum befanden sich sechs Gefässe.⁶¹ Der Grossteil der Brandgräber dieses Gräberfeldes weist bereits jüngere Gegenstände auf, wie einen flachen Gürtel und eine Fibel mit befestigtem Fuss (Grab 68), einen Glasarmring (Grab 11, 32, 122); gewöhnlich sind in den Gräbern noch Tierknochen. Die Bestattungsweise erhält sich beiläufig in gleichen Formen. Konsequenter beibehalten wird die geräumigere Grabgrube von rechteckiger oder quadratischer Form mit grosser Zahl an keramischen Beigaben, sogar von 4–6 Gefässen. Der Leichenbrand ist auf dem Grubenboden breitgeschüttet (in den Gräbern 8 und 11 deutlich in der verlängerten Achse), häufiger auf einem Häufchen in irgendeinem Grubenteil (gewöhnlich im südlichen) mit rundherum abgestellten Beiga-

ben. Diese Herrichtungsart erinnert einerseits an die latènezeitlichen Skelettgräber, welche auf unserem Gebiet und überhaupt im Donaauraum im vorhergehenden Zeitabschnitt gebräuchlich auftreten und mit welcher die Kelten zweifellos bei der heimischen Bevölkerung bekannt wurden. Es ist also keine neue spezifische Art eines bei den Kelten entstehenden Bestattungsbrauches (erwähnt sei das hallstattzeitliche Brandgrab 12 dieser Gattung in Velká Maňa). Nur vereinzelt kamen in Velká Maňa Leichenbrandreste in Urnen vor, z. B. im Grab 32, welches eine geräumigere Grabgrube und auch rechteckige Form hatte, und im Grab 67, das als Urnengrab im wahren Sinne des Wortes betrachtet werden kann; es war eine kleine Grabgrube mit Leichenbrand in einem Gefäss. Die Abstellung von Schwert und Lanze beiläufig in der ganzen Länge der Grabgrube neben einem Häufchen Leichenbrand im Grab 68 repräsentiert eine gewisse Erinnerung an die Körperbestattung. Hingegen war im Grab 122 mit einem ungewöhnlichen Inhalt (ein prächtiger Glasarmring und eine zweihenkelige Amphore) schon ein verbogenes Schwert, das einzige auf diesem Gräberfeld. Ein Drittel der Brandgräber des Gräberfeldes von Velká Maňa sind Kriegergräber, was die Ansicht über eine grössere, auch auf anderen slowakischen Gräberfeldern belegte Konzentration von Kriegergräbern gegen Ende des Mittellatène-Zeitabschnittes bestätigt.

Auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo, das grösstenteils in den Verlauf des II. Jh. gehört, waren zum Unterschied von Velká Maňa nur einige geräumigere Grabgruben, häufiger waren hier bloss Häufchen von Leichenbrandresten auf dem Grubenboden, bei ihnen Gefässscherben und das sonstige Grabinventar. Allgemein war in diesen Gräbern nur wenig Keramik, oft nur eine Vase. Auch die übrigen Metallbeigaben sind nicht zahlreich. Unter den Brandgräbern war kein einziges Kriegergrab.

Auf dem Gräberfeld von Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, das mit dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo zeitgleich ist, waren Urnengräber häufiger, sie waren seicht unter der Ackerkrume und erheblich gestört. Nur wenige Gräber hatten eine geräumigere Grabgrube mit kenntlichen Umrissen an der Oberfläche. An Keramik waren diese Gräber arm, gewöhnlich besaßen sie nur eine Vase. Kriegergräber kamen auch hier nicht unter den Brandgräbern vor.

Einen verschiedenartigen Inhalt und abweichende Form haben die Brandgräber aus Michal nad Žitavou. Unter den 12 Gräbern lassen sich Gräber mit geräumigerer Grabgrube und reichen Keramik-

beigaben unterscheiden. Das Grab 41 enthielt z. B. sechs Gefässe, zwei Schwerter, eine Eisenlanze, ein Messer, eine Eisenfibel und Tierknochen.⁶² Ferner waren hier Gräber mit einfacher, reicher Ausstattung, mit Leichenbrand auf einem Häufchen, daneben eine Vase und Metallgegenstände; manchmal enthielten sie Leichenbrand und Metallgegenstände ohne Keramik. In manchen Fällen handelte es sich um Urnengräber. Von Metallgegenständen erwähnen wir den jungen Typus einer Drahtfibel mit befestigtem Fuss, einen bandförmigen Schildbuckel, aber auch einen eingliedrigen kahnförmigen Schildbuckel, einen der Länge der Wölbung nach dachförmig gestalteten Schildbuckel, Buckelringe (mit vier und auch mehr Schüsseln). Von der Gesamtzahl der 12 Brandgräber dieses Gräberfeldes sind fünf Kriegergräber. Die Schwerter sind in den Gräbern oft zweimal umgebogen, in einem Falle nur zu einem leichten Bogen um eine Vase; im Grab 41 war ein gerades und ein verbogenes Schwert. Zu vergleichen ist diese Gruppe von Brandgräbern mit den Kriegerbrandgräbern von Ipelské Predmostie samt den Funden von verbogenen Schwertern, den bandförmigen und kahnförmigen eingliedrigen Schildbuckeln von dachförmiger Gestalt, mit dem flachen Gürtel, den vierbuckeligen Ringen, jungen Fibeltypen und der Blattlanze mit geschweiftem Blatt.⁶³

In diesen Horizont gehört auch das Brandgräberfeld von Holiare, wo die Kriegergräber ein Viertel der Gesamtzahl einnehmen. Charakteristisch ist hier das verbogene Schwert, die vierbuckeligen Ringe, die scheibenförmigen Drahtfibeln eines Sonderstyps und weitere Fibeln mit befestigtem Fuss. Die Bestattungsweise ist hier verschieden: in geräumigeren quadratischen oder rechteckigen Grabgruben mit Leichenbrand auf einem Häufchen, daneben Beigaben; oft befindet sich der Leichenbrand nur in einem nestartigen undeutlichen Grübchen mit den Beigaben und einem Gefäss. Allgemein ist hier wenig Keramik in den Gräbern; es treten bereits Gefässe mit eingeglätteter Wellenlinie auf. Über zwei Gräber dieses Gräberfeldes mit rundem Graben haben wir uns bereits geäussert.

Die grosse Zahl gestörter Gräber auf den erwähnten Gräberfeldern und der fragmentarische Zustand der Funde gestatten keine genauere Beurteilung der ganzen erwähnten Fundgarnitur der Brandgräber unserer Gräberfelder. Wenn wir die angeführten Erkenntnisse zusammenfassen, geht aus ihnen der überzeugende Beweis hervor, dass sich im Verlauf des II. Jh. v. u. Z. auf unseren Flachgräberfeldern immer mehr die Brandbestattung geltend macht, u.

zw. in verschiedener Art, wie geräumigere Gruben- oder Urnengräber mit einer grösseren Zahl von Keramikbeigaben, nestartige Gruben- oder Urnengräber mit oder ohne Urne, mit einem, seltener mit mehreren Gefässen. Die erwähnten Brandgräberformen erscheinen oft zusammen auf einem Gräberfeld, wobei sie sich zeitlich gar nicht so sehr voneinander unterscheiden. In der spätlatènezeitlichen Epoche scheint es, dass die einfachere Art von Gruben- oder Urnengräbern überwiegt. Die Entwicklung der Brandbestattung leiten wir auf dem Gebiet der Slowakei von lokalen Bedingungen ab. Lediglich auf einigen Gräberfeldern kann im Zusammenhang von ausgeprägteren Brandgräbergruppen mit überwiegenden Kriegergräbern über kleinere Bevölkerungsverschiebungen im Rahmen des Donauraumes erwogen werden (Holiare, Michal nad Žitavou, Ipelské Predmostie), u. zw. in einer Zeit der sich nähernden Machtverschiebungen im I. Jh. v. u. Z. Die Erkenntnisse sind im Übereinklang mit den Ansichten J. Filip⁶⁴ über seinen Horizont der durchbrochenen Gürtel mit Analogien auf breiteren keltischen Okkupationsgebieten, mit den Grabbeigaben der Oppida-Kultur, welche sich auch im Grabinventar der slowakischen Gräberfelder im Verlauf des I. Jh. v. u. Z. äussert. Mit dem Gräberfeld von Holiare kann z. B. das Brandgräberfeld von Ponětovice in Mähren verglichen werden.⁶⁵

Trotz der Verschiedenartigkeit der Brandbestattungsformen auf den keltischen südwestslowakischen Gräberfeldern tritt das verhältnismässig zahlreiche Vorkommen von Gräbern in den Vordergrund, die seicht unter der Ackerkrume in undeutlichen Grabgruben mit Leichenbrandresten entweder frei auf dem Grubenboden oder in einer Urne mit den nötigsten Metallgegenständen angelegt sind und welche deutlich die Entwicklung der Brandbestattung zu jenen Formen zeigen, die wir auf frühromischen Gräberfeldern antreffen. Die seicht angelegten Brandgräber mit oder ohne Urne mit metallinem Kleininventar, welches wir bei der Grabung sehr schwierig feststellen, unterlagen im Laufe der langen Zeit leicht der Zerstörung bei der Bodenkultivation und gleichzeitig entgehen sie der Aufmerksamkeit bei anderen Geländearbeiten, wodurch etwa die heutige Situation des Mangels an spätlatènezeitlichen Gräberfeldern geschaffen wurde, obwohl wir immer mehr Siedlungen dieses Zeitabschnittes feststellen.

Eine gewisse Bestätigung liefert zu dieser Frage das Hügelgräberfeld von Zemplín mit keltisch-dakischen, an die Zeitwende datierten Funden, auf welchem der konsequente Brandbestattungsritus in

den Hügelschüttungen aber auch im freien Raum zwischen den Hügeln auf einen gewissen Keramikmangel in den Gräbern hinweist, besonders in jenen Gräbern, welche wir an Hand des Inventars bereit wären der keltischen Bevölkerung dieses kulturellen Konglomerates der spätlatènezeitlichen Besiedlung von der Zeitwende und der beginnenden neuen Zeitrechnung zuzuweisen.

Tierknochen

Der Brauch, in das Grab einen Teil vom Schwein abzustellen, ist auf keltischen Gräberfeldern sehr gebräuchlich. Tierknochen treffen wir nicht nur in Körpergräbern, sondern auch in Brandgräbern an. Zweifellos sind dies lediglich symbolische, uns näher nicht bekannte rituelle Äusserungen. Die häufigste Erklärung dafür ist die Ansicht, dass es sich hier um Reste des Leichenschmauses handelt, was mit den Ausführungen G. I. Caesars übereinstimmt, nach welchen bei einem keltischen Begräbnis ein breiter Verwandtenkreis teilzunehmen pflegte.⁶⁶

Allgemein wurde in das Grab ein Teil vom Hausschwein (*Sus scrofa dom.*) — der Kiefer, das Schulterblatt u. ä. gelegt. Nach osteologischer Analyse der Funde unserer Gräberfelder waren am häufigsten die hinteren Oberschenkelknochen, Schädel- und Kiefertile, ferner vordere Oberschenkelknochen und Unterschenkelknochen, spärlicher die übrigen Knochen.⁶⁷ Nur selten war ein ganzes Schwein in das Grab mitgegeben worden. Nach dem Alter treten Knochen von dreimonatigen, aber auch von mehr als zweijährigen Stücken auf. Gewöhnlich sind es ein Jahr alte Tiere. Seltener sind Knochenfunde vom Rind (gegenwärtig in der Slowakei aus 8 Gräbern), von Gans, Haushuhn u. ä.

Wenn wir die rituelle Besonderheit dieser Art unberücksichtigt lassen, geht aus den Anführungen recht überzeugend hervor, dass die Haustierzucht bei den Kelten auf hoher Stufe stand, was auch osteologische Fundanalysen aus einigen Oppida bestätigen.⁶⁸

Grabplünderung

Die Frage der urzeitlichen Grabplünderung ist bisher nicht geschlossen gelöst worden, obwohl sie es mit Recht verdient hätte. Zahlreicher begegnen wir Grabplünderungen von Skelettgräbern in der Früh- bis Spätbronzezeit, in der Hallstattzeit, Latènezeit (auf die jüngeren Skelettgräber bezogen), in der römischen Zeitepoche und auch in jüngeren Abschnitten, z. B. in den slawisch-awarischen Gräbern.

Über die Ursachen und Zeit der Grabplünderun-

gen in den einzelnen Abschnitten der Urzeit herrschen verschiedene Ansichten.

Von der Plünderung latènezeitlicher Gräber ist eine oft zitierte Abhandlung von O. Kandyba da,⁶⁹ der auf Grund seiner Beobachtungen auf dem Gräberfeld von Kobylisy die Plünderung für zeitgleich ansieht. J. Filip betrachtet in einer knappen Charakteristik über geplünderte Gräber dieses Vernichtungswerk ebenfalls als zeitgleich und glaubt die Ursachen davon im Sittenverfall der keltischen Bevölkerung zu sehen.⁷⁰

Auf unseren Gräberfeldern begegneten wir der Grabplünderung auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo, wo diesem Vernichtungswerk 18 Gräber von der Gesamtzahl der 68 Gräber zum Opfer gefallen sind. Wie ich bereits angeführt habe, beschränkt sich diese Plünderung nicht nur auf bestimmte Teile des Gräberfeldes, sondern das ganze Friedhofsareal ist von ihr betroffen. Ausgeraubt waren vor allem Gräber mit grösserer Beigabemenge und geräumigerer Grabgrube, also diesen Kriterien nach reichere Gräber. Ungestört blieben Skelette in Gräbern ohne Beigaben.

Eine grosse Gräberzahl war in Velká Maňa ausgeraubt — 26 Gräber, in Hurbanovo-Abadomb 6 Gräber, in Dvory nad Žitavou 2 Gräber. Ungestört waren die Gräber in Kamenín und Hurbanovo-Bacherov majer. Im Zusammenhang mit der Grabplünderung taucht die Frage auf, wann die Gräber geplündert wurden und wer sie plünderte. Oft wird die Meinung vertreten, dass die Gräber zeitgenössisch ausgeraubt worden sind, was von der Tatsache bestätigt wird, dass der vermutliche Grabräuber das Grab fand, also dass es an der Oberfläche kenntlich gewesen sein musste. Ein weiterer Grund für die Gleichzeitigkeit ist die Ansicht, dass der Räuber den Bestattungsbrauch gekannt haben musste und daher auch die gebräuchlichen, ins Grab mitgegebenen Beigaben.

Bei der genauen Beurteilung dieser vernichteten Gräber zeigt sich deutlich, dass im überfallenen Grabe das Skelett breitgeworfen ist, folglich seine Knochen bereits von der Muskulatur losgelöst gewesen sein mussten. Das bedeutet, dass es zur Grabplünderung nach einem gewissen Zeitabstand, etwa von mehreren Jahren, gekommen sein dürfte. Nur schwer liesse sich voraussetzen, dass der Räuber das Grab bei einer in Verwesung begriffenen Leiche geöffnet und Beigaben gesucht hätte. Ausserdem würde die grosse keltische Bevölkerungsdichte dem Grabplünderer kaum eine ungestörte, eine so lange Zeit in Anspruch nehmende Arbeit bei Tage ermöglicht haben, als eine Graböffnung erfordert.

Wenn wir erwägen, dass auch heutzutage die Ausschachtung eines geräumigeren Grabes bei der Arbeitsmöglichkeit von zwei Arbeitern mehrere Stunden erfordert, auch das nicht zur Winterszeit, so brauchte der vermutliche Räuber noch viel mehr Zeit dazu. Dass oft ein grosses Grab präzise abgedeckt worden ist, zeigen Fälle von einer Umlagerung des ganzen Grabgrubenraumes. Daraus können wir gleichzeitig folgern, dass im Falle einer späteren Grabplünderung nach Verwesung der Leiche das Grab an der Oberfläche kenntlich gewesen sein musste, was teils eine Anschüttung oberhalb des Geländeniveaus und teils eine gute Geländekenntnis des Grabplünderers erforderte.

Bei der Grabplünderung einer derart grossen Gräberzahl, wie z. B. in Bajč-Vlkanovo, unter der Voraussetzung, dass die Ausraubung während der Belegung des Gräberfeldes verwirklicht wurde, musste sie systematisch mehrere Jahre oder Jahrzehnte in Anspruch nehmen, u. zw. fortschreitend mit dem Anwachsen des Gräberfeldes. Das setzt ungefähr eine oder zwei Generationen von Grabplünderern voraus. In dem Falle, dass zeitgenössisch mehrere Gräber ausgeraubt worden sind, mussten sie mehrere Jahrzehnte an der Oberfläche kenntlich gewesen sein.

Fraglich ist, was der vermeintliche Räuber eigentlich an sich bringen wollte, wenn in den gestörten Gräbern die breitgeworfenen Reste einer kompletten Grabausstattung vorgefunden werden: Armringe, Fibeln, Halsketten, Teile von Schwert oder Scheide, Gürtelteile, Keramik und sonstiges, was die gebräuchliche Grabausstattung bedeutet. Der mit dem Begräbnisritus vertraute und nach O. K a n d y b a zeitgenössische Grabräuber musste den Grabinhalt kennen, also musste er wissen, dass z. B. in die keltischen Gräber unserer Gräberfelder nur äusserst selten Goldschmuck mitgegeben wurde, da in ihnen nur vereinzelt goldene Drahtohrringe oder Blechbeschläge eines Lignitartringes (in Ondrochov) gefunden werden.

Eine weitere schwerwiegende Erkenntnis ist die Feststellung, dass in diesen sog. geplünderten Gräbern beschädigte und im Grab an verschiedenen Stellen breitgeworfene Eisengegenstände vorgefunden werden, wie Kettengürtel, Bruchstücke von Schwert oder Scheide, Bruchstücke von Bronze- oder eisernen Armringen, was bezeugt, dass die Störung erst dann entstanden ist, als dieses Metallmaterial erheblich durch Rost beschädigt war, also nicht nach einigen Jahren seit der Grablegung, sondern etwa erst nach einigen Jahrzehnten. Man kann sich schwer vorstellen, wie der Räuber so leicht

einen Kettengürtel unter erschwerten Bedingungen einer nächtlichen Graböffnung zerreißen konnte, wenn wir eine derartige Leistung mit freier Hand nicht einmal an einer frei liegenden Kette (Dicke des Kettengliedes z. B. 5 mm) bei einem mehrere Jahrzehnte alten Erzeugnis erreichen. Dies gilt in grösserem Masse für ein zerbrochenes Schwert, einen Bronzearmring, Schildbuckel u. a.

Wir kommen zu dem Schlusse, dass es zur Plünderung oder Zerstörung der Gräber am allerwahrscheinlichsten nach dem Verlassen des Gräberfeldes und damit auch der Siedlung gekommen ist und dass es eine fremde Bevölkerung vollführt hat, wobei gleichzeitig mehrere Gräber bei Tageszeit völlig ungestört und frei vernichtet wurden. Wegweiser für die Feststellung der Gräber waren teils Gräber aus dem jüngeren Abschnitt des Gräberfeldes, teils geräumigere reiche Gräber, bei denen eine Anschüttung über dem Niveau vorausgesetzt werden darf, und schliesslich auch die gute Kenntnis naturgegebener Verhältnisse der damaligen Bauernbevölkerung, die besonders nach dem Grasbestand leicht die Stelle erkannte, wo der Boden bis in grössere Tiefe aufgelockert worden war. Diese Erkenntnis ist oft auch heute noch richtungsweisend für die Entdeckung einer urzeitlichen Kulturgrube oder einer Siedlung.

Auf diese Art und Weise kann die Grabplünderung vieler Gräber auch in anderen Zeitabschnitten erklärt werden. Damit will ich die Möglichkeit einer zeitgenössischen Grabplünderung nicht völlig ausschalten, es muss zugegeben werden, dass einige Gräber auch zu gleicher Zeit ausgeraubt worden sind, u. zw. aussergewöhnliche Gräber wie z. B. geräumige Kammergräber, Hügelgräber u. a. Gewisse Anzeichen als Beweis für eine zeitgleiche Plünderung weist das Doppelgrab 58 und 59 in Bajč-Vlkanovo auf (BBV, 407, Abb. 3), in welchem das obere Skelett gestört war, während die darunter liegende Schicht ungestört geblieben ist. Beim oberen, nicht tief unter der Oberfläche liegenden Skelett ist ein anatomischer Knochenbau zu beobachten, also eine Bindung durch die Muskulatur, andere Körperteile deuten wieder umgekehrt auf eine Lockerung hin. Auch dieser Fall belegt nicht mit Sicherheit eine zeitgenössische Plünderung; der Räuber, dem Bestattungsritus und Umstände der Grablegung gut bekannt waren, hätte auch das untere Skelett gestört. Auf einen ähnlichen Fall deutet das Kammergrab 14 in Velká Maňa hin,⁷¹ wo das obere Skelett gewaltsam zerstört ist, wobei auch hier eine teilweise Bindung der Muskulatur und umgekehrt wieder ein teilweises

Ablösen einiger Teile (Hände) zu beobachten ist. Die Störung des oberen Skelettes erklärte ich ursprünglich als Folge der Destruktion der hölzernen Grabkammer. Das Beispiel aus Bajč-Vlkanovo und des gestörten Doppelgrabes in Gbelce⁷² mit ähnlicher Situation veranlassen mich zu dieser Erklärung. Beim Doppelgrab 14 von Velká Maňa war erneut nur das obere Skelett gestört, wobei beachtenswert ist, dass der linke Arm mit dem Lignit- und eisernen Armring in ursprünglicher Lage verblieben ist und der übrige Teil des Körpers etwa wie zur Seite gezogen und mit dem Rücken nach oben gewendet worden zu sein scheint.

Auch bei dieser Erklärung der urzeitlichen Grabplünderung entstand die Frage, was zu der Vernichtung einer so grossen Gräberzahl geleitet hat. Von diesem Gesichtspunkt ist die Erklärung wahrscheinlicher, dass eine fremde nichtkeltische Bevölkerung in unserem Falle tatsächlich Absichten einer Beutegewinnung hegte, u. zw. gerade aus Unkenntnis des wirklichen Grabinhaltes; es konnte hier auch das Moment des Vampirismus oder einer absichtlichen Vernichtung der ihr fremden Vorgänger vorliegen. Die genaue Verfolgung der geplünderten Gräber in situ und ihre sorgfältige Abdeckung kann einen tieferen Einblick in diese nicht alltägliche Problematik bringen, die sich vorderhand ohne genauere Analyse fast durch die ganze Urzeit zieht.

Die Keramik in den keltischen Grabfunden der Slowakei

Die Keramik gehört etwa zu den häufigsten Grabfunden auf den keltischen Gräberfeldern der Slowakei. Sie ist auch dort eine gebräuchliche Grabbeigabe, wo metallene Kleingegenstände und Schmuck fehlen. Das übliche Keramikvorkommen auf den keltischen Grabfeldern der Slowakei und der angrenzenden keltischen donauländischen Okkupationsgebiete bildet zugleich ein besonderes charakteristisches Element des keltischen Bestattungsbrauches, welcher auf diesen Gebieten kein Gegengewicht in den vorausgesetzten westlichen keltischen Ursprungsgebieten nördlich der Alpen und im Oberrhein findet.

Vom Gesichtspunkt der chronologischen Kriterien errang die keltische, vorwiegend auf der Scheibe gefertigte Keramik von einfacher Formgebung keine derartige Bedeutung, wie sie noch heute die Metallgegenstände haben, von ihnen vor allem die chronologisch empfindlichsten Fibeln. Trotzdem nehmen wir an, dass die verhältnismässig grosse Zahl von

reich mit Keramik ausgestatteten und für das Studium nur auf slowakischen Gebiet erreichbarer Grabverbände ein vollkommenes Bild nicht nur über die Produktion der keramischen Werkstätten zur Zeit der keltischen Gräberfelder auf diesem Gebiet liefern, sondern in vielfacher Hinsicht auch unsere chronologischen Schlussfolgerungen stützen, die auf typologischer Aufgliederung der Fibeln und anderer sog. datierbarer Gegenstände des Grabinventars aufgebaut sind. Diese chronologische Gültigkeit kann von den Keramikbeigaben auch bei den Voraussetzungen erwartet werden, dass diese in einem breiteren Massstab nicht mit Siedlungsfunden dieser Art konfrontiert werden wird. Auch die letzten Ausgrabungen von latènezeitlichen Siedlungsobjekten der Südwestslowakei weisen keine auffallenderen Unterschiede zwischen Formen der Grab- und der Siedlungskeramik auf.⁷³ Etwa nur die Qualität der Erzeugnisse wird unterschiedlich sein. Die Grabkeramik ist gewöhnlich brüchig, krümelig, schlecht gebrannt und erweckt den Eindruck einer Art Dekorativkeramik und etwa auch einer Keramik rituellen Charakters. Davon zeugt auch die Wiederholung bestimmter Grundformen (Flaschengefäss, S-förmige Schale). Weniger häufig erscheint in den Gräbern die Situla, im jüngeren Abschnitt eine besondere Gattung einer schalenförmigen Vase von doppelkonischer Form, und seltener zweifellos die Gebrauchskeramik von tonnenförmiger Gestalt mit senkrechten Kammstrich, die aus einer Mischung von Ton und Graphit hergestellt worden ist.

In den Siedlungsobjekten tritt die Schale mit S-förmiger Profilierung auf, ferner die Flaschenvase, die bis jetzt fast immer graphitierte Kammstrichkeramik, in geringerem Masse (wie in den Gräbern) die handgefertigte Keramik mit junghallstattzeitlicher Formgebung. Das bisherige, überwiegend nur in Scherben vorliegende Material der Siedlungsobjekte zeigt im Vergleich zu den Gräberfeldern keine wesentlichen Unterschiede. Eine unterschiedliche Kulturfüllung auf Siedlung und Gräberfeld stellten wir auch in solchen Fällen nicht fest, wo der Geländelage und dem Fundinhalt nach auch die zum Gräberfeld gehörige Siedlung festgestellt und untersucht worden ist (Ondrochov).⁷⁴ Die gebräuchliche Feinkeramik von latènezeitlichen Formen aus geschlammtem Ton mit vorherrschender Flaschenvase mit schlankem Hals und ausladender Mündung erscheint auf den keltischen Gräberfeldern der Südwestslowakei vom gänzlichen Anfang an gebräuchlich und erhält sich in vielen Varianten die ganze Latènezeit hindurch. Im Endlatène-Zeitabschnitt geht sie in bemalte Feinware über.

Seit Beginn der keltischen Besiedlung und der entstehenden keltischen Gräberfelder auf diesem Gebiet treffen wir in den Gräbern die Keramik als Beigabe an, u. zw. zwei, drei, sogar acht Stücke. Auf slowakischem Gebiet ist kein keltischer Friedhof ohne Keramik (wie z. B. in Böhmen⁷⁵ oder weiter westlich in Deutschland und in der Schweiz).⁷⁶ Eine Ausnahme bilden einzelne Gräber ohne keramische aber auch sonstige Beigaben. Die Grab- und Siedlungskeramik repräsentiert auf unserem Gebiet mehrere Grundformen, die in verschiedener Modifikation und mit örtlichen oder entfernteren erzeugungstechnischen charakteristischen Elementen fast die ganze Latènezeit hindurch bestehen. Es ist die erwähnte Flaschenvase, die S-förmig profilierte Schale (seltener die Schale mit eingezogener Mündung), eine breitere schalenförmige Vase, eine situlenartige Vase mit der Bauchwölbung im oberen Drittel, eine breitere bauchige Vase im wesentlichen von flaschenartiger Prägung, die tonnenförmige Kammstrichkeramik und einige fremde Sonderformen.

Komplizierter ist die Situation im Endlatène, als es zu Machtveränderungen im Donauraum kam, wobei die alten latènezeitlichen Erzeugungszentren weiter bestehen blieben. In den keramischen Funden ist ein Eingriff nichtkeltischer (z. B. dakischer, germanischer) Völkern und der Einfluss römischer Provinzen zu beobachten.

Vorderhand bleibt die Sachlage in der Púchov-Kultur der gebirgigen Nord- und Mittelslowakei ungeklärt. Wie einige neue Funde zeigen, fand hier wahrscheinlich ein Teil einer gemischten keltischen Bevölkerung Zuflucht, wobei sie, losgerissen von den vorhergehenden Erzeugungszentren gezwungen war, eine primitive Keramik in der Hand zu formen und auf grobe Art die scheibengedrehten Latène-Formen, besonders die tonnenförmigen Situlen nachzuahmen.⁷⁷

Die in der gebirgigen Nord- und Mittelslowakei Ende der Latènezeit ebenfalls überlebende ältere Urnenfelder-Bevölkerung übernimmt einige Elemente der Latène-Kultur und bereichert auf diese Weise die altertümliche, noch jungallstattzeitliche Prägung ihrer Keramikerzeugnisse.⁷⁸

Linsenformen der Gefäße

Selten erscheinen auf unserem Gebiet Linsenflaschen, die im Frühlatène-Zeitabschnitt in Nordostbayern verbreitet sind und häufig im österreich-ungarischen Grenzgebiet längs der Donau aufscheinen.⁷⁹

Von unseren Funden hat die vasenartige Linsenflasche aus Velký Grob⁸⁰ eine altertümliche Form.

Es handelt sich um das Skelettgrab 1, das etwa eher in den späthallstattzeitlichen Horizont der selten auftretenden Skelettgräber gehört als zu den keltischen Flachgräberfeldern.

Die eigentliche Flaschenvase vertritt nicht jene klassische Linsenform, die W. Kersten⁸¹ aus Bayern publiziert, oder welche wir aus Dürnberg in Österreich und andernorts kennen,⁸² sondern weist eher auf eine Nachahmung dieser Vorlagen hin und in irgendeiner anderen Töpferwerkstätte erzeugt worden ist. Ebenso ist die Verzierung ziemlich primitiv und grob im Vergleich zu frühlatènezeitlichen Funden aus Österreich und Bayern. Die konischen Tonwirl, welche die Vase begleiten, gehören zu den gebräuchlichen, im Bereich der Kallenderberg-Kultur auftretenden Arten (z. B. in der Slowakei in Sereď, Križovany nad Dudváhom,⁸³ in Ungarn in Sopron,⁸⁴ in Österreich an mehreren Orten⁸⁵). Bisher wurden sie in den keltischen Gräbern der Südwestslowakei nicht gefunden.

Aus einem anderen Skelettgrab, diesmal bereits aus einem keltischen Gräberfeld, stammt der weitere Fund einer Linsenflasche, u. zw. aus dem Grab 111 in Velká Maňa.⁸⁶ Hier bestehen keine Zweifel, dass es sich um ein voll entwickeltes keramisches Erzeugnis von latènezeitlichem Charakter handelt, wie wir sie auf unseren Flachgräberfeldern antreffen. Davon zeugt die begleitende breitere situlenförmige Vase und die breitere Flaschenvase, die auf den slowakischen Grabfeldern gebräuchlich sind. Vom Metallinventar des Grabes sei die Eisenfibula vom entwickelten Duchcov-Schema erwähnt. Auch die Form der aus dem erwähnten Grab 111 stammenden Linsenflasche ähnelt in groben Umrissen auf unserem Gebiet nicht sehr den Funden aus Österreich oder Bayern.

Eine besondere, ziemlich abweichende Variante der vasenartigen Linsenflasche ist der Fund aus dem Grab 109 von Velká Maňa, der bereits von einem Lignitring begleitet ist. Das Gefäß hat einen breiten, fast zylindrischen, mit plastischen, von innen herausgedrückten Wülsten gegliederten Hals und einen linsenförmigen Körper. Grob umrissen die gleiche Form hat ein weiteres Gefäß dieser Gattung aus dem Grab 85 von Velká Maňa ohne datierendes Begleitmaterial, ferner aus dem Grab 460 in Trnovec nad Váhom—Horný Jatov und aus dem Grab 27 in Bajč-Vlkanovo (BBV, VIII: 13). Die letzten zwei hatten begleitende Fibeln mit grossem kugeligem Fuss, also stammen sie ungefähr aus dem gleichen zeitlichen Horizont wie die Linsenflaschen aus den Gräbern 111 und 109 in Velká Maňa. Vereinzelt Funde stammen aus ungarischem Ge-

biet⁸⁷ und auch aus Mähren.⁸⁸ Es handelt sich eher um eine Modifikation der Linsenvase in einem jüngeren, bereits mittellatènezeitlichen Abschnitt.

In die Mittellatènezeit datiert I. Hunyady⁸⁹ einige Linsengefäße aus dem Gebiet Ungarns, und in letzter Zeit E. Penninger Gefäße aus Dürnberg.⁹⁰

Bei den slowakischen Funden liegt keinesfalls eine frühlatènezeitliche Epoche vor, in welche diese Erzeugnisse überwiegend datiert werden. Vom Gesichtspunkt der Genesis frühlatènezeitlicher Erzeugnisse wird es sich hier eher um ein gewisses Erzeugungszentrum handeln, das etwa neben anderen Fabrikaten diese Gefäßgattung herstellte, als um eine breiter entwickelte Stilform dieser Erzeugnisse. Dafür spricht die Tatsache, dass bereits in der Kerstensen LA Ostgruppe in Bayern ausser den Linsenflaschenformen auch bauchigere Formen mit konischem kurzem Hals auftreten, welche in mehreren Varianten gleichzeitig mit den keltischen Flachgräberfeldern nicht nur auf dem Gebiet Österreichs, sondern im Donaunraum überhaupt aufscheinen.⁹¹ Ganz besonders kennzeichnend sind von ihnen die Flaschenvasen mit konischem Hals, trichterförmig ausladender Mündung und doppelkonischer Bauchwölbung, die ähnlich wie bei den Linsenflaschen ist. Diese Formen treten im Duchcov-Horizont auch im Rheingebiet auf.⁹² Die grösste Ausbreitung erreichten sie jedoch im Donaugebiet und teilweise sickerten sie nach Südmähren durch. Wir kommen später auf sie zurück.

Flaschenvasen

Wie wir bereits angedeutet haben, ist im Donaugebiet die flaschenartige Gefäßform am meisten verbreitet, u. zw. während der Belegungsdauer der keltischen Flachgräberfelder. In den einzelnen Gebieten (Österreich, Ungarn, Siebenbürgen) bilden sich häufig auch im Rahmen der Gräberfelder selbst verschiedene Varianten der Flaschenvasen. In Mähren sind sie bis jetzt verhältnismässig selten, durch die letzten Ausgrabungen, besonders im südlichen Teil Mährens, steigt ihre Zahl;⁹³ für Mähren bleibt jedoch die situlenartige Vase mit breitem Hals typisch.

Die Flaschenvase (gemeint sind Formen mit schlankem konischem Hals, trichterförmig ausladender Mündung, gerundeter Bauchwölbung in der Regel in der unteren Hälfte, beiläufig doppelkonischer Form, Abb. 5: 1, 6; Abb. 6: 1) verbreitete sich massenhaft im Donaugebiet, doch erscheint sie sehr früh bereits im Hunsrück-Eifel-Kulturreis,⁹⁴ welcher gegenwärtig von K. Willvonseder erneut als eines der keltischen Kristallisa-

tionsgebiete betont wird.⁹⁵ Die Flaschenformen dieser Art reihte bereits K. Bittel zu seinem Typus XII und datierte sie in LB (nach P. Reinecke).⁹⁶ Sie sind nicht nur in Württemberg verbreitet, sondern auch im mittleren Rheingebiet.

Und gerade diese Flaschenformen mit schlankem Hals, bauchigem Körper und trichterförmig ausladender Mündung erscheinen in den älteren Gräbern unserer Flachgräberfelder (Kamenín, Zalaba, Velká Maňa), wobei eine auffallendere Konzentrierung von analogen Formen im Gebiet von Sopron, Ordód-Babót⁹⁷ vorhanden ist, ferner längs der Donau über Győr auf Vác zu und durch das Grantal nach Norden über Kamenín, Domaša, Zalaba, in nordwestlicher Richtung längs der Gebirgsausläufer in das Nitra-Tal (Komjatice, Ondrochov, Velká Maňa). Zum Entwicklungszentrum wird der Ostalpenbereich des österreich-ungarischen Grenzgebietes, welcher morphologisch zugleich die Unterlage dieser Flaschenvasen bildet.

Schön und fein modellierte Formen der Flaschengefäße treffen wir auf dem Gräberfeld in Kamenín an und — allerdings ohne nähere Analogien — auf den übrigen Gräberfeldern mit Beziehungen zum erwähnten Donaubeereich (BKP, Taf. XL: 30, 33; Taf. XLI: 16, 17).

Die Keramik aus Kamenín macht den Gesamteindruck der Gleichartigkeit, wie wenn sie aus einer Werkstätte mit hochstehender Töpfertechnik stammen würde. Funde aus der Südwestslowakei, namentlich jedoch aus ungarischem Gebiet zeigen, dass gerade das österreich-ungarische Grenzgebiet (Sopron, Ordód-Babót) im Raum ungefähr zwischen Neusiedler See und Plattensee eine wichtige Rolle bei der Besiedlung der Ungarischen Tiefebene und des angrenzenden slowakischen Gebietes spielte. Hier musste sich am ehesten die örtliche Erzeugung von Gegenständen der keltischen Gräberfelder-Kultur des Donaulandes entfalten haben, u. zw. auf Grundlage älterer hallstädtischer Erzeugungszentren.⁹⁸

Zusammen mit den schlanken Flaschengefässen, die gleichsam auch an die erwähnten Linsengefäße erinnern (Velká Maňa — die Gräber 36 und 43, Abb. 6: 1), treten fast gleichzeitig bauchigere Formen mit breiterem Hals auf (Velká Maňa — Gräber 36 und 43; Kamenín — Grab 1). Ausserst rasch entfaltet sich die Erzeugung auf kleineren keltischen Okkupationsgebieten, so dass nur recht schwierig die typologische Entwicklung dieser zahlreich verbreiteten Gefäße im Donaugebiet verfolgt werden kann.

Auf dem älteren Gräberfeld von Hurbanovo

1

2

3

4

5

6

Abb. 5. Komjatice. Keramik aus gestörten Gräbern.

(Bacherov majer) sind zum Unterschied von Kamenín abweichendere Formen schöner Flaschengefässe mit schlankem, unter der Mündung durch einen Ringwulst geschnürtem Hals. Allgemein ist hier die Keramik verschiedenartiger, der Form und Verzierung nach anders als in Kamenín. Die Flaschenformen haben teils noch einen schlankeren Hals mit schärferem Umbruch auf der Bauchwölbung (BKP, XXII: 14–16; XXIII: 14), teils finden wir hier ziemlich unförmig bauchige Formen mit breiterer Mündung und markanten plastischen Bändern oberhalb des Bauchumbruchs und im oberen Halsteil (BKP, XX: 11, 12, 14; XXIII: 18). Manche Formen deuten auf einen gewissen Übergang von den Flaschenformen mit breiter Mündung zu den schalenartigen Vasen mit breiter Mündung, kurzem angedeutetem Hals und der Bauchwölbung in der oberen Hälfte, wobei es sich offensichtlich um ein gleiches Erzeugungsmilieu handelt (BKP, XXII: 11; XXIV: 16. Velká Maňa, Abb. 6 hier).

Wenn wir bei der Wertung der Fibel und des übrigen Metallinventars das Gräberfeld von Hurbanovo (Bacherov majer) mit dem Gräberfeld von Kamenín als zeitgleich bezeichnet und es den ältesten Gräberfeldern unseres Gebietes zugewiesen haben, dürften die Keramikfunde des Kameníner und auch dieses Gräberfeldes bezeugen, dass sich während der Belegungsdauer beider nicht grosser Gräberfelder (Kamenín — 20 Gräber, Hurbanovo-Bacherov majer — 18 Gräber) die Erzeugung der Keramik rasch entfaltete, u. zw. rascher als die Schmuckfabrikation, was aus dem Vorhandensein des nötigen Rohstoffes und der alten traditionellen Keramikerzeugung hervorgeht.

Flaschenartige Gefässformen mit schlankerem konischem Hals und der grössten Bauchwölbung in der unteren Hälfte, die ich zugleich für älter halte als die breiten und bauchigen Formen, fanden sich sporadisch in mehreren Gräbern von Velká Maňa und vereinzelt z. B. in Bajč-Vlkanovo (BBV, III: 14, 17).

Es scheint, dass die Keramik aus den Gräberfeldern des Grantales in der Richtung zum Nitratal (Kamenín, Farná,⁹⁹ Ipelské Predmostie, Komjatice, Ondrochov, Velká Maňa) typologisch gegenseitig verwandter ist als aus den Gräberfeldern, die von Komárno in der Richtung zum Waagtal liegen (Hurbanovo, Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom — Horný Jatov, Nebojsa).

Nicht allzusehr abweichend sind die flaschenartigen Gefässformen auf jüngeren Gräberfeldern, wenn auch allgemein die Neigung zur Bildung eines brei-

ten niedrigen Halses und gerundeter bauchiger Wölbung erkennbar ist. Diese Übergangsprägung hat besonders die Keramik in Trnovec nad Váhom — Horný Jatov (BKP, IV: 16; V: 24; VI: 11). Es erscheinen Formen sowohl mit Beziehungen zu Hurbanovo-Bacherov majer als auch zum Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo, und schliesslich auch zu einigen Gräbern von Velká Maňa und anderen Gräberfeldern. Es sind einige charakteristische Formen mit fast kugeligem Gefässkörper und kurzem breitem Hals (BKP, XIV: 10), deren wenig abweichende Varianten wir genauso im Bereich von Sopron¹⁰⁰ auf ungarischem Gebiet sehen, wie auch im Theissgebiet und östlich von der Donau.¹⁰¹ Das entspricht zugleich der Ausbreitung einigen Inventars aus den Gräberfeldern von Trnovec nad Váhom — Horný Jatov und Bajč-Vlkanovo, besonders der Fibel mit grossem kugeligem Fuss und der beginnenden Fibel mit befestigtem Fuss, welche in den keltischen Gräbern im Bereich von Miskolc,¹⁰² aber auch in der Ostslowakei (Košice)¹⁰³ vorgefunden wird.

Die keltische Bevölkerung des slowakischen Gebietes hat in diesem Zeitabschnitt mit den übrigen keltischen Gebieten rege Beziehungen unterhalten, welche sich bald nach der Besetzung des Donaugebietes noch mehr vertieften, weshalb auch die genaue chronologische Gliederung des Inventars, ganz besonders des keramischen, erschwert ist.

Deutlich abweichender ist der Anteil des Flaschengefässes auf den jüngeren Gräberfeldern, wie z. B. Hurbanovo (Abadomb). Während auf den vorhergehenden Gräberfeldern die Flaschenvase die Hauptform darstellte, tritt sie auf diesem Gräberfeld zurück. Soweit sie aufsteht, behält sie die gleiche Form bei wie auf den vorhergehenden Gräberfeldern. Statt ihrer erscheint die charakteristische jüngere Form einer doppelkonischen schalenförmigen Vase, deren Grundform bereits vorher geschaffen war (BKP, XV: 27; XVI: 11–13; XVIII: 17). Dasselbe gilt für das Gräberfeld mit der geringen Gräberzahl in Dvory nad Žitavou, mit welchem das Gräberfeld von Hurbanovo (Abadomb) gemeinsame Züge auch in mehreren Keramikformen aufweist (BKP, XXIX: 6, 7). Ausser dem Flaschengefäss, welches uns aus Trnovec nad Váhom — Horný Jatov oder Bajč-Vlkanovo bekannt ist, kamen hier eigenartige Varianten der Flaschenvase mit breitem Hals und bauchigem Körper vor, die im Grab 8 (auf dem Gräberfeld von Hurbanovo-Abadomb) mit Gruppen von drei ausgeprägten konzentrischen Kreisen verziert waren (BKP, XVI: 14). Auf einem ähnlichen Gefäss aus Grab

24 in Dvory nad Žitavou ist zwischen zwei ähnlichen konzentrischen Kreisen auch ein Bogen aus scharfkantigen Einstichen (BKP, XXIX: 19). Auf gegenseitige Beziehungen beider Gräberfelder weisen auch weitere Keramikformen hin.

Die im wesentlichen unveränderte Flaschenform der Gefässe mit höherem konischem Hals und ausladender Mündung trat in kleinerer Zahl auch auf dem ausgesprochenen Brandgräberfeld von Holiare auf, wobei zwei als Streufund und aus einem Grab gewonnene Gefässe an einige Funde aus älteren Gräbern erinnern (BKP, XXX: 9, 11). Auf diesem Gräberfeld nimmt jedoch ähnlich wie in Hurbanovo (Abadomb) und Dvory nad Žitavou die schalenförmige Vase mit linsenartigem Körper mengenmässig eine Vorzugstellung ein und sie erhält sich auf unseren Gräberfeldern bis in die Endlatènezeit (BKP, XXXIV: 16, 19, 20). Eine Sonderprägung erhielt die Flaschenvase in der Keramik mit eingeglätteter Wellenlinie oder eingeglättetem Band schräger Einstiche (Nitriansky Hrádok) und in der bemalten, auf breiten keltischen Okkupationsgebieten des Donauraumes verbreiteten Keramik auch nach dem Untergang der keltischen Macht im sog. keltisch-dakischen Horizont.¹⁰⁴

Schalen

Die S-förmig profilierte Schale mit Omphalos am Gefässboden scheint in der Südwestslowakei bereits in den ältesten Gräbern auf. Sie entwickelte sich zweifellos zusammen mit der vorher besprochenen Flaschenvase. Einige Formen können auch aus heimischer junghallstattzeitlicher Unterlage in der Slowakei abgeleitet werden, besonders aus einigen Schalenarten der Kalenderberg-Kultur des Ostalpenbereiches.¹⁰⁵ An der Entwicklung beteiligten sich Braubacher Schalenformen, die genetisch aus dem südlichen klassischen Gebiet abgeleitet werden.¹⁰⁶ Bereits seit Beginn unserer keltischen Flachgräberfelder erscheinen mehrere Varianten dieser Schalen.

Auf dem Gräberfeld von Kamenín treffen wir ganz besonders sorgfältig modellierte Schalenformen mit glattem eingezogenem Hals an, der von der Bauchwölbung scharfer abgesetzt ist. Die Standfläche ist nach innen gewölbt (Omphalos), die Oberfläche sorgfältig geglättet, schwarz (BKP, XXXIX: 28; XLI: 20). Alle sind auf der Töpferscheibe hergestellt und wie wir bereits angedeutet haben, weisen sie auf eine gemeinsame Töpferwerkstätte mit den Flaschenformen hin und treten mit der auf diesem Gräberfeld ältesten Fibel des Duchcov-Horizontes auf.

Ausser den Formen mit glattem eingezogenem Hals und leicht ausladender Mündung kam auf dem

Gräberfeld von Kamenín eine andere Schalenart mit plastischem Band auf dem Halse vor. Eine formschöne Schale dieser Gattung mit schärferem Bauchknick stammt aus dem Grab 39 von Velká Maňa, wo sie mit einer schlankhalsigen Flaschenvase, aber auch mit einer freier profilierten Flaschenvase von bauchigem Körper und breiterem konischem Hals vergesellschaftet war (Abb. 7: 1). Das Begleitinventar dieses Grabes gehört dem Duchcov-Horizont an und die Keramik weist enge Beziehungen zum österreich-ungarischen Bereich hin (Hatvan-Boldog, Győr, Oggau).¹⁰⁷

Auf dem Gräberfeld von Hurbanovo-Bacherov majer erschien die Schalenform mit glattem eingezogenem Hals lediglich im Grab 3, in den weiteren Gräbern waren Schalen mit plastisch gegliedertem Hals, eventuell mit angedeuteten horizontalen Riefen (BKP, XXI: 7; XXII: 12, 13).

Allgemein kann gesagt werden, dass die S-förmigen Schalen mit glattem oder durch eine Leiste gegliedertem Hals in den älteren Gräbern den einheitlichen Charakter mit schärferem Bauchknick und ausgeprägter Profilerung des Halses, welcher gewöhnlich höher ist, beizubehalten pflegen (Abb. 7: 2, 3). Ausser dem Gräberfeld von Kamenín und Hurbanovo-Bacherov majer sind sie in Velká Maňa, Komjatice und auf anderen Gräberfeldern häufig.

Als Äusserung des Abklingens oder der Beeinflussung durch die Braubacher, an der Innenseite verzierten Schalen ist die Schale aus den gestörten Gräbern von Komjatice mit sternartig angeordnetem Ornament konzentrischer Kreise an der Innenseite des Gefässbodens um den Omphalos anzusehen (Abb. 5: 3, 4).

Ähnlich wie bei den Flaschenvasen kann auch bei den S-förmigen Schalen auf den slowakischen keltischen Gräberfeldern in den jüngeren Gräbern (besonders in jenen mit bereits auftretender Eisenfibel mit kugeligem Fuss) eine Lockerung der ursprünglichen strengeren Form beobachtet werden. Es erscheint eine grössere Variante dieser Schalen-gattungen, oft mit kurzem, scharfer geschnürtem Hals oder umgekehrt, nur mit angedeutetem Hals und bauchigerem Körper (Abb. 7: 4–6). Bei diesen Formen ist eine weniger sorgfältige Modellierung zu beobachten und ihre abweichende Herstellungsart weist deutlich auf eine sich entfaltende Töpfereiproduktion in kleineren keltischen Gebieten hin. Weiterhin werden hier ziemlich ausgeprägte Beziehungen zum ungarischen Gebiet beibehalten, mit welchem die slowakischen Kelten regen Kontakt unterhielten.

Abb. 6. Veľká Maňa, Grabkeramik.

Deutlich gelockertere Formen und verschiedenartigere Formen von S-förmig profilierten Schalen mit Beibehaltung der älteren Grundform kennen wir in der Slowakei namentlich auf dem Gräberfeld von Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Bajč-Vlkanovo, Svätý Peter (jetzt Dolný Peter), Nebojsa, Komjatice und andernorts. Eine grössere Zahl von Beispielen könnten wir aus Velká Maňa anführen.

Einige ausgeprägtere Veränderungen können auf diesen Schalen erst in jüngeren, besonders in Brandgräbern beobachtet werden: der untere Teil der Schale wird konischer, höher, der Hals schmaler, kurz und geschnürt ohne plastische Gliederung (Holiare, BKP, XXXI: 14; XXXII: 26).

Diese Schalenform erhält sich in der Latène-Kultur bis in die Endphase. Wir treffen sie in Begleitung der bemalten Keramik an; die Schalen erhalten hier eine eigenartige Form mit fast furchenartig geschnürtem Hals und umgelegtem Mündungsrand, der manchmal fast rohrartig nach unten eingerollt ist.¹⁰⁸ Als Verzierungselement tritt in den jüngeren Gräbern und besonders in den Siedlungsfunden die eingeglättete Wellenlinie oder horizontale Bänder hinzu, ähnlich wie auf den Flaschenformen.

Schalen mit eingezogener Mündung und Randwulst

Sporadisch treten Schalen mit eingezogener Mündung und Randwulst bereits mit der Fibel mit grossem kugeligem Fuss (Velká Maňa — Grab 43) oder mit der zeitgleichen Drahtfibel mit grosser Windung auf (Trnovec nad Váhom-Horný Jatov — Grab 537, Bajč-Vlkanovo — Grab 35, BKP, XII: 15; BBV, IX: 22). Sie erhalten sich bis in die Spätlatènezeit; davon zeugt der Fund aus dem Grab 383 in Holiare (BKP, XXIV: 17). Grosse Verbreitung haben sie auf unserem Gebiet nicht erreicht.

Situlenartige Vasen

Sie treten bereits in den älteren Gräbern auf. In der Südwestslowakei sind sie nicht allzusehr verbreitet. In Ungarn nehmen sie das Gebiet vom rechten Donauufer bis zur österreichischen Grenze ein.¹⁰⁹ Auch in Österreich sind sie vertreten.¹¹⁰ In Mähren erhielten sie eine besondere Charakterprägung und geben hier die wesentlichste keramische Formfüllung mit lokaler Färbung ab.¹¹¹

Es handelt sich gewöhnlich um eine grössere Gefässart mit breitem, kurzem oder nur angedeutetem Hals und mit der Bauchwölbung im oberen Drittel. Oberhalb der Bauchwölbung pflegen sie ähnlich wie die Flaschenformen mit horizontalen Bändern

oder plastischen Leisten verziert zu sein. In Mähren weisen sie eine besonders ausdrucksvolle plastische Gliederung des unteren Halsteiles auf.¹¹²

Auf dem Gräberfeld von Kamenín wurden sie nicht entdeckt. Aus Hurbanovo besitzen wir aus dem älteren Gräberfeld (Bacherov majer) aus Grab 4 eine recht gut erhaltene Situla dieser Form vergesellschaftet mit den gebräuchlich vorkommenden Flaschenformen (BKP, XXII: 15). Im unteren Halsteil hat sie eine breite plastische Leiste, der Mündungsrand ist ausladend und gewulstet. Sie ist unbeschädigt, gut gebrannt und weist nicht nur durch die Form, sondern auch die Verzierung auf fremde Herkunft hin, im Vergleich zu den übrigen Keramikformen heimischer Prägung. Eine breitere, fast schalenförmige Vase gleicher Herkunft stammt aus dem Grab 5 dieses Gräberfeldes und die hohe Situlenvase mit der grössten Weite in der oberen Hälfte und mit abgesetztem Fuss wurde im Grab 11 ebenfalls dieses Gräberfeldes geborgen (BKP, XXV: 14). Es begleitet sie eine Eisenfibeln vom jungen Duchcov-Schema und Bronzefibeln mit konischem Fussabschluss. Im Rahmen des Gräberfeldes gehört sie eher einem seiner jüngeren Teile an, u. zw. dem Zeitabschnitt des Aufscheinens der jungen Duchcov-Fibel und der Fibeln vom Übergangstypus zu den Fibeln mit befestigtem Fuss.

Auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo, das wir mit dem Gräberfeld von Trnovec nad Váhom-Horný-Jatov als zeitgleich betrachten, war eine gut erhaltene höhere Situlenvase mit angedeutetem kurzem Hals und gewulstetem Mündungsrand (im Grab 15, BBV, I: 13). Auf dem Gräberfeld ist dies eine fremdartige Keramikform. Dagegen sind einige weitere Situlenformen im wesentlichen heimische, durch diese Formen beeinflusste Erzeugnisse (BBV, III: 16; IX: 24; XIII: 9).

Sonderformen von Gefässen

Beachtenswerte, auf unseren Gräberfeldern vorkommende Gefässformen sind die Typen der sog. Fussvasen. Sie sind dem ungarisch-slowakischen keltischen Töpferhandwerk fremd, welches sich im Verlauf der Latènezeit entwickelt und die beschriebenen stabilisierten Erzeugungstypen produziert hat.

Zwei schöne Exemplare von Fussvasen stammen aus dem Grab 165 in Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, eine abweichendere Variante wieder aus dem Grab 8 in Bajč-Vlkanovo; die Vase ist oberhalb der Bauchwölbung mit dreieckartig angeordneten Gruppen konzentrischer Kreise verziert (BKP, III: 12; BBV, IV: 20). Eine verhältnismässig verwandte Form zu dem Fund aus Trnovec nad Váhom-Hor-

Abb. 7. Veľká Maňa. Grabkeramik.

ný Jatov fand sich in Brno-Maloměřice und ein weniger schön geformtes Exemplar auf dem Gräberfeld von Mistřín in Mähren;¹¹³ Fragmente solcher Vasen führt J. Filip aus Böhmen an.¹¹⁴

Das verhältnismässig seltene Vorkommen von charakteristischen Vasen-Sonderformen, die von der gebräuchlichen Keramikerzeugung in den keltischen Okkupationsgebieten Mitteleuropas auffallend abweichend sind, hält W. Dehn für Importe und bezeichnet diesen Gefässtypus nach dem Gebiet ihres Vorkommens im Marnetal als Marne-Typus.¹¹⁵ Dieser Forscher hat seine ursprüngliche Meinung geändert und betrachtet die Vasen des Marne-Typs auf diesem Gebiet als heimisches Erzeugnis.¹¹⁶ J. Filip sieht die Fussvase als frühlatènezeitliche Form an und datiert die Funde der Slowakei und Böhmens in das II. Jh.¹¹⁷

Auf den Gräberfeldern von Trnovec nad Váhom-Horný Jatov und Bajč-Vlkanovo steht kein verlässliches datierendes Begleitinventar zur Verfügung. In Trnovec nad Váhom-Horný Jatov lagen die Gefässe im Grab 165 ohne datierendes Begleitinventar, in Bajč-Vlkanovo handelt es sich um ein gestörtes Doppelgrab, in welchem sich ausser der Vase mehrbuckelige Bronzeringe, eine Paukenfibel und Fibeln mit plastisch gegliedertem kugeligem befestigtem Fuss befanden. Dieses Begleitinventar bestätigt die Datierung J. Filip's in das II. Jh., was auch für die Funde aus Trnovec nad Váhom-Horný Jatov gilt, da dieses Gräberfeld mit jenem von Bajč-Vlkanovo zeitgleich ist. Auch die ältesten Funde beider Gräberfelder können nach der bisherigen Aufgliederung in das III. Jh. nicht verschoben werden.

G. Behrens brachte beachtenswerte Analogien zu der Genesis der Fussvasen, u. zw. ausser der zweihenkeligen Bronzeamphore griechischer Herkunft bemalte Fussvasen mit Deckel aus Frankreich, die als griechische Erzeugnisse durch Handelsbeziehungen aus dem Mittelmeerbereich nach Südnarbonnien in den J. 450–300 v. u. Z. gelangt sind und zu Vorlagen der latènezeitlichen Fussvasen vom Marne-Typus wurden.¹¹⁸ Die Datierung unserer Funde in das II. Jh. ist also am angemessensten und wirklichkeitsnächsten.

Dass der keltische Töpfer die erwähnten griechischen Importe als Vorlagen benutzt haben konnte, bezeugt die auffallende Übereinstimmung der Deckelanfertigung bei den Funden aus Trnovec nad Váhom-Horný Jatov und ebenso der gesamte Gefässbau, der den bemalten griechischen Erzeugnissen verwandt ist, wie sie G. Behrens mit ihren Nachahmungen im westlichen keltischen Be-

reich abbildet (unsere Funde aus Trnovec nad Váhom und Bajč haben einen unangemessen schlanken Fuss und breitere Gefässwölbung, allgemein verglichen entsprechen sie jedoch den Funden des Marne-Kreises).

Schalenartige Vasen

Wenn die vorhergehenden Formen der Latène-Keramik (Flaschenvase, S-förmige Schale, Situlenvase) schon in der beginnenden Entfaltung der keltischen Flachgräberfelder aufschienen und ihre Genesis aus Junghallstatt-Formen deutlich erkennbar ist, so gehören die schalenartigen Vasen bereits zu den entwickelten Schöpfungen des keltischen Töpfers im Donauland. Wir denken vor allem an die Formen mit doppelkonischem Körper von sozusagen linsenförmiger Gestalt, mit kurzem konischem Hals und ausladender Mündung (z. B. die Vase aus Grab 8 in Hurbanovo-Abadomb; *BKP*, XVI: 13).

Auch dieser Gefässtypus erschien nicht plötzlich als eine Neuschöpfung des keltischen Töpfers ohne vorangehende verwandte Varianten. Gerade umgekehrt, es kann gesagt werden, dass er nur der Höhepunkt und die Stabilisierung einer seiner vielen Arten ist, die mit den niedrigen Schalenvasen ähnlich sind (Abb. 7: 7–10) und bereits bei der Charakteristik der Keramikbeigaben aus dem Gräberfeld von Kamenín behandelt wurden (*BKP*, XXXIX: 26, XLI: 21).

Als Ausgangsformen können die niedrigen Formen der weithalsigen Vasen betrachtet werden (Abb. 7: 9), die in verschiedenen Abarten bereits auf den älteren Gräberfeldern vertreten sind, z. B. in Hurbanovo (Bacherov major), Kamenín, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov (*BKP*, VIII: 12; XI: 11; XXIV: 13). Die gleiche Form wie diese Übergangsvarianten der schalenartigen Vase aus den älteren Gräberfeldern mit begleitendem, im wesentlichen noch zum Duchcov-Horizont gehörenden Metallinventar finden wir z. B. in den Metallzeugnissen des junghallstattzeitlichen Ostalpen-Bereiches, u. zw. besonders in den Gräbern der Lokalität Hallstatt.

Die eigentliche, schon festere und einheitliche Linie erhält diese schalenartige Vase erst von irgendeiner Töpferwerkstätte im Donaugebiet im Verlauf des II. Jh. v. u. Z.

Diesem so begrenzten Typus der Schalenvase aus dem erwähnten Grab des jüngeren Gräberfeldes von Hurbanovo (Abadomb) begegnen wir öfter erst in Begleitung der Fibel mit befestigtem Fuss, mit der Dauer fast bis zum Ende der Latènezeit. Es scheint, dass auch einige niedrige Schalenvasen der römi-

schen Zeit an die Linie dieser Latène-Vase anknüpfen, jene überleben sie jedoch mit ihrem Sonderstil.

Auf dem älteren Gräberfeld von Hurbanovo (Bacherov majer) treffen wir bloss eine der Varianten dieser Schalenvasen an, u. zw. im Grab 1, vergesellschaftet mit einer Bronzefibel vom Duchcov-Schema. In diesem Falle handelt es sich nicht um einen begrenzten Typus (BKP, XX: 10).

Die schalenförmigen Vasen von entwickelter einheitlicher Formgebung erscheinen in mehreren Gräbern in Trnovec nad Váhom-Horný Jatov: im Brandgrab 179 vergesellschaftet mit einer jungen Eisendraht-Fibel mit befestigtem Fuss, im Brandgrab 398 mit sechsbuckeligen und „schneckenförmigen“ Bronzeringen, im Skelettgrab 518 mit einer Eisendraht-Fibel mit grösserem Durchmesser der Windung, also mit einer Fibel vom Übergangstypus zum befestigten Fuss (BKP, II: 15; VIII: 12; XI: 11).

Auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo sind diese Schalenformen ziemlich verschiedenartig, man kann sagen noch nicht geklärt — ein Übergangstil (die Gräber 16, 45, 50, 54, 63). Der typischen Form entspricht lediglich der Fund aus dem Grab 54 (BBV, XII: 13).

Auf dem jüngeren Gräberfeld von Hurbanovo (Abadomb) fand sich eine schalenförmige Vase in zwei Gräbern, von ihnen hatte die Vase aus einem Skelettgrab einen entwickelten Stil (BKP, XV: 27; XVI: 13). Eine verwandte Form ist die Vase aus einem Streufund auf dem Gräberfeld in Dvory nad Žitavou (BKP, XXX: 6). In Holiare waren diese schalenartigen Vasenformen in vier Gräbern vertreten (BKP, XXXIV: 19, 20; XXXVII: 12, 13), in Ipeľské Predmostie (das Gräberfeld ist mit jenem von Holiare zeitgleich) in einem Grab (Grab 7). Auf ungarischem Gebiet nehmen die schalenförmigen Vasen fast das ganze keltische Okkupationsgebiet ein; eine grössere Konzentrierung erwies sich längs der Donau in der Richtung zum westlichen Teil Ungarns (Ordód-Babót, Győr). Recht übereinstimmende Stücke kamen jedoch auf den Gräberfeldern von Szob, Kósd und Győr zutage und deshalb ist es nicht ausgeschlossen, dass sich eine der Töpferwerkstätten auf slowakisch-ungarischem Grenzgebiet, wenn nicht direkt in der Slowakei befunden hat.¹¹⁹

Ausser den schalenförmigen Vasen mit scharfem Bauchknick trat zusammen mit ihnen auf unseren Gräberfeldern eine andere Variante mit gerundeter, verhältnismässig kurzer gedrückter Bauchwölbung auf (Dvory nad Žitavou — Streufund, Holiare —

Brandgrab 357; BKP, XXX: 7; XXXIV: 16). Diese schalenartigen Vasenformen sind auf unseren Gräberfeldern nicht so häufig als die vorhergehenden, soweit sie jedoch auftreten, sind sie ziemlich verwandt und deuten auf denselben Erzeugungsbereich hin. Einige Spielarten haben einen breit ausgezogenen Mündungsrand (Hurbanovo-Abadomb — Grab 12, Dvory nad Žitavou — Brandgrab 1/55; BKP, XVII: 24; XXXIV: 17). Es handelt sich in allen Fällen um junge, man kann sagen, bereits spätlatènezeitliche Gräber, mindestens von der Wende des II. und I. Jh., hauptsächlich aber vom I. Jh. v. u. Z. Abweichendere Varianten fanden sich schon auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo in zwei Gräbern. Die Verbreitung dieser zweiten, nur wenig abweichenden doch markanteren Variante von Schalenvasen ist ungefähr die gleiche wie bei der vorhergehenden.

Allgemein kann gesagt werden, dass die schalenförmigen Vasen hauptsächlich im slowakisch-ungarischen Grenzgebiet mit Ausstrahlungen in das ganze keltische Okkupationsgebiet verbreitet sind. In den österreichischen Gräbern hat sich dieser Typus nicht markanter geäussert. Auch nach Mähren gelangt er nur sporadisch.

Graphitierte Keramik

Die Gräber mit graphitierter kammstrichverzierter Keramik sind eingehender an anderer Stelle behandelt worden, deswegen fasse ich hier nur einige abschliessende Bemerkungen zusammen.¹²⁰

Die Grabfunde mit graphitierter kammstrichverzierter Keramik bilden eine wichtige chronologische Unterlage für die Aufgliederung der graphitierten Keramik mit senkrechtem Kammstrich, der sog. Stradonice-Keramik. Ihren Niederschlag hat sie in der Südwestslowakei hauptsächlich in den Siedlungen gefunden; auf Gräberfeldern wird sie verhältnismässig selten angetroffen. Gegenwärtig ist vielleicht kein einziges keltisches Siedlungsobjekt in der Südwestslowakei abgedeckt worden, in welchem wenigstens nicht Bruchstücke dieser Situlenform mit gewulstetem Mündungsrand und senkrechtem Kammstrich gefunden worden wären. Da die graphitierte Kammstrichkeramik bisher überwiegend in den spätlatènezeitlichen Abschnitt datiert worden ist, fehlten (auf Grund dieser Datierung) in der Südwestslowakei, aber auch auf dem übrigen slowakischen Gebiet Siedlungsobjekte, die mit den keltischen Flachgräberfeldern zeitgleich waren. Einige Grabverbände weisen überzeugend auf ein älteres Vorkommen der graphitierten Kammstrichkeramik hin und lassen eine Reduzierung der bisherigen Ansicht zu. Auf eine ältere Datierung der graphitierten

Kammstrichkeramik waren die Arbeitsergebnisse mehrerer Forscher gerichtet.

In der Südwestslowakei taucht die graphitierte Kammstrichkeramik in den Gräbern mit dem bereits jüngeren Typus der Duchcov-Fibel auf (Gbelce, Úľany nad Žitavou, Veľká Maňa),¹²¹ d. h. beiläufig an der Wende des III. und II. Jh. nach der chronologischen Gliederung der südwestslowakischen Gräberfelder. Häufiger erscheint sie in den Gräbern in Begleitung der Fibel mit grossem kugeligem Fuss und den Fibeln des plastischen Stiles, den Paukenfibeln, den gewulsteten Stabarmringen, den Lignitringen, den mehrbuckeligen Fussringen (Bajč-Vlkanovo, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov) und erhält sich in den Gräbern während der Dauer der keltischen Flachgräberfelder (Holiare, Hurbanovo-Abadomb, Nitriansky Hrádok). Im Spätlatène-Zeitabschnitt lässt sich ihr weiteres Vorkommen vor allem auf den Siedlungen mit dem sog. keltisch-dakischen Fundhorizont, wie auch in der Púchov-Kultur verfolgen.

Das Vorkommen der graphitierten Kammstrichkeramik gehört im Verlauf des latènezeitlichen Abschnittes zum Kern der keltischen Besiedlung der Südwestslowakei, im Spätlatène und zu Beginn unserer Zeitrechnung beobachten wir eine Aufspaltung einerseits in den erwähnten keltisch-dakischen Horizont in der Südwestslowakei und im ostslowakischen Tiefland, andererseits in die Púchov-Kultur der gebirgigen Nord- und Mittelslowakei.

Handgefertigte Keramik

Vereinzelte treffen wir auf unseren keltischen Flachgräberfeldern handgefertigte Keramik an. Wenn wir einige geschlossene Fundverbände mit ausschliesslich junghallstattzeitlichem Inhalt ausser Acht lassen, die einer nichtkeltischen Bevölkerung angehören, ist diese handgefertigte Keramik immer in Begleitung der gebräuchlichen scheibengedrehten latènezeitlichen Tonerzeugnisse und mit dem gebräuchlich auftretenden latènezeitlichen Metallinventar anzutreffen.

Die Formenfülle der handgefertigten Keramik ist sehr bescheiden, sich wiederholend und repräsentiert im wesentlichen zwei Gefässarten: einerseits gebräuchlichere Formen von junghallstattzeitlicher Prägung (eine tiefere konische Schale mit geraden Wänden oder mit leicht eingezogener Mündung, Tonnenformen mit Fingernageleindrücken unter dem Mündungsrand, vereinzelte Sonderformen, z. B. eine höhere Tasse mit weitlichtigem Stabhenkel), andererseits Tonnengefässe, die am ehesten Nachahmungen von tonnenförmigen Situlen mit senkrechter Riefelung darstellen.

Beide Keramikarten treten gleichzeitig auf und können zeitlich nicht getrennt werden. Sie erscheinen in ärmeren wie auch in Gräbern mit reichem Inventar.

Das datierbare Begleitinventar der Gräber mit handgefertigter Keramik zeugt davon, dass es sich hier nicht um die älteste Gräberschicht handelt, also um die Anfänge der keltischen Besiedlung unseres Gebietes, sondern eher um jüngere Abschnitte, d. h. den Zeitabschnitt der Sesshaftwerdung der Kelten in den besetzten Gebieten in der Zeit der sich entfaltenden örtlichen latènezeitlichen Produktion.

Auf dem Gräberfeld von Kamenín, welches wir den ältesten Gräberfeldern unseres Gebietes zugewiesen haben, fehlt die handgefertigte Keramik. Auf dem grösstenteils mit Kamenín zeitgleichen Gräberfeld von Hurbanovo (Bacherov major) befand sich im Grab 8 ein kleines tonnenförmiges Gefäss mit leicht eingezogener Mündung und Fingernageleindrücken an der Aussenseite des Mündungsrandes, vergesellschaftet mit einem weiteren Tonnengefäss mit angedeutetem geriefeltem Hals (BKP, XXIV: 9, 10). Im Grab fand sich ein ziemlich reiches Inventar, das aus fünf weiteren scheibengedrehten Gefässen, einer jungen Duchcov-Fibel und einem Lignitring bestand, welches das Grab beiläufig an den Anfang des II. Jh. datiert. Das kleine Tonnengefäss mit dem Zusatz von Graphit fand sich auf diesem Gräberfeld im Grab 11, das mit dem Grab 8 zeitlich parallel ist und das erneut mit reichen Beigaben ausgestattet war, vor allem mit einem selten vorkommenden goldenen Fingerring (BKP, XXV: 13).

Das kleine konische Gefäss mit geraden Wänden erschien auch auf dem jüngeren Gräberfeld von Hurbanovo (Abadomb) im Grab 18 in Begleitung von recht bescheidenen Beigaben, die aus einer glasartigen Perle und einem Bronzering bestanden (BKP, XIX: 14).

Auf dem Gräberfeld von Bajč-Vlkanovo, das an das ältere Gräberfeld von Hurbanovo anknüpft, fand sich handgefertigte Keramik in drei Gräbern: im Grab 35 eine kleine kalottenförmige Schüssel mit rauher unsymmetrischer Oberfläche in Begleitung einer scheibengedrehten Schale mit eingezogener Mündung und gewulstetem Rand (BBV, IX: 23); im Grab 62 eine breitere konische Schale mit eingezogener Mündung zusammen mit einem kleinen graphitierten handgefertigten Tonnengefäss, mit angedeutetem geriefeltem Hals, mit einer weiteren unvollständigen scheibengedrehten Flaschenvase und mit einer längeren Eisendrahtfibeln (BBV,

XIII: 8, 14); im Grab 67 nochmals eine breitere konische Schale mit eingezogener Mündung zusammen mit einer unvollständigen scheibengedrehten Vase (BBV, XIV: 12).

Auf dem Gräberfeld von Velká Maňa waren kleine Gefässe mit gerader Wandung, im Grab 63 ein höheres konisches Gefäss mit leicht eingezogener Mündung, im Grab 69 eine breitere konische Schale, eine kleine tonnenförmige Schüssel und ein kleines Tonnengefäss mit ausladender Mündung, im Grab 100 ein höheres Tonnengefäss und eine tonnenförmige Tasse mit Stabhenkel. In allen Fällen waren als Begleitkeramik scheibengedrehte Gefässe vorhanden; vom Metallinventar kann die junge Duchcov-Fibel (Gräber 69 und 100) oder die Drahtfibel mit befestigtem Fuss (Grab 63) angeführt werden.

Ein situlenförmiges, handgefertigtes kleines Gefäss mit abgesetztem Zylinderhals befand sich in dem gestörten Doppelgrab von Gbelce mit einem überaus altertümlichen Metall- und Keramikinventar vergesellschaftet.¹²² Die zeitliche Zuweisung weicht jedoch nicht aus dem Rahmen der angeführten Gräber aus Velká Maňa.

Bei der Allgemeinbeurteilung ist auffallend, dass alle angeführten handgefertigten Gefässe, die grösstenteils zusammen mit der jungen Duchcov- oder der mittellatènezeitlichen Fibel lediglich in einigen keltischen Gräbern mit dem gebräuchlichen latènezeitlichen Inventar gefunden werden, auf einige wenig sich wiederholende Formen beschränkt sind, wobei in drei Fällen (Velká Maňa — Grab 69,¹²³ Bajč-Vlkanovo — Grab 62, Hurbanovo-Bacherov majer — Grab 8) Paare auftreten: eine Schale mit eingezogener Mündung und eine grobe Nachahmung der tonnenförmigen Situlen. Bei der Auswahl dieser Gefässe war hier etwa (besonders bei den tonnenförmigen) eine Sonderfunktion entscheidend, welche manchmal auch den eigentlichen graphitierten Tonnengefässen zugeschrieben wird. Die wenigen angeführten Grabverbände bieten keine verlässlichen Unterlagen für sichere Schlussfolgerungen, und nur eine komplexe Verfolgung dieser Frage auch im Siedlungsmaterial kann sie zu verlässiger beantworten.

In diesem Zusammenhang ist die Tatsache auffallend, dass den Formeninhalt dieser handgefertigten Keramik nicht typischere Vorlagen oder Nachahmungen der junghallstattzeitlichen Keramik des lokalen skythisch-hallstattischen Bereiches bilden, sondern dass es sich um Formen mit Beziehungen zum breiteren junghallstattzeitlichen Bereich handelt, mit Analogien hauptsächlich zum westlichen

keltischen Siedlungsgebiet (Böhmen, Mähren). Die Funde einiger Verbände mit handgefertigter Keramik stimmen äusserst auffallend mit den von J. Filip publizierten Grabverbänden aus Böhmen¹²⁴ überein oder auch mit jenen Funden, welche L. Jansová aus den junghallstattzeitlichen Hügelgräbern aus Osí bei Český Krumlov veröffentlichte.

Mehr als eine Durchsickerung von örtlichen heimischen junghallstattzeitlichen Erzeugnissen in das Latèneinventar scheint hier eine bewusste Anfertigung von handgefertigten Gefässen im Geiste der ursprünglichen junghallstattzeitlichen Traditionen vorzuliegen, die der keltischen Bevölkerung nahestanden. Die Funde von handgefertigter Keramik in den Gräbern mit verhältnismässig reichen Beigaben (Grab 8 in Hurbanovo-Bacherov majer) und mit grösserer Zahl von begleitender scheibengedrehter Keramik ist kein Beleg dafür, dass es sich um einen Ersatz von unzulänglicher, gebräuchlich auf der Scheibe gedrehter Keramik handelt (wie ich bei der Fundauswertung von Bajč-Vlkanovo angenommen habe).

Stempelkeramik

Der Stempelkeramik begegnen wir auf den keltischen Gräberfeldern der Südwestslowakei im allgemeinen nur selten. Obwohl die scheibengedrehten Tonerzeugnisse in der Slowakei zu einer derart gebräuchlichen Grabbeigabe wurden wie in keinem anderen westlichen keltischen Gebiet Mitteleuropas (was an und für sich eine entfaltete örtliche Massenproduktion voraussetzt), wurde die eingestempelte Verzierung in diesen Töpferwerkstätten fast nicht angewendet. Sofern wir auf den Gräberfeldern einzelne Exemplare von stempelverzierten Gefässen antreffen, deuten sie in vielen Fällen formenkundlich auf fremde Vorlagen hin, ob nun schon hergebrachte oder in den heimischen Werkstätten nachgeahmte.¹²⁵ Ein häufigeres Vorkommen von stempelverzierter Keramik beobachten wir auch nicht in den Siedlungen, die mit den keltischen Gräberfeldern der Slowakei parallel sind. Auffallender erscheint die Stempel- und eingeglättete Verzierung erst im Endlatène, vor allem auf den Siedlungen, u. zw. sowohl in der graphitierten Kammstrichkeramik, als auch in der dünnwandigen Tonware. Ihre Herkunft hängt jedoch bereits mit neuen Erzeugungsverhältnissen zusammen, die sich im Donaugebiet nach dem keltischen Machtbruch gestaltet haben. Doch liegt diese Problematik ausserhalb des Rahmens dieser Arbeit und wir werden im weiteren nicht darauf eingehen.

Das erstmal finden wir die Stempelkeramik in der Slowakei eigentlich schon im junghallstattzeit-

lichen Milieu vor, welches der keltischen Besiedlung voranging oder direkt an sie anknüpfte. Es ist eine Vase aus der junghallstattzeitlichen Siedlung in Sereď (Mačianske vršky), handgefertigt, mit Sonnenmotiv verziert, bestehend aus einem runden Grübchen, das von Kreisen umgrenzt ist.¹²⁶ Die Kreise waren mit einem rohrartigen Gegenstand eingedrückt worden. Mit Stempelgruppen aus zwei konzentrischen Kreisen waren die Innenwände der Schalen in den frühlatènezeitlichen Skelettgräbern von Stupava verziert.¹²⁷ Die Schalen waren auf der Töpferscheibe hergestellt, obwohl sich in den Skelettgräbern dieses gestörten Grabfeldes ausser ihnen auch handgefertigte junghallstattzeitlich geprägte Keramik befand. Mit doppelten konzentrischen Kreisen und Halbbögen war die Vase aus dem Skelettgrab von Velký Grob verziert, welche ich an anderer Stelle dieser Arbeit zu den frühlatènezeitlichen Erzeugnissen gereiht habe.¹²⁸

In allen drei angeführten Fällen unterscheidet sich die Stempelverzierung, besonders aus einfachen oder doppelten konzentrischen Kreisen und Halbbögen, mit der detaillierten Ausführung von der Stempelverzierung jener Art, welche wir später auf der scheibengedrehten Keramik in den keltischen Flachgräberfeldern antreffen. Die Stempelverzierung, besonders ihre Ausführungstechnik auf den frühlatènezeitlichen Gefässen, ist sichtlich primitiver als die Stempelkeramik der keltischen Flachgräberfelder. Es liegt ausser Zweifel, dass es sich hier um heimische Äusserungen handelt, die der Zeiterscheinung entsprechen, welche hierher mit den frühlatènezeitlichen Einflüssen teils aus dem Alpenvorland, teils etwa durch Illyrien aus dem adriatischen Gebiet gelangt ist.¹²⁹

Älteren Äusserungen der Stempelverzierung begegnen wir bereits auf der Keramik keltischer Gräber des gestörten Grabfeldes von Komjatice, wo im Skelettgrab 2/54 eine S-förmig profilierte scheibengedrehte Schale der gebräuchlichen latènezeitlichen Form zutage kam, die an der Innenseite mit sternartig angeordnetem Ornament von eingestempelten konzentrischen Kreisen verziert war (Abb. 5: 3, 4). Mit der Anordnung des Ornamentes nähert sich diese Verzierung der Schale jener auf der Schale von Hallein, die W. D e h n abbildet und zu den Braubacher Schalen reiht.¹³⁰ Die Form der Schale wie auch die technische Ausführung weist im Falle des Komjaticer Fundes entschieden auf lokale Erzeugung hin, welche in ihrer Verzierung durch den Bereich der Braubacher Erzeugnisse beeinflusst war. Mit konzentrischen Kreisen und Halbbögen, die durch tiefere scharfe Einstiche gebildet sind,

ist die Flaschenvase aus dem weiteren gestörten Komjaticer Skelettgrab verziert (Grab 2/55), das im J. 1955 von J. P a u l i k geborgen wurde. Die überwiegend älteren Funde vom Duchcov-Horizont, die aus den gestörten Komjaticer Gräbern stammen, lassen für die angeführte Stempelkeramik die beiläufige Datierung in die zweite Hälfte des III. Jh. v. u. Z. zu.

Das Motiv des konzentrischen Kreises kombiniert mit dem vollen oder durch Einstiche gebildeten Bogen, ferner die dreieckartig angeordneten konzentrischen Kreise und die ausdrucksvolle Ausführung dieses Verzierungselementes deutet auf verschiedene Töpferwerkstätten hin. Dem Verzierungselement des konzentrischen Kreises und des vollen Halbbogens begegnen wir z. B. auf der Flaschenvase des Skelettgrabes 543 in Trnovec nad Váhom-Horný Jatov mit der Drahtfibel mit grossem Durchmesser der Windung, die wir bis in das II. Jh. datieren (BKP, 165, Taf. XIII: 8, 9, 13); oder finden wir in einem wenig jüngeren Milieu die Vase aus dem Skelettgrab 24 in Dvory nad Žitavou, welche mit dem Motiv des unterbrochenen Halbbogens mit konzentrischen Kreisen an den Enden verziert ist (BKP, 179, Taf. XXVII: 19). Mit Gruppen von dreieckartig angeordneten Kreisen ist die kelchförmige Fussvase (des sog. Marne-Typs) aus Grab 8 von Bajč-Vlkanovo verziert, die mit einer Paukenfibel und einer Fibel mit plastisch gegliedertem kugeligem Fuss vergesellschaftet war (BBV, 439, Taf. IV: 20). Mit einfachen Gruppen dreier konzentrischer Kreise war ferner die Flaschenvase aus Grab 8 des jüngeren Grabfeldes von Hurbanovo (Abadomb) ausgestattet, die von einer Drahtfibel mit befestigtem Fuss begleitet war (BKP, 168, Taf. XVI: 14). In diesen Fällen handelt es sich hauptsächlich um das II. Jh., als die Stempelkeramik häufiger in die Gräber gelangte.

Das oben erwähnte ganz einfache Stempelverzierungselement des Halbbogens mit konzentrischen Kreisen an den Enden ist zu Ende der sog. Mittel-latènezeit mit einem Sternornament bereichert worden, das mit ausgeprägt tieferen Eindrücken in die Gefässoberfläche durchgeführt wurde. Auf dem prachtvoll verzierten Schalenbruchstück aus Grab 1 in Dvory nad Žitavou bildet es eine Ergänzung zum Motiv der unterbrochenen Halbbögen und der dreieckartig angeordneten konzentrischen Kreise (BKP, 179, Taf. XXVII: 7). Auf der niedrigen schalenartigen Vase aus dem Grab 134 von Velká Maňa ist auf dem Halse in selbständiger Ausführung ein gleiches Sternornament wie auf der Scherbe aus Dvory nad Žitavou (Abb. 7: 10). In bei-

den Gräbern sind Begleitgegenstände, ausser anderem eine Drahtfibel mit glattem oder durch kleine Knoten gegliedertem Fuss, welche die angeführten Gräber an das Ende des II. und bis in das I. Jh. v. u. Z. datiert. Dieses Sternoornament erhält sich dann in wenig veränderten Varianten recht lange auch in der sog. grauen Keramik des Endlatène- und in dem späteren Zeitabschnitt.

Eine ungewöhnliche Kombination von Verzierungselementen der Stempelkeramik, die in einer längeren zeitlichen Abfolge während der Latènezeit verwendet wurde, ist die Verzierung der Flaschenvase und Schale aus dem Grab 19 von Velká Maňa (Abb. 8: 1, 2).¹³¹ Sie besteht aus einem konzentrischen Kreis, einer Zickzacklinie, einem Rankenornament und einem waagrecht liegenden S-förmigen Stempelmotiv. Die Flaschenvase und vor allem die Schale ist eine fremdartige Äusserung des Töpferwesens unseres Gebietes und des Donaumaumes überhaupt. Die verwandtesten Spielarten ähnlicher Schalen kamen im Marnegebiet vor, wo auf der Keramik auch die Verzierung der behandelten Motive, wie des Rankenornamentes und der Zickzacklinie, wie sie W. D e h n bringt, nicht selten ist.¹³² Die so verzierte Fussvase aus dem Grab 19 von Velká Maňa ist bisher ein Einzelfall in der Slowakei; auch im Donaumaum ist sie selten. Deshalb schliessen wir einen Einfluss durch westliches keltisches Milieu nicht aus, wie W. D e h n¹³³ im Verzeichnis der auf slowakischem Gebiet vereinzelt auftretenden sog. Marne-Fussvasen betont.

Die erwähnten Gräber aus Velká Maňa (Grab 19, 81) und aus Žitavce¹³⁴ mit der Stempelverzierung eines einfachen oder doppelten S (Lyramotiv) gehören rahmenmässig in das II. bis I. Jh. v. u. Z. und weisen darauf hin, dass einige Verzierungselemente der Stempelkeramik fast während der ganzen Latènezeit ohne wesentliche Veränderungen verwendet worden sind. Das mit dem Motiv des doppelten S verzierte Keramikbruchstück stammt aus Želiezovce.¹³⁵ Die bisherige Fundzahl der erwähnten Stempelverzierungsarten zeigt, dass es sich am ehesten um fremde Eingriffe in unser Gebiet gehandelt hat, die hierher oft mit grosser Verspätung gelangt sind, so dass sie zeitlich nicht eng begrenzt werden können.

Zu den Verzierungselementen, die auf der latènezeitlichen scheibengedrehten Tonware neben der sich erhaltenden Stempelverzierung erst Ende des II. und zu Beginn des I. Jh. v. u. Z. aufzuscheinen beginnen, gehört die eingeglättete Verzierung. Auf der flaschenförmigen Fussvase aus dem Grab 124 von Velká Maňa war zwischen zwei horizontalen

Riefen oberhalb der Bauchwölbung ein rhombisches Gitterornament angebracht, welches nicht mehr die Stempeltechnik repräsentiert, sondern die eingeglättete, welche tiefer unter die Oberfläche der Gefässwandung ausgeführt wurde, als es in der Spätlatènezeit bei der polierten eingeglätteten Wellenlinie

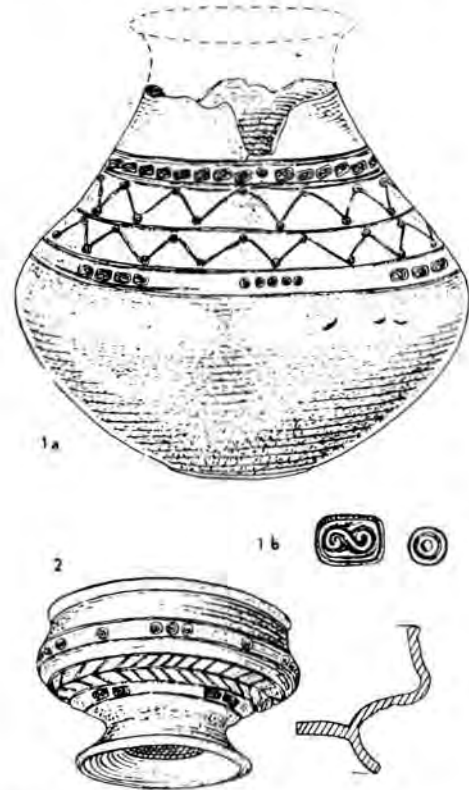

Abb. 8. Velká Maňa. Keramik aus dem Körpergrab 19. 1a, 1b – Vase mit Verzierungsdetail; 2 – Fusschüssel mit Stempelverzierung.

der Fall war (nicht veröffentlicht). Ähnlich treffen wir auf der niedrigen schalenförmigen Vase aus dem Grab 2 in Úľany nad Žitavou oberhalb der Bauchwölbung ein Band von entgegengesetzt laufenden schrägen feinen Wellenlinien an, die ein Flechtmuster bilden, welches wir häufiger auf dem Halse der graphitierten kammstrichverzierten Tonnenkeramik sowohl in der Slowakei, als auch in Mähren und im Donaugebiet beobachten (Fundbericht im Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Nr. 474/59). Beide Verzierungsarten sind in unseren bisherigen Funden dieser Keramikformen vereinzelt.

Eine andere Art von eingeglätteter Verzierung, welche auf der Grabkeramik manchmal am Anfang und in der ersten Hälfte des I. Jh. v. u. Z. erscheint, ist die Verzierung der Flaschenvase aus dem Ske-

lettgrab 1/58 aus Nitriansky Hrádok, die aus einem breiteren geglätteten Band auf dem unteren Halsteil besteht und mit schrägen eingeglätteten Rillen ausgefüllt ist.¹³⁶ Diese Verzierungsart tritt häufiger in Siedlungen und den Oppida auf.¹³⁷

Als einem Einzelfall begegnen wir der eingeglätteten Wellenlinie an der Innenseite im Brandgrab 218 von Holiare, wo als Begleitinventar ein Bronzegürtel geborgen wurde (BKP, 186, Taf. XXXIV: 9). Die eingeglättete Wellenlinie an der Innenseite der Schalen ist auf den spätlatènezeitlichen Siedlungen häufig, u. zw. vor allem im sog. keltisch-dakischen Horizont Ende des I. Jh. Wie aus der angeführten Zusammenfassung hervorgeht, war die Produktion der Stempelkeramik auf den slowakischen Gräberfeldern recht bescheiden. Die Erzeugung der spätlatènezeitlichen feinen Tonware mit eingeglätteter Verzierung entwickelte sich erst im Verlauf des I. Jh. v. u. Z., erhält sich im Donaugebiet äusserst lange nach dem Abbruch der keltischen Macht. Sie wurde etwa noch vom keltischen Töpfer unter veränderten machtpolitischen und wirtschaftlichen Verhältnissen hergestellt.

Chronologische Schlussfolgerungen

Bei der chronologischen Gliederung der urzeitlichen Kulturen können wir den Höhepunkt der Entwicklung des gegebenen Ethnikums oder einer Kultureinheit leicht verfolgen, dagegen gelingt es uns nicht, ihren Anfang und ihr Ende zu erfassen. Dies gilt auch für die Latènezeit, obwohl wir es bereits mit einem sog. protohistorischen Zeitabschnitt zu tun haben, in welchem wir über die ethnische Zugehörigkeit der Träger der hochstehenden Latène-Kultur nicht zu zweifeln brauchen. Ausser den materiellen Denkmälern helfen uns zur Begrenzung dieses Entwicklungsabschnittes und der Dauer der gegebenen Besiedlung auch bescheidene historische Angaben.

Als frühlatènezeitliche Denkmäler in der Slowakei bezeichnete J. Eisner die Denkmäler aus den gestörten Skelettgräbern von Stupava und einige weitere Einzelfunde, wobei er nicht die historische keltische Expansion im Sinne hatte, sondern die Zivilisationsstufe dieser Funde.¹³⁸ J. Eisner war geneigt, diese Denkmäler eher den Illyriern als den Kelten zuzuschreiben. Ähnlich äusserten sich über diese Denkmäler andere, mit der Latènezeit der Slowakei sich befassende Forscher, wie auch J. Filip, der die Stupava-Funde als nichtkeltisch bezeichnete.¹³⁹

Auch die letzten, verhältnismässig reichen Grabungsergebnisse über die latènezeitliche Besiedlung der Südwestslowakei gewähren über die frühlatènezeitlichen Denkmäler aus Stupava keine andere Ansicht. Keinesfalls handelt es sich hier also um Denkmäler der Bewohner der historischen Expansion, die Anfang des IV. Jh. v. u. Z. mit dem Angriff auf Rom, später fast nach hundert Jahren mit dem Angriff auf das heutige Bulgarien, Mazedonien und die griechische Insel Delphi begann. Ob hier Denkmäler der sog. protokeltischen Besiedlung vorliegen, welche bereits in HC von Reineckes Gliederung in das Donaugebiet gedrungen sein sollte, können wir an Hand unserer bescheidenen Funde weder ausschliessen, noch bestätigen.¹⁴⁰ Falls wir auch diese These annehmen würden, handelt es sich hier noch nicht um die historische keltische Expansion. Es ist wahr, dass die Funde aus Stupava, wie auch der Einzelfund des goldenen Torques aus Myjava¹⁴¹ und die Skelettgräber aus Veľký Grob, die ich erwähnt habe, sich auf einem Gebiet befinden, das in den Bereich der bemalten Hallstattkeramik gehört,¹⁴² die von Ch. Pěsčák¹⁴³ als Äusserung der protokeltischen Invasion betrachtet wird, und dass es gerade diesem Gebiet am rechten Waagufer bis zur mährischen Grenze und zum Bratislava-Gebiet in den bisherigen Funden an älteren, ausgesprochen keltischen Flachgräberfeldern mangelt. Wie das Netz der jetzigen keltischen Flachgräberfelder der Slowakei zeigt, wick die keltische Bevölkerung in ihren Anfängen auffallend dem Bratislava-Tor aus, obwohl sich dieses unmittelbar auf dem von Westen der Donau entlang und auf die Balkan-Halbinsel führenden Wege befand. Der Vorstoss auf die Südwestslowakei erfolgte nach Aussage der Funde vom Donauknie bei Vác in nördlicher Richtung, also bis zur Besiedlung der Grossen Ungarischen Tiefebene unmittelbar am rechten Donauufer, und führte südwärts von der Mündung der Eipel und Gran in die Donau.

Die erwähnten frühlatènezeitlichen Denkmäler sind gegenwärtig auf dem Gebiet der Slowakei zu bescheiden, um ein verlässliches Zeugnis für die keltische Zugehörigkeit abgeben zu können. Ausserdem finden wir mit ihnen zusammen sowohl in Stupava als auch in Veľký Grob ein deutliches Element des heimischen ostalpinischen junghallstattzeitlichen Milieus vor, welches uns davon überzeugt, dass wir sie Denkmälern zuweisen müssen, deren Träger noch die junghallstattzeitliche Bevölkerung war. Eine andere Frage ist die Entstehung und Herkunft einiger dieser Funde, vor allem der bronze-

nen Gürtelschliesse aus Stupava, der Bronzefibel mit Anhängseln aus Sebeslavce (Gemeinde Blatnica) bei Martin¹⁴⁴ und des Bronzehelmes aus demselben Landschaftsbereich.¹⁴⁵ Von den Bronzefibeln aus Sebeslavce wie auch dem Bronzehelm sind keine näheren Fundumstände bekannt und mit ihrem Fundmilieu sind sie sowohl von der vorausgesetzten protokeltischen Besiedlung des Donaulandes als auch der späteren Besiedlung durch die historischen Kelten allzu entfernt. Die erwähnten frühlatènezeitlichen Funde können auch nicht mit den Denkmälern der ersten historischen Expansionswelle der Kelten identifiziert werden, welche nach J. Filip noch nicht die typische latènezeitliche Ausstattung mit sich trug, sondern eine junghallstattzeitliche. Falls wir dies zuliessen, müssten wir auf dem erwähnten Gebiet des Bratislava-Tores später auch die hochstehende typische Latène-Kultur finden, welche wir bei den Bewohnern der Zeit der historischen keltischen Expansion in den besetzten Gebieten Mitteleuropas antreffen. Die frühlatènezeitlichen Denkmäler des slowakischen Gebietes, vor allem des südwestlichen Zipfels, gehören zweifellos dem IV. Jh. v. u. Z. an und ergänzen zugleich die fehlende Reinecke-Stufe LB, welche wir auf den keltischen Flachgräberfeldern im Brennpunkt ihrer territorialen Ausbreitung in den Tälern der unteren Eipel, Gran, Nitra und Waag nicht mehr feststellen.

Die Gesamtbesiedlung der Slowakei durch die Kelten können wir rahmenmässig mit historischen Berichten über ihre ersten Bewegungen nach Italien und hauptsächlich in das Donaugebiet im IV. — III. Jh. v. u. Z. umgrenzen und ebenso mit dem Einfall der Daker um das Jahr 60. v. u. Z., als es zum keltischen Machtbruch im Donauland kam und zu einer Unterbrechung ihrer kontinuierlichen Weiterentwicklung. Dieses letzte Datum können wir aber keinesfalls mit dem Ende des Latène-Zeitabschnittes im Sinne des völligen Unterganges der keltischen Bevölkerung auf unserem Gebiet identifizieren. Aus den historischen Berichten geht ferner hervor, dass zwischen dem Angriff auf Rom im J. 386 v. u. Z. und den Angriffen auf das heutige Bulgarien, Mazedonien und Griechenland über die Balkanhalbinsel fast hundert Jahre verflossen sind, was bedeutet, dass die Besiedlung neuer Gebiete nicht in einem kurzen Zeitabschnitt verwirklicht worden ist und auch nicht verwirklicht werden konnte. Auf diese Tatsache machte J. Filip¹⁴⁶ ganz richtig aufmerksam, als er betont, dass die Zahl der Kelten kaum in einigen Jahrzehnten derart anwachsen konnte, dass sie fähig gewesen wä-

ren, ausgedehnte Gebiete des nördlichen und einen Teil Mittelitaliens, ferner einen grossen Teil Mitteleuropas zu besetzen und zu kolonisieren. In diesem Zusammenhang muss die Tatsache erwähnt werden, dass der Vormarsch auf so ausgedehntem Gebiete nicht auf einmal durchgeführt werden konnte, sondern etappenweise, was aus den oben angeführten historischen Angaben hervorgeht. Das slowakische Gebiet betreffen hauptsächlich Berichte, die den Vorstoss der Kelten nach Süden nach Mazedonien und Griechenland durch das Donaugebiet erwähnen und diese werden bis in das III. Jh. v. u. Z. angeführt. Von diesem Blickpunkt ist die Ansicht J. Filip's richtig, dass die allgemeine Verbreitung der Duchcov-Fibel erst in das III. Jh. v. u. Z. gehört, also in einen Zeitabschnitt, als der Besiedlungsprozess neuer Gebiete zum Abschluss kommt.

Nach R. Pittioni und weiterer österreichischer Forscher kam es im Verlauf des IV. Jh.¹⁴⁷ zu der ersten ausgeprägteren Besiedlung durch die keltische Expansion. Dies bestätigen zugleich auch die materiellen Denkmäler von Reineckes sog. LB-Stufe, welche zweifellos auf österreichischem Gebiet existieren, während sie in der Slowakei fehlen. Fraglich ist, wie stark dieser erste Eingriff war und ob er mit jener keltischen Welle identifiziert werden kann, welche über die Balkan-Halbinsel weiter nach Süden vordrang. I. Hunyady führt dagegen an, dass die Denkmäler der Stufe LB auf österreich-ungarischem Gebiet (Burgenland) auf verhältnismässig kleines Gebiet beschränkt sind, was nach ihrer Ansicht darauf hinweist, dass der Aufenthalt der Kelten von LB nicht lang und auch zahlenmässig nicht stark war. Nach I. Hunyady kommt es erst in LC zu der fast gänzlichen Besiedlung des Karpatenbeckens, wobei die Einheitlichkeit der LC-Funde ihrer Meinung nach auf grosse Bewegungen der Kelten hinweist. Nach Auffassung dieser Forscherin kommt ein Teil der nach Griechenland vordringenden Stämme aus dem Rheingebiet.¹⁴⁸

Die Tatsache, dass die Südwestslowakei zuerst von den keltischen Gruppen aus dem Süden vom Donauknie bei Vác besiedelt worden ist, ist ein Beleg dafür, dass in dieser Zeit die Besiedlung der Grossen Ungarischen Tiefebene an der rechten Donauseite im wesentlichen abgeschlossen war und dass dies mit Rücksicht auf das niederösterreichische Gebiet mit einer gewissen zeitlichen Verspätung geschehen ist und umgekehrt, früher oder mit einer kurzen zeitlichen Verspätung zu den historischen Angaben der keltischen Vorstösse nach Sü-

den auf Bulgarien, Mazedonien und Griechenland, d. h. nach dem Jahre 300 (Einfall in Bulgarien im Jahre 298, Vernichtung von Delphi im Jahre 279).

Vom Gesichtspunkt der Typologie der ältesten südslowakischen Funde beobachten wir in den Gräbern bereits die fertige, stilistisch stabilisierte Latène-Kultur, welche noch zahlreiche Elemente des Duchcov Fundhorizontes aufweist, d. h. solche Funde, welche allgemein im Sinne der ursprünglichen Klassifizierung Reineckes in LB, eher an das Ende dieser Stufe gewiesen wurden, hauptsächlich jedoch in den mittellatènezeitlichen Abschnitt (300–100). Mit dem Metallinventar erscheinen gleichzeitig in den Gräbern auch die Tonwaren, die auf der Töpferscheibe hergestellt worden sind. Hier ist ein scheinbarer Widerspruch mit der Ansicht J. Filip's, der sagt, dass keine Anzeichen da sind, nach welchen die Kelten auf ihrem Vormarsch um das J. 400 und kurz nachher die fertige Latène-Kultur verbreitet hätten, wie sie durch die Stufe LB repräsentiert wird. Diese Ansicht wird nichtig, sobald wir uns den Beginn der keltischen Expansion nach Italien um das Jahr 400 und dann ihre Fortsetzung, bzw. den Schlussprozess noch im III. Jh. vor Augen halten. Dabei handelte es sich nicht nur um die Erweiterung der gewonnenen Gebiete, sondern um neue Wellen, die aus dem ursprünglichen, nördlich der Alpen liegenden Kristallisationszentrum ausgehen mussten, wie es J. Filip und auch eine ganze Reihe anderer Forscher definiert haben. Es bestätigen dies analoge Funde, die auf den keltischen Flachgräberfeldern der mitteleuropäischen, durch die keltischen Expansionen in Mitleidenschaft gezogenen Gebiete ange-troffen werden.

Bereits bei meinem ersten Versuch einer Abgrenzung der keltischen Besiedlungsanfänge in der Südwestslowakei in meiner Diplomarbeit war ich mir der Schwierigkeiten bewusst, die mit dieser Frage zusammenhängen.¹⁴⁹ Für die verhältnismässig niedrige Datierung der keltischen Besiedlungsanfänge in das II. Jh. führten mich vor allem die Fundumstände aus dem abgedeckten Gräberfeld von Velká Maňa, wo für den ältesten Fundhorizont mit Bronzegegenständen vom Duchcov-Typus nur einige Grabverbände zur Verfügung standen.

Der niedrigen Datierung einiger Grabverbände, besonders des Gräberfeldes von Kamenín und Velká Maňa widersprachen berechtigt die Rezensenten meiner Quellenarbeit *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, welche darin übereinkamen, dass einige Gräber (aus Kamenín, Hurbanovo-Bacharov

majer) zweifellos in das III. und nicht in das II. Jh. zuzuweisen sind.¹⁵⁰

Ohne Rücksicht auf Bemerkungen von aussen verbleibt als Tatsache die durch die Übersicht des ganzen aus der Slowakei zugänglichen Fundmaterials gewonnene Erkenntnis, dass im allgemeinen unsere Gräberfelder typologisch die ganze Formenskala enthalten, welche auf den keltischen Flachgräberfeldern Mitteleuropas repräsentiert sind und welche in den bisherigen chronologischen Systemen allgemein in Reineckes Stufe LB bis LD eingeordnet sind. Das bedeutet, dass die Slowakei von der Gesamtentwicklung der Latène-Kultur, wie sie auf den keltischen Flachgräberfeldern Mitteleuropas zum Ausdruck kommt, nicht abseits stand.

Ein weiterer Faktor für die Datierung von Grabdenkmälern der Slowakei und der Bestimmung der keltischen Besiedlungsanfänge ist die Erkenntnis, dass die typologisch ältesten Denkmäler, namentlich die Bronzefibeln, Armringe, Halsringe, Fingerringe u. ä. in den Horizont des Duchcov-Hortes gehören und dass sie mit Funden korrespondieren, die an der Wiege der keltischen Flachgräberfelder sowohl im Donaugebiet, als auch in Mähren, Böhmen und Schlesien erscheinen und deren Parallelen zugleich in erzeugungstechnischer und stilistischer Hinsicht äusserst übereinstimmend mit Funden sind, welche den in Entfaltung begriffenen keltischen Flachgräberfeldern des Gebietes nördlich der Alpen angehören, von wo auch nach den jüngsten Ansichten der Keltologen der Auftakt zur keltischen Expansion vorausgesetzt werden kann.¹⁵¹ Wie schon erwähnt wurde, fehlt in unseren Funden der sog. Vor-Duchcov-Horizont mit der Drahtfibel vom Typus Marzabotto und schwach vertreten ist die sog. Stufe LB, welche allerdings ebenso auf österreich-ungarischem Gebiet, wie in Böhmen, Mähren und auch Schlesien allgemein äusserst schwach vertreten ist. Dafür wird die kontinuierliche Entwicklung der Latène-Kultur vom Ende der Hallstattzeit erneut besonders auf Gräberfeldern der Schweiz betont, wo eine grössere Zahl keltischer Gräber zur Verfügung steht.¹⁵² Die geringe Gräberzahl des Duchcov-Horizontes im slowakischen Fundmaterial kann nur eine schwächere Welle des ersten Vorstosses bestätigen und nicht ein Fortbestehen von älteren Denkmälern im jüngeren Milieu, wie ich in meinen älteren Ansichten gefolgert habe. Wie ich bereits beim Abschnitt über die Fibeln angedeutet habe, ist die Interpretierung über die Verbreitung der stilmässig derart stabilisierten und verhältnismässig einheitlich hergestellten Bronze-fibel und ihres begleitenden Bronzeinventars vom

Rheingebiet teils durch Böhmen nach Schlesien und teils durch das Donaugebiet bis auf die Balkanhalbinsel durch Handelsbeziehungen gerade in der Zeit der keltischen Expansion in fremde besiedelte Gebiete nur schwer möglich und noch schwieriger kann dies als Entfaltung der örtlichen Erzeugung auf diesen so weit voneinander entfernten Gebieten erklärt werden.

Aus den oben angeführten Gründen und Kriterien erweist sich als das Allerwahrscheinlichste, den Beginn der keltischen Besiedlung in der Südwestslowakei erst dem Zeitabschnitt der historisch belegten keltischen Stämmebewegungen auf der Balkanhalbinsel zuzuweisen, als diese zweifellos schon den Grossteil der Ungarischen Tiefebene besiedelt hatten und ihre Sitze auch auf das linke Donauufer des slowakischen Gebietes erweiterten. Es ist nicht ausgeschlossen, dass das Datum der keltischen Besiedlungsanfänge in der Slowakei bereits in einen Zeitabschnitt gehört, als die keltischen Stämme nach den erfolglosen Angriffen auf den Süden umkehrten und an der Mitteldonau Fuss fassten. In der absoluten Datierung kommt beiläufig das III. Jh. in Betracht, zweifellos noch seine erste Hälfte. Dieser, durch die Bronzeerzeugnisse vom Duchcov-Horizont charakterisierte Zeitabschnitt der keltischen Besiedlung der Slowakei ist für breite mitteleuropäische keltische Okkupationsgebiete kennzeichnend, u. zw. auch für das keltische Kristallisationszentrum nördlich der Alpen. Diese Denkmäler brachten die neuen Bewohner mit sich, während die keramischen Erzeugnisse schon dem örtlichen donauländischen Milieu angehörten, wie wir bereits erwähnt haben.

Typologisch können z. B. die Metallgegenstände der ältesten Gräber von Velká Maňa, Komjatice, Hurbanovo-Bacherov majer mit der Stufe LB2 (325–250) und teilweise auch mit LB1 (400–325) der neuen chronologischen Aufgliederung in der Schweiz gleichgestellt werden, d. h. mit Violliers Stufe LIc und teilweise LIb.¹⁵³

Dass die Metallerzeugnisse vom Duchcov-Typus am Anfange des III. Jh. v. u. Z. in dieser Form entwickelt und zugleich massenhafter erzeugt sein konnten, zeigen die Arm- und Halsreife mit Petschaftenden aus dem bekannten Waldheimer Fund, der durch die südlichen Importe von P. Jacobsthal zum J. 300 datiert wurde und welcher stilmässig übereinstimmend ist mit ähnlichen Bronzeerzeugnissen des Duchcov-Horizontes und sich von diesen nur durch die Genauigkeit der Ausführung, reichere Verzierung und die Verwendung von Edelmetall unterscheidet.¹⁵⁴ Dass die Massen-

produktion der mit dem Duchcov-Horizont verwandten Bronzen im Verlauf des IV. Jh. in grösserem Masse in Entfaltung begriffen war, zeigt die neue Umwertung der Funde aus der Schweiz.¹⁵⁵

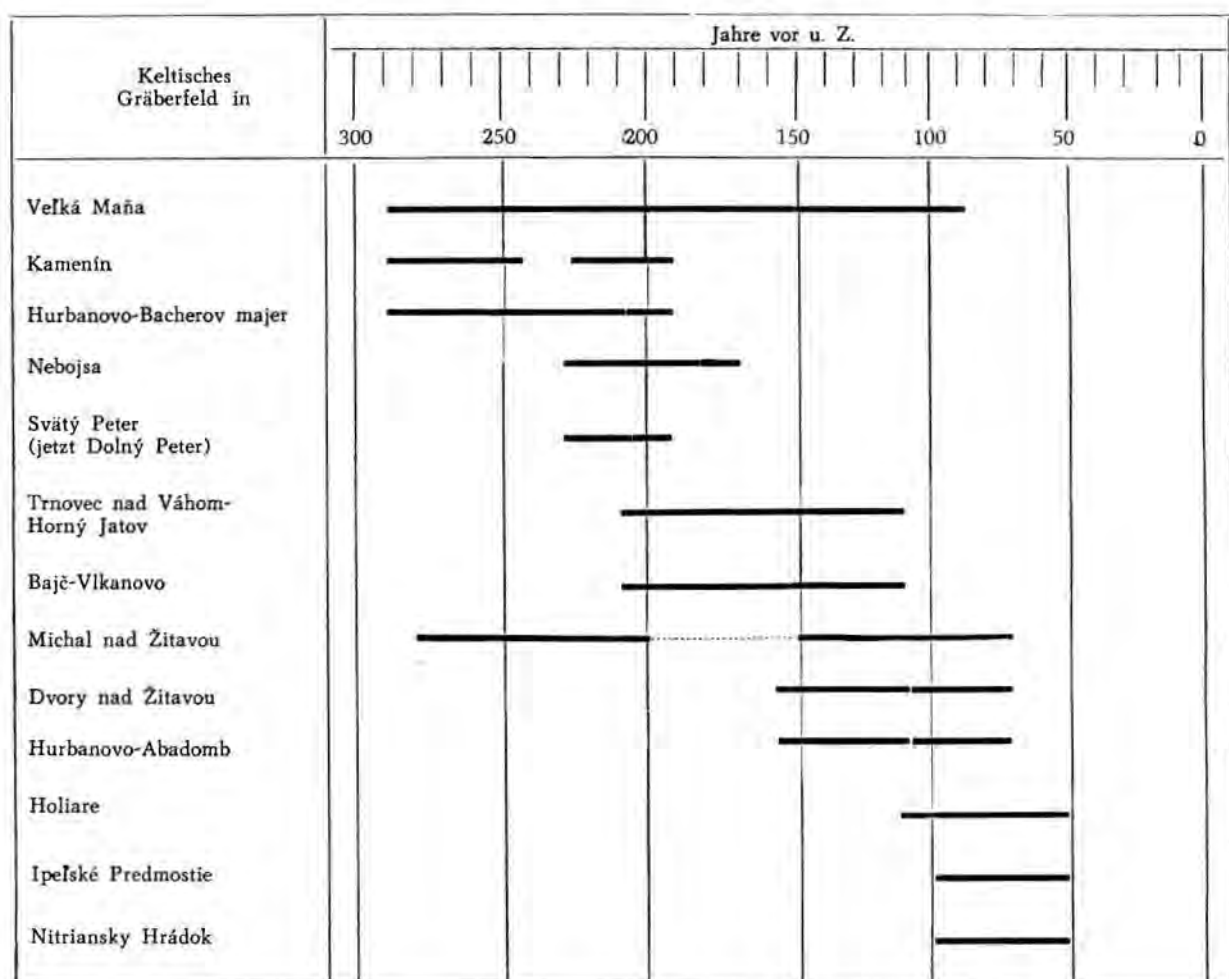
Von diesem Gesichtspunkt wird die Datierung der ältesten Grabfunde, wie sie das Gräberfeld von Kamenín, Velká Maňa, Hurbanovo-Bacherov majer, die kleinen Grabverbände von Komjatice, Ondrochov und die älteren Gräber aus Michal nad Žitavou liefern, das III. bis II. Jh. v. u. Z. einnehmen. Von den Metallgegenständen weisen wir diesem Zeitabschnitt die Bronzefibel des Duchcov-Schemas zu, wie auch ihr Begleitinventar — die Stabarmringe und die hohlen Knotenarmringe, Stabhalsringe, Armringe aus zwei Bronze- oder Silberdrähten, Eisenringe und weitere Gegenstände, wie sie die Grabverbände liefern. Parallel mit der Bronzefibel des Duchcov-Schemas führen wir die Eisenfibeln mit massivem gehämmertem Bügel, gewöhnlich mit ziemlich grosser Kugel am Fuss an, aber auch Drahtfibeln mit grösserem kugeligem Fuss (siehe Tabelle II).

Beiläufig in den Verlauf des II. Jh., vor allem in seine erste Hälfte und an das Ende des III. Jh. gehören Fibeln mit bogenförmigem Drahtbügel und grossem kugeligem Fuss, Paukenfibeln, Fibeln von plastischem Stil (mit grossem kugeligem verziertem Fuss), Fibeln mit knopfartig abgeschlossenem Fuss. Parallel mit diesen Fibeltypen erscheinen Lignitringe, Armringe mit grossen plastischen Wülsten, rosettenförmig verzierte Armringe und mehrbuckelige Ringe und in der Keramik die kleine kammstrichverzierte Situla.

Mit der Fibel mit grossem kugeligem Fuss und der Paukenfibel tritt die Fibel mit grossem klammerartig befestigtem Fuss auf, deren Anfänge zweifellos bereits in die erste Hälfte des II. Jh. gehören. Hier sind die Gräberfelder Bajč, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov und die jüngeren Gräberfelder Hurbanovo-Abadomb und Dvory nad Žitavou zu nennen.

Die Drahtfibel mit befestigtem Fuss und flachem, fast geradem Bügel mit gebogener Nadel gehört auf unseren Gräberfeldern erst in die zweite Hälfte des II. Jh. v. u. Z. und sie erhält sich bis zum Untergang der keltischen Flachgräberfelder, d. h. etwa bis in die Mitte des I. Jh. v. u. Z. Sie erscheint auch im jüngeren Milieu mit der Fibel mit rahmenförmiger Nadelrast bereits im slowakischen keltisch-dakischen Fundhorizont. Mit dieser Drahtfibel beginnen der Glasarmring und die bronzenen Buckelringe mit 6–4 Buckeln aufzutreten, und die Lignit- und anderen gebräuchlichen Gegenstände klingen

Tabelle II. Übersicht der Zeitstellung der keltischen Gräberfelder in der Slowakei

ab. Mit diesen Fibeln setzt sich immer mehr die Brandbestattungsweise mit verbogenen Schwertern und bandförmigen Schildbuckeln durch. In dieses Milieu sprengen einige auf breiterem Gebiet verbreitete Erzeugnisse ein, wie zweikugelige Fibeln, scheibenförmige Eisenfibeln, und in der Keramik beginnt das eingeglättete Ornament aufzusehen.

Obwohl wir das Ende dieses keltischen Entwicklungsabschnittes auf dem Gebiet der Slowakei mit dem historischen Zusammenstoß der Kelten und Daker begrenzt haben, äussert sich im Grab- und Siedlungsmaterial der Slowakei nicht sehr markant der Einfluss der Oppida. Die bemalte, allgemein als Produkt der Oppida angesehene Keramik ist z. Z. erst im keltisch-dakischen Horizont bekannt, d. h. in der zweiten Hälfte des I. Jh. und hauptsächlich an der Zeitwende. Ebenso erschien bis jetzt in den bestehenden jüngsten Gräbern nicht die Fibel mit rahmenförmiger Nadelrast. Die löffelförmige Fibel und ihre begleitenden Arten treten zusammen

mit der bemalten Keramik im erwähnten Horizont der keltisch-dakischen Denkmäler auf. Es ist beachtenswert, dass nach unseren heutigen Kriterien die Datierung der Münzen auf dem Gebiet der Südwestslowakei durch V. Ondrouch zwischen die Jahre 70–40¹⁵⁶ gänzlich an die Neige der keltischen Macht auf diesem Gebiet und teilweise nach ihr entfallen würde, d. h. in den Zeitabschnitt, in welchen einige Forscher die Entfaltung der Oppida stellen. Wie wir bereits oben angedeutet haben, ist es nicht ausgeschlossen, dass einige Brandgräber mit gebräuchlichem keltischem Inventar vom sog. spätlatènezeitlichen Charakter oder Funde von Grabverbänden, die in die Zeit der Zusammenstöße der Kelten und Daker datiert werden, in die Zeit nach diesem Datum gehören, d. h. noch in die zweite Hälfte des I. Jh. v. u. Z. Es sind gerade Denkmäler des keltisch-dakischen Horizontes, datiert durch die löffelförmige und früh-norische Fibel an die Zeitwende, die überzeugend aussagen, dass

die Entwicklung der Latène-Kultur auch nach der keltischen Niederlage nicht völlig zum Stillstand gekommen ist, sondern umgekehrt, in bestimmter Richtung gewissermassen einen neuen Höhepunkt, besonders auf dem Gebiet Pannoniens und der angrenzenden Gebiete erlangt hat.¹⁵⁷ Es ist die erwähnte bemalte Keramik, die Drahtfibel mit befestigtem Fuss, wie wir sie auf dem Hügelgräberfeld von Zemplín feststellen, die grauwandige Keramik und überhaupt die dünnwandige Tonware mit eingelätetem Ornament, grosse Vorratsgefässformen mit Krausen u. a. Es ist eine reale Voraussetzung, dass die keltische Bevölkerung nach ihrem Machtbruch weiterhin sowohl im Donaugebiet als auch im örtlichen Besiedlungsmilieu der Púchov-Kultur im Waagtal und in der gebirgigen Mittelslowakei verblieben ist. Erst im Endlatène entsteht eine grössere Konzentrierung¹⁵⁸ der graphitierten Kammstrichkeramik am rechten Waagufer und im Bratislava-Gebiet und zugleich beobachten wir ihre Einsprengung tief in die gebirgigen nördlichen Gegenden der sog. Púchov-Kultur.¹⁵⁹ Diese Frage wird jedoch zum Gegenstand einer besonderen Studie und Veröffentlichung sein.

Vom Gesichtspunkt einer Allgemeinkonzeption der chronologischen Systeme, in welche die Latènezeit aufgegliedert werden kann, kommt es gegenwärtig zu ziemlichen Bewegungen und Uneinlichkeiten. Es erwies sich, dass Reineckes Gliederung für breiteres keltisches Okkupationsgebiet keine Gültigkeit hat und dass sie örtlichen Entwicklungsbedingungen angepasst werden muss.¹⁶⁰ Zu neuen chronologischen Konzeptionen führt zugleich ein breites Interesse und Studium der Hallstatt-, Latène- und der römischen Zeit. Zwischen den ersten und zweiten Zeitabschnitt wurde die Latènezeit nach neuen Analysen des heute bereits reichen zugänglichen Vergleichsmaterials und der Literatur eingereiht. So wurde z. B. für den Latène-Zeitabschnitt der Reinecke-Stufe LB, welche die erste Stufe der beginnenden, mit der keltischen Expansion verknüpften Latène-Kultur ist, ein viel längerer Zeitabschnitt bestimmt, u. zw. von J. 400–250 bei J. Filip (die Zeit der historischen Expansion und Konzentrierung der Kelten), genauso bei D. Trümppler für die Schweiz mit dem Hinweis, dass dieser Zeitabschnitt LB auf LB1 (400–325) und LB2 (325–250) aufgegliedert ist, wobei LB1 der älteren Datierung von Violliers Lib und LB2 der Stufe Llc entspricht.¹⁶¹ Ähnlich verschob Th. Voigt¹⁶² den Beginn von LC für das Saale-Gebiet zum J. 250, also knüpft er derart an die vorhergehende Datierung an. Durch

diese Verbreitung von Reineckes Stufe LB ist eine reale Basis gegeben für die Erklärung des verhältnismässig lang dauernden Gesamtverlaufes der keltischen Expansion und zugleich der Entstehung der stabilisierten Latène-Kultur, wie sie in der hochstehenden einheitlichen Form erst von der bisherigen Reinecke-Stufe LC repräsentiert wird.

Ebenso erwägen viele Forscher von einer Umänderung der Reinecke-Stufe LC. In den bisherigen Analysen der keltischen Grab- und Siedlungsdenkmäler finden wir keinen deutlichen Bruch zwischen dem II. und I. Jh. v. u. Z., also zwischen Reineckes Stufe LC und LD. So wie im slowakischen Grabinventar, bleiben auch in anderen keltischen Okkupationsgebieten die Denkmäler der sog. mittellatènezeitlichen Stufe bis in den Spätlatène-Zeitabschnitt bestehen und es herrscht zwischen ihnen keine schärfere Teilung. Die Oppida-Kultur, wie bereits erwähnt wurde, äussert sich markanter erst im späteren Zeitabschnitt, als deutlichere Grenze erweist sich das Jahr 58 in Gallien (Beginn des Feldzuges von G. J. Caesar), im Donaauraum der keltische Machtbruch durch Burebista beiläufig zur selben Zeit. Anders war die Situation in den keltischen Randgebieten. J. Filip bestimmt als letzte Höchstgrenze der keltischen Entfaltung das Jahr 50 (vorher Blütezeit der Oppida um das Jahr 120),¹⁶³ nach ihm Th. Voigt den sog. Mittellatène-Zeitabschnitt (J. 250–50),¹⁶⁴ R. W y s s für das Gebiet der Schweiz LC fast mit J. Filip übereinstimmend die Jahre 200–120, LD1 die Jahre 120–58 und LD2 die Jahre 58–8.¹⁶⁵ Gegenwärtig gliedert R. H a c h m a n n für Nord-, Mitteleuropa und Skandinavien Reineckes LD als Stufe der jüngeren vorrömischen Zeit zwischen die Jahre 120 bis 100 und weitere zwei jüngere Stufen bis zum früh-flavischen Zeitabschnitt.¹⁶⁶ Für das Gebiet der Slowakei beabsichtigen wir keine Applizierung einiger dieser chronologischen Faktoren in wortwörtlicher Auffassung. Er bliebe immer nur ein rahmenmässiger Führer und ein Mittel zur knappen einheitlichen gegenseitigen Verständigung. Vom entwicklungsgeschichtlichen Gesichtspunkt wird jedoch schon heute nach der knappen Übersicht der bisherigen bedeutenderen keltischen Denkmäler des slowakischen Gebietes offenbar, dass von der Anfangsbesiedlung der erwähnten Gebiete die Entfaltung der keltischen wirtschaftlichen und politischen Macht ohne tiefere Veränderungen bis zur Niederlage in der Mitte des I. Jh. v. u. Z. fort dauerte und dass zugleich mit ihr fast kontinuierlich auch die materielle Kultur auf diesem Gebiet anwuchs, die allerdings durch das breite kel-

tische Hinterland beeinflusst wurde und mit welchem die Kelten rege Beziehungen kultureller und wirtschaftlicher Art unterhielten. Ausgeprägter äussert sich im Latène-Zeitabschnitt der Slowakei einerseits die älteste Schicht mit Grabbeigaben, die mitgebracht worden waren, u. zw. besonders Bronzen, die typisch für die keltischen Flachgräberfelder Mitteleuropas mit Beziehungen zu den Erzeugungszentren des Gebietes nördlich der Alpen sind, und andererseits das Ende der keltischen Entfaltung, das deutlich von aufscheinenden gemischten Denkmälern des keltisch-dakischen Horizontes begrenzt ist. Diese ganze Zeitepoche nimmt grob umrissen zwei Abschnitte ein, wie sie J. Filip gegliedert hat, u. zw. den Zeitabschnitt der mitteleuropäischen Konzentrierung und Konsolidierung und zugleich den Zeitabschnitt der Entfaltung der Oppida und der städtischen Zivilisation. Nach Auffassung Th. Voigts ist es sein Mittellatène-Zeitabschnitt. Im gesamten gliedert sich auf dem Gebiet der Südwestslowakei der junghallstattzeitliche vorkeltische Horizont eingerechnet mit den bisherigen sog. frühlatènezeitlichen Funden in den geschlossenen Bereich der hallstattisch-skythischen Besiedlung (X—300[350?]), nach ihm folgend in den keltischen Horizont, der den Zeitabschnitt der Expansion und der folgenden friedlichen Entwicklung einschliesst (300[250?]—60) und schliesslich in den gemischten keltisch-dakischen Horizont nach der Niederlage mit den Dakern (50—X) in der zweiten Hälfte des I. Jh. v. u. Z. Jedenfalls zwingt uns der gegenwärtige Forschungsstand und die Notwendigkeit einer gegenseitigen Verständigung zu der Aufteilung des sog. Spätlatène-Zeitabschnittes (Reinek-LD) in zwei Phasen, d. h. in die ausklingende keltische und die keltisch-dakische.

Die Anwendung der absoluten Datierung birgt viele Gefahren in sich. Nicht alle gefundenen Gegenstände, ob nun schon aus Gräbern oder Siedlungen, können absolut datiert werden, dabei sind wir aber gezwungen, sie in die Fundkette einzureihen. Leichter können z. B. aussagekräftige Metallgegenstände datiert werden, namentlich Fibeln, recht schwer einige Keramikformen (Flaschenvasen u. ä.), aber auch einige Gattungen von Armringen (glatte Ringe) oder langlebige Arten (Knotenarmringe).

Eine andere Frage ist eine passende, ob chronologische oder kulturelle Gliederung der Latènezeit auf dem ganzen slowakischen Gebiet. Während das südwestslowakische Gebiet und zum Teil auch das ostslowakische Tiefland in der Latènezeit eine Zeitlang vom keltischen Ethnikum überschichtet war,

schreitet in der gebirgigen Mittel- und Nordslowakei die allmähliche Entwicklung der Hallstatt-Kultur weiter fort, etwa bis zur Zeitwende oder in die neue Zeitrechnung und wird erst im jüngeren Latène-Zeitabschnitt durch keltische Eingriffe beeinflusst. Unter dem Begriff Latène-Zeitabschnitt wird streng das Gebiet mit keltischer Besiedlung von jenem Gebiet unterschieden werden müssen, das in der Latènezeit ausschliesslich mit heimischer älterer Bevölkerung besiedelt war. Einer derartigen Feingliederung, welche schon den gegenwärtigen Wissensstand des ersten Jahrtausends v. u. Z. widerspiegeln würde, muss ein detailliertes Studium und hauptsächlich die Publizierung der verhältnismässig reichen Fundbestände der sog. hallstatt-skythischen vorkeltischen Besiedlung einerseits vorangehen und andererseits wieder eine genaue Aufarbeitung der letzten Ergebnisse des I. Jahrtausends v. u. Z., d. h. des keltisch-dakischen Fundhorizontes. Zu lösen ist auch das Problem der Púchov-Kultur, zu welcher die systematischen Grabungen in Sučany bei Martin, in der Orava bei Dolný und Horný Kubín und die Ausgrabung von V. Budinský-Krička in der Ostslowakei neue Erkenntnisse lieferten.

In dieser Arbeit wie auch in allen bisherigen Beiträgen über die Latènezeit der Slowakei verwendete ich für die Zuweisung der Funde teils ältere allgemein eingelebte Termini (Früh-, Mittel- und Spätlatène), teils hielt ich im Sinne der Arbeit J. Filip's nach den jeweiligen Umständen an absoluten Daten fest. Die historisch aufgefasste Gliederung des Latène-Zeitabschnittes Mitteleuropas von J. Filip, obwohl sie voll und ganz die tatsächliche wirtschaftliche und machtpolitische Entwicklung der donauländischen Kelten widerspiegelt, konnte ich bei dem jeweiligen knappen Hinweis auf die zeitliche Zuweisung der behandelten Materialquellen wegen der langen und breiten Benennungen der einzelnen Zeitabschnitte nicht genügend gut verwenden. Von diesem Gesichtspunkt wird es etwa nötig sein, bei der Bestimmung nur die ziffernmässige Bezeichnung der einzelnen Entwicklungsabschnitte, wie sie J. Filip in seiner Arbeit bezeichnete, zu verwenden, welche zwar den komplizierten und gegenseitig zusammenhängenden Faden der historischen Entwicklung schematisieren, doch als verständigendes Orientationssymbol unsere chronologische Begriffe vereinfachen und erleichtern. Zu einer richtigen und historisch aufgefassten Aufarbeitung der Latènezeit der Slowakei wird allerdings ausser der verständigenden chronologischen Stufen noch ein recht genaues und detailliertes

Studium nötig sein. Diese Arbeit bleibt, trotz allen Bestrebens einer Annäherung zu einer zusammenfassenderen Übersicht vom Aufenthalt der Kelten in der Slowakei, schliesslich nur eine thesenartige

Zielsteckung der Aufgaben, welche in Zukunft verwirklicht werden sollen.

Übersetzt von B. Nieburová

Anmerkungen und Literatur

¹ Benadik B. — Vlček E. — Ambros C., *Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku — Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Bratislava 1957. Weiter im Text abgekürzt: BKP (= Benadik, *Keltské pohrebiská*) mit Angabe der Seite und der Abbildung. In den Anmerkungen weiter abgekürzt: Benadik B., *Keltské pohrebiská*.

² Eisner J., *Laténské hroby v Hronském Domašdē (okr. Želiezovce) na Slovensku*, Zeitschrift Bratislava I, 1927, 341—350; Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani na Slovensku*, AR V, 1953, 159, Abb. 61.

³ Benadik B., *Keltské pohrebisko v Bajč-Vlkanove — Ein keltisches Gräberfeld in Bajč-Vlkanovo*, SIA VIII, 1960, 395, Abb. 2. Weiter im Text abgekürzt: BBV (= Benadik, *Bajč-Vlkanovo*) mit Angabe der Seite und der Abbildung. In der Anmerkungen weiter abgekürzt: Benadik B., *Bajč-Vlkanovo*.

⁴ Benadik B., *Počátky laténské kultury na Slovensku*, Diplomarbeit (Prähistorisches Institut der Karls Universität zu Prag), 1954, Plan des Gräberfeldes. In weiteren Anmerkungen abgekürzt: Benadik B., *Počátky laténské kultury*.

⁵ Eisner J., a. a. O., 342.

⁶ Kovács I., *Az apahidai őskori telep és La-Tène temető*, Dolgozatok II, 1911, 1—56, Taf. I; Banner J., *A szőregi La-Tène temető*, Szeged 1929, Abb. 4: 1; Márton L., *A korai La Tène sírok leletanyaga (Das Fundinventar der Frühlatènegräber)*, Dolgozatok IX—X, 1933—34, Taf. XXXVI.

⁷ Poulik J., *Das keltische Gräberfeld von Brünn-Malmeritz*, Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, NF II, 1942; Weinzierl R., *Das La Tène-Gräberfeld von Langgast bei Bilin in Böhmen*, Braunschweig 1899.

⁸ Giesler E. — Kraft G., *Untersuchungen zur frühen und älteren Latènezeit am Oberrhein und in der Schweiz*, 32. BRGK, 1942, 28, Abb. 4; Krämer W., *Das Ende der Mittellatènefriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern*, Germania 30, 1952, Taf. 19.

⁹ Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani na Slovensku*, AR V, 1953, Abb. 61; derselbe, *Počátky laténské kultury*.

¹⁰ Filip J., *Rod a rodina v předkeltickém a keltickém prostředí*, PA LII, 1961, 282 ff. (Weiter abgekürzt: Filip J., *Rod a rodina*).

¹¹ Caesar G. J., *Zápisky o válce galské* V, Praha 1940, Kap. XIX.

¹² Benadik B., *Chronologické vzťahy keltických pohrebisk na Slovensku — Chronologische Beziehungen der keltischen Gräberfelder in der Slowakei*, SIA X — 2, 1962, 345, Abb. 1: 1; weiter abgekürzt: Benadik B., *Chronologické vzťahy*. Derselbe, *Bajč-Vlkanovo*, 399, Taf. VI: 2, 3.

¹³ Benadik B., *Dve nové keltické pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*, AR X, 1958, 524 ff.

¹⁴ Benadik B., *Bajč-Vlkanovo*, 408.

¹⁵ Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani na Slovensku*, AR V, 1953, 162 ff., Abb. 63.

¹⁶ Filip J., *Rod a rodina*, 282 ff.

¹⁷ Eine Übersichtstafel über die Gräberorientierung in Mitteleuropa veröffentlichte jüngst J. Meduna in PA LII, 1961, 275 ff.

¹⁸ Geracsin A. und Zehenthofer M., *Das Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge (Niederösterreich)*, WPZ III, 1916, 77 ff.; Pittioni R., *Die urgeschichtlichen Grundlagen der europäischen Kultur (VI, Die jüngere Eisenzeit)*, Wien 1949, 302—357; Willvonseder K., *Das Latène-Gräberfeld von Brunn an der Schneebergbahn in Niederdonau*, PZ XXVIII—XXIX, 1937—38, 253—265.

¹⁹ Fink J., *Flachgräber der Mittellatèneperiode bei Manching (Bezirksamt Ingolstadt)*, Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns, elfter Band, München 1895, 35 ff.

²⁰ Wiedmer J., *Das La-Tène-Gräberfeld bei Münsingen (Kt. Bern)*, Bern 1908, 268 ff. Allgemein wird in der Schweiz die Orientierung N—S, O—W angeführt: Wyss R., *Die mittlere und späte La-Tènezeit im Mittelland und Jura in der Arbeit Die Eisenzeit der Schweiz*, Zürich 1957, 21; ebenso gilt für Südbayern in der Regel die Orientierung N—S: Krämer W., *Das Ende der Mittellatènefriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern*, Germania 30, 1952, 330.

²¹ Die Superposition der latènezeitlichen Doppelgräber erwähnt in neuer Zeit J. Meduna und hält beide Individuen für zeitgleich; Meduna J., *K otázce dvojrobů na latěnských pohřebištích*, Sborník I, AÚ ČSAV, pob. Brno, 1960, 55 ff.

²² Stead I. M., *A Distinctive Form of La Tène Barrow in Eastern Yorkshire and on the Continent*, The Antiquaries Journal XLI, 1961, 44 ff., Abb. 4 (dortselbst auch die weitere Literatur über dieses Gräberart in Mitteleuropa); Gräber mit einem quadratischen Graben aus Hessen veröffentlichte schon länger P. T. Kessler: *Eine neuartige Grabanlage der Latène-Zeit in Wallertheim, Rheinhessen*, Mainzer Zeitschrift XXIV/XXV, 1929/1930, 125 ff., Abb. 1.

²³ Stead I. M. a. a. O., Abb. 4.

²⁴ Eine besondere Vorstudie widmete dieser Frage J. Filip: *Keltická společnost v době laténské*, AR V, 1953, 205 ff.; derselbe, *Keltové ve střední Evropě*, Praha 1956, 296 (weiter abgekürzt: Filip J., *Keltové*).

²⁵ Schwarz K., *Spätkeltische Viereckschanzen, Ergebnisse der topographischen Vermessung und der Ausgrabungen 1957—1959*, 18. Jahresbericht des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, 1960, 51—80.

²⁶ Auf Beziehungen der „Viereckschanzen“ zu den Gräbern mit quadratischem Graben machte K. Schwarz (a. a. O., 83) aufmerksam.

²⁷ Colectivul de cercetări arheologice al Academiei R. P. R., *Șanțierul Gradistei Muncelului*, Studii și cercetări de istorie veche III, 1952, 281—307.

²⁸ Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani na Slovensku*, AR V, 1953, 161, Abb. 62, 165, Abb. 65.

²⁹ Filip J., *Keltové*, 294—296; Wiedmer J., a. a. O., Taf. 33 (Grab 5., 67, 69, 89).

³⁰ Filip J., *Rod a rodina*, 282 ff.

³¹ Filip J., *Keltové*, 290.

³² An anderer Stelle dieser Arbeit erwähnten wir junghallstattzeitliche Skelettgräber aus Velká Maňa, Velký Grob und Stupava; die letzten Ausgrabungen lieferten weitere Belege für junghallstattzeitliche Gräber mit ausgeprägten Elementen des Kalenderberg-Bereiches (die sog. skythischen Skelettgräber sind im Karpatenbecken keine Besonderheit). Skelettgräber werden z. B. in Senica bereits mit der Platěnice-Kultur angeführt: Budinský-Krička V., *Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej*, Slovenské dejiny I, 99, Taf. XXIX, 1–7.

³³ Pittioni R., *La-Tène in Niederösterreich*, Wien 1930, 73.

³⁴ Filip J., *Keltové*, 294.

³⁵ Chropovský B., *Laténske pohrebisko v Nebojsi, okr. Galanta*, SIA VI, 1958, 121 ff.

³⁶ Mitscha-Märheim H. und Pittioni R., *Zur Besiedlungsgeschichte des unteren Grantaies*, MAGW LXIV, 1934, 154, Taf. IV, 12.

³⁷ Krämer W., Benadik B., Vlček E., Ambros C., *Keltische Gräberfelder der Südwestslowakei*, Germania 37, 1959, 331–333.

³⁸ Die namentlich auf das grösste Gräberfeld des Alpenvorlandes in Münsingen gestützten Beobachtungen W. Krämers, nach welchen es nicht nur zum Bruch des Begräbnisritus am Ende der Mittellatènezeit kommt, sondern auch zu einer Armut an Grabbeigaben und einem Mangel an Kriegergräbern, können nicht auf das ganze keltische Gebiet bezogen werden, wie wir später noch erwähnen werden. Die Gräbergruppe ohne Liebesgaben oder nur mit ärmlichen Grabbeigaben im jüngsten Abschnitt des Münsinger Gräberfeldes muss nicht einen zeitlichen Horizont bedeuten, d. h. die spätlatènezeitliche Bestattung. Einer ähnlichen Erscheinung begegnen wir z. B. auf dem Gräberfeld in Bajč-Vlkanovo, wo in der Umgebung eines Grabes mit quadratischem Graben auf einer Seite eine Gruppe ärmlicher Gräber ist (am Rand des Gräberfeldes) und auf der anderen Seite wieder reichere Gräber. Ebenso beobachten wir in der Allgemeinbeurteilung der spätlatènezeitlichen Gräber keinen Mangel an Waffen, gerade umgekehrt zeigt sich ein grösseres Vorkommen: Krämer W., *Das Ende der Mittellatènefriedhöfe und die Grabfunde der Spätlatènezeit in Südbayern*, Germania 30, 1952, 330–337.

³⁹ Die Ausgrabung des Gräberfeldes ist nicht abgeschlossen. Sie wurde im Spätsommer des Jahres 1962 fortgesetzt, so dass die angeführten statistischen Angaben nur vorläufig und unvollkommen sind (Fundbericht im Archäolog. Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra, Nr. 486/58).

⁴⁰ Dušek M., *Keltské pohrebisko vo Svätom Petri*, SIA VIII, 457 ff. (in diesem Falle handelt es sich nach Aussage des Autors um eine geschlossene Gräbergruppe, in deren Umgebung keine weitere Gräber durch Probeschnitte festgestellt worden sind).

⁴¹ Die Brandgräber vertreten hier nicht eine selbständige spätlatènezeitliche Gruppe im Sinne des vorausgesetzten Bruches im Begräbnisritus der Kelten, wie er von W. Krämer (*Das Ende der Mittellatènefriedhöfe...*) betont wird, sondern einen längeren, mit den Skelettgräbern parallelen Zeitabschnitt, was das Grabinventar bezeugt, wie wir noch weiter erwähnen werden. Dabei handelt es sich nicht um arm ausgestattete Brandgräber.

⁴² Točík A., *Zpráva o výskume v rokoch 1957–59 na Zámečku v Nitrianskom Hrádku, okr. Nové Zámky*, Referáty o pracovných výsledkoch československých archeológov za

rok 1959, časť II, Liblice 1960, 24, 25; derselbe, *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 841, Abb. 322, 323.

⁴³ Daubner A. und Kimming W., *Latènezeitliche Brandgräber von Bettingen, Ldkr. Tauberbischofsheim*, Badische Fundberichte 20, 1956, 145.

⁴⁴ Grabungen der Jahre 1955–57 (bisher nicht veröffentlicht).

⁴⁵ Nagy L., *A békásmegyéri késő La-Tène fazekasmenace*, AÉ III (55), 1942, 162–172.

⁴⁶ Pič J. L., *Starožitnosti země české II* – 2, Praha 1903, Taf. LIV, 23.

⁴⁷ Haevernick T. E., *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*, Bonn 1960, Taf. 8: 8d, 142.

⁴⁸ Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 848.

⁴⁹ Točík A., *Nové keltické nálezy na Slovensku*, AR III, 1951, 156–158; Filip J., *Keltové*, 417, Taf. CII.

⁵⁰ Der Vorbericht veröffentlicht in AR X, 1958, 520 ff. und ein Grabverband vom Autor in SIA IX, 1961, 175, 196, Abb. 20.

⁵¹ Pástor J., *Laténsky žiarový hrob v Košiciach*, AR VI, 1954, 338 ff., derselbe, *Východné Slovensko na úsvite dejín*, Vlastivedný sborník I, Košice 1955, 128, 129; Andel K., *Výsledok archeologického prieskumu na zemplínsko-užskej nížine v rokoch 1953/54*, Vlastivedný sborník I, Košice 1955, 161 ff.

⁵² Márton L., *Die Frühlatènezeit in Ungarn*, Archaeologia Hungarica XI, 1953, 12–16, Taf. I.; Roska M., *A kelták Erdélyben*, Közlemények IV – 2, Kolozsvár 1944, 55, Abb. 1.

⁵³ Vágó E. B., *Kelten und Eraviskengräber von Nagyvenyim und Sárkeszi, Alba Regia I (Annales Musei Stephani Regis)*, Székesfehérvár 1960, 43 ff.

⁵⁴ Reinecke P., *Leichenverbrennung bei den Mittellatène-Kelten Süddeutschlands*, Mainzer Zeitschrift VIII/IX, 1913/1914, 111–114.

⁵⁵ Wiedmer J., *Das La-Tène Gräberfeld bei Münsingen (Kt. Bern)*, Bern 1908, 269–361; einige Angaben führen in der Schweiz den Antritt der Brandbestattung erst in LB2 an (58–O), z. B. Wyss R., *Die mittlere und späte La-Tènezeit im Mittelland und Jura* in der Arbeit *Die Eisenzeit der Schweiz*, Zürich 1957, 24.

⁵⁶ Viollier D., *Les sépultures du second âge du fer sur le Plateau Suisse*, Genève 1916, 22–24.

⁵⁷ Filip J., *Keltové*, 303.

⁵⁸ Jahn M., *Die Kelten in Schlesien*, Leipzig 1931, 50; Rosen-Przeworska J., *Zabytki celtyckie na ziemiach polskich*, Światowit XIX, 1948, 179–322; Woźniak Z., *Chronologia celtyckich cmentarzysk w Polsce*, Wiadomości Archeologiczne XXVI, 1960, 119–138.

⁵⁹ Meduna J., *Postavení Moravy v rámci středoevropského latěnu*, PA LII, 1961, 275–281.

⁶⁰ Budaváry V., *Nové nálezy z doby laténskej na Slovensku*, Sborník MSS XXXI, 1937, 185–188; Budinský-Krička V., *Pohrebisko z neskorej doby avarskej v Žitavskej Tóni na Slovensku*, SIA IV, 1956, 5.

⁶¹ Benadik B., *Grafitová keramika v laténskych hroboch na Slovensku*, SIA IX, 1961, 180, Abb. 6.

⁶² Fundbericht Nr. 486/58 im Archäologischen Institut der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra.

⁶³ Točík A., *Nové keltické nálezy zo Slovenska*, AR III, 1951, obr. 123–125, 127; Filip J., *Keltové*, Taf. CII.

- ⁶⁴ Filip J., *Keltové*, 170, 171.
- ⁶⁵ Filip J., *Keltové*, 404, Taf. XCII–XCIV.
- ⁶⁶ Caesar G. J., *Zápisky o válce galské VI*, Praha 1940, Kap. XIX.
- ⁶⁷ Ambros C., *Zvierací inventár laténských hrobov na juhozápadnom Slovensku*, Keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku, Bratislava 1957, 291–306, Taf. LVI–LVIII; derselbe, *Zvierací inventár laténských hrobov v Bajči-Vlkanove*, SIA VIII, 1960, 452–456.
- ⁶⁸ Boessneck J., *Zu den Tierknochenfunden aus dem Oppidum von Manching*, Germania 39, 1961, 368–383.
- ⁶⁹ Kandyba O., *Vyloupené laténské hroby v Kobylisích*, OP IX, 1930–1935, 106–116.
- ⁷⁰ Filip J., *Keltové*, 315.
- ⁷¹ Benadik B., *Laténské pohřebiště ve Velké Mani na Slovensku*, AR V, 1953, 161, 162, Abb. 62 und 63.
- ⁷² Benadik B., *Dve nové keltské pohrebiská na juhozápadnom Slovensku*, AR X, 1958, 524 ff.; derselbe, *Bajč-Vlkanovo*, 407, Abb. 3.
- ⁷³ Bisher nicht publizierte Grabungsergebnisse der Siedlung in Tvrdošovce, Bez. Nové Zámky, in Ondrochov (jetzt Lipová), Bez. Nové Zámky. Die Siedlung von Ondrochov kann in einen direkten Zusammenhang mit dem Gräberfeld angeführt werden, das auf der Flur Tallószeg abgedeckt worden ist: Točík A., *Nové keltské nálezy zo Slovenska*, AR III, 1951, 165, Abb. 1, 21; Benadik B., *Laténske nálezy z Ponitria na Slovensku*, AR VII, 1955, 774–775; dies bestätigt auch die jüngst untersuchte Siedlung in Branč, Bez. Nitra; Vladár J., *Výskum v Branči pri Nitre v roku 1961*, AR XIV, 1962, 321, 322, Abb. 85, 98, 100.
- ⁷⁴ Točík A., *Nové keltské nálezy na Slovensku*, AR III, 1951, 156 ff. Benadik B., *Laténske nálezy z Ponitria na Slovensku*, AR VII, 1955, 774, 775. Die Ergebnisse der Forschungsgrabung der Siedlung in Ondrochov (Gemeinde Lipová) wurden bisher nicht veröffentlicht.
- ⁷⁵ Weinzierl R., *Das La-Tène Grabfeld von Langgest bei Bilin in Böhmen*, Braunschweig 1899; Filip J., *Keltové*, 191.
- ⁷⁶ Auf den Gräberfeldern der Schweiz ist allgemein wenig Keramik (Münsingen u. a.). Noch im Verlauf des II. Jh. ist nach R. Wyss Keramik selten (Wyss R., *Die Eisenzeit der Schweiz*, 22).
- ⁷⁷ Erkenntnisse, die aus der Schau neuer Ausgrabungen im slowakischen Púchov-Gebiet auf der Kommission über die Púchov-Kultur im September 1961 hervorgegangen sind und auf welche J. Filip aufmerksam gemacht hat.
- ⁷⁸ Čaplovič P., *Púchovské sídlisko Trniny nad Veľkým Bystrcom*, SIA VIII, 1960, 183 ff., Taf. VIII: 1–4).
- ⁷⁹ Hunyady I., *Die Kelten im Karpatenbecken (Textband)*, Budapest 1942, 133 (weiter abgekürzt: Hunyady I., *Die Kelten*); Pittioni R., *La Tène in Niederösterreich*, Wien 1930, 94 ff., Penninger E., *Neue Linsenflaschen von Dürnberg bei Hallein*, Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde 96, 1956, 191–198; Filip J., *Keltové*, 186 ff.
- ⁸⁰ Chropovský B., *Prispevok k osídlení jz. Slovenska v dobe laténskej*, AR VI, 1954, 316–319, Abb. 130; Filip J., *Keltové*, Abb. 56: 1.
- ⁸¹ Kersten W., *Der Beginn der La Tène-Zeit in Nordostbayern*, PZ XXIV, 1933, 96–174.
- ⁸² Penninger E., *Neue Linsenflaschen von Dürnberg*, Taf. II.
- ⁸³ Paulík J., *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA IV, 1956, Taf. V: 1–10; derselbe, *Chata zo staršej doby železnej v Križovanoch nad Dudúhom*, Študijné zvesti AÚ SAV 10, 1962, 65–76, Abb. 2: 11–14.
- ⁸⁴ Bella L., *Bella Lajos újabb soproni őseletekről*, AE IX, 1889, Abb. auf der Seite 358 (No. 13).
- ⁸⁵ Peschek Ch., *Die jungalltätischen Grabhügelfunde von Krensdorf, Marz und Weiden am See*, MPK IV, 1943, Taf. 5. Im betreffenden Fall handelt es sich gerade um einen Kulturbereich, die Etappe Statzendorf-Gemainlebar, in welchem sich die jungalltätzeitlichen Skelettgräber von Loretto, wie auch weitere Denkmäler frühlatènezeitlichen Charakters befinden (Reinecke LA); Pittioni R., *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien 1954, 572 ff., 582, Abb. 410 (weiter abgekürzt: Pittioni R., *Urgeschichte*).
- ⁸⁶ Benadik B., *Chronologické vzťahy keltských pohrebisk na Slovensku*, SIA X — 2, 1962, 349, Abb. 3: 1.
- ⁸⁷ Hunyady I., *Die Kelten*, Taf. LXII: 1; ältere Funde dieser Art aus slowakischem Gebiet sind auf der vorhergehenden Taf. (LXI: 10) zusammen mit einem Gefäß aus Sárkeszi (LXI: 11) abgebildet.
- ⁸⁸ Poulík J., *Das keltische Gräberfeld von Brünn-Malmeritz*, Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, NF II, 1942, Taf. 11: 7.
- ⁸⁹ Hunyady I., *Die Kelten (Textband)*, 133.
- ⁹⁰ Penninger E., *Neue Linsenflaschen von Dürnberg*, 193.
- ⁹¹ Kersten W., *Der Beginn der La Tène-Zeit in Nordostbayern*, PZ XXIV, 1933, 96–174.
- ⁹² Dehn W., *Kreuznach VII/1*, Berlin 1941, 119, Abb. 70.
- ⁹³ Mündliche Mitteilung K. Ludikovskýs aus dem Archäologischen Institut der ČSAV zu Brno.
- ⁹⁴ Dehn W., a. a. O., 134.
- ⁹⁵ Willvonseder K., *Die Kelten in Mitteleuropa*, Beiträge Österreichs zur Erforschung der Vergangenheit und Kulturgeschichte der Menschheit (Bericht über das erste österreichische Symposium auf Burg Wartenstein bei Gloggnitz 8.–12. September 1958), Horn 1959, 79–93.
- ⁹⁶ Bittel K., *Die Kelten in Württemberg*, Berlin und Leipzig 1934, 80, 82 ff., Taf. 20.
- ⁹⁷ Márton L., *Das Fundinventar der Frühlatène-Gräber, Dolgozatok IX–X*, 1933–34, Taf. XL.
- ⁹⁸ Einige flaschenartige Keramikformen und niedrige konische Halsformen haben nicht nur zu jungalltätzeitlichen Formen des Ostalpenbereiches Beziehungen, sondern auch zu einigen Metallvorlagen, wie sie in einem reichen Sortiment das eponyme hallstättische Gräberfeld bietet (Kromer K., *Das Gräberfeld von Hallstatt I, II*, Firenze 1959, Taf. XXX: 9; LI: 2a). Die Bedeutung dieses Ostalpenbereiches für die Entfaltung der Latène-Kultur betont J. Filip und bringt ihn in Zusammenhang mit der Ausnutzungsmöglichkeit des Erzreichtums (Filip J., *Keltové*, 253).
- ⁹⁹ Novotný B., *Nové laténské nálezy na dolním Pohroní*, AR VII, 1955, 783, 784, Abb. 352; Filip J., *Keltové*, Abb. 63: 1.
- ¹⁰⁰ Hunyady I., *Die Kelten*, Taf. LXXX: 1.
- ¹⁰¹ Hunyady I., *Die Kelten*, Taf. LXXXIV: 7–9; LXXXV: 3–6.
- ¹⁰² Hunyady I., *Die Kelten (Textband)*, 77 ff., Taf. XX: 7, 12; XXI: 2, 5, 13.
- ¹⁰³ Pástor J., *Laténsky žiarový hrob v Košiciach*, AR VI, 1954, 338 ff., obr. 151; Filip J., *Keltové*, 95, Abb. 28.
- ¹⁰⁴ Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slo-*

venska na zlome letopočtu, AR XI, 1959, 841 ff.; Němejcová-Pavůková V., *Nové neskorolátske nálezy v Bratislave-Devíne*, AR XIII, 1961, 808 ff. (gegenwärtig gliedert sich dieser Horizont der ausklingenden Latène-Kultur durch neue Funde und Ausgrabungen immer ausgeprägter. Es wird sich hier offenbar um eine auf bestimmte Art organisierte Erzeugung handeln, die sich noch verhältnismässig lange nach der Zeitwende erhält, wie es letzthin in Bezug auf Devín erneut J. Dekan betont hat. Der dakische Anteil wird in der materiellen Kultur nicht so stark sein als der keltische. Dekan J., *Nálezy včasnej sigillaty v keltických objektoch na Devíne*, Músaica, Sborník FFUK, Bratislava 1961, 51–56. Ausser den bekannten Lokalitäten in Budapest-Tabán und Békásmegyer nimmt Magdalensberg eine bedeutende Stellung ein (Egger R., *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1949*, Carinthia 140, 1950, 433–510).

¹⁰⁵ Paulík J., *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA IV – 1, 1956, Taf. II: 11; X: 33, 37.

¹⁰⁶ Dehn W., *Zur Verbreitung und Herkunft der latènezeitlichen Braubacher Schalen*, Bonner Jahrbücher 151, 1951, 83 ff.

¹⁰⁷ Hunyady I., *Die Kelten*, Taf. LXI: 5, 6, 9; LVII: 5, 6, 12; LXXXI: 6; LXXXIII: 6.

¹⁰⁸ Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 854, Abb. 321: 1, 2; Němejcová-Pavůková V., *Nové neskorolátske nálezy v Bratislave-Devíne*, AR XIII, 1961, 820, Abb. 288: 7, 8.

¹⁰⁹ Hunyady I., *Die Kelten*, Taf. LXIII und LXIV. Die Autorin stellt die Einflüsse der Metallsitulen in den tönernen Situlavasen und ihre Ausbreitung hauptsächlich in das Gebiet Böhmens, Mährens und Schlesiens (Textband – S. 134 ff.). J. Filip hält die glatten Situlaformen für typisch böhmisches Milieu (*Keltové*, 201 ff.).

¹¹⁰ Pittioni R., *La Tène in Niederösterreich*, Wien 1930, Taf. II: 10, 11; III: 4. Einige Derivate von Situlaformen aus Österreich haben enge Beziehungen zu mährischen Situlavasen: derselbe, a. a. O., Taf. III: 7.

¹¹¹ Procházka A., *Galská kultura na Vyškovsku*, Slavkov u Brna 1937, Taf. III: 18, 19, 25; IV: 5–8; Poulik J., a. a. O., Taf. 4: 2; 8: 13; 13: 3; gänzlich entsprechende Analogien sind auf dem Gebiet Österreichs, Böhmens, Mährens, Ungarns, wie auch in der Slowakei im allgemeinen selten; dafür findet sich eine grössere Zahl von abgeleiteten verwandten Formen mit lokalen Elementen, wie es z. B. gerade in Mähren ist.

¹¹² Procházka A., a. a. O., Taf. XVI: 14; Poulik J., a. a. O., 13: 1–8.

¹¹³ Poulik J., a. a. O., Taf. 6: 5; 11: 6; Filip J., *Keltové*, Taf. LXXIX: 1; LXXXV: 15.

¹¹⁴ Filip J., *Keltové*, CXVII: 4.

¹¹⁵ Dehn W., *Älter-latènezeitliche Marnekeramik im Rheingebiet*, Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von Paul Reinecke, Mainz 1950, 33 ff.

¹¹⁶ Diese Ansicht teilte W. Dehn dem Verfasser mit bei einer persönlichen Unterredung bei seinem Besuch in der Tschechoslowakei.

¹¹⁷ Filip J., *Keltové*, 197, 198.

¹¹⁸ Behrens G., *Frühtatene-Vasen mit Deckel*, Germania 26, 1942, 147, 148, Taf. 25; Dehn W., *Zu den Frühtatenevasen mit Deckel*, Germania 26, 1942, 208–210 (der Verfasser betont südliche Einflüsse direkt über die Alpenpässe nach Norden in das Rheingebiet).

¹¹⁹ Hunyady I., *Die Kelten*, 137 ff., Taf. LXVII–LXIX. Die Autorin führt die Ausbreitung dieses Vasentyps im ganzen Zeitabschnitt der Denkmälerfunde LC an, was fast den ganzen keltischen Bereich in Ungarn bedeutet. Für Hauptfundplätze hält es Kosd, Szob und Apahida.

¹²⁰ Benadik B., *Grafitová keramika v laténských hroboch na Slovensku*, SIA IX, 1961, 175–208.

¹²¹ Benadik B., a. a. O., Abb. 3, 6, 10 und 11.

¹²² Benadik B., a. a. O., Abb. 10; 9.

¹²³ Benadik B., a. a. O., Abb. 8: 4–9; 4: 1–3; 3: 1–18.

¹²⁴ Filip J., *Keltové*, Taf. XXIX: 13; XLIV: 16; Horáková-Jansová L., *Laténská tuhová keramika v Čechách a na Moravě*, PA XLVI, 1955, 134 ff., Abb. 1: 9.

¹²⁵ Als Beispiel führen wir das vereinzelt Vorkommen der herrlich verzierten Fusschale und der Flaschenvase aus Grab 19 von Velká Maňa an (AR VI, 1954, 148 und 149), dann die kelchartige Fussvase aus Grab 8 in Bajč-Vlkanovo (Benadik B., *Bajč-Vlkanovo*, Taf. IV: 20), die kleine atypische flaschenartige Vase aus Grab 8 in Hurbanovo-Abadomb (Benadik B., *Keltské pohrebiská*, Taf. XVI: 14), ähnlich auch die Vase aus Grab 24 in Dvory nad Žitavou (a. a. O., Taf. XXIX: 19).

¹²⁶ Paulík J., *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, SIA IV, 1956, 200, Taf. I: 1.

¹²⁷ Eisner J., *Slovensko v pravéku*, Bratislava 1933, Taf. LI: 1, 2.

¹²⁸ Chropovský B., *Príspevok k osídleniu juhozápadného Slovenska v dobe laténskej*, AR VI, 1954, 332, Abb. 147 (oben).

¹²⁹ Filip J., *Keltové*, 253. Das Ostalpengebiet hatte ausser anderem auch die Bedeutung eines Verbindungsweges des adriatischen Gebietes Italiens mit dem Norden (Österreich, Böhmen und Bayern). Dehn W., *Zur Verbreitung und Herkunft der latènezeitlichen Braubacher Schalen*, Bonner Jahrbücher 151, 1951, 88, 89; als Ausstrahlungszentrum für die Verbreitung der Stempelkeramik in östlicher und westlicher Richtung betrachtet er Nordostbayern und Südwestböhmen.

¹³⁰ Dehn W., a. a. O., 88, Abb. 1: I.

¹³¹ Benadik B., *Ďalší rok výskumu na laténskom pohrebišti vo Veľkej Maňi, o. Vráble*, AR VI, 1954, Abb. 148.

¹³² Dehn W., *Älter-latènezeitliche Marnekeramik im Rheingebiet*, Reinecke Festschrift, Mainz 1950, 37, Abb. 3: 16. Die Schale aus Grab 19 in Velká Maňa nähert sich auch den keramischen Erzeugnissen des Rheingebietes, welche W. Rest veröffentlicht und abbildet (Bonner Jahrbücher 148, 1948, S. 154, Abb. 14; S. 161, Abb. 22; S. 166, Abb. 27).

¹³³ Dehn W., *Zur Verbreitung und Herkunft der latènezeitlichen Braubacher Schalen*, Bonner Jahrbücher 151, 1951, 88, Abb. 1: 8.

¹³⁴ Benadik B., *Grafitová keramika v laténských hroboch na Slovensku*, SIA IX, 1961, 197, Abb. 21.

¹³⁵ Mitscha-Märheim H. und Pittioni R., *Zur Besiedlungsgeschichte des unteren Grantaes*, MAGW LXIV, 1934, 162, Taf. IX: 3.

¹³⁶ Točík A., *K otázke osídlenia juhozápadného Slovenska na zlome letopočtu*, AR XI, 1959, 855, Abb. 322: 1.

¹³⁷ Pič J. L., *Starožitnosti země české II* – 2, Praha 1903, Taf. LIV: 23; Nagy L., *A békásmegyeri késő La-Tène fazekaskemence*, AÉ III, 1942, 162–172. Bruchstücke einer gleichen Keramikart wurden auf der spätlatènezeitlichen Siedlung in Zemplin festgestellt (bisher nicht veröffentlicht).

¹³⁸ Eisner J., Sborník k šestdesátinám prof. Šimáka (Beilage zu Časopis spol. přátel starožitností XXXVIII, 1930), 18.

¹³⁹ Filip J., *Keltové*, 284.

¹⁴⁰ Nach Chr. Peschek dringt bereits mit der bemalten Hallstattkeramik (HC) die erste Welle der Kelten in den Ostalpenraum (Peschek Chr., *Späthallstattische Kulturströmungen im Ostalpenraum*, Strena Praehistorica (Festgabe zum 60. Geburtstag von Martin Jahn), Halle-Saale 1948, 177 ff.; ähnlich erwägt auch J. Lázár bei der Analyse des hallstattzeitlichen Materials auf ungarischem Gebiet; Lázár J., *Über die frühe Eisenzeit des Donauraumes*, Acta Antiqua ASH V, 1957, 32.

¹⁴¹ Márton L., *Die Frühlatènezeit in Ungarn*, Archaeologia Hungarica XI, 1933, Taf. IX: 3, 4.

¹⁴² Die letzten Ausgrabungen in der Südwestslowakei lieferten eine ganze Reihe neuer Belege über die bemalte Hallstattkeramik, deren Ausbreitungsgebiet in östlicher Richtung bis an das rechte Waagufer reicht. Nach Veröffentlichung dieses Materials findet die Fundortkarte der bemalten Hallstattkeramik in der Arbeit von Chr. Peschek eine wesentliche Ergänzung. Vorderhand war die bemalte Keramik aus Reka veröffentlicht (Chropovský B., *Pozdnoláténske pohrebište v Nebojsi*, AR VII, 1955, 776).

¹⁴³ Peschek Chr., a. a. O., 177 ff.

¹⁴⁴ Márton L., *Die Frühlatènezeit in Ungarn*, Taf. II: (1) links; Filip J., *Keltové*, 89, Abb. 25.

¹⁴⁵ Reinecke P., *Magyarhoni emlékek a La Tène-kor kezdetéről*, AE XVIII, 1898, 310, 311.

¹⁴⁶ Filip J., *Keltové*, 274.

¹⁴⁷ Pittioni R., *Urgeschichte*, 651.

¹⁴⁸ Hunyady I., *Die Kelten*, 8.

¹⁴⁹ Benadik B., *Počátky laténské kultury*, 74 ff.

¹⁵⁰ Jansová L., PA XLIX, 1958, 598, 599; Krämer W., Germania 37, 1959, 331–333; Wyss R., Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte 47, 1958/59; Rosen-Przeworska J., Archeologia Polski V, 1960, 313–317; Woźniak Z., Chronologia celtyckich cmentarzysk w Polsce, Wiadomości Archeologiczne XXVI, 1960, 120.

¹⁵¹ Filip J., *Keltové*, 249 ff.; Willvonseder K.,

Die Kelten in Mitteleuropa, 75–94; Pittioni R., *Urgeschichte*, 646.

¹⁵² Trümpler D., *Die frühe La Tènezeit im Mittelland und Jura*, Die Eisenzeit der Schweiz 3, Zürich 1957, 15.

¹⁵³ Trümpler D., a. a. O., 15.

¹⁵⁴ Wir denken an Armreife und Halsring mit Petschaftenden. Jacobsthal P., *Early Celtic Art*, Oxford 1944, 141; Dehn W., *Kreuznach VII*, Berlin 1941, 128, Taf. 13–15.

¹⁵⁵ Dies bezeugt vor allem die typologisch deutlich erkennbare Entwicklungsreihe der Fibeln, wie auch der Bronzering (Trümpler D., a. a. O., Taf. 6–8).

¹⁵⁶ Ondrouch V., *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy*, Bratislava 1958, 122 ff.; diesem späten Datum, d. h. in die zweite Hälfte des I. Jh. v. u. Z. weist W. Kimmig die Entfaltung der Oppida zu, u. zw. auf dem Gebiet östlich von Frankreich bis zum böhmischen Gebiet (Badische Fundberichte 20, 1956, 162).

¹⁵⁷ Voigt Th., *Gab es zur Spät-La-Tène-Zeit eine selbständige Kulturprovinz im Saalgebiet?*; Jahresschrift für mitteleuropäische Vorgeschichte 41/42, 1958, 426 ff.; Beninger E., *Ein germanisches Brandgrab von Marchegg in Niederösterreich*, Mannus 24, 1932, 182 ff.

¹⁵⁸ Vergleiche die Ausbreitungskarte der keltischen Gräberfunde in der Slowakei in SIA X — 2, 1962, Abb. 18 mit der Verbreitungskarten der graphitierten Keramik in SIA IX, 1961, 176, Abb. 1 und 2.

¹⁵⁹ Hrubec I., *Výskum včasnodějného sídliska v Sučanoch*, SIA IX, 1961, 209 ff.; Taf. II: 12, 13; Čaplovič P., *Púchovské sídlisko Trniny nad Veľkým Bystrcom*, SIA VIII, 1960, Taf. VI: 2–4.

¹⁶⁰ Filip J., *Keltové*, 274.

¹⁶¹ Trümpler D., a. a. O., 15.

¹⁶² Voigt Th., a. a. O., 409–466.

¹⁶³ Filip J., *Keltové*, 315.

¹⁶⁴ Voigt Th., a. a. O., 412.

¹⁶⁵ Wyss R., *Die Eisenzeit der Schweiz*, 21.

¹⁶⁶ Hachmann R., *Die Chronologie der jüngeren vorrömischen Eisenzeit*, Studien zum Stand der Forschung im nördlichen Mitteleuropa und Skandinavien, 41, BRGK, 1960, 258.

K otázke chronologických vzťahov keltských pohrebísk na Slovensku

Blažej Benadik

V minulom ročníku Slovenskej archeológie (X — 2, 1962, 341—396) bola uverejnená štúdia autora *Chronologické vzťahy keltských pohrebísk na Slovensku*, z ktorej boli pre nedostatok miesta vypustené kapitoly o pohrebnom ríte a o vyhodnotení keramických milodarov. Obidve kapitoly uverejňujeme na tomto mieste dodatočne, aby sme odbornej verejnosti sprístupnili aj ostatné poznatky o keltskom osídlení Slovenska. V spomenutej štúdii bola uverejnená aj mapka keltských pohrebísk na Slovensku (SIA X — 2, 387, obr. 18), na ktorú čitateľov upozorňujem.

Pohrebný rítus u Kelto na Slovensku

Ako ukazuje spomenutá mapka keltských pohrebísk v prvej časti tejto práce, jadrom keltského osídlenia Slovenska stalo sa hlavne juhozápadné Slovensko a v menšej miere bola osídlená aj Východoslovenská nížina. Na tomto rovinatom území sú keltské cintoríny situované prevažne na piesočnatých a sprašových vyvýšeninách inundačného terénu dolných tokov riek. Postupné narastanie pohrebísk na týchto vyvýšených polohách sledovalo spravidla ich temená a svahy, pričom sa podriaďovalo charakteru terénu, prírodným prístupovým cestám a napokon i polohám sídlisk, nachádzajúcich sa obyčajne pri vodných tokoch.

Na celkový charakter rozloženia hrobov na jednotlivých pohrebiskách pôsobili okrem spomenutých faktorov aj náboženské a spoločenské predstavy keltského obyvateľstva. Uplatňovali sa najmä u hrobov uložených na rovnakej úrovni vedľa seba, u dvojhrobov, ale najvýraznejšie u väčších skupín hrobov, zistených na niektorých slovenských pohrebiskách, napr. v Bajči-Vlkanove a v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove. Zoskupovanie hrobov na týchto pohrebiskách pozorujeme najmä v okruhu bohatších hrobov vymedzených štvorcovou priekopou o rozmeroch zhruba 10×10 m, označovaných všeobecne za hroby význačnejších, spoločensky nadradených jedincov. Niektoré analógie v západných keltských krajinách pripúšťajú názor, že rozhodujúcim činiteľom pri vytváraní skupín hrobov v okolí hrobu so štvorcovou priekopou bol rituálny prejav

(kult zomrelých predkov), a nie úcta k spoločensky alebo sociálne nadradenému individuu.

Na väčšine slovenských keltských pohrebísk hroby boli rozložené nepravidelne a zaberali sprvu zhruba temeno vyvýšeniny. Až pri postupnom narastaní pohrebiska sa využívali svahy jednotlivých vyvýšení, a to smerom k vodným zdrojom, kde obyčajne nachádzame príslušné sídliská.

Za prejav rodinných vzťahov na keltských pohrebiskách pokladáme dvojhroby; sú zároveň dokladom súčasnosti alebo, vo zvláštnych prípadoch, krátkeho časového odstupu. Niet pochýb o tom, že dvojhroby s pohrebmi vedľa seba v jednej hrovej jame sú súčasné. Menej bezpečne to možno tvrdiť o dvojhroboch nad sebou s medzivrstvou hliny. Niektoré dvojhroby s rovnakými predmetmi u obidvoch zomrelých (napr. hrob 14 vo Veľkej Mani) svedčia o tom, že i u týchto hrobov ide o súčasnosť pochovania obidvoch zomrelých; pritom zistená deštrukcia hornej kostry (hroby 58 a 59 v Bajči-Vlkanove a hrob 14 vo Veľkej Mani) bola spôsobená neskorším druhotným zásahom (vykradnutím, spustošením).

Orientácia hrobov

Hroby nie sú na všetkých Keltmi obsadených územiach orientované rovnako. V jednotlivých oblastiach možno zistiť lokálne zvýraznenie určitej orientácie. Na juhozápadnom Slovensku má prevahu smer sever — juh (hlava na juh) s odchýlením na juhovýchod alebo juhozápad. V malom počte vyskytla sa na jednotlivých pohrebiskách aj opačná orientácia, hlavou na sever, na západ alebo na východ (pozri tab. na str. 345). Na rozdiel od keltských pohrebísk na Morave (prevažná orientácia hlavy na sever) alebo na území Maďarska (nejednotná orientácia s hlavou na sever i na juh s odchýlkami), v orientácii keltských hrobov na Slovensku možno badať miestnu osobitosť, vyplývajúcu z veľkej koncentrácie keltského osídlenia na pomerne malom území vzájomného intenzívneho spolunažívania.

Zvláštna úprava hrobových jám

Nie menej významnou osobitosťou pohrebného rítu Kelto na území Slovenska je zvláštna úprava hrobových jám. Na prvom mieste treba spomenúť hroby vymedzené kruhovou alebo štvorcovou prie-

kopou s priemerom alebo stranou štvorca zhruba 10–11 m, pripomínajúce obrysy predkeltských hrobov s mohylovými násypmi. Dva hroby s kruhovou priekopou boli odkryté na žiarovom pohrebisku v Holiaroch, hroby so štvorcovou priekopou o strane 10–11 m v Trnenci nad Váhom-Hornom Jatove a v Bajči-Vlkanove. Niektoré analógie na západných keltských územiach (Nemecko, Franciá, Anglia) svedčia o tom, že tu nejde o špecifický prejav slovenských Kelto, ale o zvýraznenie hlbšieho nadväbového javu keltskej spoločnosti, vyplývajúceho z pokrvných zväzkov alebo náboženstva.

Iným druhom zvláštnej úpravy hrobových jám na keltských plochých pohrebiskách sú hroby komorové a hroby s dreveným obložením. Konštrukcia týchto hrobových úprav bola osobitne výrazná na pohrebisku vo Veľkej Mani. Zvyšky dreveného obloženia sa však zistili aj na ďalších slovenských pohrebiskách. Uzavretá hrobová drevená schránka bola napr. vo Veľkej Mani v hrobách 14, 35, 39 a 43, jednoduché orámovanie dna hrobovej jamy v hrobách 15, 16, 30 a 40 na tom istom pohrebisku. Zistená výška hrobovej komory v hrobách 14 a 39 bola okolo 50 cm (obr. 1, 3, 4).

Zatiaľ ojedinelým prípadom na Slovensku je hrob 65 v Bajči-Vlkanove so štvorkolovou konštrukciou nad hrobovou jamou, pripomínajúcou podobné hroby z mladohalštatského obdobia.

Obsah hrobov s vydrevením má rôznorodý charakter. Sú medzi nimi mužské hroby so zbraňami i bez zbraní, ženské hroby s nadpriemerným i priemerným množstvom šperkov. Celkove však ide vždy skôr o bohatšie hroby než o chudobné.

Všetky uvedené prípady hrobov so zvláštnou úpravou hrobovej jamy nie sú zriedkavým prejavom v pohrebnom ríte Kelto tak na území Slovenska, ako aj na ostatných Keltsmi obsadených územiach. Na rozdiel od hrobov vymedzených štvorcovou alebo kruhovou priekopou sú hroby s vydrevením viac odrazom keltskej spoločenskej diferencovanosti ako náboženského zmýšľania.

Kostrové hroby

Jednotný kostrový rítus je charakteristickým prejavom začínajúceho keltského osídlenia Slovenska a Podunajska vôbec. Týmto jednotným spôsobom pochovávaní odlišuje sa zároveň od domáceho mladohalštatského prostredia, ktoré popri zriedkavých prípadoch kostrového pochovávaní zotrváva naďalej pri spaľovaní alebo (u tzv. skýtskej kultúry) pri birituálnom spôsobe pochovávaní. Ustálený je u Kelto aj spôsob ukladania zomrelého, a to obyčajne v polohe naznak s rukami pozdĺž tela. Len ojedinele vyskytuje sa skríženie nôh nad

členkami alebo uloženie rúk na prsiach a pod. Prípady pokrčenej polohy sú na Slovensku a v Podunajska vôbec častejšie než na západných keltských územiach; odvodzujú sa od domáceho prostredia, najmä od tzv. skýtskej kultúry. Svojrýznym prejavom nastupujúcich keltských plochých pohrebisk na Slovensku i v Karpatskej kotline vôbec je ukladanie väčšieho počtu keramických milodarov do hrobu; ide o 3–7 nádob, ukladaných v širších hrobových jamách obyčajne pozdĺž pravého boku zomrelého. Zatiaľ nepoznáme na území Slovenska keltské pohrebisko, na ktorom by bol väčší počet hrobov bez keramiky, pokiaľ, pravda, nejde o hroby bez nálezov, ktoré sa vyskytujú sporadicky na každom väčšom pohrebisku. Týmto sa zároveň odlišujú slovenské keltské pohrebiská napr. od pohrebisk v Čechách a na iných západných keltských územiach.

Kostrový spôsob pochovávaní udržiava sa na Slovensku takmer počas celého laténskeho obdobia, teda až do polovice I. storočia pred n. l., i keď s nástupom žiarového rítu v priebehu tzv. stredolaténskeho obdobia zreteľne slabne. Prechod k žiarovému pochovávaní dial sa postupne, nerovnomerne, avšak bez náhleho zlomu, ktorý niektorí bádatelia predpokladajú na konci stredolaténskeho obdobia. Prežívanie kostrového rítu u Kelto do neskorolaténskeho obdobia nebolo rovnomerné vo všetkých Keltsmi obsadených územiach, ale zachovávalo si svoje lokálne črty i v menších samostatných oblastiach. Rýchlejší prechod k žiarovému pochovávaní nastal, ako sa zdá, u Kelto v okrajových územiach Karpatskej kotliny (Sedmohradsko, horné Patisie, východné Slovensko), k čomu okrem vlivu domáceho obyvateľstva prispievala aj okolnosť, že na týchto územiach nešlo o súvislejšie, Keltsmi husto osídlené priestory.

Žiarové hroby

So žiarovým pochovávaním stretáme sa na území Slovenska už počas tzv. stredolaténskeho obdobia, t. j. niekedy v priebehu II. storočia pred n. l. V tejto dobe objavujú sa žiarové hroby aj na západných keltských územiach. Prechod k žiarovému pochovávaní u Kelto neuskutočnil sa však na tomto širokom území rovnomerne, ani súčasne. V niektorých Keltsmi obsadených územiach sa žiarový rítus neujal alebo bol len slabo zastúpený (Švajčiarsko). Ani v Čechách nie je dosiaľ dostatočne objasnená otázka žiarového pohrebného rítu Kelto. Na Morave sú pomery v tomto smere blízke slovenským a približujú sa viac Karpatskej kotline než západným krajinám. Na väčšine keltských pohrebisk na Slovensku nástup žiarového

pochovávaní predstavujú vlastne birituálne pohrebiská, na ktorých popri žiarových hroboch udržiavajú sa naďalej aj kostrové hroby (Veľká Maňa, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Bajč-Vlkanovo, Dvory nad Žitavou, Kamenín a ďalšie). Pohrebisko s výlučne žiarovým spôsobom pochovávaní je zatiaľ len v Holiaroch a niekoľko žiarových porušených hrobov zistilo sa v Ipeľskom Predmostí.

Masovejšie prejavuje sa žiarový spôsob pochovávaní na území Slovenska popri naďalej trvajúcom kostrovom pochovávaní na začiatku tzv. neskorolátenského obdobia. Historická zrážka Keltov s Dákmi uprostred I. storočia pred n. l. spôsobila zreteľný zlom v ďalšom vývine keltskej moci v Karpatskej kotline, ktorý sa prejavil aj ukončením ďalšieho narastania keltských plochých birituálnych pohrebísk. Pohrebný rítus zvyškov keltského obyvateľstva na území Slovenska krátko pred našim letopočtom ostáva nevyjasnený, a len čiastočne ho možno sledovať v tzv. keltsko-dáckom mohylníku v Zemplíne.

Formy a spôsoby začínajúceho žiarového pohrebného ritu Keltov na slovenských pohrebiskách neboli rovnaké. Pozorujeme v ňom určitú variabilitu, odzrkadľujúcu miestny pozvoľný vývin. Sprvu sa zvyšky kremácie ukládali do obdĺžnikových jám (podobných ako pre kostrové hroby), niekedy boli rozhodnuté po dlhšej osi jamy, neskoršie objavili sa popri týchto jamách aj jamy štvorcové, kotlovité a napokon len plytké, hniezdovité. Vo veľkej väčšine hrobov zvyšky nedohorených kostí boli uložené na zem, len v malom percente hrobov išlo o hroby výlučne popolnicové. Vyskytli sa aj prípady, keď časť nedohorených zvyškov kostí bola uložená na zemi a časť v popolnici.

Rôzne formy žiarového pochovávaní odzrkadľovali sa aj v počte milodarov v jednotlivých hroboch. Kým u hrobov s priestornejšou hrobovou jamou uloženie milodarov zodpovedá kostrovým hrobom, v plytkých kotlovitých alebo hniezdovitých hrobových jamkách nachádzame len najnutnejšie hrobové prílohy, napr. keramiku (jednu alebo dve nádoby), spony a iné.

I napriek všeobecne pozorovanej tendencii ubúdania počtu hrobových milodarov v neskorolátenskom období a zároveň používaniu prostých kotlovitých jamiek, nachádzame i popri týchto formách tzv. bohaté hroby s väčším počtom milodarov v priestornejších hrobových jamách (Holiar, Nitriansky Hrádok). Tieto pozorovania neplatia pre široké keltské územie; ide nepochybne o miestny jav, charakteristický skôr pre Karpatskú kotlinu než pre keltské územia ležiace odtiaľto na západ.

Zvieracie kosti

Okrem bežného inventára, ktorý predstavujú osobné predmety zomrelého (šperky, zbrane a iné) a keramika, azda najčastejším hrobovým prídavkom bola mäsitá potrava, z ktorej nachádzame v hroboch kosti jednotlivých častí zvierat. Obyčajne ide o časti ošípanej (stehenné kosti, časti lebky, ramenné a holenné kosti a v malej miere ostatné), ojedinele kosti hovädzieho dobytku, husi, kury a i. V niektorých bohatších hroboch bola uložená aj celá ošípaná (Hurbanovo, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov). Podľa veku bežné sú jednoročné ošípané, nie sú však vzácné ani trojmesačné alebo dvojročné.

Rozbor zvieracích kostí z hrobov, doplnený nálezmi zo sídlisk, ukazuje na vyvinutý chov dnes známych základných druhov domácich zvierat.

Vykrádané hroby

Popri nálezoch hrobového inventára, ktoré slúžia k poznaniu hospodárskej a spoločenskej situácie keltského obyvateľstva, stretáme sa pri výskume pohrebísk s vykrádaním a pustošením keltských (i iných) hrobov a cintorínov. Na niektorých slovenských keltských pohrebiskách dosahuje počet takto porušených hrobov až 30 % z celkového počtu preskúmaných hrobov (Veľká Maňa, Trnovec nad Váhom-Horný Jatov, Bajč-Vlkanovo). O príčinách a dobe vykrádania hrobov v praveku jestvujú rôzne názory. Často sa vykrádanie hrobov dáva do vtedajšej súčasnosti, za pôvodcov pustošenia sa označujú lupiči. Početné prípady dokonalého rozhádzania kostrových pozostatkov v keltských hroboch, ako aj porušenie pevných kovových predmetov hrobového inventára (refazí, mečov, opaskov, náramkov a pod.) nasvedčuje tomu, že k porušovaniu dochádzalo najskôr až po zániku pohrebiska, keď korózia dostatočne narušila kovové predmety a kosti kostrové boli už úplne uvoľnené.

Keramika z keltských hrobových nálezov na Slovensku

Azda najbežnejším hrobovým milodarom keltských pohrebísk na Slovensku je keramika. Nachádzame ju aj v tých hroboch, v ktorých chýbajú ostatné drobné kovové predmety. Počet nádob v hrobe dosahuje nie vzácné až 7 kusov. Tento bežný výskyt keramiky v keltských hroboch na Slovensku, ale aj na širšom území Karpatskej kotliny, je zároveň špecifickým prejavom keltského pohrebného ritu tohto územia a nemá obdobu ani v predpokladanej materskej oblasti severne od Álp.

Z hľadiska chronologických kritérií nestala sa táto jednoduchá, prevažne na kruhu robená kera-

mika takým dôležitým meradlom ako kovové predmety, najmä spony. Napriek tomu veľký počet prístupných hrobových celkov s keramickými milodarmi na území Slovenska poskytuje dostatočne konkrétny obraz nielen o produkcii keltských hrnčiarских dielní v Karpatskej kotline, ale v podstatnej miere podopiera aj chronologické závery, založené na typologickom triedení spôn a iných tzv. datovateľných kovových predmetov.

Ako ukazujú posledné výskumy keltských sídlisk na Slovensku, ani poznanie sídliskovej keramiky neobohatí predstavu o keltskom hrnčiarstve viac, než doteraz zistená hrobová keramika.

Ustálenými tvarmi hrovej keramiky sú fľaškovité vázy, esovite profilované misky, situlovité vázy, súdkovitá, tuhová, na povrchu hrebeňovaná keramika a misovité vázy. Keramika robená v ruke vyskytuje sa v hrobách i na sídliskách celkovo vzácné. Na rozdiel od sídliskovej keramiky je hrobová keramika zväčša krehká a drobivá, čím robí dojem akoby patrila k určitému druhu stolovej ozdobnej keramiky.

Podstatnejšie zmeny vo výrobe keltských hrnčiarских dielní nastávajú až v neskorolátenskom období, keď už za zmenených mocenských pomerov začína sa rozmach výroby jemnej maľovanej keramiky a objavuje sa keramika dáckeho pôvodu, ale tiež vplyvy rímskych provincií a pod. Za tejto situácie ostáva neosvetlený pôvod niektorých hrubých výrobkov púchovskej kultúry, pridržiujúcich sa predlôh laténskej na kruhu točenej keramiky, vyrábaných však v ruke.

Šošovkovité vázy (Linsenflaschen)

Ojedinele vyskytli sa tieto tvary váz vo včasno-látenskom kostrovom hrobe I vo Veľkom Grobe a v mladšom keltskom hrobe 111 vo Veľkej Mani ako prežívajúci tvar. Odlišné varianty týchto váz nachádzali sa ojedinele na pohrebisku vo Veľkej Mani, v Bajči-Vlkanove i v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove; patria už do priebehu tzv. stredolátenského obdobia.

Fľašovité vázy (obr. 6)

Tieto vázy sú najrozšírenejším tvarom keramiky v keltských hrobách nielen na Slovensku, ale aj v Karpatskej kotline vôbec. Majú viac variantov. V najstarších keltských kostrových hrobách s duchcovskou sponou vyskytujú sa tvary s úzkym kužeľovitým hrdlom, lievikovite roztvoreným ústím, oblým vydutím a s maximálnou šírkou v dolnej polovici výšky (obr. 6: 1). Tieto tvary sú zároveň najrozšírenejšie v Podunajskej, geneticky však nesúvisia s týmto územím a už vo včasnom laténskom období objavujú sa aj v Porýnsku. Na pohrebiskách

Slovenska a Podunajska vôbec udržiavajú sa počas celého laténskeho obdobia, pričom si zachovávajú svoj základný tvar (obr. 5: 1, 2, 5, 6). V priebehu doby laténskej dostávajú spravidla širšie hrdlo, baňatejšie telo (obr. 6: 3–6), niekedy zase ostré dvojkónické členenie vydutia. Osobitý výraz nadobudla táto fľašovitá váza na konci laténskeho obdobia výzdobou vleštenými pásmi, vlnovkou alebo červeno-bielym zdobením povrchu.

Misky (obr. 7)

Spolu s fľašovitou vázou najčastejšie sa vyskytuje v hrobách esovite profilovaná miska s omfalom na dne. Má niektoré spoločné črty s miskami tzv. braubašského typu, ale aj s miskami mladohalštatského kalenderberského východoalpského okruhu. Na spôsob braubašských misiek bola miska tohto druhu z porušených hrobov v Komjatiaciach zdobená na vnútornej strane hviezdovitým ornamentom (obr. 5: 3, 4). Staršie tvary esovite profilovaných misiek z hrobov na Slovensku majú obyčajne prísnejšie esovite profilované hrdlo, niekedy zdobené pásikom, a na dne výrazný omfalos (obr. 7: 1). V priebehu laténskeho obdobia vzniklo viac variantov. Stráca sa najmä prísna esovitá profilácia hrdla, hrdlo je vyššie, ústie široko roztvorené, okraje niekedy previsnuté, vlastné telo misky vyššie a kónické (obr. 7: 6). V neskorom laténe pribierajú na vnútornej strane výzdobu vleštenou vlnovkou.

Sporadicky vyskytujú sa v hrovej keramike misky so zatiahnutým ústím, ani tieto však nevytvárajú užšie chronologicky ohraničený úsek.

Situlovité vázy

Na slovenských pohrebiskách sa situlovité vázy objavujú už s duchcovskou sponou a udržiavajú sa v priebehu tzv. stredolátenského obdobia. Nie sú tu však početné a po tvarovej stránke ako situly zvlášť výrazné. Ide obyčajne o masívnejší druh nádoby so širším, avšak nízkym alebo len naznačeným hrdlom, zdobeným v dolnej časti horizontálnymi pásikmi, prípadne plastickým pásikom. Najväčšie vydutie býva až v hornej tretine výšky. Na území Slovenska majú viac variantov, niektoré z nich tvoria prechodné tvary medzi fľašovitou vázou a situlou. Na Morave tvoria situlovité tvary vo svojráznom vyhotovení základný a najrozšírenejší druh keltských keramických výrobkov. Na území Maďarska sú rozšírené viac ako na Slovensku (hlavne v rakúsko-maďarskom pomedzí).

Misovité vázy (obr. 7: 7–10)

Tieto vázy majú dvojkónické, niekedy takmer šošovkovité telo a nízke kužeľovité hrdlo s roztvoreným ústím. O tomto tvare môžeme s väčšou istotou povedať, že bol najrozšírenejší na konci stredo-

laténskeho a na začiatku neskorolátenského obdobia. Je častý v žiarových hroboch, hoci nechýba ani v mladších kostrových hroboch. Misovitá váza má niekoľko nevýrazne ohraničených variantov a objavuje sa na slovenských pohrebiskách najprv ako nízka širšia baňatá váza (obr. 7: 9), neskôršie s vyhraneným, pre ňu typickým šošovkovitým telom (obr. 7: 10). Niektoré tvary možno označiť ako hlbšie misy i ako nízke vázy (obr. 7: 7).

Pôvod misovitých váz tkvie nepochybne v podunajskom hrnčiarstve, i keď v nich zisťujeme niektoré prvky kovových predlôh mladohalštatskej kultúry, ktoré sa našli napríklad na eponymnom pohrebisku v Hallstatte. Hlavným územným okruhom ich rozšírenia je maďarsko-slovenské pomedzie s nepočítanými výbežkami na Moravu. Ani v Rakúsku tieto misovité vázy nenadobudli väčšie rozšírenie.

Tuhové, zvisle hrebeňované situlky

Na rozdiel od predchádzajúcich tvarov pokladá sa tuhovú keramiku za chronologicky citlivejší druh keltských keramických výrobkov. Donedávna sa prisudzovala hlavne neskorolátenskému obdobiu. V hrobových milodaroch nie je bežná. Na slovenských pohrebiskách sa vyskytuje až s mladým typom duchcovskej spony, t. j. zhruba na začiatku II. storočia pred n. l. a udržiava sa počas celého zvyšujúceho laténskeho obdobia. Na sídliskách nachádzame tuhovú laténsku keramiku ešte na začiatku našej éry.

Tvarová náplň tuhovej hrebeňovanej keramiky v hrobách na Slovensku ukazuje na rôzne hrnčiarske dielne; dosvedčuje to aj nerovnaký obsah tuhy v jednotlivých výrobkoch. Všeobecne je v materiáli tuhovej keramiky na slovenských keltských pohrebiskách malá prímes tuhy. Nie sú vzácne ani tieto tvary keramiky vyrobené výlučne z hliny a zdobené zvislým hrebeňovaním.

Keramika robená v ruke

V sprievode bežných tvarov laténskej keramiky robenej na hrnčiarskom kruhu objavuje sa v hrobách sporadicky aj keramika vyhotovená v ruke. Jej časové vymedzenie spadá skôr až do obdobia trvalého usadenia sa Keltov na území Slovenska než na jeho začiatok. Tvarovú náplň predstavujú hlbšie kónické misy s rovnými stenami alebo s mierne zatiahnutým ústím, šálky a džbánsky s uchom a súdkovité tvary ako napodobeniny tuhovej hrebeňovanej keramiky. V ruke robená keramika v keltských hrobách na Slovensku predstavuje reminiscencie všeobecne rozšírených mladohalštatských tvarov, pričom sa neobmedzuje iba na hroby chudobné, ale často sa vyskytuje v sprievode

väčšieho počtu bežnej, na kruhu vyrábanej laténskej keramiky.

Zvláštne tvary keramiky v hrobách

Vzácnym tvarom hrobovej keramiky na slovenských keltských pohrebiskách je kalichovitá váza tzv. marnského typu. Dva rovnaké exempláre s pokrývkou obsahoval hrob 165 v Trnovci nad Váhom-Hornom Jatove. Jeden exemplár pochádza z hrobu 8 v Bajči-Vlkanove. Ojedinele vyskytli sa tieto tvary v hrobách na Morave, v Čechách i v Rakúsku. Na základe nálezov týchto kalichovitých váz v Porýnsku a v marnskej oblasti a podľa podobnosti ich tvarov s niektorými južnými importmi odvodzovali sa od gréckych výrobkov. Na území Slovenska patria rámcovo do stredolátenského obdobia a vyrábali sa v miestnych hrnčiarskych dielňach.

Kolkovaná keramika

S kolkovanou keramikou stretáme sa už v mladohalštatskom prostredí (váza z halštatskej osady z Mačianskych vrškov pri Sereďi, misy s uchami zo Stupavy, fľašovitá váza z hrobu vo Veľkom Grobe). Výzdobnými prvkami na tejto včasolátenskej keramike sú jednoduché alebo koncentrické krúžky a poloblúčky. Z koncentrických krúžkov pozostáva napríklad hviezdicovite usporiadaná výzdoba na vnútornej strane esovite profilovanej misy z porušeného kostrového laténskeho hrobu v Komjaticiach (obr. 5: 3, 4), pripomínajúca ornament braubašských misiek.

Motív koncentrického krúžku a motív plného alebo vpichmi robeného ornamentu vyskytuje sa na keramike z keltských hrobov na Slovensku počas celého tzv. stredolátenského obdobia, masovejšie sa však nerozšíril. Ku koncu stredolátenského obdobia sa častejšie používa motív hviezdicovitého ornamentu, robený hlbšími vpichmi (obr. 7: 10).

Okrem spomenutých výzdobných prvkov sporadicky sa používali aj kolky s motívom jednoduchého alebo dvojitého S (motív lýry), prípadne motív vetvičkovite usporiadaných hlbších rýh (obr. 8).

Medzi výzdobné prvky, ktoré sú časovo ohraničené až koncom tzv. stredolátenského a začiatkom neskorolátenského obdobia, patrí popri udržiavanej sa kolkovanej výzdobe vhladený ornament, najčastejšie vlnovka (niektoré misy zo žiarového pohrebiska v Holiaroch). Okrem vhladzovanej vlnovky vyskytol sa ojedinele na hrobovej keramike mriežkovaný pás (na hrdle fľašovitej nádoby z hrobu 124 vo Veľkej Mani), pás šikmých rýh (na hrdle vázy z hrobu 1/58 v Nitrianskom Hrádku) alebo pás proti sebe idúcich hustých rýh (nad vydutím vázy z hrobu 2 v Úľanoch nad Žitavou). Vhladený ornament nenašiel bežné uplatnenie na hrobovej

keramike keltských pohrebísk na Slovensku, zato častejší je na sídliskovej keramike v neskorolátenskom období, keď sa nám ďalší sled keltských plochých pohrebísk stráca.

Chronologické závery vyplývajúce z rozboru hrobového inventára

Včasnotaténske pamiatky (Reineckeho stupňa LA—B) sú na slovenskom území zastúpené len niekoľkými nálezmi. Sú to známe staršie nálezy z porušených hrobov v Stupave, zlatý torques z Myjavy, nálezy z kostrových hrobov vo Veľkom Grobe, bronzové spony so záveskami zo Sebeslaviec (obec Blatnica) a niektoré ďalšie drobné nálezy. Tieto včasnotaténske pamiatky nepredstavujú ešte zásah historickej expanzie Kelto do Karpatskej kotliny, ale sú prejavom včasnotaténskeho kultúrneho východoalpského okruhu.

Počiatky keltského osídlenia Slovenska historickými Keltmi zisťujeme na území severne od väčšieho ohybu Dunaja, a to v povodí dolného toku Ipľa, Hrona, Nitry a Váhu. Časove možno túto historickú udalosť uviesť do súvisu s postupom Kelto na Balkánsky polostrov, doložený historickými správami na začiatok III. storočia pred n. l. (postup do Bulharska r. 298, zničenie Delf r. 279). Medzi útokom na Rím a na Balkánsky polostrov vzniká takto na základe historických správ časové rozpätie zhruba 100 rokov, čo sa prejavilo aj v materiálnej kultúre Kelto, ktorú prinášali so sebou do Talianska a na Balkán.

Z hľadiska typológie keltských pamiatok zisťujeme v hrobových nálezoch na Slovensku ako najstaršiu už jednotnú a štylisticky ucelenú laténsku kultúru, zodpovedajúcu duchcovskému horizontu nálezov. Sú to nálezy kladené všeobecne do konca LB, hlavne však do LC (podľa Reineckeho klasifikácie). S kovovými predmetmi objavuje sa v hroboch na Slovensku aj keramika pomerne jednotného vyvinutého typu, aká sa len v malých obmenách vyrába bežne na hrnčiarskom kruhu počas celého tzv. stredolaténskeho obdobia.

Celkove poskytujú keltské pohrebiská na Slovensku vo svojej najstaršej fáze všetky typy predmetov, ktoré sa vyskytujú na pohrebiskách v Čechách, na Morave alebo v Sliezsku. Z toho vyplýva, že k osídleniu týchto území keltskou expanziou došlo približne v tom istom časovom úseku. Kovové výrobky z najstarších keltských hrobov na Slovensku typologicky nielen korešpondujú s duchcovským horizontom, ale majú blízke paralely aj v nálezoch nadalpskej oblasti, odkiaľ sa vyváža jeden z hlavných

prúdov keltskej expanzie do strednej Európy. Všeobecný charakter kovových predmetov z najstarších hrobov na Slovensku ukazuje sa pre toto územie ako cudzí, teda prinesený používateľmi predmetov.

Z tohto kritéria, ako aj z ďalších poznatkov získaných z rozboru pohrebísk na Slovensku môžeme s veľkou pravdepodobnosťou položiť začiatok keltského osídlenia na tomto území do III. storočia pred n. l., a to ešte do jeho prvej polovice. Do tohto obdobia patrí zároveň aj súvislejšie osídlenie maďarského územia, Čiech i Moravy.

K počiatkom keltského osídlenia juhozápadného Slovenska datujeme pohrebiská v Kameníne, Hurbanove (Bacherov majer), niektoré hroby z Veľkej Mane, ako aj ďalšie menšie nálezové celky. Charakteristickým hrobovým inventárom počiatku keltského osídlenia na Slovensku sú: bronzová alebo železná spona duchcovskej konštrukcie, doštičkovitá spona münsingenského typu, tyčinkovité náramky a nákrčníky s pečatidlovými koncami, duté bradavkovité náramky a nánožníky, náramky z dvoch skrútených bronzových alebo strieborných drôtov, jemné bronzové retiazky na krk, bronzové a strieborné prstene (medzi nimi i prstene tvaru písmena V), osmičkovité vinuté drôtené nákrčníky atď.

Ďalší vývin laténskej kultúry už v miestnych podmienkach charakterizujú spony s veľkou guľovitou pätkou, bubienkové spony, spony stredolaténskej konštrukcie s veľkou guľovitou pätkou, viacpuklicové kruhy a náramky s ružicovitými náliatkami, objavuje sa lignitový šperk a tuhová hrebeňovaná keramika, nastupuje žiarový rítus. Časove možno tento úsek vývinu laténskej kultúry rámcovo zaradiť do stredolaténskeho obdobia, v absolútnom datovaní čiastočne do III., hlavne však do II. storočia pred n. l. Do tohto obdobia zaraďujeme pohrebiská v Bajči-Vlkanove, Trnovci nad Váhom-Hornom Jatové, Dvoroch nad Žitavou, Hurbanove (Abadomb) a ďalšie.

Vyvrcholenie vývoja a mocenského postavenia Kelto v Podunajsku patrí nepochybne na koniec tzv. stredolaténskeho obdobia a do prvej polovice I. storočia pred n. l., ktoré J. Filip označil ako obdobie rozkvetu opíd a mestskej civilizácie. Z hľadiska chronológie keltských pohrebísk na Slovensku nejde tu o samostatný ohraničený úsek konečného vývoja laténskej kultúry na tomto území, ale o organické pokračovanie predchádzajúceho vývinu a postupné narastanie prevažne birituálnych pohrebísk (ojedinele vyskytlo sa aj pohrebisko s výlučne žiarovým pohrebným rítom v Holiaroch).

Z predmetov hrobového inventára vyhraneným a štýlove jednotným typom tzv. stredolaténskej spo-

ny stáva sa na území Slovenska drôtená spona s dlhším, takmer rovným lučíkom, dlhšou pripojenou pätkou členenou uzlíkovitým alebo guľkovitým zosilnením. Vinutie pozostáva obyčajne z dvoch závitov s vnútornou tetivou. Tento typ spony sa na Slovensku masovo rozšíril práve v tomto období, a preto je oprávnená domnienka, že je miestneho pôvodu. So sponou nachádzame štvorpuklicové až šesťpuklicové bronzové nánožníky, lignitové, častejšie však už sklené náramky, prstene, dvojguľovité a terčovité spony, bronzové a ploché vybijané opasky, ohnuté meče a pásové štítové puklice; v keramike sa objavuje vleštený ornament. Týmto nálezmi v podstate končí plynulé narastanie keltských pohrebísk najmä na juhozápadnom Slovensku, čo uvádzame do súvisu s historickou keltsko-dáckou zrážkou uprostred I. storočia pred n. l. Neskorolátensku sponu s rámcovým zachycovačom nenachádzame v hroboch, ale na sídliskách v sprievode dáckych pamiatok v tzv. keltsko-dáckom horizonte, rovnako ako maľovanú keramiku, považovanú všeobecne za produkt opíd. Časové zaradenie týchto pamiatok spadá už do druhej polovice I. storočia pred n. l. a na začiatok našej éry. Otázka dožívania laténskej kultúry v keltsko-dáckom horizonte nepatrí do rámca tejto práce, a preto sa ňou nebudeme zaoberať.

S otázkou chronologického členenia keltských pohrebísk na Slovensku úzko súvisí problém pevnejšej chronologickej schémy, podľa ktorej sa v budúcnosti rozhodneme členiť laténske pamiatky na Slovensku. Už z predchádzajúceho vyhodnotenia keltských pohrebísk je zrejmé, že skutočný priebeh keltského osídlenia Slovenska a jeho hmotnej kultúry nemožno bez výhrad vtesnať do Reineckovho systému. Ak prijmem výsledky terajšieho rozboru pohrebísk na tomto území, vyplýva z nich začiatok keltského osídlenia až do priebehu III. storočia pred n. l., t. j. do Reineckovho stredolátenského obdobia — LC, a nie LB, do ktorého sa všeobecne najstaršia fáza keltských pohrebísk v strednej Európe zaraďuje. Ukazuje sa zároveň, že obdobie Rei-

neckovho stupňa LB nestačí obsiahnuť celé obdobie keltskej expanzie do strednej Európy, a preto je prijateľnejšie členenie J. Filipa, ktorý pre keltskú historickú expanziu a koncentráciu vymedzuje roky 400—250, alebo D. Trümpelovej pre Švajčiarsko, označené ako LB1 (roky 400—325) a LB2 (roky 325—250). Na takto členený stupeň LB by potom vhodnejšie a z historického vývojového hľadiska správnejšie nadväzovalo členenie Th. Voigta, podľa ktorého obdobiu LC zodpovedajú roky 250—50. Rozšírením Reineckovho stupňa LB do roku 250 zároveň dáva reálnu základňu pre vysvetlenie pomerne dlho trvajúcej keltskej expanzie v strednej Európe a zároveň vzniku štýlove ucelenej laténskej kultúry, s akou sa tak na Slovensku, ako v Podunajsku, v Čechách, na Morave i v Sliezske stretávame. Stredolátenske obdobie, vymedzené Th. Voigtom rokmi 250—50, zodpovedalo by azda najsprávnejšie celkovému trvaniu keltských plochých pohrebísk na Slovensku (po krátkom období osídľovania) a pomerne plynulému vývoju laténskej kultúry na tomto území. Doterajší rozbor pohrebísk neukazuje na zreteľnejší zlom vývinu laténskej kultúry medzi Reineckého stupňami LC a LD, ani kultúra opíd neprejavuje sa výraznejšie v tomto období, ale až v druhej polovici I. storočia pred n. l.

Samostatne vyčleniteľným vývojovým úsekom laténskeho obdobia je rozhodne tzv. keltsko-dácke obdobie, t. j. druhá polovica I. storočia pred n. l., keď ide o dožívanie nielen zvyškov keltského etnika, ale najmä o naďalej trvajúcu laténsku výrobu v zmysle civilizačnom (podľa J. Filipa doba zániku opíd, podľa R. Wyssa obdobie LD2).

V tomto pokuse o vymedzenie chronologických vzťahov keltských pohrebísk na Slovensku nešlo autorovi o vymedzenie novej chronologickej schémy. Išlo tu hlavne o zatriedenie veľkého množstva jestvujúcich prístupných latenských pamiatok z tohto územia, ktoré na podrobnejšie vyhodnotenie a zatriedenie — aspoň do rámca Karpatskej kotliny — ešte len čakajú.

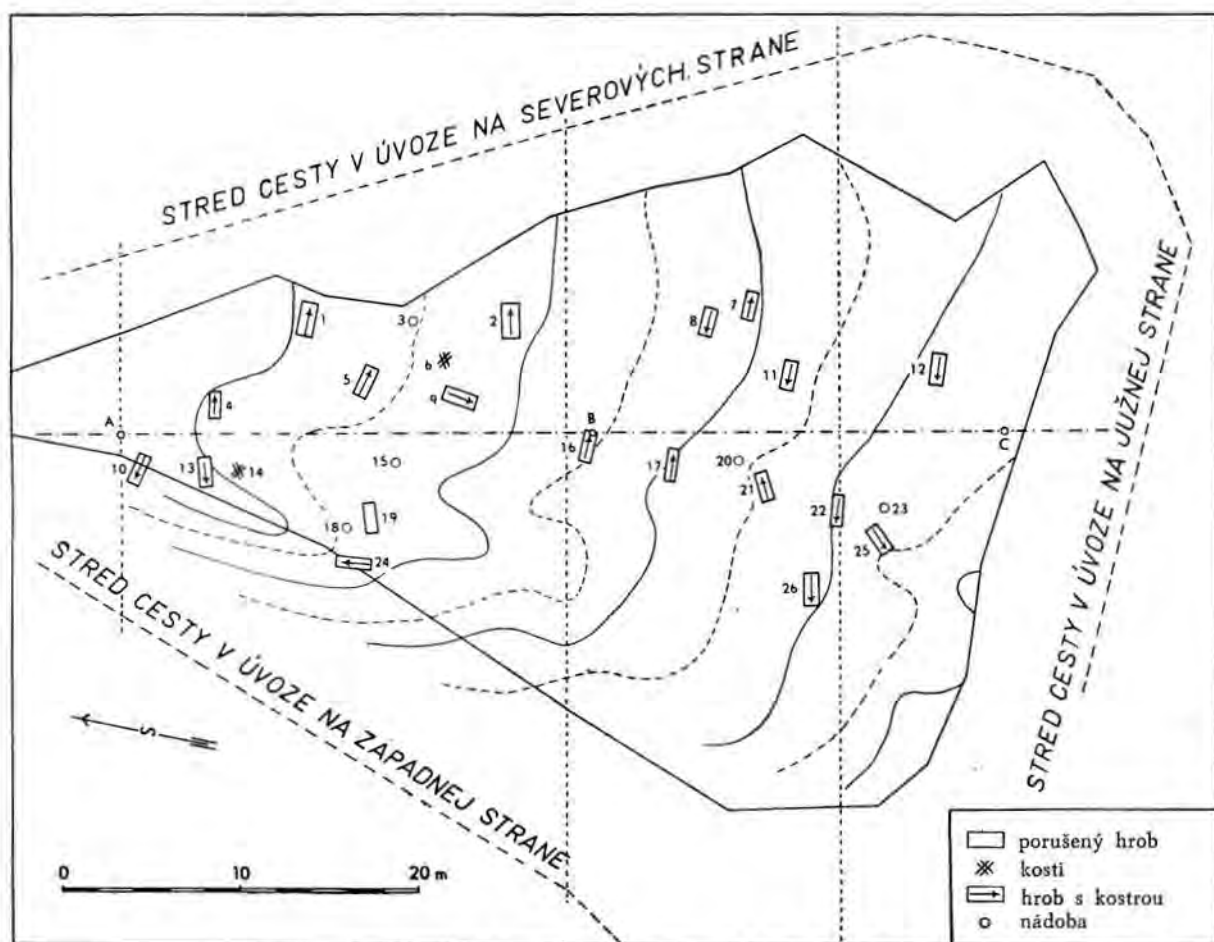
SLOVANSKÉ POHREBISKO V DEVÍNE (STARÉ VINOHRADY)

LUDMILA KRASKOVSKÁ

Pohrebisko v polohe Staré vinohrady leží na svahu Malých Karpát, na JV od obce Devín a je vzdialené od stredu obce asi 1 km. Plocha pohrebiska je vyvýšená nad okolitým terénom a ohraničená zo všetkých strán úvozmi s dvoma cestami. Na severnej strane, kde prechádzala stará, teraz už nepoužívaná cesta, oddeľuje plytký úvoz nálezisko od svahu, na ktorom sa rozprestierajú záhrady a

vinice. Vyvýšenina je z ostatných strán obkolesená hlbokým úvozom s novou cestou vedúcou k hospodárskym stavbám JRD a ďalej k lesu. Tu je značný výškový rozdiel medzi povrchom náleziska a terénom za cestou.

Na východnej časti vyvýšeniny v jej strmých stenách obyvatelia Devína kopali piesok na stavby. V máji 1952 Štefan Brida pri kopaní piesku našiel

Obr. 1. Devín — Staré vinohrady. Plán pohrebiska.

ľudskú lebku. Podľa jeho hlásenia zamestnanci Slovenského múzea v Bratislave urobili obhliadku náleziska a vykopali hrob s pamiatkami doby slovanskej. Na základe tohto hrobu Archeologický ústav SAV poveril spomenuté múzeum vykonaním výskumu v polohe Staré vinohrady.

Výskum trval od 17. júna do 30. októbra 1952. Celá plocha vyvýšeniny bola preskúmaná pomocou sond širokých 1 m a vzdialených od seba na 1 m. Sondy boli orientované v smere S—J a mali rozličnú dĺžku v súvislosti s obrysmi vyvýšeniny, preto najdlhšie sondy boli vo východnej časti náleziska. Roku 1952 sme prekopali 10 sond, v ktorých sme našli 26 kostrových hrobov. Hroby boli rozmiestnené na ploche pohrebiska pomerne riedko a nepravidelne. Povrch vyvýšeniny bol porušený novými výkopmi, preto hroby nemali rovnakú hĺbku, ich pôvodná hĺbka mohla byť 100—150 cm. Výskum sa skončil v čase od 29. júla do 15. augusta 1953, keď sme prekopali štyri sondy. V týchto sondách sme nenašli hroby; bola tu teda západná hranica pohrebiska. Okrem toho urobili sme pokusné sondy na východ od náleziska v záhrade za cestou; hroby sme tu nenašli, hoci sme narazili na rozhádzané ľudské kosti. Za cestou na južnej a západnej strane náleziska je vlhký terén, preteká tu potok, preto je malá pravdepodobnosť, že pohrebisko pokračovalo týmto smerom. Na severnej strane pohrebiska vo vinohradoch sme nemohli výskum uskutočniť. Nižšie pohrebiska pri ceste do obce urobili sme dve pokusné sondy. Karol Holzmüller (z Devína) tvrdil, že pri úprave tejto cesty našli sa ľudské kosti, ale pri výskume sa nezistili žiadne hroby alebo pamiatky.

Opis hrobov a nálezov

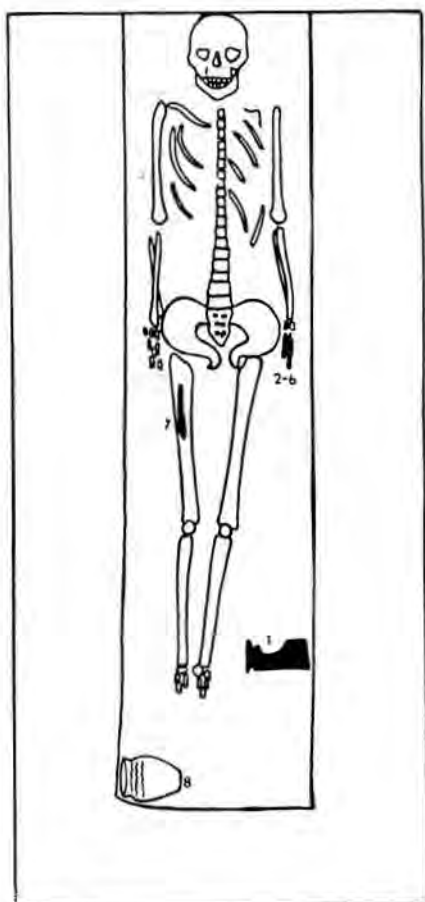
Hroby boli očíslované v sondách po ich vyčistení. Kostry spravidla ležali v natiahnutej polohe s rukami pozdĺž tela. V opise hrobov uvádzam iba odchýlky od tejto polohy. Pri smere kostry prvý údaj sa vzťahuje na smer hlavy.

Hrob 1. Rozmery hrovej jamy: d 235 cm, š 110 cm, h 150 cm. Uprostred dna jamy bola prehlbenina (d 210 cm, š 45 cm, h 10 cm), kde ležala kostra. Prehlbenina bola obložená doskami vysokými 10 cm a hrubými 3—4 cm. Východná časť hrobu pri lebke sa zrútila, ale tri zachované steny mali doštenie, preto možno predpokladať, že dosky boli na všetkých stranách. Smer hrobu i kostry V—Z. Kostra dospelého človeka bola dlhá 180 cm, nohy mala položené šikmo. Podľa kostí a nálezov bola to kostra muža.

V severozápadnom kúte jamy ležal ústím na sever hrniec. Pri južnej stene blízko chodidla nachádzala sa sekera, obrátená ostrím na východ, teda rukoväť pôvodne smerovala k ľavej ruke. Na pravej stehennej kosti ležal nôž. V ľavej ruke mŕtvy držal zväzok piatich železných striel. Horná časť kostry po pás bola počas výskumu v noci porušená, medzi

rozhádzanými kosťami našla sa ocieľka a úlomok noža, kde predmety pôvodne ležali, nedalo sa zistiť.

1. Železná sekera s vykrojeným ostrím, ale bez predĺženého obucha, po stranách otvoru sú trojuholníkové ostne a vzadu dva trojuholníkové výbežky; d 15,6 cm, š ostria 6,5 cm, Ø otvoru 4,2×3,2 cm (tab. I: 1).

Obr. 2. Devín — Staré vinohrady. Hrob 1. 1 — sekera; 2—6 — železné strely; 7 — nôž; 8 — hrniec.

2—6. Železná strela so spätnými krídelkami a tuľajkou; d 8,5 cm, š 2 cm. Strela podobného tvaru; d 9 cm, š 2,8 cm. Tri spolu zlepené strely podobného tvaru; d 4,2 cm, 9,4 cm, 6,2 cm. V tuľajkách sa zachovali pozostatky dreva. (Tab. I: 3, 4, 5.)

7. Železný masívny nôž s trňom, na ktorom sú zvyšky dreva z rukoväti. Na čepeľi je časť železnej pošvy; d 13,5 cm, š 3 cm (tab. I: 6).

8. Zlomok čepele železného noža; d 3,5 cm, š 1,8 cm.

9. Železná ocieľka; v strede je rozšírená, ramená má vodorovne ohnuté; d 10,8 cm, š 3,3 cm (tab. I: 2).

10. Hrnec vajcovitého tvaru s vyhnutým zrezaným okrajom, farba sivohnedá. Dve tretiny nádoby pokrýva výzdoba: tri pásiky vlnovky a pod nimi vodorovné ryhy. Vyhodený z plavenej hliny na ručnom kruhu; v 16 cm, Ø ú 9,5 cm, max. Ø 12,8 cm, dno doplnené (tab. I: 7).

Hrob 2. Rozmery hrovej jamy: d 200 cm, š 80 cm; dno hrobu bolo v hĺbke 115 cm, ale kostra ležala 5 cm nad ním. Telo bolo pravdepodobne prikryté doskou, z ktorej sa zachovali drobné uhličky. Smer hrobu a kostry V—Z (100°—

280°). Kostra dospeljej osoby bola dlhá 155 cm, podľa milodarov to bola žena.

Konča pravej nohy bol praslen. Pri západnej stene hrobu ležal ústím na sever hrniec. Na pravej holennej kosti sa zachovali pozostatky strúchnivenej látky(?).

1. Dvojkónický hlinený praslen sivej farby, poškodený, v 1,5 cm, Ø 1,8 cm (tab. I: 8).

2. Štíhly hrniec s maximálnym priemerom v hornej tretine, má vyhnúty zaoblený okraj. Farba žltá s tmavými škvrnami. Asi dve tretiny povrchu sú zdobené vodorovnými ryhami. Vyrobený na ručnom kruhu z plavenej hliny, dno je vsadené; v 16,6 cm, Ø ú 11,2 cm, max. Ø 12,5 cm, Ø d 7,5 cm (tab. I: 9).

Hrob 3. Rozmery jamy sa nezistili. V hĺbke 80 cm sme našli len časť lebky, sánku a zlomok kľúčnej kosti. Pravdepodobne to bola detská kostra (podľa slabých kostí).

Hrob 4. Rozmery hrobovej jamy: d 130 cm, š 65 cm, h 65 cm. Kostra a milodary ležali 5 cm nad dnom hrobu. Hrob bol taký plytký preto, lebo nad ním bola novšia priekopa. Smer hrobu a kostry JV—SZ (120°—300°). Detská kostra bola vo veľmi chatrnom stave, zachovali sa zlomky lebky a dve dlhé (asi stehenné) kosti nôh.

Pri severnej stene jamy konča nôh stála nádoba, pri južnej stene blízko stehenných kostí ležali dva prasleny.

1. Dvojkónický hlinený praslen žltej farby; v 2 cm, Ø 2,3 cm (tab. II: 2).

2. Dvojkónický hlinený praslen žltej farby, strednú časť má rovnú; v 1,7 cm, Ø 2,3 cm (tab. II: 3).

3. Hrniec s valcovitým spodkom, v hornej tretine má lo-

mené vydutie, hrdlo je nízke s vyhnutým zrezaným okrajom, farba hnedá; nezdobený, vyhotovený z plavenej hliny na ručnom kruhu a dobre vypálený; v 11,9 cm, Ø ú 9,3 cm, max. Ø 10,8 cm, Ø d 7,5 cm (tab. II: 1).

Hrob 5. Rozmery hrobovej jamy: d 230 cm, š pri hlave 115 cm, š pri nohách 85 cm, h 95 cm. Kostra dospeljej osoby bola dlhá 160 cm a ležala v smere VJV—ZSZ (110°—290°). Lebka bola roztláčená, z kostry sa zachovali iba dlhé kosti rúk a nôh.

Vpravo od lebky ležala väčšia rozbitá nádoba, v ktorej boli drobné uhlíky, možno zuhoľnatené pozostatky potravy; vľavo bola strela zapichnutá koncom do zeme. Pozdĺž laketnej kosti ľavej ruky ležal nožík. Blízko stehennej kosti pravej nohy bola druhá strela, tiež zapichnutá do zeme. Pri chodidle ľavej nohy ležala menšia rozbitá nádoba.

1. Železný nožík s rovnou čepeľou s dlhým trňom, na ktorom sú pozostatky dreva, zastrčený v železnej pošve; d 15,5 cm, š 2 cm (tab. I: 12).

2. Železná strela listovitého tvaru s trňom, na ktorom sa zachovali stopy dreva; d 6,5 cm (tab. I: 13).

3. Tuľajka druhej železnej strely, dlhá 3,8 cm; list sa rozpadol.

4. Väčšia široká nádoba, maximálny priemer má v hornej tretine, nízke hrdlo splyva s trochu vyhnutým okrajom, farba sivohnedá. Výzdoba: pod okrajom sú dve ostré hlboké vlnovky, temer celé telo nádoby je pokryté vodorovnými ryhami. Vyhotovená na ručnom kruhu z hliny premiešanej s pieskom a dobre vypálená; v 19 cm, Ø ú 19 cm, max. Ø 21 cm, Ø d 9,8 cm (tab. I: 10).

5. Menšia nádoba s maximálnym priemerom v hornej tretine, má vyhnúty zrezaný okraj, farba červenkastohnedá so sivými škvrnami. Výzdoba pokrýva dve tretiny nádoby, tvoria ju dva pásiky vlnovky a tri pásiky rýh. Nádoba je vyrobená na kruhu z hliny pomiešanej s pieskom; v 12,8 cm, Ø ú 11,4 cm, max. Ø 12,7 cm, Ø d 8 cm (tab. I: 11).

Hrob 6. V hĺbke 60 cm našla sa iba lebka vo veľmi zlom stave. Podľa zubov bola to detská kostra, pravdepodobne obrátená hlavou na Z.

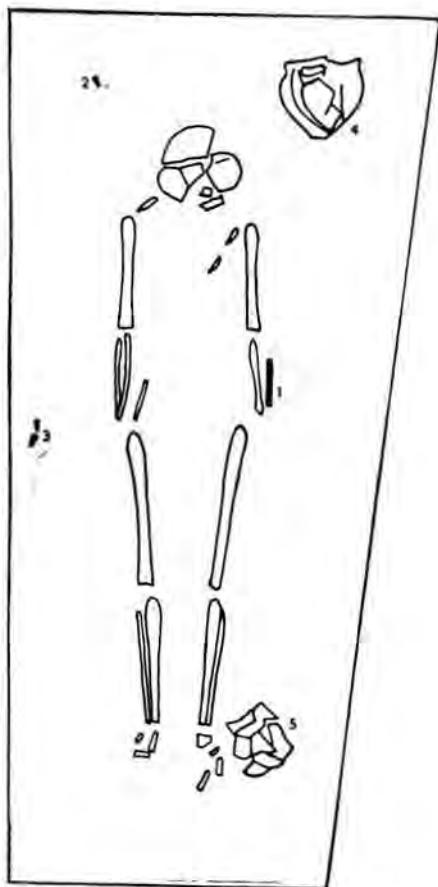
Hrob 7. Rozmery hrobovej jamy: d 150 cm, š 75 cm, h 85 cm. Smer hrobu V—Z. Nezachovali sa žiadne kosti. V severozápadnom kúte jamy stála nádoba.

1. Hrniec s maximálnym priemerom v hornej tretine, má nízke hrdlo, vyhnúty zrezaný okraj, farba sivohnedá. Výzdoba pod hrdlom: tri pásiky vlnovky a pásik rýh. Vyhotovený na ručnom kruhu z hliny pomiešanej s pieskom a dobre vypálený; dno je vsadené; v 12 cm, Ø ú 8,3 cm, max. Ø 10,5 cm, Ø d 6,3 cm (tab. II: 11).

Hrob 8. Rozmery hrobu sa nezistili. Pozostatky detskej kostry ležali v hĺbke 75 cm v smere Z—V, zachovala sa časť lebky a sánky, ramenná kosť, niekoľko stavcov a zlomky rebier. Bez milodarov.

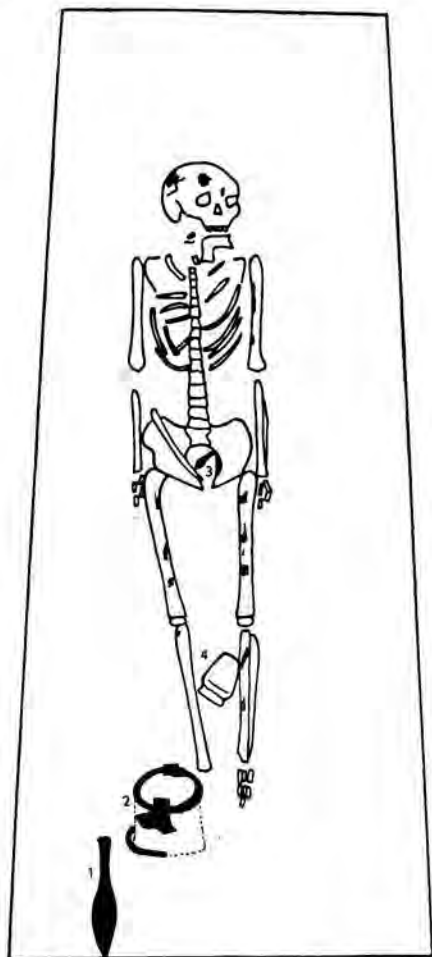
Hrob 9. Rozmery hrobovej jamy: d 250 cm, š pri hlave 85 cm, š pri nohách 110 cm, h 100 cm. Kostra dospeljej osoby, podľa nálezov muža, dlhá 170 cm, ležala v smere J—S; sánka bola vyvrátená, kosti strúchnivené. Na lebke a na kostiach rúk a nôh bolo vidieť tmavé škvrny — pozostatky nejakej organickej látky.

Medzi holenými kosťami ležal hrniec ústím na SSV. Pri prstoch pravej nohy stálo vedierko, z ktorého sa zachovali dve obrúče a drážadlo. V severovýchodnom kúte jamy vedľa vedierka ležala kopija hrotom na sever, jej drievko akiste ležalo pozdĺž tela mŕtveho z pravej strany. Medzi panvovými kosťami boli dva zlomky noža, pravdepodobne z toho istého kusa.

Obr. 3. Devín — Staré vinohrady. Hrob 5. 1 — nožík; 2 — strela; 3 — tuľajka strely; 4, 5 — nádoby.

1. Železná kopija s úzkym listom (tvar vřbového listu) s krátkou tufajkou, na jej konci sa zachovali dva nity; d 32,5 cm, z toho list 21 cm, š listu 4,8 cm, Ø tufajky 2,4 cm (tab. II: 4).

Obr. 4. Devín — Staré vinohrady. Hrob 9. 1 — kopija; 2 — kovanie vedierka; 3 — nožík; 4 — hrniec.

2. Železné kovanie vedierka. Vedierko oválneho obrysu bolo vysoké 12 cm a zužovalo sa smerom hore. Obruče mali šírku 1,8 cm, spodná obruč mala Ø 22×18 cm, horná obruč 20,8×17 cm. Držadlo malo polkruhový tvar a háky, kde boli zavesené kovania tvaru lastovičieho chvosta; rozpätie držadla 20,5 cm, v kovania 9,5 cm. Na obručiach a na jednom kovaní sú zlomky dreva, na spodnej obruči sa zachovali pozostatky hrdzou konzervovanej látky — jemného plátna (tab. II: 5–8).

3. Železný nožík, dva zlomky čepele; d 7,2 cm a 5,1 cm, š 1,1 cm. Druhý zlomok je v drevenej pošve (tab. II: 9).

4. Hrniec s maximálnym priemerom v hornej tretine, má nízke rovné hrdlo, trochu vyhnúty okraj, farba tmavosivá. Výzdoba: pod hrdlom dve vlnovky medzi dvoma ryhami. Vyhotovený v ruke z hlíny pomiešanej so štrkom, má silné steny a dno, na dne je asymetricky umiestená okrúhla vypuklina o Ø 2,3 cm; v 13 cm Ø ú 10×9,4 cm, max. Ø 11,6 cm, Ø d 6,9×6,7 cm (tab. II: 10, 10a).

Hrob 10. Rozmery hrobovej jamy: d severnej steny 190 cm, d južnej steny 180 cm, š pri hlave 90 cm, š pri

nohách 70 cm, h 60 cm. Smer hrobu a kostry SZ—JV. Kostra dospeljej osoby bola dlhá 155 cm. Bez milodarov.

Hrob 11. Rozmery hrobovej jamy: d 195 cm, š 100 cm, h 120 cm. Smer hrobu a kostry Z—V. Detská kostra ležala 20 cm nad dnom hrobu, bola dlhá 95 cm a spočívala uprostred jamy, horná časť kostry bola pokrčená, akoby telo vhodili do hrobu. Bez milodarov. Rozmery hrobovej jamy ukazujú, že hrob bol vykopaný pre dospelú osobu, a nie pre dieťa.

Hrob 12. Rozmery hrobovej jamy: d 215 cm, š 85 cm, h 110 cm. Pri južnej dlhej stene jamy bolo doštenie vysoké 20 cm a hrubé 8 cm. Smer hrobu a kostry Z—V (260°—80°). Kostra dospeljej osoby bola dlhá 180 cm, lebku mala roztláčenú. Podľa milodarov bola to kostra ženy, hoci dlhé kosti boli dosť masívne.

Pri sánke vpravo ležal bronzový krúžok, druhý krúžok sa našiel pod lebku, blízko neho medzi zlomkami lebky boli polovice bronzovej perličky. Pozdĺž laketnej kosti ľavej ruky ležal nôž. Konča ľavej nohy stála väčšia nádoba, vedľa nej druhá nádoba. Pri päte ľavej nohy ležal praslen a konča pravej nohy zvieracie kosti. Na pravej holennej kosti zostal kúsok dreva, asi z doštenia.

1. Železný nožík má rovnú čepeľ a trň, zachovali sa aj pozostatky drevenej pošvy; d 14,5 cm, š 1,5 cm (tab. III: 1).

2. Hlinený praslen sivožltej farby, rozlomený; Ø 2,4 cm (tab. III: 4).

3—4. Dva bronzové otvorené krúžky; Ø 1,2 cm a 1,4 cm (tab. III: 2, 3).

5. Zlomky gulky z jemného bronzového plechu.

6. Väčšia nádoba s maximálnym priemerom v hornej tretine, spodok je kónický, hrdlo nízke a zrezaný okraj vyhnúty, farba sivožltá. Výzdoba: v hornej časti pásik vlnovky a pásik vodorovných rýh. Vyhotovená na ručnom kruhu z plavenej hlíny a dobre vypálená; na dne je temer symetricky umiestená a vytočená jamka o Ø 2,3 cm; v 13 cm, Ø ú 13,8 cm, max. Ø 14 cm, Ø d 7,5 cm (tab. III: 6, 6a).

7. Menšia, temer valcovitá nádoba s lievikovite roztvoreným hrdlom a nerovným zrezaným okrajom. Farba červenkastá s tmavými škvrnami. Výzdoba: horná polovica nádoby je rozdelená na tri pásiky, v prvom je vypichovaná vlnovka, nižšie sú dve ryté nepravidelné vlnovky. Vyhotovená z hlíny pomiešanej s pieskom, pravdepodobne na kruhu; dno má vsadené a je v ňom asymetricky umiestená jamka o Ø 2,1 cm; v 10 cm, Ø ú 10 cm, max. Ø 10,5 cm, Ø d 7,4 cm (tab. III: 5, 5a).

Zvieracie kosti: sedem rebier brava domáceho (*Sus scrofa dom. L.*); podľa určenia C. Ambrosa.

Hrob 13. Rozmery hrobovej jamy: d 205 cm, š pri hlave 90 cm, š pri nohách 75 cm, h 50 cm. Smer hrobu a kostry Z—V (280°—100°). Kostra bola dlhá 150 cm a patrila akiste mladšej osobe. Bez milodarov.

Hrob 14. V hĺbke 45–60 cm na ploche 50×50 cm ležala hromada ľudských kostí, ktoré pravdepodobne patrili dvom dospelým osobám (dlhé kosti, časti panvy, lebka, sánky).

Hrob 15. Hrobová jama nedala sa presne zistiť, jej približné rozmery: d 130 cm, š 70 cm, h 60 cm. Azda to bol detský hrob, ale pozostatky kostry sa nenašli.

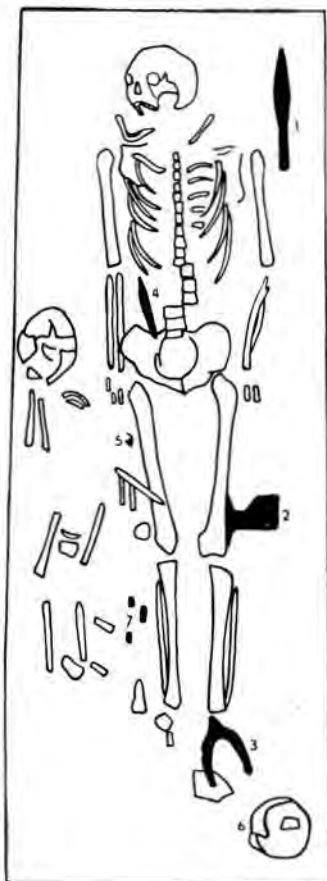
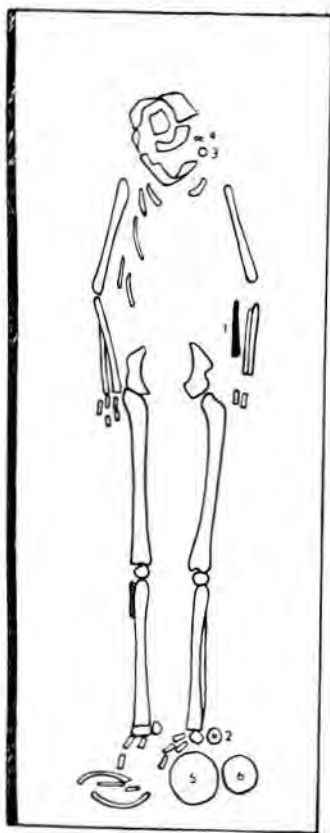
Vo východnej časti hrobu stála nádoba, jej dno bolo v hĺbke 60 cm.

1. Masívna vajcovitá nádoba s nepatrne vyhnúťm a zaobleným okrajom, farba červenkastohnedá. Výzdoba: v hornej polovici medzi dvoma pásikmi rýh sú dve vlnovky. Nádoba bola vyhotovená v ruke z hlíny pomiešanej s pieskom a dobre

vypálená, jej horná časť bola odrazená; v 13 cm (tab. IV: 1).

Hrob 16. Rozmery hrobovej jamy: d 265 cm, š 85 cm, h 145 cm. Uprostred jamy bolo zo štyroch strán doštenie vysoké 20 cm a hrubé 6 cm. Na dlhých stranách doštenie išlo tesne vedľa kostry, tak že svetlosť bola len 50 cm. Kostra dospeléj osoby bola dlhá 170 cm a ležala viac vo

6. Náhrdelník zo sklených perál. Perly stratili pôvodnú farbu, sú všetky sivé, na niektorých pod odlúpnutým skelným povlakom vidno zlatú alebo striebornú fóliu. Všetky perly majú tvar sploštenej gule a je ich dovedna 15: osem spojených dvojitéch, päť trojitých, jedna štvordielna a jedna päťdielna perla (tab. III: 9).

Obr. 5. Devín — Staré vinohrady. Hrob 12. 1 — nožík; 2 — praslen; 3 — bronzový krúžok; 4 — zlomky guľky z bronzového plechu; 5, 6 — nádoby.

Obr. 6. Devín — Staré vinohrady. Hrob 17. 1 — kopija; 2 — sekera; 3 — ostroha; 4 — nožík; 5 — fragment bronzového prsteňa; 6 — nádoba.

Obr. 7. Devín — Staré vinohrady. Hrob 17. Fotografia po úprave hrobu (bez detskej kostry).

východnej časti jamy, preto pod nohami bol voľný priestor. Smer hrobu a kostry VJV—ZSZ. Zachovali sa všetky kosti, ale boli v chatrnom stave a na vzduchu sa rozpadávali. Podľa milodarov bola to žena.

Blízko ramennej kosti ľavej ruky ležal praslen, na tej istej kosti bol položený druhý praslen; pozdĺž laketnej kosti ľavej ruky ležal nôž, na pravom spánku bola bronzová náušnica, pod lebkou sa našla druhá náušnica a na prsiach perly z náhrdelníka.

1. Železný nožík s rovnou čepeľou, trň je odlomený; na čepeľi sú pozostatky drevenej pošvy; d 6,4 cm, š 1,1 cm (tab. III: 12).

2. Dvojkónický hlinený praslen tmavosivej farby; v 1,8 cm, Ø 2,8 cm (tab. III: 7).

3. Hlinený praslen s rovnými stenami, červenkastej farby; v 1,5 cm, Ø 2,5 cm (tab. III: 8).

4, 5. Bronzová náušnica, otvorený oválny krúžok s dvoma uzlíkmi, prívesok bol odlomený; Ø 1,9×1,5 cm. Podobná náušnica; Ø 1,7×1,5 cm. (Tab. III: 10, 11.)

Hrob 17. Rozmery hrobovej jamy: d 230 cm, š 85 cm, h 125 cm, smer hrobu a kostry V—Z. Kostra dospeléj osoby (podľa kostí a milodarov mužská) bola dlhá 180 cm a ležala viac v pravej polovici jamy. Vedľa nej v ľavej polovici hrobu bola detská kostra dlhá 100 cm, obrátená tiež hlavou na východ. Hlava dieťaťa sa nachádzala blízko panvových kostí dospeléj osoby a telo ležalo vedľa jej dolných končatín.

Pri ľavom ramene muža pozdĺž južnej steny hrobu ležala kopija obrátená hrotom na východ. Pri ľavej stehennej kosti bola sekera obrátená ostrím na východ, jej porisko bolo pri ľavej ruke mŕtveho. Konča ľavej nohy sa našla ostroha. V juhozápadnom kúte jamy stála nádoba, jej horná časť bola rozbitá. Pri laketnej kosti pravej ruky, sčasti na panve, ležal nožík. Konča pravej ruky našiel sa zlomok bronzového prsteňa. Pri holennej kosti pravej nohy ležali drobné železné zlomky, možno z noža.

1. Železná kopija s užším listom a krátkou tuľajkou; d 31 cm, z toho list 20 cm, š listu 4,2 cm.

2. Železná sekera bez predĺženého obucha s vykrojeným

ostřím, po bokoch otvoru má dlhé trojuholníkové ostne; d 15 cm, š ostria 6,5 cm, š pri ostňoch 12 cm.

3. Železná masívna ostroha, rovné ramená má zakončené rozšírenými platničkami, bodce je krátky; d 18 cm, š 12,5 cm. Zachoval sa železný zlomok asi z malej pracky.

4. Železný nožík s rovnou čepeľou; d 14,5 cm, š 2,5 cm.

5. Fragment bronzového prsteňa s rozšíreným okrúhlym štítkom, zdobeným bodkovým ornamentom; Ø štítka 1,5 cm (tab. III: 13).

6. Temer valcovitá nádoba s kónickou hornou časťou a vodorovne vyhnutým okrajom, farba červenkastá, sivá škvrna. Výzdoba: v hornej časti sú tri pásiky strmej vlnovky, lemované ryhami. Nádoba bola vyhotovená na primitívnom kruhu z hliny pomiešanej s pieskom a slabopálená. Na dne je vytočená okrúhla jamka, temer symetricky umiestená (Ø 2,1 cm); v 12,7 cm, Ø ú 11 cm, max. Ø 12,5 cm, Ø d 8,5 cm (tab. 14, 14a).

Hrob 18. Stopy hrobu sa nezistili; týmto číslom hrobu sme označili nádobku, ktorá stála v hĺbke 30 cm.

1. Nádoba s maximálnym priemerom v hornej tretine, s vodorovne vyhnutým zrezaným okrajom, farba červenkastá s tmavosivými škvrnami. Výzdoba: v hornej polovici sú tri pásiky vlnovky a pod nimi ryhy. Vyhotovená na ručnom kruhu z hliny pomiešanej s pieskom a dobre vypálená; v 13 cm, Ø ú 8,1 cm, max. Ø 10,3 cm, Ø d 6,5 cm (tab. IV: 13).

Hrob 19. Hrobová jama sa nezistila; bol to rozrušený detský hrob. V hĺbke 80 cm sme našli hromádku kostí malého dieťaťa (časť lebky, kosti z ruky).

Medzi kosťami sa našli perly z náhrdelníka, celá bronzová náušnička a zlomok druhej náušničky.

1. Náhrdelník sa skladá z desiatich sklenených perál a jednej väčšej perly zo sklenej pasty: tri krúžkové perly, tri dvojité perly, trojitá perla, žltá krúžková perla, štvordielna biela perla, poškodená perla z piatich nepravidelných dielov a žltá pastová perla (má súdkovitý tvar a je žliabkovaná; d 1,5 cm). Väčšina perál stratila farbu a sú sivé. (Tab. IV: 2.)

2. Bronzová náušnička — oválny krúžok z tenkého drôtku, na ktorom je navlečená špirálovite stočená trubička; Ø 1,4 × 1,2 cm, d 0,7 cm (tab. IV: 4).

3. Bronzová náušnička, z ktorej sa zachoval iba odlomený, kužeľovite stočený prívesok z tenkého drôtu, dlhý 0,9 cm, a zlomok tenkého drôtku z krúžku, dlhý 1,1 cm (tab. IV: 3).

Hrob 20. Obrýsy jamy a kosti sa nezistili; v hĺbke 100 cm ležala ústím na východ nádoba.

1. Temer valcovitá nádoba s vodorovne vyhnutým a zrezaným okrajom, farba žltáhneda s čiernymi škvrnami. Slabo rytá výzdoba je temer na celom povrchu; pozostáva z dvoch pásov vlnovky, pod ktorou sú vodorovné ryhy. Vyhotovená na ručnom kruhu z plavennej hliny pomiešanej so sfudou a dobre vypálená; v 8,5 cm, Ø ú 7,6 cm, max. Ø 8,5 cm, Ø d 5,5 cm (tab. IV: 5).

Hrob 21. Rozmery hrobovej jamy: d 160 cm, š pri hlave 70 cm, š pri nohách 85 cm, h 100 cm. Smer hrobu a kostry V—Z. Z detskej kostry zostala iba lebka na dne hrobu a dlhé kosti 10 cm nad dnom. Bez milodarov.

Hrob 22. Rozmery hrobovej jamy: d 180 cm, š 60 cm, h 110 cm. Smer hrobu a kostry Z—V. Kostra dospelého človeka bola dlhá 155 cm, na kostiach boli tmavé škvrny.

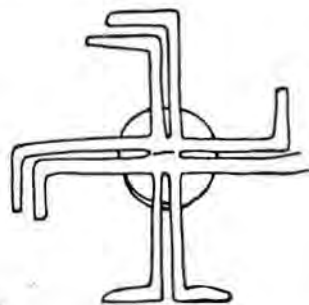
Pri ľavej nohe ležala roztláčená nádoba ústím na juh.

1. Vajcovitá neforemná nádoba s lievčkovite roztvoreným hrdlom a rovným okrajom, farba červenkastá so škvrnami; doplnená. Výzdoba: nepravidelná vlnovka medzi ryhami. Nádoba bola vyhotovená v ruke a slabopálená; na dne je prehĺbenina o Ø asi 2 cm, nie je to však pravidelne vytočená

jamka ako na iných nádobách; v 16,5 cm, Ø ú 12,5 cm (tab. IV: 14).

Hrob 23. Stopy hrobovej jamy a kostí sa nezistili. V hĺbke 65 cm stála nádoba.

1. Poškodená nádoba s maximálnym priemerom v hornej tretine, okraj má vodorovne vyhnutý a zrezaný, farba červenkastá, jedna strana nádoby je opálená. Výzdoba pokrýva dve tretiny povrchu: hore sú tri pásiky vlnovky a pod nimi ryhy. Nádoba bola vyrobená na ručnom kruhu; v 14 cm, Ø ú 10 cm, Ø d 6,8 cm (tab. IV: 9).

Obr. 8. Devín — Staré vinohrady.
Značka na dne nádoby z hrobu 25.

Hrob 24. Rozmery hrobovej jamy: d 85 cm, š 45 cm, h 100 cm. Smer hrobu a kostry S—J. Kostra malého dieťaťa bola zväčša zničená, zachovala sa lebka, časť hrudného koša a zlomky končatín.

Za hlavou ležala nádoba ústím na západ. Blízko ramennej kosti pravej ruky boli dva gombíky.

1. Nádoba s maximálnym priemerom v hornej tretine, má vyhnutý zrezaný okraj, farba červenkastá so sivými škvrnami. Výzdoba: v hornej polovici sú dva pásiky vlnovky a pásik rýh. Vyhotovená na ručnom kruhu z hliny pomiešanej s pieskom, slabopálená; v 11 cm, Ø ú 7,8 cm, Ø d 5,5 cm (tab. IV: 8).

2, 3. Dva dvojkónické bronzové gombíky s uškom, vyhotovené z jemného plechu a spojené z dvoch polovic; v 1,8 cm a 2 cm (tab. IV: 6, 7).

Hrob 25. Rozmery hrobovej jamy: d 65 cm, š 40 cm, h 110 cm. Kostra malého dieťaťa ležala hlavou na JZ—SV (240°—60°). Zachovali sa iba zlomky lebky.

Na mieste, kde boli asi stehenné kosti, stála nádoba, pri ktorej vľavo ležal nožík. Pod lebku sa našli dve náušnice a rozlomené perly.

1. Nádoba s maximálnym priemerom v hornej tretine, má rovné, ryhou oddelené hrdlo a vodorovne vyhnutý, kolmo zrezaný okraj; farba červenkastá so škvrnami. Výzdoba: v polovici výšky nádoby je pásik vlnovky a pásik rýh. Nádoba je ťažká, na kruhu robená a dobre vypálená, v hline sú prímiešané dosť veľké kamienky; na dne je okrúhla vypuklina a na nej plastická značka v podobe svastiky naznačená dvoma čiarami (Ø 2 cm, š križa 7,7 cm). Rozmery nádoby: v 17 cm, Ø ú 13 cm, max. Ø 14,7 cm, Ø d 9,4 cm (tab. IV: 10, 10a, obr. 8).

2. Železný nožík s rovnou čepeľou a odlomeným tňom. Na čepeľi sú pozostatky drevenej pošvy; d 8,8 cm, š 1,2 cm (tab. IV: 12).

3, 4. Bronzová náušnica — oválny krúžok s valcovitým príveskom stočeným z drôtu; Ø krúžku 1,5 cm, v 2,4 cm. Podobná náušnica prilepená k prvej. Na náušniciach sú pozostatky jemného plátna. (Tab. IV: 11.)

5. Perly z náhrdelníka alebo z okrasy vlasov: valcovitá perla z bledozeleného skla, zlomky troch žltých pastových perál zdobených žliabkami a polovica krúžkovej perličky.

Hrob 26. Rozmery hrobovej jamy: d 200 cm, š 60 cm, h 95 cm. Smer hrobu a kostry SZ—JV (300° — 120°). Kostra dospeljej osoby bola dlhá 160 cm. Bez milodarov.

Pohrebné zvyky

Výskum pohrebiska v Starých vinohradoch nepriniesol osobitné poznatky o pohrebnom ríte tam pochovaného slovanského ľudu, ale v jednotlivých otázkach (úprava hrobovej jamy, orientácia kostry, rozmiestenie milodarov v hrobe) doplnil publikované výsledky výskumov iných slovanských pohrebísk.

Na preskúmanom pohrebisku sa smer hrobu a kostry obvykle zhodoval. V orientácii kostry sa pri pomerne malom počte hrobov javili nápadné rozdiely. Značná časť mŕtvych bola položená hlavou na východ (hroby 1, 2, 4, 5, 16, 17, 21), pričom väčšina z nich mala odchýlky 10° — 30° (hroby 2, 4, 5, 16, 21). V druhej väčšej skupine kostry boli orientované hlavou na západ (hroby 8, 11, 12, 13, 22, 25, 26), aj medzi nimi boli odchýlky v smere 10° — 30° (hroby 12, 13, 25, 26). Niekoľko kostier malo celkom odlišnú orientáciu hlavou na sever (hrob 24), na severozápad (hrob 10) a na juh (hrob 9). Rozličná orientácia kostry nesúvisela s pohlavím alebo vekom mŕtvych, vo všetkých skupinách nachádzame mužov, ženy i deti. Orientácia mŕtvych nemala vzťah ani k rozmiestneniu hrobov na pohrebisku, pretože odlišne orientované kostry ležali vedľa seba. Určité odchýlky v smere na západ alebo východ možno vysvetliť pochovávaním v jednotlivých obdobiach roku. Avšak opačné uloženie tela hlavou na západ alebo východ, ako aj orientácia kostry v smere sever—juh svedčí, že pohrebný rítus sa tu prísne nedodržiaval alebo sa ešte neustálil.

Ani rozmery hrobovej jamy neboli ustálené. U dospelých osôb dĺžka hrobovej jamy kolísala od 180 do 265 cm, pričom šírka bola 60—115 cm. Detské hroby mali dĺžku od 65 do 160 cm a šírku 40 až 85 cm. V niektorých prípadoch hrob nemal rovnakú šírku, ale bol rozšírený pri hlave (hrob 5, 10, 13) alebo pri nohách mŕtveho (hrob 9, 21). Hrob 10 mal nepravidelný tvar, všetky steny mali rôznu dĺžku. Pôvodná hĺbka hrobovej jamy v niektorých prípadoch bola zmenená novšími úpravami terénu, preto hĺbka má značné rozdiely — od 50 do 145 cm. Pri hroboch dospelých osôb bola priemerná hĺbka 100—140 cm, pri detských hroboch 75—100 cm.

V niekoľkých hroboch sa použila drevená kon-

štrukcia. Hrob 1, v ktorom bol pochovaný bojovník, mal najzložitejšiu úpravu: na dne jamy bolo prehlbenie obložené na všetkých stranách doskami. Tak isto v hrobe 16 bolo uprostred na štyroch stranách obloženie z dosák. V hrobe 12 sa zachovala doska len na južnej stene. V hrobe 2 kostra bola akiste prikrytá doskou. Obyčajne sa do hrobu kladla jedna osoba, výnimku tvorí dvojité hrob 17, kde vedľa muža-bojovníka ležalo dieťa. Zvláštnym prípadom je hrob 11, kde vo veľkej jame, vykopanej zrejme pre dospelú osobu, bolo pochované dieťa (dĺžka kostry 95 cm).

Pri rozmiestnení milodarov v hrobách badať určitú zákonitosť. Najčastejšie sa vyskytovala keramika. Väčšina nádob ležala pri nohách mŕtveho (hroby 2 a 4), často blízko ľavej nohy (hrob 5 a 22 jedna, hrob 12 dve nádoby), hrniec v hrobe 1 bol v severozápadnom a v hrobe 17 v juhozápadnom kúte jamy. V hrobe 9 sa nádoba nachádzala medzi nohami. V hrobe 25 nádoba stála temer uprostred jamy, ale kostra bola strávená, preto sa jej poloha nedala presnejšie zistiť. Len v dvoch prípadoch nádoby umiestili pri hlave mŕtveho: v hrobe 5 vľavo od hlavy a v hrobe 24 za hlavou dieťaťa.

Druhým rozšíreným milodarom bol železný nožík, ktorý ležal alebo pri pravej (hroby 1, 17 a pravdepodobne 25), alebo pri ľavej ruke (hroby 5, 12, 16). V hrobe 9 nôž ležal medzi panvovými kosťami, pôvodne bol akiste zavesený na páse.

Nádoby a nože sa našli v hrobách mužov, žien i detí.

Zbrane v mužských hrobách neboli umiestené rovnako. Iba železné sekery v hrobách 1 a 17 boli rovnako položené pri ľavej nohe, teda ich rukoväť pôvodne smerovala k ľavej ruke. Kopija v hrobe 9 ležala z pravej strany mŕtveho, obrátená hrotom dole; v hrobe 17 bola položená opačne — z ľavej strany tela a hrotom nahor. Zväzok striel v hrobe 1 držal mŕtvý v ľavej ruke. Dôležité je umiestenie dvoch striel v hrobe 5: našli sa na pravej strane tela akoby zapichnuté hrotom do zeme.

Jediná nájdená ostroha v hrobe 17 ležala pri chodidle ľavej nohy, teda bola na nej pripevnená.

Ocielka v hrobe 1 sa našla dodatočne, preto nepoznáme jej polohu.

Vedierko so železným okutím dali len bojovníkovi v hrobe 9; stálo pri pravej nohe.

V ženských a detských hrobách bol bežným predmetom hlinený praslen, ale jeho umiestenie nebolo jednotné. V hrobe 2 praslen ležal pri pravej nohe, v hrobe 4 dva prasleny a v hrobe 12 jeden boli blízko ľavej nohy. Napokon v hrobe 16 dva prasleny boli položené pri ľavej ruke. Pozornosť si zaslu-

huje okolností, že v dvoch hrobách bolo po páre praslenov.

V ženských a detských hrobách sa vyskytovali okrasy, ktorých umiestenie bolo podmienené ich funkciou. Náušnice sa nachádzali v pároch. Jedna náušnica v hrobe 16 ležala na pravom spánku ženy, druhá sa našla pod lebkou. V hrobe 12 bol jeden krúžok a zlomky perličky z ľavej strany hlavy, druhý krúžok ležal pod lebkou. Pár náušnic v detskom hrobe 25 sa našiel na lebke spolu s perlami, ktoré možno zdobili vlasy. V rozrušenom hrobe 19 medzi kosťami sa zachovali dve rozložené náušničky vedľa koráľkov z náhrdelníka. V hrobe 16 perly z náhrdelníka ležali na prsiach. Bronzové gombíky v detskom hrobe 24 sa tiež našli na prsiach, teda mohli byť zavesené na hrdle. Muž v hrobe 17 mal na pravej ruke prsteň, ktorý sa našiel blízko prstov.

Napokon treba spomenúť, že ako milodar dali do hrobu 12 aj mäso ošípanej, z ktorej sa zachovali rebrá pri pravej nohe mŕtveho.

Pre doplnenie opisu pohrebného rítu treba venovať pozornosť nálezom ojedinelých nádob na pohrebisku. V niektorých prípadoch sme zistili hrobovú jamu, v ktorej sa našla iba nádoba; možno predpokladať, že to boli detské hroby, ale kostry boli strávené (hroby 7 a 15). Našli sa však aj nádoby umiestené v zemi v rozličnej hĺbke bez akejkoľvek stopy hrobu (hrob 18 — h 30 cm, hrob 20 — h 100 cm, hrob 23 — h 65 cm). Tieto nádoby mali pravdepodobne nejakú súvislosť s hrobmi, ktoré boli v ich blízkosti, hoci boli položené mimo hrobových jám (nádoba označená ako hrob 18 a detský hrob 19, nádoba označená ako hrob 20 a detský hrob 21).

Z preskúmaných hrobov podľa milodarov a kostry možno určiť štyri hroby mužov (1, 5, 9, 17), tri hroby žien (2, 12, 16) a osem detských hrobov (4, 6, 8, 11, 19, 21, 24, 25) okrem dieťaťa pochovaného s dospelou osobou v hrobe 17; pravdepodobne detské boli tiež hroby 3, 7 a 15. Hroby 10, 13 a 26 boli hroby dospelých bez milodarov; ani nádoba v hrobe 22 neprispela k bližšiemu určeniu pohlavia a veku pochovaného. Hrob 14 obsahoval kosti z rozrušených hrobov, ako hroby 18, 20 a 23 boli označené nádoby. Na pohrebisku sme vykopali dovedna 11 hrobov dospelých osôb a 11 detských hrobov.

Rozbor pamiatok

Pamiatky v hrobách na pohrebisku v Starých vinohradoch možno rozdeliť na tri základné skupiny: nástroje a zbrane, okrasy, keramika.

Nástroje a zbrane

Z nástrojov sa našli železné nože, ocieľka a hlinené prasleny.

Väčšie nože mali dĺžku 13,5–15,5 cm a šírku 2–3 cm (hroby 1, 5, 17). Ostatné nože boli poškodené, preto ich pôvodná dĺžka sa dala zistiť iba približne, ale šírka bola 1–1,5 cm (hroby 9, 12, 16, 25). Celý sa zachoval nôž z hrobu 5, ktorý mal rovnú, na konci šikmo zrezanú čepeľ a dlhší trň; aj u ďalších nožov boli úzke rovné čepele na konci šikmo zrezané. Na dvoch nožoch zostali na trni zlomky dreva z rukoväti (hroby 1 a 5), u iných nožov sa pozostatky dreva zachovali na čepeľi, teda nože mali drevenú pošvu (hroby 9, 12, 16, 25). Nôž z hrobu 5 bol vložený do železnej pošvy, ktorá sa zachovala celá. Zrejme aj nôž z hrobu 1 mal železnú pošvu, z ktorej zostala časť.

Ocieľka z hrobu 1 mala bežný tvar s rozšíreným stredom a ohnutými ramenami, ale vyznačovala sa dosť veľkými rozmermi.

Hlinené prasleny mali dva základné tvary: plochý praslen s rovnými stenami (hrob 12 a 16) a dvojkonický typ (hroby 2, 4, 16). Ich farba bola rozličná: sivá, žltá a červenkastá, podľa hliny a stupňa vypálenia. Prasleny mali viac-menej rovnakú veľkosť a priemer 2,3–2,8 cm, jeden bol malý — Ø 1,8 cm; ani vo výške neboli väčšie rozdiely, pohybovala sa od 1,5 do 2 cm.

Zbrane na pohrebisku boli zastúpené rozličnými druhmi: bodné zbrane — kopije, diaľkové zbrane — strely, a napokon sekery, ktoré sa používali ako sečná zbraň. Obidve kopije z hrobu 9 a 17 mali rovnaký tvar vrbového listu s oblou tuľajkou a temer rovnakú dĺžku (32,5 cm a 31 cm). Kopije z hrobov v Starých vinohradoch predstavujú domáci slovanský typ, charakterizovaný užším listom a tuľajkou, na ktorú pripadá tretina celkovej dĺžky. Kopije podobného typu sa našli v Skalici v mohyle 18 a na pohrebisku vo Veľkom Grobe.¹

Medzi strelami z devínskych hrobov rozlišujeme dva typy. V hrobe 1 boli strely so spätnými krídelkami a tuľajkou, ktoré dosahovali dĺžku 9 cm. V tuľajkách sa zachovali zlomky dreva. Strely so spätnými krídelkami a tuľajkou predstavujú slovanský typ zbrane a boli rozšírené v dobe veľkomoravskej. Podobné strely sa našli na mohylníku v Skalici, na pohrebisku v Moravskom Jáne, vo Veľkom Grobe atď. K druhému typu patrila listovitá strela s trňom z hrobu 5, ktorú možno označiť za nomádsku formu. Také listovité strely ojedinele sa vyskytovali aj na iných pohrebiskách, napr. v Moravskom Jáne a vo Veľkom Grobe.²

Sekery sa našli v hrobách mužov spolu s inými

zbraňami, preto ich možno považovať za vojnové sekery, a nie remeselnícke nástroje. Sekera z hrobu 17 má tvar bradatice s vykrojeným ostrím a dlhými ostňami, ale odlišuje sa tým, že nemá predĺžený obuch. Obvykle bradatice boli opatrené dlhším alebo kratším obuchom. Sekera z hrobu 17 patrí podľa delenia V. Hrubého k jeho typu č. 1.³ Druhá sekera z hrobu 1 má tiež tvar bradatice s krátkymi ostňami a bez predĺženého obucha, ale vzadu pri otvore na porisko sú dva výbežky. J. Eisner uvádza tento typ ako sekeru s obojstranným štítkovým obuchom. Najbližšie analógie pre sekeru z hrobu 1 poskytujú nálezy z mohyly v Krasňanoch a v hromadnom náleze v Žitavskej Tóni.⁴ Sekery na pohrebisku v Starých vinohradoch možno posudzovať ako ďalšie varianty typu bradatice. Poloha sekier v hroboch ukazuje, že mali pomerne dlhé poriská.

Jediná zachovaná ostroha mala oblúkovitú, na koncoch rozšírenú ramená a krátky bodec. Podľa triedenia V. Hrubého takéto ostrohy patria k typu II.⁵ Ostrohy tohto typu bádatelia obyčajne označujú ako karolínske. Bojovník v hrobe 17 mal len jednu ostrohu na ľavej nohe. Z uverejneného materiálu vidno, že zvyk nosiť jednu ostrohu sa držal popri používaní páru ostrôh. Na pohrebisku vo Veľkých Hostiach muži mali pár ostrôh, v hroboch bojovníkov v Skalici a vo Veľkom Grobe vyskytovali sa vedľa páru ostrôh aj ojedinelé kusy.⁶

Okrasy

Pohrebisko v Starých vinohradoch bolo chudobné na okrasy, našlo sa tam len niekoľko jednoduchých bronzových ozdôb a sklené perly z náhrdelníkov. Prosté bronzové krúžky z hrobu 12 pravdepodobne okrášľovali vlasy. Bronzové krúžky s uzlíkmi z hrobu 16 boli náušnice, pretože na krúžkoch zostali stopy letovania prívěskov. V hrobe 19 boli náušnice s valcovitým prívěskom stočeným z drôtu. Náušnica s prívěskom stočeným z drôtu sa našla v Skalici.⁷ Zachované náušnice z hrobu 25 predstavujú podobnú formu okrasy s valcovitým prívěskom z hrubšieho drôtu.

Zlomok prsteňa z hrobu 17 patril k štítkovým prsteňom vyhotoveným z jedného kusa plechu a zdobeným tepaným ornamentom. Podľa určenia J. Poulika je to prsteň blúčinského typu. Takéto prstene sa našli v Skalici, Veľkom Grobe, Nitre-Lupke, ale rozšírené boli najmä na moravských pohrebiskách.⁸ Gombíky z hrobu 24 boli celkom jednoduché, dvojkónické, bez výzdoby. Obvykle také gombíky mali guľovitý tvar a zväčša boli zdobené filigránom alebo tepaným vzorom, ako napr. gombíky zo Skalice.⁹

Náhrdelníky sa skladali z perál zo skla alebo zo sklenej pasty. Väčšina perál má tvar sploštenej guľe; boli spojované po 2–5 kusoch. Perly z hrobu 16 stratili pôvodnú farbu, ale na niekoľkých z nich pod odpadnutým sklom vidno podloženú zlatú alebo striebornú fóliu. V hrobe 19 okrem guľatých perál boli drobné krúžkové perly zo skla, tiež spojené po niekoľkých kusoch. Boli tam aj pastové perly, jedna krúžková a jedna väčšia s rebrovaným povrchom. V hrobe 25 vedľa obvyklých krúžkových a valcovitých tvarov boli perly zdobené žliabkami; J. Poulík ich menuje melónovitými.¹⁰ Celkove perly z hrobov v Starých vinohradoch mali bežné tvary, ktoré sa udržiavali v celej dobe veľkomoravskej.

Jediné vedierko z pohrebiska (hrob 9) malo trochu kuželovitý tvar a bolo okuté dvoma železnými obuškami. Podľa zamerania v teréne a zachovaných železných súčiastok vedierko malo výšku 12 cm a priemer 22 cm, teda skôr to bola putienka. Držadlo vedierka bolo upevnené kovaniami tvaru lastovičieho chvosta, ako ich pomenoval J. Eisner.

Keramika

Väčšiu časť hrobových nálezov tvorila keramika, ktorú podľa techniky výroby a tvaru možno rozdeliť na štyri skupiny. Do prvej skupiny patrí masívna nádoba s nepatrne členeným telom z hrobu 9, ktorá bola lepená vo voľnej ruke. Druhú a najväčšiu skupinu predstavujú typické slovanské hrnce s maximálnym priemerom v hornej tretine. Ich vyhnutý okraj bol upravený rôznym spôsobom: bol kolmo alebo šikmo zrezaný, zaoblený. Hrnce sa vyhotovovali rozličnou technikou; lepili sa v ruke alebo častejšie sa vyrábali na primitívnom hrnčiarskom kruhu, t. j. lepili sa na ručnom kruhu a potom sa sčasti obtáčali. Tieto hrnce obvykle mali výšku väčšiu ako maximálny priemer, alebo výška a priemer boli viac-menej rovnaké. Spomedzi nich sa nádoby z hrobu 1 a 2 odlišovali štíhlou formou. Nádoby tretej skupiny mali kónický spodok a ich maximálny priemer presahoval výšku, teda patrili k širším tvarom. Obidve nádoby z hrobu 5 a 12 sa vyrobili na ručnom kruhu. Napokon ako štvrtú a poslednú skupinu možno označiť vázovitú nádobu z hrobu 25, ktorá bola vyrobená na ručnom kruhu a celá obtáčaná. Z celkového počtu 17 nájdených nádob iba tri kusy boli lepené v ruke (hroby 9, 15, 22), ostatné hrnce boli vyhotovené na ručnom kruhu, niektoré z nich už na ručnom kruhu s rýchlymi obrátkami (napr. z hrobu 18 a 25).

O tom, že nádoby boli vyrobené na primitívnom kruhu, svedčia aj okrúhle jamky vytočené na dne, ktoré zostali od osi kruhu. Jamky majú priemer

2,1–2,3 cm a nie sú umiestené presne v strede (hrob 12 [dve nádoby] a hrob 17). Je to nesporný dôkaz, že nádoby sa vyrábali na kruhu pomaly otáčanom rukou; bola to doska upevnená osou. Pri rýchlom otáčaní kruhu nádoba, ktorá nebola umiestená v jeho strede, nemohla byť symetricky vymodelovaná. Jamky na dne sa nachádzajú už v slovansko-avarskej keramike, napr. v Devínskej Novej Vsi, a vyskytujú sa ďalej na nádobách doby veľkomoravskej, napr. na pohrebisku v Moravskom Jáne, Veľkom Grobe, Nitre-Lupke.¹¹

Technikou výroby keramiky najviac sa zaoberali poľskí bádatelia, ktorí presnejšie vymedzili rozličné spôsoby vyhotovovania nádob. W. Hołubowicz ukázal, že odlišné stupne hrnčiarskej výroby jestvovali vedľa seba (lepenie nádob bez kruhu a vytáčanie keramiky na kruhu).¹² Možno predpokladať, že aj v dobe slovanskej keramika lepená v ruke a hotovená na ručnom kruhu sa určitý čas vyrábala súbežne. Rozličné stupne výrobnej techniky neodzrkadľovali chronologický vývoj keramiky. Máme tu na mysli odlišný vývoj keramickej výroby v remeselníckych strediskách a v dedinských osadách, kde pozorujeme určité zaostávanie. Pri datovaní náleziska rozhoduje celkový komplex keramiky.

Nádoby z pohrebiska neboli vyrobené z rovnakého materiálu, zväčša to bola hlina pomiešaná s pieskom (osem nádob) alebo s drobnými kamienkami (dve nádoby), zriedka sa použila vyplavená hlina (štyri nádoby). Keramika bola prevažne dobre vypálená. Najlepším stupňom vypálenia sa vyznačujú hrnce vyrobené na rýchlo rotujúcom kruhu. Nádoby mali rozličnú farbu, prevládala červenkastá (deväť nádob), rôzne odtienky hnedej (päť nádob) alebo žltej (dve nádoby), iba jeden hrniec mal tmavosivú farbu.

Pre doplnenie charakteristiky keramiky zo Starých vinohradov treba pripojiť prehľad jej výzdoby. Rytá výzdoba sa skladala z rozličných kombinácií typických slovanských vzorov — vlnovky a vodorovnej ryhy. Podrobnejší rozbor ornamentu ukazuje, ako vedeli slovanskí hrnčiari využiť tieto jednoduché prvky a vytvoriť z nich rozmanité vzorce. Výzdoba obyčajne pokrývala hornú časť nádoby, v niektorých prípadoch ornament sa rozšíril na dve tretiny tela nádoby, teda len spodok zostal nezdobený. Vo výzdobe sa zistili tieto motívy: tri pásiky vlnovky, pod nimi pásiky vodorovných rýh (hroby 1, 7, 18, 23), dva pásiky vlnovky a pod nimi pásiky rýh (hroby 5, 20, 24), pásik vlnovky a pásik rýh (hrob 12 a 25), tri pásiky vlnovky delené ryhami (hrob 17), dva pásiky vlnovky delené ryhami a

nad nimi pásik vpichov (hrob 12), dva pásiky vlnovky medzi dvoma pásikmi rýh (hrob 15), dve vlnovky a čiary (hrob 9), dve vlnovky a pod nimi vodorovné ryhy (hrob 5), vodorovné ryhy temer na celom povrchu (hrob 2), vlnovka a čiary (hrob 22). Len jedna nádoba (z hrobu 4) bola nezdobená. Obvykle nádoby sa zdobili rytým ornamentom, iba na hrnci z hrobu 12 použili spolu s rytím aj techniku vypichovania. Kombinácia rytého a vypichovaného ornamentu vyskytuje sa aj inde na slovanských nádobách (napr. Devínska Nová Ves, Skalica, Veľký Grob¹³).

Ako vidno z prehľadu, prevažná časť nádob z pohrebiska v Starých vinohradoch predstavuje bežné tvary a typickú výzdobu slovanskej keramiky a má početné analógie na území Slovenska a Moravy. J. Eisner a V. Budinský-Krička pomenovali tieto nádoby *pomoravským typom*.¹⁴ Z keramického materiálu zasluhujú väčšiu pozornosť dve nádoby. Primitívna nádoba z hrobu 9 podľa techniky výroby a tvaru patrila skôr k potiskému typu podľa delenia J. Eisnera. Ďalej vyniká bohato členená nádoba z hrobu 25, ktorá má zriedkavý vázovitý tvar s hrdlom. Analógiu pre túto nádobu poskytuje nález na pohrebisku v Dolných Věstoniciach, kde sa našla podobná vázovitá nádoba, ale bez výzdoby.¹⁵ Tak isto zriedkavá je plastická značka v podobe svastiky na nádobe z hrobu 25. Hrnčiarske značky v podobe kríža sa na slovanských nádobách vyskytujú častejšie, ale tvar hákového kríža je vzácny (napr. Bešeňov, Nitra-Lupka¹⁶). Okrem toho značka devínskej nádoby vyznačuje sa zložitou kresbou a veľkosťou cez celé dno nádoby.

Datovanie a zhodnotenie pohrebiska

Rozbor pamiatok z pohrebiska ukázal, že väčšina z nich, či to boli zbrane, okrasy alebo keramika, zodpovedala formám doby veľkomoravskej. Pri datovaní treba počítať s tým, že keramika mala ešte niektoré analógie v nádobách doby avarsko-slovanskej na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi. Bežné tvary slovanských zbraní, okrás a keramiky rámcovo datujú pohrebisko v Starých vinohradoch do IX. storočia, ale nedávajú podklad pre určenie jeho hornej časovej hranice, preto treba sa pozastaviť na niektorých výraznejších typoch pamiatok. Z okrás je to prsteň blúčinského typu, ktorý J. Poulik datuje na Morave do druhej polovice IX. stor. Do tohto obdobia zapadá aj forma náušnice s valcovitým priveskom, ktorú V. Hrubý datuje na ko-

niec IX. a do začiatku X. stor.¹⁷ Z keramiky určitým oporným bodom pre datovanie môže slúžiť vázovitá nádoba. Podobnú nádobu z Dolných Věstoníc zaradil J. Poulik do IX. stor.¹⁸ Avšak vyspelá výrobná technika a vyvinutá forma nádoby z Devína svedčí, že je mladšia ako ostatné kusy keramiky a patrí na koniec IX. stor. — okolo r. 900. Na základe všetkých úvah možno pohrebisko v Starých vinohradoch datovať do IX. stor., a to od jeho prvej polovice až k roku 900.

Ostávajú nevyriešené otázky, ku ktorej osade patrilo preskúmané pohrebisko, akú funkciu mohla mať táto osada a aké spoločenské postavenie mali pochovaní obyvatelia. Hroby bojovníkov so zbraňami na pohrebisku v Starých vinohradoch sú dôkazom, že pochovaní mŕtvi patrili k nejakej strážnej osade. Pohrebisko je vzdialené asi 2 km od hradiska na devínskej skale. Doteraz sa slovanské osídlenie zistilo iba na ploche hradiska, osady pod vyvýšeninou sa nenašli, preto možno spojovať pohrebisko v Starých vinohradoch so strážcami devínskych prechodov. Pamiatky z hrobov predstavujú zväčša obvyklé typy zbraní a okrás, ktoré sa vyskytujú na pohrebiskách s hrobmi bojovníkov (napr. Skalica, Moravský Ján, Veľký Grob) a nevynikajú medzi ich inventárom. Nenašli sa tu hroby družinníkov ozbrojených mečom alebo bohaté ženské hroby so šperkmi. Možno usudzovať, že obyvatelia devínskej osady boli obyčajne vojaci a ich rodinní príslušníci. Iba hrob 17 podľa vybavenia (ostroha) ukazuje na pohreb nejakého náčelníka, alebo inej spoločensky vyššie postavenej osoby.

Rozmanitá orientácia tela mohla by byť svedectvom o nejednotnom etnickom zložení obyvateľstva osady. Na pohrebisku vo Veľkom Grobe, kde boli hroby bojovníkov, vyskytovali sa aj odchýlky v smere, ale prevahu mala poloha kostry hlavou na západ.¹⁹ Pohrebisko v Starých vinohradoch vykazuje percentuálne najväčšiu rozmanitosť v orientácii mŕtvych.

Blízko devínskeho hradiska na svahoch Malých Karpát bolo okrem pohrebiska v Starých vinohradoch pohrebisko v Mladoschowitzovom vinohrade, ktoré tiež patrilo do doby veľkomoravskej.²⁰ Porovnanie pohrebných zvykov a pamiatok na oboch pohrebiskách ukázalo, že na pohrebisku v spomenutom vinohrade zachovali sa niektoré starobylejšie prvky. V pohrebnom rite to bolo väčšie množstvo mäsitej potravy (v troch hrobách z dvanástich našli sa kosti sliepky). V keramike bol zastúpený typ nádoby s uchom a motív vypichanej výzdoby — jamky, ktoré sa nevyskytujú v dobe veľkomoravskej. Možno usudzovať, že pohrebisko v Mladoschowitzovom vinohrade patrilo tiež do IX. stor., ale začalo sa tam trochu včasnšie pochovávať; na tomto pohrebisku nenašli sa žiadne zbrane, ale treba mať na zreteli, že sa preskúmala len jeho časť. Obidve pohrebiská na svahoch Karpát, tak isto ako sídlisko na hradnej výšine, sú nesporným svedectvom osídlenia Devína v dobe veľkomoravskej. Analógie na pohrebisku v Devínskej Novej Vsi ukazujú na kontinuitu slovanského osídlenia v tejto oblasti Bratislavskej brány, ktoré je doložené mladšími nálezmi na Devíne až v XII. stor.

Poznámky a literatúra

¹ Budinský-Krička V., *Slovanské mohyly v Skalici*, Bratislava 1959, tab. XXVII: 3. Chropovský B., *Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Veľkom Grobe*, SIA V—1, 1957, tab. VI: 18 a XI: 1.

² Budinský-Krička V., *Skalica*, 28, tab. XXXIII: 11. Kraskovská L., *Slovanské pamiatky z Moravského Sv. Jána*, SMS XV, 1937, obr. III. Chropovský B., *Veľký Grob*, 198, tab. XIV.

³ Hrubý V., *Staré Město*, Praha 1955, 170, obr. 28.

⁴ Eisner J., *Základy kovárství v době hradištní*, Slavia Antiqua I, 1948, 392, obr. 2: 9 a 9: 7.

⁵ Hrubý V., *Staré Město*, 188, obr. 33.

⁶ Budinský-Krička V., *Skalica*, 28. Kraskovská L., *Prvé výskumy na slovanskom mohylníku v Skalici*, SIA VII—1, 1959, 168, 169. Porubský J., *Slovanský mohylník vo Veľkých Hostiach*, SIA III, 1955, 222, 223, 226. Chropovský B., *Veľký Grob*, 195.

⁷ Kraskovská L., *Skalica*, 169, tab. II: 13.

⁸ Poulik J., *Staroslovanská Morava*, Praha 1948, 51—54. Budinský-Krička V., *Skalica*, 34, obr. 33.

Chropovský B., *Veľký Grob*, 185. Chropovský B., *Slovanské pohrebisko v Nitre na Lupke*, SIA X—1, 1962, obr. 17: 12.

⁹ Budinský-Krička V., *Skalica*, 33, obr. 30, 31. Kraskovská L., *Skalica*, 169, tab. I: 3, 4.

¹⁰ Poulik J., *Staroslovanská Morava*, 61.

¹¹ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, Bratislava 1952, napr. hroby 108, 179, 350, 440, 442, 475, 606, 782. Kraskovská L., *Moravský Sv. Ján*, 233. Chropovský B., *Veľký Grob*, 201. Chropovský B., *Nitra-Lupka*, 209.

¹² Hołubowicz W., *Garncearstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń 1950, 12, 101, 102. Kostrzewski J., *Wielkopolska w pradziejach*, Warszawa 1955, 267, 268. Gardawski A. — Kruppe J., *Późnośredniowieczne naczynia kuchenne i stołowe*, Szkice staromiejskie, Warszawa 1955, 130—133.

¹³ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, obr. 5: 10; 14: 7; 18: 8; 36: 1; 42: 4, 8; 57: 3 a iné. Budinský-Krička V., *Skalica*, tab. XV: 1. Kraskovská L., *Skalica*, 171. Chropovský B., *Veľký Grob*, 202.

¹⁴ Eisner J., *Devínska Nová Ves*, 270. Budinský-Krička V., *Skalice*, 19.

¹⁵ Poulik J., *Jižní Morava, země dávných Slovanů*, Brno 1948–1950, tab. 136a (hrob 185).

¹⁶ Kraskovská E., *Archeologický výskum v Bešeňove, okr. Šurany v r. 1949*, SMSS XLIII–XLV, 1949–1951, 84. Chropovský B., *Nitra-Lupka*, 210.

¹⁷ Poulik J., *Jižní Morava*, 80. Hrubý V., *Staré Město*, 227.

¹⁸ Poulik J., *Jižní Morava*, 86.

¹⁹ Chropovský B., *Velký Grob*, 190.

²⁰ Eisner J., *Pohřebiště z doby velkomoravské v Děvině*, *Historica Slovaca* I–II, Bratislava 1940–41, 300–303, tab. I–IV.

Slawisches Gräberfeld in Devín auf der Flur „Staré vinohrady“

Ludmila Kraskovská

Das Gräberfeld erstreckt sich auf dem Berghang der Kleinen Karpaten südöstlich von der Gemeinde Devín. Hier befindet sich eine von zwei Strassen umgrenzte Anhöhe, wo auf Grund eines slawischen Grabfundes das Slowakische Museum in Bratislava im Jahre 1952 eine Forschungsgrabung durchführte. Auf dem Gräberfeld wurden insgesamt 26 Skelettgräber freigelegt, und zwar 4 Männergräber (Nr. 1, 5, 9, 17), 3 Frauengräber (Nr. 2, 12, 16), 4 näher nicht bestimmbare Gräber von Erwachsenen (Nr. 10, 13, 22, 26), 8 Kindergräber (Nr. 4, 6, 8, 11, 19, 21, 24, 25) und die Gräber Nr. 3, 7 und 15 waren wahrscheinlich auch Kindergräber; im Grab Nr. 14 waren die Skelettreste hineingeschüttet, mit den Nr. 18, 20 und 23 wurden Einzelgefässe ausserhalb der Gräber bezeichnet. Die in den Männergräbern gefundenen Waffen bezeugen, dass es sich hier um Krieger handelt.

In der Skelettorientierung begegnet man einer ziemlichen Mannigfaltigkeit, teils lagen die Bestatteten mit dem Kopf nach Osten (7), teils wurden sie mit dem Kopf nach Westen gelegt (7), in Einzelfällen war die Orientierung nach Norden, Nordwesten und Süden (3). In zwei Gräbern wurde inmitten der Grube eine Holzverkleidung angewendet, in einem Grab erhielt sich bloss eine Seitenholzplatte, in einem weiteren wurde der Hingeschiedene mit einer Holzplatte bedeckt. Das Grab Nr. 17 war ein Doppelgrab: neben einem Krieger war ein Kind beerdigt. In der grossen Grabgrube Nr. 11 lag ein Kind.

Die Beigaben aus den Gräbern kann man in drei Gruppen teilen: Geräte und Waffen, Schmuck und Keramikware. Von den Geräten waren Messer recht häufig (zwei darunter mit eisernen Scheiden), ein Feuerstahl und etliche Spinnwirtel wurden vorgefunden. Von den Waffen blieben zwei blattförmige Lanzen mit Tülle erhalten, die zum slawischen Typus gehören. Die Pfeilspitzen waren vorwiegend von slawischer Form mit Widerhacken und Tülle, eine Pfeilspitze war blattförmig mit einem Schaftdorn. Die Äxte waren Abarten des Bartaxt-Typus

ohne Helm. Der einzige Sporn war von karolingischem Typus. Von den Ziergegenständen wurden Bronzeringe und Ohringe mit zylinderförmigen Anhängern erfasst. Der einzige Fingerring war dem Blučina-Typus zugehörig. Die Halsbänder bestanden aus Glas- und pastosen Perlen. Den Grossteil der Keramik bilden die typischen slawischen Töpfe, die mit Wellen- und Ritzlinien verziert waren und auf einer handgetriebenen Drehscheibe hergestellt wurden. Unter den üblichen Gefässformen sind zwei Stücke beachtenswert. Das massive Gefäss aus dem Grab Nr. 9 wurde in der Hand geklebt, es gehört zum Theiss-Typus. Das entwickelte vasenförmige Gefäss aus dem Grab Nr. 25 war auf einer schnellrotierenden handbetriebenen Drehscheibe hergestellt worden und mit einem plastischen Bodenzeichen versehen.

Die gebräuchlichen Formen der slawischen Waffen, Schmuckgegenstände und Keramik datieren das Gräberfeld ungefähr in das IX. Jahrhundert. Manche ausgeprägtere Denkmäler, wie der Fingerring des Blučina-Typus, der Ohring mit zylindrischem Anhänger und das vasenförmige Gefäss ermöglichen die Bestimmung der oberen Zeitgrenze in das Ende des IX. Jahrhunderts. Man kann daher das Gräberfeld in der Flur „Staré vinohrady“ in das IX. Jh. stellen, und zwar von der ersten Hälfte an bis zum Jahr 900. Die Gräber der Krieger ergeben den Beweis, dass dieses Gräberfeld einer Ansiedlung vom Wachtpostencharakter angehörte, die offensichtlich auf dem Burgwall von Devín untergebracht war. Hier fand die Beerdigung von einfachen Soldaten und ihrer Familienangehörigen statt und nur im Grab Nr. 17 wurde ein Häuptling bestattet. Die verschiedenartige Skelettorientierung lässt auf ethnische Unterschiede in der Bevölkerung schliessen. Das Gräberfeld in der Flur „Staré vinohrady“ wie auch das unweit von ihm sich erstreckende Gräberfeld im Weingarten von Mladošowitz sind Beweise für die Besiedlung von Devín zur Zeit des Grossmährischen Reiches.

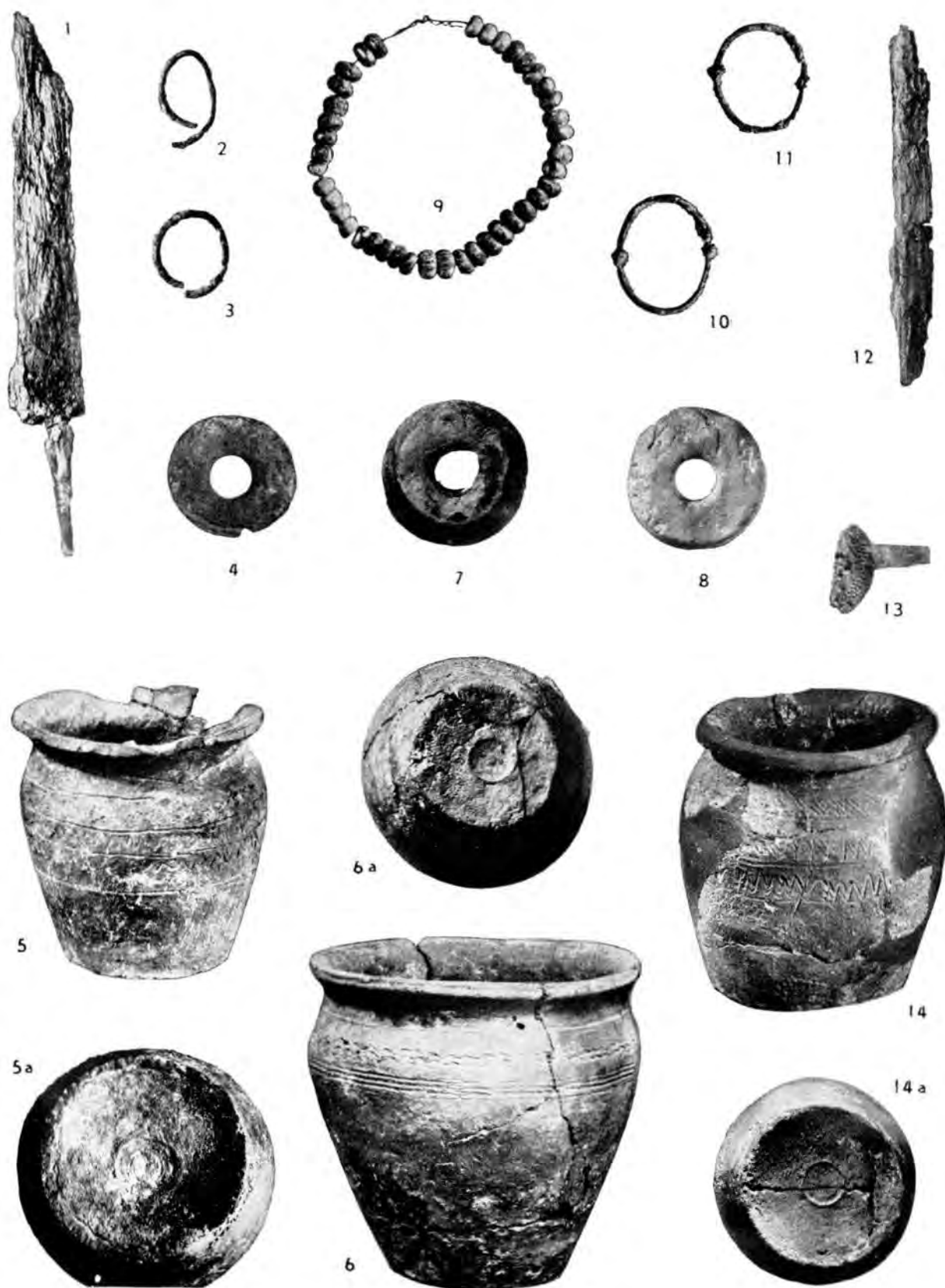
Übersetzt von Z. Lányiová

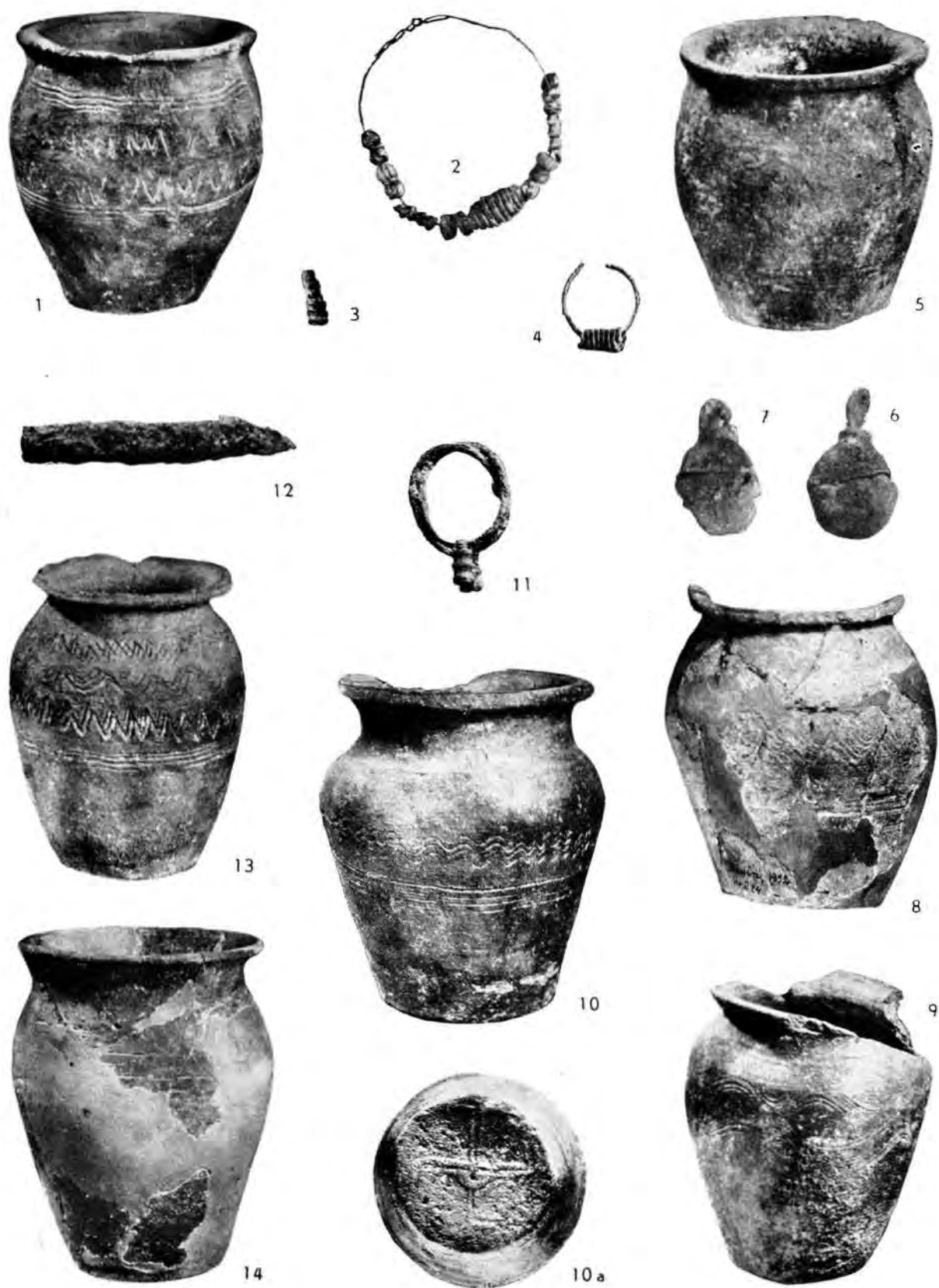
Tab. I. Devín — Staré vinohrady. 1—7 — hrob 1; 8, 9 — hrob 2; 10—13 — hrob 5.

Tab. II. Devín — Staré vinohrady. 1–3 — hrob 4; 4–10 — hrob 9; 11 — hrob 7.

Tab. III. Devín — Staré vinohrady. 1–6 — hrob 12; 7–12 — hrob 16; 13, 14 — hrob 17.

Tab. IV. Devín — Staré vinohrady. 1 — hrob 15; 2–4 — hrob 19; 5 — hrob 20; 6–8 — hrob 24; 9 — hrob 23; 10–12 — hrob 25; 13 — hrob 18; 14 — hrob 22.

ZANIKNUTÁ STREDOVEKÁ DEDINA BRATKA PRI LEVICIACH

ALOJZ HABOVŠTIAK

Medzi nevelkým počtom listín z XII. storočia, vzťahujúcich sa na územie Slovenska, je i donácia Euzidinova z roku 1156, zachovaná v kópii zo XIV. storočia. V listine sa uvádza, že pri príležitosti posvätenia kostola, ktoré vykonal ostrihomský arcibiskup Martirius v dedine Bratke, Euzidinus daroval kostolu polovicu zo svojho majetku a vystrojil ho všetkým potrebným príslušenstvom. Ďalej sa v listine spomína, že v dedine Bratke sa zriaďuje fara a že sa pod jej správu prideľujú dediny Levice a Vitk.¹

Od čias publikovania spomenutej listiny a niektorých ďalších, ktoré dedinu Bratku spomínajú, pokúšali sa viacerí bádatelia o presnejšiu lokalizáciu v nej spomínaných osád, resp. o ich identifikáciu s dnešnými dedinami. V názoroch na lokalizáciu Bratky vytvorili sa dve skupiny bádateľov: jedna — F. Sasínek,² V. Chaloupecký,³ pôvodne i V. Mencl⁴ a V. Zavarský⁵ — stotožňovala túto historicky známu dedinu s terajším Kalinčiakovom, niekdajšími Varšanmi. Viedla ich k tomu najmä tá okolnosť, že tu dodnes stojí románsky kostol, datovateľný do doby, z ktorej pochádza listina a že táto dedina nachádza sa blízko Levíc, ako sa uvádza v listine. Druhá skupina bádateľov, ktorí situáciu v okolí Levíc poznali bližšie i z autopsie, lokalizovali Bratku na juh od Levíc, kde sa doteraz jedna časť chotára nazýva Baratka. Boli to predovšetkým F. Knausz,⁶ K. Hainczl,⁷ I. Bakó, ktorý ju situuje do blízkosti majera Géňa⁸ a V. Šmilauer.⁹ I keď títo druhí mali poruke výraznejšie a presvedčivejšie argumenty pre takéto vysvetlenie listiny z r. 1156, zostala otázka lokalizácie historickej Bratky v podstate nedoriešená.

Keď v r. 1956 miestni múzejní pracovníci z Levíc, prof. J. Kováčik, P. Behula a teraz už zosnulý P. Huljak, dobrý znalec miestnych dejín a pomerov, vykonali na poli Baratka dôkladnej-

šiu obhliadku a povrchový prieskum a upozornili na pozoruhodnú situáciu inž. V. a D. Menclových a inž. F. Fackenberg, ktorí si lokalitu potom tiež dobre prezreli, vzbudila otázka lokalizácie Bratky znovu živú pozornosť. Už po púhej obhliadke, pri ktorej sa na tejto lokalite zistili výrazné stopy po zaniknutej sakrálnnej stavbe, konštatovali jej účastníci jednoznačne, že historickú Bratku treba hľadať nie v Kalinčiakovke, ale tuná.¹⁰ Po ich upozornení na túto situáciu a potrebu preskúmania zaniknutých stredovekých objektov na tejto lokalite, zaslanom Archeologickému ústavu SAV v Nitre, rozhodlo riaditeľstvo ústavu urobiť na týchto miestach najprv aspoň krátky zisťovací výskum, ku ktorému sa prišlo v r. 1958. Už ním sa podarilo prísť na základy románskeho kostola, ktoré však pre nedostatok pracovných síl nemohli byť celé odkryté v jednej výskumnej sezóne. Zisťovacími sondami sme ich vtedy len na štyroch miestach zachytili, no približná dispozícia a charakter stavby dali sa už na základe týchto zistení dosť ľahko doplniť. Nevysvetleným zostalo vtedy zdvojenie bočných stien lode, ukazujúce sa veľmi výrazne vo východnej polovici dĺžky južnej steny a pri severnej stene vnútri kostola. Tiež sme vtedy odkryli 10 hrobov z okolitého radového cintorína. Tieto zistenia len podčiarkovali potrebu ďalšieho výskumu na lokalite a dávali nádej na objavenie ďalších objektov a pozostatkov po niekdajšej zaniknutej stredovekej dedine.

V nasledujúcich dvoch výskumných etapách v r. 1959 a 1960 bol súvisle odkrytý celý komplex zvyškov stavieb, dvoma krížnymi sondami sa zistil priez okolitým kostolným radovým cintorínom a čiastočne sondážou sa preskúmalo i vzdialenejšie okolie stavieb s cieľom získať aspoň základné informácie aj o samotnej dedine.¹¹

Výsledky tejto trojročnej terénnej a dokumentačnej práce na Baratke, ich porovnanie so zachova-

nými historickými zprávami a z toho plynúce závery chceme podrobnejšie načrtnúť v nasledujúcich statiach.

Lokalizácia a charakteristika náleziska

Pole Baratka leží južne a čiastočne juhozápadne od mesta Levíc. Vlastné nálezisko, na ktorom sa uskutočnil výskum, nachádza sa v kline, uzatvorenom dvoma železničnými traťami, a to Levice—Nové Zámky a Levice—Čata—Štúrovo, na pozemku bývalého Ladislavovho majera, teraz Štátnych majetkov v Leviciach (obr. 1). Ide tu v podstate o rovinu lemovanú z východnej časti Šiklóšskym hrebeňom a na severe najjužnejšími výbežkami Štiavnického pohoria (obr. 2: 1). K juhu a západu je rovina úplne otvorená. Z južnej strany, asi 300 m od náleziska, preteká touto rovinou jarok odvodňujúci okolité močaristé pole a vlievajúci sa do Podlužanky, ktorá obteká nálezisko z východnej strany. Korytá oboch sú umele pretvorené na rovné a pravidelné potoky. Z juhozápadnej strany obteká Baratkú potok Kompa.

Rovinu, ktorej súčasťou tvorí aj Baratka, vytvorili aluviálne naplaveniny rieky Hrona a jej geologické zloženie tvorí veľmi rôznorodý materiál, čo sa týka druhov i jeho veľkosti. Prevládajú tu zložky andezitové, ale sú tiež hojné i kremencové okruhliaky a materiál prinesený z vyšších polôh, ako žulové kamene a vápence. Na týchto naplavených štrkoch ležia rôzne druhy spraše, ktoré v časti Baratky boli značne odplavené. Miestami badať aj bahenné a močaristé usadeniny.¹²

Celková nálezová situácia

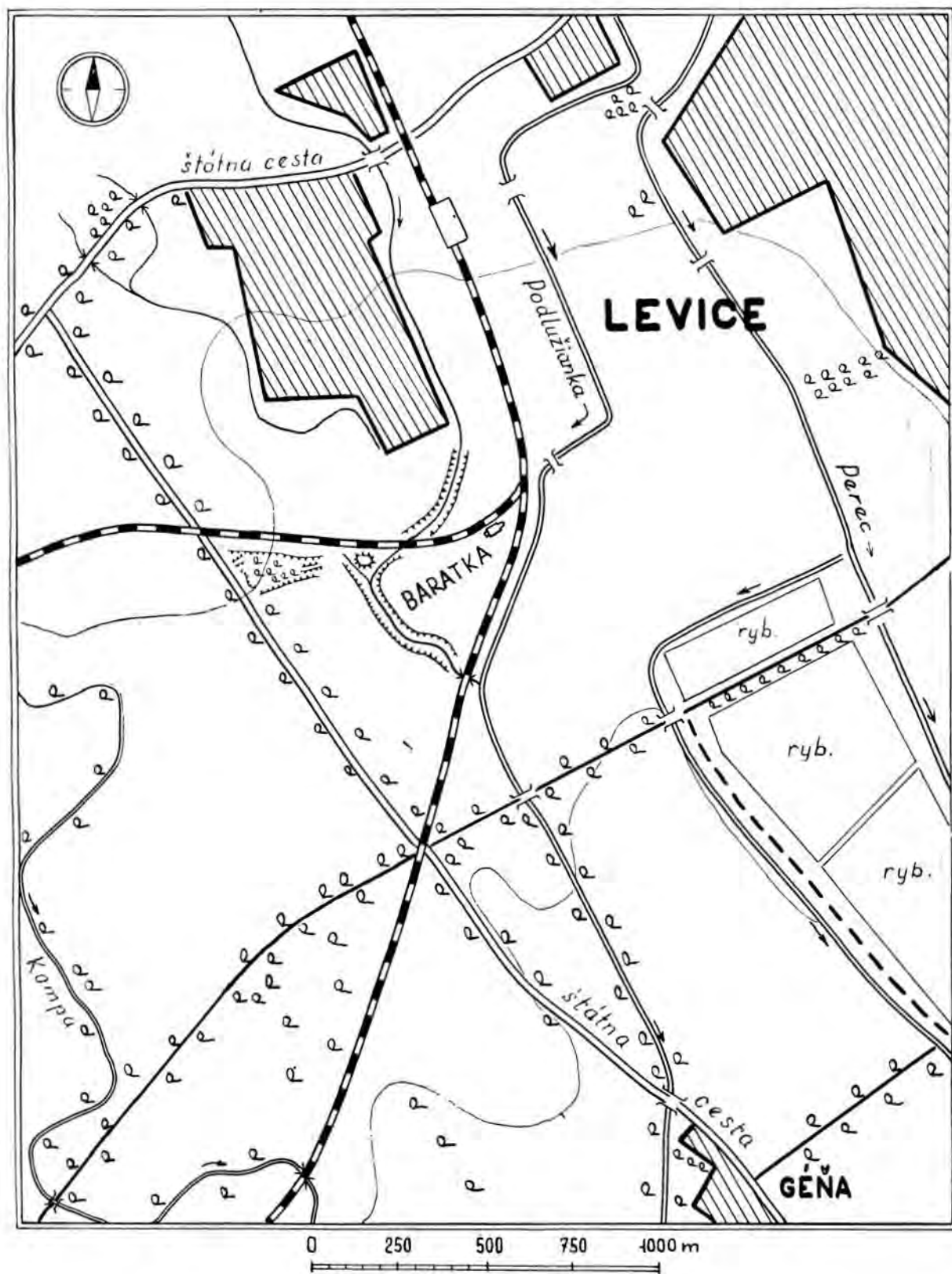
Miesto počiatočného výkopu na takej morfológicky nevýraznej lokalite nám len náznakovite ukazoval mierne vyvýšený terén, no hlavne hojné nálezy úlomkov andezitového tufu a travertínu, často výrazne opracovaných, hrudiek malty a ojedinele i úlomkov tehliel. Tieto zložky, prirodzene, charakterizovali aj zloženie ornice a neskoršie zistená silnej vrstvy deštrukcie. Prierez vrstvami, ktoré vytvárali výplň v areáli pôvodných stavieb a v ich najbližšom okolí, získali sme jednak zisťovacími sondami, jednak tým, že sme odkrývali najprv severnú polovicu plochy. Tým sa nám ukázal profil a zloženie výplne v hlavnej osi celkovej dispozície zaniknutého stavebného komplexu (obr. 10 a 11). Vrstva ornice v celom priebehu tohto prierezu ukazovala hrúbku 25–30 cm a od vrstvy

ležiacej bezprostredne pod ňou odlišovala sa len o niečo tmavším sfarbením a tým, že zložky z deštrukcie stavieb boli v nej drobnejšie. Vlastnú vrstvu deštrukcie charakterizovalo značné percento rozdrobenej vápenno-pieskovej malty, úlomky kameňov, často výrazne opracovaných, ojedinele i úlomky tehliel a ľudských kostí, črepy keramiky a dosť často v malých skupinkách, najmä v spodnej časti vrstvy deštrukcie, drobné uhličky. Tam, kde sa zachovali zvyšky základov stavieb, pokračovala táto vrstva až po ich vrchný okraj, inde siahala do hĺbky 70–75 cm. V tejto hĺbke medzi 3. až 4. metrom bola na spodku ohraničená skupinou vodorovne uložených kameňov alebo 2–5 cm mocnou, miestami súvislou, ale drobiacou sa vrstvou vápenno-pieskovej malty (v 2. až 5. a 6. až 10. metri), alebo súvislou, 14–16 cm mocnou vrstvou tzv. zalievaného muriva, na vrchnej ploche hladko zarovnaného (v 11. až 12. metri). V 13. až 21. metri pokračovali nálezy deštrukcie skoro až k spodnému okraju základov do hĺbky ca 140 cm (obr. 7, 10, 11).

Vo vrstve deštrukcie sme na viacerých miestach našli fragmenty architektonických článkov, črepy stredovekej keramiky, jazdecké ostrohy a iné (pozri opis nálezov). V okolí zvyškov základov a vnútri nimi uzavretého priestoru nachádzali sa väčšie i menšie skupiny deštruovaných kameňov (obr. 2: 2, 3). Boli v nich skoro výlučne kusy andezitového tufu, často s výraznými stopami po starostlivom okresaní na niektorej zo strán. Medzi deštruovanými kameňmi na rozhraní apsidy a lode nachádzali sa aj travertínové balvany, z ktorých dva boli mimoriadne veľké (100×50×25 cm a 102×51×21 cm) a mali tvar nepravidelne otlčeného plochého kvádra. Tufové, pravidelne otesané kvádre, pokiaľ sa prišlo na zachovalejšie a celistvejšie kusy, mali výšku 20–22 cm, niektoré 30–38 cm, dĺžku niekedy až 50 cm. Jeden z kvádrov mal jednu stranu výrazne profilovanú žliabkom a prútom (obr. 17: 5). V týchto vrstvách našiel sa tiež vo vrstve deštrukcie iný, výrazne opracovaný tufový kameň, charakteristický dvoma oblúkovitými zvislými žliabkami (obr. 17: 6).

Na ďalších miestach vnútri lode i nad samými základmi prišlo sa tiež na menšie i väčšie skupiny deštruovaných kameňov, medzi ktorými sa nachádzali okrem kameňov z tufu a travertínu aj čadičo-andezitové balvany dosť veľkých rozmerov. Zasa hovali do hĺbky 75–95 cm, miestami i viac.

Vrstva zmiešaná s prvkami deštrukcie mala dosť rôznu hrúbku (obr. 10: b). Najhlbšie zasahovala medzi 5. až 6. m (až k spodnému okraju priečného múru medzi apsidou a lodou do hĺbky 125 cm),

Obr. 1. Levica — Barátka. Situačný plán.

(Poznámka: Horný tok potoka Perec nazývajú v Starom Tekove Kampa. Malý jarok, obtekajúci Barátku zo západnej strany a dnes sčasti regulovaný, nemá názov.)

Obr. 2. Levice — Barátka. Zvyšky románskych zaniknutých stavieb.

Obr. 3. Levica – Baratka. Zvyšky kvádrového muriva v západnej stene kostola I (hore) a zvyšky kvádrového muriva v západnej stene kostola II (dolu).

v 13. až 15. metri do hĺbky 95–105 cm a v 16. až 18. metri až do hĺbky 135–140 cm. V celej svojej hrúbke bola táto vrstva pomerne jednotná a nedali sa v nej spozorovať nijaké výraznejšie odlišiteľné zvrstvenia.

Pod spomenutou vrstvou nachádzala sa čierneho kompaktná hlina, prechádzajúca v hĺbke 130–140 cm do úplne sterilného hlinito-štrkovitého podložia. Aj táto vrstva hliny bola skoro sterilná, len veľmi zriedka prišlo sa v nej na nevýrazné praveké, pravdepodobne lengyelské črepy.

Na troch miestach, skoro presne v osi stavieb, na dvoch len o niečo mimo nej a v jednom prípade 120 cm severne od osí, zistili sme výraznejšie zásahy do vrstvy hliny v podobe valcovitých jám, vyplnených vápenno-pieskovou maltou, miestami, najmä vo vrchnej vrstve, skoro celkom kompaktnou, na spodku rozdrobenou maltovinou, hrudkami suchej čiernej hliny a úlomkami kameňov (obr. 4: 4 a 10: b).

Zoznam a opis výraznejších nálezov z vrstvy zmiešanej s prvkami deštrukcie:¹³

Črepy stredovekej keramiky:

1. Fragment väčšieho tenkostenného hrnca z jemnozrnného materiálu bielej farby s tmavšími flakmi. Po celom povrchu je zdobený jemnými žliabkami a rebierkami (obr. 15: 12).

2. Dva črepy zo zásobníka z hrubozrnného materiálu sivohnedej farby. Okraj jednoduchý, na vnútornej strane šikmo zrezaný. No povrchu bola výzdoba rytou obvodovou závitnicou.

3. Okrajové črepy z hrncov s rímsovitou profilovanou okrajom, červenavohnedej farby.

4. Črepy sivej farby zo steny hrnca zdobeného trojnásobnou vlnkou.

5. Črepy zo stien a dnu sivej a čiernej keramiky, zdobenej rytou obvodovou závitnicou. Na niektorých dnách badať stopy po reliéfnych značkách.

6. Črepy z tenkostenných hrncov hnedej a sivej farby, zdobených odtlačkami ozubeného kolieska alebo pásu matrice.

7. Črepy červenohnedej a sivej keramiky, na vonkajšej strane často silne zadymené; okraj jednoduchý alebo hore mierne zosilnený a prehnutý (obr. 15: 7).

8. Väčší fragment hrnca čiernej farby a hladkého povrchu (obr. 15: 16).

9. Torzo malého hlineného, silne zadymeného kahančeka, polguľovitého tvaru; v 2,6 cm, Ø 4,7 cm (obr. 15: 1).

Úlomky železných predmetov:

1. Fragment železného noža, d 9,3 cm (obr. 15: 14).

2. Jazdecká ostroha s hviezdovitým bodcom, horizontálne silne prehnutá, na jednom ramene poškodená; na konci ramena mala oválne uško s dvoma nitmi; d 11,5 cm, d bodca 2,5 cm (obr. 15: 3).

3. Fragment podobnej ostrohy; uško pre upevňovacie remienky dvojité; d 12,5 cm, d bodca 3,6 cm.

4. Úlomok z ramena ostrohy, horizontálne skoro v pravom

uhle prehnutej, s odsadeným dvojdielkovým uškom (obr. 15: 4).

5. Rám železnej pracky polkruhovitého tvaru, š 5 cm, v 3,2 cm (obr. 15: 2).

6. Železné kováčske klnice s hranatým driekom a hlavičkou v podobe písmena T, d 5–8 cm.

7. Železná podkovička s dvoma nitmi po stranách; d 4,3 cm, š 7 cm.

Ostatné nálezy:

1. Kosený predmet ihlancovitého tvaru, na rozšírenom dnom konci prevítaný; d 12,5 cm, Ø 2,3 cm (obr. 15: 5).

2. Fragment hrdla sklenej fľašky fialovobelej farby (obr. 15: 11).

3. Fragmenty architektonických článkov vyhotovených z andezitového tufu:

a) Torzo osembokého stĺpika, Ø 10,2 cm, d strán 4–4,5 cm (obr. 17: 7).

b) Torzo okrúhleho stĺpika, Ø 11 cm, v 18 cm (obr. 17: 4).

c) Torzo pravdepodobne konzoly(?), na prednej strane s dvoma žliabkami, na zadnej neopracované, š 32 cm, v 39 cm (obr. 17: 6).

d) Kváder s jednou hranou oblúkovite skresanou, tvoriaci súčasť archivolty, rozmery 16×40×49 cm (obr. 17: 9).

e) Dva úlomky špaletných článkov, jeden má š 12 cm, v 12,5 cm (obr. 12: 1), druhý š 12 cm, v 13,5 cm (obr. 17: 3).

f) Fragment nepravidelného kvádra s oblúkovitým žliabkom na jednej strane, rozmery 25–27×54×64 cm (obr. 17: 2).

g) Kváder s jednou stranou rímsovitou profilovanou, rozmery 16×33×44 cm (obr. 17: 5).

h) Fragment tympanonu s plastickou povrazcovou obrubou na okraji, š 18 cm, v 22,5 cm (obr. 17: 8).

4. Tehly:

a) Jedna celá tehla s rozmermi 7×15×27,5 cm má jednu hranu šikmo skosenú, tak že jej druhá strana má šírku 11 cm (rímsovka).

b) Úlomky tehál tmavočervenej farby zo silne pórovitého, s organickými látkami premiešaného materiálu s rozmermi 4,8×12,2 cm, 4,8×13,8 cm, celé tehly s rozmermi 4,5×12,5×19 cm, niektoré po šírke mierne prehnuté (obr. 15: 15).

Po úplnom plošnom a priestorovom odstránení vrstvy deštrukcie vnútri zvyškov stavebného komplexu a v ich bezprostrednom okolí a po úplnom odkrytí jeho základov rozpoznali sme v ňom tieto stavebné celky, orientované hlavnou osou v smere východ–západ, s malou, ca 15 stupňovou odchýlkou na sever: Pôvodné relatívne najstaršie jadro predstavuje vnútorná dispozícia, ktorá svojím charakterom a členením jednoznačne prezrádza pôdorys kostola. Označili sme ho ako *kostol I s empou*. Na západnej strane pripájali sa k jeho fasáde základy *dvojpristorovej prístavby*. Zvyšky tohto stavebného celku sú obostavané, čiastočne využité a čiastočne prekryté základmi druhého, väčšieho kostola, označeného ako *kostol II*, ktorý mal k západnej stene pristavanú *vežu* (obr. 6: 1, 2, obr. 7 a obr. 10).

Obr. 4. Levice — Baratka. 1 — fotografovanie pomocou vysúvacieho rebrika. 2–6 — zvyšky románskych zaniknutých stavieb.

Opis a charakteristika zvyškov jednotlivých stavebných celkov

Kostol I s emporou

Tento kostol pozostával z obdĺžnikovej lode o vnútorných rozmeroch 612×380 cm a z podkovovitej apsidy na východnej strane (obr. 7). Jej vnútorná dĺžka je 292 cm, max. š 283 cm. Zvyšky kostola predstavujú takmer v celosti zachované základové múry a na dvoch miestach v časti južnej a západnej steny lode i najspodnejšia vrstva pôvodného nadzemného muriva z kvádrov (obr. 3: 1). Základové múry lode boli vybudované z veľkých lomových, čiastočne opracovaných (otlčených) kameňov z travertínu, čadičo-andezitu a ojedinele aj andezitového tufu, ukladaných nasucho. Celkom výnimočne sa v základoch našli aj amorfné kusy tehloviny (v základoch severnej steny, v múre a na rozhraní lode a apsidy a v základoch západnej steny). Svojou veľkosťou a nepravidelným tvarom

naznačujú, že tu nejde o úlomky tehiel, ale o amorfné kusy prepálenej hliny. Výplň medzi kameňmi tvorila hrudkovitá hlina, premiešaná s drobnými úlomkami kameňov a ojedinel aj s uhlíkmi. Celková výška základov od spodného okraja po korunu bola ca 80–105 cm, ich spodný okraj bol ca 150 cm pod terajšou úrovňou. Ich šírka na obidvoch bočných stenách merala ca 135 cm, na západnej stene 140 cm, na základoch apsidy 125 cm. Základové múry boli pri spodku obyčajne o málo užšie ako v korune, tak že ich vonkajšie líce tvorilo mierne šikmú stenu (obr. 11: a, b).

Vrchná vrstva základových kameňov bola zarovnaná kompaktnou čiernohnedou hlinou, vytvárajúcou miestami súvislú vrstvu. Na nej bola tenká vrstva malty, do ktorej boli zasadené kvádre, tvoriace vlastné nadzemné časti stien (obr. 8: c, d). Z nich sa však zachovala už len prvá vrstva, a to v severnej polovici južnej steny (obr. 8: c) a na vonkajšom ostení západnej steny (obr. 3: 1, obr.

Obr. 5. Levice — Baratka. Zvyšky kvádrového muriva v severnej časti západnej steny kostola II s časťou bočnej steny veže.

4: 6, obr. 8d). Podľa týchto zachovaných častí vidno, že nadzemné steny pozostávali z tufových kvádrov, na piatich stranách veľmi starostlivo a pravidelne otesaných a kladených na malú, 0,5–1 cm širokú medzeru, vyplnenú vápenno-pieskovou maltou. Kvádre, prirodzene, boli len v lícach stien, vnútorný obsah stien tvorilo tzv. zalievané murivo, dobre sa viažuce s kvádrmi. Zalievané murivo pozostávalo z menších lomových kameňov z tufu, travertínu a čadičo-andezitu, ktoré boli spojené surovým, dodatočne zalievaným a s pieskom zmiešaným vápnom. Zistené rozmery kvádrov sa pohybujú medzi 32–38 cm (výška) a 30–70 cm (dĺžka). Niekoľko kvádrov alebo ich úlomkov s týmito rozmermi našlo sa i vo vrstve deštrukcie.

Pokiaľ ide o charakter základového a nadzemného muriva, treba pripomenúť, že sa navzájom odlišovalo aj šírkou; základový múr bol zreteľne širší ako murivo nad ním, tak že na oboch stranách bol v korune základov 8–15 cm široký sokel. Šírka bočných stien mohla byť ca 125 cm, západnej steny ca 130 cm.

V základoch apsidy bol na rozdiel od ostatných stien použitý skoro výlučne travertínový lomový materiál, všeobecne menšie kusy, s výškou 17–23 cm. Túto štruktúru mali sme možnosť vidieť len na vnútornom ostení apsidy, kým vonkajšie bolo prekryté prstencom neskoršej prístavby. Z vlastného obvodového muriva apsidy zachoval sa v pôvodnom uložení iba menší kváder na vnútornom ostení severovýchodnej časti apsidálneho oblúka. Bol tiež zasadený do vrstvy malty, ale na rozdiel od ostatných stien nevytváral sokel. Jeho výška bola 16 cm.

Na rozhraní apsidy a lode pod triumfálnym oblúkom nachádzal sa deliaci priečny základový múr, nesúvisle zachovaný, pozostávajúci z nepravidielných travertínových, čadičo-andezitových a tufových kameňov, miestami vybratých alebo porušených (obr. 6: 1, 2). Zatiaľ v okolí ostatných základov nachádzala sa tvrdá kompaktná hlina, pozdĺž tohto múru bola hlina z oboch strán silne premiešaná so zložkami deštrukcie (obr. 10).

Vnútorný priestor lode rozdeľoval v jej západnej časti ca 80–85 cm široký základový priečny múr, tiahnuci sa rovnobežne so západnou stenou kostola vo vzdialenosti 90 cm od jej vnútorného ostenia. S bočnými stenami lode sa neviazal. Pozostával z lomových, travertínových alebo tufových, na vonkajšej strane čiastočne otlčených kameňov. Len najvrchnejšia vrstva, nachádzajúca sa vo výške koruny základov, pozostávala na severnej strane z nižších nepravidielných kvádrov, zasadených do tenkej vrstvy malty (obr. 8: a, b).

Vo východnej polovici dĺžky severnej steny lode bol k nej pristavaný základový blok, približne obdĺžnikového pôdorysu. Pozostával z menších tufových kameňov, čiastočne opracovaných do kvádovitého tvaru. Spodný okraj tohto bloku bol o 20–25 cm vyššie ako spodný okraj ostatného základového muriva. So severnou stenou sa neviazal, len najvrchnejšia vrstva kameňov tohto bloku a príslušné časti severnej steny boli prekryté 2–3 cm mocnou vrstvou malty (obr. 11: a).

Vnútri apsidy boli na nepravidelne obdĺžnikovej ploche vodorovne uložené pieskovcové kamene, zasadené do vrstvy hlíny. V úrovni ich povrchu nachádzala sa tenká, miestami i hrubšia nesúvislá vrstva drobiacej sa malty, ktorá približne v tej istej úrovni pokračovala aj do priestoru lode, kde už bola viac-menej súvislá, až po priečny základový múr (obr. 4: 2, 4). V priestore medzi týmto múrom a západnou stenou lode bola súvislá, 15–16 cm silná vrstva zalievaného muriva, pozostávajúca z menších lomových tufových kameňov, spojených surovým a dodatočne zaliatym vápnom, pomiešaným s pieskom (obr. 2: 5, 6). Spodok tejto vrstvy výškove korešpondoval s úrovňou spomenutej tenkej drobiacej sa vrstvy vápenno-pieskovej malty v ostatnej časti lode a apsidy. Povrch vrstvy zalievaného muriva bol rovný, skoro hladký. Charakter tohto muriva medzi západnou stenou a priečnym múrom v lodi prezrádza, že tu zrejme ide o zvyšok pôvodnej dlážky, kým tenká vrstva malty v priestore lode a čiastočne i apsidy je už len stopou po nej. Spomenuté valcovité jamy, na ktoré sme prišli v osi kostola i tesne pri nej a ktoré sme už spomenuli pri všeobecnom opise, boli prekryté týmito zvyškami dlážky.

Dvojitá prístavba pri kostole I

Na západnej strane pripájala sa ku kostolu I obdĺžniková prístavba s rozmermi 372×410 cm, dlhšou stranou zhodná so šírkou kostola. Jej základové múry boli však o 15 cm užšie ako bočné steny kostola, tak že vnútorná svetlosť tejto stavby bola ca o 30 cm väčšia ako šírka kostolnej lode (obr. 10). Zvyšky základov tejto prístavby sa dobre zachovali na oboch západných nárožiacich a na tých úsekoch južnej a severnej steny, ktoré boli prekryté základmi mladšieho kostola II (obr. 6: 2), pravdepodobne až po korunu základov. Na ostatných miestach zostali z nich väčšinou len spodné vrstvy základových kameňov. Spodný okraj základov tejto prístavby siahla približne do tej istej hĺbky ako základy kostola I. Pozostávali väčšinou z lomových tufových a pieskovcových kameňov, opracovaných len sčasti otlčením. Ich veľkosť bola rôzna; vyskyt-

Obr. 6. Levice — Baratka. Zvyšky zaniknutých románskych stavieb, pohľady zhora. Hore: pohľad z východnej strany. Dolu: pohľad zo severozápadnej strany.

li sa tu kamene celkom malé o rozmeroch 7×10 cm, i kamene veľké (najmä v spodnej vrstve) s dĺžkou 60–70 cm a výškou 30–40 cm. Ojedinele sa medzi nimi vyskytli aj kamene travertínové a čadičo-andezitové. Kamene v základoch boli ukladané nasucho a medzery medzi nimi vyplňovala, podobne ako v základoch kostola, čiernohnedá hrudkovitá hlina, obsahujúca ojedinele hrudky malty. Zo stavby nad základmi nezachovalo sa nič, preto charakter vlastného obvodového muriva stien nemáme možnosť poznať.

Zvyšky základov tejto prístavby v partii ich spojenia s kostolom I ukazujú, že sa s ním konštrukčne neviazali, lebo so základovým murivom kostola I vytvárali cezúru (obr. 4: 5).

Priestor uzavretý základmi tejto prístavby bol až do úrovne spodku základov vyplnený zeminou, obsahujúcou prvky deštrukcie (obr. 10), v ktorej sa nachádzali až do spodku ojedinele aj črepy keramiky. Treba si to vysvetliť tým, že pri budovaní základov kostola II a veže k nemu pristavanej bol tento priestor porušený. Napokon tiež tým, že tu bol vykopaný hrob 24, v ktorom mŕtvy spočíval priamo na zvyškoch základov západnej steny tejto prístavby.

Pri západnej stene prístavby zistili sme zvyšky základov druhej menšej stavby, ležiacej v tej istej osi ako kostol a prvá prístavba. Jej vnútorné rozmery boli 175×355 cm, šírka základov 75 cm. Spodný okraj základov tejto druhej miestnosti bol však položený o 25 cm plytšie ako v prípade kostola a prvej miestnosti. No ich zloženie a štruktúra je celkove podobná. Len v západnej stene, z ktorej sa zachovala iba najspodnejšia vrstva základového muriva, nachádzali sa prevažne travertínové balvany. Zvyšok južného základového múru tejto malej miestnosti bol po deštrukcii nadzemných častí stien upravený na akúsi jednoduchú hrobku, ktorej spodok tvorili základové kamene; boky postavili z deštruovaných kameňov, uložených okolo kostry. Takto vytvorený priestor mal rozmery $33(50) \times 146$ cm a nachádzal sa v ňom silne rozrušený hrob č. 27.

Kostol II

Po obvode zvyškov zaniknutého kostola I a nad základmi stavieb, ležiacich západne od neho, nachádzali sa zvyšky druhej stavby, ktorú sme podľa celkovej dispozície a vzťahu k predchádzajúcemu kostolu označili ako kostol II (obr. 6: 1, 2, obr. 7, obr. 10). Pozostával z obdĺžnikovej lode o vnútorných rozmeroch 672×897 cm a polkruhovitej apsidy. Bočné steny lode tohto kostola boli vybudované tesne povedľa stien kostola I z vonkajšej str-

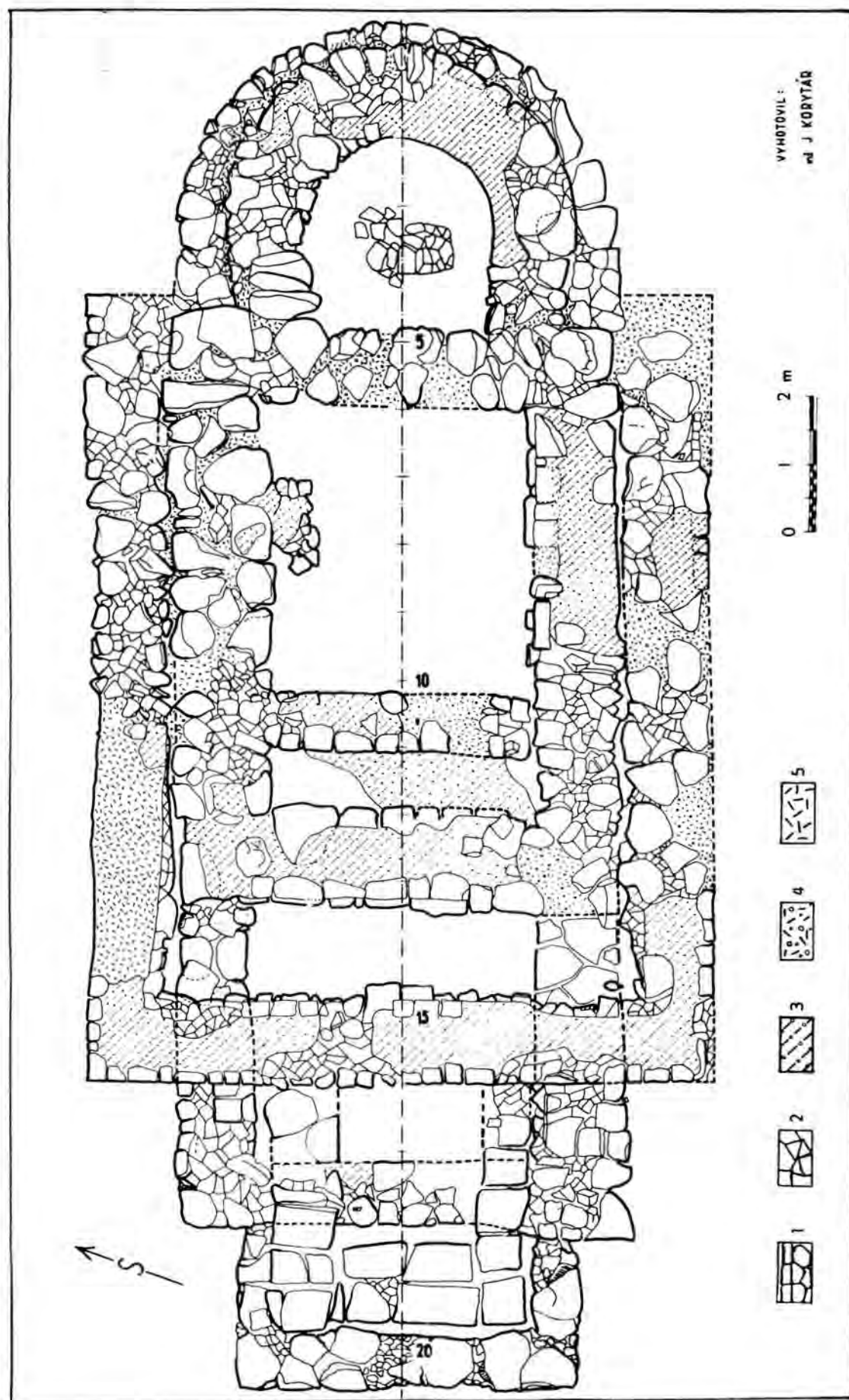
ny. Medzera medzi nimi merala miestami len 2–3 cm, inde 5–8 cm. Vyplňovala ju hrudkovitá hlina, silne premiešaná s prvkami deštrukcie staršej stavby. Kostol II bol takto oproti kostolu I širší približne o dvojnásobnú šírku svojich základov — ca 275 cm. Pokiaľ ide o dĺžku, loď tohto kostola bola oproti lodi kostola I zväčšená smerom západným o 250 cm.

Apsida kostola II má zreteľne polkruhovitý tvar, ktorý sa získal z pôvodného podkovovitého tvaru apsidy kostola I tak, že k vonkajšiemu ostению staršej apsidy pristavali prstenec nerovnakej šírky, ktorým sa zároveň apsida o málo zväčšila. Pri spojení apsidy s loďou mal tento prstenec šírku 88 cm, smerom východným sa šírka postupne zmenšovala, tak že v osi merala len 30 cm (obr. 7). Tento pristavaný prstenec, vytvárajúci s vonkajším ostiením staršej apsidy len minimálne úzku, sotva rozpoznateľnú cezúru, bol vybudovaný skoro výlučne z tufových lomových kameňov, len v južnej časti nachádzali sa tri čadičo-andezitové balvany.

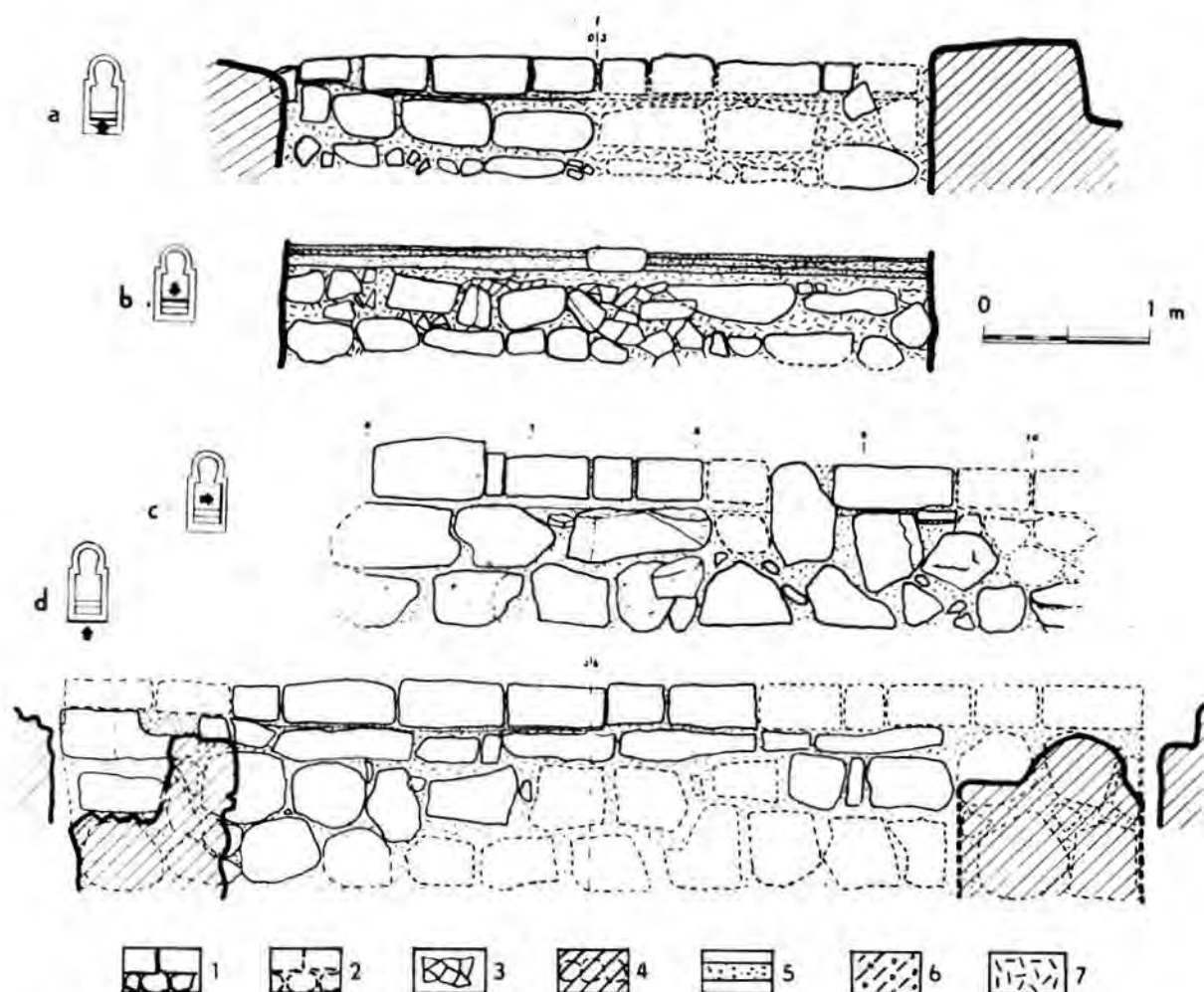
Zvyšky tohto kostola boli celkove tak isto zachované ako v prípade kostola I. Len juhovýchodné nárožie lode bolo porušené a vybraté až do spodku základov, preto dĺžku južnej steny sme nemohli presne zistiť. Možno ju len doplniť podľa zachovanej dĺžky severnej steny a podľa predpokladanej symetrie. Nepodarilo sa zachytiť ani priebeh a obrys vnútorného ostienia apsidy, lebo z vlastného obvodového muriva sa tu nič nezachovalo.

V ostatných častiach zachovali sa zvyšky tohto kostola vo viac či menej zachovalých základoch, miestami aj s jednou vrstvou kvádrového obvodového muriva (obr. 3: 2, obr. 5, obr. 6: 1, 2, obr. 9a–c) na krátkych úsekoch všetkých troch stien lode.

Základy tohto kostola boli budované analogickým spôsobom ako základy kostola I. Odlišovali sa od nich len v detailoch. Ich spodný okraj bol o 20–25 cm vyššie ako základy kostola I, pričom aj koruna základov sa nachádzala približne o toľkoto vyššie (obr. 10, rez A–B; obr. 11). Aj v štruktúre základového muriva badať malé odlišnosti. V základoch tohto kostola sú vo väčšom množstve lomové kamene z tufu. Čadičo-andezitové a travertínové kamene vyskytujú sa tu zriedkavejšie. V základoch severnej steny našli sa na jednom mieste aj úlomky tehliel. Kamene v základoch boli tiež kladené nasucho, hlinitá výplň medzi nimi bola však kyprejšia, lebo obsahovala značné percento prvkov z deštrukcie prvej stavby. Vonkajšie ostenie základových múrov a tam, kde sme to mali možnosť zistiť, aj vnútorné, bolo smerom dovnútra nápadne zošíkmené, tak že

Obr. 7. Levice — Barataka. Celkový pôdorysný plán zvyškov románskych stavieb. Vysvetlenie značiek: 1 — kvádre a kamene v murive, 2 — drobné lomové kamene, 3 — zalievané murivo v stenách a v podlahe, 4 — hrudkovitá hĺina, silne premiešaná s prvkami z deštrukcie stavieb, 5 — čiernohnedá hĺina.

Obr. 8. Levica – Barátka. Bokorysy stien kostola I. a – západné líce emporového múru, b – východné líce emporového múru, c – vnútorné líce južnej steny, d – vonkajšie líce západnej steny. Vysvetlenie značiek: 1 – kvádre a kamene v murive, 2 – chýbajúce kamene v murive (ideálne doplnené), 3 – menšie lomové kamene v murive, 4 – prekryté časti muriva, 5 – malta, 6 – zalievané murivo, 7 – čiernohnedá hlinka.

základy smerom ku spodku sa zužovali. Väčšie kamene boli obyčajne v strede základového múru, kým pri osteniach sa nachádzali väčšinou drobnejšie úlomky kameňov, ktoré po odstránení okolitej hlinitej zeme ľahko opadávali.

V korune základov bola (podobne ako pri kostole I) vrstva vyrovnávajúcej kompaktnej a tvrdej hliny, na ktorú bola nanesená vrstva malty. Do nej boli zasadené pravidelne otesané tufové kvádríky. Ich výška na rozdiel od kvádrov kostola I bola značne menšia a pohybovala sa v rozmeroch 18–24 cm. Dĺžka bola rôzna: 17 až 48 cm. Na rozdiel od kostola I kvádrové murivo, zachované na dosť veľkej časti západnej steny a na menších úsekoch bočných stien kostola II, nevytváralo so základovým murivom sokel, ale bolo uložené súhlasne s vonkajším i vnútorným lícom základov. Vlastné základy sa smerom k spodku zužovali nápadnejšie ako pri kostole I.

Vnútro stien medzi kvádrami vyplňovalo zalievané murivo z tufu, vápna a piesku. Šírka vlastných obvodových stien murovaných z kvádrov merala 125 cm.

Vzhľadom na to, že celková úroveň tohto kostola bola ca o 25 cm vyššie ako úroveň kostola I, nepodarilo sa zistiť v jeho vnútri nijaké náznaky po dlážke, resp. vchode a vnútornom zariadení, pretože toto všetko sa nachádzalo už v úrovni kultivovanej pôdy, a preto bolo zničené orbou.

V e ž a

Konečnú podobu celkovej dispozície kostola II nám dopĺňujú zistenia pri jeho západnej stene. Tu sme totiž okrem už spomínaných starších prístavieb ku kostolu I zistili aj zvyšky základov veže, ktoré staršie základové murivo oboch prístavieb zreteľne prekryvali a cezúrou sa pripájali k vonkajšiemu ostению západnej steny kostola II (obr. 2: 4, obr. 6: 2). Predstavujú ich základové kamene, vy-

tvárajúce v západnej stene v celosti zachovaný múr o šírke 122 cm a časti základov dvoch bočných stien, u ktorých sa hrúbka múrov nedala zistiť. K stavbe základov boli použité takmer výlučne opracované veľké tufové kamene, k svojim rozmerom pomerne nízke a ploché. Pokiaľ sa zachovali celé, mali rozmery $126 \times 61 \times 25$ cm a $92 \times 63 \times 23$ cm. Z nich dva mali na vrchnej strane nedbalo a nepravidelne vytesaný malý krížik. Ostatné platne v základoch boli polámané na polovičné alebo i menšie nepravidelné kusy. Na viacerých z nich bolo viditeľné zrezanie hrán na plochu o šírke 5–7 cm. Platne a ich úlomky, aj keď mali približne pravidelné rozmery, boli v základoch naukladané dosť nepravidelne, často s veľkými medzerami a v zošikmenej polohe. Medzery medzi nimi vyplňovala štrkovito-hlinitá zem, obsahujúca aj hrudky malty. Spodný okraj základov veže bol v hĺbke 160 cm, teda približne o 25 cm hlbšie ako základy kostola II (obr. 10).

Bočné základové múry veže boli v pomere k západnej stene veže úzke; na južnej strane merali len ca 75 cm, na severe boli silne porušené až do spodku a zostali z nej len dva veľké kamene.

Nad starším základovým múrom prvej prístavby ku kostolu I zachovala sa na severnej strane v pôvodnej polohe dvojica kvádrov, pripojených maltou k vonkajšiemu lícu západnej steny kostola II (obr. 5, obr. 6: 2). Toto zistenie nám umožňuje do určitej miery dokresliť si aj vonkajšie obrysy veže na základe aspoň približne nutnej symetrie, ktorú tu môžeme predpokladať preto, lebo veža sa nachádzala v tej istej osi ako kostol. Základy bočných stien veže totiž nebolo potrebné budovať v plnej šírke, aká sa k veži žiadala, lebo boli tu už staršie základy prístavby ku kostolu I, ktoré sa v tomto prípade mohli s úspechom využiť. Preto pri južnej stene sme zistili len ca 75 cm široké zväčšenie základu veže, ktoré samostatne rozhodne nemohlo tvoriť základ pod vežu, ale len spolu so starším základom prístavby. Treba zdôrazniť, že tento rozširujúci základový múr pod vežu sa neviazal ani so západnou stenou kostola II, ani so staršími základmi prístavieb. Ak po tomto konštatovaní vzdialenosť od severozápadného nárožia západnej steny po vonkajšiu hranu spomenutých dvoch kvádrov – 180 cm, preniesieme na stranu južnú, zisťujeme, že hrúbka bočných múrov veže mohla byť ca 175 cm a vonkajšie rozmery veže 530×250 cm. Predpokladaná vnútorná svetlosť veže by potom bola 214×243 cm.

Základy veže porušovali v západnej stene dva hroby, a to hrob 25 z vonkajšej strany a hrob 24

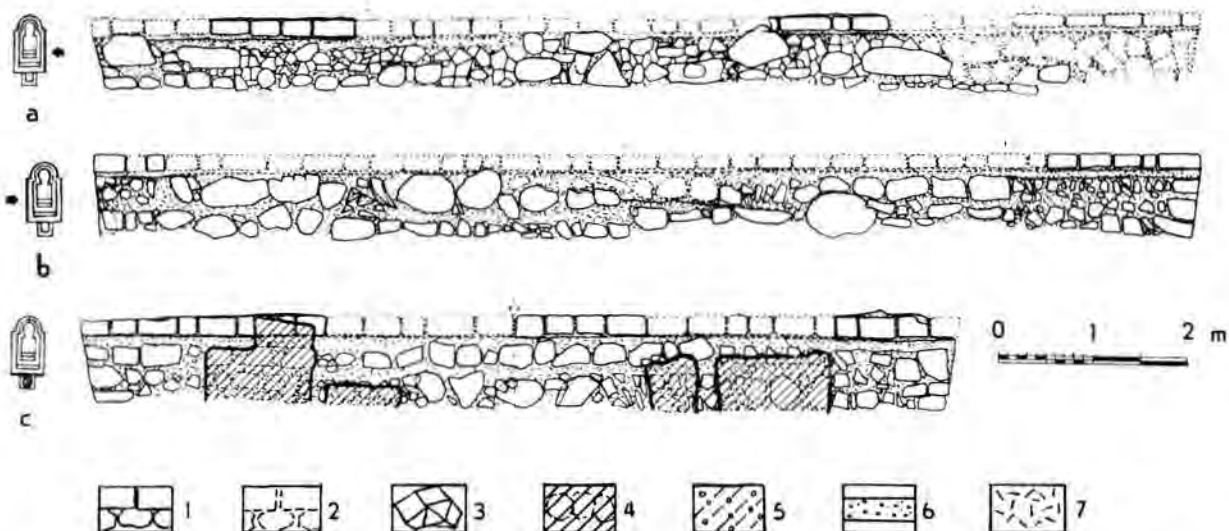
zo strany vnútornej. Pretože sa pri týchto hroboch nenašiel nijaký sprievodný materiál, nemá toto zistenie zásadnejší význam.

Kostolný radový cintorín

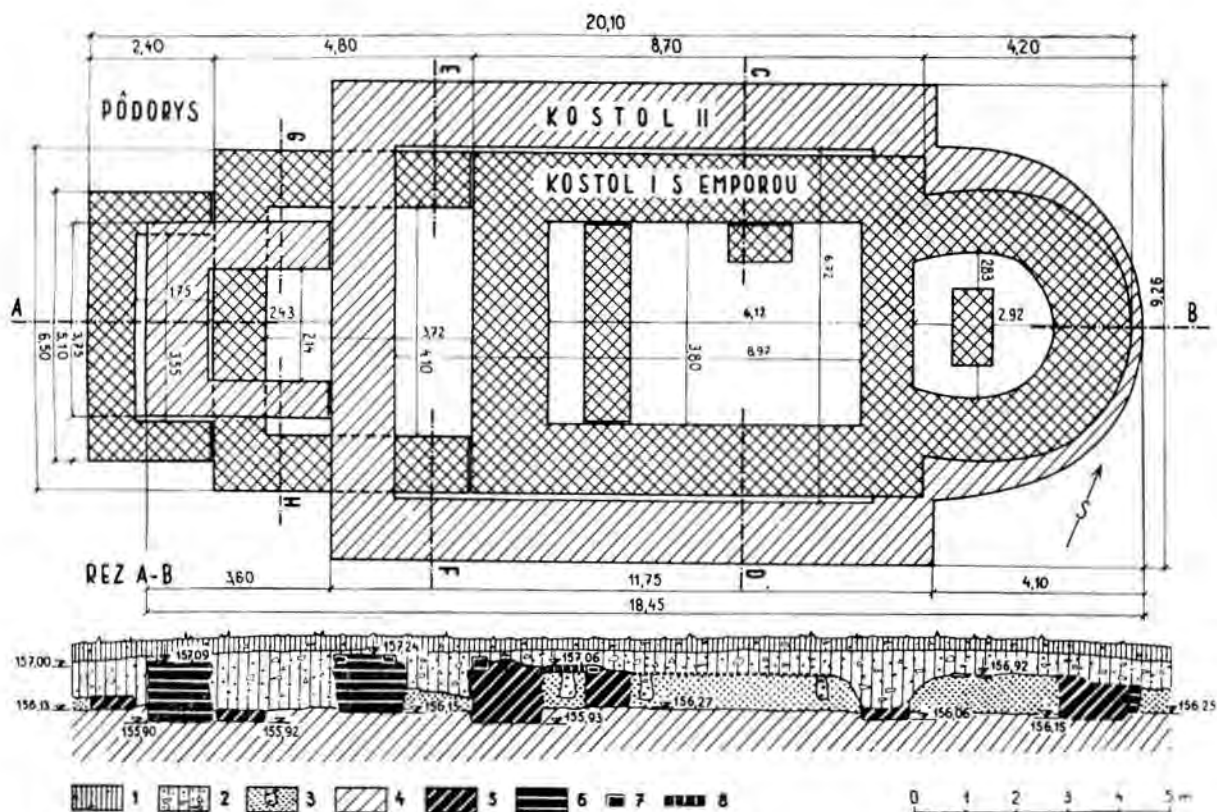
Ako už bolo v úvode a pri opise stavebných zvyškov spomenuté, v bezprostrednom okolí zvyškov zaniknutých stavieb nachádzali sa hroby kostolného radového cintorína (obr. 16). Preskúmali sme ich 87, z toho značnú časť len neúplne. Prišli sme na ne jednak pri odkrývaní stavebných zvyškov kostolov, jednak v zisťovacích sondách, ktorými sme chceli získať aspoň hrubý prierez celkovou situáciou. Pri hroboch sme, všeobecne povedané, pozorovali bežné znaky, aké na tomto druhu cintorínov obvykle stretávame. Celkový prehľad zistenej situácie kvôli stručnosti podávame na pripojenom štatistickom prehľade.

Hroby sa nachádzali v hĺbke od 55 do 135 cm a boli orientované prevažne celkom súhlasne s osou kostola. Len málo hrobov malo menšiu odchýlku na sever od tohto smeru (9). Obrysy hrobových jám však vzhľadom na charakter zeminy, ktorú predstavovala čiernosivá hlina, silne premiešaná s prvkami z deštrukcie stavieb, nepodarilo sa ani v jednom prípade úplnejšie zachytiť. Ruky kostier, pokiaľ to bolo možné z často veľmi zle zachovalých a porušených hrobov zistiť, ležali väčšinou vedľa tela (v 44 prípadoch), zriedkavejšie boli skrížené na lone (v 9 prípadoch), ojedinele sa vyskytli prípady, že jedna ruka bola na lone, druhá vedľa tela (v 4 prípadoch). Z celkového počtu preskúmaných hrobov bolo 16 detských, 20 ženských a 12 mužských, ostatné sa pre nedostatočnú zachovalosť, prípadne pre neúplnosť odkrytia kostier nedali určiť. V prípade hrobu 22 sa pri kostre ženy nad pravou bedernou kosťou našli tenké kostičky nemluvňafa.

V 18 hroboch sa zistili stopy po drevenej rakve, jednak vo zvyškoch spráchniveného dreva, jednak v častých nálezoch klinčov z rakve. Pri dvoch hroboch sme zistili zvláštnosti v uložení mŕtveho, a to v hrobe 26, ktorý bol vyhlbený do zvyšku základu južnej steny prístavby ku kostolu I tak, že hrobová jama bola vlastne v kamennom obložení, a v hrobe 42, v ktorom kostra ženy bola pochovaná do jamy obloženej z troch strán tehľami postavenými na dlhšiu bočnú stranu, tak že vytvárali obdĺžnik. Tehly mali rozmery $28 \times 14,5 \times 6$ cm, dva úlomky mali šírku 13 cm a výšku 4,2 cm, ďalší podlhovastý fragment tehly mal dĺžku 27 cm a výšku 7,5 cm. Boli tmavočervené, zo silne pórovitého materiálu, s drsným povrchom, na jednej strane trochu prehnuté. V zásype hrobu nachádzali sa i v úrovni kostry hrudky malty.

Obr. 9. Levica – Baratka. Bokorysy stien kostola II. a – vonkajšie líce južnej steny, b – vonkajšie líce severnej steny, c – vonkajšie líce západnej steny. Vysvetlenie značiek: 1 – kvádre a kamene v murive, 2 – chýbajúce kamene v murive (ideálne doplnené), 3 – menšie lomové kamene v murive, 4 – prekryté časti muriva, 5 – zalievané murivo, 6 – malta, 7 – hrudkovitá hlina premiešaná s prvkami deštrukcie.

Obr. 10. Levica – Baratka. Pôdorys a pozdĺžny prierez zvyškov románskych stavieb. Vysvetlenie značiek pri reze A-B: 1 – ornica, 2 – vrstva s prvkami deštrukcie, 3 – hnedá hlina s kolovou jamou, 4 – štrkovito-hlinité podlažie, 5 – základové murivo kostola I a prístavieb v reze, 6 – základové murivo kostola II a veže v reze, 7 – zachované časti kvádrového muriva, 8 – zvyšky dlážky.

STATISTICKÝ PREHLAD HROBOV KOSTOLNÉHO RADOVÉHO CINTORINA NA BARATKE*

Hrob čís.	Hĺbka hrobu	Dĺžka kostry	Pohlavie pochovaného	Poloha rúk	Nálezy	Zvyšky rakvy	Poznámky
	cm						
1	2	3	4	5	6	7	8
1	95			X	úlomok kvádra		kostra v dolnej časti porušená
2	75						kostra silne rozrušená
3	65			X			kostra silne rozrušená
4	135	185	žena	II		+	
5	60			II			kostra silne rozrušená
6	65			X			kostra silne rozrušená
7	75			II			kostra silne rozrušená
8	90					+	
9	85					+	
10	75	165		X			
11	80	152	žena	II		+	
12	75						detská kostra silne strávená
13	80				úlomky tehly		
14	70	165	muž	II		+	
15	67						detská kostra silne strávená
16	60						vnútri kostola
17	70						kostra silne porušená, prekrytá základmi veže, SZ—JV
18	90		žena	II			kostra silne rozrušená
19	55						detská kostra silne rozrušená
20	65		muž	II		+	kostra rozrušená hrobom 21
21	67			II		+	kostra silne rozrušená
22	115		žena	X			nad pravou bedernou kosťou zvyšky kostry nemluvnáťa
23	94			II		+	
24	102		žena	II			kostra prekrytá čiastočne základovým múrom veže
25	95		muž	II			kostra prekrytá čiastočne základovým múrom veže
26							kostra silne rozrušená, uložená do základového múru prístavby
27	75		muž	II		+	
28	85		žena	XI			
29	75		žena	XI		+	
30	75			X	črepy		kostra silne rozrušená, v orientácii odchýlka na S
31	75				tehla a úlomky tehly		detská kostra silne rozrušená hrobom 32
32	80			X	úlomky kvádrov a tehiel, fragment hrnca, uhľiky		

* Údaje, ktoré nie sú v prehľade vyznačené, nedali sa zistiť. V stĺpci 5 sú pre polohu rúk použité tieto značky: II – ruky vedľa tela, X – ruky skrížené na lone, XI – pravá ruka na lone, Iav vedľa tela, IX – pravá ruka vedľa tela, Iav na lone.

Hrob čís.	Hĺbka hrobu	Dĺžka kostry	Pohlavie pochovaného	Poloha rúk	Nálezy	Zvýšky rakvy	Poznámky
	cm						
1	2	3	4	5	6	7	8
33	105			II	záušnica		kostra čiastočne rozrušená
34	105	210		II			kostra silne rozrušená
35	93	180	žena	II		+	kostra čiastočne rozrušená
36	100	180	žena	II			v orientácii malá odchýlka na S
37	120		muž	X	úlomky tehliel a tufových kvádrov		v orientácii malá odchýlka na S
38	116		žena	II			kostra odkrytá neúplne
39	120			II	minca, úlomky tehliel a tufových kvádrov		kostra silne strávená
40	125		muž	II			kostra odkrytá neúplne, čiastočne strávená a rozrušená
41	110		žena	II			
42	85	161	žena	II			kostra obložená tehliami
43	75						detská kostra silne strávená
44	70						kostra odkrytá neúplne
45	80			II			v orientácii malá odchýlka na S
46	85			II		+	detská kostra neúplne odkrytá
47	82		žena	II			kostra odkrytá neúplne
48	95	180	muž	II		+	kamenný príkrov nad hrobom, v orientácii malá odchýlka na S
49	110		žena			+	v orientácii malá odchýlka na S
50	95				úlomky tehliel a tufových kvádrov		kostra silne strávená a rozrušená
51	95		žena	II			kostra odkrytá neúplne
52	90	170	žena	II			kostra silne strávená
53	94	160	žena	II			
54	97	160	muž	II			v zásype hrobu boli dva bronzové krúžky
55	80	167	žena	IX	úlomky tehly		kostra čiastočne strávená a rozrušená
56	75	160	muž	II	úlomky tehliel, uhliky		kostra čiastočne strávená a rozrušená
57	82	162	žena	IX	úlomky tehliel a tufových kvádrov	+	
58	110			II			detská kostra rozrušená hrobom 50
59	80	112		II	úlomky tehly		detská kostra
60	96						detská kostra
61	96			II	úlomky tehly		kostra silne rozrušená
62	100			II			detská kostra silne strávená
63	85	168	muž	II	tufový kváder, úlomky tehly		v zásype hrobu bola bronzová záušnica
64	80	105	muž	II			kostra silne strávená
65	82		žena	II			kostra silne strávená
66	85	110		II			detská kostra silne strávená
67	87	163	muž	II			
68	80	102		II		+	detská kostra, v orientácii odchýlka na S
69	50				úlomky tufového kvádra		kostra neúplne odkrytá
70	77						kostra neúplne odkrytá, bola nad hrobom 71

Hrob čís.	Hĺbka hrobu	Dĺžka kostry	Pohlavie pochovaného	Poloha rúk	Nálezy	Zvyšky rakvy	Poznámky
	cm						
1	2	3	4	5	6	7	8
71	90	172		II			v orientácii odchýlka na S
72	88					+	kostra neúplne odkrytá
73	90			II			kostra neúplne odkrytá
74	82						kostra neúplne odkrytá
75	85				travertínový kameň		kostra neúplne odkrytá
76	84					+	detská kostra
77	72						kostra neúplne odkrytá, v orientácii odchýlka na S
78	72						kostra neúplne odkrytá, v orientácii odchýlka na S
79	78						neúplne odkrytá a silne strávená detská kostra
80	80						neúplne odkrytá a silne strávená detská kostra
81	73				záušnica		kostra neúplne odkrytá
82	98			II			kostra neúplne odkrytá
83	60			II			kostra neúplne odkrytá
84	75				dve bronzové náušnice		kostra neúplne odkrytá
85	70			X			kostra neúplne odkrytá
86	78			II	úlomky tufového kvádra		kostra neúplne odkrytá
87			muž		tehly		kostra neúplne odkrytá

Pri kostrách v hrobách sa vo väčšine prípadov nenašli nijaké sprievodné nálezy; prišlo sa na ne len pri štyroch kostrách. V hrobe 33 našla sa pri pravej spánkovej kosti záušnica z tenkého strieborného drôtu, s jedným kyjovite zosilneným a vrúbkovaným a druhým zvisle roztepaným koncom (obr. 18: 11).

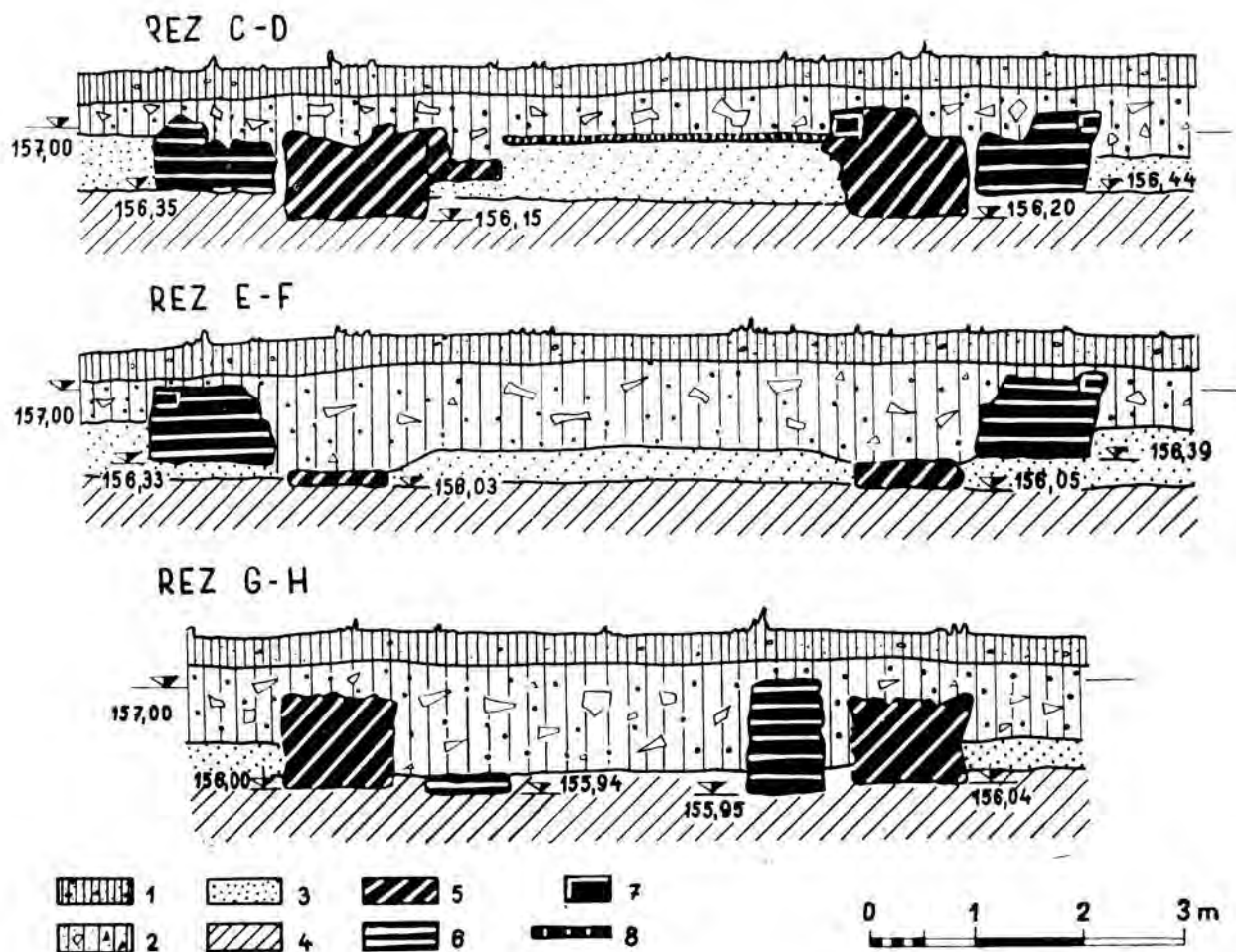
V hrobe 39 pri pravej ruke kostry, ktorej prsty sa už nezachovali, našla sa strieborná minca. Opis mince: A: celú mincu pokrýva veľký kríž, v strede s kosoštvorcovým štítkom s bodkou. Kríž má ramená ukončené malými krížikmi. Dve protiľahlé ramená sú v strede presekuté perličkovými čiarami, zakončenými hore i dolu krížikmi. Medzi ramenami sú štyri dnu obrátené polmesiačky. Pod jedným sú dve bodky. Okraj je z perlovca. R: v strede mince je malý krížik, ktorý má medzi ramenami štyri dnu obrátené polmesiačky a nad ramenami štyri bodky. Všetko je v stredovom kruhu. (Obr. 18: 3.) Jej charakter prezrádza, že ide o uhorský denár z XII. alebo XIII. storočia.¹⁴

Vedľa hlavy tejto kostry nachádzali sa tri úlomky tehíel s vrstvami prilepenej malty na stranách. Výška týchto úlomkov je 6–7 cm, šírka 14,5 cm. Spolu s tehľami boli tu aj dva úlomky tufových kameňov, ďalší väčší amorfný tufový kameň prikrýval ľavú ruku.

V hrobe 81 pri ľavej spánkovej kosti detskej kostry našiel sa jednoduchý krúžok z bronzového drôtu (obr. 18: 10).

Napokon v hrobe 84 našli sa po oboch stranách lebky dve záušnice z bronzového drôtu, stočeného do jednoduchých krúžkov s neuzavretými koncami. Na jednej bola navlečená malá perla z pastovoskovitej hmoty belasej farby (obr. 18: 1).

Ostatné nálezy tohto druhu nenašli sa priamo pri kostrách, ale len v zásype jednotlivých hrobov, preto ich treba pokladať za inventár starších porušených hrobov. Je to bronzová esovitá záušnica strednej veľkosti z tenkého drôtu (obr. 18: 7), väčšia bronzová záušnica s jedným koncom roztepaným a na vonkajšej strane vrúbkovaným (obr.

Obr. 11. Levica — Baratka. Pričné rezy zvyškov románskych stavieb. Vysvetlenie značiek: 1 — ornica, 2 — vrstva deštrukcie, 3 — hnedá hlina, 4 — štrkovito-hlinité podložie, 5 — základové murivo kostola I a prístavieb v reze, 6 — základové murivo kostola II a veže v reze, 7 — zachované časti kvádrového muriva, 8 — zvyšky dlážky.

18: 9) a dva sklovité korálky (obr. 18: 4), ktoré sa našli zberom v sonde VI. Ďalej je to náušnica spletená z dvojitého tenkého bronzového drôtu, pričom jeden jej koniec je upravený na uško, druhý má odlomený (obr. 18: 8); našla sa v blízkosti hrobu 57. V zásype hrobu 53 a 54 našli sa dva bronzové krúžky — záušnice, jeden s uzavretými koncami (obr. 18: 6), druhý s jedným koncom lyžičkovite vykovaným a pripájajúcim sa k tupému druhému koncu (obr. 18: 5). Pri zbere v sonde V našla sa záušnica strednej veľkosti z bronzového drôtu, s jedným koncom skovaným naplocho a dvojnásobne zahnutým a na vonkajšej strane zdobeným dvoma vrúbkami (obr. 18: 2).

Vo viacerých hrobch boli povedľa kostier pri hlave, rukách alebo nohách úlomky tehliel, tufových kvádrov a niekedy uhľiky zo spáleného dreva. Máme tu na mysli len také hroby, v ktorých sa spomenuté nálezy zistili bezprostredne pri kos-

tre, a nie také, v ktorých úlomky kameňov a tehliel boli v zásype nad hrobom, čo bolo skoro všeobecným zjavom. Z týchto hrobov osobitne sa treba zmieniť o hrobe 32, v ktorom sa okolo hlavy kostry nachádzali úlomky tufových kvádrov a jeden fragment tehly, vysoký 5,8 cm. Jeden celý tufový kváder o rozmeroch $15 \times 23 \times 23,5$ cm bol pri hlave a na ňom boli črepy z väčšieho hrnca tmavosivej farby (obr. 12: 4). Hrnec mal jednoduché, lievikovite roztvorené ústie a na tele bol zdobený jemne rytou obvodovou závitnicou (obr. 13: 1). Medzi črepmi z tohto hrnca a pod nimi nachádzali sa uhľiky zo spáleného dreva. Dva kúsky tufu boli pri pravom ramene.

Osobitnú zmienku si zasluhuje aj hrob 48, nad ktorým ca 15 cm pod úrovňou terénu boli dva veľké ploché balvany, jeden z travertínu, druhý z čadiča. V zásype hrobovej jamy boli aj v úrovni kostry hrušky malty a úlomky kameňov.

Obr. 12. Levice — Baratka. 1—4 — hroby kostolného radového cintorína; 5, 6 — zvyšky objektu 1 (pec).

Hroby rešpektovali zvyšky stavieb, len hroby 24 a 25 boli prekryté relatívne najmladšími základmi pod vežu. Hroby 17, 23, 24, 25 a 26 boli priamo na základoch pristavby ku kostolu I a prekryvali ich (obr. 4: 3, obr. 16). Jeden detský hrob (č. 16) bol pri severnej stene kostola I. Ostatné hroby, ktoré tvoria absolútnu väčšinu z preskúmaného počtu, boli bez nálezov a nedali sa z nich získať nijaké závažnejšie pozorovania, potrebné pre ich ďalší rozbor. Výskyt drobných úlomkov kameňov alebo hrudiek malty v nich mohol by síce naznačovať, že vznikli až po deštrukcii niektoej zo stavieb, ale všeobecne sa toto kritérium nemohlo uplatniť, lebo pôda tu bola až do úrovne hrobov úplne premiešaná s týmito zložkami deštrukcie, hroby boli veľmi husto vedľa seba a hrobové jamy nerozoznateľné. V zemi nad hrobmi nachádzali sa tiež črepy staršej, hnedavosivej, mierne drsnej stredovekej keramiky, zdobenej obvodovými ryhami, vlnovkou alebo vrypami, ale i mladšej keramiky, ako napr. črepy zo svetlošedých tenkostených nádob, zdobených jemnými rebierkami alebo odtlačkami ozubeného kolieska.

Situácia v okolí stavieb a sídliskové nálezy

I keď už samotné kostoly a cintorín sú dostatočným dôkazom existencie dediny na tejto lokalite, celkovo naše úsilie pri výskume na Baratke nezačalo sa len týmto smerom. Naopak, už hneď od začiatku pripisovali sme veľkú dôležitosť skúmaniu vlastnej dediny, po ktorej sa tu už pri povrchovom prieskume ukazovali zreteľné stopy. Pri častejšie opakovaných obhliadkach, najmä po čerstvej orbe, sa tu vždy v bližšom i vzdialenejšom okolí zaniknutých stavieb podarilo nájsť nové a nové črepy a iné sídliskové nálezy, ktoré akoby sa sústreďovali len na určité miesta. Keď sme potom na viacerých miestach, kde sa nápadnejšie nálezy koncentrovali, vykopalí zisťovacie sondy, získali sme síce ďalšie sídliskové nálezy, najmä črepy stredovekej keramiky, ale súvislejšie zachované stopy po objektoch sa nám s výnimkou jedného malého objektu a dvoch jám nepodarilo zistiť. Spravidla po prekopaní zeme do hĺbky ca 40 cm sa stopy po sídliskových objektoch a nálezy strácali, tak že sa s výkopom prichádzalo do sterilnej hnedej hlíny.

Objekt I sa zistil v sonde XI. Nachádzal sa ca 40 m juhovýchodne od zvyškov stavieb. Mal obdĺžnikový pôdorys o rozmeroch 208×168 cm;

bol uzavretý zo všetkých štyroch strán zvyškami pôvodného základového muriva (š ca 40 cm). Jeho vrchný okraj nachádzal sa tesne pod orniciou, miestami len 20 cm pod terajšou úrovňou. Vlastné základové murivo pozostávalo z lomových kameňov z čadiča a andezitového tufu rôznej veľkosti (obr. 12: 5, 6), ktoré boli v spodnej vrstve spájané len hlinou, zatiaľ čo vo vrchnej vrstve ich spájala drobiaca sa vápenno-piesková malta. Spodný okraj týchto základov siahla do hĺbky 45–50 cm (obr. 14). Vnútorň priestor tohto objektu vyplňovala hlinitá zem, v ktorej bolo hodne hrúd prepálenej hlíny, často s jednou stranou rovno zahladenou. Ďalej sa vo výplni nachádzalo hodne uhlíkov z nedohoreného dreva, drobnejšie kamene a úlomky stredovekej keramiky.

Fragment podobného hrnca aký sa našiel v hrobe 32 (obr. 13: 2), niekoľko úlomkov črepov a jeden praslen (obr. 21: 6) našli sa v tesnej blízkosti objektu.

Nálezy znútra objektu I:

1. Dva črepy bielej keramiky.
2. Črepy sivej keramiky s rímsovitě profilovaným okrajom.
3. Fragment ucha z džbána sivej farby.
4. Fragment z dna tzv. gotického pohára.
5. Dva málo výrazné črepy zo zásobnice.
6. Fragment podkovy s vykoványm ozubom.

Nálezy z okolia objektu I:

1. Fragment väčšieho hrnca sivej farby s jednoduchým, lievikovitě roztvoreným ústím; jeho povrch je zdobený jemnou obvodovou závitnicou (obr. 13: 2).
2. Hlinený praslen, Ø 2,8 cm, v 1,9 cm (obr. 21: 6).
3. Fragment železného kosáka.

Napriek tomu, že sme okolie objektu sondážou dôkladne preskúmali, nepodarilo sa nám zistiť jeho pokračovanie na väčšej rozlohe, ani stopy po prípadných ďalších objektoch, ktorých súčasťou mohol byť.

Asi 15 m západne od zvyškov stavieb prišli sme na dve jamy kruhového pôdorysu, ktoré sa svojou výplňou len veľmi nezreteľne odlišovali od okolitého tmavohnedého hlinitého terénu.

Kultúrna jama 1 mala priemer 98–105 cm a siahala do hĺbky 118 cm. Smerom k spodku sa mierne zužovala. V úrovni zistenia v hĺbke 40 cm nachádzala sa pri jame skupina piatich lomových kameňov, tvoriacich akoby torzo múru. Jeho ďalšie pokračovanie sme však nemohli zachytiť. Vo výplni jamy našlo sa pomerne veľa drobných, málo výrazných črepov staršej, ale najviac mladšej tenkostennej keramiky a viac železných nástrojov alebo ich úlomkov.

Obr. 13. Levice – Baratka. 1 – fragment hrnca z hrobu 32; 2 – fragment hrnca z okolia objektu 1.

Opis nálezov:

1. Málo výrazné črepy keramiky zo zrnitého materiálu drsného povrchu, hnedavosivej farby.

2. Črepy z nádob z jemnozrného materiálu, tenkých stien, hladkého povrchu, bielosivej a sivej farby, s okrajom rímsovite profilovaným. Niektoré črepy sú zdobené odtlačkami ozubeného kolieska.

3. Fragment čepele meča s malým žliabkom na oboch stranách, š 3,7 cm (obr. 22: 21).

4. Fragment železného kosáka, ktorého list bez odsadenia prechádza do tŕňovitého násadca (obr. 22: 1).

5. Lhký železný hrot šíp s tŕňovitým násadcom. Jeho dve hrany sú v blízkosti násadca zbrúsené; d 7,3 cm, d hrotu 4,5 cm (obr. 22: 16).

6. Železná obrúčka z plechu, na jednej strane do ostra skovaná; Ø 3,3 cm, v 1,4 cm (obr. 22: 20).

7. Železné kováčske klince s hlavičkou v podobe písmena T, rôznej veľkosti (d 4–7,5 cm).

Kultúrna jama 2 mala priemer 80 cm a siahala do hĺbky 102 cm, pričom sa smerom k dnu oblúkovite zužovala. V úrovni jej zistenia bol úlomok kvádra s rozmermi 21 × 32 cm.

Opis nálezov:

1. Črepy keramiky ako v kultúrnej jame 1 a jeden fragment pokrývky s gombíkovitým držadlom.

2. Železný závesok z dvojitého plechu (obr. 22: 12).

3. Železné klince ako v kultúrnej jame 1.

Nálezy zo sond a z povrchového zberu

Ako už bolo spomenuté, v zisťovacích sondách nachádzali sa vo vrchnej vrstve do hĺbky ca 40 cm rôzne sídliskové nálezy, najčastejšie črepy stredovekej keramiky a zriedkavejšie úlomky železných predmetov, ale súvislejšie stopy po ďalších objektoch sme nezistili. Vzhľadom na to je hodnota týchto nálezov značne znížená, no pre rámcové určenie stredovekého osídlenia Baratky môžu byť nálezy dosť spoľahlivým vodidlom. Zároveň nám tieto nálezy dávajú prehľad o jednotlivých druhoch úžitkových predmetov, používaných obyvateľmi tunajšej zaniknutej dediny. Preto uvádzame nálezy aspoň podľa jednotlivých druhov.

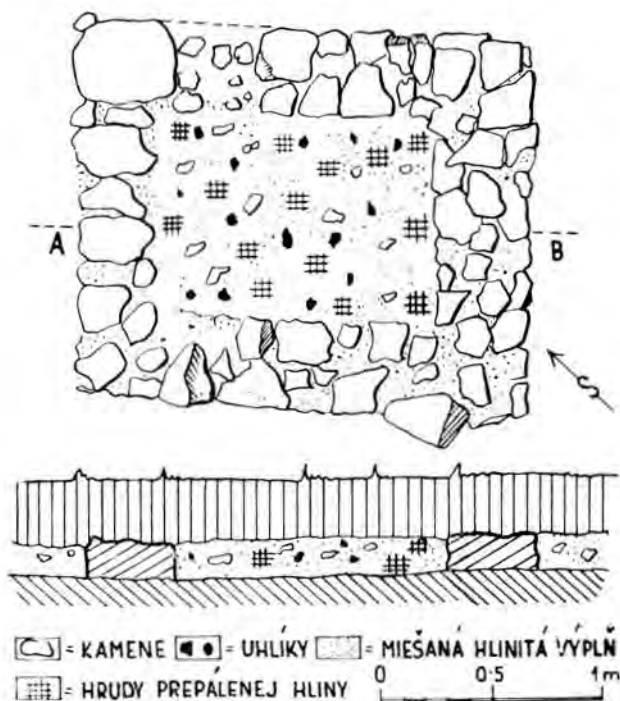
Keramiky

1. Tri väčšie fragmenty z hrncov pomerne starobylého charakteru zo zrnitého materiálu, hojne premiešaného so sludou, drsného povrchu, tmavohnedej farby. Hrúbka stien je značne nepravidelná. Povrch zdobí jemná vlnovka alebo závitnica. Okraj je jednoduchý. (Obr. 15: 13, obr. 21: 7, 8.)

2. Črepy z hrncov hnedavosivej farby, zo zrnitého materiálu, s vyšším, lievikovite roztvoreným ústím a jednoduchým alebo slabo zosilneným okrajom, vyrobených obtáčaním; bývajú zdobené hlbšie rytou závitnicou, vlnkovou i vrypmi (obr. 21: 2, 5, 9, 13, 15, 16). Na dňach sú často stopy po reliéfnych značkách.

3. Črepy z hlinených kotlíkov, v jednom prípade zdobené vysokou vlnkovou (obr. 15: 8, 21: 3).

4. Črepy zo zásobní, bielosivej a čiernosivej farby, z hrubozrnitého materiálu (obr. 21: 10).

Obr. 14. Levice – Baratka. Objekt 1 (pec).

5. Črepy žltobielej keramiky z jemného materiálu, zdobené často červeným maľovaním (obr. 21: 14).

6. Črepy sivej keramiky, zo zrnitého materiálu, mierne drsného povrchu, z hrncov s rímsovitě profilovaným okrajom (obr. 21: 12), z džbánov, pohárov a tanierovitých alebo zvonovitých pokrývk.

7. Črepy sivej tenkostennej keramiky z jemnozrnného materiálu, hladkého povrchu, zdobené často odtlačkami ozubeného kolieska alebo pásika matrice (obr. 21: 11).

Kovové predmety

1. Úlomky železných kosákov s úzkym listom, na strane ostria niekedy zúbkovaným (obr. 15: 9, 10).

2. Väčšie i menšie nože s rovnou i mierne skrojenou chrbtovou stranou (obr. 22: 2, 6, 9).

3. Fragmenty konských podkov s vyšším vykoványm ozubom (pätkou) (obr. 22: 5, 17).

4. Kovárske klince s kvadratickou hlavičkou (obr. 22: 10) alebo v podobe písmena T, rôznej veľkosti (obr. 22: 3, 4, 8, 14).

5. Fragment jazdeckej ostrohy s hviezdicovitým bodcom (obr. 22: 13).

6. Železný zákolník (obr. 15: 6).

7. Železný zákosník (obr. 22: 19).

8. Železný nástroj s vejárovitým zaobleným ostrím a tulačkou (obr. 22: 15).

9. Málo výrazné úlomky zo železných nástrojov bližšie neurčeného účelu (obr. 22: 7, 11, 18).

Rozbor zistenej situácie, interpretácia a datovanie

Ako sme mali možnosť vidieť pri charakteristike a opise celkovej nálezovej situácie, stretáme v prípade Barátky doklady o všetkých troch hlavných zložkách stredovekej dediny: vlastnej dedine, cintoríne a sakrálnych stavbách.

Vlastnú dedinu sme pre nepriaznivú nálezovú situáciu mali najmenšiu možnosť poznať. Zachytili sme ju síce v početných a výrazných nálezoch predmetov každodennej potreby, resp. ich úlomkov, ale o formách príbytkov a o členení osídleného priestoru sme sa veľa nedozvedeli. Jednako sme presvedčení, že bude najsprávnejšie začať v prvom rade s hodnotením sídliskových nálezov, lebo tie dávajú rámec ostatným dvom zložkám, cintorínu a stavbám. Keďže súvislé a ucelenejšie stopy po objektoch sa tu nedali zistiť, obmedzíme sa aspoň na určenie časového rámca osídlenia na tejto lokalite na základe získaného nálezového materiálu. V ňom stretáme najčastejšie keramiky, ktorá, hoci neumožňuje presné datovanie, je už za dnešného stavu jej poznania dosť spoľahlivým vodídlom v tomto smere.

Medzi získanými črepami je niekoľko druhov, s ktorými sme sa zoznámili už pri jej opise. Predovšetkým treba spomenúť dva väčšie fragmenty z hrncov pomerne starobylého tvaru a rázu (obr.

15: 13, obr. 22: 7). Tie sa typologicky a druhove javia ako najstaršie nálezy na tejto lokalite, dokladajúce tu už včasnostredoveké osídlenie. Možno ich datovať už do hradištnej, najskôr stredohradištnej doby. Štruktúrou materiálu je týmto črepom podobný fragment z hrnca s lievikovite roztvoreným ústím (obr. 21: 8).

Druhú skupinu keramických nálezov predstavujú črepy hnedavosivej a čieranosivej keramiky, prevažne z hrncov s jednoduchým, vyšším roztvoreným ústím alebo slabo zosilneným okrajom, zdobené závitnicou, vlnovkou alebo vrypami (obr. 21: 2, 13, 15, 16). Charakter ich stien prezrádza ešte výrobu obtáčaním. Stretáme medzi nimi aj črepy z veľkých zásobníč. Táto keramika je charakteristická hlavne pre XII. a XIII. storočie. Časove sa k nej radia aj črepy z hlinených kotlíkov (obr. 15: 8, obr. 21: 3).

Ďalej tu máme tzv. bielu keramiky, často so stopami červenohnedého maľovania na vonkajšej strane. O tejto je známe, že sa objavuje v druhej polovici XIII. storočia, no častejšia je najmä v nasledujúcich dvoch storočiach — XIV. a XV.¹⁵

Pomerne najhojnejšie sa tu vyskytujú črepy sivej až tuhovosivej keramiky s rovnomernou hrúbkou stien, vyrobenej už zaiste tzv. technikou vytáčania (na rýchlo rotujúcom kruhu). V čepoch spoznáваме predovšetkým hrncovité tvary s rímsovitě profilovaným okrajom, ale sú zastúpené aj tanierikové a zvonovité pokrývky, džbány a misičky. Ich povrch býva jemne zvlnený obvodovými rebierkami a žliabkami. Tento druh keramiky vystupuje približne súbežne so spomenutou bielou keramikou.

Ojedinele sa tu vyskytujú črepy z celkom tenkostenných, na tvrdo vypálených nádob s hladkým povrchom, zdobené odtlačkami ozubeného kolieska alebo plastickým pásom odtlačkov matrice (obr. 21: 11). Táto keramika je v súbore získaného materiálu najmladšia, ale nedá sa podľa nej presnejšie určiť horná časová hranica osídlenia na Barátke. Jej výskyt totiž zasahuje hlboko do novoveku. Z tohto hľadiska môžeme sa opierať o inú skutočnosť v prípade Barátky. V nálezovom materiáli totiž vôbec nestretáme glazúrovanú keramiky. To nám pre určenie hornej hranice naznačuje, že v XVI., prípadne už v druhej polovici XV. storočia táto poloha nebola osídlená, lebo spomenutá keramika sa v tejto dobe už pomerne hojne vyskytuje¹⁶ a na Barátke ju nestretáme.

Z kovových predmetov nachádzame tu väčšinou len úžitkové predmety, ktoré pre spresnenie datovania podľa keramiky nemožno použiť, ale snád

len pre jeho potvrdenie. Našli sa tu fragmenty železných kosákov (obr. 15: 9, 10, obr. 22: 1), ktoré svojím charakterom nevybočujú z rámca ich stredovekých foriem, fragmenty konských podkov (obr. 22: 5, 17), železné nože (obr. 15: 14, obr. 22: 2, 6, 9), železné klince (obr. 22: 3, 4, 8, 10, 18) a iné úlomky predmetov, ktorých tvar je počas dlhej doby podriadený výlučne ich funkcii, a tak nám neumožňujú presnejšie datovanie. Bližšie, ale tiež len rámcovo možno datovať jazdecké ostrohy (obr. 15: 3, 4, obr. 22: 13), ktoré svojím charakterom poukazujú na druhú polovicu XIII. a na XIV. storočie.¹⁷ Ľahký železný hrot (obr. 22: 16) patrí asi tiež do tejto doby.¹⁸ Kostený predmet ihlancovitého tvaru na širšom dutom konci prevŕtaný (obr. 15: 5), ktorý sa našiel vo vrstve deštrukcie stavieb, vyskytuje sa už medzi hradištným materiálom a býva označovaný obvykle ako osten;¹⁹ nemožno však vylúčiť ani jeho neskorší výskyt v stredoveku.

Okrem samotných nálezov dokladá nám na Baratke sídliskové objekty zvyšok základov obdĺžnikového objektu, zisteného juhovýchodne od zvyškov kostolov (obr. 14). Pretože sa z neho zachovala len najspodnejšia časť, na ktorej sa už nedali sledovať nijaké znaky, ktoré by umožňovali jeho presnejšie funkčné určenie, ťažko sa o ňom s istotou vysloviť. Vzhľadom na hojné nálezy hrúd prepálenej hliny v jeho výplni možno sa len domnievať, že tu mohla byť pec na pečenie chleba.²⁰ Stála pravdepodobne osamotene, lebo v jej bezprostrednej blízkosti sme nezistili nijaké pokračovanie podobných základov. Možno však predpokladať, že v ďalšom jej okolí sa nachádzali aj iné sídliskové objekty, lebo nálezy črepov i kameňov tu boli hojné. Podľa charakteru nálezov z výplne pece možno ju datovať približne do mladšej fázy osídlenia Baratky, do XIV.—XV. storočia.

Účel dvoch jám s nálezmi mladšej stredovekej keramiky a úlomkov železných predmetov vzhľadom na to, že sa v okolí nezistili nijaké stopy po objektoch, ktorých súčasťou mohli byť, zostáva ešte viac otázný ako v prípade objektu 1.

Z uvedeného vidno, že pokiaľ ide o vlastnú dedinu, máme ju na Baratke doloženú len nálezo- vým materiálom a len v minimálnych stopách po samotných sídliskových objektoch. Tieto sa tu nezachovali preto, lebo s najväčšou pravdepodobnosťou to boli jednoduché stavby, postavené väčšinou na úrovni okolitej pôdy, prípadne ich základy alebo časti siahali len plytko pod ňu, preto všetky stopy po nich stačila v priebehu viacerých storočí

zničiť orba a ostatná kultivácia pôdy. Azda náhodou môže sa ešte tu i tam prísť na veľkej rozlohe tohto poľa na nejaké výraznejšie zvyšky po príbytkoch, no zatiaľ z archeologického výskumu máme k dispozícii len uvedené výsledky.

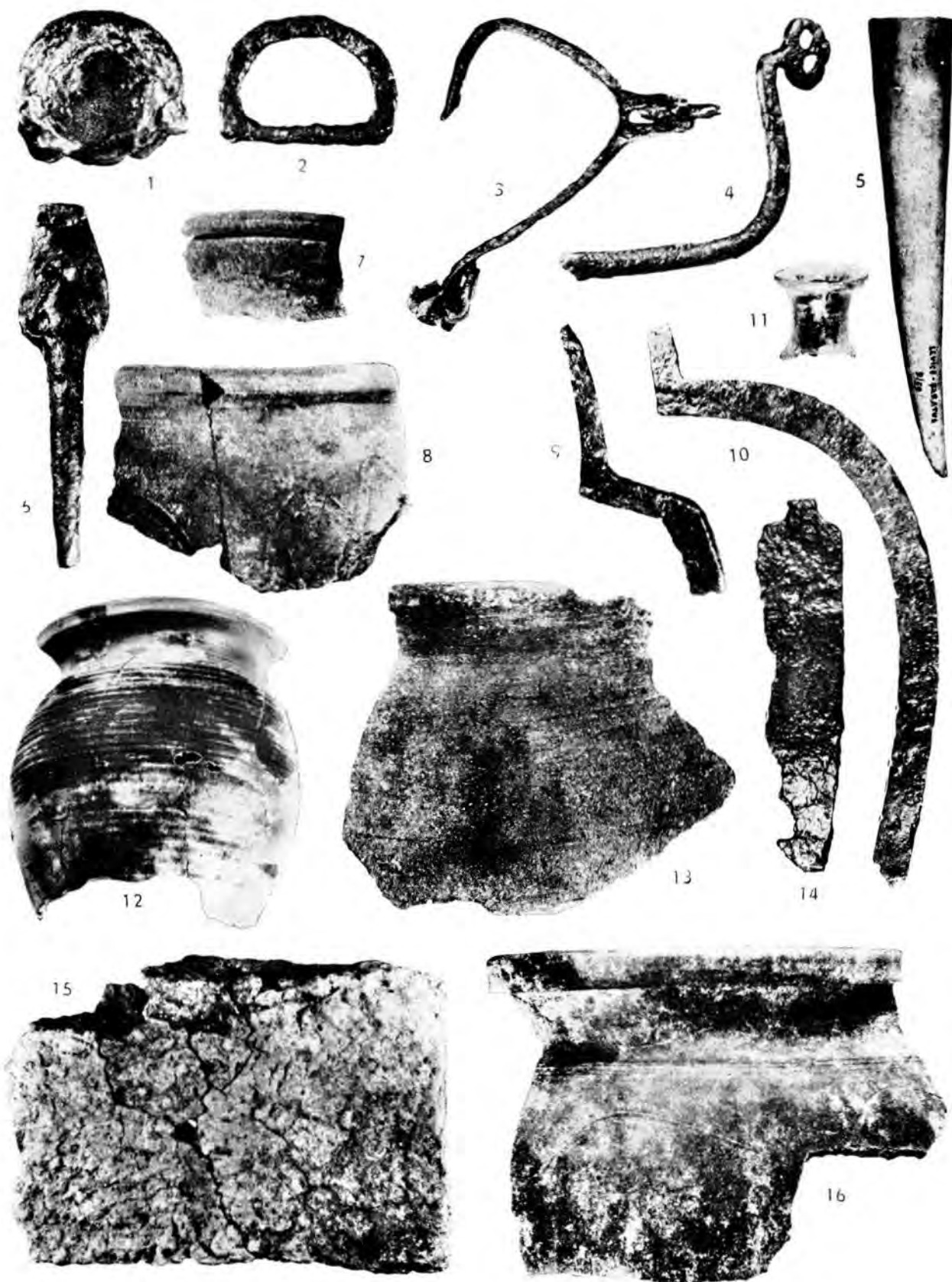
Získaný archeologický materiál určuje nám však aspoň približne časový rámec osídlenia Baratky. Podľa neho vidno, že prvé, i keď veľmi nepatrné stopy osídlenia tejto polohy možno hľadať už v stredohradištnej dobe. Ťažisko osídlenia podľa charakteru nálezového materiálu ukazuje sa v dobe od XII. do XV. storočia včítane.

Druhou zložkou stredovekej dediny na Baratke je kostolný radový cintorín, ktorý sa nachádzal na území okolo kostolov, najviac na južnej strane (obr. 16). Preskúmaných 87 hrobov tvorí zaiste aspoň hrubý prierez celkovou situáciou na ňom. Pozorovania i materiál získaný pri ich odkryve nedovoľujú síce presnejšie chronologické závery, ale umožňujú, podobne ako v prípade dediny, aspoň rámcové určenie dolnej a hornej hranice pochovávaní na tomto mieste, čo je pre nás najdôležitejšie.

Zo skromného počtu získaných nálezov z hrobov možno pre datovanie cintorína využiť predovšetkým esovité záušnice a záušnice z pleteného drôtu, ktoré v takýchto formách a vyhotovení obvykle stretáme na našich kostolných radových cintorínoch; datujú sa do XII.—XIII. storočia. Určitejšie, ale predsa tiež len viac-menej rámcové chronologické zaradenie umožňuje hrob 39, v ktorom sa našiel uhorský denár, datovateľný do XII.—XIII. storočia. Vzhľadom na to, že pri kostre v tomto hrobe našli sa aj úlomky tehliel s prílepenou vrstvou vápennej malty a úlomky tufových kvádrov, možno predpokladať, že v čase, keď bol tento hrob vykopaný, nachádzali sa na povrchu okolitej pôdy fragmenty stavebného materiálu, pochádzajúce z deštrukcie niektorej zo stavieb. Tento nález a predpoklad z neho plynúci môže nám byť pomôckou pri určovaní doby zániku jedného alebo druhého kostola. O tom však nižšie.

Tiež hrob 32, v ktorom sa našiel väčší fragment hrnca, položený na kvádri, možno podľa charakteru hrnca tiež datovať do XIII. storočia.

Podobné nálezy úlomkov stavebného materiálu, najmä tufových kvádrov, tehliel a hrudiek malty stretli sme pri kostrách dosť často (pozri prehľad na strane 422—424). Úmyselne sme brali do úvahy iba tie hroby, do ktorých tieto úlomky boli, usudzujúc podľa ich uloženia, dané zámerne. I tieto hroby treba časove zaradiť do doby po deštrukcii prvej alebo druhej stavby na Baratke. Ináč drobné

Obr. 15. Levice – Barátka. 1–5, 7, 11, 12, 14–16 – vrstva deštrukcie stavieb; 6, 9, 10 – zber; 8, 13 – západne od stavieb.

prvky z deštrukcie stavieb nachádzali sa v celej hrúbke vrstvy, ktorá bola výkopom hrobov porušená, preto sa mohli dostať aj do pôvodne starších hrobov sekundárne. Preto vlastne ani nebolo možné vyčleniť hroby bez prvkov deštrukcie v ich zásepe.

Mohli by sme sa snáď ešte pokúsiť o približné časové zaradenie hrobov na základe polohy rúk. Na radovom pohrebisku v Krásne prišlo sa totiž na základe hrobov datovaných mincami k poznatku, že kostry v najstarších stredovekých hrobách z XI. — XII. storočia mali ruky vedľa tela, kým v nasledujúcich dvoch storočiach sa ruky kladli prevažne na lono.²¹ V prípade hrobov na Baratke sa však ukazuje, že aj kostry tých hrobov, pri ktorých sa nachádzajú okolo kostry úlomky stavebného materiálu, majú ruky vedľa tela, preto toto pozorovanie z krasňanského cintorína tu sotva možno uplatniť.

Relatívne chronologické zaradenie možno urobiť v prípade hrobov 17, 23, 24, 25, 26 a 27 v tom zmysle, že tieto mohli byť vykopané až po zániku prístavby ku kostolu I, lebo prekryvali zvyšky jej základov (obr. 16). Hroby 24 a 25 boli okrem toho prekryté základmi veže, to znamená, že boli vykopané v čase medzi zánikom prístavby ku kostolu I a medzi vybudovaním základov veže ku kostolu II. Keďže sa pri týchto hrobách nenašli nijaké sprievodné nálezy, nemá toto zistenie zásadnejší význam. Možno z neho len usudzovať, že medzi zánikom prístavby ku kostolu I a postavením veže ku kostolu II uplynulo asi viac desaťročí.

Jeden detský hrob (č. 16), nájdený vnútri kostola tesne pod vrstvou deštrukcie, je dokladom, že sa tu pochovávalo aj po zániku najmladšieho kostola.

Mladšie hroby, zo XIV. a XV. storočia, sú tu nepriamo doložené i nálezmi keramiky v ich zásepe, ktorá sa svojím charakterom hlási do tejto doby.

Na doplnenie pozorovaní treba ešte uviesť, že v nálezovom materiáli z hrobov nenachádzame nijaké pamiatky, ktoré by sme s istotou mohli datovať pred XII. storočie a po XV. storočí.

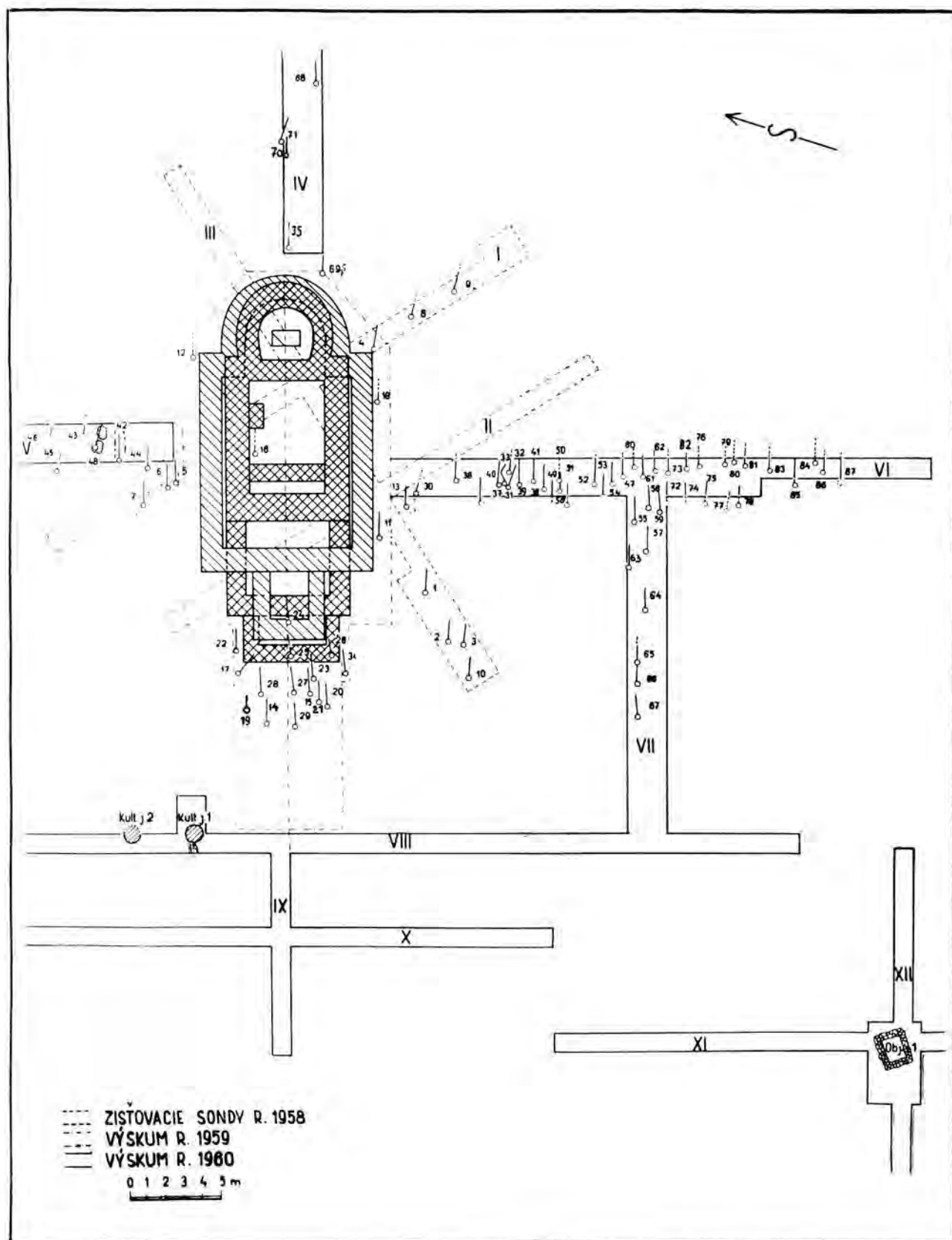
Týmto máme priamo i nepriamo vymedzený rámec pochovávaní na cintoríne v Baratke zhruba XII. a XV. storočím, čo plne zodpovedá aj celkovému rámcu osídlenia tejto lokality.

Zo zvláštností, s ktorými sme sa na tomto cintoríne stretli, treba sa zmieniť o zvyku kladenia väčších úlomkov stavebného materiálu, tehliel, kvádrov i beztvárnych kameňov k mŕtvemu. Spôsob ich uloženia — nachádzajú sa obyčajne končá hlavy, po jej stranách, pri nohách, v jednom prípade (hrob

č. 42) vytvárajú tehly skoro súvislé obloženie kostry (obr. 12: 2) — naznačuje, že tu zaiste nešlo o náhodné vhadzovanie kameňov do hrobu, ale že mali istú funkciu. Dôležité z tohto hľadiska je, že v hrobách, v ktorých sa pri kostrách na takéto kamene alebo tehly prišlo, nezistili sme stopy po rakve. Preto sa zdá, že týmito kameňmi asi upevňovali rohožovú prikrývku, ktorou bol mŕtvy, pochovaný bez rakvy, prikrytý. Nie je však vylúčená ani určitá symbolika tohto zvyku, sledujúca cieľ, aby mŕtvy mal pri sebe zlomky zo sakrálnej stavby. Nálezy takýchto úlomkov stavebného materiálu v hrobách známe sú aj z cintorína v Bohatej²² a v Maďarsku z Mezökövácsházy.²³

Kamenné balvany nad hrobom 48 pripomínajú situáciu známu už z viacerých našich stredovekých cintorínov (Devín, Dražovce, Martin, Krásno, Sádok),²⁴ kde ich stretáme hlavne nad hrobmi zo staršej fázy, z XI. — XIII. storočia. Výskyt týchto náhrobných kameňov vyžiada si v budúcnosti osobitnú pozornosť, lebo tento zvyk stretáme najrozšírenejší v údolí Nitry, kde súvisel zrejme s prítomnosťou vhodného materiálu v blízkych horských masívoch. Zaujímavé pritom je, že na niektorých lokalitách stretáme popri tých druhoch kameňa, ktoré pochádzajú z bezprostredného okolia cintorína, teda z miestnych lomov, aj také druhy, ktoré sa vyskytujú len vo vzdialenejšom okolí.²⁵ Preto sa zdá, že kamene k tomuto účelu dovážali sa často aj zďaleka. Pre vysvetlenie príčiny tohto javu prichádza do úvahy možnosť, ktorú načrtol O. Krupica, t. j. že kamene mohli byť dovezené odtiaľ, odkiaľ pochádzal mŕtvy,²⁶ pretože na jeden a ten istý cintorín mohlo pochovávať aj viac dedín. Nie je vylúčená ani možnosť, že takéto náhrobné kamene si zámožnejší obyvatelia zaobstarávali ešte zaživa a dovážali si ich odtiaľ, kde sa väčšinu svojho života zdržiavali. V prípade náhrobných kameňov na Baratke ide o miestne druhy kameňa — travertín (zo Šiklóša) a čadičo-andezit (spod Kalvárie). Vzhľadom na nálezy hrudiek malty a úlomky tehliel pod týmito balvanmi sa však zdá, že tieto náhrobné kamene nemuseli byť zámerne privezené na tento účel, ale že sa tu mohli použiť kamene zo základov prvého alebo druhého kostola. Jednako však tu ide o náhrobné kamene.

Podľa územného rozšírenia hrobov, nájdených v jednotlivých sondách v okolí zaniknutých stavieb, možno si urobiť aj predstavu o celkovom územnom rozsahu cintorína. Jeho celková dĺžka bola ca 45 m a šírka 38 m včítane územia, ktoré zaberali stavby. Je to teda priestor pomerne malý, z čoho však nemožno usudzovať na krátkosť trvania cintorína ale-

Obr. 16. Levica — Baratka. Celkový plán sond, objektov a hrobov z výskumov v r. 1958–1960.

bo malý počet obyvateľov prilahlej dediny, lebo v sekundárnom uložení sa tu nachádzalo veľké množstvo ľudských kostí z porušených starších hrobov. Skôr môžeme usudzovať na to, že sa tu už plne uplatnil zvyk pochovávať na malej vysvätenej ploche v okolí kostola. To je tiež jeden zo znakov, ktorý ukazuje, že cintorín nemôže mať počiatky v období tzv. belobrdských cintorínov, ktoré boli vždy územne značne rozsiahlejšie. Vzhľadom na pomerne malú rozlohu cintorína a hustotu hrobov v ňom treba predpokladať, že sa tu iste neustále v priebehu viacerých storočí kopali nové hroby na miestach, kde už predtým boli staršie hroby. Tým si treba vysvetliť aj značné premiešanie vrstvy deštrukcie, ktoré sme na celom priestore v okolí stavieb stretali, ako aj to, že sa nám na cintoríne podarilo zachytiť len tak málo hrobov z jeho staršej fázy.

Tretiu a najvýraznejšie zachytenú zložku zaniknutej dediny na Baratke predstavujú zvyšky s a k r á l n y c h s t a v i e b, v ktorých sme rozpoznali jednak kostol I s emporou a s dvojpriestorovou prístavbou na západnej strane a jednak kostol II s vežou. Pokiaľ ide o relatívnu chronológiu jednotlivých stavebných celkov, tá je jasná a istá: najstaršie jadro stavebných zvyškov predstavuje kostol I s emporou. K nemu pristavané dve miestnosti na západnej strane sa s jeho murivom neviazali, len sa k nemu pripájali cezúrou. Z toho nasleduje, že boli k nemu pristavané dodatočne. Druhý, relatívne mladší stavebný celok predstavuje kostol II. Zvyšky staršieho kostola I sú pojaté do vnútra kostola II. Zvyšky prístavieb ku kostolu I na západnej strane sú základmi kostola II zreteľne prekryté. Veža pri západnej stene tohto kostola tiež prekrýva zvyšky prístavieb ku kostolu II a jej murivo sa s kostolom II neviaže, ale sa k nemu pripája cezúrou.

Táto, hoci len relatívna, ale predsa absolútne istá chronológia vzniku jednotlivých stavieb na Baratke, je dôležitá z hľadiska metodologického. Ukazuje nám s ktorou stavbou máme pri rozbere začať. Je to k o s t o l I s e m p o r o u. Ako sme už pri opise videli, bol to kostol s obdĺžnikovou loďou a podkovovitou apsidou na východnej strane. V západnej časti mal vyvýšenú tribúnu — emporu. Jeho obvodové nadzemné steny boli postavené z pravidelne otesaných kvádrov s výškou 32—38 cm, kladených na malú medzeru do riadkov a spájaných vápenno-pieskovou maltou.

To, čo pri tomto kostole na prvý pohľad najviac upúta, je jeho výrazne podkovovitá forma apsidy nielen vnútri, ale aj zvonka. Ako je známe, pre rozpoznanie a odlíšenie podkovovitej formy apsidy od

polkruhovej, ktorá sa na románskych pozdĺžnych kostoloch vyskytuje najčastejšie, je rozhodujúci pomer dĺžky apsidy k jej šírke. Tento pomer pri polkruhovitej forme zodpovedá približne pomeru polomeru k priemeru apsidálneho oblúka, t. j. pomer 1 : 2, kdežto pri podkovovitých apsidách býva dĺžka väčšia ako polomer kruhu utvoreného apsidou.²⁷ Ďalej, kým pri polkruhovitej apside jej oblúk tvorí približne polovicu kruhu, pri podkovovitej apside tento oblúk predstavuje skoro tri štvrtiny kruhu.²⁸ Podľa obidvoch kritérií v prípade tohto kostola možno hovoriť o podkovovitej forme apsidy.

Samotná podkovovitá forma apsidy, majúca pôvod už v rímskej architektúre,²⁹ prezrádza na prvý pohľad staršie tradície. Stretáme ju často na západoeurópskych centrálnych a rotundovitých stavbách, kde umožňovala spojenie dvoch oblúkov v pravom uhle.³⁰ Ináč však na pozdĺžnych dispozíciách ju vo včasnorománskej architektúre nestretáme. Nenačítame ju ani na našich doteraz známych pozdĺžnych veľkomoravských kostoloch, kde je obvyklá štvorcová alebo polkruhová podoba sanktuária.³¹ Podkovovitú apsidu má kostol P. Márie v Budči, pochádzajúci z X. storočia,³² a kostol sv. Juraja na Pražskom hrade, kde mladšia románska stavba z XII. storočia rešpektuje staršiu podkovovitú formu.³³ Na Slovensku máme pozdĺžne románske kostoly s podkovovitou apsidou v Nitre (kostol sv. Emeráma na hrade), v Trstenom, v Otrhánkach (obec Haláčovce), na malej kaplici kláštorného kostola v Diakovciach a v Podolinci,³⁴ v Maďarsku v Gercsi, Herencsényi³⁵ a Karcsi.³⁶ Všetky spomenuté prípady podkovovitej formy apsidy zo Slovenska i z Maďarska sú na kostoloch, pochádzajúcich z románskej doby, preto sa zdá, že jej výskyt i v tejto dobe nie je celkom výnimočným javom.

Podľa uvedeného vidno, že samotná podkovovitá forma apsidy nemôže byť dostačujúcim kritériom pre datovanie príslušného kostola do včasnorománskej doby, ale že ju treba chápať vždy z tohto hľadiska v spojitosti s ostatnými znakmi dotýkajúcej stavby.

Podobne je to i s priečnym múrom na rozhraní apsidy a lode. Vyskytuje sa síce už vo včasnostredovekých kostoloch, kde sa považuje za dôsledok írsko-škótskeho vplyvu³⁷ (hoci ani tu nie je všeobecným javom), ale stretáme ho aj na mladších, neskororománskych kostoloch.³⁸ Postavenie tejto priečky nemuselo byť vždy štýlovou záležitosťou, ale možno ju dávať do súvislosti so zúženým triumfálnym oblúkom a so stupienkom, ktorý oddeľoval sanktuárium od lode.

Ak nám dva uvedené znaky pripomínajú čiastoč-

ne staršie prvky z včasnorománskeho obdobia, ďalšie charakteristické znaky a vlastnosti tohto kostola už nijako nenاسvedčujú tomu, že mohol vzniknúť v tejto dobe.

Medzi týmito znakmi na prvom mieste z hľadiska druhového zaradenia a tým aj datovania kostola I na Baratke treba uviesť základový múr v západnej časti lode. Tento múr je totiž nesporným dokladom empory vstavanej do základného priestoru lode tohto kostola. Emporu v takejto podobe pred XII. storočím v našej domácej architektúre nestretáme, no na druhej strane nachádzame ju skoro na všetkých našich dedinských kostoloch z XII. a XIII. storočia.³⁹ Keďže tento prvok v našej domácej architektúre predstavuje v rámci stredoeurópskeho románskeho staviteľstva určitú charakteristickú zvláštnosť a má svoje pozadie v širších triedno-spoločenských pomeroch, považujeme za potrebné venovať mu na tomto mieste dôkladnejšiu pozornosť.

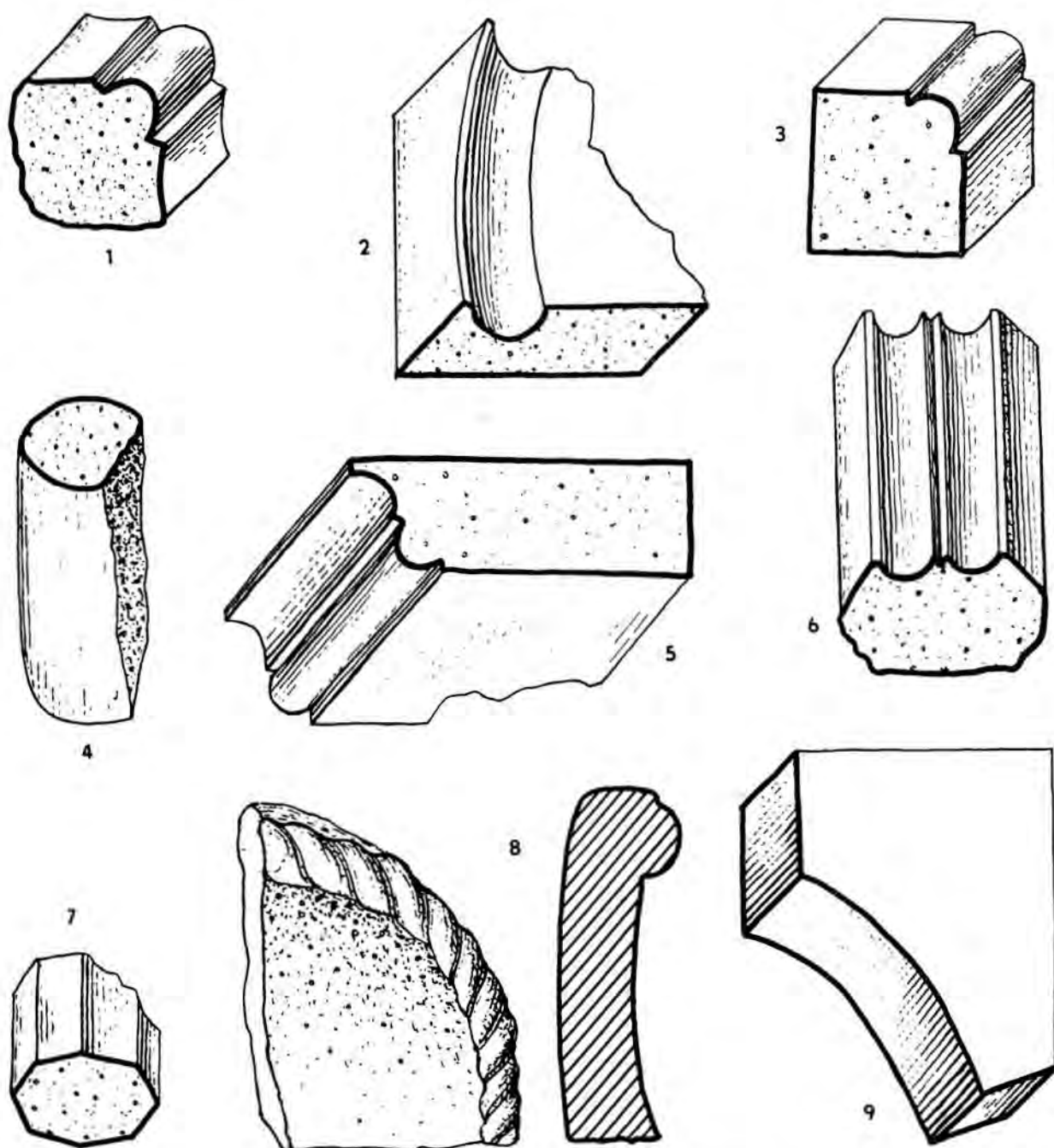
Empory v románskych kostoloch majú svoj pôvod v tzv. *westwerkoch* — súkromných kapliciach a oratóriách panovníkov z čias otonských a karolínskych. Ich vznik a funkciu pre české pomery vysvetlil už V. B i r n b a u m.⁴⁰ Hovorí o nich, že sa zriaďovali v XII. a XIII. storočí pre miestneho zemana, majiteľa dediny, ktorý býval na neďalekom dvorci. Empora bola prístupná priamo z prvého poschodia dreveného panského domu, z ktorého sem viedol drevený mostík (alebo pavlač) a ústil priamo do portálíka, ktorým bola opatrená veža alebo západná fasáda kostola v prvom poschodí a ktorý viedol na emporu. Toto vysvetlenie prijal a uplatnil na slovenské emporové kostoly V. M e n c l,⁴¹ no poukázal i na rozdiely, ktoré odlišujú usporiadanie a vzhľad empor na našich kostoloch od českých. Je to predovšetkým riešenie prístupu na emporu. Zatiaľ pri českých emporových kostoloch je na ňu prístup priamo v poschodí, na našich kostoloch je výstup na emporu z lode, niekedy priamo v hrúbke západnej steny (Kalinčiakovo), no ani v jednom prípade niet u nás priameho vstupu na emporu vo výške prvého poschodia kostola.

Problematiku empor v románskych stavbách stredovekého Uhorska na širšej báze a v novšom svetle načrtol maďarský bádateľ G. E n t z.⁴² Zdôraznil najmä sociálno-triedne pozadie, ktoré si vyžiadalo vznik a rôzne obmeny tohto zvláštneho a územne odlišne riešeného útvaru v dispozícii románskych kostolov v stredoeurópskom staviteľstve a poukázal na to, ako sa v priebehu dlhého historického vývoja hlavné časti stredovekých kostolov formovali nielen podľa požiadaviek bohoslužobných obradov, ale v akej miere sa v nich odrážalo aj spoločenské

zriadenie za feudalizmu. Z hľadiska vývoja našej architektúry dôležitý je jeho poznatok, že nachádza výrazné spójivá medzi západoeurópskym vývojom galérií a medzi našimi domácimi typmi týchto empor (galérií), či už v kláštorňoch alebo jednoduchých jednolodových dedinských kostoloch. Rozpoznáva v nich charakteristické domáce riešenie, ktoré sa v porovnaní so západoeurópskymi typmi vytvára jednoduchším spôsobom, no po umeleckej stránke stojí tiež na vysokej úrovni. Tento vývoj sleduje od *westwerkov* cez galérie v bazilikách, ktoré dávali stavať králi (Panonhalma), cez galérie kláštorňoch kostolov (Biňa) až po najjednoduchšie a súčasne najrozšírenejšie panské emporo dedinských kostolov románskeho obdobia (Dražovce, Csaroda). Obdobie tohto vývinu kladie do prvej polovice XII. storočia a v jeho druhej polovici pokladá ho už za doriešené. Jeho pozadie vidí v tom, že iniciatívu pôvodne vychádzajúcu z ústrednej kráľovskej moci preberajú u nás postupne statkárske rodiny, ktorých moc od XI. storočia začína postupne vzrastať, až sa nakoniec stane popri kráľovskej moci rovnocennou silou.

Vyústenie naznačeného vývoja v našich dedinských kostoloch prejavilo sa podľa G. E n t z a svojrázne vo vytvorení trojoblúkovej panskej empory za západným priečelím ich lode, nad strednou časťou ktorej dvíhala sa obyčajne veža, ako sa to ešte dodnes uchovalo na niektorých kostoloch z tohto obdobia (Dražovce). Jej západná stena bola spoločná s plochou priečelia lode, tak že veža je celkom zahrnutá do pôdorysu a priestoru kostola. S panskou emporou sa spája práve tak organicky ako v prípade kláštorňoch empor. Na poschodí empory i na jej prízemí nachádzajú sa obyčajne tri oblúky otvorené do lode.

Svojráznosť tohto riešenia, charakteristického iba pre románske pamiatky v Uhorsku, vyniká G. E n t z o v i v porovnaní s emporovými kostolmi českými, v ktorých sú panské emporo umiestené vo veži postavenej pred priečelím lode a jedným oblúkom sa otvárajúce do lode, hoci na druhej strane vyskytnú sa aj tu ojedinelé prípady podobného riešenia ako v Uhorsku (Kojice, okr. Pardubice). Odlišnosť vidí ďalej v tom, že v českých emporových kostoloch nachádzame, na rozdiel od našich a maďarských kostolov, otvor v západnej časti veže vo výške prvého poschodia, cez ktorý zemepán pomocou mostíka mohol sa priamo zo svojho sídla dostať na emporu, ako to už konštatoval V. B i r n b a u m (pozri pozn. 40) a že tu všeobecne nenachádzame také rozšírenie a organické rozvíjanie empor v dvojvežových typoch kostolov ako v stredove-

Obr. 17. Levice — Baratka. Nálezy architektonických článkov.

kom Uhorsku. Uvedené odlišnosti v prípade českých emporových kostolov pripisuje G. Entz užšiemu pridržiavaniu sa západoeurópskych vzorov.

Konštatovania a závery G. Entza o emporách v uhorskom staviteľstve treba považovať rozhodne za prínos do ich štúdia, najmä pokiaľ ide o načrtnutie ich celkového vývoja a odlišností od románskych kostolov v iných častiach strednej Európy. Nemožno sa však stotožňovať s tým, že by osobitosť

a svojráznosť vývoja empor na území stredovekého Uhorska bolo možné považovať za národnú zvláštnosť, čo je v práci niekoľkokrát zdôraznené, hoci je zrejmé, že ide vyslovene o regionálnu charakteristickú črtu, ktorú ojedinele stretáme aj v Čechách. Nemožno s tým súhlasiť už aj z toho dôvodu, že v Uhorsku žilo vedľa seba viac národností, ktoré sa podieľali na celkovom stavebnom ruchu románskeho obdobia a rozdiely v charaktere ich stavieb natoľko

nepozorujeme. Rozdiely v odlišnom vývine niektorých znakov architektúry nemohli byť podmienené národnou príslušnosťou, ale treba ich vysvetľovať odlišnými spoločenskými pomermi a uplatnením sa odlišných vplyvov.

Toto podrobnejšie načrtnutie problematiky empor v našich románskych kostoloch považovali sme za potrebné uviesť preto, aby sme sa jednak zoznámili s ich novším poňatím a jednak aby sme mohli lepšie posúdiť a druhovo zaradiť i náš kostol I na Baratke. Podľa uvedeného vidieť, že tento kostol, vzhľadom na základový múr v západnej časti lode, ktorý je nesporným dôkazom empor, ako aj preto, že pri západnej stene kostola sa nezistili nijaké náznaky po veži, vyčnievajúcej z celkového pôdorysu kostola, ako to častejšie stretáme na českých emporových kostoloch, predstavuje to isté charakteristické riešenie, aké stretáme obvykle u nás i na území susedného Maďarska od XII. storočia. Jeho celkový vzhľad si možno predstaviť buď v takej podobe, aká sa nám zachovala dodnes na kostole v Dražovciach s vežou nad strednou časťou empor, pričom západná stena veže bola v tej istej línii ako západná stena kostola (pozri pokus o rekonštrukciu, obr. 19, 20), alebo bez veže ako v prípade Kalinčiakova. Empora mohla spočívať na dvoch pilieroch, ktoré sa opakovali aj vo výške empor. Vstup na ňu bol pôvodne len znútra lode dreveným alebo kamenným schodištom.

Ďalšie kritériá, ktoré možnosť datovania tohto kostola do predrománskej alebo staršej románskej doby robia nepravdepodobnou, máme v charaktere samotného základového i nadzemného muriva. Prvé, ako sme mali možnosť vidieť, pozostávalo z veľkých lomových kameňov — balvanov, kladených nasucho. Staršie — predrománske a včasnorománske kostoly v Čechách a na Morave, pokiaľ sa to dalo zistiť, mali základové murivo z menších lomových kameňov, kladených do riadkov a spájaných dobrou vápennou maltou.⁴³ Druhé tvorilo murivo kvádrové, riadkované, ktoré sa tiež obvykle vyskytuje až v pokročilej románskej dobe, t. j. v XII. a XIII. storočí,⁴⁴ kým v staršom období sa aj v nadzemných častiach múrov vyskytovalo skôr murivo z lomových kameňov.⁴⁵ Tiež pomerne masívna hrúbka základových múrov a stien poukazuje skôr na pokročilú románsku dobu.⁴⁶

Stavebný materiál použitý na budovanie tohto kostola pochádza podľa určenia prof. J. Kováčka a, kustóda Tekovského vlastivedného múzea v Leviciach, z miestnych lomov, a to travertín zo Šiklóša (juhovýchodne od Levíc), čadičo-andezit spod Kalvárie a tuf z neďalekých Brhloviec.⁴⁷

Ďalej je to murivové spojivo (t. j. malta), ktoré tiež možno pre dobové zaradenie kostola čiastočne využiť. Z jednotlivých častí tohto kostola boli vzaté vzorky, ktorých analýzu urobila poľská odborníčka doc. dr. H. Jędrzewska.⁴⁸ Podľa tohto rozboru sa ukazuje v malte 67,6—73,2% piesku a vápna len 21,3—25,6% (zvyšok tvoril rozpad). Tento pomer tiež naznačuje, že nejde o maltu zo staršieho románskeho obdobia, ktorá je obvyčajne veľmi pevná a obsahuje len malé percento piesku,⁴⁹ ale o obvyklú maltu, bežnú na románskych stavbách z neskoršieho obdobia.

Z architektonických článkov, nájdených vo vrstve deštrukcie a v zásype hrobov, možno pre datovanie využiť iba fragment malého tympanónu, zdobeného na okraji povrazcovitou obrubou (obr. 17: 8). Tento výzdobný motív totiž vystupuje na architektonických článkoch nájdených v Székesfehérvári, ktoré sú datované do XI. a XII. storočia.⁵⁰ Ďalšie nálezy článkov — fragmenty špaliet (obr. 17: 1, 3), archivoly (obr. 17: 9), rímsy (obr. 17: 5), stĺpika, pravdepodobne zo združeného okna (obr. 17: 4) a fragment z oblúka portálu(?) (obr. 17: 2), sú síce tiež výrazne románske, ale vyskytujú sa aj neskoršie, preto nie je isté, či nepochádzajú z kostola II.

Z ostatných znakov, ktoré však už pre datovanie nemožno využiť, ale k dokresleniu predstavy o vnútornom vzhľade kostola jednako len prispievajú, možno spomenúť základový blok kameňov pristaný k severnej stene (obr. 7, obr. 11: a). Jeho spodný okraj bol o 25 cm vyššie ako spodok základových múrov stien. Pre jeho bližšie vysvetlenie nemáme poruke nijaké analógie v našich dedinských kostoloch tohto druhu, i keď možno len preto, že dosiaľ vnútro týchto kostolov pod podlahou nebolo, okrem ojedinelých prípadov, skúmané. V každom prípade pri pokuse o vysvetlenie jeho funkcie treba vychádzať z účelu kostola ako sakrálnej stavby, v ktorej okrem kazateľne a prípadného druhého oltára mohlo byť sotva niečo iné. V tomto prípade prichádza skôr do úvahy zvyšok základu pod veľďajší oltár, i keď toto riešenie zdá sa byť veľmi ojedinelé a netypické. Pre kazateľňu, ktorá bývala obvyčajne drevená, sotva bolo potrebné robiť takéto základy.

Napokon tu máme zvyšky pôvodnej románskej dlážky, vyhotovenej zo zalievaného muriva, vo vrstve hrubej 15—16 cm, na vrchnej strane hladko zarovnannej. Murivo dlážky obsahovalo podľa spomenutého rozboru 67,6—70% piesku a 14,9—17,9% vápna, teda podobne ako v prípade muriva zo stien. Vzhľadom na to, že tieto zvyšky dlážky prekrývali

valcovité jamy, zistené v ose kostola a tesne pri nej (spomínali sme ich pri všeobecnom opise), ukazuje sa, že ich funkciu nemožno spájať s vnútornou úpravou kostola. Zdá sa, že tu ide o jamy, do ktorých boli zasadené pomocné koly, potrebné pre postavenie lešenia pri stavbe kostola. Po jej dokončení, keď už koly neboli potrebné, vybrali ich a jamy po nich vyplnili kameňmi a vo vrchnej vrstve i drobovou maltou, aby dlážka, ktorá sa robila naposledy, v týchto miestach nesadala.⁵¹

Pre datovanie kostola I závažná je i okolnosť, že na príhľadom radovom cintoríne, ktorý vznikol najpravdepodobnejšie v tesnej súvislosti a približne súčasne s kostolom, nezistili sme nijaké výraznejšie stopy po pochovávaní pred XII. storočím.

Podľa uvedeného všetky použiteľné kritériá pre datovanie kostola I vedú pomerne zhodne k záveru, že jeho vznik na základe archeologických a architektonických pozorovaní treba datovať najskôr do XII. storočia.

V súvislosti s kostolom I prichodí nám zaoberať sa ešte otázkou dvojitej prístavby pri jeho západnom priečeli, ktorá sa pripája k nemu svojou prvou väčšou časťou v plnej šírke kostola, druhou časťou v šírke zmenšenej k západnej stene prvej časti, ale v tej istej osi. Medzi zvyškami základov kostola a prvej prístavby a medzi zvyškami tejto a druhej prístavby bola v murive úzka cezúra. Vnútorné rozmery prvej miestnosti boli 410×372 cm, druhej 355×175 cm. Základy prvej časti boli na vnútornej strane ca o 15 cm užšie ako základy bočných stien kostola, ale siahali do tej istej hĺbky, základy druhej časti merali na šírku 75 cm a boli položené plytšie (obr. 7, obr. 10). Cezúry, užšia šírka základov prístavby a to, že prvá jej časť nemá vlastne samostatnú východnú stenu, hovorí jednoznačne, že obe prístavby mohli vzniknúť krátko alebo dlhšie po vzniku kostola I, ale istú dobu rozhodne stáli s kostolom súčasne. Podľa toho, že sú prekryté základmi kostola II, je tiež isté, že s kostolom I aj súčasne zanikli.

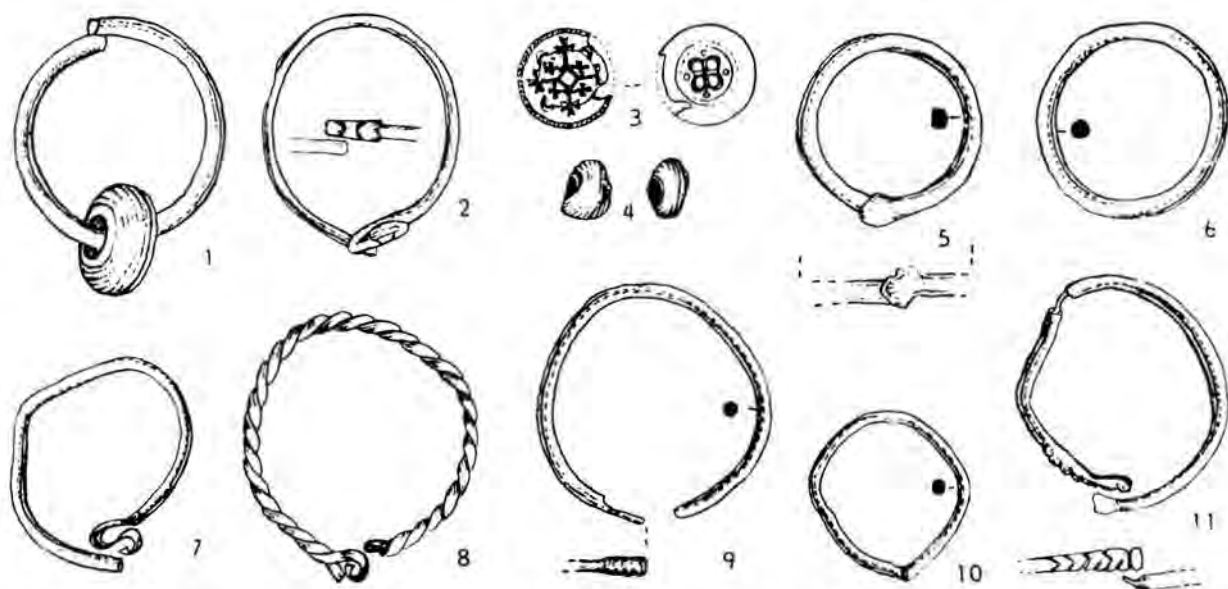
Vzhľadom na to, že základové múry prístavieb boli užšie ako v prípade kostola I, ale predovšetkým preto, že zvyšky západnej steny kostola I boli čiastočne zachované aj v jednej spodnej vrstve kvádrového obvodového muríva (nad úrovňou dlážky — obr. 3: 1), nemožno predpokladať, že by týmito prístavbami boli chceli zväčšiť loď kostola I vo forme predĺženia. V opačnom prípade boli by totiž museli západnú stenu kostola I ako nepotrebnú, a hlavne prekážajúcu, zručiť najmenej po korunu základov.

Nepravdepodobná je i eventualita, že oba priestory mohli byť predsieňami ku kostolu I, lebo v zá-

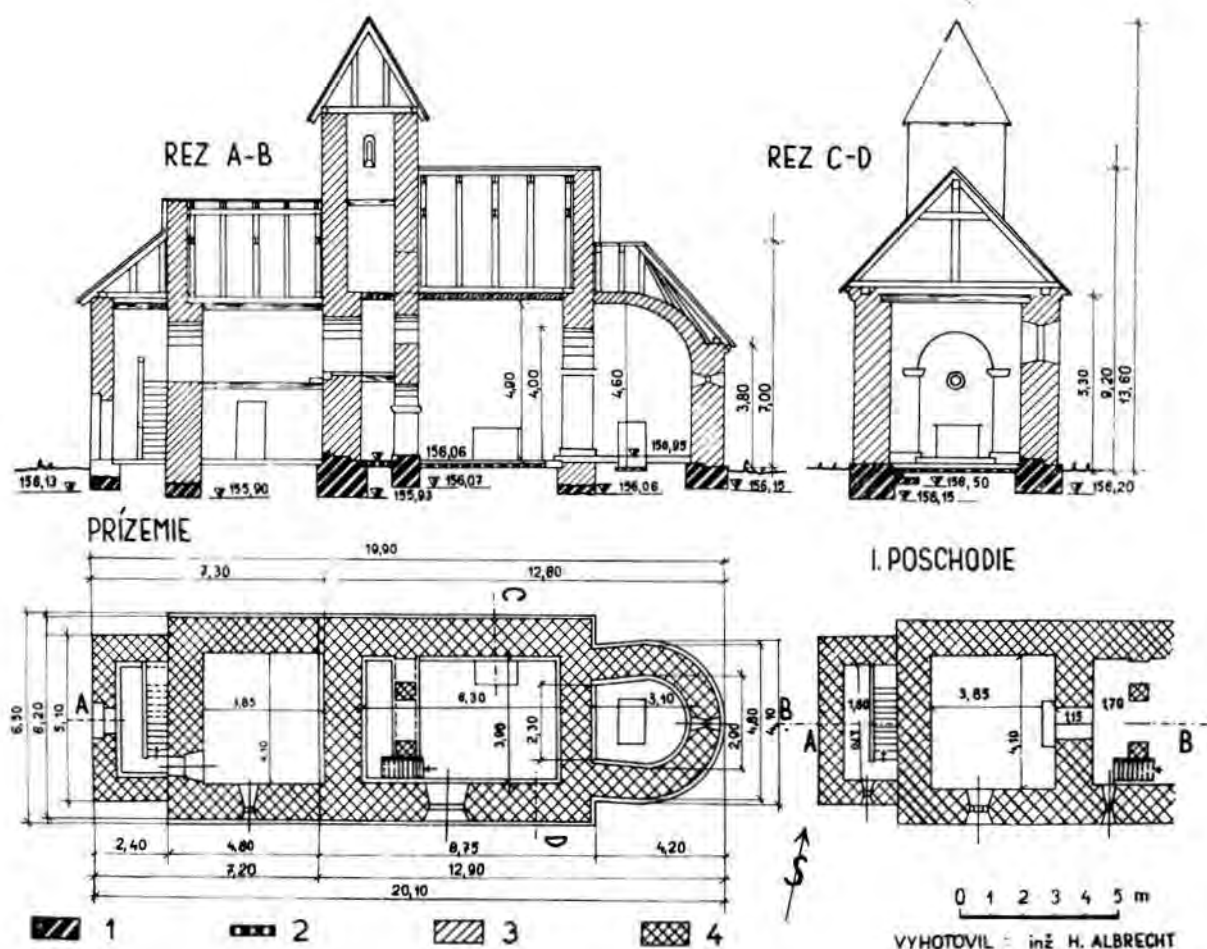
padnej stene tohto kostola, ku ktorej bola prvá časť prístavby pristavaná, nenachádzame nijaké stopy po vstupe z nej do kostola, hoci by k tomu vzhľadom na zachovalosť zvyškov tejto steny boli predpoklady. Preto možno usudzovať, že táto prístavba v prízemí priestorove nesúvisela s loďou kostola I, ale mala najskôr samostatný účel.

Menšia šírka základov prvej prístavby naznačuje, že jej celková výška síce asi nebola taká ako výška stien lode kostola, ale ich značná hĺbka a solídnosť predsa len dáva tušiť, že táto stavba mohla byť poschodová, pričom poschodie bolo asi vo výške empory v lodi kostola. Zdá sa, že tento predpoklad podopiera aj druhá malá prístavba, ktorá svojimi rozmermi, tvarom a polohou naznačuje, že tu môže ísť o akúsi predsieň, v ktorej bolo umiestené schodište vedúce na poschodie prvej prístavby. Pôvodne, keď ešte táto malá predsieň nebola postavená, mohol tu byť len drevený rebrík. Poschodie prvej časti prístavby bolo najpravdepodobnejšie spojené s kostolnou emporou pomocou dodatočne prebúraného vstupu v západnej stene kostola. Vzhľad a stavebno-technické riešenie spojenia týchto prístavieb s kostolom v naznačenom zmysle znázorňuje pokus o rekonštrukciu na obr. 19 a 20. Dovoľujeme si pritom poznamenať, že ide o rekonštrukciu opierajúcu sa iba o zistený vzťah a charakter základových múrov a rozmery pristavaných priestorov, a nie o nejaké zachované analógie, ktoré nám v tomto prípade úplne chýbajú. Ani o charaktere muríva nadzemných stien týchto prístavieb sme sa z nálezovej situácie nič nedozvedeli. Práve preto aj bližšie vysvetlenie účelu prístavieb na základe zistenej situácie je značne sťažené. Mohli by sme snáď čisto hypoteticky predpokladať, že tu mohlo ísť o príbytok zemepána, vlastníka kostola, spojený priamo s emporou, ako sme sa pôvodne domnievali.⁵² Viedla nás k tomu situácia na českých emporových kostoloch, v ktorých, ako sme už spomenuli, býva v poschodí vstup na emporu zvonku. No toto vysvetlenie ukázalo sa nie dosť odôvodnené, jednak preto, lebo ani v Čechách nestretáme doklady o takomto bezprostrednom spojení panského sídla s kostolom, ale skôr pomocou mostíka alebo pavlače, pričom toto sídlo bývalo najčastejšie drevené,⁵³ a jednak preto, že celá táto prístavba javí sa nám ako dodatočná úprava, ktorá sa snáď uskutočnila v súvislosti so zmenou vlastníka kostola. K pokusu o jej vysvetlenie v tomto zmysle vrátíme sa ešte v ďalšej časti po oboznámení sa s historickými zprávkami, vzťahujúcimi sa k tejto lokalite.

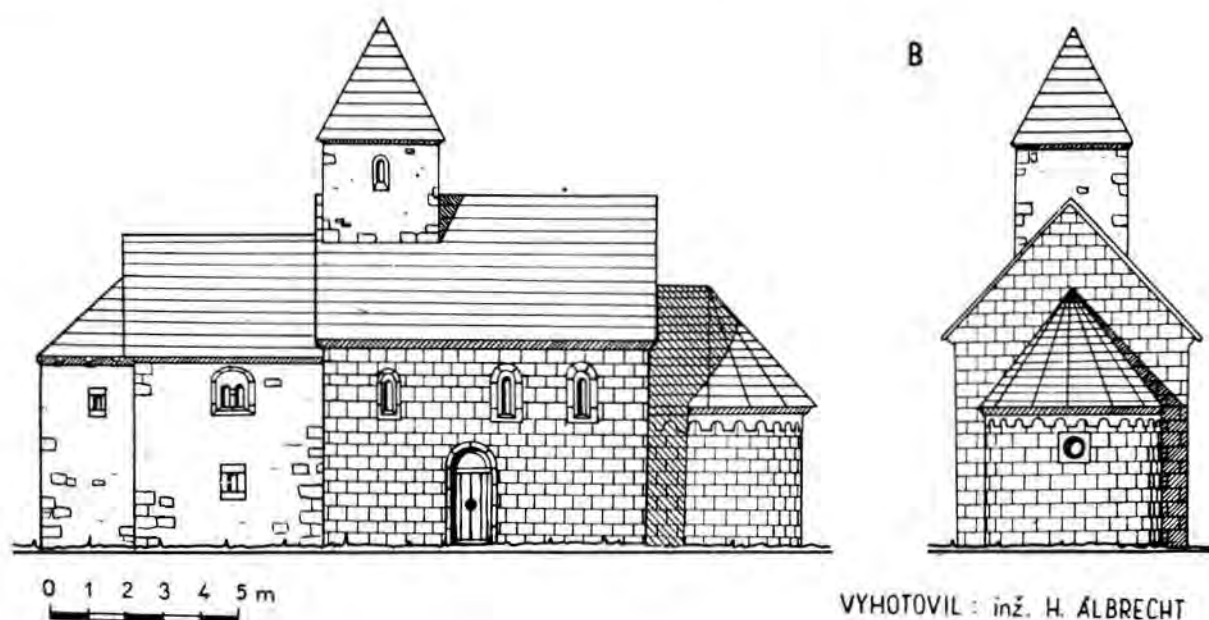
Pre určenie doby zániku kostola I s dvojitou prístavbou na západnej strane dôležitá je skutočnosť,

Obr. 18. Levica – Barátka. Nálezy z kostolného radového cintorína. 1 – hrob 84, 2 – nad hrobom 63, 3 – hrob 39; 4, 7–9 – zber v sondách; 5, 6 – nad hrobmi 53–54; 10 – hrob 33.

Obr. 19. Levica – Barátka. Pokus o rekonštrukciu kostola I s prístavbami. Vysvetlenie značiek: 1 – zachované časti základov, 2 – zachované časti podlahy, 3 – rekonštruované časti stavieb v reze, 4 – rekonštrukcia stien v pôdoryse.

Obr. 20. Levica — Baratka. Pokus o rekonštrukciu vonkajšieho vzhľadu stavieb. A — pohľad z juhu; B — pohľad z východu.

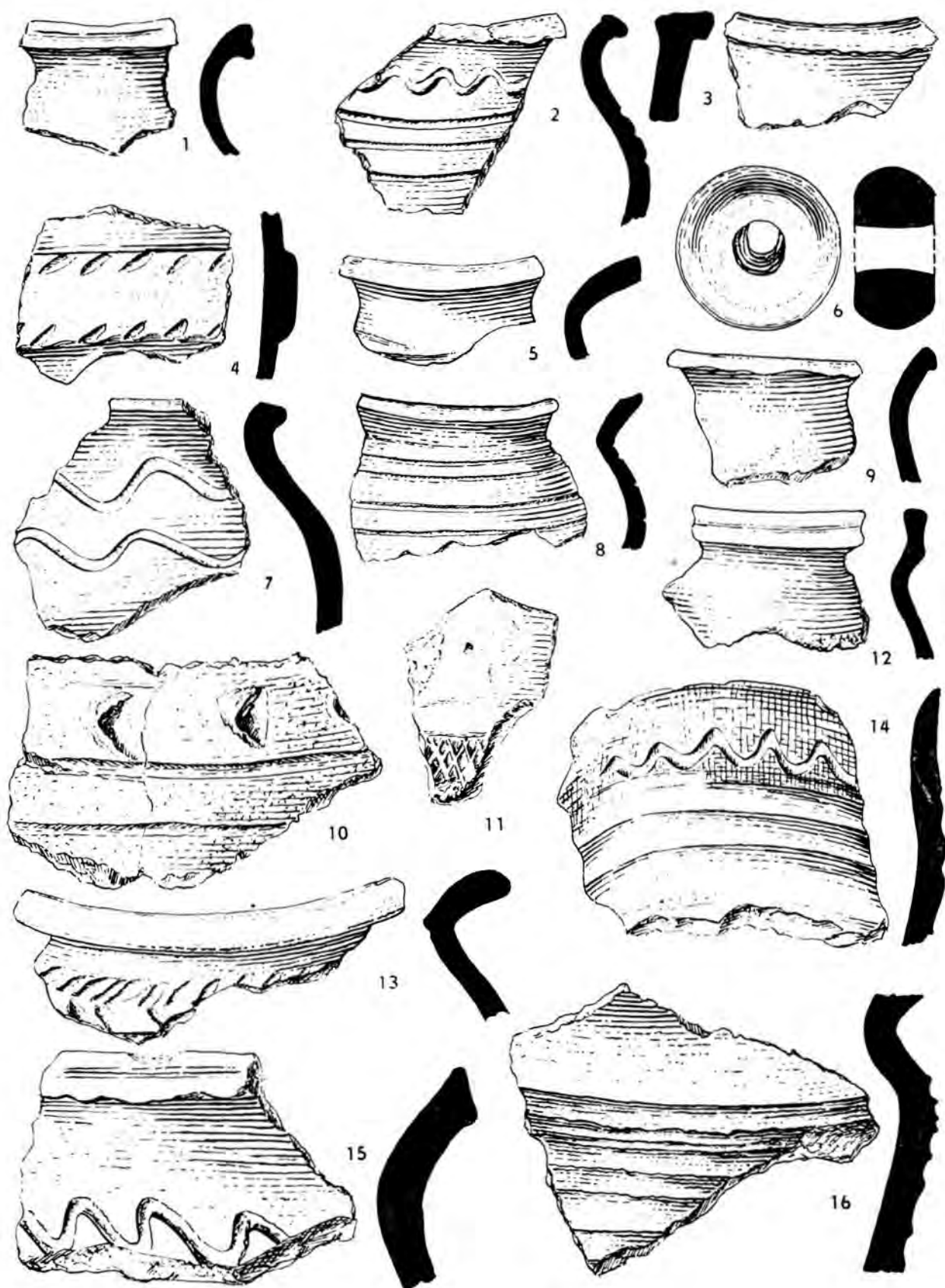
že aj kostol II, ktorý mohol vzniknúť len po zbúraní kostola I a jeho prístavieb, má ešte výrazne románsku dispozíciu. To znamená, že nemohol vzniknúť neskoršie ako okolo polovice, prípadne najneskoršie v priebehu druhej polovice XIII. storočia. Kostoly s týmito dispozíciami stretáme u nás na konci doby románskej pomerne hojne.⁵⁴ Otázkou datovania jeho vzniku budeme sa ešte zaoberať nižšie, predbežne nám postačí uvedené konštatovanie.

Ďalšiu možnosť pre aspoň približné datovanie zániku kostola I a jeho prístavieb nachádzame v zisteniach pri hrobe 39, kde sa našla v ruke mŕtveho minca — uhorský denár, datovateľný do XII. alebo XIII. storočia. Pri kostre boli aj dva väčšie úlomky tehíel, pochádzajúce zrejme už z deštrukcie niektorej zo stavieb. Na tehľách zachovali sa prilepené vrstvy vápenno-pieskovej malty. I keď minca svojím charakterom nemôže určiť presnejšie dátum vzhľadom na jej široké datovacie spektrum, predsa z jej nálezu v hrobe spolu s úlomkami tehíel, ktoré buď pochádzajú z dodatočných opráv kostola, alebo z prístavieb na západnej strane, možno usudzovať, že jedna z deštrukcií stavieb na Baratke sa musela uskutočniť najneskoršie v priebehu XIII. storočia. Keďže kostol II vznikol až v tejto dobe, sotva možno predpokladať, že by tieto tehly mohli pochádzať z neho.

Druhým dokladom v tomto zmysle je hrob 32, v ktorom sa spolu s fragmentom väčšieho hrnca, datovateľného do XIII. storočia (obr. 12: 4, obr. 13: 1), našiel jeden kváder z tufu.

Ďalšie spresnenie termínu zániku kostola I na Baratke nebolo možné z nálezovej situácie vypátrať. Dá sa len predpokladať, že kostol spolu s prístavbami na jeho západnej strane zanikol v dôsledku nejakého nepriateľského prepadnutia, najprv snáď požiarom, ako to naznačujú hojné nálezy uhlíkov z nedohoreného dreva v spodnej časti deštrukcie, a potom i násilným rozbúraním. V prípade čiastočného zničenia boli by ho zaiste len opravili a nestavali len o málo väčší nový kostol. Ako príčiny zborenia kostola a zaiste i spustošenia okolitej dediny prichádzajú v naznačenom zmysle do úvahy hlavne tatársky vpád v r. 1241 alebo vpád vojsk Přemysla Otakara v r. 1271. Vzhľadom na ešte čisto románsku dispozíciu druhého kostola, ktorá sotva mohla vzniknúť až v posledných desaťročiach XIII. storočia, zdá sa pravdepodobnejším, že kostol I s prístavbou na západnej strane zanikol už okolo polovice XIII. storočia, to znamená, že sa tak stalo najskôr za tatárskeho vpádu. Bližšie o tejto otázke môže ešte povedať budúce archívne bádanie.

Kostol II. Ako sme už na viacerých miestach spomenuli, mal ešte tiež výrazne románsku dispozíciu (polkruhovitá apside) i románsky charakter muríva (riadkované kvádrové murivo). Či mal aj tento kostol na západnej strane vstavanú emporu, nedá sa s potrebnou istotou rozhodnúť. Zdá sa, že zvyšky základového múru kostola I, ktoré sa dostali do západnej časti lode kostola II (obr. 7, obr. 10), mohli slúžiť ako základ pre nosné piliere pod emporu. Na zvyškoch tohto múru, aj keď sa zachovali

Obr. 21. Levice — Baratka. Nálezy z povrchového zberu a zo zberu v sondách.

jeho nadzemné časti, nespozorovali sme však nijaké stopy po takýchto pilieroch, hoci by vzhľadom na zachovalosť tejto steny boli k tomu predpoklady. Snáď by nám túto otázku pomohlo rozriešiť zistenie, či aj tento kostol bol zemepanský ako pôvodný kostol I, alebo len farský, pri ktorom emporu nestretávame.⁵⁵ Pokúsime sa to rozriešiť v ďalšej stati pri analýze a aplikovaní zachovaných písomných správ.

Na západnej strane mal tento kostol pristavanú v e ž u, stojacu v jeho osi. Pokiaľ ide o jej vzťah k samotnému kostolu, platí o nej to, čo sme povedali o prístavbách ku kostolu I. Jej základové murivo sa totiž so západnou stenou kostola II neviaže, ale pripája sa k nemu cezúrou. I charakter jej základového muriva je značne odlišný od muriva samého kostola. Preto sa zdá, že bola postavená najskeôr dodatočne, nie zároveň s kostolom, ale presnejšiu dobu jej postavenia z nálezovej situácie nemožno vypátrať.

Z vnútorného členenia a výzdoby tohto kostola nezachovalo sa nám nič určitého. Medzi nájdenými úlomkami architektonických článkov, ktoré nemohli patriť kostolu I, máme predovšetkým fragment architektonického článku, profilovaného na prednej strane dvoma žliabkami a z bočných strán výrazne opracovaného, ktorý sa našiel vo vrchnej časti vrstvy deštrukcie na rozhraní apsidy a lode (obr. 17: 6). Je to článok, ktorý svojou profiláciou prezrádza už gotický charakter, ale ťažko ho presnejšie datovať a určiť jeho funkciu. Ďalej je to fragment osembového, nie celkom pravidelného stĺpika, ktorý tiež skôr možno zaradiť do obdobia gotiky (obr. 17: 7). Pokiaľ ide o ostatné články, ktoré sme už spomínali v súvislosti s kostolom I, nemožno ich použitie vyličiť ani v prípade tohto kostola.

Na základe spomenutých nálezov architektonických článkov vidíme, že na tomto kostole sa s najväčšou pravdepodobnosťou uplatnili už niektoré gotické prvky, ktoré v priebehu polovice XIII. storočia do nášho prostredia už výrazne prenikali,⁵⁶ a to buď priamo pri stavbe kostola, alebo v jeho dodatočných úpravách po nejakom väčšom poškodení, alebo pri dodatočnom pristavaní štvorcovitej veže, ku ktorému mohlo dôjsť aj dosť dlho po vzniku kostola II.

Rozbory vzatých vzorkov malty z tohto kostola nie sú zatiaľ hotové.

Po tom, čo sme v súvislosti s kostolom II povedali, vidíme, že pre datovanie jeho vzniku máme ako východisko iba jeho románsku dispozíciu a románsky charakter muriva. Podľa nich dá sa predpokladať, že mohol vzniknúť najpravdepodobnejšie okolo po-

lovice alebo najneskoršie v priebehu druhej polovice XIII. storočia. Nateraz jeho vznik nemožno presnejšie datovať.

Pre určenie doby zániku tohto kostola máme z hľadiska archeologického k dispozícii jednak zistenie, že na prilahlom radovom cintoríne, na ktorom sa istý čas mohlo pochovávať aj po zániku tohto druhého kostola, nemáme nijaké pozitívne doklady o pochovávaní v dobe po XV. storočí a že nálezový materiál vo vrstve deštrukcie tiež nie je mladší. Najmladší nálezový materiál z vrstvy deštrukcie prezrádza dobu, pred ktorou nemohla nastať posledná deštrukcia. Nemožno v tomto prípade brať do úvahy niekoľko drobných glazúrovaných črepov, nájdených pri juhovýchodnom nároží lode, ktoré bolo až do spodku základov vybraté mladšími zásahmi a pri nich sa aj tieto črepy sem dostali.⁵⁷ Ináč sa glazúrované črepy vo vrstve deštrukcie nikde nevyskytli a pomerne veľmi skromné a ojedinelé keramické nálezy sa charakterove zhodujú s nálezmi zo sídliska, v ktorom črepy polievanej keramiky vonkoncom nenachádzame.

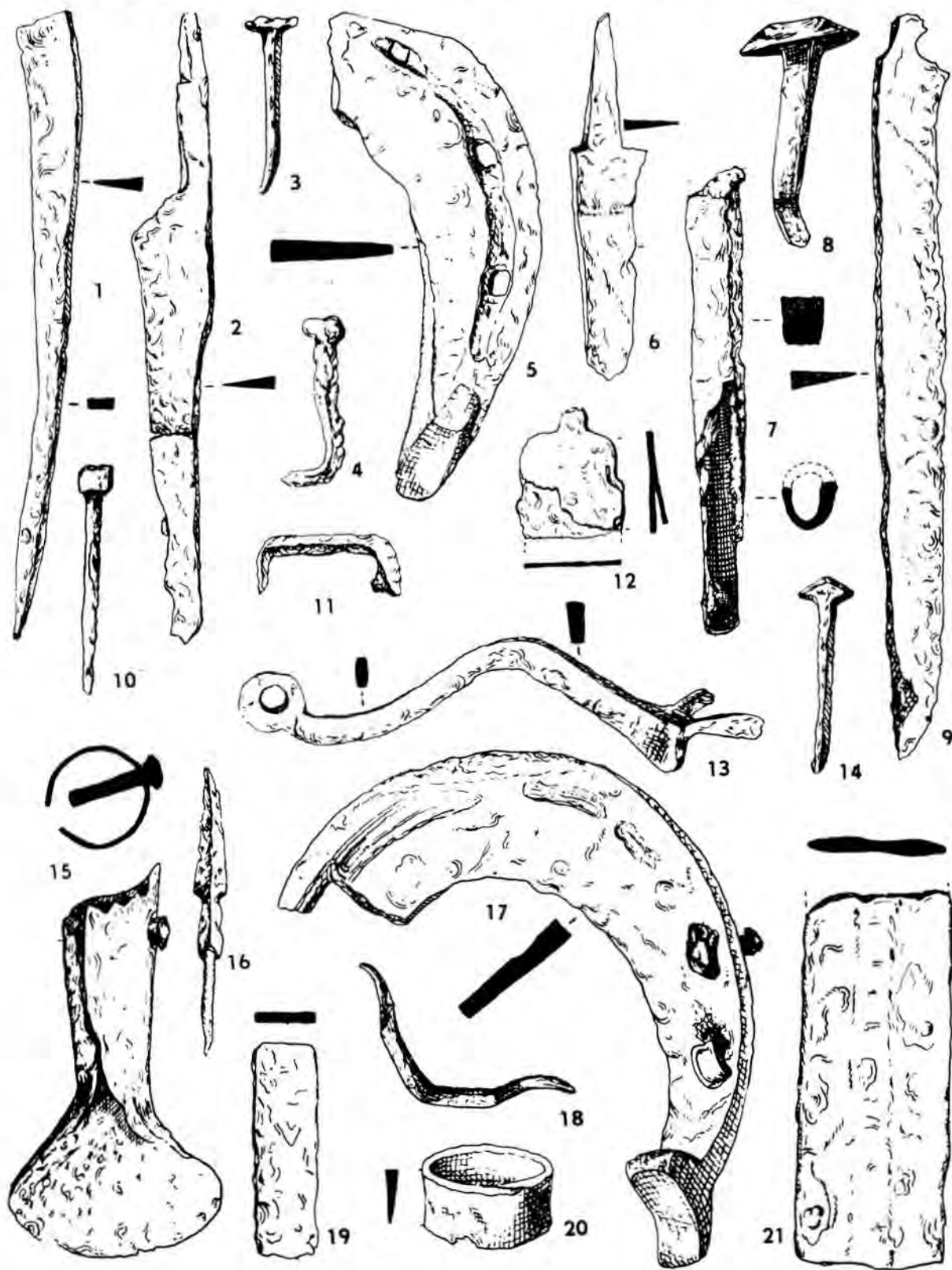
Na základe uvedeného dochádzame zatiaľ len z archeologického hľadiska k poznatku, že zánik kostola II odohral sa niekedy v priebehu XV. storočia. Ak ide o príčinu a spôsob zániku tohto kostola, a tým pravdepodobne aj zánik okolitej dediny, neposkytuje nálezová situácia spoľahlivú oporu pre ich bližšie osvetlenie. Zdá sa, že i v tomto prípade došlo k násilnému zborení stavby a spustošeniu dediny v dôsledku nejakého nepriateľského prepadu, lebo v opačnom prípade by sotva boli kostol len tak opustili a dlhšiu dobu pri ňom ešte nepochovávali.

Na záver tejto state prichodí nám ešte stručne zhrnúť hlavné výsledky úvah, ku ktorým sme dospeli na základe archeologických a architektonických hľadísk.

Prvá stavba, kostol I, predstavuje typický dedinský zemepanský emporový kostol, ktorého vznik možno rámcovo datovať do XII. storočia. Jeho zvláštnosťou je podkovovitá forma apsidy a čiastočne i deliaci múr na rozhraní apsidy a lode a prístavok pri severnej stene vnútri lode kostola. K tomu kostolu bola asi nezdĺho po jeho vzniku na západnej strane pristavaná dvojité prístavba. Potom tento celý stavebný komplex v priebehu XIII. storočia v dôsledku nejakého nepriateľského vpádu bol zničený a zanikol a na jeho mieste bol ešte v tom istom storočí, najskeôr v jeho druhej polovici, postavený druhý, o málo väčší, ešte tiež románsky kostol, ku ktorému neskoršie pristavali na západnej strane skoro štvorcovú vežu. Aj tento kostol potom

v priebehu XV. storočia pravdepodobne násilným zborením zanikol. Možno predpokladať, že ten istý osud zdieľala aj príľahlá dedina. Po nej sa nám

vzhľadom na nepriaznivú nálezovú situáciu podarilo zachytiť stopy len v nálezovom materiáli a v nepatrných náznakoch po sídliskových objektoch.

Obr. 22. Levica – Baratka. Nálezy kovových predmetov: 1, 3, 14, 16, 20, 21 – kultúrna jama 1; 2, 4–11, 13, 15, 17–19 – zber v sondách a povrchový zber; 12 – kultúrna jama 2.

Písomné zprávy k historickej
Bratke a otázka ich aplikácie
na dnešnú Baratku

Ako sme už v úvode spomenuli, o dedine Bratke zachovali sa viaceré historické zprávy; niektorí bádatelia ich už skôr aplikovali na dnešnú Baratku, iní na terajšie Kalinčiakovo. Aby sme pomocou uvedených archeologických zistení a nálezov mohli riešiť otázku, ktorá z týchto dvoch aplikácií je správna a písomné zprávy využiť na ďalšie osvetlenie archeologických poznatkov, musíme sa historickými zpravami o dedine Bratke podrobnejšie zaoberať a po ich dôkladnej analýze rozhodnúť, či sa ich obsah dá skutočne aplikovať na výsledky nášho archeologického výskumu na tejto lokalite, alebo nie.

Prvý raz sa dedina Bratka spomína v donačnej listine z r. 1156, zachovanej v kópii zo XIV. storočia.⁵⁸ V nej sa hovorí, že ostrihomský arcibiskup Martirius posväcuje v r. 1156 v boršskej (tekovskej) parochii kostol, ktorý dal postaviť Euzidinus a zriaďuje tu faru. Euzidinus pri tejto príležitosti obdarúva kostol tak, že oltárom sv. Kríža, sv. Martina a sv. Štefana dáva príslušné rúcha a liturgické knihy a prideľuje k nim klerikov. Ďalej dáva kostolu zvonára menom Kusid, hospodára menom Bechgan s dvoma synmi, s manželkou a dcérou, aby tieto umývali kostolné zariadenie a prali liturgické rúcha. Tiež dáva Euzidinus kostolu 70 kusov dobytky, z čoho je 8 býkov, ďalej 50 oviec a polovicu zeme, ktorú vraj pre svojich najbližších draho kúpil od Fosku. Druhú polovicu majetku zanecháva svojim synom. Ďalej sa v listine uvádzajú hranice zeme, ktorú Euzidinus daroval kostolu. Začiatok tejto hranice podľa znenia listiny označuje kameň pri potoku Kumpuska (*secus Cumpusca*). Odtiaľto ide hranica po ceste až po riečku Pristuk (*usque Pristuc fluvium*). Tu na margu opisu listiny zo XIV. storočia je pripísané, že Pristuc sa volá Iudove Perrec. Pri spojení hranice s potokom Pristuk sa uvádzajú dva stromy, brest a topoľ. Odtiaľ pokračuje hranica údolím popri „zemi baníkov“ (*iuxta terram Banensium*), kde sú brestové stromy. Tu naľavo nachádza sa vraj dedina Vitk (*Uitk*), napravo od kostola ide hranica až po hranice dediny Bosae. Tam sa pripája k riečke Kumpa (*Cumpa*), kde je vraj tiež kamenná hranica. Ďalej sa v listine hovorí, že na žiadosť Euzidina pričleňuje arcibiskup k novozriadenej farnosti tri dediny, a to Bratku, v ktorej sa nachádza samotný kostol, dedinu Levice so sídlami hostov, ktorí tam bývajú (*villam Leua cum Conventu hospitum, ibidem commorantium*) a dedinu Vitk.

Druhý raz sa dedina Bratka spomína o dva roky neskoršie v listine z r. 1158.⁵⁹ V nej Štefan, syn Adrianov, keďže sám nemal potomka, po smrti brata Euzidina a jeho synov daruje kláštoru sv. Beňadika na Hrone dve dediny: Bratku, kde je vraj kostol sv. Martina, so všetkými jej náležitosťami, ôsmimi príbytkami slobodných osadníkov, s ich rodinami, zem v rozsahu piatich popluzí aj s lúkami a ďalej zem kňazovu a zem zvonárovu. Tiež dedinu Zamto ležiacu v susedstve so 72 usadlosťami hostov a zem v rozsahu 40 popluzí s lúkami a inými jej náležitosťami. Ďalej k tomu pridáva mlyn na rieke Kumpa, ktorá vraj cez obe tieto dediny preteká.

Ďalej sa spomína dedina Bratka pod názvom Brethka v listine z r. 1209 ako dedina patriaca kláštoru sv. Beňadika na Hrone.⁶⁰

Ďalšie písomné zprávy, vzťahujúce sa priamo na Bratku, pochádzajú potom až zo XIV. a XV. storočia. Keďže nie sú nám v širšom znení známe, lebo neboli úplne publikované a vieme o nich iba z práce F. Knauzza, ktorý dejiny Bratky podľa zachovaných písomných prameňov stručne načrtol, uvedieme aspoň to, čo na základe týchto zprav o Bratke hovorí on.⁶¹ V príslušnej kapitole uvádza F. Knauz, že opátstvo dalo Bratku do léna jednému poddanému, ktorého potomkovia si vzali meno Barathka. Z nich jeden — Tomáš — v r. 1344 ešte vraj na smrteľnej posteli priznal, že tento majetok dostal od opátstva, a preto ho aj ponecháva opátstvu, s čím sa stotožňoval aj tam prítomný starší syn Ondrej. Avšak druhý syn Bence, ktorý bol „literatus“ a ktorý mal to šťastie, že sa dostal v spoločnosti brata Jána na kráľovský dvor ako páža, nechcel o léne ani počuť a dedinu podľa znenia staršej listiny požadoval späť. Proti tomu, ako ďalej uvádza F. Knauz, vystúpil s listinou opát Sigfríd a svedkovia, vypočúvaní ostrihomskou a nitrianskou kapitulou a zoborským konventom, ktorí svedčili v prospech opátstva, preto Baratkovci uznali za lepšie s opátstvom sa dohodnúť a majetok v r. 1347 pred krajinským sudcom Pavlom prepustili kláštoru a zaplatili aj odškodné. Opát Sigfríd považoval po týchto sporoch za lepšie listinu arcibiskupa Martiria z r. 1156 a kráľa Gejzu potvrdiť kráľom Ludovítom.

Na doplnenie F. Knauzza možno ešte uviesť, pokiaľ ide o zmienky o Bratke z XIII. a XIV. storočia, že sa Bratka spomína v r. 1389 ako fara — parochia⁶² a niekoľkokrát sa uvádza pri osobných menách ako dedina, z ktorej pochádzajú: Mária, dcéra Jánova (r. 1260),⁶³ Dionízus (r. 1262)⁶⁴ a magister Martirius (r. 1252—1264).⁶⁵

Po tomto zoznámení sa s obsahom historických

zpráv, ktoré nám o dejinách Bratky boli prístupné, i s tým, čo uvádza o nej F. Knausz, môžeme sledovať ich jednotlivé časti a skúmať, či a ako tieto možno aplikovať na dnešnú Baratku. Vezmeme do úvahy predovšetkým tie názvy, ktoré sa dajú stotožniť s dnešnými.

Predovšetkým je to dnešný názov poľa, na ktorom sme našli opísané zvyšky románskych stavieb, Baratka, ktorý je ľahko a logicky odvoditeľný z pôvodného názvu Bratka.⁶⁶ Ich totožnosť je čiastočne doložená i v tom, že potomkovia jedného z neskorších majiteľov Bratky si v XIV. storočí vzali meno Barathka.⁶⁷

Ďalší miestny názov uvedený v listine z r. 1156, villa Léva, ktorá sa spomína v susedstve Bratky, dá sa iste tiež bezpochyby stotožniť s dnešnými Levicami, aj keď stredoveké Levice nemuseli ležať presne v areáli dnešného mesta Levíc. Staré názvy západných svahov severnej časti Šiklóšskeho hrebeňa v miestach terajších viníc, ležiacich južne od mesta, sa totiž dodnes volajú Alsó, Középső a Felső Léva.⁶⁸

Názov vodného toku v spomínanej listine z r. 1156 — Cumpa (v iných dokladoch ako Compa alebo Cupa)⁶⁹ tak isto spoznávame v názve jedného potoka, ktorý tečie západne od Bratky. V jeho lokalizácii musíme byť však opatrní, najmä preto, lebo dnešný tok potoka Kompa môže byť oproti stredoveku značne zmenený. Zmienky o toku Compa (Cumpa), pretože sa o ňom hovorí v listine z r. 1158 v tom zmysle, že preteká cez dediny Bratku a Zamto, pričom táto druhá sa v doterajšej historickej literatúre považovala za terajší Santov,⁷⁰ zdali sa byť protirečivé, preto T. Ortway pripúšťa až tri možnosti aplikácie týchto názvov na novodobé toky.⁷¹ K týmto nejasnostiam a neistote v aplikácii názvu Compa (Cumpa, Cupa) na novšiu situáciu prispel zaiste aj často meniaci sa tok Kompy, ktorý nachádzame takmer na každej mape zaznačený ináč. Dnes však môžeme s istotou povedať, že ide o tok, ktorý obtekal a dodnes v zmenenej podobe obteká Baratku zo západnej a južnej strany a ktorý sa vlieval pred reguláciou do Hrona pri Šarovciach.⁷²

Pokiaľ ide o názov Cumpusca, ktorý sa javí ako zdrobnenina tvaru Cumpa, možno predpokladať, že v tomto prípade ide o nejaký malý prítok stredovekej Compy, ktorý sa však v dnešných názvoch nezachoval, ale malý prítok do dnešnej Compy z jej ľavej strany máme zachytený ešte na starých špeciálnych mapách a v značne zmenenej podobe tečie tu ešte aj dnes (obr. 1).

S názvom toku Pristuc, uvedeným v listine z r. 1156 ako časť hranice zeme, ktorú daroval Euzidin

kostolu, možno stotožniť dnešný názov potoka Perc, ktorý sa dnes vzťahuje na tok tiež v značnej miere zmenený reguláciou a tečúci východne od Bratky. Vedie k tomu poznámka na margu kópie listiny z r. 1156 pri názve Pristuc, že sa ľudove nazýva Perc.

Ak hľadáme fakty, ktoré by uvedené stotožnenie Bratky s historickou Bratkou popierali alebo oslabovali jeho opodstatnenosť, musíme konštatovať, že takýchto tu vlastne niet. Sú v historickom materiáli len isté nejasné alebo naoko sporné miesta, ktoré sa však treba pokúsiť vysvetliť podľa doteraz zistených skutočností a v súvislosti s výsledkami archeologického výskumu na Baratke. Tak napr. keď sa hranica darovaného majetku uvádza v údolí popri „zemi baníkov“ — ak vôbec výraz „*terra Banensium*“ môžeme v takomto zmysle prekladať⁷³ — nemusí to ešte znamenať, že by tu išlo o vlastné bane, ktoré by sa mali nachádzať v okolí Bratky a Levíc, lebo ani v stredoveku tu asi nijaké bane neboli, ale nachádzali sa hodne ďalej na sever od týchto miest. Skôr v takomto zmysle možno predpokladať, že pisár tu mal na mysli len majetky — pozemky novoprišlých osadníkov-baníkov. Do úvahy však prichádza i druhá možnosť, že sa týmto označením myslí časť majetku jedného z hradných panstiev „Bana“, o ktorých je známe, že jedno z nich sa nachádzalo niekde na Považí, druhé na južnom brehu Dunaja.⁷⁴ O presnej ich polohe a rozsahu ich majetkov nemáme však spoľahlivých údajov, preto aj v tomto prípade ťažko rozhodnúť v akom zmysle treba tento passus chápať. Isté je však, že „*terra Banensium*“ bola v blízkosti Bratky, najskôr východne od nej, za potokom Pristuc.

Ak ide ďalej o dedinu Zamto, spomínanú ako dedinu okrem listiny z r. 1158 i v r. 1211,⁷⁵ 1239,⁷⁶ 1259⁷⁷ a v r. 1489 už len ako statok (praedium) spolu s Bratkou a s inými okolitými dedinami,⁷⁸ ktorá sa doteraz viac-menej jednoznačne a bez pochybností dávala do súvislosti s dnešným Santovom⁷⁹ (v takomto prípade jej bezprostredné susedstvo s Bratkou, ktoré sa spomína v listine z r. 1158, je samozrejme nemožné), treba upozorniť na fakt, že v tejto listine sa spomína aj tok Kompa v tom zmysle, že preteká cez obe tieto dediny, pričom dedina Zamto sa uvádza v susedstve Bratky.⁸⁰ Dnešný Santov však neleží v povodí Kompy a je príliš vzdialený od dnešnej Bratky, aby sme si mohli uvedený údaj vysvetľovať tak, že sa môže vzťahovať na Santov. Z toho vyplýva, že v susedstve Bratky sa musela nachádzať iná dedina, ktorá sa volala Zamto a spolu s Bratkou asi aj zanikla. Archeologicky sa ju zatiaľ nepodarilo spoľahlivo zistiť.

Dediny Vitk a Bosae, ktoré sa tiež v listine z r. 1156 spomínajú, nedajú sa stotožniť so žiadnym z dnes zachovaných názvov a predstavujú zaiste tiež zaniknuté dediny, po ktorých sa dodnes nepodarilo nájsť nijaké výraznejšie stopy, podľa ktorých by sme ich mohli presnejšie lokalizovať.⁸¹

To čo sme uviedli, už samo osebe presvedčuje, že dnešná Baratka je skutočne tou lokalitou, na ktorej sa nachádzala stredoveká a historicky známa zaniknutá dedina Bratka. Keď sme našim výskumom objavili konkrétne a hmatateľné zvyšky po nej, dostáva sa aplikácii historických zpráav na dnešnú Baratku opätovného a závažného potvrdenia, a pre archeologické výsledky zároveň možnosť bližšieho vysvetlenia a doplnenia.

Pozrime sa teraz čo a ako možno z uvedeného písomného materiálu využiť pre potvrdenie, doplnenie a spresnenie archeologických poznatkov jednak v teréne, jednak podľa charakteru nájdeného materiálu a celkovej situácie. Po rámcovom datovaní kostola I na základe archeologických, ale predovšetkým architektonických hľadísk, naskytuje sa pomocou listiny z r. 1156, pokiaľ ide o naše románske stavebné pamiatky vôbec, zriedkavá možnosť datovať jeden zo zistených románskych kostolov presným rokom jeho stavby, a to dátumom listiny z r. 1156 a použiť jej ďalší obsah na vysvetlenie niektorých iných poznatkov archeologického výskumu, ktoré zo samotnej nálezovej situácie nebolo možné presnejšie vysvetliť.

I keď po tom, čo sme uviedli o datovaní zaniknutých stavieb na Baratke na základe pŕych archeologických a architektonických kritérií, vidíme, že s listinou z r. 1156 treba spájať kostol I, považujeme ešte za potrebné zdôrazniť, že aj sama listina toto možno povedať *ex silentio* potvrdzuje a nijako nenaznačuje, že by bolo možné dávať s ňou do súvisu kostol II. V listine totiž niet nijakej zmienky alebo nárazky na to, že by na Baratke bol pred r. 1156 býval nejaký starší kostol, ba naopak, zo znenia listiny možno usudzovať, že toto územie z hľadiska cirkevnosprávneho patrilo predtým do tekovskej fary (*in parochia Borsienſi*). Ak by sa mala listina z r. 1156 vzťahovať na kostol II (čím, prirodzene, kostol I by sme museli datovať prinajmenej do predchádzajúceho storočia), bola by v nej zaiste aspoň nepatrná zmienka o predchádzajúcom staršom kostole, lebo jeho zvyšky zachovali sa až dodnes pomerne výrazne a pri stavbe druhého kostola na ne nesporne prišli. Keďže v spomenutej listine takejto zmienky niet a v archeologickom materiáli i v dispozícii a celkovom charaktere kostola nachádzame skôr doklady o tom, že kostol I vznikol

v dobe, ktorú uvádza listina z r. 1156, sotva možno s uvedenou eventualitou ďalej rátať.

V listine z r. 1156 sa spomínajú tri oltáre: sv. Kríža, sv. Martina (usudzujúc podľa toho, že v neskorších zmienkach o Bratke sa uvádza len sv. Martin, bol tento oltárom hlavným) a oltár sv. Štefana kráľa. Hoci kostol I bol pomerne malý, dajú sa tieto tri oltáre doň umiestniť. Hlavný oltár — sv. Martina — bol prirodzene v apside, vedľajší — sv. Štefana — mohol byť najpravdepodobnejšie pri severnej stene nad zisteným, k nej pristavaným kamenným základom. Pokiaľ ide o oltár sv. Kríža, ktorý sa spomína len v listine z r. 1156, zdá sa, že mohol byť hore na empore, ktorá bola vyhradená pre miestneho zemepána, príp. jeho rodinu.

Oltáre na empore neboli zriedkavosťou, pokiaľ ide o empory pri bazilikálnych a kláštorňých kostoloch.⁸² V niektorých prípadoch sú doložené aj v českých jednolodových kostoloch, kde je výraznou stopou po nich malý pravouhlý výstupok v čelnej stene empory.⁸³ V našich dedinských emporových kostoloch sme sa však zatiaľ s pozitívnymi dokladmi o oltári na empore nestretli. No z toho ešte nemožno načrtnutú eventualitu vylúčiť, lebo empory v týchto kostoloch sa nám v pôvodnej podobe zachovali len veľmi zriedka a oltáre v nich, ak tam niekedy boli, po strate pôvodnej funkcie empor, v súvislosti s premenou vlastníckych kostolov na farské, boli zaiste zrušené. Z toho dôvodu, ako i preto, lebo k žiadnemu nášmu dedinskému kostolu nemáme zachovaný taký pomerne podrobný opis jeho vnútorného príslušenstva ako v prípade Bratky, nebola doteraz takáto eventualita v súvislosti s vlastníckymi dedinskými kostolmi vzatá do úvahy, ale počítať s ňou možno.

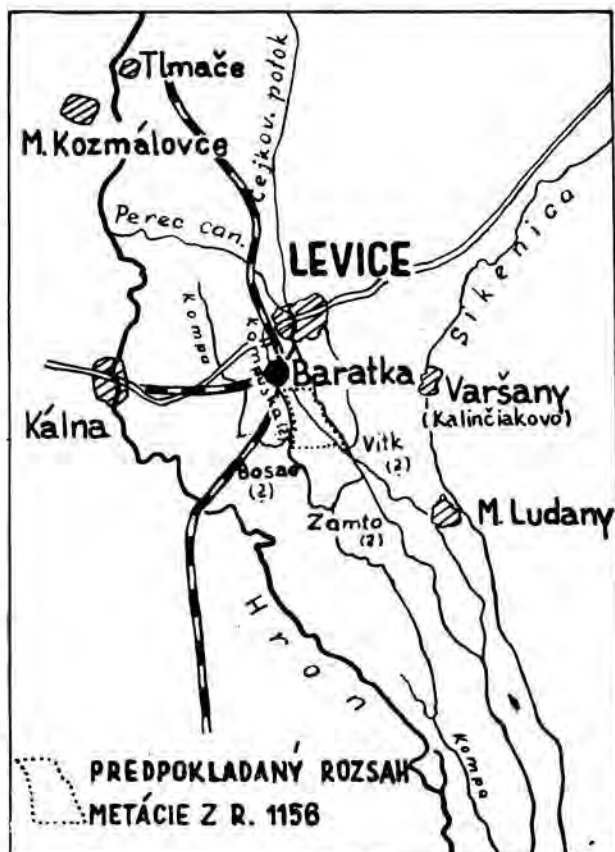
Podľa listín z r. 1156 a 1158 poznáme menovite aj tých, pre ktorých bola empora postavená. Hoci kostol dal postaviť Euzidinus, ktorý v čase slávnostného posvätenia kostola tam zaiste bol, zdá sa, že on sám sa v dedine zdržiaval len zriedka. Euzidinus sa totiž spomína ako komes (*Comes de Saunie*) v listine z r. 1134, ktorou sa les Dumbra prisudzuje zagrebskému biskupstvu.⁸⁴ Tiež sama listina z r. 1156 naznačuje, že Bratku kúpil Euzidinus pre svojich synov. Preto sa zdá, že skutočnými majiteľmi a užívateľmi dediny a kostola boli Euzidinovi synovia, ktorí však zanedlho po prevzatí tohto majetku zomreli (r. 1158).

Z ostatných údajov listiny možno čiastočne využiť metačné údaje k pokusu o približné určenie vytýčených hraníc tej polovice Euzidinovho majetku, ktorú daroval kostolu pri príležitosti jeho posvätenia, a tým aj o približné situovanie polohy dedín,

ktoré sa v tejto súvislosti spomínajú. Ako sme z metácie videli, začínala hranica tohto pozemku pri Kompuske. Predpokladajúc, že mohlo ísť o prítok Kompy z ľavej strany (takto je znázornený, ale bez názvu, na starých špeciálnych mapách a v zmenenej podobe tu tečie aj dnes), mohla táto hranica začínať niekde juhozápadne od kostola. Odtiaľto išla asi zároveň s cestou, ktorú dnes už nevieme lokalizovať, až k potoku Pristuk (neskorší Perec), teda východným smerom. Potom pokračovala údolím vedľa „zeme baníkov“, ktorú s najväčšou pravdepodobnosťou možno situovať na západné svahy a úpätie Šiklóša. V takomto prípade by smer hranice pokračoval na juh. V určitom úseku sa tu hranica stretala s dedinou Vitk, ktorá sa nachádzala naľavo od kostola a napravo (západne?) pokračovala až k hraniciam dediny Bosae. Tu sa pripájala ku Kompe. Predpokladaný priebeh tejto metácie v naznačenom zmysle a približnú, snád len orientačnú polohu v nej uvádzaných, teraz už zaniknutých dedín Vitk a Bosae znázorňuje obr. 23. Vzhľadom na to, že v listine z r. 1158 sa dedina Zamto uvádza v susedstve Bratky a v povodí Kompy, možno dedinu Zamto lokalizovať na juh od terajšej Bratky.

Pre poznanie dediny, ktorú sa nám archeologicky nepodarilo výraznejšie zachytiť, možno snád spomenúť len údaj, že v r. 1158 tu bolo osem slobodných usadlostí. Vzhľadom na veľmi torzovité stopy po vlastnej osade nemožno však tento údaj využiť pre porovnanie s archeologickými výsledkami.

Pre poznanie zmeny vlastníka Bratky dôležitá je zpráva z listiny z r. 1158 o darovaní Bratky kláštora sv. Beňadika na Hrone. Po poznaní celkovej situácie pri zaniknutých stavbách na Baratke vynára sa otázka, či táto zmena vlastníka by nemohla byť východiskom pre funkčné vysvetlenie prístavieb, ktorých zvyšky sme zistili na západnej strane kostola I. Ak totiž svätobeňadické opátstvo na Hrone dostalo dedinu v r. 1158 po smrti Euzidinovej a jeho dvoch synov, teda dosť skoro po postavení kostola I, a tým aj samotný kostol do správy a opatery (Štefan, Euzidinov brat, majúci svoj majetok asi inde, zrejme nestačil na vydržiavanie kňaza a kostola), je veľmi pravdepodobné, že tam opátstvo dosadilo aspoň jedného svojho mnícha-kňaza a jedného-dvoch rehoľných bratov-frátrov. Pre týchto bolo zaiste potrebné postaviť tu nejaké provizorium, malú kláštornú expozitúru, pre ktorú sa aj v iných reholiach uchovalo označenie *grangia*.⁸⁵ Dodatočnú prístavbu k románskemu kostolu, ale z južnej strany (lebo hlavný vchod do kostola bol zo západnej strany), máme v takomto zmysle doloženú v Man-

Obr. 23. Levice – Barátka. Pokus o vyznačenie metácie z r. 1156 a polohy zaniknutých stredovekých dedín, spomínaných v listinách z r. 1156 a 1158.

kovciach, ktoré od XIV. storočia spravovali a mali vo vlastníctve paulíni.⁸⁶

O podobe týchto malých kláštorných domov, tzv. grangií, ktorých po našom vidieku mohlo byť hodne, nevieme zatiaľ skutočne nič podrobnejšieho a určitejšieho. Ale pretože pri kostole I sa zistili zvyšky prístavieb, ktorých charakter pripúšťa takého vysvetlenie a vzhľadom na to, že dedinu ozaj vlastnilo od r. 1158 svätobeňadické opátstvo, zdá sa nám uvedené vysvetlenie účelu prístavieb na západnej strane kostola I za danej situácie najpravdepodobnejšie. Prízemný priestor prvej väčšej miestnosti mohol v takomto prípade slúžiť pre potreby hospodárske, lebo v západnej stene kostola I sme nezistili nijaké stopy po jeho spojení s priestorom lode, kým priestor na poschodí mohol byť obytnou miestnosťou, ktorá bola pravdepodobne pomocou dodatočne prebúraného vstupu cez západnú stenu kostola vo výške poschodia priamo spojená s emporou (obr. 19 a 20). Tak by bolo možné predpokladať, že pôvodná zemepanská empora sa týmto zmenila na kláštornú.

Pre nedostatok porovnávacieho materiálu a vzhľadom na to, že tieto stavby ani len v najzákladnejších črtách zatiaľ u nás nepoznáme, považujeme uvedené vysvetlenie len za pracovnú hypotézu, pokiaľ sa preň nenájdu ďalšie hodnovernejšie doklady alebo iné spoľahlivejšie overené riešenia. V každom prípade ide tu o výnimočný zjav, ktorý po jeho bližšom a hlavne presvedčivejšom vysvetlení môže byť významným ohnivkom a doplnkom v poznaní našej románskej dedinskej architektúry.

Spomenuté vlastníctvo svätobeňadického kláštora nad Bratkou sa iste v plnej miere a rozsahu uplatňovalo až do zániku kostola I a prístavieb na jeho západnej strane. Svedčí o tom aj už spomenutá zmienka v listine z r. 1209, v ktorej sa uvádza Bratka ako dedina patriaca kláštoru sv. Beňadika na Hrone.⁸⁷

Zo stručných poznámok F. K n a u z a o neskorších dejinách Bratky vieme, že opátstvo dalo dedinu jednému poddanému, ktorého potomkovia si vzali meno Barathka.⁸⁸ Kedy a prečo sa tak stalo, sa z písomného materiálu nedozvedáme. Vieme len toľko, že koncom XIV. storočia (1389) sa Baratka spomína ako fara⁸⁹ a že už predtým vznikol medzi Barathkovcami a opátstvom spor o vlastníctvo tejto dediny. Keď tieto zprávy porovnáme s výsledkami archeologického výskumu na Baratke a so závermi, ku ktorým sme na jeho základe dospeli, naskytuje sa možnosť vysvetliť odovzdanie Bratky zo strany svätobeňadického opátstva do léna jednému poddanému práve tým, že kostol i s prístavbami a dedinou v priebehu XIII. storočia, najskôr za tatárskeho vpádu, boli zničené a opátstvo už na jej vlastníctve nemalo taký záujem ako predtým. Že si opátstvo skutočne istý čas nad Baratkou neuplatňovalo nároky plynúce z jeho staršieho vlastníctva tejto dediny a že sa na toto vlastníctvo v priebehu dlhšej doby zabudlo, vysvitá z uvedených sporov medzi svätobeňadickým opátstvom a Barathkovcami. Pri týchto sporoch opátstvo svoje právo na dedinu muselo dokazovať formálne pomocou listiny z r. 1156, ktorú opát Sigrífd dal vtedy aj opísať, kým jeden z Barathkovcov — Bence — nároky opátstva nechcel uznať a sám sa preukazoval nejakou listinou, ktorá sa nám však nezachovala, ale v ktorej bolo iste potvrdené odovzdanie Bratky im do léna. I keď opátstvo nakoniec v tomto spore zvíťazilo a vynútilo si od Barathkovcov ešte aj odškodné, nezmenšuje to nijako pravdepodobnosť toho, čo sme predtým uviedli ako predpoklad, t. j. že podnetom k prepusteniu Bratky opátstvom jednému z tamojších poddaných mohlo byť práve jej zničenie. Keď sme na základe archeologických a architektonických hla-

dísk prišli k záveru, že nie zadlho po zničení kostola I bol tu v XIII. storočí postavený ešte kostol II, zdá sa, že tento vznikol práve v čase, keď opátstvo nad dedinou neuplatňovalo vlastnícke právo, ale keď ju spravovali sami Barathkovci. Práve preto tento kostol bol asi len farským kostolom so zvonnicovou, dodatočne pristavanou vežou pred jeho západným priečelím a sotva možno aj v ňom vzhľadom na toto predpokladať emporu.

Takto vidíme, že historické zprávy o Bratke z XIII. storočia, ktoré by sme vzhľadom na výsledky archeologického výskumu najviac očakávali a potrebovali, síce chýbajú, ale vzájomným porovnaním týchto výsledkov so zachovanými písomnými zpravami z neskoršieho obdobia sme tento nedostatok mohli aspoň čiastočne preklenúť a približne zrekonštruovať tie zmeny, ku ktorým došlo jednak v súvislosti s darovaním dediny kláštoru a jednak s jej prvým zničením, ako aj sledovať, ako sa tieto zmeny odrážajú na zistených stavbách.

Ďalšie historické zprávy k dejinám Bratky, od XIV. storočia nazývanej Baratkou, ktoré tiež máme možnosť poznať väčšinou iba podľa toho, ako ich uvádza F. K n a u z, hovoria, že Baratky sa násilne zmocnil miestny šľachtic Peter Čech a nechcel sa jej vzdať. Toto jeho zaujatie Baratky spomína opát Ján III. v protestnom liste z 11. júna 1489, kde doslova píše, že zaujali „aj dedinu Baratku, blízko Levíc, kde je kostol sv. Martina“.⁹⁰ Podľa tohto by sa zdalo, že Baratka ešte vtedy bola dedinou a aj kostol tu ešte stál. Lenže ako uvádza F. K n a u z, opát Ján II. v protestnom liste z r. 1456, teda o 33 rokov skôr, hovorí o Baratke a kostole ako o spustnutých.⁹¹ Ale ešte 27 rokov pred týmto dátumom, v r. 1429, sa v listine nitrianskej kapituly hovorí o Baratke v tom zmysle, že tu stojí bazilika alebo nejaký kostol.⁹² Na základe tohto už F. K n a u z prišiel k záveru, že Baratka musela spustnúť v dobe medzi rokmi 1429—1456; zničenie dediny a kostola pripisuje Levickovcom.⁹³ Usudzuje na to asi podľa znenia listiny z 1. júla 1489, v ktorej sa rieši spor medzi svätobeňadickým opátstvom na Hrone a Jánom Čechom Levickým vo veci jeho neoprávnenej držby a spustošenia niektorých obcí a statkov, medzi ktorými okrem iných sa uvádzajú aj Baratka a Zamto (ako praedia).⁹⁴ V zmysle tejto listiny pripadla Baratka, pravda, už len ako statok, majer, Levickovcom.

Z uvedeného, pokiaľ ide o Baratku a Zamto, nemôžeme síce vyčítať nič určitejšieho pre zistenie príčiny spustošenia tam uvedených dedín a statkov, ale ak porovnáme dobu, ktorá vychádza pre zánik Baratky podľa znenia listiny nitrianskej kapituly

z r. 1429 a protestného listu opáta Jána z r. 1456 s rokmi bojov Petra Čecha proti bratríckym vojskám na Nitriansku a v Pohroní (1433–1435),⁹⁵ vynára sa otázka, či Baratka nezanikla práve v tejto dobe. Prichádzala by tu do úvahy hlavne možnosť, že jej obyvatelia sa postavili na stranu bratríkov, proti ktorým Peter Čech viedol bojové výpravy a Baratku potom z pomsty spálil a zničil.

Blížišie a podrobnejšie sledovanie týchto otázok a detailné vysvetlenie jednotlivých problémov nespadá už do rámca tejto práce a iste sa ho vďaka ujme niektorý historik po publikovaní týchto zaujímavých a cenných zistení o Baratke.

Z hľadiska archeologického treba ešte podčiarknuť fakt, že zistenej dobe zániku Baratky podľa písomných prameňov — druhej štvrtine XV. storočia — odpovedá aj situácia v archeologickom materiáli, v ktorom nestretáme pamiatky mladšie ako z XV. storočia.

S uvedeným stanovením doby zániku Baratky ako dediny súhlasí aj skutočnosť, že Baratka sa už nespomína v urbároch levického panstva zo XVI. storočia medzi ostatnými dedinami, ale uvádza sa iba ako statok — majer (praedium), ktorý najímali obyvatelia starých Levíc a za jeho nájom platili ročne 1 denár a 40 florénov.⁹⁶

Z á v e r

Celkove význam archeologického výskumu na Baratke sa porovnaním jeho výsledkov so zachovanými historickými zprávami značne zväčšil a možno ho vidieť predovšetkým v tom, že touto prácou získali sme prvý raz u nás presný časový termín pre datovanie románskeho emporového kostola, ktorého podobu v hlavných črtách poznáme. Po zisteniach na Baratke možno už s istotou vzťahovať zachované písomné zprávy na objekty, ktoré sme tam zistili, a nie na kostol v Kalinčiakovci (bývalé Varšany), ako sa to doteraz robilo.

Pretože sme pri výskume na Baratke mali možnosť vidieť podrobne i niektoré stavebnotechnické detaily (spôsob budovania základov i nadzemných stien, zachytenie pôvodne románskej dlážky, rozbor malty a iné) a že ich môžeme i časove zaradiť, budú tieto zistenia môcť byť pomerne spoľahlivou oporou pri posudzovaní a vysvetľovaní výsledkov výskumu podobných objektov na iných lokalitách.

Výskum priniesol i veľmi zaujímavé a cenné zistenie prístavieb k románskemu kostolu I, datovanému do r. 1156, ktoré sú v našich pomeroch v XII. storočí zatiaľ skutočne ojedinelým javom,

možno však len preto, že okolie našich románskych kostolov na dedinách nebolo doteraz archeologicky preskúmané. Preto pri vysvetľovaní účelu týchto prístavieb narazili sme na určité ťažkosti a nejasnosti, no pretože zásluhou písomných prameňov mohli sme sčasti poznať i majiteľov tejto obce, a tým i kostola, naskytla sa ako najpravdepodobnejšia tá možnosť pre ich vysvetlenie, že tu mohlo ísť o malú kláštorňú expozitúru alebo kláštorň dom (tzv. grangiu), ktorý bol postavený v súvislosti s tým, že tento kostol a dedinu od roku 1158 malo vo vlastníctve svätobeňadické opátstvo na Hrone.

Vzájomným porovnaním výsledkov archeologického výskumu a písomných prameňov podarilo sa tiež čiastočne načrtnúť a rekonštruovať zmeny, ku ktorým v priebehu XIII. a XIV. storočia na Baratke došlo a ktoré zo samých písomných prameňov sa nedali natolko poznať.

Zároveň význam tohto výskumu treba vidieť v tom, že vzhľadom na presné polohové zistenie Baratky v teréne naskytla sa tu možnosť približného lokalizovania doteraz rôzne situovaných zaniknutých a ináč neznámych dedín, ako Vitk, Zamto a Bosae. Prvú možno lokalizovať niekde na juh od Šiklôša, druhú niekde na juh od Baratky, do povodia Kompy a tretiu na juhozápad od Baratky.

Ako z celkovej práce v súvislosti s Bratkou-Baratkou vidno, výskum stredovekej dediny, o ktorý sa naša historická archeológia v zmysle nových požiadaviek kladených na súčasnú historickú vedu obdobia feudalizmu usiluje, môže prispieť značnou mierou k správnejšiemu a plnšiemu osvetleniu niektorých problémov, najmä k lepšiemu poznaniu stavebných pomerov na stredovekých zaniknutých dedinách. Zásadný význam má historicko-archeologické bádanie pre výskum materiálnej kultúry týchto dedín. Terénny výskum stredovekých lokalít prináša skutočne zakaždým nové a nové poznatky a umožňuje i presnejšie vysvetlenie známych historických prameňov, ako to bolo aj v tomto prípade. Kusé a torzovite zachované písomné pamiatky zo staršieho obdobia feudalizmu bez konkrétnych archeologických zistení nemôžu totiž podať ucelený obraz o celkovej kultúre nášho ľudu v minulosti. Vzájomným porovnávaním jedných i druhých druhov prameňov sa výsledky pramenného bádania a archeologického výskumu nielen korigujú a dopĺňujú, ale často i znásobujú, pretože po ich vzájomnej konfrontácii naskytuje sa možnosť robiť závery, ku ktorým by sa na základe jedných alebo druhých izolovane chápaných kritérií nemohlo dospieť.

Poznámky a literatúra

- ¹ Knauz F., *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I*, Strigoni 1874, 109–110, doklad č. 78. (Pri ďalšej citácii uvádzam skrátené MES I.)
- ² Sasinek F., *K topografii Slovenska*, Slovenský letopis II, 1878, 188.
- ³ Chaloupecký V., *Staré Slovensko*, Bratislava 1923, 171.
- ⁴ Mencil V., *Stredoveká architektúra na Slovensku*, Praha – Prešov 1937, 131. (Ďalej uvádzam skrátené: Mencil V., *Stredoveká architektúra*.)
- ⁵ Zavarský V. A., *Románske kostoly slovenské*, Turč. Sv. Martin 1943, 31.
- ⁶ Knauz F., *A Garan-melleti Szent Benedek apátság I*, Budapest 1890, 139. (Ďalej uvádzam skrátené: Knauz F., *A Garan-melleti*.)
- ⁷ Hainczl K., *Léva története a 16. század végéig*, Bars LII, č. 13 z 27. III. 1932, 3, 4, a č. 14 z 3. IV. 1932, 2.
- ⁸ *Magyarország vármegyéi és városai*, Bars vármegye, 131.
- ⁹ Šmilauer V., *Vodopis starého Slovenska*, Praha – Bratislava 1932, 134.
- ¹⁰ Fackenberg F., Mencilovci V. a D., *Výskum románskych pamiatok v Nitrianskom kraji*, Pamiatky a múzeá 6, 1957, 185–186. Uvádzajú z Baratky aj nálež štvrtkruhového profilu nízkej rímsy, ktorá má obdobu v ríme triumfálneho oblúka kostola v Nitre na Párovciach. Jej presný náčrt sme si nemohli zadovážiť, lebo sa nezachovala.
- ¹¹ Predbežné výsledky výskumu za r. 1958 a 1959 boli publikované v AR XII, 1960, 356–358, 373–381, 552.
- ¹² Uvádzam podľa určenia prof. J. Kováčika, za ktorú mu tu ďakujem.
- ¹³ Pretože vrstva deštrukcie bola silne porušená jednak dodatočnými stavebnými zásahmi, jednak výkopom hrobov a napokon aj vyberaním základového materiálu v minulom storočí, čím sa prvky deštrukcie dostali aj do väčšej hĺbky ako pôvodne siahala vlastná vrstva deštrukcie, uvádzam nálezy z nej bez ich presnejšieho situovania. Nálezy črepov sa najčastejšie vyskytovali v priestore prístavieb ku kostolu I.
- ¹⁴ Réthy L., *Corpus nummorum Hungariae I*, Budapest 1907, 150. Za určenie a opis mince ďakujem prom. ped. E. Kolníkovéj.
- ¹⁵ Richter M. – Smetánka Z., *Zur Datierung und Problematik der rotbemalten Keramik in Böhmen*, Epitymbion Roman Haken, Praha 1958, 86–91; Holl I., *Használati és diszkerámia a budai várpalotából*, AE 79, 1952, 179–185.
- ¹⁶ Kraskovská L., *K otázke datovania stredovekej keramiky*, Historica Slovaca VI–VII, Bratislava 1948, 153; počiatky polievanej – glazúrovanej keramiky datuje do XVI. storočia. No vzhľadom na to, že v susedných územiach je výskyt glazúry na keramike doložený už v XV., XIV. a ojedinele i v XIII. storočí, bude treba používať glazúry datovať aj u nás do skorších čias. Dosiaľ najstarší nálež hrnca s glazúrou na vnútornej strane, datovaný mincou do XIV. storočia, uvádza z nášho územia P. Kuka: *Nález mince kráľovnej Márie na Zvolenskom zámku*, Numismatické listy XV, 1960, 129–131.
- ¹⁷ Nagy G., *A Szabolcsmegyei múzeum középkori sarkanytűi*, AE XVIII, 1898, 60–64.
- ¹⁸ Příhoda R., *Zur Typologie und Chronologie mittelalterlichen Pfeilspitzen und Armbrustbolzeneisen*, Sudeta VII, 1932, 54–55; uvádza podobné hroty, datované do XIV. a XV. storočia.
- ¹⁹ Hrubý V., *Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě*, PA XLVII, 1957, 126–127.
- ²⁰ Pec obdĺžnikového pôdorysu s výraznejšie zachovanými kamennými stenami zistil v Zalužanoch B. Pořila: *Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*, Bratislava 1962, 64.
- ²¹ Krupica O., *Výskum v Krásne na Slovensku v r. 1953*, AR VI, 1954, 364.
- ²² Habovštiak A., *Príspevok k poznaniu našej nižšej dediny v XI.–XIII. storočí*, SIA IX, 1961, 472.
- ²³ Bálinth A., *Ausgrabungen in Mezőkövácsháza*, Dolgozatok XV, 1939, 161.
- ²⁴ Kraskovská L., *Výskum na hradisku v Dražovciach*, Studijné zvesti AŮSAV 6, 1961, 174.
- ²⁵ Na doteraz nepreskúmaných lokalitách v Ondrejovciach, okr. Levice, v Bini, okr. Nové Zámky a v Kalinčiakove, okr. Levice vyskytujú sa aj ryolitové kamene, ktoré mohli byť privezené až z okolia Banskej Štiavnice.
- ²⁶ Krupica O., *Pohrebíšte z XII.–XIV. stor. v Krásne na Slovensku*, AR V, 1953, 194.
- ²⁷ Cibulka J., *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě*, Praha 1958, 20.
- ²⁸ Mencil V., *Stredoveká architektúra*, 236.
- ²⁹ Cibulka J., *Václavova rotunda*, Praha 1933, 276–278, kde je výskyt podkovovitej apsidy v prvom tisícročí n. l. uvedený podrobnejšie.
- ³⁰ Cibulka J., *Václavova rotunda*, 276.
- ³¹ Cibulka J., *Velkomoravský kostel*, 20, 92, 93.
- ³² Guth K., *Praha, Budeč a Boleslav*, Svatováclavský sborník I, Praha 1934, 702.
- ³³ Cibulka J., *Kostel svatého Jiří na hradě Pražském*, Praha 1936, 36, obr. 1.
- ³⁴ Mencil V., *Stredoveká architektúra*, 154, 340, 357. V novej práci: *Románska architektúra vo svetle nových výkopov*, Pamiatky a múzeá V, 1956, 74–81 uvádza viac románskych kostolov z územia Slovenska i susedného Maďarska s tzv. pretiahnutou apsidou a jej pôvod vidí vo veľkomoravských tradíciách (74–76).
- ³⁵ Nagy E., *A középkori Gercse község temploma*, Budapest Régiségei XVIII, 1958, 543, obr. 6 a 25.
- ³⁶ Gerevich T., *Magyarország művészeti emlékei I*, Budapest 1938, 109.
- ³⁷ Cibulka J., *Velkomoravský kostel*, 109.
- ³⁸ Náznak po takomto múre, v strede prerušenom zistil sa na zvyškoch základov kostola v Obide (niekdajší Ebed), okr. Nové Zámky: Mencil V., *Stredoveká architektúra*, 138. Súvislý priečny múr pod triumfálnym oblúkom bol aj na románskom kostole, zistenom v Krásne, Krupica O., AR VI, 1954, 363.
- ³⁹ Mencil V., *Stredoveká architektúra*, 121–140, 301–331.
- ⁴⁰ Birnbaum V., *Románske emporové kostely v Čechách*, Sborník k sedemdesátým narodeninám Karla B. Mádl, Praha 1929, 49–60.
- ⁴¹ Mencil V., *Stredoveká architektúra*, 121–125.
- ⁴² Entz G., *Nyugati károliai románkor építészeti emlékei*, Művészettörténelmi értesítő VIII, 1959, 130–142.
- ⁴³ Poulik J., *Velkomoravské hradíště – Mikulčice*, Gottwaldov 1959, 12, 18, 23. Charakter včasnorománskeho muriva pomerne dobre bolo poznať na zvyškoch kostola P. Márie na Pražskom hrade: Borkovský I., *Kostel Panny Marie na pražském hradě*, PA XLIV, 1953, 141–147.

⁴⁴ Mencl V., *Stredoveká architektúra na Nitrianskom hrade*, Nitra, Dejiny a umenie Nitrianskeho zámku, Trnava 1933, 90.

⁴⁵ Cibulka J., *Velkomoravský kostel*, 38.

⁴⁶ Staršie románske kostoly majú užšie základy, obyčajne ich šírka nepresahuje 1 m. Ani proporcie, zakladajúce sa na starej rímskej miere module a jej násobkoch, zachovávané na predrománskych kostoloch, sa v tomto prípade nedodržiavajú. Pozri o tom Pošmourný J., *Modul*, Dejiny a súčasnosť V, 1963, 30–31.

⁴⁷ Za určenie proveniencie stavebného materiálu ďakujem prof. J. Kováčikovi.

⁴⁸ Za láskavé vykonanie rozboru malty doc. dr. H. Jędrzevskej, ako i doc. dr. A. Zakimu za sprostredkovanie tejto možnosti tu srdečne ďakujem.

⁴⁹ Poulik J., *Výsledky výskumu na velkomoravském hradě „Valy“ u Mikulčic*, PA XLVIII, 1957, 260.

⁵⁰ Gerevich T., l. c., tab. 126 a tab. 158.

⁵¹ Kolové jamy v osi kostola zistili sa aj vo veľkomoravskom kostole v Modrej pri Veľhradě a J. Cibulka im pripisuje podobný účel. Pozri Cibulka J., *Velkomoravský kostel*, 37, 38.

⁵² Habovštiak A., *Zaniknuté románske stavby na Baratke pri Leviciach*, Vlastivedný časopis X, 1961, 132–137. Aj tam uvedená rekonštrukcia je prispôbená takému vysvetleniu.

⁵³ Birnbaum V., l. c., 55.

⁵⁴ Mencl V., *Stredoveká architektúra*, 278, 301, 302, 309–313, 316, 329–333, 340, 348.

⁵⁵ Románske dedinské kostoly, ktoré vznikali u nás po tatárskom vpáde, nemávali vstavanú emporu, ako to bolo vo vlastníckych kostoloch z XII. storočia. Mencl V., *Stredoveká architektúra*, 282.

⁵⁶ Mencl V., *Stredoveká architektúra*, 179, 182.

⁵⁷ Miestny historik, teraz už zosnulý P. Huljak nám spomínal, že stavebný materiál z Baratky sa v minulom storočí vyberal na stavbu kostola v Hornej Seči.

⁵⁸ Knauz F., *MES I*, 109–110.

⁵⁹ Knauz F., *MES I*, 116.

⁶⁰ Wenzel G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XI*, 113 (ďalej uvádzam skrátené CDAC).

⁶¹ Knauz F., *A Garan-melleti*, 140.

⁶² Pázmány P., *Acta et decreta synodi diocesis Strigoniensis 1667*, Appendix I, 93.

⁶³ Wenzel G., *CDAC VII*, 540.

⁶⁴ Wenzel G., *CDAC III*, 29.

⁶⁵ Wenzel G., *CDAC VIII*, 270.

⁶⁶ Stanislav J., *Slovenský juh v stredoveku I*, Turč. Sv. Martin, 384.

⁶⁷ Pozri pozn. 61.

⁶⁸ Konkrétne doklady osídlenia sa nám tu však nepodarilo zistiť. Výskum znemožňujú vinice.

⁶⁹ Ortway T., *Magyarország régi vízája a XIII-ik század végéig II*, Budapest 1882, 131; tiež Šmilauer V., l. c., 360.

⁷⁰ Knauz F., *A Garan-melleti*, 200; Chaloupecký V., l. c., 417.

⁷¹ Ortway T., l. c., 131.

⁷² Pozri k tomu rekonštrukciu vodných tokov v Tekove podľa V. Šmilauera, l. c., 115. Tu je však Bratka nesprávne situovaná na ľavý breh potoka Pristuc.

⁷³ V. Chaloupecký l. c., 172, uvádza názov Ba-

nenses z r. 1266 vo význame obyvatelia Banskej Štiavnice (= baníci).

⁷⁴ Chaloupecký V., l. c., 347. Na túto eventualitu ma upozornil dr. O. Gergelyi, za čo mu tu ďakujem.

⁷⁵ Wenzel G., *CDAC I*, 122.

⁷⁶ Wenzel G., *CDAC VII*, 82.

⁷⁷ Wenzel G., *CDAC II*, 299.

⁷⁸ Botka T., *Barsvármegye hajdan és most*, Pest 1868, 105–107. Edícia pre veľký počet tlačových chýb dostala sa na verejnosť len v niekoľkých exemplároch. Jeden jej úplný exemplár sa nachádza u dr. O. Gergelyiho.

⁷⁹ Pozri poznámku 70.

⁸⁰ Pozri poznámku 59.

⁸¹ Južne od Baratky podarilo sa pri povrchovom zbere nájsť miestami stredoveké črepy, ale bez archeologického výskumu nemožno s týmito miestami spájať uvedené dediny.

⁸² Entz G., l. c., 136.

⁸³ Birnbaum V., l. c., 49–51.

⁸⁴ Túto listinu F. Knauz chybné zaradil medzi listiny ostrihomskej kapituly, pozri Knauz F., *MES I*, 86. Listina však patrí zagrebskému biskupstvu a v takomto zmysle ju publikoval Kukuljević Sakcinski I., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*, Zagreb 1875, 29. Za upozornenie na túto edíciu ďakujem dr. R. Marsinovi.

⁸⁵ Bartal A., *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Budapest 1901, 297; uvádza z listiny pápeža Inocenta V. grangiu pre mníšky na Ostrove pri Dunaji z r. 1276. Na možnosť výskytu týchto malých kláštorňích budov pri stredovekých kostoloch ma upozornil G. Povála, pracovník Okresného vlastivedného múzea v Žiline, za čo mu tu ďakujem. Grangie pri románskych kostoloch spomína aj J. Henszlmann, *Magyarország ó-keresztény román és átmenet-stíliü műemlékeinek rövid ismertetése*, Budapest 1876, 114–115.

⁸⁶ Záchranný výskum AÚ SAV v r. 1962, dosiaľ nepublikovaný. Paulínov v Mankovciach spomína E. Kisbán: *A magyar pálosrend története I*, Budapest 1938–1940, 114; *Magyarország vármegyéi és városai*, Bars vármegye, 51.

⁸⁷ Pozri poznámku 60.

⁸⁸ Knauz F., *A Garan-melleti*, 140.

⁸⁹ Pozri poznámku 62.

⁹⁰ Pozri poznámku 88.

⁹¹ Tamtiež.

⁹² Tamtiež.

⁹³ Tamtiež.

⁹⁴ Pozri poznámku 78.

⁹⁵ Varsík B., *Husiti na Slovensku a vplyv husitského revolučného hnutia na Slovensku do r. 1435*, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XI, 1960, 25, 26.

⁹⁶ Marsina R. — Kušík M., *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I*, Bratislava 1959, 3 (281), 164, 190.

Za ochotnú pomoc pri práci s písomným materiálom a cenné pripomienky ďakujem dr. O. Gergelyimu a dr. P. Ratkošovi. Za vyhotovenie rekonštrukcií (obr. 19 a 20) ďakujem inž. H. Albrechtovi; za poskytnuté rady k nim ďakujem inž. M. Bašovi a inž. J. Lichnerovi. Kresby predmetov vyhotovila a plány prekreslila C. Habovštiaková. Fotografické snímky z terénu vyhotovili J. Krátky a autor, fotografie predmetov K. Blaško.

Das untergegangene mittelalterliche Dorf Bratka bei Levice

Alojz Habovštiak

Anregung zur Verwirklichung der archäologischen Grabung auf der Flur Baratka bei Levice war die bereits länger bekannte Urkunde Euzidinus' aus dem J. 1156 und Andeutungen im Gelände an untergegangene Bauwerke, einen Friedhof und eine mittelalterliche Dorfanlage. Die Schenkungsurkunde Euzidinus' aus dem J. 1156, die in einer Kopie aus dem XIV. Jh. erhalten ist, sagt, dass bei Anlass der Kirchenweihe im Dorf Bratka durch den Erzbischof Martirius von Esztergom, Euzidinus dieser Kirche die Hälfte seines vorher gekauften Gutes schenkte und die Kirche mit allem nötigen Zubehör ausstattete. Ferner wird in der Urkunde erwähnt, dass in Bratka eine Pfarrei errichtet wird, unter deren Verwaltung die Dörfer Bratka, Levice und Vitk gestellt werden.¹

Den Inhalt der Urkunde und einige weitere, bereits vor der durchgeführten archäologischen Grabung auf der Baratka bei Levice bekannte schriftliche Berichte zum Dorf Bratka, erklärten die Historiker auf zweierlei Art: die einen — F. Sasinek, V. Chaloupecký und ursprünglich auch V. Mencl und V. Zavorský — identifizierten dieses bekannte historische Dorf mit dem heutigen Kalinčiakovo, dem ehemaligen Varšany.²⁻⁵ Sie wurden hiezu durch den Umstand geleitet, dass in Kalinčiakovo bis heute eine in die Entstehungszeit der Urkunde datierbare romanische Kirche steht, und dass sich dieses Dorf in der Nähe von Levice befindet (etwa 4 km südlich), wie es in der Urkunde von Bratka heisst. Die zweite Gruppe der Forscher — F. Knauz, J. Hainczl, V. Šmilauer und I. Bakó — die mit der Situation in der Umgebung von Levice besser vertraut waren, lokalisierten das historische Bratka südlich von Levice, wobei sie sich wesentlich darauf stützten, dass Baratka ein Flurname in der Nähe von Levice ist.⁶⁻⁹

Nach den in den Jahren 1958–1960 erfolgten Grabungen auf dieser Lokalität, die südlich und teilweise südwestlich von Levice, eingekeilt zwischen den Eisenbahnstrecken Levice–Nové Zámky und Levice–Štúrovo liegt (Abb. 1), erwies es sich, dass das historische Bratka tatsächlich hier zu suchen ist. Bei der archäologischen Grabung stiess man auf konkrete Reste von verschollenen romanischen Bauten, auf einen Reihengriedhof auf dem Kirchhof und auf Spuren des eigentlichen mittelalterlichen Dorfes.

Reste der untergegangenen Bauten wurden zuerst durch quer angelegte Versuchsschnitte festgestellt (Abb. 16). Nach der völligen Entfernung, der Destruktionsschicht, in welcher viele mittelalterliche Keramikscherben (Abb. 15: 1, 7, 12, 16), zwei Fragmente von Reitersporen (Abb. 15: 3, 4), Bruchstücke architektonischer Bauteile, die aus Andesittuff gemeisselt waren (Abb. 17), und verschiedene andere Funde (Abb. 15: 2, 5, 14) aus dem Inneren und aus der unmittelbaren Umgebung der Reste des Baukomplexes zutage kamen, konnten mehrere Baueinheiten unterschieden und bestimmt werden. Den ursprünglichen, relativ ältesten Kern vertritt die innere Disposition, deren Charakter und Gliederung eindeutig eine romanische Kirche verrät und als Kirche I mit Empore bezeichnet wurde. An der Westseite schlossen sich an ihre Fassade Fundamente eines doppelten Anbaues an. Die Reste dieser Baueinheit waren von der Aussenseite mit Fundamentresten einer grösseren, ebenfalls romanischen Kirche umgeben und teilweise auch überdeckt, die als Kirche II bezeichnet wurden und welche an der Westseite einen Turm angebaut hatten (Abb. 6: 1, 2; Abb. 7; Abb. 10).

Die Kirche I mit Empore bestand aus einem rechteckigen Schiff mit den Innenausmassen von 612×380 cm und einer hufeisenförmigen Apside an der Ostseite. Ihre Reste bestehen aus fast vollkommen erhaltenen Fundamenten und an zwei Stellen der Süd- und Westmauer (Abb. 3: 1) auch aus der untersten Schicht des ursprünglichen oberirdischen Mauerwerkes aus Quadern. Zu den Grundmauern waren grosse, manchmal teilweise bearbeitete (abgestossene) Bruchsteine aus Travertin, Rauchquarz-Andesit und vereinzelt auch aus Andesittuff verwendet worden; sie waren Trockenmauern, deren Lücken schwarzbrauner kompakter Lehm ausfüllte (Abb. 2: 5, 6). Die oberirdischen Mauern dieser Kirche waren aus recht sorgfältig und regelmässig behauenen, mit schmaler Zäsur (0,5–1 cm) auf Mörtel gelegten Tuffquadern aufgebaut, welcher etwa 70% Sand enthielt. Die festgestellten Ausmasse der Quader bewegten sich zwischen 32–38 cm Höhe und 30–70 cm Länge. Die Fundamente waren etwas breiter als die auf ihnen errichtete Mauer, so dass ein kleiner Sockel gebildet war.

An der Grenze zwischen Apside und Kirchen-

schiff wurden Reste einer nicht zusammenhängend erhaltenen Quermauer festgestellt, und im westlichen Teil des Kirchenschiffes eine Fundamentmauer für die Pfeiler, welche die Empore getragen hatten. Bei der Nordwand war ein kleinerer Fundamentblock aus Steinen angebaut, der jedoch seichter als die Fundamente der übrigen Teile der Kirche angelegt war. Im Westteil des Kirchenschiffes erhielt sich auf einem kurzen Abschnitt auch der ursprüngliche Fussboden, der aus einer mit Mörtel gebundenen, an der Oberfläche sorgfältig geebneten und 15–16 cm mächtigen Schicht Mauerwerkes bestand (Abb. 2: 5, 6). Auf geringe Fussbodenreste stiess man auch in einem anderen Teil des Schiffes in Form einer dünnen, bröckeligen kalkig-sandigen Mörtelschicht (Abb. 4: 2).

An der Westseite dieser Kirche entdeckte man Reste eines doppelten Anbaues. Die Fundamente seines ersten Teiles waren etwa um 15 cm schmaler als jene der Kirche I und waren nicht mit ihnen verbunden, doch reichten sie beiläufig in dieselbe Tiefe wie die Fundamente der Kirche. Der zweite, kleinere Teil des Anbaues war mit dem ersten ebenfalls nicht verbunden, aber lag in derselben Achse wie die Kirche I und der erste Teil des Anbaues, dessen Aussenbreite mit der Breite der Kirche übereinstimmte. Der erste, grössere Anbau mass innen 372×410 cm, der zweite 175×365 cm.

Die Kirche II. Längs des Umfanges der Reste der Kirche I und über den Fundamenten der an ihrer Westseite liegenden Anbauten befanden sich Reste einer zweiten, etwas grösseren Kirche, die aus einem rechteckigen Schiff mit den Innenausmassen 672×897 cm und einer halbkreisförmigen Apside an der Ostseite bestand. Die halbkreisförmige Form der Apside wurde aus der ursprünglichen hufeisenförmigen Apside der Kirche I dadurch gewonnen, dass an die Aussenwandung der älteren Apside ein Fundamentring aus Steinen angebaut wurde, der an der Verbindung mit dem Kirchenschiff die Breite von 88 cm hatte und sich allmählich in östlicher Richtung bis auf 30 cm (in der Achse) schmälerte, wodurch die ursprüngliche hufeisenförmige Apside nicht nur eine halbkreisförmige Gestalt erhielt, sondern auch um etwas grösser wurde. Die Kirche II war auf analoge Art und aus demselben Material erbaut wie die Kirche I. Sie unterschied sich von ihr nur in einigen Einzelheiten. Die Basis und Krone ihrer Fundamente waren um 25 cm höher als bei der Kirche I; öfters kamen in ihnen Bruchstücke aus Andesittuff zutage (aus der Destruktion der Kirche I) und die Füllerde der Lücken zwischen den Steinen war mit Mör-

telstückchen und kleinen abgesprengten Steinen durchsetzt. Fundamente und oberes Mauerwerk bildeten keinen Sockel wie bei der Kirche I. Die Höhe der auf den erhaltenen Teilen aller drei Kirchenschiffmauern festgestellten Steinquader war im allgemeinen kleiner als bei den Quadern der Kirche I, durchschnittlich 18–24 cm. Reste der inneren Gliederung und eines Fussbodens konnten nicht mehr erfasst werden.

In der Längsachse der Kirche II war bei der Westwand ein Turm angebaut, dessen Fundamente mit jenen der Westwand der Kirche II nicht verbunden waren und welche die Grundmauerreste der älteren Anbauten der Kirche I überdeckten. Die Fundamente des Turmes waren aus grossen Tuffplatten oder ihren Bruchstücken erbaut. Die Lichtweite des Turmes betrug 214×243 cm.

In der unmittelbaren Umgebung der Baureste war ein Reihengrab (Abb. 16; Abb. 12: 1–4). Durch quer geführte Probeschnitte wurden 87 seiner äusserst fundarm sich erweisenden Gräber abgedeckt und wir stellten auf diese Weise seine Kulturfüllung und seine räumliche Ausdehnung fest. Nur bei vier Skeletten barg man Begleitfunde, u. zw. Schläfenringe im Grab 33, 81 und 84 (Abb. 18: 1, 10, 11) und eine Münze — einen ungarischen Denar aus dem XII.—XIII. Jh. im Grab 39 (Abb. 18: 3); in diesem Grab fanden sich auch zwei Ziegelbruchstücke mit anhaftender Mörtelschicht. Im Grab 32 lagen beim Kopf Scherben eines grösseren, in das XIII. Jh. datierbaren Topfes, ein Tuffquader von $15 \times 23 \times 23,5$ cm Ausmassen und einige Bruchstücke solcher Tuffquader (Abb. 12: 4; Abb. 13: 1). Die übrigen Funde (Abb. 18: 2, 4, 6, 8, 9) barg man aus der Verschüttungsschicht der Gräber.

Über dem Grab 48 waren zwei grosse flache Steinplatten, eine aus Travertin, die zweite aus Rauchquarz.

In 18 Gräbern wurden Sargspuren festgestellt und in 17 Gräbern lagen beim Skelett abgestellte Baumaterialbruchstücke (von Ziegeln und Tuffquadern). Im Grab 42 beobachtete man eine fast zusammenhängende Umpackung des Skelettes mit Ziegeln (Abb. 12: 2).

Auf dem an die Umgebung der Baureste und des Reihengrabes angrenzenden Gebiet waren schon an der Oberfläche deutliche Spuren und Anzeichen des verschollenen mittelalterlichen Dorfes zu erkennen. Es waren hier zahlreiche, in das XII.—XV. Jh. datierbare Funde an Keramikscherben (Abb. 15: 8, 13; Abb. 21: 2, 5, 7–10, 13–15) und Bruchstücke von Eisengegenständen (Abb. 15: 9, 10,

16; Abb. 22: 1–11, 14, 15, 17–19). Drei Scherben verraten durch ihren Charakter schon eine ältere Besiedlung, wahrscheinlich aus der mittleren Burgwallzeit (Abb. 15: 13; Abb. 21: 7, 8). Doch ist es nicht gelungen, zusammenhängender erhaltene Spuren von Siedlungsobjekten in den Probesschnitten zu erfassen, denn unter der Ackerkrume begannen bereits die Funde und jedwede Spuren von Objekten zu schwinden. Daraus konnten wir folgern, dass hier unbedingt ein Dorf gestanden haben muss, dessen Häuser aber grösstenteils auf dem Niveau mit seichteren Fundamenten errichtet waren, so dass ihre Spuren durch Tiefpflügung vernichtet worden sind. Nur in einem Falle — beim Objekt 1 — gelang es derartig seicht angelegte Fundamentreste eines rechteckigen Objektes abzudecken, dessen Steine durch bröckeligen kalkig-sandigen Mörtel gebunden waren (Abb. 12: 5, 6; Abb. 14). Nach den kleinen Ausmassen (91×132 cm) und dem Charakter seiner Füllerde erklärten wir dieses Objekt als Rest eines Backofens. Die Funde aus seinem Inneren lassen die Datierung in das XIV.–XV. Jh. zu. Zwei westlich von der Kirche entdeckte Kulturgruben enthielten Funde der älteren und jüngeren mittelalterlichen Keramik und Bruchstücke von ebenfalls in das XIV.–XV. Jh. datierbaren Eisengegenständen (Abb. 22: 1, 12, 16, 20), deren Sinn und Zweck jedoch mit Rücksicht darauf, dass in ihrer Umgebung keine ausgeprägteren Spuren von Objekten, deren Bestandteil sie gewesen sein konnten, entdeckt wurden, schwer zu erklären ist.

Nach dem Charakter des gewonnenen Siedlungsmaterials kann geschlossen werden, dass die ersten geringen Besiedlungsspuren dieser Anlage bereits im IX.–X. Jh. gesucht werden können, während der Schwerpunkt der Besiedlung von Barátka in der Zeit vom XII. bis XV. Jh. zu sein scheint. Dieser Datierung entspricht auch die Situation auf dem Reihengrabbhof auf dem Kirchplatz, der in unmittelbarer Umgebung der Baureste liegt, da wir auf ihm einerseits keine Denkmäler aus der Zeit vor dem XII. Jh. antreffen und andererseits keine positiven Belege für die Bestattung nach dem XV. Jh. Ansonsten belegen die Gräberfunde die Bestattung im XII. und XIII. Jh. (dünne S-förmige Schläfenringe, Bronzeringe, ein ungarischer Denar aus dem XII.–XIII. Jh., Topffragment). Wichtig sind die Gräber, in denen bei den Skeletten absichtlich in das Grab mitgegebene Bruchstücke von Baumaterial gefunden wurden. Diese Bruchstücke in dem durch die Münze am spätesten in das XIII. Jh. datierten Grab und in dem Grab mit dem eben-

falls in das XIII. Jh. datierbaren Topffund bestätigen, dass sich in der Zeit, als diese Gräber ausgeschachtet wurden, an der Oberfläche des umliegenden Geländes Fragmente von Baumaterial befunden haben, die sicherlich von der Destruktion irgendeines dieser Gebäude stammen. Dies verrät, dass eine der Destruktionen auf Barátka sich spätestens schon im Verlauf des XIII. Jh. abgespielt hat. Jüngere Gräber aus dem XIV.–XV. Jh. sind durch Funde jüngerer mittelalterlicher Keramik in ihren Verschüttungsschichten belegt.

Eine am markantesten erfasste Einheit des mittelalterlichen Dorfes auf der Barátka repräsentieren die sakralen Baureste, in denen wir zwei, in den Ausmassen und einigen Details von einander abweichende romanische Kirchen erkannten: die Kirche I mit Empore und doppeltem Anbau an der Westseite und die Kirche II mit dem Turm. Ihre relative Chronologie ist durch die Beziehung der einzelnen Teile und die Superposition ausgeprägt bestimmt.

Ausgangspunkt bei der Datierung der Kirche I sind, vorläufig von den erhaltenen historischen Quellen abgesehen, vor allem ihre charakteristischen Merkmale. Auf den ersten Blick überrascht bei ihr die hufeisenförmige Apside, die an und für sich an ältere Traditionen erinnert. Da allerdings diese Apsidenform vereinzelt auch auf Kirchen der spätromanischen Zeit angetroffen wird (Nitra, Trstené, Diakovce, Gercse u. a.), scheint es, dass dieses Merkmal nicht genügend verlässlich angewendet werden kann.^{26–36}

Ähnlich ist es auch mit der Quermauer an der Grenze zwischen Apside und Kirchenschiff, die zwar häufiger in den vorromanischen Kirchen aufscheint, wo sie als Folge von irisch-schottischen Einflüssen aufgefasst wird, doch auch in den jüngeren spätromanischen Bauwerken angetroffen wird (Obid, Krásno^{37, 38}).

Die weiteren kennzeichnenden Merkmale dieser Kirche — die Empore im Westteil des Kirchenschiffes, der Charakter der Grund- und oberirdischen Mauern, des Mörtels, die Mauerbreite und auch die architektonischen Bauteile — geben jedoch keinerlei Hinweise für die Entstehung der Kirche in einer älteren romanischen Zeit, wie es die zwei höher angeführten Merkmale andeuten würden, sondern sie verraten die Zeit des XII., spätestens XIII. Jh.^{39–50} Mit Rücksicht darauf, dass die Kirche II, die erst nach dem Untergang der Kirche I entstanden sein musste, auch noch ausgeprägt romanische Bauart hat und als solche spätestens im Verlauf des XIII. Jh. entstanden ist,^{51, 52} verbleibt

uns für die Datierung der Kirche I die rahmenmässige Zuweisung in das XII. Jh. Für die Erklärung des Fundamentblockes bei der Nordwand besitzen wir gar keine Analogien, doch von der Inneneinrichtung der Kirche ausgehend, kann vorausgesetzt werden, dass es sich um Fundamentreste eines Seitenaltares gehandelt hat.^{82, 83}

Durch die rahmenmässige Datierung der Kirche I sind teilweise auch ihre Anbauten an der Westseite datiert, welche, wenn sie auch nicht gleichzeitig mit der Kirche errichtet worden sind, doch eine gewisse Zeit mit ihr gemeinsam bestanden und dann auf einmal untergegangen sind. Für die Erklärung ihres Zweckes finden wir jedoch weder in der festgestellten Fundsituation noch in den bisher bekannten romanischen Kirchen Anhaltspunkte. Es kann lediglich konstatiert werden, dass diese Anbauten nicht zwecks Vergrösserung des Kirchenschiffraumes geschaffen wurden, denn die Westmauer der Kirche I war auch im oberirdischen Teil erhalten (im umgekehrten Fall hätte sie niedergeissen werden müssen) und die Fundamentbreite dieses Anbaues war kleiner als jene des Kirchenschiffes. Aus dem Charakter ihrer Grundmauern und ihrer gegenseitigen Beziehung kann nur gefolgert werden, dass der erste, grössere Anbau stöckig gewesen sein dürfte, so dass er im Stock durch einen nachträglich durchbrochenen Eingang in der Westmauer der Kirche I mit der Empore verbunden sein konnte, während der zweite, kleinere Anbau etwa nur eine Vorhalle war, in welcher die in das Stockwerk des ersten Anbaues führenden Treppen gewesen sind (den Versuch einer Rekonstruktion der Kirche samt ihren Anbauten im angedeuteten Sinn zeigen die Abbildungen 19 und 20).

Für die Zeitansetzung des Unterganges der Kirche I und ihrer Nebengebäude ist die Tatsache wichtig, dass einerseits die zweite Kirche auch noch eine ausgeprägte romanische Bauart hat, weswegen sie nicht später als in der zweiten Hälfte des XIII. Jh. entstanden sein konnte, und andererseits, weil sich in dem durch die Münze spätestens in das XIII. Jh. datierten Grab Bruchstücke von Baumaterial befanden, die mit grösster Wahrscheinlichkeit von einer der destruierten Gebäude stammen. Da uns andere Anhaltspunkte für die genauere Bestimmung des Unterganges der Kirche I nicht zur Verfügung stehen, müssen wir uns mit der rahmenmässigen Datierung in das XIII. Jh. begnügen. Es darf vorausgesetzt werden, dass die Vernichtung der Kirche mit dem Tatareneinfall im J. 1241 oder dem späteren Feldzug Přemysl Ottokars im J. 1271 in Zusammenhang gebracht werden kann.

Genauso besitzen wir auch keine verlässlichen Kriterien für die Entstehungszeit der Kirche II und nur aus dem oben Angeführten können wir Rückschlüsse ziehen, dass sie spätestens im Verlauf der zweiten Hälfte des XIII. Jh. entstehen konnte. Der Turm an ihrer Westmauer wurde etwa nachträglich hinzugebaut, weil er mit dem Mauerwerk der Kirche nicht gebunden war, doch ist die genauere Zeit seiner Errichtung aus der Fundsituation nicht erkennbar. Mit Berücksichtigung zweier Bruchstücke architektonischer Bauteile (Abb. 17: 6, 7), deren Prägung bereits eine gotische Profilierung verrät, kann vermutet werden, dass sich an diesem Kirchenbau auch schon gotische Verzierungs-elemente geltend gemacht haben, u. zw. entweder gleich bei ihrer Erbauung, oder am ehesten bei späteren Renovierungen nach irgendeiner grösseren Beschädigung, oder schliesslich bei dem nachträglichen Turmbau.

Für die Bestimmung des Unterganges der Kirche II steht uns vom archäologischen Gesichtspunkt einerseits die Feststellung zur Disposition, dass auf dem umliegenden Reihengrabhof, welcher eine bestimmte Zeit auch nach dem Verfall der Kirche belegt worden sein konnte, keine positiven Zeugnisse für eine Bestattung in der Zeit nach dem XV. Jh. vorhanden sind, und andererseits, dass das in der Destruktionsschicht der Gebäude gefundene Fundmaterial auch nicht jünger als die angeführte Zeit ist.

Die Ergebnisse, die wir auf Grund archäologischer und architektonischer Gesichtspunkte erlangt haben, können folgendermassen zusammengefasst werden: Der erste Bau, die Kirche I, stellt eine typische gutsherrschaftliche Empor-Dorfkirche dar, deren Entstehung rahmenmässig in das XII. Jh. datiert werden kann. Ihre Besonderheit ist die hufeisenförmige Apside und teilweise auch die Trennungsmauer zwischen Apside und Kirchenschiff und der Anbau an der Nordwand im Inneren des Kirchenschiffes. Zu dieser Kirche wurde etwa nicht lange nach ihrer Entstehung an der Westseite ein doppelter Anbau hinzugebaut, welcher im Erdgeschoss mit dem Kirchenschiffraum nicht zusammengehängt haben mag, doch im Stockwerk mit der Kirche durch einen nachträglich durchbrochenen Eingang auf die Empore etwa verbunden war. Dieser ganze Baukomplex ist im Verlauf des XIII. Jh. infolge irgendeines feindlichen Überfalles vernichtet worden und ist verschollen und an seiner Stelle entstand noch in demselben Jahrhundert, am ehesten in seiner zweiten Hälfte, eine zweite, etwas grössere, jedoch auch noch romanische Kirche, zu welcher

später an der Westseite ein Turm angebaut wurde. Auch diese Kirche ging dann im Verlauf des XV. Jh. wahrscheinlich durch eine gewalttätige Niederreissung unter. Dasselbe Schicksal teilte sicherlich auch das in nächster Nähe liegende Dorf. Seine Spuren konnten in Anbetracht der ungünstigen Fundsituation nur im Fundmaterial und in geringen Andeutungen an Siedlungsobjekten erfasst werden.

Da bereits noch vor der eingeleiteten archäologischen Grabung auf der Flur Baratka *historische Berichte* bekannt waren, die ahnen liessen, dass sie sich auf diese Lokalität beziehen könnten, war es nach den hier gebotenen Grabungsergebnissen von Baratka nötig, historische Berichte und archäologische Ergebnisse zu vergleichen und aus diesem Vergleich die entsprechenden Rückschlüsse zu ziehen.

Zum erstenmal wird das Dorf Bratka in der Schenkungsurkunde aus dem J. 1156 erwähnt.⁵⁸ Es heisst darin, dass der Erzbischof Martirius von Esztergom im J. 1156 im Kirchspiel von Bors eine Kirche weihte, die Euzidinus erbauen lassen hat, und hier eine Pfarrei errichtete, welcher er die Dörfer Bratka, Léva und Vitk unterstelle. In weiteren Text führt die Urkunde genaue Grenzen der Besitzung an, die Euzidinus der Kirche schenkte. Erwähnt werden die Bäche Cumpusca, Cumpa und Pristuc, bei welchem in der Kopie bemerkt ist, dass er im Volksmund Perec genannt werde, ferner der Boden der Bergleute („*terra Banensium*“) und die Dörfer Vitk und Bosae.^{73, 74}

Das zweitemal wird Bratka zwei Jahre später in der Urkunde aus dem J. 1158 erwähnt.⁵⁹ Es lautet hier, dass Stephan, Sohn des Adrianus, da er keine Nachkommen hatte, nach dem Tode des Bruders Euzidinus und dessen beiden Söhnen, dem Kloster in Svätý Beňadik an der Gran die Dörfer Bratka und das in seiner Umgebung liegende Dorf Zamto schenkt. Ausdrücklich wird hier angeführt, dass durch diese beiden Dörfer der Bach Compa fliesst.

Unter dem Namen Brethka wird Bratka in der Urkunde aus dem J. 1209 als ein dem Kloster in Svätý Beňadik an der Gran gehörendes Dorf angeführt.⁶⁰

Die weiteren schriftlichen Berichte, die sich unmittelbar auf Bratka beziehen, das vom XIV. Jh. an bereits Baratka genannt wird, kennen wir nur nach F. K n a u z,⁶¹ denn die betreffenden Urkunden sind nicht publiziert worden.

Da einige im schriftlichen Material erwähnten und auf das historische Bratka sich beziehenden Orte mit den heutigen Benennungen identifiziert werden können (der heutige Flurname Baratka ist

leicht vom ursprünglichen Bratka abzuleiten, Villa Léva in der Nähe von Bratka ist das mittelalterliche Levice, der Wasserlauf Cumpa, Compa kann auf den heutigen Bach Kompa bezogen werden und genauso auch Pristuc auf den heutigen Perec, wenn beide auch heute in ziemlich verändertem Lauf fliessen), kommen wir zur Erkenntnis, dass die Urkunde aus dem J. 1156 mit Sicherheit auf das heutige Baratka appliziert werden kann.

Nach dem Wortlaut, wie im schriftlichen Material das Dorf Zamto (in der Nähe von Bratka und am Bache Compa) angeführt wird, ist zu urteilen, dass es sich nicht um das heutige Santov handelt, wie bis jetzt angenommen wurde,⁷⁰ sondern um ein anderes Dorf, das höchstwahrscheinlich südlich des heutigen Baratka gelegen hat und gemeinsam mit ihm verschollen ist.

Den Versuch einer beiläufigen Rekonstruktion der ganzen Situation an Hand historischer Angaben und nach genauer Feststellung der Lage von Bratka bringt die Abb. 23.

Mit Rücksicht darauf, dass bei der archäologischen Grabung auf der Flur Baratka zwei untergegangene Kirchen entdeckt worden sind, von denen eine, die Kirche I, nach archäologischen und architektonischen Kriterien schon in das XII. Jh. datiert werden konnte, und ebenso in Anbetracht dessen, dass sich die Möglichkeit erwiesen hat, die schriftlichen Berichte über das historische Bratka auf das heutige Baratka applizieren zu dürfen, können wir die Kirche mit dem genaueren Datum der Urkunde aus dem J. 1156 datieren und sie als herrschaftliche Emporkirche bezeichnen, die Euzidinus erbauen liess.

Über die Anbauten bei ihrer Westwand ist weder in der Urkunde aus dem J. 1156, noch in den späteren Erwähnungen über Bratka etwas verlautet. Auch nach der heutigen bekannten Situation in der Umgebung unserer romanischen Dorfkirchen kann ihr Zweck nicht eindeutig erhellt werden. Deswegen konnten wir bei dem Versuch ihrer Erklärung nur von der Voraussetzung ausgehen, dass diese Anbauten im Zusammenhang damit entstanden sind, dass das Dorf und die Kirche Baratka seit dem J. 1158 Eigentum, also auch unter der Verwaltung der Abtei von Svätý Beňadik war, welche hier für ihre eingesetzten Mönche etwa ein kleineres Klostergebäude, eine Expositur, errichten liess. Für eine derartige Gattung von Klostergebäuden erhielt sich auch in anderen Orden die Bezeichnung *Grangia*.⁸⁵ Ein einfacher Anbau an eine romanische Kirche in diesem Sinne ist in Mankovce (Bez. Nitra) belegt, wo er sich an der Südseite der Kirche

befindet (Rettungsgrabung des Archäologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften zu Nitra, bisher nicht veröffentlicht).

Aus den kurzen Anmerkungen von F. K n a u z über die spätere Geschichte von Bratka wissen wir, dass die Abtei es einem Untertanen als Lehen gab, dessen Nachkommen den Namen Barathka annahmen. Wann und wie das geschehen ist, erfahren wir aus den schriftlichen Quellen nicht. Man weiss bloss so viel, dass gegen Ende des XIV. Jahrhunderts (im Jahre 1389) Baratka als eine Pfarrei erwähnt wird und das es schon vorher zwischen Barathkas und der Abtei von Svätý Beňadik zu einem Streit um den eigentlichen Besitz dieses Dorfes gekommen war. Vergleicht man nun dies mit den Ergebnissen der archäologischen Forschungsgrabung auf Baratka und mit den Schlussfolgerungen, zu denen wir auf Grund dessen gelangten, ergibt sich hier die Möglichkeit, eine Erklärung für die Übergabe von Baratka von seiten der Abtei in Svätý Beňadik als Lehen einem Untertanen darin zu finden, dass die Kirche I mit den Anbauten auf der Westseite und mit dem Dorf während des XIII. Jahrhunderts, ehestens beim Tatareneinfall, vernichtet wurde und daher fand man bei der Abtei um den Besitz des Dorfes kein Interesse, wie zuvor. Dass die Abtei tatsächlich eine Zeitlang seine Ansprüche, die ihr als dem älteren Eigentümer von Baratka zukamen, nicht geltend machte und dass man im Laufe einer längeren Zeit auf dieses Besitzerrecht auch vergass, ist aus den Streitigkeiten zwischen der Abtei in Svätý Beňadik und Barathkas sichtlich, die schliesslich mit dem Rechtsspruch im Jahre 1346 ihr Ende nahmen. Barathkas weigerten sich die Ansprüche der Abtei anzuerkennen und sie selbst erwiesen sich, wie es von F. K n a u z angeführt wird, mit einer Urkunde, die uns aber nicht erhalten blieb, wo wahrscheinlich bestätigt war, dass ihnen Baratka als Lehen übergeben war. Im Rechtsstreit siegte die Abtei von Svätý Beňadik, wobei Barathkas ihr auch ein Entschädigungsgeld entrichten mussten. Gelangten wir auf Grund unseres archäologischen und architektonischen Standpunktes zu der Schlussfolgerung, dass kürzlich nach der Vernichtung der Kirche I schon im XIII. Jahrhundert die Kirche II erbaut wurde, so kann man vermuten, dass diese zweite Kirche eben zu jener Zeit entstand, als Baratka von Barathkas selbst verwaltet war. Deshalb eben war diese Kirche bereits eine Dorfkirche mit einem Glockenturm und eine Empore ist darin kaum vorzusetzen, wie es in der Kirche I einst der Fall war.

Im Verlauf des XV. Jh. bemächtigte sich Bratkas

(Baratkas) nach schriftlichen Quellen Peter Čech aus Levice. Wir erfahren dies aus einem Brief des Abtes Johannes III. aus dem J. 1489.

Schriftliche Berichte zur Geschichte von Baratka aus dem XV. Jh. ermöglichen die Festlegung des beiläufigen Untergangszeitpunktes dieser Ansiedlung zwischen die Jahre 1429–1456, denn im J. 1429 wird von Baratka gesagt, dass hier eine Basilika oder irgendeine Kirche stehe⁹² und im J. 1456, also 27 Jahre danach, wird Baratka und die Kirche als bereits verödet angeführt.⁹¹ Nach dem Wortlaut der Urkunde vom 1. Juli 1489, in welcher der Prozess zwischen der Abtei von Svätý Beňadik und dem Repräsentanten der Levický — Ján Čech — geschlichtet wird in der Sache ihrer unrechtmässigen Besitzergreifung und der Verwüstung einiger Gemeinden und Landgüter, unter welchen, ausser anderen auch Baratka und Zamto (als Praedia) angeführt werden, schloss F. K n a u z, dass Baratka etwa von Peter Čech vernichtet worden ist. Aus dem Vergleich der angenommenen Vernichtung von Baratka (zwischen 1429 und 1456) mit den Kriegsjahren Peter Čechs gegen die hussitischen Heere im Nitra- und Grantal (1433–1435),⁹⁵ kamen wir zur Voraussetzung, dass Baratka gemeinsam mit einigen weiteren Dörfern in Verbindung mit diesen Kämpfen in Trümmer gehen konnte. Die Lösung dieser Frage wird erst nach eingehender Erforschung des betreffenden Archivmaterials möglich sein.

Dem festgestellten beiläufigen Untergangszeitpunkt von Baratka entspricht auch die Situation in den Grabungsergebnissen auf der Flur Baratka, denn im Fundmaterial treffen wir keine jüngeren Denkmäler als aus dem XV. Jh. an.

Die Bedeutung der ganzen, mit Bratka zusammenhängenden Arbeit beruht vor allem darin, dass es uns durch die Gegenüberstellung von erhaltenen schriftlichen Quellen und archäologischen Grabungsergebnissen gelungen ist, das verschollene Dorf Bratka genau zu lokalisieren und beiläufig auch die anderen untergegangenen Dörfer zu situieren, die zwar nicht abgedeckt wurden, jedoch im Zusammenhang mit Bratka erwähnt werden (Zamto, Vitk, Bosae).

Ein wertvoller und bedeutender Beitrag ist auch die Abdeckung des Komplexes der untergegangenen romanischen Bauwerke, von denen die Kirche I auf Grundlage der Urkunde genau zum Jahre 1156 datiert werden konnte. Das ist bei slowakischen romanischen Bauwerken grosse Seltenheit. Die Anbauten an ihrer Westseite bedeuten in unserer romanischen Dorfarchitektur bis jetzt ein völlig unbekanntes und neues Element.

Da wir bei der Grabung die Möglichkeit hatten, auch einige bautechnische Details verhältnismässig genau zu verfolgen (die Bauweise der Grund- und oberirdischen Mauern, die Erfassung des ursprünglichen romanischen Fussbodens, die Analyse des Mörtels usw.) und da wir sie auch zeitlich ziemlich genau aufgliedern können, werden diese Feststellungen eine relativ verlässliche Stütze bei der Wertung

und Erklärung der Grabungsergebnisse auf anderen Lokalitäten dieser Art sein.

Die Ausgrabung ist auch ein anschauliches Beispiel dafür, wie eine historisch-archäologische Forschung helfen kann, historische Berichte aufzuhellen und zu ergänzen, welche aus dem älteren Abschnitt des Feudalismus bei uns äusserst lückenhaft erhalten sind.

Übersetzt von B. Nieburová

BEMERKUNGEN ZUM PRÄKERAMISCHEN NEOLITHIKUM IN DER ARGISSA MAGULA UND ZU SEINER EXISTENZ IN EUROPA

JÁN LICHARDUS – JURAJ PAVÚK

Die neuen Grabungen in Südosteuropa, besonders in Griechenland, erbrachten schwerwiegende Ergebnisse und Erkenntnisse, die das Bild über die Anfänge und Entwicklung der älteren Bauernkulturen in diesem Teil Europas wesentlich ergänzen. Von ausserordentlicher Bedeutung sind jene Grabungen, die das präkeramische Neolithikum auch auf dem europäischen Festland belegen.

Ausgangspunkt in unserem Beitrag ist die Rezension über die Studie von V. Milošević – J. Boessneck – M. Hopf, *Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa Magula in Thessalien I, Das präkeramische Neolithikum sowie die Tier- und Pflanzenreste*, Bonn 1962, mit 119 Seiten und 28 Tabellen, welche wir mit Bemerkungen zu manchen Problemen des präkeramischen Neolithikums in Europa auffüllen.

Die genannte Arbeit enthält eine genaue Bearbeitung und Interpretation der Funde aus der Argissa Magula in Thessalien, die in den Vorberichten auch Larissa Magula oder Gremnos genannt wird. Vom archäologischen Material sind Funde aus den untersten Schichten aufgearbeitet, V. Milošević bestimmte sie als präkeramisches Neolithikum. J. Boessneck verarbeitete Tierknochen und M. Hopf Samen und Holzarten aus präkeramischen bis mittelbronzezeitlichen Schichten.

V. Milošević veröffentlicht in dieser Arbeit Funde, mit denen er seine älteren Arbeiten über das präkeramische Neolithikum in Südosteuropa dokumentiert.¹ Auch in seinen vorangehenden Arbeiten geht er von diesen Funden aus, doch publiziert er sie komplett erst jetzt. Die übrigen Grabungsergebnisse werden in der angesagten Fortsetzung dieser Serie erscheinen. Die theoretische Auswertung dieses Fundmaterials und seine Einordnung in einen breiteren Rahmen der Anfänge bäuerlicher Zivilisation brachte er in der Arbeit über das präkeramische Neolithikum auf der Bal-

kanhalbinsel,² hier fasst er lediglich die Grabungsergebnisse der Argissa Magula zusammen.

Der Autor beschreibt genauestens die einzelnen Schichten, teilt sie mechanisch vom Hüttenniveau zu 10 cm bis zur Lössgrenze. Genauso beschreibt er die einzelnen Gruben mit ihrem Inventar. Die Funde aus den Schichten und Gruben sind mit Zahlengabe ihres Vorkommens übersichtlich auf den Tafeln angeordnet. Doch ist das Mengenverhältnis zwischen Geräten und der Spaltindustrie überhaupt weder aus den Tafeln noch aus dem Text völlig klar. Der Verfasser betont zwar, dass Geräte mit Gebrauchsspuren nur wenig vertreten waren, doch fehlt trotzdem die zahlenmässige Aufstellung.

Die Ausgrabung ist auf verhältnismässig kleiner Fläche verwirklicht worden (22×6 m), wobei die ungestörte präkeramische Schicht auf einer Fläche von 11×4 m erhalten war, auf welcher V. Milošević in 7,88 m Tiefe den Grundriss einer viereckigen Hütte feststellte, die auf europäischem Boden den ältesten rechtwinkligen Haustypus darstellt. Unter der rechtwinkligen Hütte, bereits im Grenzbereich zwischen Humus und Lössunterlage waren zwei Gruben (α , β). Die weiteren drei Gruben sind mit der angeführten Hütte nicht im Verhältnis einer direkten Superposition, doch sind sie in demselben Horizont wie die erstangeführten zwei Gruben. Nach Feststellung des Verfassers stören sich die einzelnen Gruben, demnach sind sie nicht zeitgleich. Allerdings ist anzunehmen, dass es bei Gruben dieses Zeitabschnittes nur schwer ist, über ihre zeitliche Aufeinanderfolge zu entscheiden.

Bei dem Fundmaterial unterscheidet V. Milošević zwei Hauptgruppen: Funde aus der Schicht zwischen Hüttenboden und dem Niveau der Lössgrenze, und das Material aus den in Löss eingetieften Gruben. Der wesentliche Unterschied zwischen beiden Fundkomplexen liegt im Keramikvorkommen. Die Steinindustrie stimmt in beiden

Gruppen überein. Kleine Keramikbruchstücke erscheinen im Hüttenniveau, etwas spärlicher auch unter der Hütte. Lediglich drei der durchgrabenen Gruben enthielten kleine Scherben, 10 an der Zahl. Die unter der Hütte und über den Gruben liegende Kulturschicht enthält Keramikfragmente, die in der Richtung nach unten abnehmen. Im Fundmaterial ist Spaltindustrie vorherrschend. Häufig erscheinen geplatze Steine (Kiesel), offenbar eine Folge von Hitzeeinwirkung. Laufend treten verschiedene unbearbeitete Steine desselben Rohstoffes auf wie die geplatzen Kieselsteine, ferner Sandsteinplatten, die der Verfasser für Reibesteine hält. In der Spaltindustrie dominieren amorphe Abschlüge aus Obsidian. Aus anderen Rohstoffen sind grössere Klingen, eine Klinge mit starker Ausbuchtung, wie auch schwach retuschierte querschneidige Pfeilspitzen.

In der Schicht 8,10–8,00 m traten Mikrolithe auf (Taf. 19: 1–15), ebenso auch trapezförmige Werkzeuge mit retuschierten Querkanten. Aus derselben Schicht stammen Klingen mit Kantenretusche, Stichel und Bohrer. Auf einer Reihe von Klingen ist Glanz von silikathältigen Pflanzen zu beobachten. Von anderen Werkzeugen sind Fragmente geglätteter Steingeräte zylindrischer Form mit zugespitzter Schneide interessant, die vorderhand die ältesten geglätteten Werkzeuge repräsentieren. Tierknochen sind zu Ahlen und Glättern verarbeitet und es erscheint auch eine „messerartige“ Form. Häufig sind gebrannte Lehmbrocken, die nach Ansicht des Verfassers Hüttenlehmreste sind. Es erscheinen auch Tongegenstände von der Form einer undurchbohrten Spule, was ein Beleg für eine intentionale Brennung bereits im Präkeramikum sein dürfte.

An der Grenze zwischen Humus und Löss waren sechs Gruben und sechzehn Pfostenlöcher, von denen einige jünger waren, doch steht ein Teil von ihnen mit der präkeramischen Siedlung in Zusammenhang. Am fundreichsten waren die Gruben (α , β), in ihrem Fundmaterial wieder jene aus Stein vorherrschend. In allen waren geplatze und unversehrte Kiesel reich vertreten, die im Feuer durchglüht nach Ansicht des Autors zur Speisenzubereitung gedient haben. In allen Gruben war ziemlich viel Spaltindustrie, in der sich namentlich diese Formen wiederholten: retuschierte und nichtretuschierte Klingen, verschiedene Klingenabschlüge, die im grossen und ganzen dominierten. Spärlicher waren auch andere Formen wie Klingenkratzer, Eckstichel, Bohrer, trapezförmige Absplisse. Als Mikrolithe bezeichnete der Verfasser bloss fünf Stücke aus der Grube α . Es handelt sich jedoch um

schwach quer retuschierte trapezförmige Pfeilspitzen. Im ganzen stammen aus den Gruben 24 Knochengerätfragmente von denen einige besonders gut bearbeitet sind.

Nach Beschreibung der Ausgrabung und Auswertung der einzelnen Schichten und Gruben fasst V. Milošević die Situation auf der präkeramischen Siedlung kurz zusammen. Nach der Mächtigkeit der Kulturschicht setzte er eine intensive und lange Besiedlung voraus. Oberirdische Pfostenbauten stellte er nicht fest, doch sind sie den Pfostenlöchern nach zu schliessen als wahrscheinlich anzunehmen. Eine der Gruben mit hergerichteten und lehmverstrichenen Wänden hält er für einen Getreidespeicher. Nach den Funden zu urteilen, befasste sich die Bevölkerung mit Ackerbau und Viehzucht. Samen- und Tierknochenfunde weisen auf genetische Beziehungen zu Vorderasien hin. Jäger und Sammler waren nur schwach vertreten. Die Speisenzubereitung setzt er mit Hilfe glühender Kieselsteine voraus; solche geplatze Steine bildeten den Hauptteil der Funde. In der Kulturschicht und auch in den Gruben fehlen grössere Steingeräte. Bei der Landwirtschaft nimmt er Bodengewinnung durch Brand an. Zur Bodenbestellung dienten Holzgeräte, die mit Hilfe kleiner Spaltindustriewerkzeuge hergestellt wurden. Allerdings kann diese Hypothese des Autors nicht mit Funden belegt werden. Die Funde der geglätteten Steingeräte erklärt der Verfasser vorderhand nicht eindeutig. Für den Vogelfang setzt er den Gebrauch querschneidiger Pfeilspitzen voraus, für den Fischfang Angeln, die jedoch in den Funden überhaupt nicht vertreten sind. Die Spaltindustrie ist arm an ausgeprägten Typen. Auffallend ist Schrägretusche längs der Kante und konkave Klingen. Im Zusammenhang mit dem Vorkommen von Geräten und Absplissen aus Obsidian, die nach bisherigen Kenntnissen von der Insel Melos stammen sollten, müsste bereits für diese Zeit Schifffahrt und Tauschhandel angenommen werden.

Die Verarbeitung der archäologischen Funde wird im Übereinklang mit der Tierknochenanalyse von J. Boessneck³ und die Auswertung gefundener Überreste von Kulturfrüchten und anderen Pflanzenresten von M. Hopf ergänzt. J. Boessneck verarbeitet rund 2500 Tierknochenfragmente. Von der angeführten Zahl bilden die Knochen kleinerer Wiederkäuer den grössten Teil; zum Vergleich kann der Index vom Vorkommen von Rind, Schwein und kleinen Wiederkäuern prozentuell mit den Werten 5 : 10 : 85 ausgedrückt werden. Im ganzen ist auf der Lokalität von den

Haustieren das Schaf, die Ziege, das Schwein, der Hund und das Rind vertreten. Nur verhältnismässig schwer konnten in den Anfängen der Domestikation die Knochen von Haustieren und Wildtieren einer Art voneinander unterschieden werden. Die Bedeutung der festgestellten Domestikation liegt in der Enthüllung neuer Studienmöglichkeiten zur Lösung der Probleme über die Gründung der ersten Viehzucht treibender Bauernsiedlungen in noch viel früherer Zeit als bis jetzt für Europa angenommen wurde.

Aus verkohlten Samenkörnern und ihren Abdrücken im Lehm der Argissa Magula wurden folgende Kulturfruchtarten unterschieden: *Triticum monococum*, *Triticum dicocum*, *Triticum sp.*, *Hordeum vulgare* L. *polystichum* var. *tetrastichum*, *Lens spec.*, *Panicum miliaceum*. Davon sind beide Weizenarten nach Ansicht der Autorin orientalischen Ursprungs, also ist bereits für diese Phase mit Beziehungen zwischen Griechenland und Vorderasien zu rechnen.

Bei dieser kompletten Veröffentlichung der Funde des präkeramischen Neolithikums aus der Argissa Magula wäre auch eine genauere Auswertung und Zuweisung dieser Lokalität in einen breiteren geographischen und kulturellen Rahmen erwünscht gewesen, besonders in der Beziehung zum griechischen Mesolithikum selbst, obzwar V. Milojević⁴ an anderer Stelle ausdrücklich sagt, in Thessalien sei auch ein reines Mesolithikum belegt. Ähnlich wäre es auch nötig genauer auf Beziehungen zum präkeramischen Neolithikum Vorderasiens hinzuweisen, wie auch auf die Aufgabe des Mesolithikums dieses Gebietes zum Zweck der Aufklärung der Frage, ob es sich hier nicht um zwei genetisch und auch chronologisch voneinander abhängende schöpferische Zentren handelt. Diskutiert kann auch werden sowohl über die Interpretation der Gesamtsituation als auch über die Funktion der einzelnen Funde, zumal die verhältnismässig nur kleine Flächenabdeckung die Situation komplizieren, ja auch verzerren kann. Wir machen auf das Problem der Stratigraphie dieser Siedlung aufmerksam, besonders soweit es sich über die gegenseitige Beziehung der Schicht über den Kulturgruben und den Kulturgruben selbst handelt. Mit Rücksicht auf den Charakter der erhaltenen Keramik, die sich im Niveau unter der Hütte befand, kann augenblicklich die Interpretation des Verfassers über eine sekundäre Einsprengung akzeptiert werden, schon aus dem Grunde, weil es sich nicht um die älteste bis jetzt auf diesem Gebiet bekannte Keramik handelt. Also der keramische Horizont im Niveau und

unmittelbar unter dem Niveau der Hütte wird mit der präkeramischen Schicht nicht zeitgleich sein. In der Interpretation einzelner Funde wird es nötig sein, die Aufgabe der querschneidigen Pfeilspitzen zur Vogeljagd und der Angeln zum Fischfang mit Funden zu belegen. Die Situation wird zum Teil auch durch den in der präkeramischen Schicht liegenden Tongegenstand kompliziert, welchen der Verfasser zum Unterschied von der Keramik für präkeramisch hält. Weitere präkeramische Funde stammen aus Griechenland aus den Ausgrabungen von D. Theocharis (Soufli Magula, die Literatur ist uns nicht zugänglich).

Durch die von V. Milojević definitiv publizierte Ausgrabung der Argissa Magula gelangte das Studium der ältesten neolithischen Formationen auf dem europäischen Festland qualitativ auf eine neue Basis, welche uns neue Interpretationsmöglichkeiten in der Lösung der Konzeption urzeitlicher Geschichte bietet.

Nach den ersten Ausgrabungen von J. Garstang und R. Braidwood in Jericho und Qualat Jarmo deuteten beide Autoren die Existenzmöglichkeit eines Kulturhorizontes an, welcher bereits Merkmale einer bäuerlichen Zivilisation trug, jedoch Keramik noch nicht kannte.

Die Ausgrabungen der letzten Jahre bestätigten den Bestand dieses präkeramischen Horizontes in Vorderasien,⁵ welcher auf breiterem Gebiet belegt ist, so dass es sich nicht bloss um irgend eine lokale Entwicklung handelt. Es sind hier grössere Siedlungen mit komplizierter Gliederung, Hausfundamente anzutreffen und auch eine teilweise Befestigung wurde festgestellt, das Inventar ist allerdings ärmlich. Es finden sich auch Plastiken von Tieren und Menschen aus ungebranntem Ton, ferner Knochen domestizierter Tiere, die ersten geglätteten Geräte, Reibesteine und eine sehr schwach ausgeprägte mesolithische Industrie, in welcher ausdruckslose Klingenindustrie vorherrscht, was für diese Periode typisch ist.

Die nähere geographische Ausbreitung dieses „präkeramisches Neolithikum“ genannten Zeitabschnittes erstreckt sich auf Iran, Irak, Palästina, Libanon und die südliche Türkei. Nach R. Braidwood⁶ nimmt typologisch dieser Horizont aus älteren heimischen Traditionen seinen Ausgang, doch kann der Übergang nicht exakt bewiesen werden; wenn vielleicht auch die Ausgrabungen auf der Siedlung in M'lefaat bei Mosul diese Möglichkeit bezeugen könnten, so lässt doch das schwach vertretene Material keine definitiven Schlussfolgerungen zu. Anfänge der Domestikation und Züch-

tung von Kulturfrüchten sieht R. Braidwood bereits in der Schlussphase des Zarzien und in einen Zusammenhang mit diesem Bereich bringt er die Siedlung in Karim Sahir und die Höhle Zawi Chemi Shanidar,⁷ von wo auch Reste der ersten Architektur bekannt sind. Problematisch bleibt allerdings auch weiterhin die Kontinuität der Entwicklung des Zarzien und des Karim Sahir, wie auch des Kebabien und Natufien, ebenso auch die Stellung der als Tahunien bezeichneten Industrie.

Im allgemeinen kann auf einzelne Zusammenhänge in der Frage der Genesis der neolithischen Zivilisationen durch die Annahme des Terminus *präkeramisches Neolithikum A* (Prepottery Neolithic A — PPNA), das z. B. im Tell es Sultan belegt ist, hingewiesen werden, zum Unterschied vom *präkeramischen Neolithikum B* (Prepottery Neolithic B — PPNB), das im Tell es Sultan, Ras Shamra V, Tell Ely, Jarmo, Hacilar und Kirokotii festgestellt worden ist.⁸ Als eine, wenn auch bis vor kurzem bloss theoretisch bestehende Grundlage für die Unterscheidung von PPNA und PPNB kann die Entwicklung der neolithischen Zivilisation selbst dienen, wobei der erste Terminus noch eine gemischte Ökonomik mit mehr oder weniger mesolithischem Charakter darstellt, PPNB dagegen ist ein Zeitabschnitt des beginnenden intensiven Neolithikums, welchem R. Braidwood analog auch die Funde von V. Milošević und D. R. Theocharis aus Thessalien zuweist.

Gegenwärtig setzt V. M. Masson⁹ bei der Auswertung der aus dem zentralen Sowjetasien stammenden und zur Džejtun-Kultur vom Typus Namazga I zusammengefassten Funde eine ähnliche Entwicklung voraus wie in Vorderasien (Jarmo, Jericho).

Das präkeramische Neolithikum Vorderasiens ist beim gegenwärtigen Forschungsstand völlig zu akzeptieren. Ähnlich kann in Thessalien, wo bei der Ausgrabung V. Milošević auch die Stratigraphie als Stütze diente, das präkeramische Neolithikum als belegt betrachtet werden.¹⁰ Wie weit diese Schlussfolgerung für die Funde aus Jugoslawien und Rumänien gilt, bleibt vorderhand eine offene Frage.

Die Ausgrabung der Argissa Magula wurde zur Grundlage für die Aufgliederung des präkeramischen Horizontes in Südosteuropa, V. Milošević erweiterte ihn ausser den thessalischen Lokalitäten um neue Funde aus Jugoslawien, welche zum erstenmal von D. Berciu¹¹ auf Grund typologischer Übereinstimmung zum präkeramischen Neo-

lithikum gereiht wurden, ähnlich wie auch die Funde aus Rumänien (Băile Herculane, Malul Roșu), in denen er Ahrenburg-Šwiderien-Traditionen und Ertebölle-Campigny-Einflüsse sieht, die wahrscheinlich durch die Südwestukraine oder Mitteleuropa durchgesickert sind.

Es handelt sich hauptsächlich um die Industrie aus Băile Herculane, die er den mikrolithischen Formen und ihrer Herstellungstechnik nach als jenen aus Argissa Magula entsprechend betrachtet. Auf Grund der Mikrolithe reiht er auch die Funde aus Malul Roșu hierher. D. Berciu¹² weist darauf hin, dass das ebene Rumänien und besonders das Banat geographisch und auch kulturell zum grossen Kulturzentrum des Mittelmeergebietes gehört. Geographische Faktoren dienen ihm auch als einer der Beweise bei der Definition des präkeramischen Neolithikums in diesem Gebiet. Die Industrie ist durch das Klingenübergewicht und die Menge amorpher Formen gekennzeichnet. Die weiteren rumänischen, von D. Berciu und V. Milošević als präkeramisches Neolithikum betrachteten Lokalitäten (Cleanov, Dudești, Verbicioara, Verbița),¹³ sind nicht stratigraphisch belegt. Im Gegensatz zu beiden erwähnten Autoren vertritt C. S. Nicolăescu-Plopșor¹⁴ die Ansicht, dass es sich in Băile Herculane um Industrie des französischen Azilien und Epipaläolithikums handelt. Seine Datierung belegt er besonders mit der Floraanalyse, welche auf beginnendes Holozän hinweist. Im Gegensatz zu Argissa Magula und Crvena Stijena wurden in Băile Herculane keine Knochengeräte veröffentlicht, auch sonst keine zahlreicheren Tierknochen. Das Vorkommen von Schaf, bzw. Ziege ist strittig. D. Berciu lässt die Existenzmöglichkeit der Ziege *Ovis caprinae* zu,¹⁵ doch C. S. Nicolăescu-Plopșor¹⁶ spricht eindeutig von einer Wildziege und bestätigt dies auch damit, dass sie ebenfalls im Spätaurignacien auf dieser Lokalität belegt ist. Eine ähnliche Wildziege führt A. Benac¹⁷ aus Crvena Stijena aus der III. und IV. Schicht an. Allerdings muss bemerkt werden, dass gegenwärtig ausser den angeführten Funden das Vorkommen von Wildziege und Wildschaf nicht mit Sicherheit belegt ist.¹⁸

D. Berciu reihte zum präkeramischen Neolithikum auch die Schicht IVA aus Crvena Stijena.¹⁹ A. Benac hält ihr Alter für eine der bis zum Neolithikum ablaufenden Zeitepochen. D. Berciu betrachtet so eine Situation auf Grund des herrschenden Klingenübergewichtes über die Mikrolithen und der dominierenden amorphen Abschläge als charakteristisch für das Präkeramikum. Ähn-

lich sind in Băile Herculane die verschiedenartigen Klingenformen, retuschierte und auch unretuschierte mit 6,8% den anderen Geräten gegenüber vertreten (zusammen 1%), im Vergleich dazu 91,6% amorphe Abschlüge. V. Milošević schliesst sich der Ansicht D. Bercius an und ausser der Schicht IVa in Crvena Stijena unterscheidet er noch eine Schicht IVb.²⁰ In Băile Herculane und Crvena Stijena sind keine Knochen domestizierter Tiere belegt, deshalb hält A. Benac²¹ die Höhlenbewohner für Jäger und Sammler, worauf V. Milošević mit dem Hinweis reagiert, dass auch in den oberen Schichten bis zur Lisičići-Kultur bloss Wildtierknochen festgestellt worden sind, also bereits in einem Zeitabschnitt des entwickelten Neolithikums.²² An dieser Stelle wäre auch die Ansicht von M. Foss²³ anzuführen, die auf Grund einer Materialverarbeitung aus Nordeuropa darauf hinweist, dass charakteristische Elemente für das Neolithikum bei besonderen geographischen Bedingungen nicht immer einheitlich sein müssen. Sie belegt Jagd und Fischfang als typisch für das Neolithikum, woraus hervorgeht, dass die Domestizierung bei gewissen Bedingungen kein bestimmender Beweis sein muss für den Existenzbeweis des Neolithikums. Ähnlich spielt auch im Vollneolithikum in einem entwickelten Milieu wie z. B. in Hacilar die Wildtierjagd auf Grund von Funden eine weiterhin bedeutende Rolle. Eine ähnliche Situation ist uns aus Südosteuropa bekannt, wo der Anteil von Jagd auch nicht konstant ist und von den Bedingungen der landwirtschaftlichen Produktion der jeweiligen Ansiedlung abhängig ist. In den einzelnen Stufen der Tripolje-Kultur erweitert sich nach T. S. Pask die Haustierzucht bei unverminderten Anteil von Jagdwild. Diese wichtige Funktion der Jagd kann auch bei anderen hochstehenden neolithischen Gruppen wie z. B. in Lisičići usw. beobachtet werden.²⁴

Beim gegenwärtigen Forschungsstand wird im allgemeinen für unsere Länder kein Hiatus in der Besiedlung vor dem Antritt des Neolithikums in Erwägung gezogen. Deshalb ist auch eine eventuelle Fortdauer gewisser mesolithischer Formen eher das Ergebnis einer natürlichen Entwicklung. Die Spaltindustrie machte vom Mesolithikum bis zum präkeramischen Neolithikum keine wesentlichen typologischen Wandlungen durch, die eine Widerspiegelung bedeutender ökonomischer Veränderungen wären. Eine ähnliche Situation stellte auch J. Garstang auf der präkeramischen Siedlung in Jericho in der Schicht XV–XVI fest, wo A. Crowfoot²⁵ keine wesentlichen Typologieabwei-

chungen vom örtlichen Mesolithikum sieht, obwohl sie auf einen gewissen Unterschied in der mathematischen Absenz einiger Formen hinweist. Der qualitative Unterschied des präkeramischen Horizontes dem Mesolithikum gegenüber liegt in der Gründung von Dauersiedlungen mit Hüttenbau, in der Domestizierung wilder Tiere, im intensiven Ackerbau und in der Züchtung von Kulturfrüchten. Diese grundlegenden Kriterien des präkeramischen Neolithikums fehlen mit Ausnahme von Thessalien auf anderen Lokalitäten (Crvena Stijena, Băile Herculane).

V. Milošević und D. Berciu²⁶ reihen die jugoslawischen und rumänischen Fundstellen zum präkeramischen Neolithikum sowohl auf Grund typologischer Übereinstimmung, als auch auf stratigraphischer Grundlage und ebenso nach anderen, weniger ausgeprägten Merkmalen. Deswegen ist bloss die Spaltindustrie als verlässlich anzunehmen und die ist im präkeramischen Neolithikum dadurch charakterisiert, dass sie keine ausgeprägten Werkzeugtypen besitzt, überhaupt wenig retuschierte Werkzeuge hat und eine Menge amorpher Formen aufweist.

Solange das Mesolithikum im Karpatenbecken und in Südosteuropa nicht genauer definiert sein wird, solange die Stratigraphie, Typologie, kulturelle Zugehörigkeit wie auch die sozial-ökonomische Formation der mesolithischen Kulturen nicht ausgearbeitet sein wird, wird auch die Lösung der gegenseitigen Beziehung des Mesolithikums, des präkeramischen Neolithikums und des Neolithikums selbst nicht genügend verlässlich fundiert sein.

Also geht aus der Übersicht hervor, dass die rumänischen und jugoslawischen Funde nicht so eindeutig wie Argissa Magula dem präkeramischen Neolithikum zugeschrieben werden können. In erster Linie fehlen sowohl Belege für die Domestizierung, als auch Belege weiterer Zivilisationsmerkmale des antretenden Neolithikums. In keiner der beiden Höhlensiedlungen sind uns Belege für den Ackerbau bekannt. Die von V. Milošević²⁷ angedeutete Möglichkeit einer Bodenbearbeitung ist wenig überzeugend, zumal bereits aus älteren Industrien Artefakte bekannt sind, die bereits auf eine primitive Bodenbearbeitung hinweisen dürften. Hierher gehören aus unserem Gebiet die von B. Klíma²⁸ aus Pavlov angeführten spätpaläolithischen geweihartigen Hacken. Diese Funde können in diesem Zusammenhang nicht verglichen werden, da im Jungpaläolithikum, wohin die Funde aus Pavlov gehören, noch keine ökonomischen Voraussetzungen für Landwirtschaft waren. Die Situation

ist auch dadurch kompliziert, dass die angestellten Vergleiche von Băile Herculane und Crvena Stijena mit Argissa Magula uns zu einem teilweisen Widerspruch führen, zumal es sich in einem Falle um eine Freilandstation handelt, die erstgenannten Lokalitäten hingegen Höhlensiedlungen sind, was beim gegenseitigen Vergleich die Situation verzerren kann.²⁹

Auf Übereinstimmung mit Thessalien deutet hauptsächlich die Industrie, einzelne Gerättypen und das gemeinsame Übergewicht an amorphen Abschlägen. Der gegenseitige Vergleich der Industrie wird zum Teil auch durch das Übergewicht der Obsidiangeräte und -abschläge aus der Argissa Magula verzerrt, die weder in Jugoslawien noch in Rumänien belegt sind.³⁰ Die Zuweisung von Crvena Stijena in das Präkeramikum findet ihre Stütze auch in der Stratigraphie dieser Höhle, insofern die Industrie der Schicht IV, also der präkeramischen Schicht, sich wesentlich von der Schicht V unterscheidet, die rein mesolithisch ist, ebenso auch von der Schicht III, die neolithisch ist und Cardio-Keramik enthält, was A. Benac und M. Brodar bei der ersten Publikation der Funde in der Typologie genügend unterschieden haben.³¹ Bei der Fundanalyse aus Crvena Stijena kam A. Benac zu der Ansicht, dass es sich um spätmesolithische Funde handelt, die kulturell mit dem Capsien verwandt sind und chronologisch dem Capsien superior und Tardenoisien II entsprechen.³² Eindeutig reiht er die ganze Schicht IV wie auch die neolithische Schicht III zu den mediterranen mesolithischen und neolithischen Kulturen. Wenn er genügend Parallelen im Mittelmeerraum findet, im westlichen Tardenoisien und auch im mitteleuropäischen Mesolithikum findet er keine. In diesem Milieu finden gegenwärtig auch wir keine entsprechenden Parallelen, auch was die typologische Seite der Industrie anbelangt. Eine ähnliche Situation konstatiert M. Brodar³³ in der Schicht V in Crvena Stijena. Die Industrie dieser Schicht hat keine Beziehungen zum mitteleuropäischen und westeuropäischen Mesolithikum. In den Vordergrund tritt das Moment der lokalen Entwicklung, welche die Prägung der Spaltindustrie des präkeramischen Neolithikums entscheidend beeinflusst hat.

Im allgemeinen nähern sich diese jugoslawischen Funde den im breiteren Mittelmeergebiet bekannten Kulturen, die in Beziehung zum übrigen Europa eine selbständige Entwicklung aufweisen und deren gegenseitige Parallelität gegenwärtig schwer zu verfolgen ist.

D. Berciu³⁴ geht in Verbindung mit dem präkeramischen Neolithikum Zusammenhängen weiter nach Osten auf der Krim in der Höhle Murzak-Koba nach, wo er neben typologischen Übereinstimmungen hinzufügt, dass diese Funde auch stratigraphisch subneolithisch liegen. Auf diesen Zusammenhang wies jedoch ebenfalls auf Grund der Spaltindustrietypologie und der stratigraphischen Belege bereits im Jahre 1956 M. Gimbutas hin.³⁵

Das archäologische Material dieser Höhle publizierte S. N. Bibikov,³⁶ der bei seinem Grabungssystem mehrere Schichten unterscheidet, wobei sich die aufgeworfenen Fragen auf das Material der Schicht III beziehen, aus der uns neben dem Vorkommen zweier dicht nebeneinander in gestreckter Lage liegender menschlicher Skelette hauptsächlich Spalt- und Knochenindustrie bekannt ist. Manche Bearbeitungsformen von einzelnen Geräten sind, wie A. A. Formozov³⁷ hinweist, mit der im Krim-Neolithikum bekannten Type analog, das allerdings noch nicht genau aufgegliedert ist. S. N. Bibikov³⁸ beweist, dass die Industrie in das Spättardenoisien gehört, das zu den neolithischen Industrien dieses Gebietes Beziehungen hat. Der Aufmerksamkeit wert ist auch das osteologische Material, in welchem das Auftreten von Haustieren beobachtet werden kann (*Canis familiaris L.*). In der Gesamtanalyse entfallen die nichtdomestizierten Tierarten ebenfalls in den vorausgesetzten Zeitabschnitt. Hierher gehört auch der Fund der Schnecke *Helix vulgaris*. Zahlreich belegt sind Fischreste. Im Zusammenhang führt der Verfasser in der Materialanalyse Funde aus Šan-Koba und Fatma-Koba an, und im allgemeinen nimmt er an, dass auf dem Gebiet der Krim der Übergangsprozess zum Neolithikum über Formen von bäuerlichen, ergänzend Jagd und Fischfang treibenden Sammlern vor sich ging.³⁹

Nach A. A. Formozov wird der neolithische Charakter der Funde sowohl durch den Fund eines spitzbodigen Gefäßbruchstückes unterstrichen, das in At-Baş⁴⁰ gefunden wurde, als auch durch die Funde der beidseitig bearbeiteten blattförmigen Pfeilspitzen aus dem Jusurov-Bassin, die auch V. M. Vojevodskij⁴¹ in seiner Periodisierung zum Neolithikum reiht. Im allgemeinen weist A. A. Formozov die Funde aus Murzak-Koba in der Klassifikation des Krimschen Mesolithikums in die III. Etappe, d. h. er hält sie für jünger als Sjureň II.⁴²

Zu den angeschnittenen Problemen in der Frage des Krimschen Mesolithikums ist die Arbeit von

D. A. K r a j n o v⁴³ über die Höhle Taš-Air I sehr wichtig. Der Verfasser unterscheidet hier mehrere vertikal untereinander liegende Schichtenfolgen, von denen sich besonders die Schichten VI und VII auf die angeschnittenen Fragen beziehen.

Die Schicht VII, die nach Ansicht des Verfassers zur Tardenoisien-Industrie der spätmesolithischen Phase gehört, ist von der Schicht VI durch eine kenntliche dünne homogene Schicht getrennt. Die folgende Schicht VI, die der Autor auf Grund des Einzeltvorkommens der derben unverzierten spitzbodigen Keramik wie auch einiger Elemente der Bearbeitungstechnik als frühneolithisch bezeichnet, ist von der neolithischen, nach Ansicht des Verfassers auch mehrere Horizonte (VI—V5) umfassenden Schicht V ebenfalls getrennt.

In der Schicht VII wurden 600 Spaltwerkzeuge und Rohstoffabfälle gefunden. Der Gesamtcharakter des Inventars weist auf Mikrolithisierung der Geräte hin. Der Verfasser datiert das Inventar der Spaltindustrie auf Grund der trapezförmigen Pfeilspitzen mit Seitenretusche, die allerdings in allen Schichten des Krimschen Mesolithikums anzutreffen sind. In der Schicht VII fanden sich auch Tierknochen, einige bereits von domestizierten Tieren (*Cervus elaphus* L., *Capreolus capreolus* L., *Sus scrofa ferus*, *Sus scrofa domesticus*, *Equus* [Asinus] sp.). Analogien zu den angeführten Funden der Schicht gibt der Verfasser aus Šan-Koba und Fatma-Koba an.

In der Schicht VI, die der Autor als frühneolithisch ansieht, wurden rund 1400 Artefakte der Spaltindustrie gefunden, von denen 841 Stücke Abschläge sind. Im Inventar überwiegen im allgemeinen geometrische Formen, auf dieser Lokalität bilden sie 90%. Die Datierung der Schicht führte der Verfasser auf Grund stratigraphischer Beobachtungen und auf Grund des Inventarunterschiedes mit der Schicht VII durch. Die Schicht VI gehört dem späten Tardenoisien an, d. h. nach D. A. K r a j n o v zum Frühneolithikum. Wichtig ist das primitive spitzbodige Tongefäß, zu welchem der Verfasser auch in der Schicht VI der Höhle Zamil-Koba II ein analoges Stück festgestellt hat. Auf Beziehungen zu nördlichen Gebieten deutet nach D. A. K r a j n o v neben den angeführten Gefäßen auch der Fund eines durchbohrten Geweihes hin, zu welchem analoge Stücke ausser Ertebölle auch aus der Maglemose-Kultur bekannt sind. Ähnliche Knochenartefakte sind jedoch auch direkt aus dem französischen Tardenoisien belegt.⁴⁴

Besonders wichtig ist die Bestimmung eines osteologischen Materials, in welchem bereits das

domestizierte Tier überwiegt (*Bos taurus*, *Bos primigenius*, *Cervus elaphus*, *Capreolus capreolus*, *Sus scrofa domesticus*, *Sus scrofa* L., *Lepus* sp.).

Eine ähnliche Situation wie in Taš-Air I in der Schicht VII trat auch auf weiteren Lokalitäten auf und der Verfasser reiht zum späten Mesolithikum die Lokalitäten Taš-Air III (Schicht IV), Šan-Koba (Schicht III—IV), Fatma-Koba (Tardenoisien-Komplex), Murzak-Koba (Schicht III), Čerkes-Kermen I und II, Zamil-Koba II (Schicht VII), Zamil-Koba I (die obere Schicht).

Die Siedlung in Zamil-Koba I gehört jedoch bereits in das Frühneolithikum, worauf V. V o j e v o d s k i j hingewiesen hat,⁴⁵ da hier bereits geglättete Steinwerkzeuge erscheinen. Die ursprüngliche Datierung dieser Höhle korrigierte im oben erwähnten Sinn auch D. A. K r a j n o v in seiner letzten Arbeit.⁴⁶

Eine ähnliche Klassifizierung der mesolithischen Siedlungen vom Tardenoisien-Charakter auf der Krim führte bereits G. A. B o n ě - O s m o l o v s k i j⁴⁷ durch, wobei er zum Unterschied von D. A. K r a j n o v dieser Phase auch das erste Vorkommen der spitzbodigen Gefäße zuwies. Auf Grund einiger Ergebnisse können auf einzelnen Lokalitäten in der Spaltindustrie auch in der Bedeutung der Jagd, bzw. des Fischfanges gewisse lokale Abweichungen unterschieden werden. In diesem Zeitabschnitt sind nach D. A. K r a j n o v⁴⁸ auf der Krim die Domestizierung von Wildtieren, die ersten Anfänge des Ackerbaues belegt, worauf er aus dem Vorkommen der einkörnigen, auf der Krim wild wachsenden Weizenart *Triticum monococcum* schliesst. Gleichzeitig erwägt er über das Vorkommen weiterer Weizen- und Roggenarten. In der Spaltindustrie sind einige klingenartige Geräte belegt, die beim Getreideernten ihre Verwendung gefunden haben konnten. Neben den Anfängen des Ackerbaues spielte weiterhin Jagd, Fischfang und Sammeln (*Helix vulgaris*) eine Rolle. In der Allgemeinstellung des Mesolithikums sieht und begründet D. A. K r a j n o v hauptsächlich dessen progressive Züge und seine Auffassung über die Entwicklung erinnert uns an bekannte ökonomische Schlüsse einiger weiterer europäischer Forscher.⁴⁹

Das eigentliche Frühneolithikum schreitet nach D. A. K r a j n o v in den Traditionen der Tardenoisien-Stationen weiter, doch können auf den ersten Blick nur schwer in der Spaltindustrie Geräte von den vorhergehenden unterschieden werden. Den Hauptunterschied glaubt der Verfasser im Auftreten der Keramik, namentlich der spitzbodigen Gefäße zu sehen. Zu diesen Lokalitäten reiht er Za-

miš-Koba II (Schicht VI), Taš-Air I (Schicht VI), Taš-Air III (Schicht III), Šan-Koba (Schicht II?) und einige weitere Stationen. Die von A. A. Formozov⁵⁰ klassifizierte Lokalität At-Baš hält D. A. Krajnov⁵¹ für jünger und nimmt sie eventuell erst Ende der neolithischen Zeitepoche in Erwägung, ähnlich wie auch die Funde des Jusurov-Bassins. Tatsächlich haben einige Elemente der Industrie dieser Lokalitäten bereits ausgeprägt neolithischen Charakter. Inwieweit allerdings das Vorkommen von spitzbodigen Gefässen für die Anfänge der neolithischen Zivilisation ein Kriterium ist, kann auf Grund der Kenntnisse aus diesem Gebiet nicht zufriedenstellend gelöst werden.

Die Analogien aus Ertebölle sind allzu theoretisch und das Keramikvorkommen ähnlicher Prägung lässt keine Erwägung über die ältesten Formen des Neolithikums vom allgemeinen Standpunkt zu, da bekannt ist, dass Ertebölle in seinem Bereich noch neben neolithischen Funden in Mitteleuropa fort dauert. Ehe wir irgendwelche Beziehungen zu den spitzbodigen Gefässen aus den Anfängen des nordischen Neolithikums zugeben könnten, wäre es tragbarer über eine selbständige Kulturgruppe zu erwägen, für welche diese Formen in den Gebieten nördlich des Schwarzen Meeres typisch sind. Nach S. J. de Laet⁵² existiert auf Grund der Situation in Zonhoven eine Koexistenz des Mesolithikums und Neolithikums während des ganzen Abschnittes der Steinzeit. Dass dieser Gedanke für gewisse geographische Gebiete bestimmend werde, müsste man ihn mit weiterem Material belegen.

D. A. Krajnov schneidet in seiner Arbeit schwerwiegende Fragen an, löste viele der Probleme, doch bringt er leider die Gesamtsituation und seine Folgerungen nicht in einen Zusammenhang mit dem gegenwärtigen Stand des Mesolithikums und keramischen Neolithikums in Europa und in Vorderasien. Der Verfasser stützt sich lediglich auf Arbeiten heimischer Forscher, die sonstigen neueren Arbeiten blieben ihm unbekannt.⁵³ Über viele seiner Schlussfolgerungen kann sowohl disputiert als auch mit ihnen nicht übereingestimmt werden. In erster Linie wie weit die Gesamtklassifikation nur mit Zuhilfenahme der Stratigraphie — wenn auch vertikalen — tragbar ist, wenn keine morphologischen Unterschiede in der Spaltindustrie verfolgt werden können; ferner bis zu welchem Masse das Vorkommen von spitzbodigen Gefässen ein Kriterium ist für das Studium der Genesis der neolithischen Zivilisation, ob schon bei Voraussetzung einer örtlichen Entwicklung, oder auch bei Beeinflussung des heimischen Kulturmilieus von aussen.

Wichtig sind Feststellungen über die Domestizierung, unserer Meinung nach vielleicht im Zeitabschnitt der Schicht VI und VII berechtigt, recht problematisch jedoch im Magdalénien, ja nach theoretischen Erwägungen des Verfassers in einem noch früheren Zeitabschnitt. Auch die Zuweisung der Schicht IX und VIII in Taš-Air I zum Magdalénien bzw. Azilien kann nicht völlig akzeptiert werden. Der Schlussfolgerung über Domestizierung bereits in der Schicht IX und VIII widersprechen ebenfalls die Berechnungen über das prozentuelle Auftreten von domestizierten Tieren und Wild. In der Schicht IX der Lokalität Taš-Air I vom Magdalénien-Azilien-Charakter sind 50% domestizierte Tiere und 10% Wild, in der Azilien-Schicht VIII 38% Wild und 23% Haustiere, und schliesslich in der Schicht VII, die zum präkeramischen Neolithikum gereiht werden kann, sind 52,9% Wildtiere und 24% Haustiere. Wie kann z. B. die Tatsache erklärt werden, dass in der Schicht IX 50% domestizierte Tiere sind, während in der kulturell höher stehenden Schicht VIII 23% und in der weiteren fast neolithischen bloss 24%?

Die angeführten Schlussfolgerungen für die Schicht IX und VIII können auch bei der Spaltindustrie nicht ohne gewissen Vorbehalt angenommen werden, da das Typologiestudium der Geräte uns keine Zuweisung zu einzelnen Kulturgruppen ermöglicht, wie das bei D. A. Krajnov⁵⁴ der Fall ist. Ähnlich ist auch das Vorkommen von sichelartigen Klingen kein eindeutiges Kriterium für die Zuweisung der Funde in einen neolithischen Zeitabschnitt, da die sichelartigen in Knochen geschäfteten Klingen auch in Vorderasien in Mughar el Kebarah, in einem noch ausgeprägt mesolithischen Milieu, festgestellt worden sind.⁵⁵ Auch der absoluten Datierung der mesolithischen Kulturen kann nicht beigestimmt werden, und wie wir bereits angeführt haben, sind sowohl die Schlussfolgerungen über die Domestizierung als auch die theoretischen Erwägungen über das Vorkommen einzelner Tierarten hypothetisch. Da die Arbeit auf Ergebnissen vorkriegszeitlicher Ausgrabungen aufgebaut ist, wären neue Grabungen erforderlich, zumal es sich um eine Lokalität mit wichtigen Funden handelt.

Besonders wichtig sind Belege der ersten Fruchtarten. In dieser Frage kommt im Studium des Präkeramikums auf Grund einer Gesamtanalyse die akeramische Schicht VII in Taš-Air I, wie auch ihre angeführten zeitgleichen Lokalitäten in Betracht.

Nach D. A. Krajnov⁵⁶ sind verwandte Funde zur Krim, konkret zur Schicht VI in Taš-Air I

die frühneolithischen Lokalitäten des Dongebietes, welche ansonsten M. Rudinskij⁵⁷ zur südöstlichen Zone des ukrainischen Neolithikums reiht, das nach seiner Auffassung auf epipaläolithischer Basis erwuchs. D. A. Krajnov sieht diese Zusammenhänge auf Grund des Vorkommens spitzbodiger Gefäße, welche M. Danilenko auf der Lokalität Kamennaja Mogila⁵⁸ festgestellt hat. Verwandt mit diesen Funden sind auch weitere Stationen (die untere Schicht auf der Šulav-Insel, Schichten der Fundstelle 5 und 8 von Igreň u. a.). Auf diesen Lokalitäten mit bereits neolithischem Charakter kommen auch domestizierte Tiere vor (*Bos taurus* u. a.), ferner Funde von ersten Früchten, wie auch Artefakte der Spaltindustrie, die ebenfalls einen Hinweis auf die ersten Landwirtschaftsformen geben.

Die Funde spitzbodiger Gefäße der Krim und des Bug-Gebietes synchronisiert auch T. S. Passék,⁵⁹ die in der Entwicklung des eigentlichen Bug-Neolithikums mehrere Entwicklungsphasen sieht. Allerdings ist nicht völlig klar, ob die relative Chronologie mit Starčevo III gilt, oder ob die Zusammenhänge mit Südosteuropa älteren Datums sind. Ferner kann gegenwärtig noch nicht die Frage gelöst werden, wieweit die Zusammenhänge auf Grund der spitzbodigen Gefäße von der Krim, aus der Ukraine und der am Kaspisee liegenden mittelasiatischen Gebiete (Džebel) gelten.⁶⁰

An Hand der Fundstudien aus den Stationen der Krim kann angenommen werden, dass gewisse Formen des präkeramischen Neolithikums im Bereich des späten Krimischen Mesolithikums zu erfassen sind, das allerdings hauptsächlich in den Höhlen bestehend eine lokale Modifikation besitzt, da die der Schicht VII in Taš-Air I entsprechende Phase augenblicklich nicht verlässlich auf Freilandstationen festgestellt ist. Die mesolithische Spaltindustrie der Krim und hauptsächlich jene, bei welcher wir über eine Zuweisung zum präkeramischen Neolithikum erwägen, wird z. B. im Vergleich mit der Industrie aus der Argissa Magula durch verhältnismässig entwickelte Typen repräsentiert, die im Rahmen der einzelnen stratigraphischen Schichten minimale Unterschiede aufweisen. In der Inventaranalyse der Schicht VI und VII können die Abweichungen am meisten im Vorkommen der in der stratigraphisch jüngeren Schicht VI belegten Klingenkratzer, eventuell in der vereinzelt auftretenden Flächenretusche verfolgt werden. Im Vergleich zum Material aus Crvena Stijena erscheinen die angeführten Gerättypen in der präkeramischen Schicht IV auch nicht.

Besonders typisch für die präkeramischen Fundstellen der Krim ist das häufige Vorkommen sowohl der trapezförmigen Pfeilspitzen mit fein retuschierten Querkanten, als auch einiger ausgeprägter klingenartiger Geräte. J. G. D. Clark⁶¹ weist bei der Verarbeitung der querschneidigen Pfeilspitzen im Bereich der Krim nicht nur auf die von uns in der präkeramischen Schicht angedeuteten Analogien, sondern er weist auch auf Beziehungen älterer Phasen von Taš-Air I (Schicht IX—VIII) und Šan-Koba (V—IV) zum Material in Vorderasien (Jarmo, Pallegawra) hin. Doch schon wegen der bekannten chronologischen Nachweislosigkeit der querschneidigen Pfeilspitzen ist es fraglich, bis zu welchem Masse sich in detaillierten Horizonten konkrete Beziehungen zu Vorderasien verfolgen lassen.

Solche Beziehungen sieht M. Gimbutas⁶² in der Analyse des neolithischen Komplexes aus Murzak-Koba, welchen sie mit dem Spätmesolithikum und Frühneolithikum in Irak und Iran vergleicht, und besonders mit dem präkeramischen Horizont in Karim Shahir.

Über die möglichen Beziehungen zwischen Vorderasien und dem Kaukasus erwägt auch R. Braidwood⁶³ und einige beachtenswerte mesolithische Elemente publiziert aus diesem Gebiet A. A. Formozov.⁶⁴ Die eventuelle Existenz eines Präkeramikums im Kaukasus-Gebiet könnte mit einer Expansion aus Vorderasien zusammenhängen, was von geographischem Standpunkt sehr wahrscheinlich zu sein scheint.

Die Funde aus dem Krim-Gebiet, die dem vorderasiatischen Entstehungszentrum verhältnismässig nahe stehen, konnten sich wesentlich an der Bildung des ältesten präkeramischen und keramischen Neolithikums in diesem Gebiet beteiligen, obwohl es nicht ausgeschlossen ist, dass die Entwicklung im weiteren unter dem Einfluss eines unprogressiven geographischen Milieus nicht auf natürlichem Weg vor sich ging. Diese Fragen werden systematische Grabungen frühneolithischer Kulturen sowohl in Höhlen, als auch auf Freilandstationen beantworten können und ebenso deren Vergleich über eine Beziehung zum neolithischen Zentrum in Vorderasien.

Das europäische Mesolithikum ist in seiner Entwicklung nicht einheitlich; bei seinem Studium treten mehrere Sondergruppen auf, sowohl hinsichtlich des Typenunterschiedes in der Industrie, als auch der ökonomischen Stellung und ebenso ihrer Bedeutung in der weiteren Entwicklung.

Zu den wichtigsten Zivilisationen, die sich an die Wurzeln der Entstehung des Neolithikums knüpfen, gehört vor allem das Tardenoisien, dessen Elemente auf breitem Gebiet fast ganz Europas verfolgt werden können. Das eigentliche Tardenoisien hat mehrere Entwicklungsphasen, von denen gewöhnlich die letzte Phase (III) bereits zum Neolithikum gereiht wird. C. Barrière⁶⁵ macht bei der Aufarbeitung der Tardenoisien-Zivilisation in Westeuropa auf die Ausbreitung, die Gesamtentwicklung und die Hauptmerkmale des Tardenoisien-Mesolithikums aufmerksam. Einer ähnlichen Klassifikation der Endphase des Mesolithikums begegnen wir auch bei anderen Gruppen, von denen an dieser Stelle die Gliederung des Campignien von R. L. Nougier⁶⁶ zu erwähnen wäre. Allerdings ist unsicher, wieweit sich in einer Lokalerscheinung die streng differenzierte Unterscheidung einzelner Industrien verwandten Charakters bewährt, zumal bekannt ist, dass es gerade im Mesolithikum an einer genügenden Menge sicherer Leittypen mangelt. Auf Grund von Klassifikationsschwierigkeiten begegnen wir Terminen wie Tardenoisien-Azilien-Industrie,⁶⁷ Tardenoisien-Šwiderien-Industrie,⁶⁸ oder auch Magdalénien-Azilien-Industrie,⁶⁹ was unseren Vorbehalt nur bestätigt.

Die Frage über eine Beziehung des Mesolithikums zum Neolithikum kann im Zusammenhang mit dem Studium des präkeramischen Neolithikums zu diesen wichtigsten Fragen zusammengefasst werden:

Problemlösung der Stufenabfolge des Mesolithikums auf seinem ganzen Ausbreitungsgebiet auf Grundlage von Funden und damit auch Hand in Hand gehend eine Lösung grundlegender ökonomischer Fragen.

Problemlösung über die Fortdauer der mesolithischen Industrie neben einigen neolithischen Gruppen, hauptsächlich jedoch vom Gesichtspunkt der Wechselbeziehungen zwischen Mesolithikum und Neolithikum bzw. der Genesis der neolithischen Kulturen.

Die Frage des präkeramischen Neolithikums sehen wir in Mitteleuropa mit der sog. Fortdauer des Mesolithikums und der eigentlichen autochthonen Entwicklung neolithischer Formationen in einem Zusammenhang. Auf die Unhaltbarkeit der Ansichten über die Fortdauer des Mesolithikums neben dem Neolithikum (M. Mazálek, R. Feustel u. a.) wies gegenwärtig erneut S. Vencel hin,⁷⁰ dessen Ansichten aus den Gründen anzunehmen sind, dass die Hauptprobleme nicht

in der Frage der Fortdauer des Mesolithikums, bzw. der mesolithischen Industrie zu sehen sind, sondern in der eigenen Genesis der neolithischen Kulturen, wobei die Existenz einiger mesolithischer Formen in Begleitung des neolithischen Inventars weder von grundlegender Bedeutung ist in der Frage der Genesis, noch in ökonomisch-gesellschaftlichen Fragen bestimmend ist.

Wenn vielleicht auch der Vorbehalt S. Vencels über die Koexistenz von Mesolithikum und Neolithikum gilt, ist das Vorkommen der Halsbohrer aus dem Objekt 051 in Mohelnice mit der frühen Voluten-Keramik auf unserem Gebiet ein völliger Sonderfall. Diese Bohrer sind nach B. Klíma in der Technik des Spätpaläolithikums hergestellt. R. Tichý⁷¹ weist ganz richtig auf analoge Geräte im präkeramischen Horizont hin, vorderhand sind allerdings zu wenig Belege da, um Zusammenhänge zwischen dem präkeramischen Neolithikum und der frühen Volutenkeramik auf unserem Gebiet aufstellen zu können, obwohl gewisse Zusammenhänge die vorausgesetzte Entwicklung im Donaugebiet nicht ausschliessen würden. Trotzdem ist aber zwischen der auf unserem Gebiet bisher ältesten bekannten Keramik und dem präkeramischen Horizont ein grösserer zeitlicher Hiatus, welchen die bisherigen Funde nicht ausfüllen.⁷²

V. Milošević⁷³ versucht bereits im J. 1952 für Mitteleuropa ältere Bauernkulturen zu beweisen, welche diesen bisher ältesten festgestellten neolithischen Formationen auf diesen Gebieten vorangehen sollten. Einige naturwissenschaftliche Beweise wären damit auch im Einklang, doch sind archäologische Belege noch nicht vorhanden.⁷⁴

Wenn in Zukunft über die Erfassungsmöglichkeit präkeramischer Elemente auf breiterem Gebiet Europas erwogen werden soll, wie sie im Südosten V. Milošević verfolgt,⁷⁵ muss auf die Entwicklung der vorneolithischen Formationen im Karpatenbeken mit besonderer Rücksichtnahme auf das Banat und das mittlere Donaugebiet hingewiesen werden, ähnlich wie auch auf Beziehungen dieser Gebiete zu den klassischen mesolithischen Industrien Westeuropas und die Möglichkeit einer Beziehung zu Südosteuropa und Vorderasien. Die Frage der mesolithischen Kulturen kann trotz der Anwesenheit von Industrie der Spätardenoisien-Prägung nicht einheitlich gelöst werden, und zwar einerseits auf Grund fehlender stratigraphischer Belege, andererseits mangels passender Kriterien, an Hand welcher eine verlässliche Zuweisung zu irgendeiner der klassischen Industrien vorgenommen werden könnte.

Das Donaugebiet ist mit seiner mesolithischen, zu Spättardenoisien-Formen zugewiesenen Industrie verhältnismässig kompakt, trotzdem es ihm an einem Übergewicht an klassischen Typenformen mangelt. Auf einen gewissen Unterschied in der Spaltindustrie des Donaugebietes zu Ländern mit klassischer Industrie wiesen bereits H. Obermaier und L. Zoltz hin, die beide eine lokale Entwicklung des donauländischen Mesolithikums betonten.⁷⁶ Auf diese Tatsache macht J. Bárta bei der Aufarbeitung der Funde aus Sereď, Flur Mačianske vršky aufmerksam.⁷⁷

Die Problematik des Mesolithikums ist im Donaugebiet wie auch im breiteren Gebiet Mittel- und Südosteuropas jedoch komplizierter, zumal in diesem Gebiet Funde aufscheinen, die häufig auch dem Azilien zugewiesen werden (Ražice,⁷⁸ Eger,⁷⁹ Korlát,⁸⁰ Fiera Ducești,⁸¹ Cleanov,⁸² Băile Herculane⁸³). Ihre kulturelle Zugehörigkeit und ihre chronologische Stellung dem donauländischen Mesolithikum gegenüber und dem eigentlichen Azilien im klassischen Gebiet verbleibt zur Erwägung.

Einzelfunde aus dem mittleren Donaugebiet reichten mehrere Autoren auf Grund typologischer Übereinstimmungen zur Azilien-Tardenoisien-Industrie (J. Eisner,⁸⁴ J. Böhm,⁸⁵ J. Hillebrand,⁸⁶ A. Gulder,⁸⁷ L. Vértess,⁸⁸ S. Mithay und S. Gallus⁸⁹).

Einen wesentlichen Beitrag zur Lösung dieser Problematik lieferte die Ausgrabung J. Bárta's⁹⁰ in Sereď, wo eine grössere Industriemenge gewonnen wurde (3015 Stück), welche einerseits mit den bisherigen Funden bei uns verglichen werden kann, andererseits mit Funden der klassischen Gebiete. In der Sereď-Industrie sind nach J. Bárta Elemente vertreten, die eine grosse Zeitspanne umfassen. Im allgemeinen datiert der Verfasser die Industrie zum Unterschied vom Sauveterrien und Azilien auf Grund von Analysen der Mikrolith-Industrie als typisches Tardenoisien mit einer geringeren lokalen Eigenart.⁹¹

Die trapezförmigen querschneidigen Pfeilspitzen, die auch im Sereď-Inventar bekannt sind, verarbeitete gegenwärtig aus ganz Europa J. G. D. Clark⁹² und er hält sie für den präkeramischen Horizont als typisch, obwohl ihm ihr Auftreten in den Zeitabschnitten des keramischen Neolithikums, ja sogar Äneolithikums nicht unbekannt war. Der Autor erklärt ihr Vorkommen auf breiterer geographischer Basis mit einer Expansion des präkeramischen Neolithikums und die Funde in mesolithischen Kulturen wieder als Diffusion des Präkeramikums. Auf die chronologische Unhaltbarkeit der Klassifikation

der querschneidigen Pfeilspitzen und ihre allgemeine Interpretation bei uns wies S. Vencel hin,⁹³ welcher in der abschliessenden Wertung auf ihr sichtliches Fortleben hinwies.

Die Industrie von Sereď zeichnet sich durch mikrolithische Formen aus, die häufig sogar supermikrolithische Formen erreichen. Auf der Siedlung in Sereď, deren geologisch-chronologische Struktur keine nähere Datierung ermöglicht, findet sich eine verhältnismässig grosse Menge Abfallmaterials (70%). Im allgemeinen sind im Inventar ausser einigen Formen (Mikrostichel) Geräte vertreten, die aus dem Tardenoisien bekannt sind, wobei die prozentuelle Vertretung einzelner Typen besonders deshalb eine wichtige Rolle spielt, weil es sich wahrscheinlich um eine grössere Zeitspanne handelt, die stratigraphisch nicht kontrolliert werden kann. Nach J. Bárta⁹⁴ überwiegen etwas in der Industrie die Elemente jüngerer Prägung. In der Bearbeitungstechnik ist die Verwendung der Flächenretusche von neolithischem Charakter interessant. Typisch und besonders zahlreich sind klin-genartige Geräte.⁹⁵

Eine analoge Industrie kennen wir aus Tomášikovo (etwa 30 Stück), allerdings bloss aus Lese-funden, wo ebenfalls aber Mikrostichel fehlen. J. Bárta stellte durch Lesefunde auch weitere Lokalitäten mit mikrolithischer Industrie fest (Sereď II, Dolná Streda, Šoporňa-Štrkovec, Čierna Voda), die er auf typologischer Grundlage der mesolithischen Tardenoisien-Industrie zuweist und feststellt, dass sich im Inundationsgebiet der unteren Waag und ihrer Zuflüsse „der Bereich der Waagtal-Tardenoisien-Industrie“ konzentriert.⁹⁶ Als Fundstelle vom Tardenoisien-Charakter bezeichnete M. Mazálek⁹⁷ die Lokalität Hurbanovo. Hier stammen leider die Funde von Stellen mit intensiver frühneolithischer Besiedlung und aus Streufunden, wodurch ihr stratigraphischer und chronologischer Interpretationswert gemindert ist. Im Zusammenhang mit diesen Funden deutet B. Novotný⁹⁸ die Möglichkeit an, dass es sich auf dieser Lokalität um ein präkeramisches Neolithikum handeln dürfte. Ähnlichen Charakter haben auch die länger bekannten Streufunde aus Velký Harčáň (Gemeinde Iža, Bez. Komárno).

Zum Tardenoisien reichten S. Gallus und S. Mithay⁹⁹ ähnliche, allerdings recht verschiedenartige Funde aus Streufunden aus Győr, und Gy. Mészáros¹⁰⁰ wieder aus Nagy Vászony. Trotz Einwendungen von L. Vértess¹⁰¹ reiht J. Bárta diese Industrie zu den Funden aus Sereď.¹⁰² Weitere Funde von Tardenoisien-Prägung führt R.

Pusztai aus Somogy an, wo er auf typologischer Grundlage auf Beziehungen zum Neolithikum schliesst. Die mesolithische Industrie aus Hurbánovo und Sered hält M. Gábori für jünger als die Industrie aus Szögliget, die er dem älteren Mesolithikum zuweist. Die genetischen Zusammenhänge dieses älteren ungarischen Mesolithikums leitet M. Gábori vom Spätgravettien ab, wobei er annimmt, dass bei dem Mangel an rein mesolithischen Formen in Ungarn die Entwicklung zum Neolithikum kontinuierlich aus dem Spätgravettien verlief.¹⁰³

Eine Sonderstellung nimmt in der Slowakei die reine Obsidianindustrie aus Barca I an, die F. Prošek¹⁰⁴ zur mittleren Phase des Tardenoisien reihte. Von dieser Zuweisung ausgehend, bei der sich F. Prošek an die typischen Tardenoisien-Formen lehnte, können in der Slowakei mehrere mesolithische Besiedlungsphasen vorausgesetzt werden, wenn gegenwärtig auch wenig Funde vorhanden sind. Die Datierung der Obsidianindustrie hat in diesem Falle eine grosse Bedeutung auch für das Gesamtvorkommen und die Allgemeinverwendung des Obsidians in den Nachbargebieten sowie auch in Südosteuropa, wo die Herkunft der Funde und besonders des Rohstoffes nicht eindeutig bestimmt ist.

Ausser der Unterschiedlichkeit der Sered-Spaltindustrie dem eigentlichen Tardenoisien gegenüber, sind die Ergebnisse der Analyse von O. Fejfar¹⁰⁵ sehr wichtig, der die Tierknochen aus der mesolithischen Schicht als *Cervus capreolus*, *Cervus elaphus*, *Bos taurus*, *Bos sp.*, *Bison sp.*, *Equus asinus*, *Equus sp.*, *Sus scrofa*, *Lepus sp.* bestimmte, von denen, wie zu sehen ist, einige bereits von domestizierten Tieren sind, was vorderhand in Europa ausser Thessalien und der Krim überhaupt einer der ältesten Fälle von Domestizierung ist. Für das Verfolgen unserer Beziehungen ist die Bestimmung der Rinderarten am bedeutendsten. Die Bestimmung O. Fejfar's nimmt besonders durch das eindeutige Vorkommen des *Bos taurus* an Bedeutung zu, da dieser neben *Bison sp.* auch die Variationsbreite für *Bos sp.* bestimmt, die aber nicht eindeutig zugewiesen werden konnte. Auch einige weitere Formen dürften domestiziert sein, was für den Esel und das Pferd gilt, doch ist die Bestimmung hauptsächlich für das letztgenannte nicht näher spezifiziert.

Die Möglichkeit einer Einsprengung des Hallstatt-Materials, das auf der Lokalität bis zur mesolithischen Schicht bekannt ist, sieht O. Fejfar auf vergleichender Grundlage als ausgeschlossen

an.¹⁰⁶ Das artbestimmte osteologische Material der Mačianske vršky gehört im Rahmen von mesolithisch-neolithischen Beziehungen zu den wichtigsten nicht nur des Karpatenbeckens, sondern ganz Mittel- und Südosteuropas. Besondere Beachtung verdienen Funde der Fundstelle A und C, einer systematisch nicht erforschten Fläche. In typologischer Hinsicht sind einige Funde (Halsbohrer usw.) noch ausgeprägter als Funde, in deren Vergesellschaftung Knochen domestizierter Tiere gefunden worden sind.

Bei der Ausgrabung gewann J. Bárta bearbeitete geglättete, allerdings unstratifizierte Steingegenstände,¹⁰⁷ die als einfache Werkzeuge anzusprechen sind, was auch in diesem Fall bedeuten könnte, dass es die ersten geglätteten Geräte bei uns sind. Ausser den angeführten Steinartefakten ist von der Lokalität auch eine Knochenahle belegt.¹⁰⁸

In Nitra gewann im J. 1961 Z. Liptáková von der Lage Čermán bei Exploitationsarbeiten einer Ziegelei in etwa 4 m Tiefe ein geglättetes zylindrisches Gerät mit spitzigem Ende (siehe Abb. 1).¹⁰⁹ Sein Scheitel trägt Schlagspuren. Das angeführte Werkzeug ist gegenwärtig in den benachbarten Gebieten völlig ohne Analogien, stimmt je-

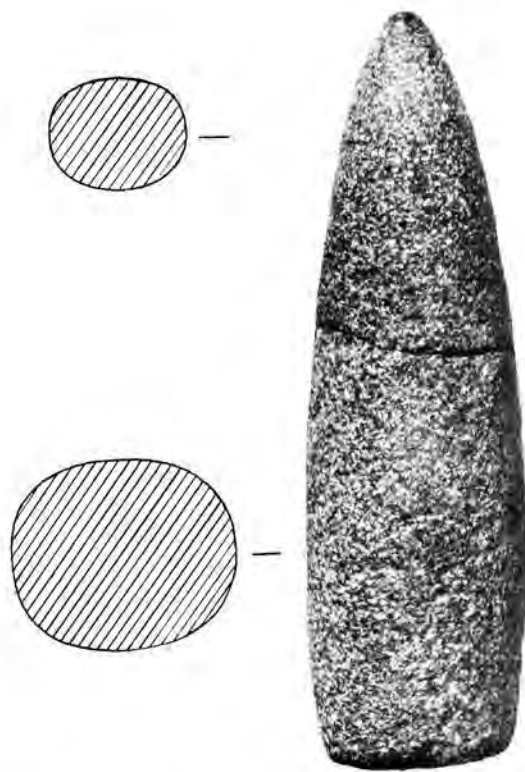

Abb. 1. Nitra — Čermán. Zugespitztes geglättetes Steingerät mit kreisförmigem Querschnitt.

doch fast mit dem Fragment eines ähnlichen Gerätes aus Argissa Magula überein, das V. Milošević publiziert.¹¹⁰

Die festgestellten Erkenntnisse über die Domestizierung und Typologie der einzelnen Geräte würden für das Donaugebiet, hauptsächlich jedoch für die Mačianske vršky die Voraussetzung für eine, wenn auch stratigraphisch und historisch vorderhand nicht belegte Entwicklung zulassen, wie sie in Vorderasien und Griechenland bekannt ist, nur mit lokaler Modifikation.

Domestizierungsformen und die Ausnützung von Tieren für einzelne, mit der ökonomischen Basis zusammenhängende Aufgaben waren auf keinem einheitlichen Niveau und im ganzen Domestizierungsprozess können mehrere Phasen unterschieden werden. Zu den ersten Formen der eigentlichen Domestizierung gehört das Einfangen des Tieres ohne Arbeitszwang, das jedoch andererseits schon gewisse intentionale Schutzvorrichtungen erfordert, die an eine dauernde Ansiedlung für den grösseren Teil des Jahres gebunden sind. Wie bereits erwähnt worden ist, können verhältnismässig schwer die Knochen von Wildtieren und Haustieren einer Art in den Anfängen der Domestizierung voneinander unterschieden werden, obzwar der Domestizierungsprozess dauernde erbliche Merkmale auf den betreffenden Individuen hinterlässt. In diesem Zusammenhang wird es in Zukunft nötig sein, auf detaillierte osteologische Kriterien für eine teilweise und völlige Domestizierung zu achten, die wie es scheint, augenblicklich keine allgemeingültige Stütze haben und immer bloss an grössere Verbände vom kompakten Material angewiesen sind.

Es ist wahrscheinlich, dass die ersten Haustiere aus Vorderasien hergebracht worden waren, die weiteren domestizierten Tiere sich dann aus bei uns vorkommenden Arten verbreitet haben. Einen Hinweis auf diese Möglichkeit würden auch die Funde aus der Argissa Magula geben, wo J. Boessneck¹¹¹ eine grosse Menge von Schafen und Ziegen anführt, etwa 85%, wobei es bekannt ist, dass die wildlebenden Schaf- und Ziegenarten gegenwärtig noch nicht festgestellt worden sind, abgesehen von einigen jugoslawischen¹¹² und rumänischen¹¹³ Funden und einigen älteren Beschreibungen in Europa. Im Rahmen dieser These ist die bekannte Ansicht über Domestikationszentren im Zusammenhang mit dem Präkeramikum in Vorderasien und seiner Expansion nach Europa in Betracht zu ziehen. Allerdings ist bis dahin in Europa nicht genügend Vergleichsmaterial für die Beglaubigung dieser Ansicht vorhanden.

Die Frage über die Anfänge der Domestizierung in Europa ist verhältnismässig kompliziert, da früher die Ansicht über die Domestizierung der Tiere im Mesolithikum vertreten war. Vor einigen Jahren hat W. La Baume¹¹⁴ das bis damals bekannte osteologische Material einer Revision unterzogen und kam zur Ansicht, dass ausser der Existenz eines domestizierten Hundes kein einziger Fund mit Sicherheit dem Mesolithikum zugewiesen werden könnte. Unter den ersten domestizierten Tieren tritt nicht nur im europäischen Mesolithikum, sondern auch in Vorderasien (Mugharet el Wad¹¹⁵) der Hund auf (*Canis familiaris* L.), welcher — worüber keine Zweifel bestehen — alle subjektiven und psychologischen Voraussetzungen hatte, die eine Domestizierung erfordert. Sein Vorkommen ist uns neben dem Gebiet Vorderasiens auch im nordischen Mesolithikum und in England bekannt (Star Carr¹¹⁶), obwohl wir wissen, dass die nordischen mesolithischen Funde verhältnismässig jung sind und ganz abgesehen von Vorderasien, mit dem eigentlichen Neolithikum in Mittel- und Südosteuropa korrespondieren; trotzdem hat die Zähmung in diesen Gebieten einige interessante Momente, besonders der Gedanke von M. Degerbøl¹¹⁷ über die Entlehnung der Idee der Domestizierung aus höherstehenden bäuerlichen Bereichen ist zu erwähnen.

Ausser diesem auf dem ganzen Gebiet belegten Hund und der für Thessalien typischen Schafe und Ziegen erscheint unter den ersten domestizierten Tieren *Bos taurus*, dessen Züchtung bei den ersten Anfängen des intensiven Ackerbaues eine wichtige Stütze war. Das Vorkommen dieser Tiere ist auch im Donaugebiet belegt (Sereď) und besonders reichlich in der Krim-Gegend. Beachtenswert ist auch das Auftreten des Hausesels (*Equus asinus* sp.) in beiden Bereichen. Der domestizierte Esel ist ausser Sereď von J. Bökönyi¹¹⁸ aus Hódmezővásárhely belegt. Die Anwesenheit des Hausesels in diesen Gebieten kann auch mit der Durchsickerung der südöstlichen Zivilisationsströmung zusammenhängen. Im Bereich des Krimschen Mesolithikums ist das domestizierte *Sus scrofa* zahlreich, doch ist seine Zuweisung von J. D. Dimitrijeva¹¹⁹ bereits zur Magdalénien-Azilien-Schicht unwahrscheinlich, worauf wir schon hingewiesen haben. Die Schlussfolgerungen von D. A. Krajev¹²⁰ über die Domestizierung sind im allgemeinen nicht belegt und widersprechen manchen seiner eigenen chronologischen Schlüsse und bestenfalls kann gesagt werden, dass sie für ein breiteres Territorium keine Gültigkeit besitzen.¹²⁰

Schlussfolgerungen

1. Den qualitativen Inhalt des präkeramischen Neolithikums bildet der Antritt der bäuerlichen Zivilisation. Der bisherige Forschungsstand deutet darauf hin, dass das Entstehungszentrum der bäuerlichen Zivilisation Vorderasien ist, von wo sie nach Südosteuropa ausstrahlte.

2. Von der Entstehung und der Hauptverbreitung des präkeramischen Neolithikums in Vorderasien ausgehend, muss — so wie es sich in den weiteren Beziehungen zwischen beiden Gebieten zeigt — eine gewisse Differenzierungsstufe in der Formung des eigentlichen präkeramischen Neolithikums in den einzelnen Gebieten im Sinne der gesetzlichen Peripherisierung vorausgesetzt werden, nämlich dass sich in Südosteuropa und im Donaugebiet gewisse Elemente anders äussern oder völlig fehlen.

3. Die Ausbreitungsrichtung des präkeramischen Neolithikums kann mit Sicherheit auf den Tells in Thessalien verfolgt werden, wie es die Ausgrabungen von V. Milošević und D. R. Theoharis bewiesen haben. Also im Sinne des Gesagten gelangt Südost- und Mitteleuropa mit der Expansion der ältesten bäuerlichen Zivilisation auf neuen Grundlagen zu Beziehungen mit Vorderasien.

4. Die Funde aus dem übrigen Europa können nur rahmenmässig zum präkeramischen Neolithikum gereiht werden. Sie weisen einige der bestimmenden Merkmale des präkeramischen Neolithikums auf, doch können sie gegenwärtig ohne weitere Grabungen nicht eindeutig eingereiht werden.

a) Stratigraphisch und auch typologisch könnten die Funde der Schicht IV aus Crvena Stijena zugewiesen werden, doch fehlen hier domestizierte Tiere und Belege für den Ackerbau.

b) Beim gegenwärtigen Stand kann das rumänische Material einzig allein auf Grund typologischer Übereinstimmungen mit dem Material aus Argissa Magula klassifiziert werden. In den Vordergrund treten hier hauptsächlich die Funde aus Băile Herculane. Auf Grund dieser Tatsache kann angenommen werden, dass im wesentlichen bloss auf Grundlage eines einzigen Kriteriums über ein präkeramisches Neolithikum nicht gesprochen werden kann.

c) Am nördlichsten in Europa sind einige Merkmale des präkeramischen Neolithikums (domestizierte Tiere, geglättete Steinwerkzeuge, Industrie

des Spättardenoisien) im Donaugebiet zu verfolgen (Südwestslowakei).

d) Ein Sondergebiet mit spezifisch entwickelter Spaltindustrie mit vollendeten Formen bringen namentlich die Höhlensiedlungen der Krim, wo das präkeramische Neolithikum durch Domestizierung, die ersten Kulturfrüchte und gewisse stratigraphische Beobachtungen belegt ist. Im Zusammenhang mit einigen typologischen Übereinstimmungen und auch der geographischen Lage selbst kann ein näherer Kontakt (längs der Küsten des Schwarzen und des Kaspischen Meeres) mit Vorderasien angenommen werden. Im Hinblick auf die Ukraine und das übrige Europa könnte das Gebiet der Krim ähnlich wie Thessalien ein selbständiges präkeramisches Zentrum darstellen mit gewisser Modifikation und spezifischer Entwicklung in weiteren Gebieten.

6. Interessant ist die Feststellung, dass an den Fundstellen mit präkeramischem Neolithikum später auch die älteste Keramik belegt ist, die in ihren Beziehungen aus dem mediterranen Gebiet hervorgeht, obwohl augenblicklich die gegenseitige Beziehung zwischen den angeführten Zeitabschnitten nicht belegbar ist.

7. Gegenwärtig ist es nötig die Anfänge der bäuerlichen Kulturen auf dem Gebiet des Capsien und Tardenoisien, ganz besonders in Westeuropa und in Nord- und Nordostafrika zu verfolgen, um diesen Horizont auf je grösserem Gebiet zu erfassen, da es nur auf Grundlage eines breiteren Studiums und Vergleiches möglich sein wird, für diesen Horizont die grundlegenden bestimmenden spezifischen Eigenschaften zu finden.

8. Das präkeramische Neolithikum dürfte in Südeuropa die erste Zivilisationswelle gewesen sein, welche die Kenntnis der Domestizierung und des Ackerbaues verbreitet hat. Das bedeutet allerdings nicht, dass wir in Südosteuropa das präkeramische Neolithikum selbst als Äusserung einer autochthonen Entwicklung betrachten, bloss damit, dass wir seine Existenz anerkennen.

9. Die Entstehung und die Anfänge des keramischen Neolithikums in Süd- und Mitteleuropa sehen wir in Abhängigkeit vom schöpferischen Zentrum in Vorderasien und im Auftreten der Keramik eine weitere Beeinflussungswelle.

Übersetzt von B. Nieburová

Anmerkungen und Literatur

¹ Milojević V., *Die erste präkeramische bäuerliche Siedlung der Jungsteinzeit in Europa*, Germania 34, 1956, 208; derselbe, *Präkeramisches Neolithikum auf der Balkanhalbinsel*, Germania 38, 1960, 320; derselbe, *Bericht über die Ausgrabungen auf der Gremnos-Magula bei Larissa 1956*, Archäologischer Anzeiger 1956, 141; derselbe, *Die deutschen Ausgrabungen in Thessalien*, Historia IV, 1955, 466–473; derselbe, *Bericht über Ausgrabungen in Thessalien 1958*, Archäologischer Anzeiger 1959, 36; Milojević V., *Vorbericht über die Ausgrabungen auf den Magulen von Otzaki, Arapi und Gremnos bei Larissa 1955*, Archäologischer Anzeiger 1955, 182–211.

² Milojević V., Germania 38, 1960, 320.

³ Die Fundauswertung brachte der Autor in seinen vorangehenden Arbeiten. Boessneck J., *Zu den Tierknochen aus neolithischen Siedlungen Thessaliens*, 35. BRGK, 1955; derselbe, *Zu den Tierknochenfunden aus der präkeramischen Schicht der Argissa-Magula*, Germania 38, 1960.

⁴ Milojević V., *Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien (1953–1958)*, Jahrbuch RBZM VI, 1959, 6 ff.; derselbe, Germania 38, 1960, 334.

⁵ Braidwood R., *The Near East and the Foundations for Civilization*, Oregon 1952; derselbe, *Jericho and its Setting in Near Eastern History*, Antiquity XXXI, 1957, 73–81; derselbe, *Über die Anwendung der Radiocarbon-Chronologie für das Verständnis der Dorfkultur-Gemeinschaften in Südwestasien*, Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse, 1958, 249–259. Braidwood R. — Braidwood L., *Jarmo: A Village of Early Farmers in Iraq*, Antiquity XXIV, 1950, 189–195; Braidwood R. — Howe B., *Prehistoric Investigations in Iraqi Kurdistan*, Studies in Ancient Oriental Civilization 31, Chicago 1960; Mellaart J., *Excavations at Hacilar*, Anatolian Studies VIII, 1958, 127–156; derselbe, *Excavation at Hacilar, Fourth Preliminary Report*, 1960, Anatolian Studies XI, 1961, 39–76; Kenyon K., *Earliest Jericho*, Antiquity XXXIII, 1959, 5–9. Prausnitz N. W., *From the Pre-Pottery to the Pottery Neolithic in Galles (Excavations of the Department of Antiquities Israel at Tell Ely Kh. es-Sheikh Ali)*, zyklusstiller Vortrag auf dem VI. archäologischen Kongress in Rom 1962. Die übrige Literatur zum J. 1950 fasste B. Soudský zusammen in der Arbeit *Nejstarší zemědělské civilizace v Přední Asii*, OP XIV, 1950, 5–162; ähnlich später Sitterding M., *Fragen zur Entstehung der Stadtkulturen in West-Asien und Südost-Europa*, PZ XXXIX, 1961, 1.

⁶ Braidwood R. J., *The Earliest Village Communities of Southwestern Asia Reconsidered*, Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche I, Roma 1952, 121.

⁷ Braidwood R. J. — Howe B., *Studies in Ancient Oriental Civilization* 31, Chicago 1960, 54.

⁸ Braidwood R. J., Atti del VI congresso 1962, 120.

⁹ Masson V. M., *Južnoturkmenistanskij centr ranne-zemledělskich kultur*, Trudy JuTAKE, Ašchabad 1960, 66 ff.; derselbe, *The First Farmers in Turkmenia*, Antiquity XXXV, 1961, 206 ff., dort auch weitere Literatur zu diesen Problemen. Siehe auch Masson V. M., *Les agriculteurs néolithiques de l'Asie centrale*, Sur le problème de l'origine des cultures agricoles dans le Proche Orient, zyklusstiller Vortrag, Rom 1962.

¹⁰ Milojević V., Germania 38, 1960, 320.

¹¹ Berciu D., *Neolithic Preceramic in Balcani*, SCIV IX, 1958, 99; derselbe, *K probleme dokeramičeskogo neolita jugo-vostočnoj Jevropy*, Materialy i issledovanija po archeologiji jugo-zapada SSSR i Rumynskoj respubliky, Kišinev (weiter abgekürzt: MIA Kišinev), 1960, 23.

¹² Berciu D., MIA Kišinev, 1960, 27.

¹³ Berciu D., MIA Kišinev, 1960, 27; derselbe, SCIV IX, 1958, 98; Milojević V., Germania 38, 1960, 333.

¹⁴ Nicolăescu-Plopșor C. S., *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, SCIV VI, 1955, 146. Nicolăescu-Plopșor C. S. und Comșa E., *Micrositele de la Băile Herculane*, SCIV VIII, 1957, 24–26; dieselben, *Mikroliti v Baile Gerkulane*, Dacia NS II, 1958, 396–398. Nicolăescu-Plopșor C. S. und Paunescu Al., *Azilianul de la Băile Herculane în lumina noilor cercetări*, SCIV XII, 1961, 203.

¹⁵ Berciu D., MIA Kišinev, 1960, 25.

¹⁶ Nicolăescu-Plopșor C. S. und Paunescu Al., SCIV XII, 1961, 211.

¹⁷ Benac A., *Crvena Stijena — 1955*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu (weiter abgekürzt: Glasnik) NS XII, 1957, 21–23.

¹⁸ Popesko P. — Ambros C., *Problémy domestikácie zvierat z historického hľadiska*, Študijné zvesti AŮSAV 10, 1962. Wir danken prom. Biol. C. Ambros für die Konsultationen und wertvollen Anmerkungen in den Fragen der Domestikation.

¹⁹ Benac A., Glasnik NS XII, 1957, 38.

²⁰ Milojević V., Germania 38, 1960, 332.

²¹ Benac A., Glasnik NS XII, 1957, 24.

²² Milojević V., Germania 38, 1960, 333.

²³ Foss M. E., *Drevnejšaja istorija severa jevropejskoj časti SSSR*, Materialy i issledovanija po archeologiji SSSR (weiter abgekürzt: MIA Moskva) 29, Moskva 1962.

²⁴ Passek T. S., *Problèmes de l'énéolithique du Sud-Ouest de l'Europe orientale*, L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha 1961, 148–160; Benac A., *Neolitisko naselje u Lisičima kod Konjice*, Glasnik XI, 1956, 49–84.

²⁵ Soudský B., OP XIV, 1950, 14.

²⁶ Milojević V., Germania 38, 1960, 333; Berciu D., MIA Kišinev, 1960, 27; derselbe, SCIV IX, 1958, 99; derselbe, *Asupra protoneoliticului Europei sud-estice*, Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București 1960. Mit dem Vorhandensein des präkeramischen Neolithikums befasste sich neustens auch J. Korošec, *Alcuni problemi del neolitico Balcano-Danubiano*, Atti del VI congresso I, Roma 1962. Laut Mitteilung von Prof. D. Berciu beweisen die neuen unveröffentlichten Funde in Băile Herculane verlässlich den Bestand des präkeramischen Neolithikums für diese Gegend.

²⁷ Milojević V., Germania 38, 1960, 333.

²⁸ Klíma B., *Přínos nové paleolitické stanice v Pavlově k problematice nejstarších zemědělských nástrojů*, PA XLVI, 1955, 7, Abb. 11–13.

²⁹ Bei der Zuweisung dieser Funde muss noch bemerkt werden, dass wir augenblicklich keine verlässliche Stütze für ihre sichere Synchronisierung besitzen.

³⁰ Die Verwendung von Obsidianindustrie ist ausser Argissa Magula auch in Vorderasien bekannt, wo die Problematik des Vorkommens hauptsächlich auf Grundlage der Funde aus Jarmo L. Braidwood verarbeitet hat (*The*

Jarmo Flint and Obsidian Industry, Sumer VII, 1951, 105—106). Im allgemeinen sind Obsidianfunde aus Argissa Magula verhältnismässig reichlich belegt, während in Vorderasien ihr Vorkommen keine besondere Rolle spielte. Die Verwendung von Obsidianindustrie hängt vom natürlichen Vorkommen ab, das in direkter Beziehung mit den vulkanischen Gebieten steht. V. Milošević setzt Tauschhandel mit der Insel Melos voraus. Augenblicklich ist die Aufgabe des donauländischen Obsidians nicht völlig ausgewertet, dessen Gebrauch bereits vom Paläolithikum bekannt ist und der in den späteren neolithischen Zeitabschnitten eine aussergewöhnliche Rolle im Tauschhandel mit den umliegenden Gebieten spielte.

³¹ Benac A., Glasnik NS XII, 1957, 21; Brodar M., *Crvena Stijena* — 1955, Glasnik NS XII, 1957, 51.

³² Benac A., Glasnik NS XII, 1957, 38.

³³ Brodar M., Glasnik NS XII, 1957, 54.

³⁴ Berciu D., MIA Kišinev, 1960, 28.

³⁵ Gimbutas M., *The Prehistory of Eastern Europe I*, American School of Prehistoric Research 20, 1956, 16, 17.

³⁶ Bibikov S. N., *Grot Murzak-Koba — novaja pozdnepaleolitičeskaja stojanka v Krymu*, Sovetskaja archeologija (weiter abgekürzt: SA) V, 1940, 159.

³⁷ Formozov A. A., *Periodizacija mezolitičeskich stojanok jevropeskoj časti SSSR*, SA XXI, 1954, 38.

³⁸ Formozov A. A., SA XXI, 1954, 41.

³⁹ Bibikov S. N., SA V, 1940, 159; Krajnov D. A., *Peščernaja stojanka Taš-Air I*, MIA Moskva 91, 1960, 90.

⁴⁰ Formozov A. A., SA XXI, 1954, 41.

⁴¹ Vojevodskij M. V., *Mezolitičeskije kultury vostočnoj Jeropy*, *Kratkije soobščeniija IIMK* (Weiter abgekürzt: KS) XXXV, 1950, 116.

⁴² Formozov A. A., SA XXI, 1954, 42.

⁴³ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 25—35.

⁴⁴ Barrière C., *Les civilisations tardenoisienues*, Bordeaux 1954, Abb. 55.

⁴⁵ Vojevodskij M. V., KS XXXV, 1950, 118.

⁴⁶ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 93.

⁴⁷ Bonč-Osmolovskij G. A., *Itogi izučeniija krymskogo paleolita*, Trudy II Meždunarodnoj konferenciji AIČPE V, 1934.

⁴⁸ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 89.

⁴⁹ Hierher gehören vor allem Arbeiten: Milošević V., *Germania* 30, 1952, 313—318; Clark J. G. D., *The Mesolithic Settlement of Northern Europe*, Cambridge 1936 und weitere Arbeiten.

⁵⁰ Formozov A. A., *Outilage microlithique du néolithique de la Crimée*, Bulletin de la Société préhistorique Française LV, 1958, Abb. 16: 1, 2, 9, 21; derselbe, SA XXI, 1954, 42.

⁵¹ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960.

⁵² De Laet S. J., *The Low Countries Ancient Peoples and Places*, London 1958, 68. In einer Schicht in Zonhoven wurde eine aus Bruchstücken geglätteter Werkzeuge hergestellte Spaltindustrie festgestellt.

⁵³ Siehe die in Anmerkung 1 und 5 angeführten Arbeiten.

⁵⁴ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 76—91.

⁵⁵ Soudský B., OP XIV, 1950, 11.

⁵⁶ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 93.

⁵⁷ Rudinskij M., *Stojanky z mikrolityčnym inventarem na ostrově Kizlevomu*, Archeologični pamjatky URSR II, Kyjiv 1949, 264.

⁵⁸ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 93.

⁵⁹ Passek T. S., *Relations entre l'Europe Occidentale et l'Europe Orientale à l'époque néolithique*, Atti del VI congresso 1962, 127.

⁶⁰ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 92.

⁶¹ Clark J. G. D., *A Survey of the Mesolithic Phase in the Prehistory of Europe and South-West Asia*, Atti del VI congresso 1952, 106.

⁶² Gimbutas M., *American School of Prehistoric Research* 20, 1956, 16—17.

⁶³ Braidwood R., Atti del VI congresso 1962, 116.

⁶⁴ Formozov A. A., *Neolit Kryma i černomorskogo poberežja Kavkaza*, MIA Moskva 102, 1962, 18—19, Abb. 136.

⁶⁵ Barrière C., a. a. O.

⁶⁶ Nougier R. L., *Les civilisations campigniennes en Europe occidentale*, Le Mans 1950.

⁶⁷ Obermeier H., *Tardenoisien*, Ebert-Reallexikon XIII, 1929, 178.

⁶⁸ Zolt L. F., *Das Tardenoisien in Niederschlesien*, Alt-schlesien 1930, 121—153; Rother L., *Neue Fundplätze des Swidero-Tardenoisien in Ostdeutschland*, Mannus 1934. Nicolăescu — Ploșor, *Sur la présence du swidérien en Roumanie*, Dacia NS II, 1958, 5. Gegen die Verwendung dieses Terminus brachten neuerdings R. Schild und H. Więckowska Einwendungen (*O tak zwanym przemysle swidero-terdenuaskim*, *Archeologia Polski* VI, 1961, 186).

⁶⁹ Krajnov D. A., MIA Moskva 91, 1960, 22.

⁷⁰ Venci S., *Kamenné nástroje prvých zemědělců ve střední Evropě*, Sborník Národního muzea XIV, 1930, 65—69. Er unterzog ältere Arbeiten einer Kritik, von neueren dann die Arbeit von M. Mazálek: *Otázka vzniku mezolitu a neolitu*, *Anthropozoikum* III, 1953, 203; derselbe, *No okraj československého mezolitu*, *Anthropozoikum* IV, 1954, 373; Feustel R., *Zum Problem des Überganges Mesolithikum — Neolithikum*, *Alt-Thüringen* 2, 1955—1956, 27.

⁷¹ Tichý R., *Volutové nálezy z Mořelnice u Zábřeha*, Sborník Československé společnosti archeologické 2, Brno 1962, 207—210.

⁷² Neustupný E., *K relativní chronologii volutové keramiky*, AR VIII, 1956, 394; Pavelčík J., *Neolitická chata z Žop*, *Nové archeologické výzkumy v Kraji Gottwaldovském*, Studie Krajského muzea v Gottwaldově, Gottwaldov 1955, 8—14.

⁷³ Milošević V., *Die frühesten Ackerbauer in Mitteleuropa*, *Germania* 30, 1952, 313.

⁷⁴ Einige auf Grund von Pollenanalysen aus dem Komofany-See belegte Getreidearten würden eine ältere Form der Landwirtschaft voraussetzen. Die Keramik, welche diese Hypothese bestätigen würde, befindet sich nicht auf dem betreffenden Gebiet und einige von V. Milošević angeführten Funde gehören bereits in die entwickelte Volutenkeramik (*Germania* 30, 1952, 318, Anm. 21).

⁷⁵ Milošević V., *Germania* 38, 1960, 320.

⁷⁶ Obermaier H., *Tardenoisien*, Ebert-Reallexikon XIII, 1929, 178; Zolt L. F., *Kulturgruppen des Tardenoisien in Mitteleuropa*, PZ XXIII, 1932, 19—45. Menghin O., *Die mesolithische Kulturentwicklung in Europa*, 17—19. BRGK, 1927—1929, 154—197.

⁷⁷ Bárta J., *Pleistocénne piesočné duny pri Seredi a ich paleolitické a mezolitické osídlenie*, *SlA* V—1, 1957, 33.

⁷⁸ Neustupný J. und Kollektiv, *Pravěk Československa*, Praha 1930.

⁷⁹ Vértés L., *Mezolitikus leletek Szódligetéről*, AÉ 83, 1956, 182; derselbe, *Der heutige Stand der Paläolithforschung in Ungarn*, Archaeologia Austriaca 27, 1960, 73.

⁸⁰ Saád A., *Újabb gyűjtések eredményei a Korlát melletti Ravaszlyuktetőn*, Folia Archaeologica XI, 1959, 3, wo auch die ältere Literatur zu dieser „klassischen“ Problematik angeführt ist.

⁸¹ Comşa E., *Rezultatele sondajelor de la Dudeşti şi unele problemele ale neoliticului de la Sud de Carpaţi*, SCIV VII, 1956, 41.

⁸² Nicolăescu-Plopşor C. S. und Paunescu Al., SCIV XII, 1961, 203.

⁸³ Nicolăescu-Plopşor C. S., *Industries microlithiques en Olténie*, Dacia VII–VIII, 1937–1940, 1.

⁸⁴ Eisner J., *Zabytki mikrolityczne na Slowaczynie*, Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dr. Wł. Demetrykiewicza, Poznań 1930, 57–64.

⁸⁵ Böhm J., *Poznámky k našemu mezolitu*, Historica Slovaca V, 1947, 37.

⁸⁶ Hillebrand J., *Ungarländische Funde aus dem Mesolithikum*, WPZ XII, 1925, 81–83.

⁸⁷ Gulder A., *Beiträge zur Kenntnis des niederösterreichischen Mesolithikums*, Archaeologia Austriaca, Heft 12, 1953, 5–12.

⁸⁸ Vértés L., Acta Archaeologica Hungarica I, 1951, 33.

⁸⁹ Gallus S. — Mithay S., *Győr története*, Győr 1942.

⁹⁰ Bárta J., *Paleoliticko-mezolitická stanica na piesočnej dune pri Sereďi na Slovensku*, AR VI, 1954, 577; derselbe, SIA V–1, 1957, 16 ff.

⁹¹ Bárta J., SIA V–1, 1957, 33.

⁹² Clark J. G. D., *Blade and Trapeze Industries of the European Stone Age*, Proceedings of the Prehistoric Society for 1958, XXIV, 24–42. Ähnlich in der letzten Arbeit (Atti del VI congresso 1962).

⁹³ Vencel S., *Sborník Národního muzea XIV*, 1960, 57.

⁹⁴ Bárta J., SIA V–1, 1957.

⁹⁵ Bárta J., SIA V–1, 1957.

⁹⁶ Bárta J., *Tomášikovo — mezolitická stanica na Slovensku*, AR VII, 1955, 433; derselbe, *Mezolitická industria z Mostovej pri Galante*, AR XII, 1960, 787.

⁹⁷ Mazálek M., *Mesolitické nálezy ze Slovenska*, AR VI, 1954, 7.

⁹⁸ Novotný B., *Počiatky výtvarného prejavu na Slovensku*, Bratislava 1958, 19–20. Das Bestehen des präkeramischen Horizontes im Donauebiet wird auch von J. Filip nicht ausgeschlossen (die Besprechung von Argissa Magula in AR XIV, 1962, 723). Siehe auch Žák A., *Krytyczny przegląd archeologii Małopolski*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Oddziału PAN w Krakowie, lipiec-grudzień 1959, 1–7.

⁹⁹ Gallus S. — Mithay S., *Győr története*, Győr 1942.

¹⁰⁰ Mészáros Gy., *A Vászonyi-medence mezolit- és neolitikori települései*, Veszprém 1948.

¹⁰¹ Vértés L., Acta Archaeologica Hungarica I, 1951, 155.

¹⁰² Bárta J., SIA V–1, 1957, 34.

¹⁰³ Pusztai R., *Mesolitikus leletek Somogyból*, A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 1957, 96–105. Gábori M.,

Mesolitikus leletek Szódligetéről, AÉ 83, 1956, 182; derselbe, *Der heutige Stand der Paläolithforschung in Ungarn*, Archaeologia Austriaca 27, 1960, 73.

¹⁰⁴ Prošek F., *Mesolitická obsidiánová industrie ze stanice Barca I*, AR XI, 1959, 145. Mit der Datierung der Sereď-Industrie auf typologischer Grundlage in den Tardenoisien stimmte F. Prošek (Diskussionsbeitrag zu den slowakischen Vorträgen auf der Tagung der Archäologen in Liblice, den 23.–27. Jänner 1955) nicht überein.

¹⁰⁵ Bestimmung von O. Fejfar in der Arbeit von J. Bárta in SIA V–1, 1957, 35. Die Bedeutung dieser Bestimmung wurde auch nicht von der Referentin über die Arbeit von M. Marczak (Archeologia Polski VI, 1961, 329) beachtet.

¹⁰⁶ Bárta J., SIA V–1, 1957, 35.

¹⁰⁷ Bárta J., SIA V–1, 1957, 21, Abb. 10.

¹⁰⁸ Bárta J., SIA V–1, 1957, Taf. XX: 89.

¹⁰⁹ Für die Erlaubnis zur Veröffentlichung danken wir Z. Liptáková. Nach Bestimmung des Geologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften ist das Werkzeug aus Andesit, dessen nächste Fundstellen nordöstlich von Topoľčianky liegen.

¹¹⁰ Milošević V., *Argissa Magula*, Taf. 20: 10.

¹¹¹ Boessneck J., *Argissa Magula*, 28.

¹¹² Benac A., *Glasnik XII*, 1957, 22–23. Aus der Schicht III–IV führt der Autor neben anderen Knochen wilder Tiere auch eine grössere Zahl von Resten der wilden Ziege an, allerdings ohne genauere osteologische Bestimmung. Ähnlich führen Funde aus Rumänien C. S. Nicolăescu-Plopşor und Al. Paunescu an (SCIV XII, 1961), 211.

¹¹³ Funde der urzeitlichen Esels sind besonders häufig im Neolithikum Rumäniens (V. Gromova).

¹¹⁴ La Baume W., *Die ältesten europäischen Haustiere*, Verhandl. der deutschen Zoologen in Kiel, 1948.

¹¹⁵ Zu diesem von D. A. Garrod und D. M. A. Bate im J. 1937 publizierten Fund hat M. Degerbøl seinen letzten Vorbehalt, *On a Find of a Preboreal Domestic Dog (Canis familiaris L.) from Star Carr, Yorkshire, with Remarks on other Mesolithic Dogs*, Proceedings of the Prehistoric Society for 1961 XXVII, 35–55.

¹¹⁶ Clark J. G. D., *Preliminary Report on Excavations at Star Carr Seamer, Scarborough, Yorkshire*, Proceedings of the Prehistoric Society for 1949 XV, 52.

¹¹⁷ Degerbøl M., Proceedings of the Prehistoric Society for 1961 XXVII, 35–55; derselbe, *Der Hund, das älteste Haustier Dänemarks*, Zeitschrift für Tierzüchtung und Züchtungsbiologie 76, 1962, 334–341.

¹¹⁸ Bökönyi S., *Eine Pleistozän-Eselart im Neolithikum der Ungarischen Tiefebene*, Acta Archaeologica Hungarica IV, 1954, 9–24; derselbe, *A lebből 1956-os ásatás gerinces faunája*, A Móra Ferencz Múzeum Évkönyve 1957, 61–78.

¹¹⁹ Dimitrijeva E. J., *Fauna krymskich stojanok Zamil-Koba II i Taš-Air I*, in der Arbeit D. A. Krajnov, MIA 91, Moskva 1960, 166.

¹²⁰ Krajnov D. A., MIA 91, Moskva 1960, 166.

Dieser Diskussionsbeitrag wurde der Redaktion von SIA am 30. VIII. 1962 geliefert.

Poznámky k predkeramickému neolitu v Argisse Magule a k jeho existencii v Európe

Ján Lichardus — Juraj Pavúk

Autori vo svojom príspevku recenzujú prácu V. Miložčiča, J. Boessnecka a M. Hopfa *Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa Magula in Thessalien I, Das präkeramische Neolithikum sowie die Tier- und Pflanzenreste*, Bonn 1962, v ktorej sú zhrnuté výsledky výskumu predkeramického neolitického sídliska v Argisse Magule v Grécku. V. Miložčič tu zistil silnú kultúrnu vrstvu, pôdorys štvoruholníkovej chaty a kultúrne jamy. V kultúrnej vrstve i v jamách našla sa štiepaná a vzácne aj hladená kamenná industria, zvieracie kosti a zrná obilnín.

Autori sa ďalej zaoberajú formami predkeramického horizontu na Balkánskom polostrove, v krymskej oblasti a v Podunajsku. Svoje závery formulujú takto:

1. Kvalitatívny obsah predkeramického neolitu tvorí nástup roľníckej civilizácie. Doterajší stav bádania ukazuje, že táto civilizácia vznikla v Prednej Ázii, odkiaľ sa širila do juhovýchodnej Európy.

2. Vychádzajúc zo vzniku a hlavného rozšírenia predkeramického neolitu v Prednej Ázii treba predpokladať, ako sa ukazuje v ďalších stykoch Prednej Ázie a Európy, istý stupeň diferencovanosti vlastného formovania sa predkeramického neolitu na jednotlivých územiach v zmysle zákonov periferizácie. Pritom sa v juhovýchodnej Európe a Podunajsku isté prvky prejavujú odlišne alebo úplne chýbajú.

3. Smer postupu predkeramického neolitu možno bezpečne sledovať na telloch v Tesálii, ako ukázali výskumy V. Miložčiča a D. R. Theoharisa. Teda juhovýchodná i stredná Európa so šírením sa najstaršej roľníckej civilizácie dostáva sa na nových základoch do styku s Prednou Áziou.

4. Nálezy z ostatnej Európy môžeme priradiť k predkeramickému neolitu iba rámcovo; majú niektoré z jeho určujúcich znakov, avšak bez ďalších výskumov ich nateraz nemožno jednoznačne zaradiť.

a) Stratigraficky i typologicky mohli by sa k predkeramickému horizontu priradiť nálezy zo IV. vrstvy lokality Crvena Stijena, avšak nie sú tu doložené domestikované zvieratá ani roľníctvo.

b) Za súčasného stavu bádania rumunský materiál možno klasifikovať iba na základe typologických zhôd s materiálom v Argisse Magule; do po-

predia tu vystupujú hlavne nálezy z Băile Herculane. Nemožno uvažovať o predkeramickom neolite v podstate na základe jediného kritéria.

c) Najsevernejšie v Európe sledujeme niektoré znaky predkeramického neolitu, napr. domestikované zvieratá, hladené kamenné nástroje, nesokortardenoiskú industriu v Podunajskej oblasti (juhozápadné Slovensko).

d) Osobitnú oblasť so špecificky vyvinutou štiepanou industriou dokonalých tvarov predstavujú najmä jaskynné sídliská na Kryme, kde je predkeramický neolit doložený na základe domestikácie, prvých kultúrnych plodín a istých stratigrafických pozorovaní. V súvisi s niektorými typologickými zhodami i podľa geografickej polohy môžeme uvažovať o bližšom kontakte (pozdilž brehov Čierneho a Kaspického mora) s Prednou Áziou. Vo vzťahu k Ukrajine a ostatnej Európe by krymská oblasť (podobne ako Tesália) mohla predstavovať samostatné predkeramické centrum s istou lokálnou modifikáciou a špecifickým vývojom v susedných oblastiach.

6. Zaujímavé je zistenie, že v miestach výskytu predkeramického neolitu je neskôr — vo vlastnom neolite — doložená aj najstaršia keramika, ktorá vychádza vo svojich vzťahoch z mediteránnej oblasti, hoci nateraz vzájomný vzťah medzi uvedenými obdobiami nemožno doložiť.

7. Súčasne treba sledovať počiatky roľníckych kultúr na území capsieniu a tardenoisieniu, osobitne v západnej Európe a v severnej a severovýchodnej Afrike, aby sa tento horizont mohol zachytiť na čo najväčšom území, keďže len na základe širšieho štúdia a porovnávaní bude možné vyčleniť preň určujúce špecifické znaky.

8. Predkeramický neolit v južnej Európe bol by prvou civilizačnou vlnou, ktorá širila znalosť domestikácie zvierat a roľníctva. To však neznamená, že považujeme vlastný keramický neolit v juhovýchodnej Európe za prejav autochtónneho vývoja už tým, že uznávame existenciu predkeramického neolitu.

9. Počiatky a vznik keramického neolitu v južnej a strednej Európe vidíme v závislosti od tvorivého centra v Prednej Ázii a v objavení sa keramiky vidíme ďalšiu vlnu ovplyvnenia Európy z ázijského kontinentu.

Vojtech Ondrouch zomrel

15 júna 1963 z našich radov náhle odišiel vynikajúci pedagóg a známy vedecký pracovník v odbore starovekých dejín — univ. prof. dr. Vojtech Ondrouch.

Narodil sa 6. apríla 1891 v Smrčciach na Morave. Klasické gymnázium študoval v Olomouci a v Prostějove. Na Filozofickej a Prírodovedeckej fakulte Karlovej univerzity v Prahe dosiahol aprobáciu pre vyučovanie dejepisu a zemepisu na vyšších školách stredných. Spočiatku pôsobil na meštianskych školách, potom na reálnych gymnáziách a na vyšších školách priemyslových.

Na základe dizertačnej práce — *Po stopách židovskej diaspory. príspevek k dejinám židovskej diaspory v Egypte v 6.—5. stol.* (Bratislava 1930) bol promován na doktora filozofie. Z odboru starovekých dejín habilitoval sa na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave roku 1934. Jeho habilitačná dizertácia *Der römische Denarfund von Vyškovce aus der Frühkaiserzeit* (Bratislava 1934) znamenala významný prínos pre štúdium antickej numizmatiky na našom území. Po tejto monografii bol poverený prednáškami a vedením seminárov starovekých dejín na spomenutej fakulte. Roku 1939 sa stáva riadnym zmluvným profesorom na spomenutej univerzite.

Univ. prof. Vojtech Ondrouch stelesňoval v sebe vynikajúce vlastnosti pedagóga i vedca. Popri pedagogickej činnosti za ťažisko jeho vedeckej činnosti treba pokladať historický výskum Slovenska, resp. Československa vo včasnodotýkajúcom — predslavanskom období. Tento úsek histórie je veľmi náročný na vedeckého bádateľa, nakoľko vyžaduje dôkladnú znalosť niekoľkých vedných disciplín, najmä predhistorickej a klasickej archeológie, historickej geografie a historickej etnografie, histórie nášho územia, klasickej antiky, numizmatiky atď. Prof. Vojtech Ondrouch vynikajúcim spôsobom zvládol tieto vedecké disciplíny, k čomu ešte významne pomáhala znalosť niekoľkých klasických a orientálnych jazykov. Vedecká činnosť prof. Ondroucha má preto syntetizujúci charakter. Na jeho podnet bola r. 1936 v Bratislave založená Komisia pre limes Romanus v Československu. Výsledky vlastného bádania rímskeho limitu publikoval v diele *Limes Romanus na Slovensku* (Bratislava 1938). V rámci spomenutej komisie prof. Ondrouch podnikol archeologický výskum v teréne a preskúmal najmä rímsku stanicu v Stupave pri Bratislave, o čom napísal aj niekoľko štúdií; z nich treba uviesť najmä *Rímske stanice v Stupave a Pajštúne* (Historica Slovaca III—IV, 1945—1946). Nečakaná smrť mu už nedovolila dokončiť pripravený elaborát o rímskej stanici v Stupave. V rámci limitného štúdia prof. Ondrouch venoval sa aj výskumu rímskej Geruláty na území obcí Jarovce, Rusovce a Čunovo pri Bratislave. V odbore klasickej archeológie vyvrcholením jeho vedeckých výskumov bola monografia *Bohaté hroby z doby rímskej na Slovensku*, ktorá sa stretla s veľkým ohlasom.

Prof. Ondrouch veľmi plodne zasiahol svojimi výskumami aj do oblasti keltskej, antickej a byzantskej numizmatiky. Numizmatike venoval rad významných štúdií a monografií. Okrem spomínanej monografie *Der römische Denarfund von Vyškovce* treba spomenúť ďalšie štúdie: *Barbarské mince z Levíc*, *Nové bratislavské biateky*, *Nový typ mince ze skupiny Biatekú*, *Nálezové prírastky keltských a antickej mincí na Slovensku*, *Najstaršia bratislavská mincovňa*, *Mince Keltov a Dáko-Getov na Slovensku*, *Z novších nálezů bar-*

barských a rímských mincí na Slovensku atď. Prof. Ondrouch obohatil našu keltskú numizmatiku významnou monografiou *Keltské mince typu Biatec z Bratislavy*, ktorá mala veľký ohlas u nás i v zahraničí; toto dielo právom vysoko hodnotí jeden z najpovolanejších znalcov keltskej numizmatiky K. Pink. Vyvrcholením bádateľského úsilia prof. Ondroucha v odbore numizmatiky je do tlače pripravená monografia *Nálezy keltských, antickej a byzantských mincí na Slovensku*, v ktorej podáva úplný súpis a hodnotenie nálezov spomenutých mincí na Slovensku.

Popri pedagogickej práci a vedeckej činnosti archeologickej a numizmatickej prof. Ondrouch významnou mierou svojimi objavnými štúdiami zasiahol aj do historickej problematiky protohistórie a včasnej doby historickej Československa, resp. strednej Európy. Treba tu spomenúť aspoň najdôležitejšie štúdie, najmä *Historische Voraussetzungen für Limesforschung in der Tschechoslowakei*, *Kedy k nám prišli naši slovanskí predkovia?* a *Boiohaemum stredoveké — slovanské*. V týchto štúdiách načrtáva zložité historické a etnografické pomery našich krajín v dobe rímskej a datuje príchod Slovanov na naše územie až po rok 397, resp. na začiatok 5. stor. n. l.

V prof. Vojtechovi Ondrouchovi naša veda stratila vynikajúceho pedagóga a vedca, ktorý svojou húževnatou prácou vyoral hlbokú brázdú na poli vedeckého výskumu včasnej doby dejinnej na Slovensku.

J. K.

Vojtech Budinský-Krička šesťdesiatročný

V plnom zdraví a na vrchole tvorivých schopností dožil sa dňa 24. júla 1963 univ. prof. dr. V. Budinský-Krička 60. rokov. V. Budinský-Krička patrí k zakladateľom slovenskej archeológie; spolu s prof. J. Eisnerom za veľmi ťažkých materiálnych podmienok začali moderný archeologický výskum Slovenska. Zatiaľ čo akad. J. Eisner sa zaslúžil o spracovanie slovenskej archeologickej problematiky a o riešenie predovšetkým teoretických problémov, V. Budinský-Krička od samého začiatku uskutočňoval archeologické výskumy a prieskumy celého územia Slovenska. Počas šesťročného pôsobenia v Prahe nezabúdil na úlohy slovenskej archeológie a rok čo rok vracal sa na Slovensko, aby odkrýval skrytú minulosť rodnej zeme. Z celého radu výskumov i publikovaných materiálov dá sa usúdiť, že jeho záujem sa sústreďoval predovšetkým na popolnicové polia, hlavne na problematiku lužickej kultúry. I keď jeho teoretické závery k tejto problematike neboli v širšom rozsahu publikované, patrí nesporne k najlepším znalcom tohto obdobia na Slovensku. Pomerne skoro rozpoznal, že úlohy slovenského archeológa spočívajú predovšetkým v štúdiu najstarších národných dejín, a preto podľa vzoru svojho učiteľa akad. J. Eisnera začína s výskumom pohrebiska v Žitavskej Tóni (1937). V systematickom výskume hradištnej doby pokračuje aj po návrate z Prahy na Slovensko v r. 1939.

Počas druhej svetovej vojny s neochabujúcou horlivosťou skúma slovanský mohylník v Skalici a robí celý rad slovanských výskumov na strednom a východnom Slovensku (Martín, Lipt. Mikuláš, Hnojné, Trebišov). Východné Slovensko prirástlo V. Budinskému-Kričkovi k srdcu a ostal mu verný až podnes.

Práca, ktorú vykonával V. Budinský-Krička počas druhej svetovej vojny, bola nadľudská. Po odchode akad. J. Eisnera prevzal aj pedagogické záväzky na univerzite v Bratislave. Súčasne viedol archeologické oddelenie Slovenského národného múzea v Martine a ako zakladateľ a riaditeľ Štátneho archeologického ústavu v Martine za spolupráce externých tajomníkov usmerňoval archeologické bádanie na Slovensku. Napriek mnohým funkciám stačil aj teoretický pracovať a publikovať. Základný význam pre slovanské osídlenie severného Slovenska majú jeho práce o slovanskom mohylníku v Krasňanoch a radových pohrebiskách v Martine a Lipt. Mikuláši.

Krátko po druhej svetovej vojne vydáva syntetickú prácu *Slovensko v dobe kamennej a železnej* (Slovenské dejiny I, Bratislava 1948) v ktorej podáva nový pohľad na celý rad problémov našich najstarších dejín.

Do r. 1950 nebolo mu možné pre organizačné, pedagogické a iné úväzky zhodnotiť a publikovať bohatý materiál z terénnych výskumov teoreticky.

Vedecká akribia a erudícia V. Budinského-Krič-

ku ukázala sa v jeho prácach vydaných po r. 1955, v ktorých rieši základné otázky najstaršieho slovanského osídlenia Slovenska. Osobitne treba vyzdvihnúť jeho zásluhy o rozpoznanie najstaršieho slovanského horizontu na východnom Slovensku, tzv. prešovského typu, s ktorým súvisí otázka vzniku slovanskej materiálnej kultúry vôbec. V. Budinský-Krička ako vedúci Výskumného pracovného strediska AÚ SAV v Košiciach s mladickou iniciatívou pokračuje aj v terénnom výskume na východnom Slovensku, ktorý je po metodologickej stránke najmä jeho zásluhou na vysokom stupni. Jeho pričinením stáva sa predtým zaostávajúci výskum na východnom Slovensku rovnocenným s celoslovenským archeologickým výskumom.

Spolupracovníci, žiaci a všetci tí, ktorí prichádzajú do styku s V. Budinským-Kričkom vysoko si vážia jeho postoj k ľuďom, vzácny charakter a vykonanú záslužnú prácu. Všetci pracovníci československej archeológie želajú mu pri dosiahnutí šesťdesiatky do ďalších rokov veľa zdravia a pracovných úspechov.

Mikuláš Dušek päťdesiatročný

Mohutný rozmach archeologického bádania na Slovensku po roku 1948 je úzko spätý s obetavou prácou dr. Mikuláša Duška, kand. hist. vied, ktorý sa 7. júna 1963 dožil päťdesiatin. Začiatky jeho činnosti v archeológii viažu sa k záslužnému pôsobeniu v Podunajskom múzeu v Komárne v rokoch 1946–1953. V čase tohto jeho pôsobenia stalo sa územie, známe dotiaľ iba rímskym táborom v Iži-Leányvári, archeologicky prebádanou oblasťou, ktorá poskytla kľúčový materiál pre riešenie problémov praveku a protohistórie nielen Slovenska, ale aj strednej Európy. Regionálny archeologický výskum robil ako riaditeľ strednej školy, s vedľajším úväzkom vedenia múzea, pričom dopĺňoval svoje odborné vzdelanie návštevnou vysokou školou v Bratislave, ktorú úspešne ukončil doktorátom. Dr. M. Dušek vo funkcii regionálneho bádateľa zaoberal sa problematikou praveku podunajskej oblasti od paleolitu po stredovek. Už v dizertačnej práci o severopimónskej kultúre s inkrustovanou keramikou (Bratislava 1952) naznačil, že ťažisko jeho práce bude v štúdiu doby bronzovej a železnej. So širokým rozhľadom prehodnotil staršie názory o staršej dobe bronzovej v Podunajsku a na základe vlastných terénnych výskumov v rade materiálnych i teoretických štúdií prispel k riešeniu problémov osídlenia Slovenska v dobe bronzovej. Veľký systematický výskum v Chotíne a jeho okolí, ktorý robí nepretržite od r. 1951, dotýka sa všetkých období pravekého vývoja Slovenska, predovšetkým však doby železnej.

Ako prvý upozornil na osobitý vývoj juhozápadného Slovenska v staršej dobe železnej a vypracoval svojráznu starohalštatskú podolsko-chotínsku skupinu, ktorá mu neskôr dovoľila úspešne riešiť aj zložité etnické a kultúrne problémy v mladšej dobe železnej.

Vedecký rast dr. M. Duška najlepšie badať na rozpracovaní problematiky mladohalštatského pohrebiska v Chotíne. K jeho dielu sa viaže európsky skytsko-trácky problém, ktorý ďaleko presahuje aj hranice nášho štátu. Široko koncipovaná práca o tejto problematike je výsledkom systematického a úmerného hľadania pravdy aj na tomto pomerne málo prebádanom úseku stredoeurópskych dejín. Prínos M. Duška pre slovenskú archeológiu sa prejavuje aj na ďalších úsekoch pravekého vývoja Slovenska. Výskum v Patinciach, materiál ktorého bude publikovaný v krátkom čase, poskytuje jedinečné pramene pre problematiku železovskej kultúry u nás. Záchranný výskum na kostrovom pohrebisku v Nesvadoch priniesol závažný materiál pre stratigrafiu a chronológiu únětickkej kultúry a hurbanovského typu a najmä pre problematiku vzniku maďarovskej kultúry. Pohrebisko zo strednej doby bronzovej v Dolnom Petri patrí k najdôležitejším objektom tohto obdobia v strednej Európe. Nemožno nespomenúť aj rad ďalších výskumov dr. M. Duška z doby laténskej, včasného stredoveku a z doby príchodu Maďarov. Tieto

výskumy sú dôležitým prínosom pre slovenskú archeológiu.

Zvlášť treba vyzdvihnúť, že dr. Dušek nezaostával v publikovaní nálezov, čím sprístupňoval materiál domácej i zahraničnej vede. Patrí k tej generácii bádateľov na Slovensku, ktorí videli úlohy slovenskej archeológie predovšetkým v odhaľovaní a získavaní základného materiálu a tieto úlohy plnili často za najťažších podmienok v teréne; pritom však nezaostal ani v teoretickom bádani.

Dr. Dušek svojimi bohatými skúsenosťami na poli vedeckom i organizačnom zaslúžil sa o budovanie archeológie na Slovensku. Svoje skúsenosti marxistického bádateľa vďačne odovzdáva mladším spolupracovníkom a v nemenšej miere sa zasluguje o úzku spoluprácu so zahraničím, a preto si získal všeobecnú obľubu.

Dr. M. Dušek sa dožíva päťdesiatin v plnom zdraví a všetci jeho spolupracovníci veria, že ďalšími veľkými objavmi v teréne, ako aj tvorivou teoretickou prácou ešte dlho bude zveľaďovať slovenskú archeológiu.

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

časopis Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied

Ročník XI — 2, 1963

Vydalo v Bratislave roku 1963

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Vychádza dva razy do roka. Ročné predplatné Kčs 120,—

Hlavný redaktor dr. Anton Točík

Redakcia časopisu: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, Nitra-Hrad.

Technický redaktor O. Betko

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo námestie 48, Bratislava. Možno tiež objednať na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, odd. vývozu tlače, Jindřišská 14, Praha 1.

Vytlačili Tlačiarne Slov. nár. povstania, n. p., Martin. Výmer PK HSVZ
čís. 18560/52-IV 2. — V-15*31413

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963

Cena viaz. Kčs 60,—